

Névtani Értesítő

32.

Budapest
2010

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Magyar Nyelvtudományi
és Finnugor Intézet időszakos kiadványa

Szerkesztőbizottság:

HAJDÚ MIHÁLY (a szerkesztőbizottság elnöke)
BÖLCSKEI ANDREA, GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA,
HOFFMANN ISTVÁN, JUHÁSZ DEZSŐ, LACZKÓ KRISZTINA

Szerkesztő:

FARKAS TAMÁS

A kötetben megjelent tanulmányokat lektorálták
a szerkesztőbizottság tagjai

A szerkesztő munkatársa:

SLÍZ MARIANN

ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/a
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 107
Telefon: (36-1) 411-6500/5353
Honlap: www.mnyt.hu/ne
E-mail: nevtart@ludens.elte.hu

32. szám

A kötet megjelenését támogatta:

Budapest, 2010

ISSN 0139-2190

TARTALOM

TANULMÁNYOK

FARKAS TAMÁS: A <i>-fi</i> végű magyar családnevek típusai és története.....	9
MIZSER LAJOS: Román családnevek Bereg megyében	31
VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA: Több keresztnév választása a 18. században Újvárosban	35
FÖLDI GÁBOR: Keresztnévvizsgálat az 1841. évi Nógrád megyei nemesi összeírásban	49
ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA: Névadás és névhasználat a németországi magyar szórványban.....	59
KOCSIS RÉKA: A <i>Réka</i> név választása mögött meghúzódó motivációk	71
TAMÁS ÁGNES: Magyar élclapok nem magyar nemzetiségű szereplőinek nevei a 19. század második felében.....	79
BÉNYEI ÁGNES: Helynévképzők a hivatalos névadás körében.....	93
HÁRI GYULA: Épületnév, építménynév, létesítménynév	99
KOZMA JUDIT: Holdi felszínformák elnevezéseiről	117
BÁGYI BARBARA: <i>Bababílikék Bébibálna és Kockabogár</i> , avagy az autónevekről	127
RESZEGI KATALIN: A köznevesülésről.....	143

MŰHELY

SLÍZ MARIANN: A történeti személynév kutatás terminológiájához	151
BAUKO JÁNOS: Névtani témájú dolgozatok a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (2000–2010)	167
HOFFMANN ISTVÁN: A Kiss Lajos-díj 2008. évi nyertese: dr. Farkas Tamás.....	173
A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2009-ben: RESZEGI KATALIN: Hegynevek a középkori Magyarországon; PÓCZOS RITA: Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása; GYÖRFFY ERZSÉBET: Folyó- víznevek a korai ómagyar korban.....	175

KÖNYVSZEMLE

B. GERGELY PIROSKA: Hajdú Mihály et al. kiad.: Szabó T. Attila Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése I–II.....	187
ÖRDÖG FERENC: Fercsik Erzsébet – Raáts Judit: Keresztnevek enciklopédiája. A leg- gyakoribb női és férfinevek	192
MIZSER LAJOS: Hajdú Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai család- neveink.....	194
BÍRÓ FERENC: Farkas Tamás – F. Láncz Éva Anna szerk.: Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század.....	197
ZELLIGER ERZSÉBET: Baski Imre: Csagircsa. Török és magyar névtani tanulmányok 1981–2006.....	200
BASKI IMRE: Szabó József: A török hódoltság néprajzi és nyelvi maradványai föld- rajzi neveinkben	203
VÖRÖS FERENC: Bauko János: Ragadványnév-vizsgálatok két nyelvi környezetben (Négy szlovákiai magyar település ragadványnévrendszere).....	206

TÓTH LÁSZLÓ: Unti Mária – Varga Józsefné szerk.: Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei II. A Győri járás	209
HOFFMANN ISTVÁN: Sirkka Paikkala főszerk.: Suomalainen paikannimikirja [Finn helynévkönyv]	212
KOZMA JUDIT: Wolfgang Ahrens – Sheila Embleton – André Lapierre szerk.: Names in Multi-lingual, Multi-cultural and Multi-ethnic Contact [Nevek többnyelvű, többkultúrájú és többnemzetiségű környezetben] A XXIII. International Council of Onomastic Sciences előadásai. 2008. augusztus 17–22.	223
FARKAS TAMÁS: Willy Van Langendonck: Theory and Typology of Proper Names [A tulajdonnevek elmélete és tipológiája]	226
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Carla Marcato: Nomi di persona, nomi di luogo. Introduzione all'onomastica italiana [Személynevek, helynevek. Bevezetés az olasz névtudományba]	231
TURÓCZY ZSÓFIA: Hilke Elsen: Phantastische Namen – Die Namen in Science Fiction und Fantasy zwischen Arbitrarität und Wortbildung [„Fantasztikus” nevek – Nevek a science fiction és a fantasy irodalomban szóteremtés és szóalkotás között]	234
TÓTH MÁRIA: Peter Jordan – Hubert Bergmann – Catherine Cheetham – Isolde Hausner szerk.: Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage [A földrajzi nevek mint a kulturális örökség részei]	238
CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Remus Crețan – Vasile Frățilă: Dicționar geografico-istoric și toponimic al județului Timiș [Temes megye történeti földrajzi és helynévi szótára]	242
VINCZE LÁSZLÓ: Rosa Kohlheim – Volker Kohlheim: Bayreuth von A–Z. Lexikon der bayreuther Straßennamen [Bayreuth A-tól Z-ig. Bayreuth utcanévlexikona]	248
VINCZE LÁSZLÓ: Kurt Franz – Albrecht Greule – Stefan Hackl szerk.: Gerhard Koß: Warennamen – Marken – Kunstnamen. Transposition und Kreation in der Wirtschaft. Ausgewählte Beiträge 1976–2006. [Árunevek – márkanevek – fantázianevek. Áthelyeződés és új érték teremtése a gazdaságban. Válogatott tanulmányok 1976–2006 között]	251
A Névtani Értesítő szerkesztőségébe beérkezett, később ismerttetendő magyar névtani kiadványok	256

FOLYÓIRATSZEMLE

BÍRÓ FERENC: Hoffmann István – Tóth Valéria szerk.: Helynévtörténeti tanulmányok 4.	259
BÖLCSKEI ANDREA – SLÍZ MARIANN: Hoffmann István – Tóth Valéria szerk.: Onomastica Uralica 7.	263
VINCZE LÁSZLÓ: Namenkundliche Informationen 93–94. (2008)	264
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 15. (2009)	266
BÖLCSKEI ANDREA: Nomina 32. (2009)	269
FARKAS TAMÁS: Acta Onomastica 50. (2009)	271
HELTOVICS ÉVA: Onomastica 53. (2008/2009)	273
KLEIN LAURA: Namn och Bygd 97. (2009)	274
VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT: Studia Anthroponymica Scandinavica 27. (2009)	275
FEJÉR KATALIN: Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift (2009)	277
F. LÁNCZ ÉVA: Zunamen/Surnames 4. (2009)	278

MEGEMLEKEZÉS

VINCZE LÁSZLÓ: In memoriam Wilfried Seibicke (1931–2009).....	281
---	-----

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe.....	283
Fontosabb rövidítések	286
Számunk szerzői	287

CONTENTS	289
-----------------------	-----

TANULMÁNYOK

A *-fi* VÉGŰ MAGYAR CSALÁDNEVEK TÍPUSAI ÉS TÖRTÉNETE

1. A *-fi* végű magyar családnevek állománya

1.1. A magyar tulajdonnévtípusok morfológiájában a helynévképzők vagy az ún. becéző képzők (származékeveket létrehozó személynévképzők) állománya meglehetősen bőségesnek mondható. Mellettük a családnevek (illetve: a családnévelőzményt jellemző névképzés) jóval szerényebb eszközszerrendszert tudhatnak magukénak.

A magyar családnevek helynévi alapú csoportjában jellemző *-i* végződés névtörténetileg melléknévképző (*Buda* hn. + *-i* mnképző > *budai* mn. > *Budai* egyéni megkül. n. > *Budai* csn.), újabb keletű családneveinkben viszont családnévképzőként is értelmezhető (pl. *Kárpát* hn. > *Kárpáti* csn., *Várna* hn. > *Várnai* csn.; vö. még *Bauer* csn. > *Paraszi* csn., *Tasnád* csn. > *Tasnády* csn. stb.). Hasonló a helyzet a *-si* képzővel történeti és újabb családneveinkben (*Gallasi*, *Tótfalusi*; *Bérczesi*, *Ernyősi*, *Szalmási*), a még ritkább *-beli*-vel pedig csak történeti névanyagunkban (vö. BÍRÓ 1999, FARKAS 2009: 38–40).

Olyan képzőként, amely nem csupán a családnév alapjául felhasznált nyelvi elem megformálásában, hanem közvetlenül a név megalkotásában játszik szerepet, egyértelműen csak a patronimikumképzőt (*-i*, ill. *-a*, *-e*), mellette pedig az ugyancsak apa-fiú (ill. felmenői, rokon) összetartozásra utaló, a kései ómagyar korra képző szerepűvé váló egykori *-fi* összetételi elemet vehetjük számba. Utóbbi lehetséges előzményeként tekinthetünk a már jóval ritkább *-fia* utótagra, a végbement változás párhuzamaként pedig a magyar *-né* asszonynévképző történetére (a TNyt.-ben erről l. ZELLIGER 1991: 538–9, SZEGFÜ 1992: 276–7; a szócsalád történetéhez l. még történeti és etimológiai szótárainkat). A *-fi* elemet a szakirodalom képzőként, utótagként és képzőszerű utótagként egyaránt tárgyalja. Egyértelmű, illetve egységes megnevezése valóban megoldhatatlan problémát jelent, különösen, ha történetét a teljes magyar névtörténeten átívelően szeretnénk áttekinteni. E tanulmányban én inkább képzőként említem, bár a családnevek kialakulásának kezdetén utótagként lehet értelmezhető. (A megnevezés problémájához l. VÖRÖS 2010: 135. Ő a névtípus történeti gyökereire való tekintettel egységesen az *utótag* mellett döntött, míg én a későbbiek, s főleg a névváltoztatások hangsúlyosabb tárgyalása és a mai névanyagból való visszatekintés miatt a *képző*-ként való említés mellett.)

A *-fi* családnévformáns a patronimikumképzőkkel ellentétben etimológiailag ma is átlátszó, de a természetes névadásban ugyanúgy nem produktív. A családnévelőzmények keletkezésével rokonítható ragadványnévadásban nem játszik szerepet: az apára utaló mai, közösségi eredetű ragadványnevek közt legfeljebb *Lajos fia* típusúakat találunk, **Lajosfi*-kat nem (többek közt Zala megyében, a vizsgált családnévtípus legjellegzetesebb

területén is: ÖRDÖG 1973: 162). Az otcsesztvo magyar nyelvű visszaadására törekvő mai kárpátaljai névhasználat sem a *-fi*-t, hanem – „tévesen” – az *-é* birtokjelet alkalmazza (pl. *Popovics László Lászlóé*; CSERNICKSKÓ 1997). Példákat csupán a mesterséges névadásból idézhetünk a *-fi* újabb kori alkalmazására. Így például Nagy Géza a *Monarchia* lapjaiba írott néhány cikkét az apja keresztnéve után választott *Istvánfi* Géza álnéven publikálta (GULYÁS 1978²: 12); egy internetes azonosítóként napjainkban használt *liliumfy* keletkezéséről pedig így vall viselője: „az egyik kedvenc virágom a lilium. Ehhez kapcsoltam hozzá a *-fy* képzőt” (NÉMETH 2003: 202; utóbbi esetben azonban már az irodalomból, illetve filmről ismert *Liliumfi* név mintájával is kell számolnunk).

1.2. A *-fi* névelem kapcsolódási szabályaira vonatkozólag egyrészt azt találjuk a szakirodalomban, hogy „A magyarban a *-fi* (~ *-fy*, *-ffy*) utótag közszói eredetű tövekhez nem járulhat [...] nincs **Szabófi*, **Varga**fi*, **Németfi*” (a szlovák családnévvel szembeállítva, ritka ellenpéldákként hivatkozva az *Apafi*, *Bánfi* nevekre; VÖRÖS 2006: 52, l. még VÖRÖS 2004: 292–3). Másrészt, azt is olvashatjuk, hogy „A [magyar] vezetéknevekben szereplő apa neve teljes formában jelenhet meg [...], rövidített vagy kicsinyítő név formában [...]. De lehet, hogy a nevét viselő ember: *Jávorfí*, *Pásztorfí*, *Nagyfi*, *Molnárfí*, *Lengyelfí*, *Erdőfi*, *Szabadffí* stb.” (DOBROWOLSKA 2002: 17).

A magyar családnévrendszert az idézett két szerző egy-egy másik (szláv) nyelvvel összevetve jellemzi – és míg egymással merőben ellentétes dolgot mondanak, mindkettjüknek igazat adhatunk. Ehhez csupán a szerzők – kimondatlan vagy nem hangsúlyozott – értelmezési tartományát kell azonosítanunk, illetve pontosítanunk. VÖRÖS FERENC a történeti magyar családnév állományáról ad számot, ANNA DOBROWOLSKA (lengyel anyanyelvű szakdolgozóként) pedig a jelenkori magyar családnévanyagot mutatja be. Előbbi megközelítés csupán a **természetes** keletkezésmódú magyar családnéveket foglalja magába, utóbbi viszont a **mesterséges** – elsősorban a hivatalos családnév-változtatásokkal keletkezett – **névanyagot** is. Jellemző ugyanakkor, hogy DOBROWOLSKA a családnévanyagnak ezt a részét a történeti, illetve természetes névminták alapján láthatólag félre is értelmezi, ti. az apára utaló nevekként említi példáit.

A szóban forgó, közszó + *-fi* szerkezetű családnévnek a történeti névadásból többnyire valóban hiányoznak. A névmagyarosítók körében viszont lehetséges, sőt egykor divatos típust jelentettek, melyben ilyen és egyéb típusú – a névrendszertani mintákat nagyfokú szabadsággal követő – újításokat is számon tarthatunk. Ezeket a magyar családnévanyag természetes és mesterséges részlege közt fennálló, végső soron a névkeletkezés körülményeiből levezethető, meghatározó eltérések (vö. FARKAS 2003) közé sorolhatjuk.

1.3. Térjünk ki röviden a *-fia* utótagú családnév kérdéskörére is. Már történeti névanyagunkból ritkábban adatolhatók (vö. CsnSz., együtt: CsnVégSz. 23), és sokuk (köztük a *Bokfya Benedukfolua* típusú, 14. századi helynévi megjelölésekben szereplő adatok sora) legfeljebb alkalmi megnevezés, s nem öröklődő családnév lehetett (FEHÉRTÓI 1998). Megjegyezhető, hogy egy számottevőbb részük *-fi*-vel alkotott változatára nincsenek adataink (BÍRÓ 2010: 200), ami ez utóbbi tényezővel lehet magyarázható. A mai magyarországi családnévanyagban még inkább ritkaságszámba mennek, mint *-fi* végű társaik: mindösszesen kétszáznál kevesebb (193) névviselőjüket találjuk meg benne (áttekintő bemutatásukat l. VÖRÖS 2010: 138–41.) Ritkaságuk alapján érthető, hogy később, a családnév-változtatások korszakában már nem tudtak névadási mintát teremteni. Újabb kori

felvételükre csak kivételesen kerülhetett sor, feltehető neologizmusként csupán a *Pusztafia* családnevet idézhetjük itt mai családnévállományunkból.

Az itt számba vett tényezők miatt a *-fi* végződésű családnevekkel való együttes tárgyalásuk, bár indokolható (vö. FEHÉRTÓI 1998, VÖRÖS 2010: 136–41 is), különösebb eredményt most nem ígérne számunkra. A továbbiakban ezekkel így nem foglalkozunk.

1.4. A tárgyalt névtípus adatait további vizsgálataink számára el kell különítenünk a csak **látszólag ide tartozó**: *-fi* végződésű, de más eredetű, szerkezetű családnevektől.

A családnévben szerepelhet olyan *-fi* végződés, amely a név alapját képező közszo utótagjaként kerül a névbe: *Pásztorfi* (vsz. 'pásztorfiú'; CsnSz.), és esetleg az *Úrfi* (apánévből magyarázva l. CsnSz.). Jellemzőbb a véletlen egybeesés, így a *Zsófi*, *Wafffi* (mai családnévanyagunkból), vagy az *-ff* végű helynevek *-i* képzős származékai esetén: *Cinnendorfi*, *Cséfi*, *Roffi* (HAJDÚ 1994. adattárából, ill. a CsnSz. anyagából). A helyzet bonyolultabb lehet, ha a névvégi *-fi* előtt önállóan létező, illetve felismerhető névelem áll – mint elsősorban a *-fV* utótagú magyar helynevek *-i* képzős származékainak esetében.

A *Sárfi* családnevet például HAJDÚ a személynév + *-fi* típusú családnevekkel együtt veszi számba, bár egyénnévi összetevőjére nem talált adatot (HAJDÚ 2003: 812); ez a *Sárfő* helynév származékaként lehet elemezhető (CsnSz. *Sárfi*, *Sárfői* a.; igaz, HAJDÚ 16. sz.-i szegedi adata földrajzilag távol esik a névadó településektől, l. HAJDÚ 1994. adattárában). Egy 15. századi északkelet-magyarországi *Jófi* (vö. N. FODOR 2008: 108) szintén a személynév + *fi* szerkezetű családnév gyanújába keveredhetne; a földrajzi távolság okán a Hunyad megyei *Jóffő* település nevéből (vö. FNESz.⁴ *Dobra*² a.) kevésbé magyarázható, de a Bihar megyei, bizonytalan eredetű *Jofa* helynévből már probléma nélkül.

Külön problémát vet fel a *-falva* > *-fa* utótagú helységnevek esetleges családnévi származékainak kérdése. Ezekkel történeti családnévszótárában (CsnSz.) KÁZMÉR MIKLÓS – aki e helységnévtípus legjobb ismerője, monografikus feldolgozója (KÁZMÉR 1970) is volt – nem számol, HAJDÚ azonban felveti a lehetőséget (CsnE., bár csak a *Bánfi* esetében). A *-falva* > *-fa* változás adataink szerint a nyelvterület nyugati részén és a 17–18. századra bontakozott ki igazán (KÁZMÉR 1970: 64–80), akkora tehát, amikor a magyar családnévrendszer kialakultnak és jobbra megszilárdultnak volt tekinthető. A folyamat azonban évszázadokkal korábban kezdődhetett és a mindennapi nyelvhasználatban erőteljesebb lehetett, mint ahogyan azt az írásbeliség tükrözi számunkra (TÓTH 2008: 206–9). E helységnévtípus legjellemzőbb előtagja pedig személynév, amikor a helynévnek egy feltett hangkivetéssel keletkező *-i* képzős származéka a *-fi* képzős családnevek típusával esne egybe. Azaz a névvisező családok egy csekély részénél megengedhetnénk ezt az etimológiát is. Ugyanakkor bizonyító adatot kellene találnunk arra, hogy e helységnevek esetében véghangzóhiányos származékok is keletkeztek – ilyen család-, nyelvjárás- és névtörténeti adatok azonban nem állnak rendelkezésünkre; az ismert formák ehelyett *-fai* típusúak. Az *-a*, *-e* végű helységnevek esetében pedig bár nem csak a felismerhető birtokos személynél kiesésére vannak példák, a szóvégi magánhangzó kiejtését itt többféle – helyhiány miatt ezúttal nem részletezendő – tényező is gátolhatta. (A kérdéskörhöz l. HORGER 1928, DEME 1958, ill. BÍRÓ 1999.)

Végezetül pedig, természetesen, lehetnek megfajlásra váró *-fi* végű családnevek is. Ilyenek például HAJDÚ történeti (és a CsnSz.-ben sem szereplő) családnévi adatai közt a mai magyarországi névanyagból hiányzó *Roszfi* (18. sz., van *Rosz* csn. is); a ma félezernél több adatot számláló *Réfi* (17. sz., a név eleje rövidülhetett egyénnévből, de önmagában

nem adatolható); vagy a mai névanyagban csupán mutatóban előforduló *Térfi* családnév (eleje keresztnév rövidüléseként szintén elképzelhető, de nem adatolható). (Az adatokat l. HAJDÚ 2003: 812, ill. HAJDÚ 1994. adattárában.)

1.5. A *-fi* névelemet tartalmazó családnéveket VÖRÖS FERENC összegzése szerint 33 ezer fő viseli **napjainkban Magyarországon** (2009. jan. 1-jén, az írásváltozatokat és a kettős családnéveket is számítva; VÖRÖS FERENC adatai egyrészt 32 844, másrészt 32 957 főt jeleznek, a területi megoszlás és az írásváltozatok esetében eltérő módon: VÖRÖS 2010: 136, 137). Ez a teljes népességnek, illetve családnévanyagának (az idegen eredetű neveket is számításba véve) 0,32%-át jelenti. Az írásváltozatok szempontjából a legmegszokottabb a mai helyesírás szerinti *-fi* (25 997 fő). Ezt nagyobb lemaradással követik az – erre a névtípusra közsismerten jellemző – kétszeresen régies *-ffy* (4192 fő), illetve a *-fy* (2382 fő), valamint – a csupán erre a névtípusra jellemzően régies – *-ffi* (386 fő) változatok. A VÖRÖS FERENC kigyűjtése szerinti nyolc és félszáz (852) különböző konkrét névforma (kettős családnév, írásváltozat) a mai magyarországi családnévfeleségek teljes állományának (vö. a népesség-nyilvántartási adatbázissal) 0,49%-át képezi. A névtípus átlagos megterheltsége mindezek alapján tehát határozottan alatta marad a teljes magyarországi névállomány átlagának, képviselői összességében a ritkább magyarországi családnévek közé sorolandók. A kérdéskör elemzésére a későbbiekben térünk vissza.

2. A névtípus vizsgálata

2.1. Az eddig elmondottak alapján megállapítható, hogy a szóban forgó névanyag a teljes magyarországi családnévállománynak csekély méretű, de meglehetősen változatos részét képezi, mely szerkezeti típusa révén is eleve érdemes a magyar **névkutatás figyelmére**. A magyar családnévrendszert és annak történetét tárgyaló régebbi és újabb összefoglalások természetesen számon tartják ezt a névtípust, melyről azonban joggal állapítja meg FEHÉRTÓI, hogy „kialakulását, gyakoriságát a magyar névtan művelői még nem tárták fel részleteiben” (FEHÉRTÓI 1998: 459). FEHÉRTÓI maga kisebb tanulmányt szentelt e névtípus történetének (1998). Névrendszertani helyét újító családnév-tipológiai munkájában N. FODOR JÁNOS is kijelölte (a morfológiai szerkesztéssel alakult nevek közt: N. FODOR 2008: 117; szintagmatikus szerkesztéssel keletkezettként értelmezve l. viszont BÍRÓ 2010: 200). Jelenkori állományukról VÖRÖS FERENC adott áttekintő képet családnévfeldrajzi kutatásainak részeként (VÖRÖS 2010: 136–40).

Az itt hivatkozott tanulmányok egy-egy mondatban utalnak arra, hogy e névtípus a 19–20. században folyamán újabb elemekkel gyarapodott. BENKŐ LORÁND a **családnév-változtatások** anyagának névtörténeti szempontú áttekintése során egyenesen úgy vélte, hogy „a mai efféle családnévek 80–90%-ban már magyarosítások” (BENKŐ 1948–49/2003: 375). Kijelentése az idetartozó családnévek megterheltségét tekintve különösen, de a névféleségek arányait tekintve is túlzottnak minősíthető. (Elismerve persze, hogy nem tudjuk, a történeti és a mai családnévanyagban egyaránt kimutatható nevek közt milyen mértékben áll fenn tényleges folytonosság, és mennyi csupán a későbbi névalkotások révén létrejött egyezés.) Arra azonban mindenképpen felhívja ez az idézet is a figyelmet, hogy e névtípus történetében és mai állományának vizsgálatában nagyobb és érdemi figyelmet kell fordítanunk a családnév-változtatások kérdésére. Ennek révén újabb módszerekkel, forrásokkal és tanulságokkal is számolnunk kell, s a szakirodalom ebből a

szempontból nem kevésbé hiányos, mint a névtípus korábbi történetének feltárásában. Erre a kérdéskörre a továbbiakban alaposabb figyelmet fordítunk majd.

2.2. A *-fi* névelemet tartalmazó családnevek körét a továbbiakban két fő tartományokra szétválasztva, **forrásként** reprezentatív értékű állományaik vizsgálatára támaszkodva tárgyalom. A történeti magyar családnévanyag vonatkozásában KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótárát vettem alapul (CsnSz.; 10 466 önálló és 3635 utaló címszó, a *-fi* végződésű neveket ebből együttesen l. CsnVégSz. 75–7), mellette HAJDÚ MIHÁLY családnév-történeti adattárát használtam (HAJDÚ 1994; 39 010 családnévi adat, 6273-féle családnév). A névváltoztatások vonatkozásában dualizmus kori adatbázisokra: a „Századunk névváltoztatásai”-ra (SZENTIVÁNYI 1895; nagyságrendileg 15 ezer névváltoztatási eset adatai) és KARÁDY VIKTOR elektronikus névadatbázisára (32 704 eset névanyaga) támaszkodtam. A mai magyarországi családnévanyagot a hivatalos népesség-nyilvántartás alapján vizsgáltam: egyrészt a 2007. jan. 1-jei állapot névgyakorisági adatokat tartalmazó adatbázisát és HAJDÚ MIHÁLY erre támaszkodó családnévszótárát (vö. CsnE. 8), másrészt a 2009. jan. 1-jei adatállomány (vö. VÖRÖS 2010: 17–9) egyes családnevekre vonatkozó, lokalizáltan összesített adatsorait használhattam. Információikat szükség és lehetőség szerint igyekeztem kiegészíteni más forrásokból és a szakirodalomból. (A felhasznált források, illetve adatsorok rendelkezésemre bocsátását ezúton is köszönöm.)

3. A történeti magyar családnévanyagban

3.1. A *-fi* képzős magyar családnevek történeti típusai között legegységesebben az **egyénnévi alapú** nevek csoportját helyezhetjük el. Az egyénnevek legnagyobb részt további nyelvi kifejezőeszköz nélkül, de patronimikumképzővel és a *-fi* elemmel is alkotnak családnevet a magyarban. Ezek a formák az egy személyre vonatkozó történeti adatokban néha váltakozóan is előfordulhattak, pl. *Bereczkffy ~ Bereczky, Thorda ~ Thordafy*; az egyes adatok olykor inkább csak eseti megnevezések voltak, és nem rögzültek családnévként (FEHÉRTÓI 1998: 462–3). Amikor ezek a családnevek létrejöttek, a magyar egyénnévadásban már az egyházi eredetű nevek domináltak. Így e családnevekben is nagyobb részt egyházi eredetű neveket találunk, többnyire alapváltozatukban (pl. *Ábrámfi, Bertalanfi, Gálfi, Ivánfi, Gellyénfi, Péterfi, Szaniszlófi*), máskor pedig valamely származékukban (pl. *Bencefi, Palkófi, Pósa fi; Petefi, Petfi, Petőfi, Petrefi* stb.). Mellettük nem is csekély számban a régi világi névadás nevei is jelen vannak (pl. *Abafi, Bekefi, Csabafi, Gyula fi, Szovárd fi; Dorogfi, Hencelfi, Jelenfi, Marháfi*). A családnévadásban szerephez egyébként is ritkán jutó női neveket nem találjuk meg közöttük. (A *Borka, Janka* itt, illetve ekkor férfinevek származékai. A *Darfi* névről ugyan KNIEZSA [1934/]1965/2003: 288. felveti a *Dorottya*-ból való származás lehetőségét, a CsnSz. viszont – bár hasonlóan bizonytalanul – a *Dárius* névvel kapcsolja össze.)

Sajátos problémát vet fel azoknak a neveknek a csoportja, melyekben a *-fi* egy **községi eredetű elem után** bukkan fel: *Apafi, Bánfi, Vajdafi* stb. Ezekkel kapcsolatban már a Századok 1872. évi hasábjain, a Magyar Onomasticon, illetve a magyar családnévtörténet kérdései kapcsán eszmét cserélők sem gondolkodtak egyformán. Míg az ide kapcsolódó első közleményben CSÉPLŐ PÉTER már megkülönböztette a méltóságnévből és a keresztnévből származó, „»fi« szócskára végződő” vezetékeveket (CS[ÉPLŐ] 1872: 272), addig a harmadik közlemény szerzője, NAGY GYULA „a személynevek mellett szokásos

elnevezési módok” (azaz egyéni megkülönböztető elemek, a családnév típusbeli előzményei) közt ugyanezeket mint az atyai, *filius*-os nevek képviselőit minden megkülönböztetés nélkül személynevekből képzettként vette számba (NAGY 1872: 489).

A kérdés megítélése ma sem egyértelmű a szakirodalomban. HAJDÚ véleménye szerint „ezeknek elvileg [!] mindegyike csak keresztnévi előtagú lehet, hiszen jelentésük föltételezi előtagjukban az apa[,] illetve valamely ősnak a keresztnévét” (ill. egyénnevét; HAJDÚ 2003: 811); a neveket ő ennek megfelelően magyarázza. BENKŐ az „apa világi eredetű nevét”-ről, „egy-két köznévhöz hozzájáruló *-fi*”-ről, illetve „közszói eredetű családnév”-ről egyaránt írt ezekkel kapcsolatban (BENKŐ 1948–49/2003: 376–8, 1949/2003: 409). Történeti nyelvtanunk mindkét lehetőséget számba veszi (SZEGFÜ 1992: 276). KÁZMÉR az egyénnevi és a köznévi származtatást ugyancsak elképzelhetőnek tartja, családnév-szótárában azonban az egyes nevek kapcsán hol egyik, hol másik lehetőség mellett foglal állást: az *Apafi*, *Bánfi*, *Úrfi* családnéveket régi világi személynévből, a *Kapitányfi* és *Vajdafi* neveket pedig szintén apanévi motivációval, de közszóból magyarázza (CsnSz.). Az erdélyi Apafi család mindenesetre valóban egy *Apa* nevű ősrre vezethette vissza eredetét (ENGEL 2003, az adatot SLÍZ MARIANNAK köszönöm).

A *-fi* előtt szereplő névelemek többségét egyénnévként is adathozhatjuk a régiségből (a CsnSz. utóbbi példáit is; vö. ÁSzt., TESz.). Ugyanakkor olyan hasonló – de még nem szükségszerűen rögzült, azaz családnévi – adatunk is akad, ahol ez nem áll fenn (1367: *Byroufia*, 1370: *Birofya*; l. FEHÉRTÓI 1998: 463; ill. 1504: *Magnifici domini Johannis Nadrespanffy*; az OklSz.-ből idézi SZEGFÜ 1992: 276 is; a *Nádorfi* ma ritka, de létező családnév, bár keletkezhetett névváltoztatással is). Jellemző csoportot képeznek itt a méltóságnevek (vö. VÖRÖS 2004: 408 is), esetükben mindkét típusú származtatást elképzelhetőnek tarthatjuk. A méltóságot, tisztséget viselő személy nem csupán névkiegészítő, de névhelyettesítő méltóságnévi megnevezésének egyébként (ma is) lehetséges volta mellett érdemes figyelembe vennünk a névtörténeti értékű források tanulságait is.

Megállapítható márpedig, hogy az egykori oklevelezési, illetve névadási gyakorlat szerint az egyes személyek körülíró megnevezésében „az is előfordult, hogy a rokon neve helyett az általa viselt méltóságnév állt, különösen, ha a családban más nem került hasonlóan magas pozícióba: a későbbi alsólendvai Bánffy család névadó őse például a Hahót nembeli VII. Miklós bán (KARÁCSONYI 1900/2004²: 568–9), a losonci Bánffy családé pedig a Tomaj nembeli VII. Dénes bán volt (KARÁCSONYI 1900/2004²: 1016–7). A *filius*-os típus vagy *apanév* terminus tehát némileg leegyszerűsítő: a rokonságnevek közül a leggyakrabban megjelenő elem kiemelésével fogja össze ezt a heterogén kategóriát” (SLÍZ 2008b: 188, vö. 2008a: 472 is). Az ilyen típusú megnevezések az egyéni megkülönböztetésre mindenképp jó lehetőséget adtak, a *Bánfi* és a *Vajdafi* nevek vonatkozásában egyaránt. Így például egy középkori lengyel krónikában közvetve (egy nő apjaként) említett *Woydefiemrich* (feltehetőleg Lackfi András erdélyi vajda fia) esetében is. Ám „[h]ogy Dlugoss »Vajdafi«-ja nem családi név, hanem csak Emrich atyjának hivatali megjelölése, több mint valószínű. Akkori időben divatban volt, hogy a bánok és a vajdák fiai magukat »filius bani« vagy »vojvoda« neveztek, a nélkül, hogy e jelző mindig és mindenütt állandó családnévvé alakult volna át.” (Az esetet l. WERTNER 1906.)

Mindezek a kialakuló családnévrendszer vonatkozásában, esetünkben a *-fi* névelemmel alkotott nevek értelmezésében is figyelembe veendő szempontot jelentenek. Figyelemreméltónak tűnik egyébként a *-falva* utótagú helységnevek előtagjaival fennálló párhuzam is: bár legjellemzőbben ezek előtagja is személynév, a köznevek köréből

tisztség- és méltóságnév is könnyen lehet (míg az egyéb típusokat a családnevek esetében szemantikájuk miatt inkább kizárhatjuk; vö. KÁZMÉR 1970: 104–17).

Ezek mellett más, így például a névmagyarosításokban létező népnév + *-fi* szerkezet történeti adataink szerint nem jött szóba e családnevek hajdani keletkezésekor. A TESz. 1634: *arnódfi* adata (‘albán’, TESz. *arnót* a.) sem ennek a lehetőségét veti fel: valójában a népnév + *fi* ‘vmely nemzetbeli férfi’ jelzős szószerkezetnek (a forráskiadás szerint kivételesen egybeírt) példája (vö. pl. 1625: nemis *szekely fi*, hanem laksagj *fi* volt; 1653: *török fiu*, avagy *arnót fiu* vala; SzT. *fi* és *fiú* a.).

3.2. A névtípus **képviselési arányait** a történeti magyar családnévanyagban is igyekezhetünk meghatározni. A „Régi magyar családnevek szótára”-ban (CsnSz.) szereplő 10 466 önálló címszó közt legfeljebb 137 ide vonható, apa megnevezése + *-fi* szerkezetű nevet találunk. (Ennél többel számol FEHÉRTÓI 1998: 462, ill. VÖRÖS 2010: 139. FEHÉRTÓI ugyanakkor egyes címszók tévedésen alapuló voltát is kimutatja.) A CsnVégSz. alapján összesen 192, utalók nélkül 144 önálló *-fi* végű címszó szerepel e szótár anyagában; ám közülük 4 helynévi (*Cséfi*, *Csiffi*, *Hondorfi*, *Roffi*), s további legalább 3 is más eredetüként látszik magyarázhatónak (*Fi*, *Pásztorfi*, *Zsófi*). Történeti családnévszótárunk adatsorát más történeti gyűjtemésekből néhány további névvel egészíthetnénk ki (*Baranyafi*, *Ladófi*; l. HAJDÚ 2003: 812, N. FODOR 2008: 108; vö. még 1399: *Zabfy* is, FEHÉRTÓI 1998: 463). Emellett apjaink családnévanyagának egyes további képviselői feltehetőleg szintén még ezen évszázadokból származnak (pl. *Lenkefi*, *Tima**fi*; a CsnSz. ezeket nem tartalmazza, de a *Lenke*, ill. a *Tima* családneveket mint régi magyar férfi becéző névből keletkezetteket igen).

KÁZMÉR reprezentatív értékű anyagában mindenesetre ez a névtípus a magyar eredetű névféleségek számának 1,31%-át jelenti. (A hasonlóképpen számított, *-fia* utótagot tartalmazó nevekkel együtt 1,65%-os arányt eredményezve, ezzel pontosíthatjuk FEHÉRTÓI „mindössze 2% körüli” megállapítását; FEHÉRTÓI 1998: 462.) Ha viszont nem a névféleségeket, hanem a névviselési, azaz névgyakorlási adatokat vesszük számításba, ennél alacsonyabb értékekre kell számítanunk. N. FODOR JÁNOS 15. századi északkelet-magyarországi feldolgozásában például 0,33%-os képviselési arányukat találjuk (a terület ma a névtípus csaknem legalacsonyabb jelenlétét mutatja; N. FODOR 2008: 108). HAJDÚ MIHÁLY nagyszabású családnév-történeti felmérésében összesítve 0,5% körüli ez az érték (HAJDÚ 2003: 812), mely a 16. századra azonban 1,2%, a 18. századra pedig 0,3%-os arányt takar (az írásváltozatokat együttesen számítva; HAJDÚ 1994. 2: 79). Mint az várható volt, a névtípus átlagos megterheltsége a magyar eredetű történeti névanyagban még alacsonyabb, mint a teljes – elsősorban tehát az idegen eredetű, összességében ritkébbnek számító nevekkel kiegészülő – magyarországi családnévállományon belül.

3.3. A névtípus **időbeliségét** vizsgálva megállapíthatjuk egyrészt, hogy az egyes nevek legkorábbi ismert adatai hogyan oszlanak meg az egyes (fél) évszázadok közt (a CsnSz. adatai alapján l. FEHÉRTÓI 1998: 462). Eszerint ezeknek több mint fele a 15. század második felére tehető, bár az nem bizonyos, hogy melyek képviselnek ténylegesen is öröklődő családneveket közülük. Másrészt, realisabban értékelhető szempontot keresve, felmérhetjük azt is, hogy családnév-történeti adataink szerint az egyes időszakokban milyen számban, milyen arányban vannak jelen ezek a nevek az adott névállományban (l. HAJDÚ 2003: 812, részletesebben HAJDÚ 1994. 2: 77–9). Képviselési arányuk ezek alapján a 16.

századot követően összességében csökkenő tendenciát mutat, bár névföldrajzi különbségekkel is számolhatunk esetükben. E változási folyamat mögött ott áll azonban általában is a keresztnévi eredetű családnevek arányának csökkenése (HAJDÚ névanyagában a 16. századi 33,5%-ról a 18. századi 23,7%-ra; HAJDÚ 1994. 2: 23). Az ilyen típusú családnevek gyarapodása mindenestre láthatóan lelassult, idővel meg is állhatott, míg más névtípusok tovább szaporodhattak. (Nem meglepő módon, az idegen és ismeretlen eredetű családnevek mellett a nép- és népcsoportnévi, illetve a helynévi alapú családnevek is; vö. HAJDÚ 1994. 2: 6, 18, 38.) Hogy ezek a változások mennyiben függenek össze népességtörténeti (migráció, népesedési viszonyok), névadás-lélektani (az elnevezés alapját jelentő jellemző szemlélet változása) és nyelvtörténeti (a *-fi* képző produktivitása) kérdésekkel, további kutatásokat érdemelne. Mindezek egyébként a családnévtípus névföldrajzának is alakító tényezői lehetnek.

A vizsgált adatok **területisége** szempontjából HAJDÚ azt állapítja meg, hogy a névtípus határozottan a Dunától keletre volt jellemző, az ettől nyugatabbra a 18. századtól feltűnő adatokat pedig későbbi beköltözések eredményeként látja magyarázhatónak (HAJDÚ 2003: 812). Ha azonban tudjuk, hogy napjainkban – mint arról a későbbiekben még lesz szó – e nevek legsűrűbben kifejezetten a Dunántúlra jellemzők, a magyarázat nem tűnik kielégítőnek (vö. VÖRÖS 2010: 137 is). Az okot talán inkább HAJDÚ névkorpuszában kereshetjük: a feldolgozott dunántúli forrásanyag valójában szűk körű, míg a névtípus összességében is igen csekély arányban van jelen családneveink körében (a teljes korpuszban is csupán 196 családdal; vö. HAJDÚ 1994. 2: 79). Nagyobb szerep jut így a számszerűsített eredményekben az esetlegességeknek, például a 18. században a messze legmagasabb arányt képviselő ormánsági adatok esetében (2,3%, az átlagos 0,3%-hoz, ill. a második legmagasabb értéket jelentő 0,8%-hoz képest). Mint megállapítható, ezt az értéket egyedül Csányoszró 17 *Pálfi* nevű családja eredményezi; a falura nagyfokú endogámia jellemző, melynek következtében szinte minden neve csak erre a falura jellemző, s köztük a *Pálfi* történetesen a 6–7. leggyakoribb (HAJDÚ 1994. 2: 290–2).

A névtípus egykori **társadalmi háttérét** kutatva úgy tűnik, hogy az „szinte kivétel nélkül” (BENKŐ 1948–49/2003: 374), de legalábbis „gyakoribb” módon (KNIEZSA [1947/] 1965/2003: 266) a nemesek körében fordul elő. Utóbbi itt összefügghet azzal is, hogy a nemességnél (névhasználatában is) lényegesebbnek számíthatott az apa, illetve az ősök személye, mint a jobbágyok esetében (vö. SLÍZ 2008a: 470). A rendelkezésre álló egykori források adatai ugyanakkor nem tükrözik megfelelően, arányosan a különböző néprétegek névanyagát, ezért e családnévtípus társadalmi jellemzőit nem tudjuk kellő részletességében rekonstruálni (FEHÉRTÓI 1998: 465–6).

4. A családnév-változtatások történetében

4.1. A hivatalos családnév-változtatások konjunktúráit a névmagyarosítások határozták meg. A **névmagyarosítók névízlése** elsősorban magyaros, emellett gyakran – különösen eleinte, továbbá legjellemzőbb, illetve számunkra itt legfontosabb tendenciaként – régies, nemesi jellegű, valamint romantikus, jó hangzású stb. nevek felvételére irányult. Az egykori névdivat a felvett családnevek különböző nyelvi jellemzőire lehetett hatással. A név hangzására, helyesírására, a lexikára, a felvett nevek szemantikai jellemzőire, névszerkezeti típusokra. Ha lehetőség volt rá, nem csak általában a korábbinál valamilyen szempontból előnyösebbet, de egyenesen a „»presztízsskála« markánsabb tartományaiból”

(JUHÁSZ 2009: 96) igyekezhetnek nevet választani, illetve alkotni magunknak. A *-fi*-vel alkotott családnevek pedig jól megfelelhetnek ezeknek a törekvéseknek.

A névváltoztatások mesterséges családnévanyagát a **szervezeti tagoltság**, a morfológiai jelöltség nagymértékben jellemzi, fontos szereppel bírván az új név nyelvi és családnévi karakterének kifejezésében (FARKAS 2009a: 38–40). A legjellemzőbb és leginkább közismert a névvégi *-i*, illetve *-y* nagyarányú alkalmazása volt (vö. FARKAS megj. e.). Hasonló szerepet elsősorban a helynévi kötődésének tekinthető (de itt tágabb szerepkört kapott) képzők és a valójában névformáns értékű utótagok hordoztak (*-i*, *-si*, *-ányi/-ényi*, *-falvi*, *-vári* stb.), de a *-fi* ugyanígy alkalmas lehetett erre a szerepre. (Elképzeltető palettájukat l. pl. egy, az *Ag* fő példáján a névképzést és összetételt soktucatnyi [!] változatban ajánló, a névmagyarosítások ügyét szorgalmazó egykori kiadványban: VERBÉNYI É. n. 26–7.) E jellegzetes elemek kapcsolódási szabályai ráadásul átléphettek a természetes családnévanyagban fennálló – a reális motiváltságból adódó – kötöttségeket, újszerű alakulatokat bőségesen alkotva.

A *-fi*-vel alkotott családneveket mindemellett „igen régieknek”, „legrégebbi színezetű, ősi” neveknek tartották egykor (CS[ÉPLŐ] 1872: 272, ill. BENKŐ 1948–49/2003: 379), és nemesi jellegűeknek is. Jellemző korabeli véleményt idézve, akár a tekintélyes Pallas Lexikon hasábjairól: „Mielőtt azonban ez [ti. a családnévhasználat általánossá válása] még történt volna, maga a társadalom nevezte el kitünőbbjeit apja nevéhez való »fy« szócska ragasztása által s így keletkeztek nálunk a Gerőfy, Pálffy, Péterfy stb. nevek” (TELKES 1897: 145, a szócikk szerzője a névmagyarosítások ügyének ismert szorgalmazója; ueszt a megfogalmazást l. az ezeket támogató kiadványokban is: SZENTIVÁNYI 1895: 3, ill. pl. TELKES 1898²: 46 is). Mint többen említik a hivatkozott szerzők közül, hasonló névtípus általánosan ismert és gyakori más népeknél is – ahogy azonban ebből az idézetből ugyancsak kiérződik, nálunk **különös patinát** viselhetett magán.

A nyelvművelő jellegű egykori irodalom névtörténeti, illetve névrendszertani szempontok, valamint a névtípus presztízséből fakadó névmagyarosító igények miatt is negatívan **ítélhette meg** az itt megmutatkozó neologizmusokat (a továbbvezető irodalmat l. FARKAS 2002). Egyes képviselőiket természetesen a korabeli társadalom is vegyes érzelmekkel fogadhatta, amire példát ezúttal Jókainak „A régi jó táblabírák” című regényéből idézünk: „Micsoda – ffy? – kérdé [ti. Krénffytől] gúnyosan a nemes úr. – Azelőtt csak Péterhez, Pálhoz ragasztották a nemes végzetű ffy-t, most már Krénhez, szeghez, fűhöz, fához lehet azt ragasztani? No de legyen, érthet valaki rosszul az etimológiához, s lehet azért becsületes ember, ha egyéb hibája nincsen” (Jókai 1856/2001). A névformánshoz kapcsolódó konnotációkat tükrözi – még inkább negatív nézőpontból – a *hazaffi*, *hazaffy* szavak létrejötte és használati értéke (a 20. század elejétől, de napjainkban is használatosan; vö. EtSz. *fiú* a., ill. pl. a Google kereső által adott találatokkal).

Az új nevek egy jelentős része tipikus, kedvelt fogalomkörökbe rendeződött (vö. JUHÁSZ 2005, 2009), melyek lexikális kifejezői különböző névszerkezetekben tűnhetek fel. A *-fi*-vel képzett családneveket, egykori divatjuk magyarázatát így nemcsak morfológiai típusukban, de e fogalomkörökön és **névcsaládokon belül** is kell értelmeznünk (pl. *Kun*, *Kunos*, *Kunhalmi*, *Kunhegyi*, *Kunfi*; *Kárpáti*, *Kárpát-hegyi*, *Kárpát-völgyi*, *Kárpát-falvi*, *Kárpátfi*; *Rózsai*, *Rózsási*, *Rózsaági*, *Rózsa-hegyi*, *Rózsa-fi* stb.). A lehetséges régies írásmódok (*-ffi*, *-fy*, főleg *-ffy*) további színezetet adhatnak a névtípus történetének.

Azt, hogy egy *-fi*-vel alkotott névben a különböző **konnotációk** hogyan **összegződhetnek**, JUHÁSZ (2009: 96) az 1882-ben felvett *Árpádfi* név példájával szemlélteti. Eszerint

fontos szerepet játszik itt az első, lexikális névelem, míg a *-fi* szerepét a 'régi' és a 'nemesi' jegyek kifejezésében szintén fontosnak találhatjuk. JUHÁSZ megemlíti, hogy a felismerhetően mesterséges névalkotásra régies írásmódú adatot nem talált forrásaiban (SZENTIVÁNYI 1895-ben ez az egyetlen adata), ami éppen erőltettségbe, mesterkéltéssébe fordíthatná át a név pozitív összehatását. Tegyük hozzá, hogy ilyen példát viszont éppen a korabeli élclap, a Borsszem Jankó 1868-as évfolyamából idézhetünk, ahol az *Árpádfy* egy újonnan nemesített zsidó figura nevéként tűnik fel; nyilvánvalóan a megfelelő hatás érdekében (TAMÁS 2010: 83). Utalnunk lehet viszont a kérdéskör ennél mindig bonyolultabb voltára is azzal, hogy megjegyezzük: a ma létező magyarországi családnévanyagban 2 *Árpádfy* és 4 *Árpádfi* fordul elő, *Árpádfi* azonban egy sem.

4.2. Mint arról már esett szó, a természetes keletkezésű történeti magyar családnévanyagban a *-fi* alapvetően egyénnevekhez (keresztnevekhez), s kivételesen (néhány méltóságnév esetében) egyes közszavakhoz járulhatott. Tekintve azonban, hogy a családnévváltoztatások mesterséges névanyagát a természetes névadáshoz hasonló szabályok nem kötik, bennük a *-fi* a magyar családnévanyag mindhárom fő eredetbeli kategóriájában: a helynévi, személynévi és közszoí alapú nevek esetében is megjelenhetett. A névváltoztatások történetének felvett családnevei, illetve a mai magyar családnévanyag alapján igyekezhettünk itt a jellemző **eredet szerinti típusokat**, illetve példákat számba venni. Körükben a korábbi névtörténetből ismert nevek és típusok is szép számmal megvannak (egyénnév, méltóságnév), alábbi áttekintésünkben azonban a neologizmusokra összpontosítunk. (Továbbiakat l. még VÖRÖS 2010: 139, bár néhány itteni példája történetileg is adatolható.) Az egyszerűség, illetve a különféle változatok miatt (itt, és rendszerint a későbbiekben is) egységesített helyesírással közöljük a példaképpen idézett adatokat.

1. Személynévi alapú családnevek – a korábbi évszázadokból is adatolható családnevek (*Antalfi, Gálfi, Gerőfi, Győrfi, Kendefi* stb.) mellett a névváltoztatások korában keresztnévként ismert, illetve használt, de a történeti családnevek köréből hiányzó elemek különböző fajtáival:
 - a) régi, kihalt és felújított, valós vagy fiktív eredetű személynévből, keresztnévként újraalkotott szóból: *Hunorfi, Árpádfi, Böngérfi, Hubafi, Zalanfi, Nándorfi, Jenőfi*;
 - b) újabb kori belső névalkotásokból: *Ernőfi, Rezsőfi*;
 - c) újabban átvett keresztnevekből: *Ottófi, Rudolffi*;
 - d) BENKŐ szerint – bár nem találtam rá korabeli vagy mai adatot – születtek egykor *Ferencfi, Károlyfi* típusú családnevek is (BENKŐ 1948–49/2003: 375).
2. Helynévi alapú családnevek – ritkábban, de a helynevek különböző típusaiból: *Tolnafi, Hunyadfi, Kárpátfi, Marosfi*.
3. Közszoí alapú családnevek, elsősorban főnevek, ritkábban melléknevek – számos jelentéstani kategóriából, melyek közül a jellemzőbbek:
 - a) nép- és népcsoportnevek: *Lengyelfi, Magyarfi, Avarfi, Hunfi, Kunfi, Hajdúfi*;
 - b) foglalkozásnevek: *Halászfí, Huszárfi, Kalmárfi, Kovácsfi, Szabófi, Vadászfí*;
 - c) méltóságnevek: *Báráfi, Hercegfí, sőt Pápaí, Prépostfi* is;
 - d) az ember környezetéből vett szavak: *Felhőfi, Hajnalí, Galambí, Rózsafí, Jávorfí, Bércfi, Erdőfi, Szigetfi, Vasí, Romfi, Kővárí, Asztalfí, Betűfi*;

- d) tulajdonságokat jelző szavak: *Élesfi, Fehérfi, Göndörfi, Jámborfi, Keményfi*;
- e) elvont fogalmat jelentő szavak: *Kellemfi, Reményfi, Szerelemfi, Tanfi*;
- f) végül, kiegészítésképpen, felsorolhatók azok a családnevek, melyek alapja már eleve *-fi* utótagú közszo is lehetett: *Hadfi, Hazafi, Honfi*.

- 4. Idegen eredetű családnévből keletkezett családnevek – melyek természetesen eleve hiányoznak a természetes családnévrendszerből: *Kollerfi, Laknerfi, Mayerfi*.

A besorolásban többes lehetőségek is akadnak. Ha a családnév típus történeti alapjait tekintjük, a *Szilárdfi* nevet például keresztnévi alapú névnek vehetnénk (keresztnévként tipikusan újkori névalkotás, a *Konstantin* magyarítására). Ha azonban a névmagyarosítások jellegzetes fogalomköréit nézzük, inkább a tulajdonságot jelölő szóból alkotottnak tarthatjuk, hiszen tudjuk, hogy ezek közül is kiemelkedő népszerűsége a *Kemény* családnév tett szert (l. JUHÁSZ 2005: 200 is; vö. még *Keményfi, Szilárd, Szilárdi* stb.). A *Heinrichfi* alapja szintén lehetne egy (idegen eredetű) keresztnév, de a családnévi származtatást ugyanilyen valószínűnek tarthatjuk.

A történeti névanyagban is előfordul és a csupán újabb kori névváltoztatással létrejött családnevek elválasztása olykor megfelelő körülmények között igénylő feladat. Így például a *Kendefi* nevet (mai névviselőinek száma 13 fő) esetleg a névmagyarosítások neologizmusának gondolhatnánk (tágabb fogalomkörének egykori népszerűségéhez is l. JUHÁSZ 2009: 98–9), valójában viszont már régi családneveink köréből adathozhatjuk (rég i erdélyi nemesi familia, l. CsnSz. is). Még inkább új képződménynek vélhetjük a *Békefi* nevet, mely (kis) részben azonban a történeti névanyagban előforduló *Bekefi* változata is lehet (abból hangtanilag levezethető; CsnE., vö. pl. FNEsz. *Béke* a. is).

4.3. A *-fi* végű családneveket a családnév-változtatások szokott módjai szerint választhatták, illetve alkothatták (vö. FARKAS 2003: 154–7). A konkrét névváltoztatási esetek közelebbi ismerete nélkül itt azonban csak a korábbi családnévhez kapcsolódó – egyébként legjellemzőbbnek számító – **motivációkat** tudjuk számba venni. (Bár a névválasztás természetesen a régi családnévtől függetlenül, s akár csak a név ízlés által vezérelt módon is megtörténhet: *Deutsch* > *Bánfi*, *Kugyetka* > *Békefi* stb.)

Egyrészt a kezdőbetű, a névkezdő megtartásának, a régi családnév hangalakjához való igazodásnak a tipikus tendenciáját kell megemlítenünk: *Biglbauer* > *Békefi*, *Balika* > *Bánfi*, *Gregoricska* > *Gyórfi*, *Pánya* > *Pálfi*, *Scharpf* > *Sárfi* stb. A *-fi* az egyébként változatlan régi családnév megtoldásaként is alkalmazhatónak bizonyult: *Koller* > *Kollerfi*, *Mayer* > *Mayerfi*, de a *Sido* > *Sido fi*, *Jakab* > *Jakabfi* családnevek esetében is.

Másrészt a régi családnévhez való teljes vagy részleges jelentéstani kapcsolódás lehetőségeit kell számba vennünk. Közszo i példákkal: *Polakovits* > *Lengyelfi*, *Popovics* > *Papfi*; keresztnévekkel: *Ludvig* > *Lajosfi*, *Lackovits* > *Lászlófi*, *Petrovics* > *Péterfi*, *Petőfi* stb., a *Pálfi* többek közt a *Pálovics*, *Paul*, *Paulik*, *Paulovics*, *Paulus*, *Pavelka*, *Pavlik* családnevekből. A *-fi* a közszo i alapú családnévhez is olykor csak „többletként”, pontosabban a kellő értékkel rendelkező névformánsként csatlakozik: *de Rivo* > *Csermelyfi*, *Geber* > *Adófi*, *Himmel* > *Égfi*, *Miller* > *Molnárfi*, *Schvager* > *Rokonfi*, *Tischner* > *Asztalfi* stb. (többnyire a korai magyarosításokban). A *Békefi*-k jellegzetes forrását jelentő *Fried*, *Friedländer*, *Friedmann* stb. magyarosításai esetében is hasonló a helyzet, bár itt a keresztnévi

eredetű német családnevek (vö. R. KOHLHEIM – V. KOHLHEIM 2005) közzsói újraértelmezésével kell számolnunk (vö. *Friedrich* kn., ill. *Frieden* fn. 'béke').

A *-fi* kevésbé gyakran része magának a szemantikai megfeleltetésnek is (l. a fentebbi példák közt), de csak kivételesen tekinthető egyedüli résztvevőjének (*Petsovits* > *Pétsfy*). A hangalaki megfeleltetésben ugyancsak alig kap maga is szerepet. A névváltoztatások történetében a *-fi* **jellemző funkciója** a magyar nyelvre, a követendő mintának tekintett magyar családnévrendszerre, illetve a megfelelő presztízzsel rendelkező névtípusra jellemző forma kialakítása. Természetesen nem csupán újszerű névalkotások esetében jelenik meg, hanem a történeti névanyagból „készén” átvehető, újra adható családnevek (*Bánfi*, *Győrfi*, *Pálfi* stb.) felvételének során is – melyek egykori választása ugyanakkor éppen a *-fi* végződés meglétével, szerepével is összefüggésben állhatott.

4.4. A névtípust érintő névváltoztatások **időbeli divatjával** kapcsolatban alaposabb felmérés nélkül is szembeűnő, hogy a 19. század derekán még jellemzőbb, majd a későbbi évtizedekben jelentősen lecsökkenő népszerűséggel rendelkezett. E családnevek jellegzetes és sok újszerűséget eredményező típusát jelentették a magyarországi családnév-változtatások történetének, népszerűségük azonban – a kezdeteket leszámítva – nem volt igazán kiemelkedő. Különösebb figyelmet inkább neologizmusaik és a hozzájuk kapcsolódó konnotációk révén vonhattak magukra. Hasonló helyzetet találunk egyébként másutt is a névmagyarosítások történetében, például az *-ányi/-ényi* képző, illetve névvégződés esetében (erről l. JUHÁSZ 2007). A vizsgált névtípus névdivatjának alakulását a feldolgozható nagyobb névminták alapján próbálhatjuk figyelemmel kísérni:

	1848/49-ben	A dualizmus idején	1933 és 1945
A felvett nevek közt	10,09%	1,58%	1,00%

1. táblázat: A *-fi* képzős családnevek részvétele a névváltoztatások történetében (az 1848/49-es adatok teljes anyaguk alapján: SZENTIVÁNYI 1895: 15–22, a dualizmus korabeliek KARÁDY névadatbázisából számítva, a későbbiek FORGÁCS 1990: 32. alapján súlyozással becsülve)

A névválasztások **társadalmi háttéréről** további érdekes adatokkal rendelkezünk. A dualizmus kori névváltoztatásokban leggyakoribb *-fi* végű családnevek (*Péterfi*, *Pálfi*) például dominánsan nem zsidó családneveknek bizonyultak (KOZMA 2009: 161). FORGÁCS a maga (nem teljesen egységes, illetve korlátozott méretű) korpusza alapján a névtípus divatjának időbeliségéről és társadalmi különbségeiről is tájékoztat (2. táblázat). Felméréséből kitűnik a névtípusnak a nem zsidó névváltoztatók közötti nagyobb népszerűsége, s meglévő különbségekre utalnak a keresztnév + *-fi*, illetve a köznév + *-fi* típusok aránybeli eltérései is. A legmegbízhatóbb eredményeket azonban, méreteinek köszönhetően is, a KARÁDY-féle névadatbázis vizsgálata biztosíthatja számunkra (3. táblázat).

	Zsidók közt		Nem zsidók közt, 1933
	19. sz. 2. fele	1933 és 1945	
Keresztnév + <i>-fi</i>	1,26%	0,37%	0,51%
Köznév + <i>-fi</i>	1,11%	0,37%	0,76%

2. táblázat: A névtípus a zsidó és nem zsidó névváltoztatásokban (FORGÁCS 1990: 32, 44 alapján)

	Nem zsidók		Zsidók		Összesen	
	db	%	db	%	db	%
Névegyedek mennyisége (<i>-fi</i>)	482	2,57	36	0,26	518	1,58
Névféleségek mennyisége (<i>-fi</i>)	61	2,80	11	0,83	64	n. a.
Átlagos terheltség (<i>-fi</i> végű csn.-ek)	7,90		3,27		n. a.	
Átlagos terheltség (összes felvett csn.)	8,58		10,57		n. a.	

3. táblázat: A *-fi* képzős családnevek részvétele a dualizmus kori zsidó és nem zsidó névváltoztatók körében (KARÁDY névadatbázisa alapján, az írásváltoztatokat nem különítve el)

A névtípus a nem zsidók körében tehát valóban sokkal népszerűbbnek bizonyult: a felvett nevek darabszámát, illetve arányait tekintve akár tízszerese is lehetett a zsidók közt megmutatkozóknak. A névféleségek mennyisége, illetve a nevek átlagos megterheltsége szintén jelentős (bár az előbbinél jóval csekélyebb) aránybeli különbségeket mutat a két névváltoztatói csoport között. (A teljes felvett névállományon belüli átlagos megterheltség arányait tekintve úgyszintén.) Mindezeket az eredményeket azzal együtt is értékelhetjük, hogy a típussal közeli rokonságban álló, pusztán keresztnévi eredetű családnevek a zsidók közt egyébként (a névváltoztatások történetét végigkísérően) a nem zsidók körében előfordulókhöz képest sokkalta népszerűbbek voltak (vö. FARKAS 2009b: 381). Igaz, a keresztnév + *-fi* szerkezet e családnévtípusnak csupán egyik, de jelentős részét alkotja, s a névízlésbeli különbség itt, e kevésbé újító névtípusban alacsonyabb is a zsidók és nem zsidók közt, mint a köznév + *-fi* típusú nevek esetében (vö. 2. táblázat is).

Az itt tapasztalt különbségek hátterében általában a zsidó és a nem zsidó névváltoztatói rétegek közt fennálló, több tényező együttes hatásával magyarázható névízlésbeli eltéréseket kereshetjük (vö. KOZMA 2009, FARKAS 2009b). Ezek közé jól beilleszkedik bármely, a korabeli közönség számára sajátos konnotációkkal, presztízzsel (régi, nemesi stb.) rendelkező névelem, névvégződés szívesebb alkalmazása, illetőleg kerülése is. (A zsidók esetében: a névtípus magas társadalmi presztízse miatt számukra inkább ellenjavallott, illetve e réteg polgáriasultabb mentalitása miatt is kevésbé preferált lehetőség; vö. KOZMA 2009: 162–4 is.) Ugyanezt tapasztaljuk egyébként (sőt még inkább) az *-y*-os családnevek történetében, azoknak a zsidó névváltoztatók közötti jóval csekélyebb (de már az engedélyezési gyakorlat által is befolyásolt) arányában.

Az iménti táblázat az eddigieken túl a *-fi* végű mesterséges családnévanyag meglehetősen **változatosságát** igazolja számunkra. Az ide tartozó nevek átlagos megterheltsége mindkét névváltoztatói csoporton belül alacsonyabb a teljes felvett névállományon belül számított átlagos névgyakoriságnál. Ez bizonyos szerepet játszik egyébként a korábban már tárgyalt, a mai magyar családnévanyagban belüli összkép kialakításában is.

Végezetül, a névtípusba tartozó neveket eredményező névváltoztatások **területi vonatkozásairól** nincsenek feldolgozott adataink. Ezekre általában a családnév-változtatások területi jellemzői, valamint – korlátozott módon és kellő körültekintéssel – mai családnév-földrajzuk alapján következtethetünk (vö. FARKAS 2010, ill. I. még később).

5. A mai magyar családnévanyagban

5.1. A mai magyarországi családnévanyag **gyakoribb nevei** közé e névtípusnak alig néhány képviselője tartozik. Az ezernél gyakoribb – együttesen a névviselők kétharmadát

jelentő (CsnE. 9) – családnévállományba 4, az ötszáznál gyakoribbak közé további 6 családnév sorolható. Listájukat az alábbiakban közlöm (a 2007. jan. 1-jei adatok szerint, az írásváltozatok együttes számításával, de a kettős családnevek és egyéb hangtani, ill. morfológiai változatok mellőzésével). Mellettük, összehasonlításképpen, két más típusú, nagyméretű minta feldolgozásának eredményeit közlöm: a középmagyar kori családnév-történeti korpusz (HAJDÚ 1994) és a dualizmus kori (KARÁDY-féle) családnév-változtatási adatbázis hasonló adatsorait. (Az utóbbiban megadott arányok közel háromnegyedükkel lennének növelendők, ha csupán a nem zsidó névváltoztatók közötti képviseletet vizsgálnánk. A zsidó származású össznépesség kis száma és a névtípusnak a zsidó névdivatból jobbra hiányzó volta ezt is indokoltá tehetné.) A közölt gyakorisági listák a vizsgált családnévtípus három nagy részlegét, metszetét teszik összevethetővé:

	Történeti családnévanyag			Mai családnévanyag			Névváltoztatások		
	családnév	család	%	családnév	fő	%	családnév	fő	%
1.	<i>Pálfi</i>	59	0,151	<i>Pálfi</i>	7418	0,730	<i>Pálfi</i>	126	0,385
2.	<i>Győrfi</i>	36	0,092	<i>Győrfi</i>	6299	0,620	<i>Petőfi</i>	37	0,113
3.	<i>Gálfi</i>	12	0,031	<i>Bánfi</i>	2367	0,023	<i>Péterfi</i>	32	0,098
4.	<i>Péterfi</i>	10	0,026	<i>Békefi</i>	1139	0,011	<i>Győrfi</i>	26	0,080
5.	<i>Benefi</i>	9	0,023	<i>Péterfi</i>	845	0,008	<i>Békefi</i>	21	0,064
6.	<i>Benedekfi</i>	9	0,023	<i>Gálfi</i>	786	0,008	<i>Bánfi</i>	20	0,061
7.	<i>Antalfi</i>	8	0,021	<i>Réfi</i>	564	0,006	<i>Lászlófi</i>	20	0,061
8.	<i>Istvánfi</i>	8	0,021	<i>Márfi</i>	538	0,005	<i>Gálfi</i>	19	0,058
9.	<i>Mihálfi</i>	3	0,008	<i>Jakabfi</i>	521	0,005	<i>Dezsőfi</i>	18	0,055
10.	...	...	...	<i>Mezőfi</i>	519	0,005	<i>Istvánfi</i>	16	0,049
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Össz.		196	0,502		32957	0,324		518	1,584

4. táblázat: A középmagyar kori, a mai és a dualizmus kori névváltoztatási családnévanyag leggyakoribb -fi képzős családnevei (az írásváltozatok, ill. a *Győrfi* és *Györgyfi* együttes számításával)

A névelőfordulási **arányok** egybevetése persze nem lehet tökéletes. A mai családnévanyagot egészében, míg a másik két részleget csupán a rendelkezésre álló minták alapján vizsgálhatjuk. A mai családnévanyag esetében az idegen eredetű családneveket is tartalmazó névállományhoz kell viszonyítanunk, míg a névváltoztatások felvett neveinek esetében szinte csak magyar eredetű nevekkel számolhatunk. Utóbbi névkorpuszt ráadásul csak saját korára vonatkozólag tekinthetjük reprezentatív mintának. A névlistákon mindenesetre feltűnők a közülük is leggyakoribb nevek esetében meglévő egyezések, és jellemzőek a fennálló eltérések (pl. a történeti névanyagban a *Békefi* hiánya; a mai névanyagban az elhomályosult eredetű *Réfi*, a névváltoztatások körében pedig a szabadságharc költője által közismertté tett *Petőfi* név megléte).

Részletezően megfelelő magyarázatát ugyanakkor nem tudjuk adni annak, hogy miért éppen az itt szereplő keresztnevekből (ti. a nevek többségében) jöttek létre ilyen gyakorisággal e családnevek. Ha összevetjük ezek sorát akár a magyar keresztnévadás történetével, akár a szóban forgó keresztnévek más típusú családnévi származékainak gyakorisági adataival, egyértelmű megfeleléseket nem találunk. A *Pál* és a *György* keresztnévként

például évszázadokon át a legnépszerűbb tíz között (de jellemzően nem az élen) szerepelt (vö. HAJDÚ 2003: 360–402, *passim*), számos keresztnévi származékuk vált családnevvé is – ugyanakkor pusztán keresztnévi és patronimikumképzős családnevi folytatásait a mai családnevanyagban egyaránt számos társuk előzi meg. E nevek gyakorisága a *-fia* utótagú családnevekével sem állítható párhuzamba (mai adataik gyakorisági sorrendje: *Péterfia* 69 fő, *Pálfia* 32 fő, *Bánfia* 10 fő stb.; *Győrfia*-ra és főleg *Bekefia*-ra nincs adat; vö. VÖRÖS 2010: 141). E különbségek hátterében időbeli, térbeli és társadalmi vonatkozásokat, illetve még nehezebben azonosítható egyéb, egyedi tényezőket gyaníthatunk; magyarázatukkal azonban kénytelenek vagyunk adósok maradni (vö. FEHÉRTÓI 1998: 465 is).

A mai magyarországi családnevanyag **négy leggyakoribb neve**: *Pálfi*, *Győrfi*, *Bánfi* és *Békefi* (írásváltozataikkal együtt) a kategória névviselőinek felét (52%) képviseli. Eredetüket tekintve keresztnévből származtathatók (családnevszótáraink szerint is); biztosan (*Pálfi*, *Győrfi*) vagy feltehetőleg (*Bánfi*: emellett köznévből is levezethető, *Békefi*: a *Bekefi*-ből való származás esetén). A *-fa* utótagú helységnevekből való keletkezés lehetősége – a korábbiakban mondottak szerint – erősen kétséges, bár a megfelelő helységnevek léteznek (vö. KÁZMÉR 1970: 254, 258, 263–4). Köznévből, ti. méltóságnévből természetes úton is keletkezhett a *Bánfi* (az ismertetett, bár családnevszótárainkban nem szereplő módon), míg csak mesterséges névadással a *Békefi*.

Történeti családneveink köréből mindegyikük (a *Békefi* esetében csak a *Bekefi*) legkésőbb a 15. század közepétől adatolható (CsnSz.); többnyire bőségesen (a *Bekefi* esetében kifejezetten ritkán). A családnev-változtatások történetében egyaránt már az 1840-es években megjelentek a felvett nevek közt (a *Bekefi* már nem), s láthatólag a névtípus legnépszerűbb nevei közé tartoztak. Adataikat elsősorban a nem zsidók, de – ha kisebb számban is – a zsidó családnev-változtatók körében is megtaláljuk. A KARÁDY-féle dualizmus kori névkorpusz szerint a *Pálfi* arányaiban a zsidó és nem zsidó névváltoztatók közt is a leggyakoribb lehetett, míg a *Bánfi* inkább a nem zsidó névváltoztatókra tűnt jellemzőnek (a *Bán*-nal alkotott családnevek egyébként is divatosak voltak; vö. JUHÁSZ 2007: 166). Említést érdemel, hogy a korabeli írói álnévhasználatban a *Bánfy* (lisznai Damó Kálmán) és néhány *Békefi* (egyikük Toldy Ferenc) is előfordult, míg a családnevként jóval gyakoribb *Pálfi* és *Győrfi* nem adatolható ugyaninnen (GULYÁS 1978²). Megjegyzendő továbbá, hogy a névváltoztatások lehetőségeit átfogóan elsőként szabályozó 1933. évi rendelet melléklete a *Bánfi*, *Győrfi* ~ *Györgyfi* és *Pálfi* neveket egyaránt védett neveknek nyilvánította, felvételüket tehát elvi okokból már nem tartotta engedélyezhetőnek; a sokszor felvett nevek jegyzékébe való felvételük így szóba sem kerülhetett, amire nem került sor viszont a *Békefi* esetében sem (vö. KOZMA–FARKAS 2009: 372–9).

5.2. A névtípus mai magyarországi családnevföldrajzát VÖRÖS FERENC feldolgozásából ismerjük (VÖRÖS 2010: 136–7; térképes ábrázolással). Összesített előfordulási arányuk az átlagos, 0,32%-os megterheltséget a megyék felében eléri és meghaladja, további negyedében erősen megközelíti. Legerősebb képviselőjük napjainkban már éppen egyes (délnyugat-)dunántúli megyékre: Zala, Somogy és Veszprém területére, valamint Csongrád megyére esik (0,57–0,46%); legalacsonyabb arányuk az északkelet-magyarországi megyéket: Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Szabolcs-Szatmár-Bereget és Nógrádot (0,18–0,12%) jellemzi (a részletes adatsorokat l. még alább). A névtípus Zala megyei elterjedését ÖRDÖG FERENC jóvoltából közelebbről is ismerjük (ÖRDÖG

2010). Megemlíthető, hogy ugyanitt e nevek falurész- (*Győrfiszeg*; ZMFN. *Petrikeresztúr* a.), illetve településnevek alkotóivá is lehettek (*Pálfiszeg*, itt a *Pálfi* ma is a leggyakoribb családnévek egyike; továbbvezető irodalommal l. FNESz.⁴).

A családnévek határokon túli eloszlására vonatkozóan megfelelő adatokkal sajnos nem rendelkezünk, az erdélyi magyar lakosságon belüli gyakoriságukra azonban MURÁDIN LÁSZLÓ nagyszabású felméréséből következtethetünk (MURÁDIN 2005: 95–6). Ez annyi-ből is tanulságos lehet, hogy a névtípust Erdélyre jellemzőnek szokás tartani. MURÁDIN adatai szerint mindenesetre a magyar tannyelvű erdélyi középiskolák tanulóinak körében 0,69%-os arányban voltak jelen ezek a nevek, ami jelentősen meghaladja a legmagasabb magyarországi értéket, ugyanakkor a teljes ottani lakosságra messze nem lehet alkalmazható. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy ez a névgyakorisági érték meghaladja a névféleségek előfordulási arányát (0,52%) is, azaz a *-fi* képzős családnévek átlagos megterheltsége itt magasabb, mint a korábban vizsgált más, hasonló korpuszokban. Ez a névtípus erőteljes jelenlétét jelzi, a pontos összevethetőséget azonban a korpusz összeállításának sajátos szempontjai akadályozzák (vö. MURÁDIN 2005: 34–5).

E családnévtípus névföldrajzának értelmezése meglehetősen nehéz feladatnak látszik. Vele kapcsolatban VÖRÖS FERENC is néhány felvetést fogalmaz meg csupán, hangsúlyozottan utalva a további kutatások szükségességére. (A Vas megyei arányokat illető felvetéssel kapcsolatban azonban már most megjegyezhetjük, hogy őrsegbeli képviselőtük történetileg sem lehetett számottevő. HAJDÚ családnévkorpuszában egyetlen adatot sem szolgáltatott, míg a keresztnévi eredetű családnévek ugyanitt, összességében messze a legmagasabb arányt (46%!) képviselték a teljes országterületről. A kérdéskörhöz l. VÖRÖS 2010: 137–8, vö. HAJDÚ 1994. 2: 23, 79.) Az mindenesetre kimondható, hogy ez az összkép nem csupán a családnévrendszer kialakulásának korát, de nem kevésbé a későbbi népmozgalmak következményeit és a névváltoztatások örökségét is együttesen tükrözi. Érdemes lenne ezért – egyúttal módszertani kísérletként – a biztosan, illetve legnagyobb valószínűséggel névváltoztatás révén született családnéveket különválasztani a mai névanyagban, és névföldrajzi sajátosságait összevetőleg is megvizsgálni. Ezek térbelisége ugyan a természetes névanyagától részben eltérő szempontok szerint, ám összehasonlításaiban is tanulságosan jellemezhető (példáit l. FARKAS 2010).

Az itt javasolt vizsgálat elvégzésére a megfelelő adatsorok hiányában nincs módom, a névtípus **négy leggyakoribb** mai magyarországi képviselőjének **névföldrajzáról** azonban – a VÖRÖS FERENC-től rendelkezésemre bocsátott adatsorok alapján (írásváltozatokkal együtt) – az 5. táblázatban adok képet.

Az egyes területek, illetve családnévek esetében többféle különbséget látunk. Néhány példát említve: a kiemelkedő gyakoriságok körében (*Bánfi*: Csongrád a névadatok harmadát, Békéssel együtt az adatok felét jelenti, kiugró mértékben: 1,83, ill. 1,02% a következő 0,28%-hoz képest); a közepes gyakoriságok közt (*Győrfi*: Borsod-Abaúj-Zemplén egyébként a névtípus legkevésbé jellemző területei közé tartozik) és a legalacsonyabb terheltségek esetében is (*Bánfi*: Tolna másutt az átlagosnál magasabb értékeket mutat) egyaránt. Emellett számos hasonlóság is akad, például az összességében is sereghajtó Heves, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád egyöntetűen alacsony képviselésében.

Azt, hogy egyes családnéveknek meglehetnek a maguk egyedi névföldrajzi sajátosságai, legjobban a megyei jogú városok – itt nem közölt – gyakorisági listáiból, onnan pedig a *Bánfi* családnév messze kiugró hódmezővásárhelyi adataival példázhatjuk. Ezek: a fővárosi 330 névviselőt abszolút értékben is megközelítő 311 fő, 6,56%-os aránnyal,

szemben az azt követő 0,88%-os békéscsabai, illetve 0,71%-os szegedi adatokkal (vö. Csongrád és Békés megye fentebb említett, feltűnően magas értékeivel, amire e név kapcsán a CsnE. is utal). A csak közel is hasonló helyzetek megfelelő magyarázatához részletekbe menő helyi (hely- és névtörténeti) vizsgálatokra lehetne szükség. A hódmezővásárhelyi *Bánfi*-kkal kapcsolatban például annyit tudunk megállapítani, hogy több különböző, régen és újabban beköltözött, részben a török kiűzése után visszaköltözött családról van szó: a 18. században 4–12, 1848-ban 34, 1910-ben már 111 református családról, s a családnév előfordult egykor a cigányok közt is (SZEREMLEI 1900–1913. 4: 86, 98, ill. 5: 961).

	<i>Pálfi</i> (7403 fő)		<i>Győrfi</i> (6346 fő)		<i>Bánfi</i> (2373 fő)		<i>Békefi</i> ¹ (1124 fő)		Összes -fi végű	
	megye	%	megye	%	megye	%	megye	%	megye	%
1.	Zala	1,62	HajdúB.	1,47	Csongrád	1,83	Veszprém	0,32	Zala	5,69
2.	Veszprém	1,16	Tolna	1,40	Békés	1,02	Baranya	0,30	Somogy	4,99
3.	Tolna	1,14	Somogy	1,18	BácsKk.	0,28	Somogy	0,25	Veszprém	4,61
4.	GyőrMS.	1,01	Baranya	0,80	Zala	0,24	Zala	0,17	Csongrád	4,55
5.	HajdúB.	0,94	JNkSz.	0,74	Budapest	0,19	Tolna	0,16	Budapest	4,07
6.	Csongrád	0,93	Budapest	0,62	GyőrMS.	0,18	KomárE.	0,15	Tolna	3,53
7.	Somogy	0,92	Pest	0,62	Vas	0,17	GyőrMS.	0,15	Békés	3,44
8.	Fejér	0,82	BAZ.	0,59	Pest	0,14	Budapest	0,14	Baranya	3,44
9.	Békés	0,80	Zala	0,58	Heves	0,12	Fejér	0,14	BácsKk.	3,34
10.	BácsKk.	0,78	BácsKk.	0,57	KomárE.	0,12	Vas	0,11	Fejér	3,21
11.	Baranya	0,77	Fejér	0,57	Veszprém	0,11	Pest	0,11	Pest	3,19
12.	Budapest	0,76	Békés	0,56	Baranya	0,10	Békés	0,09	Vas	3,03
13.	Pest	0,66	Veszprém	0,55	Fejér	0,09	BácsKk.	0,06	HajdúB.	3,00
14.	Vas	0,65	SzSzB.	0,46	Somogy	0,08	Csongrád	0,06	GyőrMS.	2,94
15.	KomárE.	0,62	Vas	0,38	Nógrád	0,06	JNkSz.	0,04	KomárE.	2,57
16.	Heves	0,48	Csongrád	0,34	JNkSz.	0,06	Heves	0,03	JNkSz.	2,13
17.	JNkSz.	0,35	Heves	0,25	HajdúB.	0,04	Nógrád	0,02	BAZ.	1,79
18.	SzSzB.	0,30	GyőrMS.	0,24	SzSzB.	0,04	BAZ.	0,02	Heves	1,68
19.	Nógrád	0,24	KomárE.	0,20	Tolna	0,03	HajdúB.	0,01	SzSzB.	1,34
20.	BAZ.	0,23	Nógrád	0,13	BAZ.	0,03	SzSzB.	0,00	Nógrád	1,15
	átlagosan	0,73	átlagosan	0,62	átlagosan	0,23	átlagosan	0,11	átlagosan	3,24

5. táblázat: A négy leggyakoribb mai magyarországi -fi képzős családnév (írásváltozataikkal) és a teljes névtípus megoszlása az adott terület teljes névállományához viszonyítva (megyék és a főváros adatai, a 2009. jan. 1-jei állapot szerint; az átlagos névgyakoriság alatti adatok dőlttel szedve)

A **megyei jogú városok** összesített adatait ugyancsak érdemes számba vennünk (6. táblázat). A mai magyarországi népesség 36,36%-a él megyei jogú városokban (ERDÉSZNÉ 2009: 1. sz. függelék). Átlagos névgyakorisági aránynak tehát ezt az értéket, az ettől való eltéréseket pedig magyarázatra érdemes tényezőnek tekinthetjük. A *Pálfi* és *Győrfi* családnevek körülbelül ezt az arányt képviselik. A *Bánfi* esetében magasabb az arányszám, melyet Hódmezővásárhely egyedileg kimagasló adatai eredményeznek; nélküle csupán

¹ A családnév é-s változatainak összegzésével (a *Bekefi* és *Bekfi* 27 adata nélkül).

30,51%-os értéket kapnánk. Mindenképp magyarázatot igényel a *Békefi* magas, 45,91%-os adata, melynek háttérében az elsősorban urbánus jelenséggé ismert hivatalos családnév-változtatások folyamatát sejthetjük. Mind a négy név népszerű volt a névmagyarosítók körében, de csak az utóbbi volt közülük az, amely a természetes keletkezésű történeti – az átlagos néveloszlást leginkább meghatározó – névanyagban igen csekély előzményekkel bírt. A *Békefi* nevek mai névföldrajzát így messze a legerősebben befolyásolhatták a névváltoztatások – felülreprezentált módon (nagy)városi – esetei, míg a másik három esetében a történeti névállomány bizonyulhatott meghatározónak.

	<i>Pálfi</i>		<i>Győrfi</i>		<i>Bánfi</i>		<i>Békefi</i> ²		Összes <i>-fi</i> végű	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Mo. összes	7403	100,00	6346	100,00	2373	100,00	1124	100,00	32 957	100,00
Mjv.-okban	2801	37,84	2220	34,98	1035	43,62	516	45,91	nincs adat	

6. táblázat: A négy leggyakoribb *-fi* képzős családnév képviselője Magyarországon, illetve a megyei jogú városokban (a 2009. jan. 1-jei állapot szerint, írásváltozataikkal együtt számítva)

Külön figyelmet érdemelhetnek a fővárosi adatok. A teljes névtípus képviselői aránya Budapest lakosságának körében ugyan nem a legmagasabbak közül való, de szembe-tűnő mértékben meghaladja az országos átlagot (0,41% vs. 0,32%; l. az 5. táblázatban), pedig a fővárosra rendszerint az átlagos néveloszlás a jellemző. Mindebben a névmagyarosítások módosító szerepét is feltételezhetjük, mely számos különböző, de alacsony megterheltségű névegyed formájában szintén jelen van mai családnévanyagunkban. (Igaz, valamennyire ellentmondásosnak tűnik, hogy a négy leggyakoribb *-fi* végű családnév esetében a főváros csupán az átlagos érték körüli arányszámokat képvisel.) Abban, hogy a névtípus összessége Budapesten bár határozottan, de nem több nagyságrenddel magasabb előfordulási arányokat képvisel, a már tárgyalt névtörténeti tényezőkkel tűnik magyarázhatónak. Azaz: a névtípus számottevő történeti gyökereivel, illetve névanyagával (mely nagy arányt képviselhet a mai családnévállományon belül is); a névmagyarosítások során megmutatkozó divatjának visszaszorulásával (mely e családnevek szaporodását mérsékelte); valamint azzal, hogy a névmagyarosítások meghatározó közönségét alkotó zsidóság körében nem tartozott a kedvelt típusok közé (ez utóbbi a városi arányokat is növelhette volna). A mai magyar családnévfeldrajz jelenségeinek elemzésekor mindezenre hasonló következtetésekre juthatunk más esetekben is (vö. FARKAS 2010).

Egy részletesebb elemzésben a névtípusnak a megyei jogú városokra vonatkozó összesített adatait és a névváltoztatások neologizmusainak összesített névföldrajzi adatait is jól hasznosíthatnánk, ezek azonban sajnos nem állnak jelenleg a rendelkezésünkre.

6. A nem létező *-fi* végű családnevekről

6.1. A mátt megelőző évszázadokból adatható *-fi* végű nevek egy része **kihalt**, illetve eltűnt, más részük pedig csupán egy-két mai névviselője révén állhat közel ehhez.

² L. mint az 1. jegyzet esetében.

Mai – legalábbis magyarországi – családnévállományunkban nem találjuk nyomát a történeti névanyagból kimutatható egyes neveknek: *Barlafi*, *Gilétfi*, *Jankafi*, *Kósafi*, *Tordafi*, *Zsigmondfi* stb. (CsnSz.). Igaz, ezek egy része feltehetőleg nem is vált öröklődővé, azaz ténylegesen családnévvé még a történeti századokban.

Az egykor családnév-változtatással felvett neologizmusok egy része ugyancsak kihullott névrendszerünkől, mint az *Ágfi*, *Aranyfi*, *Böngérfi*, *Édenfi*, *Keletfi*, *Kellemfi*, *Romfi*, *Sétafi* stb. nevek. Az 1848/49-ben, e névtípus legvirulensebb időszakában választott családneveknek legalább fele nem létezik például napjainkban, amiben e névváltoztatások későbbi semmissé nyilvánítása, illetve e nevek igen egyedi és feltűnően mesterséges volta egyaránt szerepet játszhatott. Valamely névegyed eltűnése akár sajátos altípusának törlődésével is járhat: az *Eszterfi* (dualizmus kori zsidó névváltoztatás a KARÁDY-féle adatbázisból) hiányában például nem találunk női keresztnév + *-fi* típusú nevet mai családnév-anyagunkban (ahogy a történetiben sem, ha szinkron névkompetenciánk átértelmezésével nem számítjuk ide a férfinévből származtatható *Lenkefi*-t).

6.2. A *-fi* végződésű álnevek, művésznevek helyettesítő névként funkcionálnak, a családnév helyébe így legfeljebb nem hivatalosan, illetve csupán **látszólagosan** léphetnek: nem öröklődnek, azaz nem lehetnek hagyományos értelemben családnévvé. (Bár kivételek itt is akadnak, mint *Petőfi* névhasználatának esetében: neve öccsére, szüleire és fiára is átragadt, bár hivatalos névváltoztatásra egyikük esetében sem került sor; minderről l. KERÉNYI 2000.) Ez a névtípus a névváltoztatások révén felvett nevek közeli rokonságába tartozik, a két mesterséges névanyag közt sok a hasonlóság. Az írói álnévhasználat történetéből *Békefi*, *Keményfi*, *Pusztaffy*, *Székelyfi*, *Zalánfi* stb. neveket ugyanúgy idézhetünk (GULYÁS 1978²), mint a névmagyarosítások köréből. Az más kérdés, hogy a névvisező ezeket később akár hivatalosan is nevéül választhatta – azaz kivételesen, de a megfelelő hivatalos aktus révén bekerülhettek a magyar családnévanyagba.

Itt említjük meg azt is, hogy a mai művelt köztudatban ilyen típusú, sőt történeti családnévként ismert nevek egy része valójában **nem létezett**. Későbbi, történetírói névadás eredményei így többek közt az Arany „Toldi”-jából jól ismert *Laczfi* ~ *Lackfi* vagy az újabb történeti irodalomban, például ENGEL által kreált *Mikcsfi* név (l. FEHÉRTÓI 1998: 458–62, az ENGEL-féle archontológia vonatkozó részeit is részletesen idézve).

6.3. Végezetül az irodalom **fiktív** karaktereinek névadásáról érdemes szót ejtenünk. A Szigligetitől ismert *Liliomfi* és *Szellemfi* (a korabeli színészi névhasználat irodalmi képviselői), az Aranyánál szereplő *Hamarf*, a Jókainál előforduló *Áronffy*, *Csendesfy*, *Krényffy* vagy *Pusztafi* (utóbbi, találó névadással, Petőfi alteregója a „Politikai divatok”-ban) ugyanazon névízlés tükrözői, melyek saját koruk családnév-változtatásait is irányították. A korabeli romantikus irodalom írói névadása – mely gyakran beszélő nevekként alkalmazta ezeket – maga is hatást gyakorolhatott a névmagyarosítások névválasztásaira. Olykor pedig az aktuális névváltoztatási mozgalom hatott az írói névadásra. A dualizmus kori élclapok például csoportjelző, illetve beszélő névként, a karikatúrisztikus hatás érdekében használtak ilyen típusú neveket: *Árpádfy*, *Hangyafi*, *Kupeczfy*, *Korányfi* (asszimiláns zsidó karakterek; TAMÁS 2010).

7. Összefoglalásképpen. – Tanulmányomban egy névszerkezeti szempontból meghatározott, a szakirodalomban viszonylag kis figyelmet kapott magyar családnévtípus

máig tartó névtörténetét és többfelé ágazó problematikáját szándékoztam bemutatni. A *-fi* elemet (képzővé vált egykori utótagot) tartalmazó családneveknek a történeti magyar családnévanyagban, a családnév-változtatással felvett nevek között és a mai magyar családnevek körében meglévő előfordulásaival, e névállományok sajátásaival, névtörténeti és névrendszer-tani kérdéseivel, nyelvi és nyelven kívüli háttérrelés a névtípus kérdéskörén esetenként túlmutató összefüggéseivel foglalkoztam. A vonatkozó vizsgálatokban a nagyméretű, reprezentatív értékű, statisztikailag feldolgozható névállományok elemzése – melyek egy része az utóbbi időkben vált hozzáférhetővé – és az egyes adatok, típusok, jelenségek részletekbe menő értékelése egyaránt fontos szerepet kaphat. A magyar családnévanyag különböző eredetű részlegeinek elkülönült és együttes, illetve összevető vizsgálata pedig további, újabb kutatási feladatokra irányíthatja figyelmünket.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1948–49/2003. A családnév-változtatás kérdései. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból*. Budapest. 2: 364–81.
- BENKŐ LORÁND 1949/2003. A régi magyar személynévadás. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból*. Budapest. 2: 388–422.
- BÍRÓ FERENC 1999. Helyneveink töváztozatai a régi magyar családnevekben. *Magyar Nyelvjárások* 36: 47–58.
- BÍRÓ FERENC 2010. Régi magyar családnevek névvégmutató szótára XIV–XVII. század. *Névtani Értesítő* 32: 197–200.
- CSEERNICKSKÓ ISTVÁN 1997. „Imja otcsestvo” (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében). In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 162–7.
- CS[ÉPLŐ] P[ÉTER] 1872. Magyar Onomasticon. I. Vezetécknevek okmányainkban. *Századok* 6: 269–73.
- DEME LÁSZLÓ 1958. Egyes helységnév-típusaink *-i* képzős melléknévi származékairól. *Magyar Nyelv* 54: 125–36.
- DOBROWOLSKA, ANNA 2002. *Lengyel eredetű családnevek a magyar névadásban*. Szakdolgozat, ELTE BTK, Budapest.
- ENGEL PÁL 2003. Középkori magyar genealógia. In: *Arcanum DVD Könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret*. Budapest.
- ERDÉSZ TIBORNÉ 2009. *A személyiadat- és lakcímnnyilvántartás, okmánykiadás összesített adatai 2009. január 1-jén. Népeségnyilvántartási Füzetek*. Budapest, 2009. http://www.nyilvantarto.hu/kekhh/kozoz/index.php?k=statisztikai_adatok_kiadvanyok_nepessegfuz_hu_2009. [utoljára megtekintve: 2010. 07. 08.]
- FARKAS TAMÁS 2002. Nyelvművelés és családnév-változtatás. In: BALÁZS GÉZA – A. JÁSZÓ ANNA – KOLTÓI ÁDÁM szerk., *Éltető anyanyelvünk*. Budapest. 159–63.
- FARKAS TAMÁS 2003. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *Magyar Nyelv* 99: 144–63.
- FARKAS TAMÁS 2009a. Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontaktushelyzetben. *Névtani Értesítő* 31: 27–46.

- FARKAS TAMÁS 2009b. Jewish Surname Changes in Hungary (19th-20th century). In: WOLFGANG AHRENS – SHEILA EMBLETON – ANDRÉ LAPIERRE eds., *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact*. Toronto. 375–84. <http://pi.library.yorku.ca/dspace/handle/10315/3968>.
- FARKAS TAMÁS 2010. Családnév-változtatás és nyelvföldrajz. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig*. MNyTK. 234. Budapest–Szombathely. 67–80.
- FARKAS TAMÁS megj. e. Az „ipszilonos” családnevekről. Egy helyesírási jelenség változásai időben és a nyelvi-kulturális térben. Előadás a „Kultúra és nyelv, kulturális nyelvészet” konferencián. Megjelenés előtt.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1998. A *-fi*, *-fia* utótagú magyar családnevek kialakulása. *Magyar Nyelvőr* 122: 458–67.
- N. FODOR JÁNOS 2008. *Északkelet-Magyarország személyneveinek komplex nyelvi elemzése (1401–1526). I.* PhD értekezés. ELTE BTK, Budapest.
- FORGÁCS KRISZTINA 1990. *Zsidó névmagyarosítás*. Bölcsészdoktori értekezés, ELTE BTK, Budapest.
- GULYÁS PÁL 1978². *Magyar írói álnév lexikon*. 2. kiadás. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *A középmagyar kor személynévtörténete (1526–1772)*. 1–2. és Adattár. Akadémiai doktori értekezés, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.
- HORGER ANTAL 1928. Orosháza : orosházi. *Magyar Nyelv* 24: 10–5.
- Jókai Mór 1856/2001. A régi jó táblabírák. In: *Jókai Mór összes művei. CD-ROM*. Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2005. Névmagyarosítás és nemzeti romantika. *Magyar Nyelv* 101: 196–202.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2007. A magyarosított családnevek morfológiájának és szemantikájának konnotációs megközelítéséhez. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest. 165–73.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2009. Multidézés és családnév-változtatás. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest. 95–101.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. A „*falu*” a magyar helynevekben. XIII–XIX. század. Budapest.
- KERÉNYI FERENC 2000. Petőfi Sándor művészi névhasználatáról. *Magyar Nyelv* 96: 74–80.
- KNIEZSA ISTVÁN 1965/2003. A magyar és a szlovák családnevek rendszere. In: Uő: *Helynév- és családnév-vizsgálatok*. Budapest. 255–349.
- KOHLHEIM, ROSA – KOHLHEIM, VOLKER 2005. *Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung*. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich.
- KOZMA ISTVÁN 2009. Közeledés, vagy az elkülönülés reprodukálása másként? Zsidó és keresztény névválasztás a századfordulón. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest. 153–71.
- KOZMA ISTVÁN – FARKAS TAMÁS 2009. Dokumentumok a magyarországi családnév-változtatások állami szabályozásának történetéből (1787–2002). In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest. 353–96.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 2005. *Erdélyi magyar családnevek*. Nagyvárad.
- NAGY GYULA 1872. Magyar Onomasticon. III. (A nevek osztályozása). *Századok* 6: 488–91.
- NÉMETH RENÁTA 2003. A nick a társskereső klubokban. *Névtani Értesítő* 25: 195–205.
- ÖRDÖG FERENC 1973. *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 2010. Névföldrajz, onomatodialektológia, névdialektológia. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig*. MNyTK. 234. Budapest–Szombathely. 127–33.
- SLÍZ MARIANN 2008a. Melyiket a négy közül? A családnevek kialakulásának kérdése kognitív szemantikai keretben. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság*. Budapest. 468–74.

- SLÍZ MARIANN 2008b. Az oklevélírási gyakorlat hatása a családnevek kialakulására a XIV. században. *Magyar Nyelv* 104: 186–96.
- SZEGFŰ MÁRIA 1992. A névszóképzés. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. II/1. Budapest. 268–320.
- [SZENTIVÁNYI ZOLTÁN] 1895. *Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893*. Budapest.
- SZEREMLEI SAMU 1900–1913. *Hód-Mező-Vásárhely története*. 1–5. Hódmezővásárhely.
- TAMÁS ÁGNES 2010. Élclapok szereplőinek nevei a 19. század második felében. *Névtani Értesítő* 32: 79–92.
- TELKES SIMON 1897. Névmagyarosítás. In: *A Pallas Nagy Lexikona*. 13. kötet. Budapest. 144–6.
- TELKES SIMON 1898². *Hogy magyarosítsuk a vezetéknéveket?* Budapest.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. Debrecen.
- VERBÉNYI ERNŐ é. n.² *A névmagyarosítás kézikönyve*. Budapest.
- VÖRÖS FERENC 2004. *Családnév kutatások Szlovákiában*. Pozsony.
- VÖRÖS FERENC 2006. Gondolatok a magyar és a szlovák családnevek összevetéséhez. *Névtani Értesítő* 28: 45–54.
- VÖRÖS FERENC 2010. *Családnevek térképlapjainak nyelvföldrajzi vallomása*. MNyTK. 235. Budapest.
- WERTNER MÓR 1906. A Hermann nb. Laczkfi-család történetéhez. *Turul* 24: 83–6.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1991. A szóösszetétel. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I. Budapest. 523–52.
- ZMFN. = PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg.

FARKAS TAMÁS

TAMÁS FARKAS, **The types and history of Hungarian surnames ending in *-fi* ('son of')**

This paper presents the types, the history and some related problems of surnames including the element *-fi* ('son of'), originally a posterior constituent of compounds, which developed into a derivative suffix producing surnames in Hungarian. This surname type has not been discussed frequently in the literature, so its comprehensive survey, which reconsiders earlier remarks as well, is justifiable. The author examines the role of the relevant family names among the Hungarian historical surnames that have evolved naturally; among the artificial surnames formed in the 19th–20th centuries in the process of official name changes; and among contemporary surnames. Characteristics and relations of these different layers of the Hungarian surname stock are explored by analysing statistics based on some large corpora of representative value. The author also searches for explanations behind the observed differences. The paper examines the origins, the development and the possible changes of this name type, identifying many influential background features in language, name and cultural history. The author presents the occurrence and the frequency of the name type and its important representatives, taking name geographical, temporal and social factors into consideration. Relations to other name types as well as to surnames seemingly ending in *-fi* are also treated. By elaborating a comprehensive approach to this type of surname structure, the author wishes to point out the importance and efficiency of the separate and joint examinations of the different layers of the surname stock.

ROMÁN CSALÁDNEVEK BEREK MEGYÉBEN

A román nyelvterület nem esik messze Beregtől, hiszen a szomszédos Máramaros, Ugocsa és Szatmár megyékben jelentős román tömb él. Nyilván innen költöztek be szórva-nyosan románok, és rövid idő alatt elmagyarosodtak. Ezt mutatja a magyar helyesírás, illetve az ejtésben többé-kevésbé magyarossá vált névformák. A névvisezők többnyire magyarok, kisebb részben pedig cigányok. Az egyházi nevek az Ó- és Újszövetségből, illetve a Martirologium Graecumból valók. Ahol nincs szakirodalmi hivatkozás, ott a saját megfejtési kísérleteimet hozom. A neveket alfabetikus sorrendben közlöm: 1. a név; 2. a helység(ek) neve, ahol a név előfordul (a Kárpátaljához tartozó községek, városok nevét ukránul is megadom); 3. a névadás indítéka; 4. a szakirodalom.

1. Teljes bizonyossággal román eredetű nevek. – **Andrica** (Badaló ~ Бадалово): az újszövetségi *Andrei* 'András' név *-ița* képzős alakja, a magyar ejtésnek megfelelően írva (DOR. 11). – **Avacz** (Gergelyugornya, Vásárosnamény): vagy az ószövetségi *Avel* 'Ábel' vagy az *Avacum* 'Habakuk' *-ați* képzős alakja. Sem a DOR., sem IORDAN nem közli ezt a becézett változatot. – **Badé** (Csongor ~ Чомонин): < *bade* 'apó, bátyó' (IORDAN 49), szójárásból alakult névvé. A névvisezők cigányok. – **Biszkú** (Beregdaróc, Beregszász ~ Берегово, Márokpapi, Tiszacsoma ~ Чома, Vámosatya, Vásárosnamény): a *bîrsan* 'barcasági, brassó környéki román' szó alakváltozata (DOR. 204). – **Bogányi** (Vásárosnamény): személynévi eredetű, a szláv *Bogan* < *Bogoslav*, ez pedig a görög *Theologos* tükörszava (DOR. 24). Az *-i* képző hozzátétele magyarosodást mutat. – **Bucsin** (Munkács ~ Мукачево): közszóából alakult névvé: *bucin* 'havasi kürt; tönk; kerékagy' (KELEMEN 1: 148). Foglalkozásra utalhat. – **Burcsin** (Izsnyéte ~ Жнятино): a román *Burcin* a bolgár *Burčo* személynév képzett alakja (DOR. 223, IORDAN 89). – **Buzáth** (Munkács ~ Мукачево): testi tulajdonságot jelöl: *buzat* 'vastag ajkú' (DOR. 226). – **Csékán** (Munkács ~ Мукачево): *cecan* 'kalapács'; a névadás alapja a munkavégzés eszköze (IORDAN 108). – **Csepara** (Tiszacsoma ~ Чома): a *ceapă* 'hagyma' szó *-ara* képzős alakja, azaz 'hagymatermesztő' (DOR. 234). – **Csokul** (Beregszász ~ Берегово): a *cioc* 'csőr, kampó' szó végartikulusos formája (DOR. 329). Valószínűleg az orr formájára utal. – **Csorin** (Mezőgecse ~ Геча): a *cioară* 'varjú' szó képzett alakja (DOR. 239), nyilván valamilyen tulajdonságot jelöl. – **Csorja** (Csaroda): a fent említett *cioară* szó ejtett alakja, a madár valamilyen tulajdonságára utal (DOR. 239). – **Csubirka** (Balazsér ~ Балажер): a *ciupercă* 'csiperke' szó nyelvjárási alakja (DOR. 242, IORDAN 131), a románban bolgár jövevényszó. A névadás indítéka nem világos. – **Csurilla** (Munkács ~ Мукачево): a mártirológiai *Chirila* 'Cirill' név *Ciurilă* alakváltozata (DOR. 31). A *-il-* magyarosodásra vall. – **Dazsián** (Beregszász ~ Берегово): helységnévi alaptagú: Désfalva (Küküllő megye) nevéből; románul: *Deaj* 'Désfalva' + *-ian*, azaz 'désfalvi'. Sem a DOR., sem IORDAN nem adatozza. – **Delegán** (Nagymuzsaly ~ Мужизво): a románba a név a bolgárból került. Az oszmán-törökkel ötvözött név jelentése 'szilaj, féktelen'. Beregben volt *Delegánfalva* nevű, a 19. századra elpusztásodott falu (KISS 1992: 273). – **Dianics** (Balazsér ~ Балажер, Nagybégány ~ Велика Бийгань): a mártirológiai *Dionisie*

'Dénes' *Dianiş* alakváltozatának szláv környezetbe alakult formája (DOR. 44). – **Dzsumella** (Gát ~ Гать): a *ciumela* 'pestis, vész; rusnya' szó kissé magyarosodott alakja (DOR. 241). – **Fakász** (Barkaszó ~ Баркасово, Bátyú ~ Батьово, Munkács ~ Мукачево): a görögből átvett *Facas* személynév vált családnevvé (IORDAN 193). – **Fatán** (Beregszász ~ Берегово, Munkács ~ Мукачево): a *fat* 'templomszolga' szó képzett alakja (vö. IORDAN 196). – **Firczák** (Beregszász ~ Берегово, Munkács ~ Мукачево): a *firtog* 'csintalan, pajkos' (KELEMEN 1: 467) szó szlávósodott alakja. – **Fulga** (Nagybereg ~ Велики Береги): tulajdonságot jelöl: 'fénylő, dicső' (IORDAN 210). – **Gangur** (Munkács ~ Мукачево): a szó jelentése: 'Oriolus oriolus'; a sárgarigó valamilyen tulajdonsága a névadás alapja (IORDAN 214). – **Gavriláj** (Beregszász ~ Берегово): a bibliai *Gavril* 'Gábor' név képzett alakja (DOR. LV). – **Giligor** (Beregszász ~ Берегово): a mártírológiumi *Gligor* < *Gregorie* 'Gergely' név (DOR. 72) magyarosodott alakja. – **Gliga** (Beregszász ~ Берегово): a mártírológiumi *Gligor* (< *Gregorie* 'Gergely') név rövidült, képzett alakja (DOR. 72). – **Goján** (Beregszász ~ Берегово, Beregújfalu ~ Берегуйфалу, Gút ~ Гут, Kígyós ~ Кідьош): a szlávból átvett *Goislav* név rövidült, képzett alakja (DOR. 333). – **Griga** (Balázsér ~ Балажер, Beregszász ~ Берегово): a mártírológiumi *Grigorie* 'Gergely' név becézett alakja (DOR. 72). – **Grigássy** (Beregszász ~ Берегово, Munkács ~ Мукачево): a mártírológiumi *Grigorie* 'Gergely' név *Grigaş* formájából (DOR. 72) magyarosodott (DOR. 72). A *-sy* végződés a helynévből képzett magyar családnevek illúzióját kelti. – **Hángánu** (Vári ~ Вари): *hanganu* 'lófogú kukorica' (IORDAN 236). A névadás indítéka nem egyértelmű. – **Kabácsi** (Csongor ~ Чомонин, Munkács ~ Мукачево): a mesterség termékével (*cabaşi* 'köpeny') történik utalás a foglalkozásra (IORDAN 94). Az *-i* a románban néma, kiejtve magyarosodásra vall. Az ukránosított *Кабацуї* név már a magyarból való. – **Kantuly** (Csaroda): a *canta* 'fazék' szó végartikulusos formája (DOR. 229). – **Kodra** (Bilke ~ Білки): a mártírológiumi *Codrat* 'Quadratus' név rövidült alakja (DOR. 33). – **Kosztándi** (Munkács ~ Мукачево): a mártírológiumi *Costandin* 'Konstantin' névből (IORDAN 150) magyarosodott az *-n* elvonásával. A még a középkorban elpusztasodott Kotsán falu *-i* képzős alakja aligha jöhet számításba. – **Krisztján** (Tiszaadony): a mártírológiumi *Cristofor* 'Kristóf' *Cristian* alakváltozatából vált családnevvé (DOR. 37). Ejtik *Krisztyán*-nak is. – **Lup** (Beregszász ~ Берегово): mártírológiumi eredetű személynév, a latin *Lupus* román megfelelője (DOR. 97), de szóba jöhet a *lupus* állatnévből levezethető tulajdonság is. – **Makszin** (Badaló ~ Бадалово): a mártírológiumi *Maxim* név alakváltozata (DOR. 104). – **Marguca** (Beregszász ~ Берегово): a mártírológiumi *Margareta* név becézett alakja: *Marguţa* (DOR. 316). – **Melega** (Munkács ~ Мукачево): a magyarból átvett *meleg* 'érzelmileg felhevült, buzgó' jelentésű szó *-a* képzős alakja (IORDAN 301). Aligha származhat az ómagyar korból. – **Mihucza** (Tiszaszalka, Tiszavid): az ószövevényi *Mihai* 'Mihály' név becézett alakja: *Mihuţa* (DOR. 108–9). – **Mitru** (Beregszász ~ Берегово): a mártírológiumi *Dimitrie* 'Demeter' rövidült, képzett alakja: *Mitru* (DOR. 42). – **Moldovánu** (Kisdobrony ~ Мала Добронь): a *moldoveanu* 'Moldvából származó' szó tulajdonnevesülése (IORDAN 315). – **Nyáguly** (Barabás): személynévi eredetű: *Neagu* (< bolgár *Neagomir*) *-uil* képzővel (DOR. 332). Az ejtés szatmári eredetre vall. – **Olťjan** (Beregszász ~ Берегово): az *oltean* 'Olténiából vagy az Olt mellékéről származó' szó tulajdonnevesülése (IORDAN 342). – **Onczay** (Beregszász ~ Берегово): az újszövevényi *Ioan* 'Johannes' név becézett formája: *Oanţa* (DOR. 80). A szó végi magyar *-y* képző magyarosodás eredménye. – **Pancsilla** (Gulács): a *panciu* 'ferdén néző, kancsal' szó *-la* képzős alakja (DOR. 350) némi magyarosodással. –

Pántya (Szernye ~ Серне): A mártirológiumi *Pantalimon* 'Pentele' név *Pantea* alakjának rövidülése (DOR. 126). Az ejtés bihari eredetre vall. – **Paskuj** (Munkács ~ Мукачево): a mártirológiumi *Paşcul* 'Paszkál' név ejtett formája (DOR. 129). – **Patály** (Tákos): az albánból átvett *pata* 'liba' szó *-al* képzős alakja (DOR. 129). A névviselők cigányok. – **Petrohár** (Beregardó ~ Ардов): foglalkozást jelöl: *petroar* 'köfejtő, kőfaragó' (KELEMEN 2: 234). – **Pinta** (Beregrákos ~ Ракошино): a mártirológiumi *Pantalimon* 'Pentele' név alakváltozatának rövidülése (DOR. 126). – **Pinte** (Beregszász ~ Беерогово, Kisdobrony ~ Мала Добронь, Nagydobrony ~ Велика Добронь): 1. **Pinta**. – **Pintye** (Beregszász ~ Берегово): 1. **Pinta**. Az ejtés a szatmári románra jellemző. – **Pitra** (Munkács ~ Мукачево): az *epitrop* 'gondnok' szó változata (IORDAN 368). – **Popa** (Nagybégány ~ Велика Бийгань): jelentése: 'pap' (DOR. 134); a pap szolgája, szomszédja stb. – **Pum** (Bene ~ Бене): a *pumn* 'ököl, marok' szó tulajdonnevesülése (IORDAN 382). – **Ragán** (Vámosatya): a *Drag* személynév *Răgan* becézőjéből a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldásával vált magyar családnévvé (DOR. 265). – **Serbán** (Hetyen ~ Гетен, Jánd): a *şerb* 'fogoly', 'szolga; jobbágy' szó *-an* képzős alakja (DOR. 381). Kevésbé valószínű IORDAN (433) feltevése, amely szerint a *Şerban* (< bolgár *Šerban*) személynévből származna. A névviselők cigányok. – **Sztojka** (Bene ~ Бене, Beregszász ~ Беерогово, Bilke ~ Білки): a *Stoica* (< déli szláv *Stoia*) személynévből származik (DOR. 376). – **Sztrain** (Nagyborzsova ~ Боржава): a *străin* 'idegen, külföldi' szó tulajdonnevesülése (IORDAN 427). – **Tonte** (Beregszász ~ Беерогово): a *tont* 'buta, hülye, ostoba' szó többes száma (DOR. 462). A névviselők cigányok. Az ő névadásukban nem ritka, hogy a szó többes számát használják családnévként, pl. *beng* 'ördög' > *Benga* családnév, *mursh* 'férfi' > *Mursha*. – **Tutány** (Beregardó ~ Ардов): a *tuţa* 'fecsegő, ostoba (nőszemély)' szó *-an* képzős alakja (IORDAN 466). – **Urszta** (Barkaszo ~ Баркасово, Beregszász ~ Беерогово, Beregújfalu ~ Берегуйфалу): az *ursotea* 'medve' szó tulajdonnevesülése (DOR. 401). – **Urszu** (Beregszász ~ Берегово): az előző név képzetlen formája (DOR. 401). Medveda-dászra vagy állat valamilyen tulajdonságára utal. Mind családnévként, mind keresztnévként gyakori Máramarosban. – **Viščán** (Munkács ~ Мукачево): a *Vişan* (< bolgár *Višan*) személynév (IORDAN 486) németes helyesírású alakja.

2. Talán román eredetű nevek. – Az itt elemzett nevek éppenséggel lehetnek románok is. Ide tartoznak azok a családnevek, amelyeknek alapja a magyarban román kölcsönszó, vagy éppen a román vette át az ukránból. Esetükben csupán azt nem tudjuk, hogy a név mely nyelvben keletkezett (esetleg mind a kettőben megvan), pl. *Balaban*, *Moldován*. Vannak véletlen egyezések is (pl. *Ilku*, *Iszáj*), sőt homonimák is (pl. *Gogola*, *Prodan*). – **Ármós** (Vásárosnamény): csak valószínűsíthetjük, hogy az *armaş* (< latin *arma* 'fegyver') szó a névadás alapja. A magyarba a 16. század végén került 'román fejedelemségi udvari méltóság' jelentésben. Majd ez tovább bővült: 1. 'hajdú, hatósági közeg', 2. 'rabló, martalóc' (BAKOS 208). Az is vitatható, hogy a közszó a magyarban vagy románban vált-e családnévvé. – **Balaban** (Beregszász ~ Беерогово): 1. a románban a *balaban* ukrán jövevényszó 'súlyom' jelentésben (DOR. 188). 2. Az ukrán *балабан* jelentése: 'fűszerű, fehér virágú növény', illetve 'súlyomféle madár'. A családnév mindkét nyelvből származhat. – **Csobán** (Beregszász ~ Беерогово, Mezőgecse ~ Геча): a közszó mint román jövevényszó 'juhász' jelentésben 1405-től adatolható (BAKOS 123), a román pedig az oszmán-törökből kölcsönözte. Családnévként keletkezhetett a románban is, magyarban is. Van egy ruszin homonimánk is: *чобан* 'csobolyó', tehát a névviselő

hordókészítő lehetett. – **Gogola** (Beregszász ~ Беерого): három nyelv is számításba jöhet: 1. román: a mártírológiumi *Gheorghe* 'György' név becézett formája (DOR. 66); 2. szlovák: a *gogol* 'struma' szó *-a* képzős alakja, 3. ukrán: a *гоголь* 'keceréce' madár képzett alakja. – **Ilku** (Beregszász ~ Беерого, Bulcsu ~ Буча): lehet román is, ruszin is, de mindkét név az ószövevényi *Elias* névre megy vissza. Román: *Ilcu* < *Ilie* (DOR. 79), ruszin: az *Илка* (< *Иля*) név vocativusi formája. – **Iszáj** (Beregszász ~ Беерого): egyaránt származhat az ószövevényi *Izaiás* román *Isai(a)* (DOR. 88), illetve a ruszin vagy ukrán *Icaï* formájából. – **Kasztor** (Beregszász ~ Беерого): A 'Castor fiber' állatnév román alakja (*castor*), tehát hódvadászatra utal. Ám lehet klasszicizáló német (esetleg magyar) név is. – **Moldován** (Beregszász ~ Беерого, Munkács ~ Мукачево, Nagymuzsaly ~ Мужієво): román jövevénysszóként 1637-től adatolható (BAKOS 239), így családnévvé alakulhatott a románban is, a magyarban is (vö. *Moldovánu*). – **Prodan** (Beregszász ~ Беерого, Nagyberég ~ Великі Береги): homonim név. 1. A segesvárszéki *Pród*, románul *Prod* helynév *-(e)an* képzős alakja, azaz 'Pród községből származó'; 2. ukrán: *продан* 'eladó' (a boltban, piacon). – **Prókai** (Gút ~ Гут, Tiszacsoma ~ Чома). Mindkét magyarízű név a *Prokop* mártírológiumi személynév az alapja: 1. a román *Proca* < *Procopie* név magyarosodása az *-i* képző hozzátoldásával; 2. keleti szlovák: a *Prokop* név rövidülése + *-aj* (CsnE. 386). – **Vaszi** (Beregszász ~ Беерого): mindkét magyarízű név a mártírológiumi *Vasile* 'Basileus' név az alapja: 1. a névnek a románban történt rövidülése (JORDAN 480); 2. a magyarban a románok gúnyneve (MTsz. 935), elsősorban a katonai szlengben, mint pl. a németeké a *fritz* < *Friedrich*. Így bizonyítatlan, melyik nyelvben vált családnévvé. Ebben az esetben eredetileg csakis ragadványnév volt.

Hivatkozott irodalom

- BAKOS FERENC 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Budapest.
 DOR. = CONSTANTINESCU, N. A. 1963. *Dicționar onomastic românesc*. București.
 CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnévek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családnéveink*. Budapest.
 JORDAN, IORGU 1983. *Dicționar al numelor de familie românești*. București.
 KELEMEN, BELA 1964. *Dicționar român-maghiar* 1–2. București.
 KISS LAJOS 1992. A telepítő kenézükről nevet kapott falvak a beregi Hát vidékén. In: PÁL DERÉKY et al. szerk., *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag*. Wien–Budapest, 269–89.

MIZSER LAJOS

LAJOS MIZSER, Romanian family names in Bereg County (Ukraine)

The historical Bereg County has always had a mixed population. Romanian people arrived in Bereg County from the neighbouring counties (i.e. from Máramaros and Ugocsa) and soon became Hungarians in their new environment. In the present survey, as today's name bearers are all native speakers of Hungarian, the name forms observed are characteristically Hungarian. The paper discusses two groups of names: 1. family names undoubtedly of Romanian origin (e.g. *Giligor* < *Gligor* 'Gregory'); and 2. family names presumably of Romanian origin (e.g. *Iszáj* < Romanian *Isai* or Ruthenian–Ukrainian *Icaï*; both surnames originate from *Isaias*).

TÖBB KERESZTNÉV VÁLASZTÁSA A 18. SZÁZADBAN ÚJVÁROSBAN

1. A helyszín, a források, a lakosság felekezeti és etnikai jellemzői. – Újváros ma Győr egyik városrésze, a 18. században, azaz a vizsgált időszakban viszont önálló település volt. Az 1700-as években négy felekezet élt együtt a településen: római katolikusok, evangélikusok, reformátusok és szerb ortodoxok. Az 1700-as években a legnagyobb vallási csoportot a római katolikusok alkották. Nagyságukat tekintve másodikként az evangélikusokat, harmadikként a reformátusokat és a legkisebb gyülekezetként a rácokat, azaz a szerb ortodox vallásúakat kell megemlítenünk.

Az újvárosi anyakönyvezés mind a római katolikus, mind a protestáns felekezeteknél a 17. század végén kezdődött el. A szerb ortodox lakosság anyakönyvei viszont csak 1777-től találhatók meg. A római katolikus anyakönyveket 1680-tól folyamatosan latin nyelven vezették. A reformátusoknál 1682-ben indult meg az anyakönyvezés, de ekkor még a bejegyzések töredékesek, csak 1705-től kezdve vezetik következetesen. Az evangélikus anyakönyvek 1685-től tartalmazzák a megszületettek, és részben a megholtak adatait. A protestáns anyakönyvek főként magyar nyelvűek, 1783 után rövid ideig voltak – részben – latin nyelvűek. 1749–1783 között a protestáns gyülekezetek tagjainak nevét a római katolikus anyakönyvekben rögzítették. Általában jelölték, hogy ki a protestáns; *luther*, *helvét*, esetleg *calvin* megjelöléssel. Újváros lakosságára a felekezeti sokszínűség mellett az etnikai sokféleség is jellemző volt. Győr gyors ütemű fejlődésének és közvetlen közelségének volt köszönhető a nagyarányú betelepülés, amelynek következtében erőteljesen megemelkedett az újvárosi lakosság száma. A névállományon belüli arányokat vizsgálva feltűnik, hogy a német eredetű családnevek százalékos értéke folyamatosan és jelentősen növekedett a század folyamán: 1703-ban még csupán 2,9%, 1787-re viszont már 32,9%. A szláv származásra utaló családnevek aránya csekélyebb mértékben, de szintén emelkedett.

	1703		1750		1787		18. század	
	db	%	db	%	db	%	db	%
Magyar	269	86,5	209	67,9	339	44,1	637	51,0
Német	9	2,9	47	15,3	253	32,9	346	27,6
Szláv	27	8,7	33	10,6	111	14,4	175	14,0
Egyéb	6	1,9	19	6,2	66	8,6	97	7,4
Összesen	311	100,0	308	100,0	769	100,0	1255	100,0

1. táblázat: A családnevek száma, aránya nyelvi eredet szerint

A 18. századból gyűjtött keresztnév vizsgálatát öt korszakra osztottam fel. 5–5 esztendő vizsgáltam meg a különböző időszakokban: I. 1700–1704; II. 1726–1730; III. 1745–1749; IV. 1784–1788; V. 1800–1804. Az öt korszak mindegyike megközelítően egy-egy nemzedéknyi időtávolságot ölel fel. A protestáns anyakönyvezés 1749–1783

közi szünetelése miatt a szabályos 25 éves időbeosztásokat nem lehetett követni. Ezért olyan éveket kerestem, amelyek alapján lehetőleg tiszta képet kapok az egyes felekezetek névadási szokásairól. Így került be harmadik korszakként az 1749 előtti és negyedik korszakként az 1783 utáni öt esztendő. Írásomban a több keresztnév adományozására vonatkozó tendenciákat mutatom be. A kettős, hármas keresztnév választásának szokását, a többes keresztnév első és második névegyedeinek kiválasztását vizsgáltam, valamint a névöröklődést, a szociolingvisztikai tényezők névadásra gyakorolt hatását és különböző névélettani folyamatokat igyekeztem követni az öt korszakban. Ebből a mintavételből vontam le a 18. századi többes keresztnévhasználatra vonatkoztatható következtetéseimet.

2. A több keresztnév adásának szokása a 18. században

2.1. A magyar névadásban a kettős, hármas – vagy esetleg még több elemből álló – keresztnév adományozása az eddigi ismereteink szerint a 18. század végén kezdődött el, de a számuk csak az 1830-as évektől gyarapodott, és ez időtől vált divattá. „Az országos összesítés számadataiból az derül ki, hogy a XVIII. század végén élt a két, sőt három névadásának szokása, de igen kis mértékben. Még a XIX. század elején is alig tapasztalható gyarapodás” (HAJDÚ 2003: 583).

KOI BALÁZS tiszabezdédi vizsgálata is ezt támasztja alá: „Az első korszak 35 év (1766–1800), [...] de ott még nem található kettős névadás” (KOI 2003: 171). Bezdéden 1858-ban adtak első ízben kettős keresztnévet az újszülötteknek.

A Rábaközben folytatott vizsgálataimból hasonló eredményt kaptam: a kettős keresztnév körülbelül tíz százaléka származik a 18. századból, és ugyancsak egy tizede a 19. század első feléből; a döntő többséget az 1800-as évek második felében adták a gyermekeknek a keresztségben (VARGA 2006: 192). Az említett 10% az evangélikus lakosság névadásában található meg. A családnév alapján megállapítható, hogy a korai példák egy részében a szülők vagy keresztszülők német ajkúak lehettek; a keresztnév írásmódja ugyancsak ezt a feltételezést erősíti meg: *Johann Elek* (1724), *Johann Marczin* (1725), *Johann Sámuel* (1730). A női nevek – *Anna Mária* (1764) és *Mária Magdolna* (1774) – kettős névalakjait szintén a németek kedvelték (VARGA 2006: 190, 192).

Azokon a vidékeken, ahol nem tisztán magyar ajkú lakosság élt, sok vizsgálat szólt a kettős keresztnév választásának korai szokásáról. HAJDÚ MIHÁLY az 1701–1725 közötti időszakban talált példákat a többes keresztnévekre. „Kétségtelenül frissen betelepült németek hozták magukkal a szokást, s ami érdekes, de általános, hogy a cigányok körében terjedt gyorsan, mint minden keresztnévújítás” (HAJDÚ 2003: 389).

A FÜLÖP LÁSZLÓ kutatásaiból származó megállapítások szintén egybecsengenek az imént idézett gondolattal és az újbátori névanyagból leszűrhető eredményekkel. A magyar anyanyelvű lakosság körében – hasonlóan az országos átlaghoz – a Somogy megyei Vízmente falvaiban is csak a 19. században vált szokássá a több keresztnév választása. A betelepült német ajkú lakosság azonban hozza magával a két keresztnév hagyományát. Ezekben a közösségekben már a 18. század első évtizedeiben is található több keresztnév, például „Kercseligeten már a 18. század első korszakában 8 fiú és 13 leány esetében figyelhető meg a jelenség” (FÜLÖP 1990: 106).

ÖRDÖG FERENC hasonló adatokat sorakoztat fel Nagykanizsa névanyagából. „Két keresztnévet kapott gyermekek száma – Nagykanizsát kivéve – elenyésző (Csesztreg: 1

fiú, 3 lány, Keszthely: 2 fiú, Kiskomárom: 2 fiú, 1 lány). Nagykanizsán viszont 91 fiú két nevet, 7 három nevet is kapott, de a lányok megkeresztelésekor sem elégedtek meg a szülők egy keresztnévvel, mert 96 lánynak kettőt, 10-nek hármat, egynek pedig négyet is adtak.” A családnevek alapján megállapítható volt a többes keresztnévet választók német származása. (ÖRDÖG 1999: 304.)

A német anyanyelvűek szokását viszonylag korán követte a magyar arisztokrácia, a nemesség, a falvak értelmisége, valamint a cigány lakosság (FÜLÖP 1990: 106; ÖRDÖG 1999: 304; VARGA 2006: 187).

2.2. Az újbárosi névanyagban az utóbb idézettekhez hasonló tapasztalatokat gyűjtöttem. Az 1700-as évek kezdetétől folyamatosan jelen van a több keresztnév adásának szokása, és fontos mozzanat, hogy a magyar névadásra jellemző aránynál jóval nagyobb mértékben.

Felekezet	Férfi keresztnév		Női keresztnév	
	Előfordulás	%	Előfordulás	%
Római katolikus	41	2,4	61	4,2
Evangélikus	108	7,2	136	9,9
Református	2	0,5	1	0,2

2. táblázat: A kettős keresztnévek száma és aránya felekezetenként

A továbbiakban olyan szociolingvisztikai szempontok alapján vizsgálom meg a kettős és többes keresztnévadást, mint a különböző korszakok névdivatjának, a nemnek, a felekezetnek, az etnikai hovatartozásnak és a névöröklésnek a névadással való összefüggései.

A 18. század vizsgált időszakaiban összesen 349 kettős keresztnévet találtam és háromféle hármast keresztnévet. (Közel 7000 keresztnévet vizsgáltam meg az öt kijelölt korszakban.) Ez az összes vizsgált név 5,1%-a. Az ismert adatokhoz képest magas ez az arány. HAJDÚ MIHÁLY 1,61%-os részesedést mutatott ki az országosan összesített 18. század végi adatokból (HAJDÚ 2003: 583). Újbáros névkincsének elemzéséből jóval magasabb értékek mutathatók ki, és ezek az egész évszázadra vonatkoznak, nem csupán a század utolsó harmadára. A 3. táblázatban feltüntetett adatok szociolingvisztikai szempontból is jól elemezhetők. Vizsgálható a diakronikus folyamat, valamint a több keresztnév adományozásának nemek és felekezetek szerinti eltérései.

Felekezet	I.		II.		III.		IV.		V.	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Római katolikus	–	–	1	–	13	18	17	34	10	9
Evangélikus	15	29	25	41	47	49	12	14	9	3
Református	–	–	1	–	1	1	–	–	–	–

3. táblázat: A kettős keresztnévek előfordulása az egyes korszakokban felekezetenként

A számadatok azt jelzik, hogy az újbárosi névhasználatban a század elejétől folyamatosan élt a jelenség; a század közepén már divat volt a több keresztnév választása, a századvég felé viszont csökkent a kedveltsége. A legtöbb kételemű keresztnév a század

30-as, 40-es és 50-es éveiből került be a névanyagba. A Vízmente névvizsgálata hasonló folyamatról tanúskodik: kezdetben ott is erőteljesen emelkedett, majd a 18–19. század fordulóján hirtelen megszűnt a többes keresztnév választásának a szokása (FÜLÖP 1990: 106).

Ha az országosan tapasztalt eredményekhez hasonlítjuk az újbárosi adatokat, figyelemre méltó különbséget tapasztalunk nemcsak a szokás korai kialakulását tekintve, hanem a nemek szerinti arányokban is. A férfinevek között 151 kettős és 2 hármas található, a női keresztnévek között pedig 197 kettős és 1 hármas van; több leánynak adtak tehát kettős keresztnévet, mint ahány fiúnak. Ha még hozzátesszük azt is, hogy az anyakönyvekbe bejegyzett női lakosság száma körülbelül 10%-kal alacsonyabb volt, mint a férfiaké, világosan érzékelhető, hogy a női névadásban gyakrabban éltek a kettős keresztnév választásával. Összességében az újbárosi férfiak 42,9%-ban, a nők pedig 57,1%-ban kaptak kettős keresztnévet. Ez a megoszlás szintén eltér az országosan tapasztaltaktól (HAJDÚ 2003: 584), amely szerint a 18. század végén fiúk és lányok megközelítően egyforma arányban kaptak több keresztnévet. A rábaközi névanyagban valamivel ugyan több a férfiaknak adott kettős, hármas keresztnév, mint a nőknek adott, de nem jelentős a különbség. A betelepült németek névadásában viszont Nagykanizsán és Vízmentén is – hasonlóan, mint Újbárosban – a lányok kaptak gyakrabban többes keresztnévet (ÖRDÖG 1999: 304; FÜLÖP 1990: 106).

A felekezeti megoszlás szintén rávilágít az újbárosi névadási szokások országostól való eltérésére. A római katolikusoknál a vizsgált teljes keresztnévanyag 3,2%-ában találhatunk több keresztnévet, az evangélikusoknál 8,5% az arány, a reformátusoknál viszont nem jellemző a szokás: mindössze 3 példát találtam rá (0,3%). Más kutatók ugyanezt tapasztalták a református közösségekkel kapcsolatban (FÜLÖP 1990: 106; ÖRDÖG 1973: 71).

Tehát Újbárosban legnagyobb mértékben az evangélikus felekezet tagjai választottak több keresztnévet a gyermekeiknek. E felekezet tagjainál az 1700-as évek teljes időszakában, és különösen a női névválasztásban – a női nevek 9,9%-ában – jellemző volt a több keresztnév adományozása.

Felekezet	Kettős				Hármas				Összesen
	Férfi		Nő		Férfi		Nő		
	db	%	db	%	db	%	db	%	
Római katolikus	41	2,40	61	4,20	1	0,05	–	–	103
Evangélikus	108	7,20	136	9,90	–	–	1	0,07	244
Református	2	0.50	1	0.20	–	–	1	0.20	4

4. táblázat: A kettős, hármas keresztnévek előfordulása és aránya nemenként és felekezetenként

A több keresztnév választásának elemzésekor további fontos szociolingvisztikai szempontként a névviselők etnikai hovatartozását kell figyelembe venni. Az újbárosi névanyag értékelésében ugyanis ez olyan összefüggés, amely a névhasználat és a társadalmi háttér szoros összetartozását bizonyítja. Segít megérteni, hogy miért tér el az országos átlagtól jelentős mértékben a szokás időbeni kezdete és nemek szerinti megoszlása. A válasz a személynevek elemeinek rendszerszerű viselkedésében található meg. A családnév, a keresztnév és nyilvánvalóan a személynévrendszer többi eleme is nagyon szorosan összetartozik: hatnak egymásra, függnek egymástól. A több keresztnév választásának

magyarázata egyértelműen a sok német ajkú betelepült személy névhasználati szokásai-ban rejlik. Nem a felekezeti különbség a döntő, hanem a származási: a több keresztnév választása a német családnévűek esetében jelent meg, és a választott keresztnévek is a német névadási szokásokat tükrözik vissza. SEIBICKE szerint német területen már a hős-eposzoktól kezdve, valamint a 13. századi oklevelektől folyamatosan követhető a több keresztnév használata. A német polgárság körében csak az 1500-as évektől kezdett terjedni. SEIBICKE sokféle okkal magyarázza a több keresztnév használatát. Egyrészt a polgári öntudat növekedésével (hasonlítani kívántak a nemesekhez, hiszen náluk a több keresztnév adása régtől fogva hagyomány) és a keresztnévek számának gyarapodásával; másrészt azzal, hogy a sok egyforma, gyakori keresztnévet egy másodikkal akarták egyedi-bbé tenni. A *Johann*, *Hans*, illetve az *Anna* esetében idéz néhány példát a kettős keresztnév használatára: *Hans Jacob*, *Hans Werner*, *Anna Margaretha*, *Anna Maria* (SEIBICKE 1982: 147). A következő okot abban látja, hogy a több keresztnév által a megszületett gyermeknek nem csak a felmenők, hanem a keresztszülők nevét is adhatták, ezáltal a gyermeknek több védőszentje lehetett. Ez a névadási szokás óriási méreteket öltött, a 17. században már kénytelenek voltak korlátozni a felvehető keresztnévek számát. „Die Mehrnamigkeit ufernte teilweise derartig aus, dass die kirchlichen und staatlichen Behörden sich wiederholt genötigt sahen, einzuschreiten und Vorschriften gegen den »Namenluxus« zu erlassen. (Die Magdeburger Kirchenordnung von 1685 beispielsweise erlaubte nur zwei Vornamen.)”¹ (SEIBICKE 1982: 147).

A német névadási szokásokban tehát rendkívül erőteljesen és régtől fogva élt a több keresztnév használata. Ezeket a német névadási szokásokat az evangélikus vallású német betelepülők hozták magukkal. Látható volt a német névadási szokás eleveensége az egy keresztnév kiválasztásában is: nem véletlenül találhatók a *Bertram*, *Gotfrid*, *Gotlib* stb. német keresztnévek az evangélikus vallásúak névanyagában. Hogy valóban a németek névadása mutatkozik meg a több keresztnév választásában, arra az anyakönyvek szolgáltatnak bizonyítékot: a két keresztnévű gyermekeknél a szülő vagy a keresztszülő általában német családnévű, sőt már a szülő is kettős keresztnévet visel. *Johann Georg* (1703) apja szintén kettős keresztnévű, *Anna Sophia* (1704) édesanyja is két keresztnévű. A *Johann Adamus* (1796) nevű gyermek családnéve *Heidter*, a *Johann Georg* (1796) névre keresztelt fiú családnéve *Wurm*, *Johann Andreas* családnéve pedig *Nitsch* (1796). A példákat – amelyek az evangélikus születési anyakönyvekből valók – még hosszan lehetne sorolni.

A katolikusoknál csak a III. korszaktól és szerényebb mértékben élt a több keresztnév adásának szokása. Tudjuk, hogy nem csak lutheránus vidékekről, hanem katolikus bajor területekről is települtek be német ajkúak, tehát a katolikus vallásúak közötti több keresztnévűek egy része szintén német származású. És nyilvánvalóan hatottak a feleke-zetek egymásra; követték, utánozták egymás névadási szokásait. A református közösség tagjai viszont „az elnémetesedő városban mindnyájan magyarok voltak” (PATAKI 1985: 74). Közöttük a több keresztnév adásának szokása a 18. században alig jelentkezett.

A több keresztnév választását ösztönözte a hagyomány, azaz a névöröklődés íratlan szabálya, amely meghatározta az elsőként született gyermeknél a nagyszülők, a további

¹ „A több keresztnév adása olyan mértékűvé vált, hogy az egyházi és világi hivatalok ismételen szükségét látták annak, hogy beavatkozzanak, és a »névadási luxus« ellen szabályzatokat bocsássanak ki. (Például az 1685-ös magdeburgi egyházi rendelkezés csak két keresztnév választását engedélyezte.)”

gyermeknekél a szülők, keresztszülők nevének választását, viselését; de természetesen gyakran a divat is befolyásolta a névadást.

3. Az újvárosi névanyag nemek szerinti és felekezeti bontásban. – Ebben a részben külön az első és külön a második keresztnév alapján rendszerezem a kettős keresztnéveket.

Az alábbi adatok megerősítik, hogy a katolikus közösségeknél csak a III–IV. korszaktól beszélhetünk a több keresztnév adásának szokásáról, az evangélikusoknál viszont végig jelen van a két keresztnév választásának divatja, míg a reformátusok névadásában egyáltalán nem található meg. A nemek szerinti vizsgálat eredménye azt jelzi, hogy a leány újszülötteknek az említett felekezetek mindegyikében gyakrabban adtak két keresztnévet, mint a fiúgyermeknek.

3.1. Férfi kettős keresztnévek

Felekezet	I.		II.		III.		IV.		V.	
	n.	eln.	n.	eln.	n.	eln.	n.	eln.	n.	eln.
Római katolikus	–	–	1	1	10	13	14	17	10	10
Evangélikus	13	15	18	25	28	47	8	12	6	9
Református	–	–	2	2	–	–	–	–	–	–

5. táblázat: A férfi kettős keresztnévek előfordulása (n.) és az elnevezettek száma (eln.)

A számadatok szerint a kettős keresztnévek használatában is nőtt a névterhelés, a több keresztnév is egyre gyakrabban azonosságot eredményezett. Különösen az evangélikusoknál, a III. korszakban mutatkozik meg ez a tendencia.

3.1.1. Római katolikus férfi kettős keresztnévek. – Az I. korszakban nem adtak senkinek több keresztnévet, a II. korszakban az egyetlen előfordulás a *Károly Kristóf* volt.

Pozíció	III.		IV.		V.	
	Név	db	Név	db	Név	db
1.	János	9	János	8	Antal	2
2.	Ferenc	2	Antal, Ferenc, Ignác, József	2	Adolf, Ignác, István, József, János, Károly, Márton, Pál	1
3.	Antal, Sámuel	1	György	1	–	–

6. táblázat: Kettős keresztnévekben használt 1. keresztnévek a római katolikusoknál

A III. és IV. korszakban legtöbbször a nagyon gyakori *János* név a kettős keresztnév első eleme (összesen 17 előfordulás), az utolsó időszakban azonban az *Antal* megelőzi. A három korszakot együtt tekintve a második legkedveltebb az *Antal* (5), aztán a *Ferenc* (4), *Ignác* (3) és a *József* (3) keresztnév. BÁLINT SÁNDOR délnémet barokk hatásnak tartja páduai Szent Antal tiszteletét (BÁLINT 1977: 459). A katolikus németek valóban bajor területekről települtek be, és onnan hozhatták magukkal az *Antal* név kedveltségét.

A kettős nevek között első tagként tehát a *János* keresztnév a legtöbbször választott, de azt követően gyakori első névként már az új, divatos és németek kedvelte keresztnévek is előfordultak: *Antal*, *Ignác*, *József*. Melléjük második névként hagyományosabbat választottak: *János*, *Ferenc*, *György*. Ez utóbbiak a 18. században az 1–6. helyen álló, sokak által viselt keresztnévek (HAJDÚ 2003: 386, 389, 393). Az V. korszakban a *János* név kissé háttérbe szorult. Talán megszűnt az a korábbi indíték, amelynek alapján a hagyomány szerint illet, vagy az elődök nevét követve ezt a nevet kellett választani. A századvégén a *János*-t mint első keresztnévet mindössze egyszer választották. Igaz, hogy a többes névadás szokása is elcsitult.

A kettős keresztnévek második tagjának viszonya az első keresztnévhez utalhat a többes névadás indítékára. Általában egy szintén gyakori nevet választottak másodikként, tehát ez is valamelyik rokon öröklött keresztnéve lehetett. Néhány esetben azonban még az egy keresztnévet választók névanyagában sem szereplő, ritka keresztnév került az első név után: *Balázs*, *Krisztián*, *Alajos*.

A kettős keresztnévek második tagja gyakorisági sorrendben (zárójelben az elnevezettek számát jeleztem): *György* (11), *István* (5), *Mihály* (5), *Antal* (3), *Ferenc* (2), *János* (2), *Sándor* (2); *Alajos*, *Balázs*, *Ferdinánd*, *Imre*, *József*, *Károly*, *Kristóf*, *Krisztián*, *Miklós*, *Miksa* és *Péter* (1-1). Néhány közülük szintén a német névadási szokásokra utal: *Antal*, *Alajos*, *Ferdinánd*, *Kristóf*, *Krisztián*.

3.1.2. Evangélikus férfi kettős keresztnévek

Pozíció	I.		II.		III.		IV.		V.	
	Név	db	Név	db	Név	db	Név	db	Név	db
1.	<i>János</i>	6	<i>János, József</i>	8	<i>János</i>	29	<i>János</i>	8	<i>János</i>	7
2.	<i>György</i>	2	<i>Georg</i>	6	<i>Mihály</i>	4	<i>Mihály, Pál</i>	2	<i>Mihály, Ádám</i>	1
3.	<i>Ádám, András, Kristóf, Jakab, Márton, Mihály, Pál</i>	1	<i>Károly</i>	2	<i>Sámuel, István, József</i>	3	–	–	–	–
4.	–	–	<i>Pál</i>	1	<i>Károly, Georg, Márton, Pál, Zsigmond</i>	1	–	–	–	–

7. táblázat: Kettős keresztnévekben használt 1. keresztnévek az evangélikusoknál

A 108 előfordulásból 58 kettős névben a *János* az első név (53,7%). Sokszor *Johann* és *Hans* névalak szerepel, ez szintén a német névadási szokás jelenlétét erősíti. Azt követően a *József* tizenegyszeri előfordulással, a *György* 9-szeri és a *Mihály* 8-szori előfordulással került a gyakoriak közé.

A század első felében többször egy másik kedvelt név fordult elő a *János* mellett, ez a német névadásban gyakori *Georg*. Később ritkább nevek, például az *Ábrahám*, *Krisztián* is bekerültek a kettős névhasználatába. A második keresztnév gyakorisági sorrendje a következő: *Georg* (17), *Ádám* (9), *György* (9), *Mihály* (8), *Sámuel* (6), *Gottlób* (6), *Ábrahám* (4), *Dániel* (4), *István* (4), *Pál* (4), *Ferdinánd* (3), *János* (3), *József* (3), *Krisztián* (3), *Lőrinc* (3), *András* (2), *Ferenc* (2), *Mátyás* (2), *Károly* (2), *Kristóf* (2); *Benedek*, *Dávid*, *Fridrik*, *Gotfrid*, *Ignác*, *Jakab*, *Konrád*, *Leopold*, *Péter* és *Zsigmond* (1–1). A németek által kedvelt *Georg* áll az élen, és sok más, ugyancsak a németeknél népszerű keresztnév (*Gottlób*, *Ferdinánd*, *Ignác*, *Mátyás*) szerepel a választottak között. Nagyon színes, gazdag a névkincs (30-féle).

3.2. Női kettős keresztnévek. – Újvárosban ebben az időszakban az egy személynek több keresztnév adományozása jellemzőbb a női névadásra.

Felekezet	I.		II.		III.		IV.		V.	
	n.	eln.	n.	eln.	név	eln.	n.	eln.	n.	eln.
Római katolikus	–	–	–	–	10	18	20	34	6	9
Evangélikus	22	29	21	41	27	49	11	14	2	3
Református	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–

8. táblázat: A női kettős keresztnévek előfordulása (n.) és az elnevezettek száma (eln.)

Az azonos kettős keresztnévek száma a női névválasztásban a század közepén – hasonlóan a férfi többes keresztnévválasztáshoz – megemelkedett. A II. korszakban 1,95, a III.-ban 1,81 a névterhelés. Az azonos névzlés mellett valószínűleg a névöröklődés idézte elő a névterhelés emelkedését.

3.2.1. Római katolikus női kettős keresztnévek

Pozíció	III.		IV.		V.	
	Név	db	Név	db	Név	db
1.	<i>Anna</i>	8	<i>Anna</i>	16	<i>Anna</i>	6
2.	<i>Mária</i>	6	<i>Mária</i>	6	<i>Mária, Borbála, Jozefa</i>	1
3.	<i>Éva</i>	3	<i>Éva, Jozefa</i>	2	–	–
4.	<i>Katalin</i>	1	<i>Róza, Katalin, Alojzia, Erzsébet, Terézia, Zsófia</i>	1	–	–

9. táblázat: Kettős keresztnévekben használt 1. keresztnévek a római katolikusoknál

A katolikus névanyagban – amikor egy személynek egy keresztnévet választottak – az *Anna* a 3. pozíciószámon álló keresztnév volt, a kettős keresztnévek között viszont ez a leggyakoribb. Az *Anna* ez idő tájt a német névadásban az egyik legkedveltebb keresztnév. Az egy keresztnév választása esetén nagy gyakoriságú *Erzsébet* és *Katalin* nevet csak ritkán választották a többes keresztnév első tagjaként, viszont második keresztnév-ként mind a kettő gyakori (2. és 3.). Ezzel ellentétben a férfiaknál a magukban álló

keresztnévek között legnépszerűbb *János* a többes keresztnévek első elemeként is a leggyakoribb.

A többes névadásban az első helyen álló keresztnévek gyakorisági sorrendje a következő: *Anna* (30), *Mária* (13), *Éva* (5), *Jozefa* (3), *Katalin* (2); a továbbiakat – *Alojzia*, *Borbála*, *Erzsébet*, *Róza*, *Terézia*, *Zsófia* – csak egyszer választották.

A római katolikus vallású nőknél a kettős keresztnév második tagja leggyakrabban a *Mária* (19). Majd a sorrend így folytatódik: *Erzsébet* (9), *Katalin* (7), *Terézia* (4), *Antónia* (3), *Klára* (3), *Magdolna* (2); *Anna*, *Borbála*, *Eleonóra*, *Éva*, *Franciska*, *Jozefa*, *Rozina* és *Zsuzsanna* (1-1). A német ajkú lakosság körében a *Mária* név kedvelt: a többes keresztnév első és második elemeként is a 2. pozíciószámot kapta.

3.2.2. Az evangélikus női kettős keresztnévek

Pozíció	I.		II.		III.		IV.		V.	
	Név	db	Név	db	Név	db	Név	db	Név	db
1.	<i>Mária</i>	13	<i>Mária</i>	15	<i>Mária</i>	19	<i>Anna,</i> <i>Éva,</i> <i>Mária</i>	4	<i>Zsuzsanna</i>	2
2.	<i>Anna</i>	9	<i>Éva</i>	11	<i>Anna</i>	10	<i>Katalin</i>	2	<i>Mária</i>	1
3.	<i>Éva</i>	4	<i>Anna</i>	7	<i>Éva</i>	8	–	–	–	–
4.	<i>Judit,</i> <i>Julianna,</i> <i>Krisztina</i>	1	<i>Zsuzsanna</i>	4	<i>Zsuzsanna</i>	5	–	–	–	–
5.	–	–	<i>Erzsébet</i>	2	<i>Zsófia</i>	3	–	–	–	–
6.	–	–	<i>Terézia,</i> <i>Katalin</i>	1	<i>Terézia</i>	2	–	–	–	–
7.	–	–	–	–	<i>Erzsébet,</i> <i>Klára</i>	1	–	–	–	–

10. táblázat: Kettős keresztnévekben használt 1. keresztnévek az evangélikusoknál

A 18. századi újkároosi népesség névadásában az egy keresztnévet viselők csoportjában a *Mária* név 10. a gyakorisági sorban 1,9%-os aránnyal. A több keresztnévet választók első keresztnévként 52 elnevezettnek adták e nevet. Az összes első keresztnévnek csaknem a negyven százalékát ez a név adta (38,5%). Az *Anna* a 18. századi egyetlen keresztnévet viselők névsorrendjében a 6., 5,4%-kal. A kettős nevek első elemeként 30 elnevezett kapta ezt a nevet (22,2%). Tehát nem ezek a leggyakoribb nevek, nem emiatt választották őket a kételemű szerkezetben első keresztnévként. Valószínű, hogy ismét a német névadási szokások teremtettek sok kettős keresztnévet, ezért választották legtöbbször a németeknél a kettős keresztnévek első elemeként megszokott *Anná-t* és *Máriá-t* (vö. SEIBICKE 1982: 147). Emellett a Bibliában együtt előforduló keresztnévek is feltűnnek közöttük (*Mária Magdolna*). *Mária Terézia* neve is befolyásolhatta a névadást, 1745–1749 között ugyanis 6 *Mária Terézia-t* találtam.

A kettős keresztnév 2. tagja leggyakrabban az *Erzsébet* (31). Utána a divatos *Rozina* (21), majd a *Katalin* (17), *Terézia* (16), *Magdolna* (7), *Mária* (7), *Zsófia* (7), *Krisztina* (6), *Zsuzsanna* (6), *Borbála* (4), *Éva* (2), *Judit* (2), *Eleonóra*, *Julianna*, *Karolina*, *Klára*, *Marianna* és *Sarolta* (1-1) következik.

A kettős keresztnévek első és második elemei igen ritkán hoztak új neveket a megszokott névkincsbe. Az evangélikusoknál a *Sarolta* (noha *Sára* formában már tagja volt a névkincsnek), a katolikusoknál a *Jozefa* és a *Franciska* jelent meg új keresztnévként. Szintén a német névadás jellegzetes nevei fedezhetők fel ezen új nevekben.

3.2.3. A református gyülekezetben két férfi kettős keresztnév: *István János* és *István József*, valamint egy női név: *Éva Katalin* fordult elő.

3.3. Három keresztnév adományozása. – Három keresztnévből álló nevet csupán háromszor adtak a vizsgált korszakokban a megszületett gyermeknek. A II. korszakban egy katolikus fiú az *István János József* nevet kapta. A szülőkről semmi átlagostól eltérőt nem jegyzett fel a pap. Az I. korszakban egy evangélikus leánynak *Julianna Magdolna Zsófia* nevet adtak, a II. korszakban pedig a református prédikátor leánya a *Debóra Anna Mária* nevet kapta. Megállapíthatjuk tehát, hogy a három vagy akár több keresztnév választása a 18. századi újkároli népesség névadási szokására nem volt jellemző.

4. Öröklődés. – A kettős keresztnévekben gyakori, hogy legalább az egyik, de néha mindkét nevet öröklí a gyermek a közvetlen családtagtól. A névátörökítés jobban kötődik a férfiakhoz; a női neveket valamivel szabadabban választották meg.

	I.	II.	III.	IV.	V.
Férfi	46,6	32,0	63,8	58,3	100,0
Nő	27,6	21,9	57,1	42,4	100,0

11. táblázat: Az első vagy második keresztnév öröklése az egyes korszakokban (%)

A névöröklődést a III. korszakbeli evangélikus kettős keresztnévekkel szemléltetem. Az alábbi táblázatban aláhúzással jelöltem, hogy melyik nevet örökölte a gyermek. A táblázatban úgy rögzítettem a neveket, ahogy azokat az anyakönyvbe bejegyezték. A zárójelben található szám az egyforma előfordulású nevek mennyiségét jelzi. A példák szerint gyakoribb volt a keresztszülő nevének átörökítése, mint a szülőké.

1745–1749 közt 47 férfi viselt kettős keresztnévet. Tizenhat esetben nem örökölte az újszülött fiú sem a szülő, sem a keresztszülő nevét (34,04%). Lehetséges az is, hogy a nagyszülő neve örökítődött át, de erről az anyakönyv alapján nem tudunk meggyőződni. 12 gyermek egyik keresztnévként az apa, 21 pedig a keresztapa nevét kapta a többes névadásban. Két olyan névválasztást találtam, ahol a keresztségben a gyermek mindkét neve egyezett az apáéval. A legjellemzőbb szokás tehát az volt, hogy egyik névként a keresztszülő nevét adták az újszülöttnak. Megállapítható az is, hogy a 2. név nagyobb arányban öröklődött, mint az első (13 első keresztnév: 27,6%; 21 második név: 44,7%).

A III. korszakban 49 leány kapott kettős keresztnévet. Ebből 30 újszülött örökölte vagy az anya, vagy a keresztanya nevét (61,2%), 19 esetben nem látható az öröklődés. Egy név teljesen megegyezik az anya kettős nevével: *Mária Barbara*, egy pedig a keresztanyáéval: *Mária Magdolna*. A női névadásban közel azonos az első nevet (16 név: 32,6%), illetve a második nevet öröklőknek a száma (14 név: 28,6%).

Név	Szülő	Ksz.
<u>Carl Michael</u>		x
<u>Georg Franc: Xaverius</u>	x	
<u>Hans Georg</u>	x	
<u>Hans Georg (2)</u>		
<u>János György</u>		
<u>Johann Adam</u>	x	
<u>Johann Adam</u>		
<u>Johann Christian</u>	x	
<u>Johann Christoph</u>		x
<u>Johann Georg</u>		x
<u>Johann Georg</u>	x	x
<u>Johann Georg (2)</u>		xx
<u>Johann Georg (2)</u>		
<u>Johann Gottlieb</u>	x	
<u>Johann Gottlieb (2)</u>		xx
<u>Johann Gottlieb</u>		
<u>Johann Laurentz</u>		
<u>Johann Michael</u>	x	
<u>Johann Michael (2)</u>		x x
<u>Johann Paul</u>	x	
<u>Johann Paul</u>		x
<u>Johann Peter</u>		x
<u>Johann Sámuel</u>		
<u>Johann Stephan</u>		
<u>Joseph Georg</u>		x
<u>Joseph Georg</u>		
<u>Joseph Laurentz</u>		x
<u>Marton Samuel</u>		
<u>Michael Paulus</u>		x
<u>Michael Paulus</u>		x
<u>Michael Stephan</u>	x	
<u>Michael Stephan</u>		x
<u>Pál Sámuel</u>		x
<u>Samuel Jacobus</u>	x	
<u>Sámuel János</u>	x	
<u>Sámuel János</u>		x
<u>Sigmund Ignatius</u>		x
<u>Stephan Adam</u>	x	
<u>Stephan Adam</u>		x
<u>Stephan Ferentz</u>		
<u>János Lőrinc</u>		
<u>János György</u>		

Név	Szülő	Ksz.
<u>Anna Barbara</u>		
<u>Anna Catharina</u>	x	
<u>Anna Catharina</u>	x	x
<u>Anna Catharina</u>		
<u>Anna Elisabeth (2)</u>		
<u>Anna Mária</u>		x
<u>Anna Mária</u>		
<u>Anna Sophia</u>		x
<u>Anna Rozina</u>		
<u>Clara Elisabeth</u>		
<u>Elisabeth Sophia</u>		x
<u>Eva Elisabeth</u>	x	
<u>Eva Elisabeth</u>		x
<u>Eva Elisabeth</u>	x	
<u>Eva Erzsébet</u>		
<u>Éva Mária</u>		x
<u>Éva Mária</u>		
<u>Éva Rosina</u>		x
<u>Éva Rosina</u>		
<u>Maria Barbara</u>	x	
<u>Maria Christina</u>		x
<u>Maria Elisabeth</u>	x	x
<u>Maria Elisabetha</u>	x	
<u>Mária Elisabetha (2)</u>		x
<u>Mária Eleonóra</u>		
<u>Mária Julinka</u>		
<u>Maria Magdolna</u>		x
<u>Mária Magdolna</u>	x	x
<u>Mária Rosina</u>		
<u>Maria Sophia</u>		
<u>Maria Theresia (2)</u>		x x
<u>Maria Theresia</u>	x	
<u>Maria Theresia</u>	x	
<u>Mária Theresia (2)</u>		
<u>Mária Zsófia</u>		
<u>Sophia Theresia</u>		x
<u>Sophia Elisabeth</u>	x	
<u>Sophia Elisabeth</u>		x
<u>Susanna Catharina (2)</u>		x
<u>Susanna Catharina</u>		x
<u>Susanna Rosina</u>		
<u>Susanna Sophia</u>		
<u>Theresia Marianna</u>	x	
<u>Terézia Krisztina</u>		

12–13. táblázat: Evangélikus kettős keresztnévek öröklése a III. korszakban (ksz. = keresztszülő)

5. Összegzés. – Összefoglalva a tapasztaltakat megállapítható, hogy Újvárosban a több keresztnév választása az egész évszázadon át jellemző volt, sőt a szülők kettős keresztnévét is figyelembe véve már a 17. század végén is élt e szokás. A század kezdetén kevesen, a II. és különösen a III. korszakban többen adományoztak kettős keresztnévet az újszülötteknek. Aztán a századvégen egészen alacsonyra csökkent a többes keresztnév választásának aránya mind a női, mind a férfi névválasztás terén.

Az is látható, hogy felekezetenként eltérő számban választottak a közösségek több keresztnévet a gyermekeiknek. Mindegyik más felekezethöz jóval nagyobb számban élt ezzel a választással az evangélikus közösség. Ha jobban megvizsgáljuk a névadás hátterét, felfedezhetjük, hogy nem a vallási indokok, hanem a nemzetiségi, származási motívumok játszották a főszerepet a gyakori kettős névválasztásban. A német ajkú lakosság magával hozta névadási szokásait, és ennek megfelelően a megszokott *János, Mária, Anna* neveket választották első keresztnévként. Mellé még egy német névadásra jellemző vagy divatos keresztnévet adtak a gyermeknek.

A századvégre szinte megszűnt a kettős keresztnévek választása. Itt mutatkozik meg az a fontos névtani tétel, hogy a névrendszer elemei együtt változnak, összefüggenek, egységként viselkednek. Ugyanis az egy keresztnévből összeállt névanyagban szintén tapasztalható volt, hogy a német eredetű családnévvel rendelkező szülők a *Georg, Bertram, Gotlib* stb., német névadási szokást hordozó neveket sem választották már a 18. század végén. A betelepült német ajkú lakosság átvette a magyar névadási szokásokat, feltehetőleg asszimilálódni kezdett. Hogy ez valóban így történt, arról a helytörténet bőséges adalékot szolgáltat: például a korábban német nyelvű újság, a *Vaterland* a *Hazánk* címet kapta és magyar nyelvű lett, német alapítványok támogatták a magyar nyelvű színjátszást, és a reformkortól megkezdődött a német családnevek magyarosítása is.

Hivatkozott irodalom

- BÁLINT SÁNDOR 1977. *Ünnepi kalendárium* 1–3. Budapest.
 FÜLÖP LÁSZLÓ 1990. *A Somogy megyei Vizmente személynevei. 1722–1900.* MND. 86. Budapest.
 HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek.* Budapest.
 KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND 1961. *Személyneveink 1500-tól 1800-ig.* NytudÉrt. 28. Budapest.
 KOI BALÁZS 2003. Több keresztnév adása Tiszabezdédén (1766–2000). *Névtani Értesítő* 25: 171–7.
 ÖRDÖG FERENC 1973. *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén.* Budapest.
 ÖRDÖG FERENC 1999. Szempontok és adalékok XVII. századi keresztnéveink vizsgálatához. In: KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA szerk., *A Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar Tanulmánykötete.* Győr. 299–306.
 PATAKI LÁSZLÓ 1985. *A győri református egyház története.* Budapest.
 SEIBICKE, WILFRIED 1982. *Die Personennamen im Deutschen.* Berlin–New York.
 VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA 2006. *Történeti személynevek a Rábaközéből (1690–1895).* Győr.

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA

**MÁRIA VARGA-HORVÁTH, Giving more than one Christian name
in the 18th-century Újváros (Győr, Hungary)**

In the 18th century, giving more than a single Christian name to a child was an exceptional phenomenon in communities of Hungarian native speakers. The practice of choosing two Christian names was not widespread until the middle of the 19th century in Hungary. The fashion of giving two or three Christian names, however, became more and more popular as early as the first decades of the 1700s in territories of the country where German immigrants lived. In the 18th century, in the settlement called Újváros, today a district of the Transdanubian town of Győr, many German-speaking inhabitants lived; most belonged to the Evangelical Church and fewer of them were Catholics. Among these people the German practice of giving more than one Christian name was thriving up to the end of the 18th century, when it abruptly ended. Characteristics of this tradition can easily be observed if time (its peak was in the 1740s and 1750s), gender (it was more common in the case of female names) and denomination (it was typical in the Evangelical Church) are involved. The practice of choosing more than one Christian name was primarily motivated by the parents' nationalities: surnames and other relevant data suggest that this tradition was fostered by the German-speaking inhabitants of Újváros. They brought this practice with them from Germany: in their new homeland, next to an ordinary Hungarian first name (e.g. *János* 'John', *Mária* 'Mary', *Anna* 'Anne') they tended to choose a German or a more fashionable Hungarian Christian name. This tradition, however, faded away after a few generations.

KERESZTNÉVVIZSGÁLAT AZ 1841. ÉVI NÓGRÁD MEGYEI NEMESI ÖSSZEÍRÁSBAN

1. A vizsgálatra szánt nemesi összeírás az 1841-ben készült Nógrád megyei konskripció (forrás: NML IV/h), amely a vármegye kis- és köznemesi, valamint arisztokrata családjába tartozó férfiak család- és keresztnéveit tartalmazza. Összesen 4006 személyt írtak össze, akik 117 keresztnéven osztoznak. A forrás egygenerációs összesítésként elemzendő, bár néhány személy esetében az utódokat is megemlíti, de a személyek születésének idejét, a szülők – esetleg keresztszülők – nevét, valamint a vallásfelekezetet nem tartalmazza.

2. A keresztnévállomány összetétele. – Keresztnévállományunk világi, török és magyar nevei között már az Árpád-korban jelentős aránnyal szerepeltek az egyházi eredetű keresztnévek (FEHÉRTÓI 1997: 73), a 15. századtól pedig a nem egyházi neveket egyre inkább kiszorították a keresztény valláshoz kötődő bibliai és mártírológiumi nevek. Már a tridenti zsinat (1545–1563) arra kötelezte a katolikusokat, hogy az egyház vértanúinak és szentjeinek neveit használják, valamint kerüljék a világi, nem keresztény nevek használatát (ÖRDÖG 1973: 54). A 16. századtól a 19. századig a mártírológiumi nevek egyre nagyobb szerepet kaptak a névválasztásban (KARÁCSONY 1961: 81–2). A nem keresztény eredetű nevek már a 18. században is meglehetősen ritkának számítottak. Ekkor a névanyag nagy részét a kereszténységhez kötődő nevek tették ki. Mai keresztnévállományunk alapjait is ebben a században kell keresnünk (MIKESY 1969: 445). A 18. század második felének Zala megyei nemesi összeírásai között mindössze egyetlen nem egyházi névvel (*Farkas*) találkozhatunk (FÖLDI 2007: 100). Ezt Szent Wolfgangus tiszteletével kapcsolatba hozva mártírológiumi névnek is tekinthetnénk. HAJDÚ MIHÁLY szerint azonban – bár a szent nevével való azonosítása következtében maradhatott fenn – ez idő tájt a *Farkas* mint nem keresztény eredetű név élt a névkincsben, ősi neveink egyedi képviselőjeként (HAJDÚ 1994: 156, 396). A nagyjából fél évszázaddal később készített Nógrád megyei nemesi összeírás keresztnévanyagának jelentősebb része, 6,8%-a (összesen 8 keresztnév) nem egyházi eredetű, a keresztnévek zömét azonban még mindig az egyházi nevek teszik ki.

A keresztnévállomány összetételének vizsgálatakor a neveket egyházi eredetű, ezen belül ószövetségi, újszövetségi és mártírológiumi, valamint világi keresztnévek csoportjába soroltam. A csoportba sorolásnál adódhatnak átfedések, hiszen egyes nevek már felbukkanhattak az ószövetségben, ugyanakkor újszövetségi vagy mártírológiumi névként is ismertek lehettek, sőt későbbi népszerűségüket néha éppen ennek köszönhetik. Így például a *József* név már az Ószövetségben szerepel, Jákob legkisebb fiát hívták így, ugyanakkor az Újszövetségben is találkozhatunk vele Mária jegyesének a nevéként. A *Péter* név először újszövetségi névként lett ismert, ugyanakkor az 1944-es római mártírológium több tucat *Péter* nevű mártírról tesz említést, ami nyilvánvalóan hozzájárulhatott a név népszerűvé válásához. Gondot okozhat az a tény is, hogy bizonyos nevek eredete nem egyértelmű. Az *Andor* keresztnévünk például valószínűleg az *András* név régi *Andorjás*

alakjából rövidült, de az is feltehető, hogy a latin *Andronicus* magyar *Andornak* megfelelőjének rövidülése (KnE. *Andor* a.). A rövidült keresztnéveket abba a csoportba soroltam, ahová azok eredetije tartozik (pl. *Béni* ~ *Benjámin*). Külön keresztnevként értelmezem azokat a neveket, amelyeknek idegen nyelvi megfelelőjét (pl. *Teodor* ~ *Tivadar*) vagy rövidült alakját/alakjait is tartalmazza az összeírás. A néhány kérdéses név csoportba sorolását zárójelben magyarázom.

Az összeírás keresztnéveit a fent említett négy csoportba az alábbiak szerint osztottam:

a) A 22 őszösvetségi eredetű név (részaránya 18,8%): *Ábel, Ádám, Béni* (a *Benjámin* becéző rövidüléséből; vö. LADÓ-BÍRÓ 1998. *Béni* a.), *Benjámin, Dániel, Dávid, Efraim, Éliás, Emánuel, Énok, Ezekiel, Gábor, Gedeon, Illés* (az *Éliás* név magyar alakváltozata; vö. LADÓ-BÍRÓ 1998. *Illés* a.), *Joachim, Jób, Jónás, József, Mihály, Nátán, Sámuel, Tóbias*.

b) Az újszövetségi eredetű nevek csoportja (17 név, 14,5%): *Andor* (az *András*-ból magyarázva újszövetségi eredetű keresztnévnek tekinthető, ha azonban a latin eredetű *Andronicus*-ból származtatjuk, mártirológiumi eredetű név is lehet; vö. két *Andronicus* nevű személy, MartRom. 405), *András, Barnabás, Bertalan, Endre* (az *András* név magyar alakváltozata; vö. KnE. *Endre* a.), *Jakab, János, Lázár, Márk, Mátyás, Pál, Péter, Simon, Tádé, Tamás, Timót* (a görög *Timotheosz* nevének származéka; vö. KALLÓS 1943: 355), *Titusz* (vö. a bibliai Titusznak írt levél).

c) A legnagyobb arányuk Nógrádban a mártirológiumi neveknek van. Ebbe a csoportba 70 keresztnév tartozik, ami az összes keresztnév 59,8%-át teszi ki: *Adolf, Ágoston, Alajos* (a germán eredetű *Alois*-ból; vö. LADÓ-BÍRÓ 1998. *Alajos* a., KALLÓS [1943: 25] szerint viszont a *Lajos* név származéka; a két nevet felváltva használták, szétválasztásuk a 16. századi Gonzaga Alajos nevéhez kötődik [vö. MartRom. 404, *Aloisius Gonzaga* a.]), *Albert, Ambrus, Antal, Anzelm, Arnold, Auguszt* (az *Augustus* rövidült változata, amely az *Ágoston, Ágost* nevekkel áll korrelációban; vö. LADÓ-BÍRÓ 1998. *Auguszt* a.), *Balázs, Bálint, Bence* (a *Vincentius* név származéka; vö. KnE. *Bence* a.), *Benedek, Benke* (a *Benedek*, esetleg a *Benjámin* rövidült, kicsinyítő képzős alakja; vö. HAJDÚ CsnE. *Benke* a.; ha a *Benjámin* alak az eredeti, a *Benke* őszösvetségi eredetű névnek is tekinthető), *Bernát, Boldizsár* (annak ellenére, hogy már a Septuagintában megtaláljuk a név görög eredetijét [*Βαλτασάρ*], népszerűsége és elterjedése a *Gáspár* és a *Menyhért* nevekhez hasonlóan a bibliai három király középkori mondabeli nevéhez kapcsolódik; vö. CsnE. *Boldizsár* a.; az egyház szentként tiszteli, ezért soroltam a mártirológiumi nevek közé), *Bonaventúra, Deme* (a *Demeter* rövidülése; vö. LADÓ-BÍRÓ 1998. *Deme* a.), *Dénes* (a görög *Dionüsziosz* származéka; vö. KnE. *Dénes* a., a mártirológium több ilyen nevű szentet és mártírt ismer; vö. MartRom. 417), *Domonkos, Eduárd, Elek* (az *Alexiosz* ~ *Alexius* magyar megfelelője; vö. KnE. *Elek* a.), *Emil* (az *Aemilius* magyar megfelelője; vö. KnE. *Emil* a.), *Erazmus, Eugén, Felicián* (a *Felix* név származéka; vö. LADÓ-BÍRÓ 1998. *Felicián* a.), *Félix, Ferdinánd, Ferenc, Flórián, Frigyes, Fülöp, Gáspár* (hasonlóan a *Menyhért* névhez, a *Gáspár* sem szerepel a Bibliában, a névhez tartozó védőszent pedig 1837-ben hunyt el; a név egyházi tisztelete azonban a 7. századtól kezdve jelen van, az egyház a három királyra mint szentekre hivatkozik; vö. KALLÓS 1943: 140–1), *Gergely, György, Ignác, Imre, István, Károly, Kázmér, Konrád, Konstantin, Kristóf, Lajos, László, Lipót, Longinus* (MartRom. 436), *Lőrinc, Lucián, Márton, Maximilián* (MartRom. 441), *Menyhért* (a névnek nincs védőszentje, csak boldoggá avatott viselője, az Árpád-korban azonban tisztelete ismert és elterjedt volt; vö. CsnE. *Menyhért* a.), *Miklós, Miksa* (valószínűleg a *Miklós* régi magyar becézőjéből önállósult; vö. LADÓ-BÍRÓ 1998. *Miksa*

a., de eredetétől függetlenül a *Maximilián* magyar változataként is ismert; vö. KALLÓS 1943: 287), *Móric* (vö. *Maurus*, *Mauritius*, MartRom. 441), *Nárcisz* (több *Narcissus* nevű szent és mártír; vö. MartRom. 443) *Orbán*, *Ottó*, *Ödön* (az *Eugén* alakváltozata, bár a 19. században tévesen az *Edmund* keresztnévvel azonosították, vö. LADÓ–BÍRÓ 1998. *Ödön* a.; mivel az *Eugén* és az *Edmund* is szerepel a mártírológiumokban [vö. MartRom. 419–20], az *Ödön* is a mártírológiumi nevek között kapott helyet), *Rudolf*, *Sándor*, *Sebestyén*, *Teodor*, *Tivadar* (a *Theodorosz* magyar névalakja; vö. KnE. *Tivadar* a.), *Vencel*, *Viktor*, *Vilmos*, *Vince*, *Xavér* (Xavéri Szent Ferenc nevéből önállósult, rajta keresztül vált ismertté; vö. LADÓ–BÍRÓ 1998. *Xavér* a.), *Zsigmond*.

d) A világi (nem egyházi) keresztnevek csoportja 8 névből áll, ami az összes név 6,8%-át jelenti: *Ákos*, *Béla*, *Farkas*, *Géza*, *Gusztáv*, *Gyula* (a 19. században tévesen azonosították a latin *Julius* névvel; vö. KnE. *Gyula* a.), *Horác*, *Kálmán* (eredetileg régi világi személynév, később azonban tévesen vagy tudatosan azonosították az írországi eredetű *Colman* vértanú nevével, akit Bécs mellett kínoztak halálra; vö. KALLÓS 1943: 208).

Az 1841-ben összeírt Nógrád megyei nemesek keresztnévállományának összetételét elsősorban a mártírológiumi nevek magas részaránya jellemzi. A személyek 59,8%-a ilyen nevet viselt, ami bizonyára a korábbi századok egyházi törekvéseinek hatása lehetett. A 18. század második felében készült Zala megyei nemesi összeírásokban lehetőség nyílt a keresztnévállomány összetételének vizsgálatára három generáción keresztül. A mártírológiumi nevek aránya az egyes generációkban a század utolsó évtizedéig egyenletes növekedést mutat, a harmadik generációban körülbelül elérve a Nógrád megyei nemesek mártírológiumi neveinek részarányát (FÖLDI 2007: 100). A mártírológiumi nevek egyre gyakoribb és változatosabb használata nyilvánvalóan a névgazdagodás egyik lehetőségét rejtí magában. A Nógrád megyei névanyag mártírológiumi neveit összevetve a Zala megyeivel – annak ellenére, hogy térben és időben (kb. 50-100 év) különböző névtárakról van szó – szembevetendő, hogy míg a zalai nemesek 42, a nógrádiak pedig 70 mártírológiumi keresztnéven osztoztak, addig az ó- és újszövetségi nevek arányában nem látható ilyen mértékű eltérés. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Zala megyei összeírás latin nyelven készült, így ez eleve korlátozta bizonyos nevek (névváltozatok) feljegyzését. Például a Nógrád megyei *Auguszt* és *Ágoston* neveket egy latin nyelvű dokumentumban egyaránt az *Augustinus* alak helyettesítette volna. A latin megfelelő használata miatt nem nyílhatott lehetőség arra sem, hogy egyes keresztnevek képzett, becézett alakjait (mint például a Nógrád megyei *Benke*, *Béni*, *Deme*, *Miksa*) külön alakban latinul lejegyezhessek. Az adott nevek becézett, képzett alakban való továbbélése egyfelől névanyagunk gazdagodását szolgálja, másrészt a név öröklődésének, továbbélésének is biztosítóka lehet. HORPÁCSI ILLÉS névélettani vizsgálatai során gyakorta tapasztalta, hogy az adott családban ugyan új, de mégis hagyományos keresztnévet választottak a szülők. A régi neveknek koronként és területenként változóan számos becézett alakja is megjelenhet, amelyek a név megszokottságát „ifjítják”, és további fennmaradásra ösztönözhetnek (HORPÁCSI 1989: 235).

A 19. században a nem egyházi keresztnevek számának gazdagodását magyarázhatjuk a századokon át bevett nevek hagyományos használatától való elszakadásával is, aminek nem kis mértékben segítői lehettek a magyar felvilágosodás és reformkor évtizedeinek új törekvései. Efféle hatásoknak tulajdoníthatjuk a nem keresztény névanyag bővülésének lehetséges okát csakúgy, mint a görög és latin (pl. *Nárcisz*, *Lucián*, *Horác*) nevek felbukkanását. Annak ellenére, hogy már a korábbi évszázadokban is fontos szerephez jutott a

becézés és a névrövidítés mint névalkotási mód, a felvilágosodás nyelvművelési, nyelv-újítási mozgalmának is az egyik tipikus törekvése volt a nevek megrövidítése, különösen a latinban hímneműt jelölő *-us* szuffixum elvonása, melyben a rövid, csattanós verssorban („Helmeczi, ki a szókat elmetszi”) elhíresült Helmeczi Mihály járt az élen. Az ilyen névalkotással keletkezett nevek közé tartoznak bizonyára a *Horác* (< *Horatius*), *Lucián* (< *Lucianus*), *Nárcisz* (< *Narkisszosz*, *Narcissus*) stb. nevek.

3. A névgyakoriság és a névhasználat

Pozíció	Név	db	%	Pozíció	Név	db	%	
1.	János	646	16,13	30–32.	Ágoston	18	0,45	
2.	József	383	9,56		Dénes			
3.	István	363	9,06		Gedeon			
4.	Pál	240	5,99	33.	Boldizsár	16	0,40	
5.	Ferenc	203	5,06	34.	Kálmán	15	0,37	
6.	Mihály	201	5,00	35.	Tamás	14	0,35	
7.	András	181	4,52	36.	Ferdinánd	13	0,32	
8.	Antal	161	4,02	37.	Gergely	11	0,27	
9.	György	147	3,67	38.	Lőrinc	10	0,25	
10.	Károly	126	3,14	39.	Rudolf	9	0,22	
11.	László	114	2,85	40–41.	Adolf	8	0,20	
12.	Lajos	111	2,77		Bálint			
13.	Gábor	110	2,75	42–43.	Gyula	7	0,17	
14.	Imre	101	2,52		Maximilián			
15.	Sámuel	80	2,00	44–51.	Anzelm	6	0,15	
16.	Sándor	70	1,75		Benedek			
17.	Ignác	51	1,30		Benjámín			
18.	Miklós	48	1,20		Eduárd			
19–20.	Mátyás	41	1,02		Márk			
	Péter				Miksa			
21.	Márton	37	0,92		Móric			
22.	Zsigmond	36	0,90		Vince			
23.	Dániel	33	0,82	52–55.	Farkas	5	0,13	
24.	Elek	28	0,70		Jakab			
25.	Ádám	23	0,57		Kristóf			
26.	Bertalan	21	0,52		Orbán			
27–28.	Albert	20	0,50		56–59.	Emánuel	4	0,10
	Gáspár					Gusztáv		
29.	Alajos	19	0,47	Menyhért				
				Simon				

1. táblázat: A keresztnév gyakorisága és megterheltsége az összeírásban

A 18. század végére meglehetősen kevés keresztnév volt használatban. A névtani irodalom ezt a jelenséget többféle terminussal illeti. KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND (1954: 380) a névadás konzervativizmusáról beszél, FERCSIK ERZSÉBET és RAÁTZ JUDIT pedig a névadás elszürkülésének nevezi, hogy a 18. század végén a legtöbb településen

mindösszesen 4-5 név volt használatos mind a férfiak, mind a nők körében (FERCSIK–RAÁTZ 1997: 25). Mint KÁLMÁN BÉLA megjegyzi, a névhasználat elszürkülése a 18. században tetőzött (KÁLMÁN 1989: 46). A 19. századtól azonban jelentős változás tapasztalható a névhasználatban. Az 1830-as évektől a törvényi szabályozás értelmében már az egyházban is magyar nyelvű anyakönyveket kellett vezetni (HAJDÚ 2003: 418). Ennek következtében néhány, a magyar hangrendszerbe nem illeszkedő nevű szent ugyan háttérbe szorult, ugyanakkor néhány, több alakban használatba kerülő név is bekerült a névtárakba; erre a latin anyakönyvezés nyilvánvalóan nem teremtett volna lehetőséget. HAJDÚ MIHÁLY szerint ez lehetett a legfőbb oka annak, hogy az újmagyar kor első évszázadában a használatban lévő keresztnevek száma folyamatosan emelkedett (HAJDÚ 2003: 428).

Az 1. táblázat az 1841-es Nógrád megyei nemesi összeírás keresztneveit mutatja be előfordulási számuk és megterheltségük alapján sorba rendezve. A táblázatban nem közzölt nevek: *Andor, Domonkos, Endre, Erazmus, Félix, Frigyes, Fülöp, Leopold, Ödön, Tádé* (3-3; 0,08%); *Akos, Ambrus, August, Barnabás, Béla, Benke, Bernát, Deme, Eugén, Flórián, Illés, Lázár, Nárcisz, Nátán* (2-2; 0,05%); *Ábel, Arnold, Balázs, Bence, Béni, Bonaventúra, Dávid, Efraim, Éliás, Emil, Énok, Ezeziel, Felicián, Géza, Horác, Joachim, Jób, Jónás, Kázmér, Konrád, Konstantin, Longinus, Lucián, Ottó, Sebestyén, Teodor, Timót, Titusz, Tivadar, Tóbiás, Vencel, Viktor, Vilmos, Xavér* (1-1; 0,03%).

Az adatokat HAJDÚ országos eredményeivel összevetve szembetűnő hasonlóságok mutatkoznak. Mivel HAJDÚ nagyrészt anyakönyvekből dolgozott, két időszak adataival (1801–1830, 1831–1850) vetem össze az 1841-ben összeírt nemeseket. Az 1801–1830-as időszakban országosan 12638 személy 107, az 1831–1850-es időszakban 11 503 vizsgált személy 124 keresztnevet használt (HAJDÚ 2003: 427–8), míg az 1841-es Nógrád megyei konskripció 4006 összeírt nemese 117 keresztnéven osztozott. Ezek arányaiban egymáshoz közel álló adatoknak tekinthetők. Nagy hasonlóság látható a keresztnevek megterheltségi fokában is. A két időszakban 1%-nál nagyobb terheltségű volt 18 és 19 keresztnév, a nemesi összeírásokban ez az adat 20. Az országos statisztikával való összevetésből kiolvasható egyedüli eltérés, hogy az alacsony terheltségű nevek esetében az 1–0,1% közötti és 0,1% alatti (de egynél többször előforduló) keresztnevek aránya fordítottan arányos. Az országos összesítésben mindkét periódusban közel kétszer annyi a kisebb (0,1% alatti) terheltségi fokú név, mint a nemeseknél, a nemeseknél pedig a 0,1–1%-os megterheltségi fokú nevek csoportja népesebb. A Nógrád megyei nemesek tehát gyakrabban kaptak ritkán használatos, 1%-os terheltség alatti neveket, mint az országos átlag. Ez nyilván összefüggésben van azzal, hogy az arisztokrácia körében a névválasztás bizonyos mértékben társadalmi ranghoz kötött volt, ennél a társadalmi csoportnál (l. alább) nagyobb divatnak örvendett a szórványos és ritka nevek használata – erre kis mértékben a 2. táblázat statisztikai adatai is utalnak. Ugyanakkor a nagy és közepes megterheltségi fokú nevek használatában a Nógrád megyei nemesek társadalmi csoportja nem különbözött a többi társadalmi réteg névhasználati szokásaitól. Valószínűsíthető, hogy ez a jelenség a korabeli magyarországi kis- és középnemességre jellemző sajátosság lehetett, ahogy erre a 18. század második felében összeírt Zala megyei nemesek névhasználatára is utal (FÖLDI 2007: 101).

A keresztnevek részarányának áttekintésekor nemesi összeírások névanyagát hasonlítom össze olyan konskripciók adataival, amelyekbe társadalmi hovatartozástól függetlenül kerültek be a személyek. Tudvalevő, hogy életmódjában a kis- és középnemesség nem sokban különbözött a jobbságtól (BARTA 2000: 55), ugyanakkor a kis-, közép- és

főnemesség alkotta csoport tagjai között jelentős vagyoni és életmódbeli különbségek voltak. A nemesség összetartozását egyedül a közös előjogok által biztosított rendi státus adta, nem pedig a kulturális egység (GÁSPÁR 2002: 15). Mindezt jól szemlélteti, hogy ÖRDÖG FERENC „Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771)” című munkája (1991) a Muraközi járás kivételével a korabeli Zala vármegyére teljes népességének névanyagát tartalmazza, arányaiban mégis szinte teljesen fedi a Zala megye nemességét célzó egybedolgozott összeírásokat (FÖLDI 2007: 101). A fentebb említett más névtani munkák is hasonló arányokra mutatnak rá, így feltételezhetjük, hogy a megyék teljes nemességét számba vevő konskripciókban nem pusztán a nemesek, hanem az akkori társadalom egészének névadási szokásai tükröződnek, a kisebb eltérések okaira pedig leginkább a főnemesség névhasználatától várhatunk magyarázatot.

	A nevek száma és százalékaránya									
	10% felett		10–1%		1–0,1%		0,1% alatt		Egyszer használt	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
1801–1830, országos adatok	3	2,8	15	14,0	31	29,0	58	54,2	20	18,7
1831–1850, országos adatok	2	1,6	17	13,7	35	28,2	70	56,5	32	25,8
1841, nógrádi adatok	1	8,5	17	14,5	41	35,0	24	20,5	34	29,0

2. táblázat: Az összeírás keresztnéveinek megterheltsége, összevetve az országos adatokkal

4. A keresztnévek megterheltsége. – Mind az 1%-nál nagyobb terheltségi fokú, mind a tíz legnagyobb terheltségű név viszonylatában szembetűnő hasonlóságok mutatkoznak HAJDÚ MIHÁLY Nógrád megyei adatai (1801–1830, 1831–1850) és a nemesi konskripció (1841) adatai között. Mindhárom esetben a leggyakoribb nevek közt kap helyet a *János, István, József, Pál, Ferenc, Mihály* és *András*. Általános jellemző, hogy a 3%-nál nagyobb megterheltségű nevek száma és összesített megterheltsége is nagyon hasonló. A nemesek körében tíz ilyen keresztnév található, amelyek összesített megterheltsége 66,32%; HAJDÚ adataiban ez tíz, illetve kilenc keresztnévet jelent (65 és 73%) (HAJDÚ 2003: 462–3, 472).

Az 1841-es nemesi összeírás leggyakrabban használt keresztnéve HAJDÚ 19. század eleji adataival összezsengve a *János*, amely már a megelőző évszázadoknak is a legjobban megterhelt férfinév volt. Az ország egyes területein már a 14. században a *János* volt a leggyakoribb férfinév (vö. N. FODOR 2008). Ettől számítva fokozatosan növekvő népszerűsége KÁLMÁN BÉLA adatai alapján a 18. század végén tetőzött (KÁLMÁN 1989: 47). Ebben nyilván az is szerepet kapott, hogy Nepomuki Szent Jánost 1722-ben boldoggá, 1729-ben pedig szentté avatták, így a gyónási titok mártírjának előtérbe állítása a következő évtizedekben elsősorban Csehországban, de a bécsiek körében, és ennek következtében aztán Magyarországon is meglehetősen fontos volt (HEGEDŰS 1985: 214). Emellett

a mártírológiumokban a szentek között is az egyik leggyakoribb név a *János*, ami szintén nagymértékben hozzájárulhatott a név népszerűségéhez (HAJDÚ 1994: 405). A *János* keresztnév a nemesek körében 16,13%-os, míg HAJDÚ Nógrád megyére vonatkozó adataiban 13,8%, illetve 15,3%-os megterheltségű.

A 18. században épült templomok és kápolnák szinte mindegyikében találunk Szent Ferencet megőrkítő freskót vagy oltárt (BÁLINT 1998. 3: 396), a *Ferenc* név tisztelete tehát ekkoron meglehetősen jelentős lehetett. Néhány esetben feltehető, hogy a település templomának védőszentje hatást gyakorolt a névadásra (HAJDÚ 2003: 632). Próbáltam összefüggést keresni a településnévben megtalálható keresztnév és a településen élők keresztnévei, illetve azok gyakorisága között. Több településnévben megtalálható a *Szent*-előtag, amely egy helyi templom vagy kápolna patrocíniumára utalhat. Nógrád megyében tizenkét település nemeseinek neveit néztem át, de nem lehetett kimutatni az átlagostól eltérőnek mondható névgyakoriságot. Hasonló vizsgálatokat végeztem a Zala megyei nemesek körében is (FÖLDI 2007: 107); itt néhány esetben ÖRDÖG FERENC hasonló kutatásaival összezsengve (ÖRDÖG 1973: 57) feltételezhetünk kapcsolatot a településnév és az ott lakók névhasználata között.

A *József* név 19. századi népszerűsége kapcsolatban állhat a név 18. században kibontakozó európai divatjával, amely a magyar keresztnévanyagban is megmutatkozik, és tovább él a 19. században is (BARKÓCZY-FÜLÖP 2004: 50). A *József* névnek a magyar néphagyományban is fontos szerepe van, emellett gyakoriságához bizonyára hozzájárult a 18. század felvilágosult szellemű uralkodójának, II. Józsefnek a tisztelete is (ÖRDÖG 1973: 55).

Az *István* név népszerűsége valószínűleg Szent István királyunknak mint a legnagyobb magyar szentnek a tiszteletéhez kapcsolódhat, bár magyarországi népszerűségében első királyunk mellett Szent István vértanúnak is nagy szerepe van (KARÁCSONY 1954: 380).

Figyelemre méltó adat, hogy a nemesek nevei között a maga 4,02%-os részarányával nagyobb népszerűségnek örvend az *Antal* név, összevetve HAJDÚ 1,8 és 0,7%-os adataival. Az antoniták rendje már a 13. században kolostort alapított a Felvidéken, a 14. század közepén több kórházat is létesített ezen a vidéken, például Kassán. A kolostornak, valamint az antoniták jelenlétének nagy szerepe lehetett ezeken a helyeken a szakrális szellem és a gazdasági élet virágzásában (BÁLINT 1998. 2: 163), így valamilyen mértékben hatást gyakorolhatott az *Antal* név divatjára is.

A 18. és 19. századok névadási szokásainak hasonlóságát mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a 16 legjobban megterhelt keresztnév Nógrád és Zala megyében három kivétellel megegyezik. A 18. századi Zala megyében ebbe a csoportba tartozik a *Péter*, a *Márton* és az *Adám* név, míg Nógrádban a *Károly*, a *Lajos* és a *Sámuel*. Általában nehéz rámutatni azokra az okokra és tényezőkre, amelyek egy kisebb megterheltségű nevet egy adott tájegységen viszonylag rövid ideig divatnévvé tesznek, csakúgy mint kideríteni a névadási motivációt (ez minden bizonnyal a névtudomány egyik legnehezebb feladata; HAJDÚ 2003: 601).

A keresztnévek megterheltsége szintén hasonló képet mutat a két összeírásban. A 16 legjobban megterhelt nevet viseli a zalai nemesek 90%-a, valamint a nógrádi nemesek 81%-a, ami elég jól mutatja, hogy a névadási szokásokat még a 19. században is nagy mértékben a hagyományos, korábban is használatban lévő nevek továbbhagyományozódása és hasonló megterheltsége határozta meg. A két évszázad névadási szokásainak

hasonlósága ellenére a nevek megterheltsége a 19. században a Nógrád megyei összeírás alapján is csökkenni látszik. KÁLMÁN BÉLA keresztnévvizsgálatai során rámutat arra, amint már említettem, hogy a névhasználat elszürkülése a 18. században a legnagyobb mértékű. A hét leggyakoribb keresztnévet a 16. században a vizsgált személyek 39,73%-a, a 17. században 56,99%-a, a 18. században pedig 71,74%-a viseli (KÁLMÁN 1989: 46). A Nógrád megyei nemések körében 1841-ben ez az arány 55,38%, HAJDÚ 19. századi Nógrád megyei adatainál pedig átlagosan 50% körüli (HAJDÚ 2003: 462–90). Ezt összevetve KÁLMÁN BÉLA adataival láthatóvá válik, hogy a 19. században a leggyakoribb keresztnévek terheltsége mérséklődött. A 19. századi Nógrád megyei nemesség névhasználatára és a nevek megterheltségi foka alapjaiban összhangban áll a területen élő más társadalmi csoportok névhasználatával, az egyes nevek megterheltségi fokával, valamint a 19. századra jellemző névgazdagodási tendenciával.

5. Egy kis névszociológia. – Az összeírás készítője néhány esetben jelölte a személyek foglalkozását, tiszttségét és társadalmi rangját. Ezek sokféleségéből (a kanásztól a hercegig) bizonyos névszociológiai következtetések is levonhatók. Alapos névszociológiai vizsgálatba azért nem bocsátkozom, mert a személyeknek csak egy töredékéről tudható ez az információ. A főnemességből vett adatok azonban mindenképpen figyelemreméltóak. Báró-, grófi és hercegi családok körében igen népszerű volt ritka vagy szórványos előfordulású nevet adni: *Almásy Andor, Almásy Eugén, Almásy Félix, Forgách Ödön, Kálnoky Gusztáv, Péchy Emánuel, Péchy Konstantin, Ráday Gedeon, Teleky Domonkos, Kemény Simon, Prónay Maximilián, Vesselényi Farkas, Koburg August* stb. Az efféle keresztnévek még a polgári foglalkozású nemések és a papok körében gyakoribbak. Így például *Biszip Nátán* (lelkész), *Bodiczky Endre* (lelkész), *Dedinszky Endre* (jegyző), *Korcsok Frigyes* (lelkész), *Kristóffy Vilmos* (jegyző), *Kürtössy Longinus* (orvos). Valószínűleg vannak olyan keresztnévek is, amelyek leginkább a nemességben voltak népszerűek. A nógrádi nemések között 3-szor kerül elő a *Leopold* (másként *Lipót*) név. Ausztria számára Szent Leopold mint patrónus tisztelete meglehetősen fontos volt a 18. század második felétől kezdve. Magyarországon ezért a *Leopold ~ Lipót* nevet a hazai németiségen kívül elsősorban az arisztokrácia választotta (KALLÓS 1943: 248–9), így nem véletlen, hogy az 1841-ben összeírt 3 *Leopold* névre hallgató nógrádi nemes közül 2 (Koburg Leopold és Gyürky Leopold) főnemesei családból származik.

Hivatkozott irodalom

- BÁLINT SÁNDOR 1998. *Ünnepi kalendárium* 1–3. Szeged.
 BARKÓCZY LÁSZLÓ – FÜLÖP LÁSZLÓ 2004. *77 kedvelt keresztnév*. Kaposvár.
 IFJ. BARTA JÁNOS 2000. *A tizenhetedik század története*. Budapest.
 CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Budapest.
 CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára*. Budapest.
 FEHÉRTÓI KATALIN 1997. Árpád-kori közzsói eredetű személyneveinkről. *Magyar Nyelvőr* 121: 71–5.
 FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 1997. *Hogy hívnak?* Budapest.
 N. FODOR JÁNOS 2008. *Északkelet-Magyarország személyneveinek komplex nyelvi elemzése (1401–1526)*. Doktori értekezés. Budapest.

- FÖLDI GÁBOR 2007. A XVIII. századi Zala megyei nemesi összeírások keresztnéveinek névtani vizsgálata. In: LEHOTA JÁNOS – KARDOS FERENC szerk., *Kanizsai Antológia* 5. Nagykanizsa.
- GÁSPÁR GABRIELLA 2002. *A polgári nyilvánosság kezdetei Magyarországon*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *A középmagyar kor személynévtörténete*. Doktori értekezés. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- HEGEDŰS ATTILA 1985. Névtudomány és tisztelettörténet II. Nepomuki Szent János. *Magyar Nyelv* 81: 213–6.
- HORPÁCSI ILLÉS 1989. Kultusz és divat szerepe a névadásban (Különös tekintettel az Anna és a Mária névre). In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk. 1989. *Névtudomány és művelődéstörténet*. Budapest. 234–7.
- KALLÓS EDE 1943. *Nevek és napok*. Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Debrecen.
- KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND 1954. Személyneveink 1500-tól 1600-ig. *Magyar Nyelv* 50: 379–87.
- KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND 1961. *Személyneveink 1500-tól 1800-ig*. NyelvÉrt. 28. Budapest.
- KnE. = FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 2009. *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. Budapest.
- LADÓ JÁNOS–BÍRÓ ÁGNES 1998. *Magyar utónévkönyv*. Budapest.
- MartRom. = *Martyrologium Romanum*. Róma, 1944.
- MIKESY SÁNDOR 1969. Tisztelettörténet és névtudomány. *Magyar Nyelv* 65: 444–8.
- ÖRDÖG FERENC 1973. *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 1991. *Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745–1771*. Budapest–Zalaegerszeg.

FÖLDI GÁBOR

GÁBOR FÖLDI, The examination of given names in the conscription of nobles of Nógrád county in 1841

The conscription discussed in this paper contains the names of 4006 male nobles from Nógrád county, altogether 117 given names. The first part of the article examines the inventory of the given names. The nobles used given names of Christian and non-Christian origin. In the group of Christian names we can find names from the Old and the New Testament and from the Roman Martyrology as well. The article also points out the lack of variety in the use of given names. The use of names and the name giving practices of the 18th century were quite dull; in contrast, more and more given names were used in the 19th century. Nevertheless, only a few names were used by the majority of people. For instance, 6 names were used by more than 50% of the nobles and 16 names by 90% of them. The article points out that the proportions of the most common names of the nobles are more or less parallel with those from other social classes. At the end of the paper the author writes about the possible reasons for the popularity of the most common given names.

NÉVADÁS ÉS NÉVHASZNÁLAT A NÉMETORSZÁGI MAGYAR SZÓRVÁNYBAN¹

1. A kutatás indítéka és tárgya

1.1. Egy nyelv személynevei idegen nyelvi környezetben óhatatlanul alanyai kisebb-nagyobb változásoknak. A másik nyelv hangoztatásának szabályai miatt módosul a kiejtésük vagy épp az eredeti hangzás megtartásnak szándékával az írásképük. Az első tulajdonképpen olyan változás, amelyet maga az idegen nyelvi környezet okoz, a második változtatás, ami szinte mindig a név viselőjének az elhatározása. Német nyelvi környezetben a nevek magyar hangképnek megfelelő kiejtése két szempontból is nehézséget okozhat: 1. a magyaros hangzás idegen, a hallgató furcsállja, esetleg elutasítja; 2. a magyarul kiejtett szavakat nem tudja a hallgató lejegyezni (vizuálisan sem tudja megjeleníteni „szemei előtt”), azokat betűzni kell. Ez a kérdés a magyar nevek használatának lehetőségeihez tartozik. Dolgozatom második részében bemutatom a magyar névhasználat Németországban gyakori formáit is, ám mielőtt erre rátérnék, a magyar szórvány névadási szokásait vizsgálom. Adnak-e magyar nevet, és ha igen, milyen magyar (vagy magyaros) nevet adnak a szülők Németországban született gyermekeiknek? Milyen motivációk vezérlik őket a névadásban? Magyar névhasználati szokásokról a diaszpóra második nemzedékétől kezdve ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha a személyek magyar nevet (is) viselnek.

1.2. A következőkben a nyelvhasználati és a szociológiai változók összefüggésére keresem a választ. Nyelvhasználati változóként a névadási szokás és a névhasználat változását veszem, szociológiai változónak a diaszpóra egyes nemzedékeinek szemléletmódja közötti eltérést, valamint az első generációs személyek Németországba érkezésének idejét tekintem. A nevet adó első generációt két nagy csoportra osztom: a 20 évnél régebben Németországban élőkre és a 20 éven belül érkezőkre. A határt 1989/1990 fordulójára teszem. A '80-as évek végén zajló kelet-közép-európai politikai változások hatására a már meglévő diaszpóra magyarságtudata, a magyarsághoz való viszonyulása is módosulhatott, ám mindenképpen módosult az összetétele. A jelzett idő előtt (Magyarországról) kivándorlókról (az akkori szóhasználattal disszidensekről), míg ezt követően (Németországba) bevándorlókról vagy letelepedőkről beszélünk; pontosabban a cselekvés irányát jelöljük másképpen egy fogalomkörön belül. A továbbiakban azt vizsgálom, változtak-e, és ha igen, milyen mértékben a diaszpóra nemzedékeinek névadási szokásai.

Hipotézisem az volt, hogy a kérdőívet megválaszoló, több mint 20 éve érkezett szülők (a nyelvhasználati kérdőív megválaszolóinak között találhatunk néhány 50 évnél hosszabb ideje Németországban élő első generációt) inkább adtak magyar neveket gyermekeiknek, mint a – felosztásom szerint – második hullámban, azaz 1989/1990 után

¹ Ezúton kívánok köszönetet mondani Gerstner Károlynak a jelen tanulmány, valamint az ezt előkészítő dolgozat (ILLÉS-MOLNÁR 2009) kéziratához fűzött értékes megjegyzéseiért.

letelepedők. Ennek egyrészt az lehet az oka, hogy az első hullámba tartozó szülők számára fontosabb volt magyarságuk megőrzése és felmutatása – a neveken keresztül is –, másrészt 20-30 évvel ezelőtt vagy még régebben a névadási divatok nem játszottak olyan nagy szerepet a névválasztásban. A magyarországi névadási divat Németországban „érvényét veszítette”, a német divattal pedig nem tudtak vagy nem akartak azonosulni a nevet adó szülők. A 20 éven belül érkezők (és a diaszpóra 2. generációjába tartozó szülők) már engedékenyebbek a névválasztásban. Ők a „szabad Európa” polgárai, és sokan közülük (feltehetően többen, mint az ún. „emigránsok”) vegyes házasságban élnek. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy mindazoknak, akik a kérdéseket megválaszolták, magyar identitásuk (is) van (az „is” partikulát a kérdőívet megválaszoló második generációs szülők miatt szükségesnek érzem), így a jelen felmérés névanyaga valószínűleg nagyobb arányban tartalmaz magyar vagy magyaros hangzású neveket, mint amilyen arányban ez a teljes németországi magyar diaszpóra névadására jellemző.

2. A felmérés módszere és a korpusz

2.1. Vizsgálatom anyaga két forrásból származik. 2008 decemberében a világhálón indítottam útjára egy névtani kérdőívet. Arra voltam kíváncsi, milyen neveket viselnek a németországi magyarság legfiatalabb tagjai (vö. ILLÉS-MOLNÁR 2009). A kérdőívet a névadó szülőknek címeztem. A 11 nyitott kérdésben a gyermekek család- és keresztnévein túl választ vártam a szülők névválasztásának indokaira, a névhasználati szokásokra, a magyar nevekkal kapcsolatos tapasztalatokra és érzésekre egyaránt.

A másik forrás szintén egy felmérés volt. A 2009 márciusában ugyancsak az internetes levelezőlistákon, valamint postai úton szerteküldött adatlapok segítségével a németországi magyarság nyelvhasználati szokásairól kívántam képet rajzolni (vö. ILLÉS-MOLNÁR 2010). Ezeket a kérdéseket is a szülőkhöz intéztem. Az 54 kérdésből egyben a gyermekek keresztnévei után érdeklődtem, a kérdés második egységében pedig a névadás motivációjáról tudakozódtam.

Átfogó kutatási eredményekről a németországi magyarság viszonylatában nehezen beszélhetünk. Mivel a 21. században a magánszemélyek internetes hozzáférése és elérhetősége igen széles körű, véleményem szerint a legcélravezetőbb és legbiztosabb a digitális adatgyűjtés. A megválaszolt adatlapok java részét postán kaptam meg, mint ahogy én is postáztam az egyes magyar szervezetek vezetőinek. Sok embert valószínűleg nem csak azért nem tudtam válaszra bírni, mert nem értem el, hanem azért is, mert mindennapi teendői mellett a magyarság kutatásához nem akart vagy nem tudott hozzájárulni. A két kérdőív segítségével összeállított vizsgálati korpuszt azonban elégségesnek tekinthetjük a németországi magyarság névadási szokásainak és névhasználatának a leírására, még ha az arányaiban nem is ábrázolja a teljesség igényével a jelenségeket.

2.2. A névtani felmérés 2008 decemberétől 2009 januárjáig, mintegy két hónapig tartott. 2009. január 31-én 83 adatközlővel és 148 magyar (származású) gyermek névadására és névhasználatára vonatkozó adattal zártam a gyűjtést. A nyelvhasználati kérdőív anyagát 3 hónap alatt, 2009. március elejétől május végéig kaptam meg az adatközlőktől. A 165 adatlap 323 gyermekről tájékoztatót. A két korpuszt összevetettem, s a kérdőívekből származó információk segítségével összeszámoltam azokat a személyeket

(gyermeket), akiknek az adatai mindkét felmérésben megjelentek. Nehézséget leginkább az okozott, hogy a mindkét adatlapot kitöltő szülők közül néhányan más-más formákban közölték gyermekeik neveit. Míg az egyik válaszban a nevet ékezet nélkül írták, a másik kérdőív vonatkozó kérdésére ékezet nélkül feleltek. Ugyancsak voltak olyan adatközlők, akik az egyik adatlapon egy gyermeknek csak egy keresztnévét adták meg, míg a másikon mindkettőt (esetleg mindhármat). A jelen feldolgozásban adatként a teljes neveket, valamint az ékezet nélkül ellátottakat veszem számításba. A két felmérésben összesen 471 személy szerepel. Mivel 74 gyermek névadata mindkét adatcsoportban megtalálható, ténylegesen 397 gyermekről kaptam információt. Míg a névtani kérdőív 83 kitöltött adatlapja 148 gyermek nevét tartalmazza, a 323 nyelvhasználati kérdőíven 18 esetben nem adták meg a szülők gyermekeik nevét. Két gyermeket a névtani kérdőívek között azonban biztosan be tudtam azonosítani, így csupán 16 „névtelen adattal” kell számolnunk. A jelen tanulmány korpusza tehát a németországi magyarság második vagy harmadik generációja 381 tagjának keresztnéve, valamint a névadásukra és névhasználatukra vonatkozó közlések.

3. Nevek és nemzedékek. – A vizsgált 381 keresztnévből 58-at 20-21 évnél régebben, míg a fennmaradó 323 nevet az elmúlt húsz évben adták a szülők a gyermekeknek. Az arányt a gyermekek életkorával még jobban érzékeltethetjük, hiszen az első bekezdés második pontjában meghatározott két névadási korszak határvonala szinte pontosan egybeesik a vizsgált neveket viselők korosztály szerinti csoportosításával. Korosztály szerint is két nagy csoportot különíthetünk el: a fiatalokéét, azaz a 18-19 évnél fiatalabbak, valamint a 19 évnél idősebbek, azaz a középiskolai tanulmányaikat befejezettek csoportját. (A 18. életévüket betöltött, de a középiskolai tanulmányokat még folytató 19 évnél fiatalabb diákokat az első csoportba sorolom.) A jelzett határmezsgye felállítása a fiatal és felnőtt korúak között első látásra bizonytalannak tűnhet, mivel azonban a 381 névnek mindössze 23 viselője tartozik a középiskolás korosztályhoz (14–18/19 év), a csoportosítást relevánsnak tekinthetjük.

3.1. A nemzedékek. – A kérdőívekben megjelenő neveket adó szülők nagy része a németországi magyar diaszpóra első generációjának tagja. A nyelvhasználati kérdőívekben összesen 27 második generációs szülőt számoltam össze, akik a névadóknak kevesebb mint 10 százalékát teszik ki. A kérdőívet megválaszoló második generációs szülők közül többen is második generációval kötött házasságban élnek, így történhetett, hogy mindössze 30 harmadik generációs gyermek nevére kaptam információt. Mivel az első felmérésben a szülők generációk szerinti megoszlását nem vizsgáltam, s mivel a nyelvhasználati felmérésben a 2. nemzedék tagjai a nevet adók csekély részét teszik ki, indokoltnak tartom, hogy a generációk szerinti további felosztástól mind a névadók, mind a nevet kapók vonatkozásában eltekintsek. A kérdőívekben megjelenő 3. nemzedék tagjai a 18-19 év alatti korcsoportba tartoznak, s neveik típusainak aránya megfelel a 3.3. pontban bemutatott aránynak.

3.2. Az életkori megoszlás. – A jelen felmérés korpuszának életkor szerinti megoszlása a következő: 0–3 évesek: 89 fő, 3–6 évesek: 96 fő, 6–14 évesek: 111 fő, 14–18/19 évesek: 23 fő, 19 évesnél idősebbek: 58 fő. A névtani kérdőíveken 7 gyermek esetében nem adták meg a szülők az életkort. A nyelvhasználati kérdőívek segítségével azonban

meg tudtam határozni a gyermekek pontos életkorát. Egy nyelvhasználati kérdőívben szintén nem jelölte a szülő, hogy melyik korosztályba tartozik a gyermeke. Ez esetben a névhasználati kérdőívet tudtam segítségül hívni, ugyanez a szülő ott megadta. A nyelvhasználati kérdőíveknél még 3 gyermek esetében voltam bizonytalan, azonban a további válaszokból egyértelműen kiderült, hogy a gyermekek (az előbbieken említettel együtt összesen négyen) 18 év alattiak. A nevek típus szerinti csoportosításakor 58 felnőtt korú második generációs személy, valamint 323 második vagy harmadik generációs gyermek névadatára támaszkodom. Mindkét csoportban vannak Magyarországon születettek. Figyelembe véve csekély számukat, ennek meghatározó jelentőségétől a jelen feldolgozásban eltekinthetünk.

3.3. A nevek típus szerinti felosztása. – A vizsgált neveket típusuk szerint négy csoportba sorolom: 1. magyar eredetű vagy magyaros hangzású nevek; 2. a két keresztnév közül az egyik magyar vagy magyaros hangzású; 3. Magyarországon is gyakori idegen eredetű (nemzetközi) nevek és 4. német vagy egyéb (nem magyaros hangzású) nevek. A nevek csoportokba rendezésekor az első szempont az, hogy a nevet adó szülők hogy ítélik meg a nevet. Éppen ezért kerülhet az *Anna* vagy a *Dávid* (ékezettel) az első és a harmadik csoportba egyaránt. Második szempontnak a nevek írásmódját veszem. Mivel a hivatalos írásmódot nem tudom ellenőrizni, úgy ítélem meg, ha a szülők a nevet a magyar kérdőívekben magyaros írásmóddal (ékezettel) közölték, és nem írták le konkrétan, hogy a név nemzetközi, akkor a név a magyar eredetű vagy magyaros hangzású nevek csoportjába tartozik. A két- (vagy három)tagú keresztneveket csak abban az esetben említem meg, ha azok egyik tagja magyar, a másik nemzetközi, német vagy egyéb név. Azokat a kéttagú keresztneveket, amelyeknél mindkét név egyértelműen magyar vagy egyáltalán nem az, és a szülők nem jelezték a magyar(os) név adásának a szándékát, a fennmaradó kategóriákba helyezem. A felosztást az alábbi táblázat tükrözteti:

	0–18/19 év		19 évnél idősebb	
	lánysok	fiúk	nők	férfiak
1. Magyar eredetű vagy magyaros hangzású nevek	58 (40,0%)	84 (48,0%)	15 (65,0%)	22 (63,0%)
2. A két keresztnév közül az egyik magyar vagy magyaros hangzású	16 (11,0%)	17 (10,0%)	4 (17,0%)	4 (11,5%)
3. Magyarországon is gyakori idegen eredetű (nemzetközi) nevek	21 (14,0%)	27 (15,0%)	2 (9,0%)	1 (2,5%)
4. Német vagy egyéb (nem magyaros hangzású) nevek	52 (35,0%)	48 (27,0%)	2 (9,0%)	8 (23,0%)
Összesen	147 fő	176 fő	23 fő	35 fő
	323 fő		58 fő	

1. táblázat: A németországi magyar diaszpóra névtípusainak eloszlása nem és életkor szerint

Az alábbi táblázat adataiból látható, hogy magyar eredetű vagy kifejezetten magyaros hangzású nevet a kiskorú második (vagy harmadik) generációnak 44%-a, a felnőtt második generáció 64%-a visel. A kiskorú lányok közül 24-en viselnek kettő (vagy három) keresztnévet, ezekből 16 esetben az egyik keresztnév magyar. A fiúknál ez az arány

21 : 17. A kiskorúak 10%-a kapott tehát két keresztnévet, melyek közül az egyik magyar. A felnőtt korosztályban magyar–német vagy német–magyar kettős keresztnévet 4-4 fő visel a nőknél és a férfiaknál egyaránt. Ez a névtípus a felnőtt korosztály majd 14%-át adja. Magyarországon gyakori idegen eredetű neveket a gyermekek 15%-a, a felnőttek 5%-a, míg német vagy egyéb (de semmiképpen nem magyar vagy magyar hangzású) nevet a gyermekek 31%-a, a nagykorúak körülbelül 17%-a visel.

A számokból és százalékokból hipotézisem igazolható. Mivel a fenti táblázatból kiolvasható az is, hogy a lány- és a fiúnevek típusainak aránya szinte megegyezik, a Németországba 1989/1990 előtt és után érkező szülők névadási szokásainak pontosabb ábrázolása érdekében az alábbiakban összevonom a nemek szerinti felosztást.

	0–18/19 év	19 évnél idősebb
1. Magyar eredetű vagy magyaros hangzású nevek	142 (44%)	37 (64%)
2. A két keresztnév közül az egyik magyar vagy magyaros hangzású	33 (10%)	8 (14%)
3. Magyarországon is gyakori idegen eredetű (nemzetközi) nevek	48 (15%)	3 (5%)
4. Német vagy egyéb (nem magyaros hangzású) nevek	100 (31%)	10 (17%)
Összesen	323 fő	58 fő

2. táblázat: A németországi magyar diaszpóra névtípusainak eloszlása életkor szerint

A táblázatból megállapítható, hogy az 1989/1990 előtt Németországba érkezett és családot alapított magyarság első generációjában 20%-kal többen vannak azok, akik nagyobb hangsúlyt fektettek arra, hogy gyermekeiknek magyar nevet adjanak. Ugyanígy 14%-kal kevesebb magyar (származású) gyermek kapott 20 évvel korábban és azelőtt német vagy egyéb nevet. Két keresztnévet (melyekből az egyik magyar) az elmúlt húsz évben a gyermekek 10%-a, míg 20 évvel korábban 14%-uk kapott. Idegen eredetű, ám Magyarországon is gyakori nevet a németországi fiatalok magyar népesség 15%-a, míg a második generáció felnőtteinek csupán 5%-a visel.

4. A névválasztás indokai. – A ma már felnőtt gyermekeknek egykor nevet adó szülők névválasztását erősen meghatározta a magyarság megélésének a szándéka vagy annak teljes elutasítása. Az utóbbi esetre nagyon jó példa egy tanítványom, aki kisgyermekként került az országba. A szülők soha többet nem szóltak hozzá magyarul, a gyermek keresztnévét is megváltoztatták. A 3. fejezet felnőtt korosztályának névadói, azaz a kérdőívek megválaszolóit mindenképpen a magyarságukat megtartani és ápolni szándékozók csoportjába tartoznak. Az 1989/90-es évek után nevet adó szülők már nem oszthatók fel egyértelműen a jelzett kategóriákra. Természetesen a két végpont között szintén széles a skála az „emigránsok” csoportjában is, a kettősség azonban meghatározó. A kettősség fennáll a magyar diaszpóra „fiatal” első generációjára is, ugyanígy a fiatal második generációs nevet adó szülőkre, a széles skálán azonban sehol nem jelennek meg többségükben, rajta egyenletesen oszlanak el.

4.1. Magyar(os) nevek. – „A férjem is, én is magyar állampolgárok vagyunk, tiszteljük és ápoljuk a magyar kultúrát”; „Mindkét szülő magyar, a gyermekeinket is magyarnak neveljük”; „Akartuk, hogy már a névből mindenki lássa, hogy magyar illetővel áll szemben. Ezért olyan neveket adtunk, melyeknek nincs német vagy más nyelvű megfelelője” – hangzanak a magyar név választásának indokai a magyar házasságokból. Egy adatközlő azt írja, lehetetlen, hogy gyermeke ne magyar keresztnévet kapjon. Néhány szülő azzal indokolja a magyar(os) név választását, hogy a gyermekek Magyarországon születtek, megint mások, hogy haza akarnak térni. A magyar párú kapcsolatokból, azaz a vegyes házasságokból több szülő magyarázza a névválasztást azzal, hogy mivel a családneve a gyermekeknek úgyszólván német, a keresztnévnek kell utalnia a magyar származásra. Egy anyuka hozzáteszi azt is, hogy „így az igazságos”. A német családnév ellenére több gyereknél is magyar a keresztnév írásképe a hivatalos okiratokban. Azt, hogy a gyermekek két kultúrához tartoznak, néhányan azzal is kifejezésre kívánják juttatni, hogy gyermekeiknek két keresztnévet adnak, melyek közül az egyik magyar, a másik német. Néhány jellegzetes név a korpuszból: *Andreas – János, Christoph – Tibor, Jan – Márton, Lilly – Katalin, Linas – Lajos, Markus – Zoltán, Márton – Felician, Matthias – László, Melanie – Mária, Michael – István, Piroshka – Bettina, Sophie – Dalma, Thomas – István, Valentin – Bálint*.

4.2. Nemzetközi és egyéb (nem magyar) nevek. – A nem magyar eredetű vagy nem magyaros nevek adását, így a nemzetközi neveket is sokszor indokolják a szülők azzal, hogy megpróbáltak olyan neveket adni gyermekeiknek, amelyek mind Magyarországon, mind Németországban ismertek: „Igyekeztünk olyan nevet választani, amely jó itthon is, otthon is” vagy „Olyan nemzetközi nevet választottunk, amely a magyarban is gyakori”. A nemzetközi vagy német nevek választásának indokaként egy-két szülő úgy nyilatkozott, hogy a gyermekek német állampolgárok, a német társadalom tagjai.

A nem magyar nevek választása azzal magyarázható leginkább, hogy a gyermekek nagyobb része vegyes házasságból származik (vö. ILLÉS-MOLNÁR 2009: 74). A nem magyar nemzetiségű házastárs iránti tiszteletből járulnak hozzá a magyar nemzetiségű szülők az idegen eredetű nevekhez. Többen is megjegyezték, hogy ez volt a német anya, a német apa vagy a német nagyszülők kérése. Azonban előfordul az is, hogy ez a magyar apa kérése. „Úgy gondoltuk, mivel úgy is itt akarunk élni, adjunk mindjárt német vagy nemzetközi nevet a gyerekeknek” – írja egy magyar szülő, akinek gyermekei már felnőttek. Egy szintén több mint 20 évvel ezelőtt nevet adó édesanya állítása szerint nem mernek magyar nevet adni, nem tudták, hogy szabad-e. A korpuszban előfordulnak még spanyol, olasz vagy arab nevek – a nem magyar szülők nemzetiségének megfelelően.

A nemzetközi neveknél a névadás motivációjához írásként többet is, hogy az adott név tetszett, egyéb közvetlen indoka nem volt a névválasztásnak. „Különleges nevet kerestem mindig, amely mindkét nyelvben barátságosan hangzik.” Néhány szülő véleménye szerint a név magyarul és németül is ugyanaz. Egy anyuka azt írja, hogy azért nem adott magyar nevet, mert nem akarta, hogy egy szép magyar nevet német akcentussal ejtsenek ki az emberek. Ugyanakkor egy-két szülő úgy ítéli meg, hogy egy magyar névvel a gyermekeknek nehézségeik lennének.

4.3. A nevek gyakorisága. – Ha a keresztnévek átlagos megterheltségét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a leggyakoribb nevek a Magyarországon is gyakori (meghonosodott) nemzetközi nevek.

A 18 év alatti 147 lányból 9 viseli az *Anna* nevet, közülük 6 esetben ez a két keresztnév közül az első. Van 3 *Hanna*; 2-2 *Ágnes*, *Dorina*, *Johanna*, *Jessica*, *Laura*, *Lili*, *Melanie*, *Rebeka* (egynél az első keresztnév a kettőből), *Veronika*. A lányoknál a magyar nevek esetében is beszélhetünk kisebb megterheltségről: a korpuszban található 4 *Réka*, 3 *Dalma* (közülük egyet megelőz egy német név), 3 *Júlia* (egy közülük két magyar keresztnév közül az első) és 1 *Julia*. Eltérő írásmóddal, így például ékezettel és ékezet nélkül (l. a 3.3. pontban a csoportosítás szempontjait) több név előfordul: *Eszter* – *Esther*, *Flóra* – *Flora*, *Viktória* – *Victoria*. Teljes és rövidített formában megjelenik a *Katalin* és a *Kata* alak. A felnőtteknél a 23 női névből csak egy fordul elő kétszer. Két személy viseli az *Ágnes* nevet, közülük egynél ez az első.

A fiúknál a *Dávid* és a *Dániel* név magas gyakoriságú: 5 *Daniel* és 4 *Dániel*, valamint 1 *David* és 11 *Dávid*. Az ékezetes *Dávid*-ok közül két esetben két keresztnév közül az egyik, egy esetben a második név. A korpusz alapján arra következtethetünk, hogy Németországban a 18 éven aluli magyar fiúk 5%-át hívják *Dániel*-nek (ékezettel vagy ékezet nélkül írva), 6%-át *Dávid*-nak (ugyancsak ékezettel vagy ékezet nélkül). Kedvelt név még a *Fábián* (4) és a *Kristóf* (5). A *Fábián* egy esetben, a *Kristóf* két személynél az első keresztnév a kettőből. A *Kristóf* és a *Fábián* nem magyar formái 2-2 esetben szintén megtalálhatók: *Fabian* (2), *Christoph*, *Christopher*. A korpuszban látható még 3 *Ádám* és 2 *Adam*, 4 *Péter* és 1 *Peter*, 3 *Christian*, 3 *Bálint* (közülük egy személynél két keresztnév közül a második), 3 *Benedikt*, 3 *Mátyás*, 2-2 *Botond* (egy esetben két keresztnév közül a második), *Ede*, *Márk*, *Máté*, *Philip*, *Richard*, *Robert*, *Tamás*, *Valentin*, *Viktor*. Amint a lányoknál, a fiúknál is megjelennek a magyar–nemzetközi „írásmód párok”: *Olivér* – *Oliver*, *Jakab* – *Jakob* – *Jacob*. A 35 férfinél 5 esetben beszélhetünk azonos nevekről, a legtöbbször azonban ezek két keresztnév egyik tagjaként szerepelnek. Így van a 2. generációs felnőttek között 2 *Andreas*, 2 *András*, 2 *Imre*, 3 *István*, 2 *Thomas*.

5. A névhasználat sajátosságai

5.1. Sorrend. – Amikor a nem magyar nyelvi környezetben élő magyarok (öshonos magyar kisebbség vagy magyar diaszpóra) névhasználatáról olvasunk, a legtöbb tanulmány szerzője megemlíti a nevek sorrendjének változását vagy megtartását. A névsorrend kérdése azért fontos, mert az indoeurópai nyelvek körében a nevek sorrendje fordítottja a magyarnak. Az adatközlők közül mindössze egy-két személy állítja azt, hogy Németországban is a magyar sorrend szerint mutatkozik be. A hivatalos okiratokban a magyar névsorrend nem alkalmazható (legtöbbször azonban az előnév és az utónév egyértelműen jelölve van), hivatalos levelezésben pedig nem tanácsos. Az utóbbiban élhetünk azzal a megoldással, hogy a családnév után vesszőt teszünk, majd a vessző után írjuk a keresztnévet. A legtöbb válaszadó azt állítja, hogy magyar nyelvi környezetben a magyar sorrend szerint, német nyelvi környezetben a német sorrend szerint használja a nevét. Egyetlen édesanya nyilatkozott úgy, hogy gyermekei Magyarországon is a német sorrend szerint mutatkoznak be, hiszen ők német állampolgárok.

5.2. Kiejtés és helyesírás. – A kérdőívek válaszai szerint a németországi magyarság nagy része az adott nyelvi környezet szerint használja neveit, így annak megfelelően is ejti ki azokat. Ismeretségi körömben több üzenetrögzítő kimenő üzenete kétnyelvű. A magyar nyelvű részben a magyar kiejtés szerint, míg a német nyelvű részben a német nyelvnek megfelelően hangzanak a nevek. Amint erre az írásom első fejezetében utaltam, a magyar kiejtés a német anyanyelvű hallgató számára nem a magyar hangsornak megfelelő betűképet „hívja elő”. Ezért sokan – érthető okból – a német nyelvi környezetben neveiket a német nyelvnek megfelelően hangoztatják. Mivel a németországi magyar diaszpóra tagjai a neveiket nap mind nap hallják a német kiejtés szerint, számukra is rögzül ez a forma. Ezért éppen a helyes magyar kiejtés megtartása a nehezebb. Egy-két válaszadó mégis úgy nyilatkozik, hogy magyar neveik vannak, ezért magyarul ejtik ki őket.

Ugyanez a kettősség figyelhető meg a helyesírásban is. A névtani kérdőívben a névhasználatra vonatkozó nyílt kérdésben több válaszadó is hangsúlyozza, hogy a magyar szövegkörnyezetben használják az ékezeteket, a német nyelvű írásban elhagyják azokat. Éppen ezért lehet az, hogy ugyan a kérdőívekben az adatközlők gyermekeik neveit ékezettel írják, valójában a hivatalos okiratokban azok ékezet nélküliek.

A németországi magyarság névhasználatának vizsgálatában az ékezetek elhagyása és/vagy megtartása egy újabb szempont lehetne, mely kérdésre a jelen feldolgozás kérdőívei nem tértek ki. A bejegyzés formája és a nevek használata közti eltérés konkrét feltérképezése további szűrőként szolgálhatna, amely kisebb mértékben talán módosíthatná a „magyar vagy magyaros hangzású” és a „nemzetközi” nevek arányát. A felmérés ez irányú bővítése, tehát a számadatok szintén nem hordoznának olyan információkat – tekintettel arra, hogy a kérdőíveket kitöltők nagy részének válaszait éppen magyarságuk felmutatása, megélése motiválja –, melyekből általánosíthatnánk. Jelen dolgozatomban a nyílt kérdésekre adott válaszokból vonok le következtetéseket, mely következtetések – véleményem szerint – információértékükben egyenrangúak egy, a németországi magyarság névhasználatára vonatkozó felmérésből felállítható statisztikával.

Azok a nevet adó szülők, akik tudatosan magyar nevet választanak, általában az ékezetekhez, így a magyaros írásmódhoz is ragaszkodnak. „Egyik adatközlőm kézhez kapva újszülött gyermeke anyakönyvi kivonatát, csodálkozva vette észre, hogy a névről lemaradtak az ékezetek. Mivel másképp már nem lehetett megoldani, beadta a névváltoztatási kérelmet” (ILLÉS-MOLNÁR 2009: 78).

5.3. Névváltoztatás, névmódosítás. – A Németországban élő magyarság esetében névváltoztatásról vagy névmódosításról (általában csak) a betelepülő első nemzedékkel kapcsolatban beszélhetünk. (Kivételt képeznek természetesen azok a „többedik” generációs magyar asszonyok, akik házasságukkal leánykori családnevüket férjük nevére cserélik.) A német állampolgárság elnyerésével párhuzamosan lehetőség nyílik a név megváltoztatására is. Az 1989 előtt érkezők körében ez gyakoribb volt, manapság már nem jellemző. „A névváltoztató ekkor vagy lefordította a nevét németre – így lett a Kocsisból *Wagner*, a Molnárból *Müller* stb. –, vagy felvette például a német származású édesanyja leánykori nevét, aki révén a német állampolgárságot megkapta” (ILLÉS-MOLNÁR 2009: 78). Hasonlóképpen jártak el a keresztnemekkel is: *Pál*-ból *Paul* lett, *Lajos*-ból *Ludovik*, *Zsuzsanna*-ból *Susanne*.

A nyelvhasználati kérdőívben egy adatközlő írta, hogy az integráció miatt honosították Németországban gyermekeik neveit. Mivel több információ nem áll a rendelkezésemre, feltételezem, hogy az eljárásra szintén a német állampolgárság megszerzésekor került sor. A névhasználati kérdőívből megtudtam azt is, hogy néhány gyermek német édesanyja családnevét azért kapta, hogy Németországban német neve legyen.

A felnőtt első generációs férjezett nők körében ismert jelenség még, hogy neveikről elhagyják az asszonynév képzőt (ha férjezett voltak a magyarországi házasságkötés során így jelölték), mivel ez a német nyelvi környezetben nem bír jelentőséggel, sokszor inkább zavaró.

6. Záró megjegyzések

6.1. A névválasztás, névhasználat kérdésköre napjaink globalizálódó Európájában szorosan kapcsolódik az identitás kérdéséhez, annak problematikájához. Magyar vonatkozásban a téma már több évtizede foglalkoztatja a kutatókat, kiváltképp a Magyarország határain kívül rekedt magyar kisebbség szempontjából. A Kárpát-medencei magyarság nyelvhasználatának vizsgálata mellett az 1980-as évektől egyre több nyelvészeti kutatás témája a 20. század magyar kivándorlóhullámjainak nyelvi sajátossága, így névhasználat is.

„A keresztnévadás a kisebbségekben és a diaszpórában élő népcsoportok körében a névadó generációk nyelvhasználatával, identitástudatával, az ő integrációjukkal, illetőleg asszimilációjuk kérdéskörével függ össze” (ZELLIGER 1999: 225). Természetesen lehet és kell is összefüggést keresnünk a névadási szokások és az identitás megőrzése között. Egyenlőségjelet azonban semmiképpen nem tehetünk a magyar keresztnév (vagy családnev) és a magyar identitás közé. Azt, hogy a magyarság vállalásának, felmutatásának igénye nem kizárólag a névadás mikéntjéből vezethető le, nagyon jól bizonyítják a nyelvhasználati felmérésből származó adatok. Nem egy magyar(os) keresztnévű (és magyar családnevű) gyermeket soroltak be a szülők a „nem beszél hibátlanul magyarul” kategóriába, míg ennél lényegesen több nemzetközi (vagy akár egyáltalán nem magyar) nevű gyermek esetében állították a szülők, hogy nagy gondot fordítanak a gyermek magyar nyelvi fejlődésére. A 165 adatlapból 106 családban fordítanak különös gondot a gyermekek magyar nyelvi fejlődésére, és 323 gyermekből – a szülők megítélése alapján – 198 mindent megért és anyanyelvi szinten beszél magyarul (ILLÉS-MOLNÁR 2010: 68). Emellett azonban a házasságok több mint a fele vegyes házasság (ILLÉS-MOLNÁR 2010: 65), és a gyerekek több mint 50%-a sem magyar családnevet, sem magyar eredetű keresztnévet nem visel.

6.2. Dolgozatom utolsó előtti fejezetében a németországi magyarság névadásáról nyert információkat RANCZ TERÉZ (2009) eredményeivel vetem össze. RANCZ a felsőháromszéki magyar kisebbség névadását vizsgálja. Tanulmányában a névadás motivációi mellett kitér a név súlyára is az identitást jelző faktorok rendszerében. A kutatás eredménye szerint „az identitásban a leginkább meghatározó tényező a magyar nyelvhasználat, ám a család- és a keresztnév is döntő súllyal bír a megkérdezettek közel 40%-a szerint” (RANCZ 2009: 21). A magyar névadást motiváló tényezők közé sorolja a társadalmi érvényesülést, jelesül a székhelyföldi érvényesülést. A megkérdezettek 52,6%-a a magyar nevet előnyként, 38,6%-a nem befolyásoló tényezőként jelöli meg, és csupán 8,6%-a tekinti hátránynak (RANCZ 2009: 22). A Romániában való érvényesülés szempontjából ugyanezen adatközlők 58%-a a magyar nevet hátráltató tényezőnek veszi (RANCZ 2009: 23).

A jelen tanulmány 381 névadatának 47%-a magyar vagy magyaros név. A 47%-ba nem tartoznak bele a Magyarországon is gyakori nemzetközi nevek, sem azok a kéttagú keresztnévek, amelyek egyik tagja német vagy nemzetközi. A németországi magyar diaszpóra második és harmadik generációjának 53%-a tehát nem (csak) magyar keresztnévet visel. A székelyföldi adatközlők 58%-a a Romániában való érvényesülés szempontjából a magyar nevet hátráltató tényezőnek tekinti. A németországi diaszpóra második és harmadik generációjának 53%-a nemzetközi keresztnévet (is) visel. A nemzetközi keresztnévet legtöbbször ezért adják a szülők, hogy gyermekeik társadalmi (jelen esetben németországi) érvényesülését elősegítsék. A felső-háromszékiek véleménye és a németországi névadási indok között párhuzamot vonhatunk. Mielőtt ezt megteesszük, le kell szögeznünk néhány alapvető tény. A székelyföldi magyarság őshonos és tömbben él, a németországi magyar diaszpóra szórvány. Székelyföld nyelve a magyar, Németországban csak magyar nyelvi mikrokörnyezetről (a családok nyelvéről, illetve egyes magyar közösségekről) beszélhetünk. Míg a németországi magyarság esetében a házasságok több mint 50%-a vegyes házasság, a székelyföldieknél ez inkább ritkaságszámba megy. Ennek ellenére a százalékos eredmények hasonlóak.

6.3. Végül összevetem a németországi magyar diaszpóra névadási szokásait az anyaországbeliekkel. RAÁTZ JUDIT tanulmányában (2005: 12) olvashatjuk, hogy Magyarországon a keresztnévkincs alakulását és változását az egyéni névízlés határozza meg. Az utóbbi fél évszázad, de leginkább az 1980-as évek végétől kezdve a keresztnévadásban két jól látható irány rajzolódik ki: 1. az idegen keresztnévek egyre gyakoribb és változatosabb formáinak adása, valamint 2. a hagyományos és régi magyar keresztnévek felélesztése.

Mint a 2. táblázatából is látszik, a magyarországi névadási szokások érvényesek a németországi magyarságra is. Megegyeznek arányaikban is, annak ellenére, hogy az itt vizsgált neveket viselők több mint fele nem csak magyar származású. Joggal bízhatunk tehát abban, hogy a nyelvi és kulturális ismeretek fenntartása, ápolása mellett identitásuk ekként való megőrzésére is törekednek majd a magyar diaszpóra jövőendő felnőtt generációi.

Hivatkozott irodalom

- ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA 2009. A németországi szóránymagyarság névhasználatáról. *Nyelviünk és Kultúránk* 159: 68–82; 1. még: <http://www.ungarischunterricht-karlsruhe.de/publicisztika.html> [utolsó megtekintés: 2010. 05. 10.]
- ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA 2010. A németországi magyar diaszpóra nyelvhasználatáról. *Nyelviünk és Kultúránk* 161: 61–74; 1. még: <http://www.ungarischunterricht-karlsruhe.de/publicisztika.html> [utolsó megtekintés: 2010. 05. 10.]
- RAÁTZ JUDIT 2005. A magyar keresztnévek változása a 20. század második felétől (kézirat). <http://mnytud.arts.unideb.hu/nevtan/informaciok/pisa/program.html> [utolsó megtekintés: 2010. 05. 10.]
- RANCZ TERÉZ 2009. A névadás motivációi Felső-Háromszéken és a név súlya az identitásjelölő faktorok rendszerében. *Névtani Értesítő* 31: 17–25.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1999. „...a nevedről lehullik az ékezet...”. *Névtani Értesítő* 21: 224–9.

ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA

MÁRTA ILLÉS-MOLNÁR, **Name-giving practices and the use of names of the Hungarian minority living in Germany**

This paper observes the name-giving and name-using practices of the Hungarian minority living in Germany, and tries to find an answer to the question whether the political changes that took place in the countries of Eastern and Central Europe in 1989 and 1990 had any effect on those norms. The corpus studied in the paper consists of the first names of 381 persons belonging to the second or third generation of Hungarians living in Germany, as well as some information about the name-giving and name-using practices of these people. Names under discussion can be classified into four categories on the basis of their types: 1. Hungarian-sounding names and names of Hungarian origin; 2. one Hungarian-sounding or Hungarian name out of two first names; 3. (international) names of foreign origin which are popular in Hungary as well; 4. names of German or other (non-Hungarian) origin. The author points out that the practices of name choice and the motivations behind them in these generations are quite similar to those of the first generation of the Hungarian minority group in Germany and those of Hungarians living in the home country.

A RÉKA NÉV VÁLASZTÁSA MÖGÖTT MEGHÚZÓDÓ MOTIVÁCIÓK

1. Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy milyen motivációk és elgondolások állnak a mögött, hogy szülők a *Réka* nevet adják gyermeküknek, és hogyan viszonyulnak viselői a *Réka*-hoz. Az adatgyűjtést 2009. március 18. és április 15. között végeztem az iwiw közösségi portálon kiküldött kérdőívek segítségével. A beérkezett válaszokból egy 303 fő adatait tartalmazó korpuszt állítottam össze; az ezen anyagból leszűrt tanulságokat tartalmazza a dolgozat.

A személyes kötődésen túl a név kiválasztásában az is befolyásolt, hogy a *Réka* név adása viszonylag rövid múltra tekint vissza – a múlt század közepén került be a magyarországi magyar névkincsbe –, viszont eléggé el is terjedt ahhoz, hogy vizsgálni lehessen.

A *Réka* a felelevenített történelmi nevek közé tartozik, a hunokkal kapcsolatos magyar mondaanyagban Attila főfeleségének a neve. A korabeli bizánci történetírónál *Kreka*, *Rekan* alakban szerepel. Eredetével kapcsolatban két kanonizált elképzelés él. Az egyik szerint a név egy germán szóból származik, jelentése 'víz, patak', a másik lehetséges etimon az ótörök eredetű *Arikan*, amelynek feltett jelentése 'tisztá úrnő' (KnE. 2009: 372).

1967-ben még csupán 45 kislányt neveztek el a szülei *Réka*-nak, az 1983–1987 közötti időszakban viszont már 2497 újszülött kapta ezt a nevet. 1996-ra a 13. leggyakoribb név lett (KnE. 2009: 372), az 1998-as adatok szerint pedig bekerült az első 10 leggyakrabban adott lány utónév közé: ekkor a 8. helyen állt 915 első és 151 második névnek való választással (NNyF. 1999). Népszerűsége folyamatosan nőtt: 2004–2007 között a harmadik legtöbbször választott név volt, kivéve 2005-ben, amikor a névválasztási lista második helyét foglalta el: 1062 újszülött kapta első, 226 pedig második névként. A 2008-as listán már csak a hatodik helyen szerepel (NNyF. 2001–2009).

Mivel célom az volt, hogy ha lehet, megállapítsak bizonyos tendenciákat, arra törekedtem, hogy minden évből megközelítőleg ugyanannyi adathoz jussak, ezért azonos évben születettek körében ugyanannyi kérdőívet küldtem szét, a válaszadási arány azonban nagyon eltérő volt. Összesen 303 kérdőívet kaptam vissza. Az átláthatóság miatt a 40 éven felüliek kivételével a válaszadókat tízévenkénti bontásban korcsoportokba rendeztem, és az így kapott csoportok adatait hasonlítottam össze.

Több mint negyven kérdőívre érkezett válasz a határokon túlról, ezek közül az erdélyi válaszadók képeznek viszonylag népes csoportot (38 fő). Ezért velük külön is foglalkoztam, de mivel lényeges eltérést nem mutattak az anyag egészétől, az egyes szempontok után csak akkor tárgyalom őket külön, ha valamilyen feltűnő különbség vagy egyéb érdekesség mutatkozik. Tájékoztató jelleggel az ő számukat is az életkori bontásban közlöm, de a továbbiakban egységes csoportként kezelem őket (1. táblázat).

A kérdezetteknek az adataikon kívül (születési év, szülők végzettsége és lakhelye a gyermek születésekor, van-e második nevük) három témakörben kellett válaszolniuk:

1. Elégedett vagy a neveddel? Ha igen, miért; ha nem, miért nem?
2. Miért adták neked szüleid a *Réka* nevet?
3. Adnád a gyermekednek ezt a nevet?

Születési év	1944–1969	1970–1979	1980–1989	1990–1999	2000–2007
Életkor	40–65 év	30–39 év	20–29 év	10–19 év	10 év alatt
Válaszadók száma	29 fő	86 fő	113 fő	70 fő	5 fő
Ebből az erdélyi válaszadók	10 fő	13 fő	12 fő	3 fő	0 fő

1. táblázat: A válaszadók megoszlása életkor és terület szerint

2. Az első kérdésre (Elégedett vagy a neveddel? Ha igen, miért; ha nem, miért nem?) adott válaszok négy jól elkülöníthető csoportba rendezhetők: 1. elégedett, 2. gyerekként nem szerette, 3. semleges 4. nem elégedett (2. táblázat). A válaszadók 90%-a mostanra már meg van elégedve a nevével, és csak 10% az, akinek valamilyen fenntartása van vele kapcsolatban. A továbbiakban a négy választípust vizsgálom meg részletesen.

	1944–1969		1970–1979		1980–1989		1990–1999		2000–2007		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Elégedett	23	79	61	71	98	87	53	76	5	100	240	79
Gyerekként nem szerette	6	20	15	17	7	6	5	7	0	0	33	11
Semleges	0	0	7	8	4	4	5	7	0	0	16	5
Nem elégedett	0	0	2	2	3	3	7	10	0	0	12	4
Értékelhetetlen	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0	2	1
Összesen	29	100	86	100	113	100	70	100	5	100	303	100

2. táblázat: Az „Elégedett vagy-e a neveddel?” kérdésre adott válaszok megoszlása

2.1. A 240 elégedett válaszadó 26-féle okot jelölt meg, amely miatt szereti a nevét. Az egyes válaszok megterheltsége nagyon eltérő: a 487 válaszból 342 db, 70% tartozik az első 8 kategóriába (3. táblázat).

	1944–1969		1970–1979		1980–1989		1990–1999		2000–2007		Összesen	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Szép	7	13	17	13	25	12	18	19	1	33	68	14
Ritka	1	2	21	16	26	13	6	6	0	0	54	11
Magyar	12	22	11	8	22	10	8	9	0	0	53	11
Rövid	3	6	15	11	23	11	5	5	1	33	47	9
Illik rám	2	4	12	9	16	8	8	9	0	0	38	8
Hangzás	3	6	9	7	13	7	8	9	0	0	33	7
Egyszerű	1	2	6	4	12	6	5	5	1	33	25	5
Nem becézhető	1	2	7	5	13	7	3	3	0	0	24	5
Egyéb válaszok	23	43	37	27	52	26	33	35	0	0	145	30
Összesen	53	100	135	100	202	100	94	100	3	100	487	100

3. táblázat: A nevével elégedettek válaszai

A legegységesebb a 40 év fölötti korosztály véleménye. Három olyan ok is van, amelyet feltűnően nagy százalékban megemlítenek. A 29-ből 7-7 fő számára fontos, hogy a neve szép, és hogy régi. Az utóbbi ennél a korosztálynál nagyon domináns, összességében viszont egyáltalán nem jelentős. Tizenkettejük emeli ki a név magyar voltát.

A második leggyakoribb szempont, a ritkaság leginkább a 20–40 évesek körében meghatározó. Ezzel kapcsolatban az egyik válaszadó a következő anekdotaszerű történetet írta: „A város legszélén laktunk, egy földút vezetett a házunk előtt. Minden nap ott hajtotta el egy pásztor a birkanyáját. Rendszeresen szóba elegyedett a szüleimmel, és amikor megszülettem, megkérdezte, mi a nevem. Válaszolták: Réka. Erre a pásztor: És fiú, vagy lány?” (1966)¹. Ugyanakkor panasz is elhangzik sokszor: „Eddig jó volt, mert egyedí voltam és nem találkoztam több Rékával, most viszont úton-útfélen összefutok eggyel” (1981). Ez a fordulat nagyon sokszor visszatér, gyakorlatilag az összes kérdésre érkezett néhány hasonló válasz.

Az első nyolc kategória számadataihoz képest kevés, 18 fő mondta, hogy a jelentése miatt kedveli a Rékát. Ez jól mutatja a nevekhez való hozzáállást – annak ellenére, hogy a jelentés legtöbbször már nem egyértelmű, olykor pedig több lehetőség is van, mégis fontos a nevek jelentése a viselők számára.

Még kevesebben, összesen tízen írták, hogy büszkéek a nevükre, de az indoklások feltűnően hasonlóak voltak. Páran csak egyszerűen magára a névre büszkéek, a többség azonban kiemeli, hogy a név híres, történelmi viselői jelentenek sokat a számára. Pl. „Elégedett vagyok, mert büszke vagyok, hogy egy hun királyné nevét viselem” (1967); „Azért, mert a régi magyar történelemben több Réka is volt, és erre büszke vagyok” (1972); stb.

Érdeemes felsorakoztatni továbbá azt a változatos jelzőhalmazt, amellyel viselői egy része a Réka nevet illette: *erős, komoly, határozott, frappáns, magabiztos, nőies, tömör, velős, kedves, pattogós, hatásos, sportosan csajos, érélyes hangzású*.

2.2. Azoknak a válaszaiban, akik gyerekként nem szerették a nevüket, de mostanra már megbarátkoztak vele, vannak visszatérő motívumok. 12 Rékát csúfoltak gyerekkorában a neve miatt (*Béka, Répa, Róka, Rékabéka* stb.). A csúfolás korosztálytól független, nem csökken a név ismertté válásával. Négyen voltak olyanok, akiknek nem hitték el, hogy ilyen név létezik, vagy visszakérdeztek, mert azt hitték, *Évá-t, Ritá-t* vagy *Eriká-t* értettek; a legfiatalabb közülük 33 éves. Hárman említették, hogy azért nem szerették, mert nem tudták elképzelni, hogy majd *Réka néni*-nek fogják őket szólítani, ami szerintük „ronda”. Szintén hárman írták, hogy a becenevek hiánya zavarta őket.

Ezek a válaszok nem köthetők egyértelműen korosztályhoz, valamennyi életkori csoportban jelentkeznek. Viszont a százalékos arány a legidősebbek esetében a legmagasabb, az egyre fiatalabbak körében folyamatosan csökken. Ez összefügghet azzal, hogy a név az illető gyermekkorában kevésbé volt elterjedt, és ahogy egyre ismertebbé, általánosabbá vált, úgy csökkentek a vele kapcsolatos kellemetlenségek is.

2.3. 12 fő van, aki egyáltalán nem elégedett a nevével. Négyen is arra panaszkodnak közülük, hogy nincs a névnek rendes becézése; három Réka érzi úgy, hogy túl sokan

¹ A válaszadóktól vett idézetekben csak a helyesírási és gépelési hibákat javítottam. Az idézetek mögötti évszám a válaszadó születési éve.

viselik még a nevét rajta kívül; kettejük szerint pedig unalmas (ez is összefügghet a viselők nagy számával). A csúfolhatóság szempontja ennél a csoportnál összesen kétszer fordul elő; ez töredéke annak a 12 előfordulásnak, amit azoknál láttunk, akik már hozzászoktak a nevükhöz.

Ha összevetjük az adott életkorban elégedetleneket az összes válaszadóval, a következőket tapasztaljuk: a 40 éven felüliek között nincs egy elégedetlen sem, a negyvenes és húszas éveikben járóknál ez a szám elenyésző, a tizenéveseknek viszont 10%-a nincs megelégedve szülei névválasztásával. Közülük került ki mind a négy fő, akik a beceneveket hiányolják. Tehát a semlegesek és elégedetlenek aránya a fiatalok felé nő; az első két korcsoportban gyakorlatilag nincs senki, közülük inkább gyerekként nem szerették sokan, aztán mégis megbarátkoztak vele.

2.4. Az erdélyi válaszadók döntő többsége, a 38-ból 30 fő elégedett a nevével, 6-an vannak, akik mostanra megbarátkoztak vele, egy, aki közömbös, és szintén egy fő, aki kifejezetten nem szereti. Az elégedettség nyolc leggyakoribb szempontja közül egyik sem köthető hozzájuk jellemzően (mindre 3–4 adat van). Nem játszik kiemelkedő szerepet a név történelmi múltja sem, összesen heten utalnak ilyesmire.

3. A „Miért adták neked szüleid a Réka nevet?” kérdésre a 303 válaszadótól 457 válasz (átlagosan 1,5 db/adatközlő) érkezett. Ezek 22 csoportba sorolhatók. Valamennyi közül két indoklástípus emelkedik ki: 82 válaszadónak kerestek a szülők magyar, régi vagy ősmagyar nevet, és 71 fő írta, hogy ez tetszett a szüleinek. Ez a két szempont stabilan jelen van minden korosztálynál.

Viszonylag nagy számban szerepelnek még a további szempontok: ritka volt; szép a hangzása, jelentése; ősi vagy török név; illik a vezetéknevhez (l. 4. táblázat).

	1944–1969		1970–1979		1980–1989		1990–1999		2000–2007		Összesen	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Régi, (ős)magyar név	9	20	25	19	28	17	18	16	2	20	82	18
Tetszett a szülőknak	3	7	15	11	30	18	23	21	0	0	71	15
Ritka volt	5	11	17	13	14	9	4	4	0	0	40	9
Hangzás, jelentés	2	5	9	7	11	7	9	8	1	10	32	7
Ősi vagy török név	0	0	4	3	13	8	14	13	1	10	32	7
Vezetéknevhez illik	2	5	9	7	5	3	11	10	4	40	31	7
Személyről	6	14	9	7	6	4	5	5	1	10	27	6
Nem szokás becézni	1	2	8	6	11	7	4	4	0	0	24	5
Egyéb válaszok	16	36	36	27	44	27	21	19	1	10	118	26
Összesen	44	100	132	100	162	100	109	100	10	100	457	100

4. táblázat: A névadás mögötti leggyakoribb motivációk

A vezetéknevhez való igazításnál sokszor csak a jó hangzás számít, vagy az, hogy a hosszú és bonyolult vezetéknev mellé rövid keresztnévet keresnek. De volt olyan törekvés is, hogy a név alliteráljon, az egyik válaszadó esetében pedig így a neve édesapja szándékos választásának köszönhetően időmértékes metrumú lett.

A kisebb számban szereplő válaszok között is vannak olyan indokok és szempontok, amelyek figyelemre méltók, mert vagy a szakirodalomból ismert jelenségek vagy szorosabban kötődnek a Réka névhez. Ezeket a könnyebb átláthatóság érdekében gyakorisági sorrendben tekintem át.

27-en kapták nevüket élő, nem történelmi személy után. A családon belüli névöröklés nem jellemző, egyrészt mert a név rövid múlta tekint vissza, másrészt általános tendencia, hogy az örökítés – főleg női ágon – kezd visszaszorulni. Három példa van rá az anyagban: egy nagymamáról, egy édesanyjáról, és egy dédnagypapa török nemzetiségű, *Arikan* nevű édesanyjáról neveztek el Rékákat. Megjelenik a Réka esetében is a más kismamák vagy az egészségügyben dolgozók gyermekeinek neve utáni névadás. Ezekon kívül sok a Réka nevű iskolai vagy felnőttkori barát, illetve a távoli ismerősök. A személyről történő névadás 11 esetben fordul elő, hogy a szülők a névnek külső vagy belső tulajdonságok miatt emlékezetes viselőjével találkoztak. Pl. „Anyukámnak nagyon tetszett a lány kedves, mindig mosolygós természete” (1972). „Mert ismertek egy nagyon szép Rékát” (1974). Ezekben az esetekben nagyon élénken élnek a név viselőivel kapcsolatos emlékek, nem egyszer hosszú jelzőbokr írja le a nevet viselő személyt, pl. „nagyon szép kék szemű, szőke hajú lány” (1981). LACZKÓ KRISZTINA foglalkozik egy tanulmányában az emlékeknek és élményeknek a névadásban betöltött szerepével, és a név-személy-kép azonosítás alapján választott nevek háttérében az ősi névmágia nyomait tételezi fel (LACZKÓ 1992: 75). Ilyenkor a név a kellemes asszociációkat hívja elő. A hajdani predesztinációs nevek mögötti óhaj állhat ezek egy részének háttérében is, ugyanakkor természetesen nem jelenthetők ki az így választott nevekről, hogy predesztinációs nevek, mert egy-egy névadás nagyon komplex, sok tényezőt magába foglaló döntés eredménye. Van ellenpélda is: egy esetben egy másik névhez fűződő negatív élménynek volt olyan erős a hatása, hogy emiatt esett a választás végül a *Réká*-ra: „Eredetileg Rita lettem volna, de a kórházban, ahol édesanyám dolgozik, volt egy Rita nevezetű halálos beteg kislány. Ezért nem lettem Rita” (1981).

24-en írták, hogy szüleik olyan nevet szerettek volna, amelyet „nem nagyon lehet becézni” (1988), sokan hozzáteszik, hogy „persze ez nem jött be” (1982). Ez, mint láttuk, nem csak a szülőket befolyásolta a névválasztásban, hanem a viselőknek is fontos lett később, és olykor meghatározta a nevükhöz fűződő viszonyukat.

17 válaszadó megemlíti a név történelmi háttérét, a hunokat vagy Attilát. Ez tehát már sok esetben a szülőknek is fontos volt, nem csak később a név viselőinek. Pl. „A régi monda alapján, hogy Attila király felesége volt” (1967). „Attila, hun király felesége Réka királynő miatt” (1984). Később látni fogjuk, hogy ez az erdélyi válaszadóknál is gyakran felmerülő szempont, ahol területi kötődéssel is párosulhat, de a nem erdélyiek is adnak ilyen válaszokat szép számmal (l. az előbbi két példát).

A Réka név kevés műalkotásban szerepel, de azért előfordul, hogy emiatt választják a szülők. Az egyik válaszadó szülei egy dal miatt adták, egy másik édesanya „terhessége alatt látott egy sorozatot, aminek a főszereplőjét így hívták, és nagyon megtetszett neki. Bár a környezete nagyon »flancosnak« tartotta, ő kitartott mellette” (1983). Egy lány említette Jókai „Az arany ember”-ét, nyilván tévedésből, az édesanyjának más könyvélménye lehetett. Egy másik édesapát Karczag György „Idegen páncélban” című történelmi regénye ihlette meg. A név népszerűsítéséhez a műalkotások közül az „István, a király” című rockopera járult hozzá legjelentékenyebben. Az 1983 után született 155 főből 13, tehát 8% kapta a nevét a rockopera hősnője után. Senki nem utal viszont Sütő

András „Advent a Hargitán” című drámájára, amelyet szintén a 80-as évek közepén mutattak be.

Nagyon kevesen, öten hivatkoznak utónévkönyvre vagy naptárra, és az utolsó kivételével minden korcsoportba jut belőlük. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a többiek ne használhattak volna ilyesmit (l. a „tetszett nekik” típusú válaszok nagy számát).

Három adat van születés- és névnap szándékos egybeesésére; egyszer egy nagymama adja a nevet, a másik két esetben valamelyik szülő. Megfigyelhető a pont ellentétes tendencia is: az egyik Réka azzal indokol, hogy „távol esett a születésnapomtól” (1994). Ez összefügghet azzal az újabb korban elterjedt szokással, hogy a születés- és a névnapot is megünnepeljük. Az előbbi három válaszadó közül is panaszkodik egyikőjük, hogy mindenki egyszerre köszönti a két esemény alkalmából.

A névvonatkoztatásnak is van néhány példája az anyagban. Vannak, akik azért lettek *Réka*-k, mert apjuk vagy bátyjuk az *Attila* nevet viselte, vagy mert ha fiúnak születnek, az *Attila* nevet kapták volna. Más esetben a testvér neve hasonló a *Réka*-hoz (*Rita*, *Petra*), vagy kezdőbetűje azonos vele (*Róbert*). Egy névadásnál pedig sajátos történelmi szempont érvényesült: „Zita a másik nevem, az első és az utolsó királynő neve után kaptam” (1982).

Két példa van állat utáni névadásra, egyik esetben „egy Réka nevű kuvasz volt anyá kedvence” (1978), másiknál „apukám akkor találkozott először ezzel a névvel, mikor lovardában dolgozott. Az egyik lovat ugyanis így hívták” (1987).

Annak ellenére, hogy ma már a név jelentése és viselője között nincs közvetlen kapcsolat, mégis találkozunk két tulajdonságnév-szerű névvel. „Talán azért, mert azt tartották a törökökről, hogy kemények, és ügyesek. (A testvéreim közül én voltam a legnagyobb és anyu hasában a legrugdosósabb baba)...” (1994). „Attila, hun uralkodó kedvenc felesége után, és ha jól tudom, ő volt az első híres Réka, és a családban is én vagyok az elsőszülött” (1981).

Az erdélyi válaszokkal kapcsolatban nagyjából ugyanaz mondható el, mint az előző kérdés esetében: nem változtatnak érdemben a tendenciákon, a motivációk nem térnek el, mindössze két ponton. 15 fő, majdnem 50% írja közülük, hogy azért kapták a *Réka* nevet, mert nem lehet idegen nyelvre lefordítani, románosítani. Ahogy egyikőjük megfogalmazta: a „legfontosabb szempont az volt, hogy ne lehessen a nevemet románra fordítani, mert akkor román megfelelője került volna az anyakönyvi kivonatba. (Akkoriban tele voltunk Emesékkal, Enikőkkel, Emőkékkel, Kingákkal, sok volt az Árpád, Zoltán, Zsolt.)” (1968). A másik szempont, amely értelemszerűen csak náluk jelenhet meg, a területi kötődés. Van, aki székelyként etnogenezisük fontos mondabeli alakjának, Csaba királyfinak az anyjára hivatkozik, ketten pedig olyan településekről származnak, ahol Rika királynéval, Attila feleségével kapcsolatos emlék, természeti jelenség található, vagy a faluhoz kapcsolódó monda él.

12 olyan válasz érkezett, amely a név régiségére, (ős)magyar voltára hivatkozik. Ez az összességében első helyen álló szempont azonban nemcsak a határon túliak miatt került első helyre, hiszen ugyanolyan arányban adták anyaországi szülők is magyarsága miatt a nevet. Ez a választás egyik legfontosabb szempontja, minden életkori csoportban.

4. Nem kérdeztem ugyan eredetileg rá, de 240-en megnevezték a névadót, vagy utaltak rá. A legtöbb esetben, 126-szor a szülők közösen döntöttek, további 51 esetben az anyá, 37 esetben az apa ötlete volt a *Réka* név. Nagymama ötször, nagyapa háromszor, keresztszülő csak kétszer szerepel a névadók között. Fontosabb viszont a testvérek szerepe

(7 eset), hozzájuk többféleképpen is kötődhet a névadás. Lehet, hogy a család az idősebb testvér barátai révén kerül kapcsolatba a névvel, vagy kikérik a véleményét a névadáskor, vagy nem kérik ki, de mégis rábeszéli valamire a szülőket, máskor a lehetséges nevek közül ő húz a kalapból, stb.

5. Az utolsó kérdésre (Adnád a gyermekednek ezt a nevet? Ha igen, miért; ha nem, miért nem?) 314 válasz érkezett, a vélemények általában markánsak, ezért jól kategorizálhatók. 145-en mondták, hogy nem adnák, további 82 fő csak azért nem, mert őket is így hívják. 61 főt nem zavar semmi, sem a saját nevük, sem a divat, örömmel adnák vagy már adták is a Réka nevet kislányuknak. Kevés, 6 esetben megjelenik az, hogy bár saját gyermekük nevének nem választanák, annak örülnének, ha az unoka megkapná, és 13-an vannak, akik szívesen adnák, de csak második keresztnévnek. A saját név választásánál jelentős tényező lehet, hogy „azért kapják a gyermekek a szülők nevét, mert a szülők azt találják a legszebbnek: vagyis saját nevük tetszik a legjobban” (LACZKÓ 1992: 78).

Azok, akik nem adnák a saját nevüket a lányuknak, sok szempontot vetnek föl. Ezekben a válaszokban megfogalmazódik, hogy a név és az ember összetartozik, és a név az ember identitásának, életének szerves és fontos alkotóeleme. Éppen ezért nagyon hangsúlyos az egyediségre, azonosíthatóságra való törekvés, emiatt nem akarják, hogy egy névre többen jussanak a családban. „Azért nem adnám gyermekemnek ezt a nevet, mert soha nem szerettem, hogy szülők annyira saját képükre formálják gyereküket, hogy még a név is öröklődjön. Véleményem szerint minden gyereknek megvan a vele született joga, hogy más legyen, és önálló személyiség váljon belőle, nem egy hasonmás” (1974). „Nagyon fontosnak tartom, hogy nem egymás »meghosszabbításai« vagyunk, hanem külön személyiségek, egyéniségek saját névvel” (1976). „Miért nem? Nos, azért, mert ez a név valahogy kifejezi az én egyéniséget és visszatükröz engem. A gyermekemben pedig nem magam szeretném látni. Ő nem én vagyok/leszek, hanem egy egyedülálló egyéni személy. Majd olyan nevet választok számára a párommal, ami majd élete végéig meghatározhatja a személyiségét és gondolkodását. A név számomra nagyon fontos” (1988). Elhanyagolható mértékben ugyan, de megfogalmazódik az is, hogy ez már „nagyon divatos név, és nem szeretném, ha a játszóteren a Réka névre még 5 kislány odaszaladna” (1987).

Többen megjegyzik, hogy ugyan a Réka-t nem adnák, de helyette egyéb magyar nevet választanának vagy választottak, pl. *Csenge*, *Hanga*. Ez lehet amiatt is, hogy már őket is tudatosan magyar névre keresztelték, és így beleilleszkednek a családi hagyományba, vagy azért fontos a magyar név, mert ők a Réka-t viselik, és ez fontos eleme lett identitásuknak. Ez azért is elképzelhető, mert van olyan válaszadó, aki tudatosan utána nézett a név jelentésének és történetének.

6. A személyes adatok között megkérdeztem a szülők végzettségét, de nagyon sokan a foglalkozást adták meg, így a besorolás csak megközelítőleg tükrözi pontosan a való-ságot. 123 (40%) olyan Réka van a kitöltők között, akinek mindkét szülője egyetem-et vagy főiskolát végzett, 81 adatközlő esetében (27%) pedig egyik szülőnek sincsen felső-fokú végzettsége. Az 1970-es évek elejéig megfigyelhető az a tendencia, hogy néhány kivételtől eltekintve kizárólag felsőfokú végzettségűek adják ezt a nevet. Az anyag alapján úgy tűnik, hogy a magyar névanyagban való elterjedés értelmiségi köröknek köszön-hető. A név ismertté válásával és elterjedésével ez a tendencia megszűnni látszik: a Réka név választása már nem függ társadalmi hovatartozástól.

Hivatkozott irodalom

- KnE. = FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 2009. *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinévek.* Budapest.
- LACZKÓ KRISZTINA 1992. Emlékek és élmények szerepe a keresztnév választásokban. *Névtani Értesítő* 14: 75–83.
- NNyF. = *Népességnyelvnyilvántartási Füzetek. A személyiadat- és lakcímnyilvántartás összesített adatai.* Belügyminisztérium Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal, Budapest. 1999–2008. 2001-től: http://www.nyilvantarto.hu/kekkh/kozok/index.php?k=statisztikai_adatok_kiadvanyok_nepessegfuz_hu_archiv.

KOCSIS RÉKA

RÉKA KOCSIS, **Motivations behind choosing the first name Réka**

Based on the findings of a questionnaire , this paper examines how the first name *Réka* is judged among those bearing the name and what ideas motivated their parents to choose this name for them. The name became a part of the Hungarian name stock approximately 60 years ago as a revived historical name and in 2005 it was the second most often chosen female name. The most important conclusions drawn from the corpus of answers of 303 informants: 90% of those bearing the name *Réka* are satisfied with their parents' name choice. Parents confessed to choosing this name either because it is a Hungarian name or because they liked it. 50% of the informants living in Transylvania (Romania) also mentioned that their parents' choice had also been motivated by the fact that this name can not be translated into Romanian, so it can appear in personal documents in Hungarian. About 50% of the interviewees would gladly give this name to their daughters, either to pass on the name or to induce identity formation. According to the data observed, the first parents who gave this name to their daughters had a university or college degree.

MAGYAR ÉLCLAPOK NEM MAGYAR NEMZETISÉGŰ SZEREPLŐINEK NEVEI A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

„De hát hogyan is van az, hogy akár Angol, akár Franczia, akár Olasz, vagy Spanyolországban a zsidóknak mind olyan neveik vagynak, mint a többi bennlakónak, csupán az áldott Magyarországon választott a zsidó magának, kivétel nélkül mind, **német** vezetéknévvel, válogatva azt fütől, virágtól, szárnyas és szárnyatlan állatoktól és drágakövektől? Ezt fejtse meg valaki!” (Az Üstökös 1860: 95; kiemelés az eredetiben).

1. Név és nemzetiségi sztereotípiák az élclapokban. – Az Üstökös idézett sorai rávilágítanak arra, hogy a név a nemzeti hovatartozás egyik fontos szimbóluma volt a 19. század második felében, s arra is, hogy a magyar társadalomban a zsidók névadási szokásai, németes hangzású nevei feltűnést és ellenszenvet válthattak ki az 1860-as évek elején. A többi, a Magyar Korona országaiban élő nem magyar nemzetiségi csoport esetében a név jelezte elsőként a nemzetiségi hovatartozást, az egyén ismerete nélkül is sztereotípiákat hívott elő; a neoabszolutizmus éveit követően különösen negatív benyomást kelthettek a németes hangzású nevek. A zsidók német eredetű neveinek oka II. József 1787-es rendelete, mely a Birodalom területén a zsidóknak is kötelezővé tette a kételemű nevek használatát, elrendelte a német utónevek felvételét, de a német családnév választására nem kötelezte alattvalót, csak sugalmazta annak szükségességét (FARKAS–MAITZ 2009: 568). E rendelet egyik következménye, hogy gyakoriak többek között a közszói eredetű, színekre, tulajdonságokra utaló nevek a zsidók körében (FENYVES 2009: 138).

Az élclapok humoros történetei és gúnyversei közösségi irodalmi alkotásnak is tekinthetők, így az élclapi névanyag vizsgálatakor érdemes feltenni azt a kérdést is, hogy az irodalmi névadás jellemzője, a tudatosság, a mondanivaló szuggerálásának szándéka a névválasztáskor jelen van-e a lapok hasábjain (vö. KOVALOVSKY 1934: 36). Ha az idézett élclapban feltett kérdést maradéktalanul nem is tudom megválaszolni, de arra kísérletet teszek, hogy megvizsgáljam, vajon az élclapokban szereplő nemzetiségi családnevek milyen elemekből építkeztek, s ezek hasonlítanak-e például az összegyűjtött zsidó névanyaghoz. Érdemes azt is elemezni, hogy humorosak vagy inkább sértők-e a vicclapokban olvasható tulajdonnevek.

Az élclap városi-mezővárosi műfaj; talán ez is oka annak, hogy e lapok névanyagában a 19. század végén már elsőpró többséget alkotnak a zsidó nevek. Szintén oka lehet az is, hogy a róluk szóló élclapokban szinte mindig nevesítik a szereplőket, míg a többi nem magyar nemzetiségi csoporthoz tartozó figurák ritkábban kapnak tulajdonnevet, s a nem magyar nemzetiségi csoporthoz köthető viccek legtöbbje is a zsidókról szól. A vizsgálati periódus elején, az 1860-as években viszont még szinte azonos számú zsidó és nem zsidó névvel találkozhatunk, így érdemes a többi magyarországi nem magyar nemzetiségi csoport szereplőinek neveit is elemezni.

Tanulmányomban a tulajdonnév jelentéssíkjai (bővebben I. J. SOLTÉSZ 1979: 32–43, FARKAS 2003b: 148–50) közül vizsgálom a név információtartalmát és a névhez fűződő asszociációk összességét, valamint a névmagyarosítás megjelenítését egy szokatlanabb

korpuszban, az élclapokban. Névtani szempontokkal hasonló korpuszt FARKAS TAMÁS vizsgálta (FARKAS 2003a), akinek munkáira támaszkodni tudtam elemzésem elkészítésekor.

Az összegyűjtött nevek a társadalmi státuszon kívül a figurák etnikai hovatartozásáról is árulkodnak, etnikai szimbólumként is értelmezhetők (bővebben l. FARKAS 2004: 51–2, 2009: 41–2), s egyértelműen elkülöníthető a vicclapokban a magyar a nem magyartól. Elemzésemben ez utóbbi csoport képviselőivel foglalkozom: a hozzájuk kapcsolódó élclapi neveket csoportosítom, és összehasonlítom az 1860-as évekből, tehát az élclapok virágzásának, a modernizációnak a kezdetéről és az 1890-es évekből, az asszimilációs folyamatok előrehaladtának idejéből származó eredményeimet. (Ezekhez l. FARKAS–MAITZ 2009: 568–84, KARÁDY 2009: 43–53. és KARÁDY–KOZMA 2002: 49–54.) Az élclapokban a magyar szereplők is gyakran kaptak tipikusan magyarnak vélt neveket, melyek hozzájárultak ahhoz, hogy elvállasszák a magyar és a nem magyar nemzetiségűeket egy-egy történetben.

A kiválasztott élclapok a korszak népszerű olvasmányai közé tartoztak, s a „Szerkesztői üzenetek” arról tanúskodnak, hogy a városi, mezővárosi polgárok beküldött verseikkel, humoros történeteikkel aktívan részt vettek a lap tartalmának meghatározásában, a lapok politikai irányvonalának megfelelően. Az egyik elemzett élclapot, Az Üstököst Jókai Mór indította el 1858-ban. Az 1860-as évek elején 1848-as alapokon állt, majd a kiegyezés mérsékelt ellenzékeként működött, de ellenzéki beállítódását megőrizte az 1890-es években is. Ezzel ellentétben a Borsszem Jankót a zsidó származású Ágai Adolf szerkesztette 1868-tól a kiegyezést és a kormányt támogató vicclapként. Az elemzett évfolyamokat – mivel vizsgálatom egy nagyobb, történeti kutatás részét képezi –, politikatörténeti szempontok alapján határoztam meg. Az elemzett élclapok, illetve évfolyamok a következők: Az Üstökös (Ü.): 1860–1861, 1868–1869, 1890–1891, 1898–1899; Borsszem Jankó (BJ.): 1868–1869, 1890–1891, 1898–1899.

Az elemzésem még nem terjedt ki a szélsőséges álláspontot képviselő sajtótermékekre, mint például az antiszemita vicclapokra. A vizsgált élclapok – politikai attitűdjüktől függetlenül – a nem magyar nemzetiségi csoportokról és területi, illetve kulturális autonómiaigényeikről a magyar társadalom többségéhez hasonlóan azonos véleményt sugalltak, szélsőséges sztereotípiáknak nem adtak helyet. Jellemző a vicclapok hasábjain ezen követelések kigúnyolása, jelentéktelennek és jogtalannak tekintése, a nemzetiségi csoportok képviselőinek lebecsülése, lealacsonyítása.

Általánosságban elmondható, hogy a nevek jelentős része beszélő név, „melyek már pusztán köznévi jelentésüknél fogva is testileg, lelkileg, vagy más módon jellemzik viselőjüket” (TOLNAI 1931: 176). A beszélő nevek adása hasonlít az élclapok egy másik kedvelt műfajához, a karikatúra lényegéhez: egy „torzrajzhoz” a legmegbélyegzőbb „vonások túlzott kiemelésével” (TOLNAI 1931: 176–7). E sztereotip jellege miatt is érdemes vizsgálni a névadást, mert így bepillantást nyerhetünk a tulajdonneveken keresztül a kortársak nem magyar nemzetiségűekről alkotott képébe. Az élcek többsége nem kommentálja vagy értékeli a neveket, melyek inkább a kollektív tudatban lévő sztereotípiák előhívására szolgálnak. A nevek többsége – TOLNAI megállapításával összhangban – foglalkozásra vagy külső-belső tulajdonságra utal, így az élcek feldolgozásakor érdemes ezekre is figyelmet fordítanunk.

Elöljáróban meg kell még említenem, hogy az állandó figurák és a lapokban felbukkanó kortárs nemzetiségi politikusok, cégvezetők nevei nem szerepelnek az összesítésben.

Az állandó figurák neveinek egy-egy nem magyar nemzetiségi csoporthoz köthető gyakorisága viszont már előre vetíti, hogy mely csoporthoz kapcsolódik a legtöbb név a vicclapok hasábjain. A figurák többsége izraelita (*Fütylesi Móczl, Krida Naftali, Reb Menachem Czichzesbeiszer, Seifensteiner Salamon, Spitzig Iczig, Tholakoday Izidor, Unrein Salamonné*), akik mellett jelentősége csak egy cigány család tagjainak van (*Tüdő Zsiga* és hozzátartozói), de az élclapokban általában véve is ez a két leggyakrabban előforduló nemzetiségi csoport. A többi, a Magyar Korona országainak területén élő nem magyar nemzetiségi csoport közül nem mindegyik szereplőit nevesítik az élcek, versek szerzői vagy beküldői, illetve egy-két, az adott nemzetiségre jellemzőnek vélt névvel szerepelnek a lapokban.

Ha a két kiválasztott időmetszet névanyagát összehasonlítjuk, feltűnő, hogy az 1860-as években a zsidó tulajdonnevek összességében még nem domináltak, míg a 19. század végén ezen család- és keresztnévek abszolút többségben vannak. Ez azért is figyelemre méltó, mert ez az az időszak, amikor a jiddis-német neveket tömegesen magyarosították. Míg az 1860-as években csak két-háromszáz névmagyarosítást engedélyeztek, s 1890–1891-ben is csak hétszáz körüli számról tudunk, addig 1898-ban, a csúcsponton, már 6722-ről (KOZMA 2009a: 349). Ahogy nőtt a névmagyarosítások száma, emelkedett az élclapokban a német hangzású, kitalált zsidó nevek száma és aránya. E nevek egy része utal azokra a 19. század utolsó harmadában kelet felől több hullámban Magyarországra érkező ortodox zsidókra, akik még nem asszimilálódtak, illetve mutatja, hogy a magyar társadalom bizonyos késéssel reagált a névadási szokások megváltozására az élclapok hasábjain. Olvashatunk olyan humoros történeteket, melyek konkrétan említik a névmagyarosítás tényét, s az eredeti és a magyarosított nevet is közlik.

Az egyes nem magyar nemzetiségi csoportok neveinek csoportosításakor és elemzésekor a legtrikábban előfordulótól haladok a leggyakoribbakig, s összehasonlítom az 1860-as és az 1890-es évek eredményeit.

2. Az 1860-as évek elejének élclapi névanyaga. – 1860–1861-ben egy-egy szlovák (*Jano*) és szász (*Drücker-Ditz*) nevet találunk Az Ústökösben. A nevek etnikai jellemzőjére utal a következő írás is: „Alulírott, azon oknál fogva, miszerint neki is olyan jó **szerb hangzásu** neve van, idején találja az országgyűlést felszólítani, hogy neki és számos fajrokonainak külön területet adni méltóztassék [...] sok millió rokona nevében Kavics” (Ü. 1861: 79; kiemelés az eredetiben). Az élce a szerb területi követelésekre utal, és azok magyar elutasítását sugalmazza: a kavicsok – szerbes hangzású nevük miatt – külön területet követelnek maguknak.

1861-ben egy képzeletbeli nemzetiségi országgyűlés¹ képviselőinek nevei: *Hitvánszky, Hiábavalovics, Maszlaczky, Skaraboczky Tádeus, Szökszky Friczó*. A családnevek közül több is etnikai szimbólum, s jelentésük is fontos információval bír. A *-szky* végű nevek szlovák származásra, míg az *-ics, -vics* végződésűek szerb nemzetiségre utalnak. *Hitvánszky* „képviselő” neve a *hitvány* melléknévből származik. Ebből is kitérünk, hogy a szlovákokra a kortársak 1861-ben milyen negatívan tekintettek az ez évben közzétett, területi autonómiára irányuló követeléseik miatt; ugyanígy a szerbekre is, akik a Szerb Vajdaság visszaállítását követelték. Ezt a magyar kortársak, mint ahogy azt a *Hiábavalovics*

¹ Az 1861. évi magyar országgyűlést e lapszám – augusztus 31. – megjelenése előtt néhány nappal, 1861. augusztus 22-én oszlatta föl Ferenc József.

név is sugallja, hiábavaló igénynek tekintették – hivatkozva a Magyar Korona országainak szükségszerű területi integritására.

A nevek többsége cigányokat jelöl. Az 1860-as években szinte kizárólag a keresztnévüket említik meg az élclapok (kivétel ez alól *Senye János* vályogvető), s az esetek többségében becéző alakban: *Jancsi*, *Anti*, *Gyurka*, *Zsiga*, *Peti* vagy *Feri* (kivételt képez *Ferencz*, aki családfő a történet szerint, és *János vajda*; talán ezért, hatalmuk szimbolizálására szerepel a nevük teljes alakjában; nem mondható el ugyanez *János*-ról, egy kovácsról, illetve a fent említett vályogvetőről). Ha magyarokról, például magyar parasztokról vagy földesurakról szól egy írás, a neveket az 1860-as években általában teljes alakjukban olvashatjuk, ezzel is kifejezve azt a hazai véleményt, mely a cigányokat paternalista lenézéssel kezelte. Új jelenség, hogy a cigányok esetében már az 1860-as évek elején is felbukkan egy női név, *Pocse Teré-é*.

3. Az 1860-as évek végi élclapok névanyaga. – Az 1860-as évek végén szlovák nevekkal találkozhatunk a leggyakrabban a zsidókat követően. A tizenöt név közül tizenkettő ez esetben is egy képzeletbeli szlovák „országgyűlés” képviselőinek névsorában fordul elő. E nevek (pl. *Krcsek*, *Hrcska*) visszaadják a szláv nyelvekben gyakori mássalhangzó-torlódást, ami az utalás mellett humorossá is teszi a nevek hangzását a magyar beszélők, olvasók számára. A másik három szlovák nevet viszont létező személyek is viselhették, nem csak élclapi figurák: *Hugyecz János*, *Janó* és *Gyúró*.

A mássalhangzó-torlódás kifigurázása a csehek esetében talán még erőteljesebb, mint a szlovákoknál. A Borsszem Jankó prágai levelezőjét *Prbszrczklpkricek*-nek hívják, a *Vrtek* és a *Vendel* kivételével a szereplőknek *Vencel* a keresztnévük, sőt egy figura családneve is utal arra, hogy a leggyakoribbnak ezt az utónevet tartják a csehek esetében: őt *Wenclicsek Wenczel*-nek nevezi el a szerző. A cseh nevek közül egyet olvashatunk, amely a hangzásán kívül többletjelentéssel bír: a *Schreiber Vrtek* arra utal, hogy az 1850-es években az ország egyes területein idegen, németül beszélő, gyakran cseh tisztviselőket, írnokokat alkalmaztak.

A szerb nevekről az évtized végén is azt állapíthatjuk meg, hogy azok *-ics*, *-vics* végződésűek, amit mint jellemzőt, etnikai szimbólumot megerősít az *Icsivics Athanáz* nevet viselő szerb kortes feltűnése is.

Az említett három szláv nemzetiségi csoport képviselőinek a neve mind feltűnik egy élclapban, mely szinte kizárólag nevekből áll, s a neoabszolutizmus kori tisztviselők neveire emlékeztet: „BACH korában a gyermekek ezt tanulták a »Quemaribus«² helyett:

Lauzevics, Odrebinyák, Kracsum, Ondrejkovics, Kreckx, Pabla, Javorka, Woczek, Pomszky, Novotny, Czvekits,

Zahrandicsek, Zanicsek, Kropacsek, Writymaczka, Czibulka, Hauska, Janauska, Hugyecz, Hugli, Krepelka, Svihak,

Hulki, Zdrahál, Drahanek, Palubek, Csek, Poblasek, Wrtek, Wrbna, Okorka, Wranak, Zdruhnyelavác, Nyahúlác” (BJ. 1868: 610).

A románok esetében szintén kitalált, valótlanul hangzó nevekkal találkozunk (pl. *Monoporiulul* *Godofoniululul*, a román zsarnok), melyek ugyancsak a nyelv sajátosságait és a

² A *Quae maribus* egy latin nyelvű emlékeztető hexameter kezdete, mely Donatusnak a 18. századi Magyarországon elterjedt latin grammatikájában volt található (PallasLex. 14: 304).

korban lezajló latinósító tendenciákat teszik humorossá a *Gelu Nigartiu* és a *Janku* nevek kivételével.

4. A zsidó szereplők nevei az 1860-as években. – A zsidóság neveinek sajátossága az 1860-as évek elején, hogy néhány kivételtől eltekintve őket is csak az utónéven említik. A kivételek közé tartozik két képzeletbeli országgyűlési képviselő, *Bufti Jónás* és *Kupeczfy Ákháb*, mindketten uzsorások, *Gyémánt*, illetve *Hirschberger Salamon*, *Svarz Mátyás*, *Farkas*, *Herschli* és *Stajner*. Utóbbi három esetben viszont a szereplők keresztnévét nem említik a történetek. *Gyémánt Salamon* kereskedő családneve sugallja gazdagságát, amely általában véve a neológ, asszimilált zsidókhoz társított tulajdonság. A keresztnemek közül az *Iczig*, vagyis az *Izsák* (8) becézett alakja (SCHEIBERNÉ 1981: 29) és a *Salamon* (4) a leggyakoribbak, de szinte csak ószövetségi nevekkal találkozhatunk az élclapok hasábjain az 1860-as évek elején. Ez egybecseng KECSKÉS JUDIT eredményeivel, aki a zsidó anyakönyvek alapján azt a következtetést vonta le, hogy e rétegben 1870-ig az ószövetségi nevek fordulnak elő a legtöbbször (KECSKÉS 2008: 377). Az élclapok tehát tükrözik a valós névadási szokásokat.

A zsidó nevek esetében egyre jellemzőbbé vált a családnevek használata, s a Bors-szem Jankóban a *Kohn*, a pesti vicc későbbi, de máig jellemző egyik zsidó neve is felbukkant – igaz, egyenlőre még csak háromszor. Ennek eredete a *Cohen* 'pap' szóra vezethető vissza (SCHEIBERNÉ 1981: 31). Az évtized végén a női nevek száma is emelkedett (*Nettel*, *Sali*, *Czili*, *Eszter*), a férfinevek közül pedig ugyanazok mondhatók a leggyakoribbnak (*Salamon* 6, *Izsák* 5, *Mózes* 4), mint az évtized elején.

A zsidó családnevek közül testi jellemzőre utal a *Grojsze*, „természeti tárgyra” a *Goldhimmel*, foglalkozásra a *Schmidt* és a *Kohn*; az állatnevek közül megtalálható az oroszán *Löw* és *Lövinger* alakban. Néhány név utal egy új folyamatra, mely az 1860-as évek végén még épp csak elkezdődött: a zsidók nemessé válására. Olvashatunk *Ósteleki-ről* és *Árpádfy-ról*, akik esetében hangsúlyozza is a vicc, hogy új zsidó nemesek, akik, láthatjuk, már elindultak az asszimiláció útján, hiszen nevüket magyarosították. A humoros történet témája a zsidók nemesítése, mely a zsidók emancipációja után a korszak jellemző, feltűnő vonása volt, de egyben utal a zsidók esetében jellemzőnek vélt üzleti tevékenységekre is: „Most, ijen időbe, midőn valamengyi magnat beált zsidónak, midűn a gráf Ósteleki és a baron Árpádfy tschak udj ográlnak a kölömphile részvényekkel az aran bornyó körül ... No, én csak azon örölöm magamat gewaltig, hoid az én borátom a Schooosssberger Atila és az én borátom a Goldberger Buda mindakettű **régib nemeségből valók** mint az Emichkői, mert ők ezelőtt már három századdal, akarok mondani három hónapjával származták bele magukat ősi madjar nemességbe. Pedig ő elüttük a nyulbűr mindig töb becsel birja mint a kotyabűr” (BJ. 1868: 320; kiemelés az eredetiben).

A zsidóknak a modernizációban, az iparosításban vállalt szerepére világít rá *Gyári Áron* (BJ. 1868: 70) és a gabona-nagykereskedő *Kükürüczblózer* neve (Ü. 1868: 22, BJ. 1869: 449), illetve a *Kukoricza* (BJ. 1868: 70) névváltozat is olvasható. A következő kitalált zsidó név hangzása a hozzá társított tulajdonsággal együtt válik humorossá, s utal egyben a névmagyarosításra is: *Hangyafi Bernát*, „a nagy hazafi” (Ü. 1868: 284). Az említettteken kívül névmagyarosításról tanúskodik még a *Gyémánt*, a *Hegymögi* és a *Mendel-házy* elnevezés is.

A száznolc zsidó és százöt egyéb nem magyar név mutatja, hogy az 1860-as években az élclapi névanyag még sokszínű, s a nevek többsége – kivéve a zsidók és a cigányok

neveit – az idegen nyelvek magyartól eltérő hangzására utal. Ha a személynevek gúnyos jelentéssel bírnak, s nem kizárólag hangzásuk tér el, általában politikai utalásokkal telítettek; ezek kevésbé egy „egyén”, mint rajta keresztül egy nemzetiségi csoport vélt hiányosságait, tulajdonságait sugallták.

5. Az 1890-es évek elejének élclapi névanyaga. – Az 1890-es évek elején megváltozik a nevek aránya, s csupán egy-egy cseh és lengyel nevet olvashatunk: *Venceszláv* cseh kapitány neve utal származására, és illeszkedik az 1860-as években is látható rendszerbe, nevében megtalálható a *Vencel*. A lengyel „fejedelmi sarj” pedig a *Hiábavalovszky Boleszláv* nevet viseli, ami utal a lengyel állam újraélesztésének sikertelenségére, és a *-szky* végződéssel egyben szláv származására is.

A román és a szerb szereplők közül két-két figurát láttak el névvel, melyek névadási jellemzői azonosak az 1860-as években tapasztaltakkal. *Dimitrievics* és *Torrivich Jasa* dulakodnak egymással a történet szerint, s *Torrivich* leszúrja *Dimitrievics*-et (Ü. 1890: 22). Mindkettejük neve *-vics* végződésű, ami ugyan a helyesírásban különbözik, de egyértelműen jellemzi őket nevük és tettük is. A két román szereplő neve *-u-ra* végződik, hasonlóan az 1860-as évek történetéhez, de már nem *-iu* képzőre, hanem a ma is jellemzőbbnek tartott *-szku-ra*. A két figura, *Vakareszku* és *Krätzuleszku* nevének jelentése azonos, a németes hangzású név igéje is 'vakar, kapar' jelentéssel bír (BJ. 1891. febr. 22: 5). E nevek utalhatnak arra, hogy a románok a szükségesnek véltnél – a magyar társadalom sztereotípiái alapján – ritkábban tisztálkodtak.

A svábok többsége is csak keresztnevén szerepel (*Báni, Háni, Krédli, Náni, Paul*), melyek közül csak a *Paul* nem becézett alak. *Vassermann Tóbiás* családnéve, illetve *Sölcher Hans* kereszt- és családnéve is mutatja származását.

A szlovákok az 1890-es évek elején a sváboknál kétszer többször, kilencszer bukkannak fel, szinte mindig csak keresztnévvel, becézett alakban, foglalkozásuk pedig – egy esettől, *Misó*-tól, a prókátortól eltekintve – napszámos. Így neveik (*Gyuró, Jano/Janó/Jankó, Misu/Miso/Misa*) is sugallhatják az alacsonyabb társadalmi státuszt. *Csicsóka Jano* kapott családnévet, utalva a szlovákok – az élclapok történetei szerint – leggyakrabban fogyasztott ételére, a burgonyára;³ a másik, aki még rendelkezik családnévvel, *Csubolyka Misa*.

A zsidó neveken kívül az évtized elején a cigány nevek a leggyakoribbak; néhány esetben már családnéveket is olvashatunk közöttük. Az itt alkalmazott család-, illetve ragadványnévyszerű elemek többsége valamilyen tulajdonságra utal, beszélő névként funkcionál: *Banda, Csóri/Csóré, Meztlábos, Nyápicz, Rücsök, Sunyi, Suta, Szapora, Szappanyos, Szurkos, Vámléső, Vézna*. Mindezek közül a leggyakoribb a *Csóri* (4), mely sugallja a társadalmi ítéletet a cigányokról, azt a sztereotípiát, hogy lopnak. A *csóré* cigány eredetű szó emellett 'szegény, meztelen, csupasz, barna bőrű, cigányos, félkegyelmű' jelentésekkel bír, s erősíti a már felsorolt sztereotípiákat (TESz. *csóré* a.). A tulajdonságok többsége külső testi jellemzőikre, szegénységükre utal, míg a *Szapora* az átlagosnál több gyermekre, a *Banda*, a *Kolompár* és a *Vámléső* foglalkozásra. A régi cigány nevek vizsgálatával kapcsolatosan csak a 18. századi névadási gyakorlatról áll rendelkezésünkre tanulmány, amely alapján megállapíthatjuk, hogy a névadás leggyakoribb esete a foglalkozásnév és a tulajdonságnév (ZSUPOS 1993: 334). Látható, hogy az élclapok esetében is

³ A *csicsóka* az ország egyes vidékein jelenti a burgonyát, hívták *tótrépá*-nak és *pityóká*-nak is, de egy másik, a burgonyához hasonlóan gumós növényt is neveztek így (CzF., TESz. *csicsóka* a.).

ez a két leggyakoribb névadási stratégia, de fordított sorrendben, aminek oka az lehet, hogy a cigányokról szóló társadalmi előítélet jobban kifejezhető a tulajdonságnevekkel, mint a foglalkozásnevekkel. A keresztnévek többsége – negyvenhárom névből negyven –, hasonlóan az 1860-as évek eredményeihez, becézett alak.

6. Az 1890-es évek végének élclapi névanyaga. – Az 1890-es évek végére még kevesebb nem magyar nemzetiségi csoport képviselőjét nevezik meg a humoros vagy ironikus történetek, annak ellenére, hogy a nevek száma több mint a duplájára nőtt az 1890-es évek elejéhez viszonyítva.

Új jelenség, hogy egy horvát nevet is olvashatunk (*Mirkó*), de csupán egy svábot, *Hanzi*-t. Három szerb szereplővel ismerkedhetünk meg. Az egyik nevet – *Szerb Gyurka* – nem az 1860-as évekhez hasonlóan képezték, ellentétben a *Zsivánovics Zsiván*-nal. Érdekes, hogy találunk egy „szerb zsidót” is az anyagban, *Kohnics Efrájó*-t, kinek jiddis-héber eredetű nevét egy *-ics* képzővel egészítették ki, így vált szerbbé. Három cseh figura bukkan föl a lapokban. Az egyiket *Hudecsek Venczel*-nek nevezték el, tehát még mindig megtalálható a *Vencel* név a korpuszban. A szlovákok kilencszer kaptak nevet a lapokban, de ugyanazok a keresztnévek fordulnak elő esetükben, mint a korábbi időszakban: *Misó/Misu*, *Jano/Janó*, s egy esetben a név nem becézett alakban szerepel (*Vrabel János*).

A megnevezett cigány szereplők száma jelentősen csökkent, csupán tizenhárom nevet tudunk összeszámolni. Négy esetben (*Banda Marci*, *Benya Józsi*, *Hancza Miska*, *Tugyik Marci*) kaptak e csoport képviselői családnevet, illetve három esetben – *Csóré*, *Csucsuj*, *Paszulyka* – nincs is keresztnévük. A keresztnév három alkalommal nem becézett (*József*, *Zsigmond*).

7. Zsidó névanyag az 1890-es években. – Az élclapokban a legtöbb név a zsidókhoz kapcsolható, mint ahogy azt a következő táblázat mutatja:

Év	Teljes zsidó névanyag			Ebből családnévvel rendelkezik		
	Ü.	B.J.	Összesen	Ü.	B.J.	Összesen
1890	67	74	342	33	52	233
1891	93	108		57	91	
1898	108	219	761	68	102	526
1899	140	294		96	260	

1. táblázat: Zsidó szereplők neveinek száma az élclapokban az 1890-es években

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a zsidó nevek száma mindkét lapban folyamatosan nőtt, így egyre több zsidó szereplő kapott családnevet is (a családnevek aránya viszont keveset változott: az 1890-es évek elején a nevek 68,13%-a, az évtized végén pedig 69,12%-a rendelkezett családnévvel). A nevek többsége nem magyarosított: az 1890–1891-es korpusznak a 9,65%-a utal a magyarosításra vagy magyarosított névhasználatra, az 1898–1899-esnek pedig csupán 4,34%-a, s e nevek is kevésbé változatosak. Mindez magyarázható azzal, hogy a zsidó vicceknek alapvető elemük volt a név, s a névmagyarosítás is inkább céltábla, mint elismerés volt.

8. Izraeliták névmagyarosítása az élclapok hasábjain az 1890-es években. –

Az élclapok a magyarosított nevek estében gyakran nem közlik az eredeti zsidó nevet, az olvasók kollektív tudatára bízják, hogy felismerjék őket. Az eredeti név közlésével csak a következő esetekben találkozhatunk: *Blumenstock* > *Virágpálcza*, *Grünfleck Lébes* > *Görgényi László*, *Hühnersteig* > *Ketreczy*, *Kohn* > *Csongrády*, *Kohn* > *Kemény*, *Kohn* > *Kompolthy*, *Kohn* > *Korányfi*, *Kohn* > *Kún*, *Kohnberger* > *Kunhegyesi*, *Löffelholz* > *Kanalassy*, *Schwarcz* > *Fekete*, *Zuckerkandl Izsák* > *Csokonyhy Izrael*.

A zsidó névmagyarosítások csoportosíthatók etimológiai-jelentéstani szempontok alapján. Így megkülönböztethetünk helységnévi, álhelynévi jellegű és közszoói eredetű neveket, melyek közül a helynévi, illetve az álhelynévi kategóriák elemei nem különíthetők el teljes bizonyossággal. Másrészt a motivációs szempont figyelembevételével is kategorizálhatjuk a neveket. Ekkor elkülöníthetünk jelentés alapján – általában tükörfordítással –, illetve hasonló hangzású vagy azonos kezdőbetűjű közszoóból képzett neveket (a családnevek kategorizálásáról l. bővebben: FARKAS 2003b: 154–60). A következő két táblázatban szerepelnek azok a magyarosított nevek, melyek esetében olvasható a német hangzású név is, illetve azok is, melyekről a szövegek kontextusából egyértelmű, hogy magyarosított zsidó nevekről van szó.

	1890–1891	1898–1899
Helynévi eredetű	<i>Bezerédi</i> , <i>Bihary</i> , <i>Csongrády</i> , <i>Görgényi</i> , <i>Hunyady</i> , <i>Kunhegyesi</i> , <i>Oroszlánkövy</i> , <i>Örményfalvi</i> , <i>Retkényi</i> , <i>Rózsadomby</i>	<i>Gelléri</i> , <i>Hunyadi</i> , <i>Khondorossi</i> , <i>Radványi</i> , <i>Rákóczi</i> , <i>Rákossy</i> , <i>Szabolcsi</i> , <i>Városlügethy</i>
Álhelynévi jellegű	<i>Csokonyhy</i> , <i>Ezüstkövy</i> , <i>Gyémánthe-gyi</i> , <i>Gyémántkövi</i> , <i>Kanalassy</i> , <i>Khőkeházy</i> , <i>Kompolthy</i> , <i>Szomorúkövi</i> , <i>Virágpálcza</i>	<i>Aranykövi</i> , <i>Aranyvölgyi</i> , <i>Bessenyei</i> , <i>Gyémántvölgyi</i> , <i>Jémántküvy</i> , <i>Kékőváradi</i> , <i>Lehelvölgy</i> , <i>Lilijomhedy</i> , <i>Ürümvilji</i> , <i>Zöldfáy</i>
Közszoói eredetű	<i>Fekete</i> , <i>Kemény</i> , <i>Kún</i>	<i>Aczél</i> , <i>Gyáry</i> , <i>Kukoricza</i> , <i>Ravasz</i> , <i>Söröss</i>

2. táblázat: A magyarosított zsidó nevek etimológiai-jelentéstani szempontú csoportosítása

A táblázatban szereplő névmagyarosítási kategóriákon kívül a zsidóság körében gyakori, KOZMA táblázata szerint a második legkedveltebb névválasztási stratégia a kereszt-névi eredetű családnév felvétele (KOZMA 2009b: 163). Az élclapokban mégsem találhatunk erre példákat.

	1890–1891	1898–1899
Jelentés alapján	<i>Ezüstkövy</i> , <i>Fekete</i> , <i>Gyémánthe-gyi</i> , <i>Gyémántkövi</i> , <i>Kanalassy</i> , <i>Ketreczy</i> , <i>Oroszlánkövy</i> , <i>Virágpálcza</i>	<i>Aranykövi</i> , <i>Aranyvölgy</i> , <i>Gyémánt-völgyi</i> , <i>Lilijomhedy</i> , <i>Zöldfáy</i>
Hangalak alapján	<i>Görgényi</i> , <i>Kemény</i> , <i>Kunhegyesi</i> , <i>Kún</i> , <i>Kompolthy</i>	<i>Korányfi</i>

3. táblázat: A magyarosított zsidó nevek motivációs szempontú csoportosítása

A vicclapok műfaji sajátosságai miatt ki kell egészítenünk e kategóriákat a beszélő nevekkel (*Bájléheley, Járgányi, Kuporgatnoky, Nyöhöghy, Rosszkorgyütt*). Egyes beszélő nevek a megnevezettek foglalkozására, illetve sajátságára utalnak: *Rosszkorgyütt* és *Járgányi* hordárok, *Kuporgatnoky* úr pedig gazdag bankár, amint azt jellemző tulajdonsága közlésével neve is sugalmazza.

9. Zsidó figurák jiddis–héber–német eredetű családneveinek csoportosítása. – A németes hangzású családnevek esetében megfigyelhető, hogy általában két részből állnak, s az összetételek többségére nem találunk példát a névjegyzékekben, csak azok elemeire. Ennek ellenére megállapítható, hogy az élclapi névadás követi a névadási tradíciókat. Ez alapján a következő – az élclapi névanyagban is megtalálható – csoportok alakíthatók ki; mindegyikük a közszavakból keletkeztetett nevek alcsoportjába tartozik (FORGÁCS 1987: 154–5):

I. Kezdetleges nevek

1. Testi tulajdonságok

a) **Testalkatra utaló nevek.** – A legtöbb élclapban szereplő név tulajdonságnév, amely alkalmas arra, hogy sugallja viselője személyiségét, hozzájáruljon az általánosításhoz. Mégis találkozunk gyakori, de ártatlanabb, zsidó közösségekben gyakori tulajdonságnevekkel is a korpuszban (*Blau, Braun, Deutsch, Gelb, Grosz, Grün, Klein, Roth, Schwarz, Weis*). Az eddig felsorolt nevek között több azonosságra is felfigyelhetünk, ha összevetjük ezeket KOZMA listájáról azokkal a német nevekkel (*Weisz, Schwarcz, Klein, Deutsch, Schlesinger, Krausz, Stern, Löw, Löwinger, Goldstein, Friedmann, Steiner, Grósz, Spitzer, Rosenfeld, Berger, Hirsch, Grün, Braun, Roth*), melyeket leginkább izraeliták viseltek az Osztrák–Magyar Monarchiában (KOZMA 2009: 155).

b) **Egyes testrészeken jelentkező rendellenességgel kapcsolatos nevek.** – A zsidók karikatúrákon és élceken ábrázolt „testi jellemzőit” is sugallhatják neveik. A sztereotípiák közül a leggyakoribbak a nagy orr, fül, vastagabb száj, X-láb, nem egyenes tartás, széles gesztusok beszéd közben és az ortodoxok esetében a pajesz (*Pájesz Moczli*). A száj a leggyakoribb a nevek között, de nem *Mund*, hanem *Maul* formában, amely a köznyelvben állatra vonatkozik, ’pofa’ jelentéssel bír, s emberre használva negatív konnotációjú. Pletykálásra, nagyszájúságra utal a *Froschmaul*, a *Klatschmaul*, a *Maulweh*, a *Saftmaul* és a *Schlappmaul* (’kimerült’) név. A ’láb’ német megfelelői is megjelennek a névadásban: a *Flügelbein* és a *Säbelbein* is utalhat az X-lábúságra, mint ahogy a *Drehfüsz* és a *Hinterfüsz* is. A *-füsz* szóval még a *Gansfüsz*, *Gänsefüsz* és *Hühnerfüsz* neveket találjuk. A *Geigenhals* (’hegedűnyakú’) is utalhat testi jellemzőre; az *Ohrenschmalz* (’fülszír’) ugyancsak pejoratív jellegű.

2. **Állatnevek.** – A *Bär, Hirsch, Löw/Löb, Wolf* különböző alakjai.

3. **Növényekre utaló nevek.** – A korpuszban nagy számban találunk olyan névösszetételeket, melyeknek egyik fele virágokra (*Nelken, Rosen, Tulpen*) utal vagy tartalmazza a *-blüth/-blüh* (’virágzat’) szót. Hasonlóképp a virágokhoz köthetők a *-duft* (’szag’) szóval képzett nevek, amelyeknek viszont lehet negatív értelmezésük is. A kortárs sztereotípiák és az élcek témáinak egyike a zsidókról ugyanis az, hogy ritkán mosakoznak, ezt sugallják a ’szag’ szóval képzett személynevek.

4. **Az élettelen természet tárgyait utaló nevek.** – Ebbe a csoportba sorolhatjuk a *Bach, Baum, Berg, Blitz, Fluss, Himmel, Morgen, Stern* és *Wasser* nevű figurákat.

5. **Jellemnevek, lelki tulajdonságra utaló nevek.** – A jellemnevek egy részét jiddis eredetű szavakból képezték (*tajt* 'ügyetlen', *tipes* 'ostoba'), de ezek csak egy-két élben bukkannak föl, kivéve a *Cwórach* ('túró') és *Nebbich* ('szegény') (vö. BLAU–LÁNG 1995, RAJ 1999). Az élclapok anekdotái alapján a – nem a 19. század utolsó harmadában kelet-ről érkező – zsidók legjellemzőbb tulajdonsága a gazdagság, amit nevük is sugall. A névszerkezetek első tagjai utalhatnak arra is, hogy a zsidók között nagy számban találunk ékszerészeket. Nagyon gyakori a *Diamant*-, *Gold*- és *Silber*- elnevezésű zsidó szereplő. Neveik a következő összetételekben fordulnak elő:

Diamant	-Ø -blatt -sack -stein	Gold	-berger -blüh -burg -fluss -fádián -glanz -hammer -schmalz -stein	Silber	-Ø -blitz -glanz -kranz -stein
----------------	---------------------------------	-------------	---	---------------	--

4. táblázat: Zsidó szereplők névösszetételeinek variációi *Diamant*-, *Gold*- és *Silber*- előtagokkal

Érdekes vonása az élclapi zsidó neveknek, hogy számos összetételt tejtermékek nevéből képezték; ez talán a zsidók speciális eljárására utal ezek külön tárolását illetően.

Cwórach	-Ø	Eier	-schmalz -teig	Butter	-milch -teig	Blau Gorken Gänse Mandel Süss	-milch
----------------	----	-------------	-------------------	---------------	-----------------	---	---------------

5. táblázat: Zsidó szereplők névösszetételeinek variációi tejtermékekre utaló elő-, illetve utótaggal

A tulajdonságnevek között több negatív jelentéstartalommal rendelkező tagot (*Bitter* 'keserű', *Flaum* 'háj, hízelgés', *-fleck* 'nem makulátlan jellemű', *Leber* 'rosszmájú', *-saft* 'nedv', *Sauer* 'savanyú'), s kevésbé valószínűleg csengő nevet találunk:

Bitter	-mann -salz -wasser	Grün	-Ø -saft	Sauer	-gork -maul -teig -topf -topp -wasser	Blau Brand Flaum Gelb Grün Leber Linsen Nebel Schaum Tinten Wasser	-fleck
---------------	---------------------------	-------------	-------------	--------------	--	--	---------------

6. táblázat: Zsidó szereplők névösszetételeinek variációi negatív jelentéstartalmú elő- vagy utótaggal

E kategóriák neveinek bemutatása után érdemes megjegyezni, hogy ha megvizsgáljuk SCHEIBERNÉ és KEMPELEN nevekről összeállított listáit, láthatjuk, hogy a 18. századi gyűjtésben is található *Bach-*, *Baum-*, *-stein* tagot tartalmazó név (az összegyűjtött zsidó családnevek felsorolását l. SCHEIBERNÉ 1981: 55–115), de ezek az elemek (*Bach-*, *-baum*, *Diamant*, *Gold-*, *Rose(n)-*, *Silber-*, *stein*, *Stern-*) többszörözödtek KEMPELEN gyűjtésében (az összegyűjtött zsidók névsorát l. KEMPELEN 1999: xi–xxxviii). Az eltérés oka, hogy SCHEIBERNÉ még a névadási rendelet (1787) előtti okleveles anyagot vizsgálta, míg KEMPELEN azoknak a zsidó családoknak a neveit gyűjtötte össze, akik a magyar közéletben bármikor valamilyen szerepet játszottak. Az említett típusú, de héber nyelvű zsidó neveket már a prebiblikus időkben is találunk; ez a zsidó névadás legősibb rétege, mely a későbbi századokban, a diaszpóra időszakában germán–jiddis elemekkel bővült, s megjelent a héber nevek jiddis fordításában (HAJDÚ 2002: 67–9). Ezekhez az ősi nevekhez hasonlítanak leginkább az élclapi zsidó nevek – kivéve a beszélő neveket és a magyarosított neveket. Igaz, az adott elemek a humoros történetekben gyakran más összetételben bukkannak fel, mint az anyakönyvekben.

6. Beszélő nevek. – A gúnyolódó szándékkal adott beszélő nevek is általában testrészekhez vagy tulajdonságokhoz köthetők, s gyakran az élc szerinti foglalkozáshoz kapcsolódó negatív jellemzőket teszik hangsúlyossá.

A gazdagnak ábrázolt zsidókhoz a következő beszélő nevek tartoznak: *Kopoty* és *Schansberger* új nemesek, akik közül *Schansberger* a történet szerint épp új palotáját építteti. A *Glanzfett/Glanzschmalz* ('zsír') nevekkkel illetett zsidók is gazdagok, s nevük vagyonosságukon kívül sugallja azt is, hogy túlsúlyosak. Üzlettulajdonosok, nagykereskedők viselik a *Krach/Krachfeld/Krachmandl* ('csőd') neveket, ami mutatója lehet egyfajta – negatív konnotációjú neven keresztül kifejezett – társadalmi frusztrációnak, s mintegy „kárpótlásul szolgál” azért, hogy a sikeres gazdasági tevékenységet végző nagyvállalatok, bankok jelentős hányada a 19. század végén zsidó tulajdonban volt. Ehhez kapcsolható még az is, hogy a hitelezőket és uzsorásokat is gyakran olyan beszélő nevekkkel illeték a lapok történetei, amelyek utalnak a magas kamatokra: *Zinsenfresser* ('kamatzabáló'), *Groschenfresser*, *Aufgeld*, *Blinddarm* ('vakbél'), *Kleingeld*. Üzletemberek neve a *Flohsvanz* ('bolhafark') és a *Wanzenblüt* ('poloskavér, élösködő ember') is, az utóbbi különösen erősen sugallja a zsidók gazdasági tevékenységéről alkotott társalmi véleményt. A szegényebb rétegek képviselői ritkábban jelennek meg beszélő nevekkkel az élclapok hasábjain. Hordárként bukkan föl a *Bar/Plattfus* ('mezítláb/lúdtalp'), illetve *Eckenreiber* ('sarkot dörzsölő'), s az anekdoták szerint is nagyon szegény *Bauchfleck* ('hasfolt') és *Bauchschmerz* ('hasfájás'), akiknek ennivalóra sincsen pénzük. Társadalmi státuszhoz nem köthető beszélő neveket is olvashatunk: *Blauschwanz* ('kék fark'), *Feder-schwanz* ('tollfark'), *Laubfrosch* ('levelibéka'), *Mehlworm* ('lisztféreg'), de foglalkozáshoz kapcsolódik a *Pantschl* és a *Weinworm* név is; mindkettőt borkereskedő viseli. A *Mägenduftné* ('gyomorszagú') és a *Stinker/Stink* ('bűdös fráter') pedig a már említett sztereotípiára utalnak.

7. Vallásban, babonában gyökerező nevek. – *Bórach* ('áldott'), *Chómez* ('kovácsos'), *Melamed* ('héber tanító'), *Óser* ('tilos'), *Schlemaz* ('balszerencse'), *Sólet*, *Szimche* ('öröm').

8. Ünnepevek. – *Jontef/Jontev*, *Peszách*.

II. Művelődési indítékú nevek

1. **Foglalkozásnevek.** – *Feffer-, Hosen-, Kohn, Salz-, Zucker-*. A *Kohn* a 19. század végén sem uralkodó a zsidó nevek között: 1898–1899-ben mindössze 11,79%-ukat teszi ki az élcslapokban.

2. **Foglalkozás tárgyára utaló nevek.** – *-flasch, -stock*.

3. **Etnikumot jelző nevek.** – *Pollák*.

10. Az izraelita keresztnévek gyakorisága az 1890-es években. – A zsidó keresztnévek az 1890-es évek elején is változatosabbak az 1860-as években tapasztaltnál. A leggyakoribb férfinevek továbbra is bibliai eredetűek. Legtöbbször *Dávid*-nak (15), illetve *Mór/Móricz*-nak (15) hívják a szereplőt, majd következik a *Náthán/Náczi* (13), illetve az *Izsák* (12) és a *Mózes* (12), becézett alakjaikkal együtt. A megnevezett női szereplők száma jelentősen kevesebb, egy-egy név általában egyszer-kétszer fordul elő. Egyedül a *Rozália* (11), illetve annak becézett alakjai bukkannak föl gyakrabban. Ez egybeesik KECSKÉS eredményeivel, aki – a neológ közösségekben – ugyancsak a *Rozáliát* találta a leginkább kedvelt névnek (KECSKÉS 2008: 378).

Az 1890-es évek végén a keresztnévek száma még több, s a női szereplők is többször kapnak utónevet. A leggyakrabban viselt női keresztnév ekkor is a *Rozália* (9), ezt követi a *Frádl* (8), a *Genedl* (7) és a *Móni* (7). A férfinevek esetében a sorrend és a legnagyobb számban előforduló nevek is változtak: *Mór/Móricz* (26) nevet viselő zsidó figuráról olvashatunk a legtöbbször, ezt követi a *Mózes* (24), majd az *Izor/Izidor* (15), az *Izsák* (15) és végül a *Pinkász* (14). A férfinevek esetében KECSKÉS eltérő névadási preferenciamodellt talált vizsgálatai szerint: a legkedveltebb név a *József* a neológok körében és *Herman* az ortodoxoknál, az élcslapi nevek közül a *Dávid*-ot találjuk nála a negyedik helyen, míg a többi név elő sem fordul listáján (KECSKÉS 2008: 377–8). HAJDÚ MIHÁLY több, a 19. századra vonatkozó névgyakorisági vizsgálat eredményét közli. Ezek alapján megfigyelhetjük, hogy az élcslapi névanyag első helyein szereplő nevek (*Mór/Móricz, Rozália*) a 19. század elejére-közepére vonatkozó elemzéseknél még ugyancsak a listák elején találhatók, de a 19. század végére vonatkozó adatok nagyban eltérnek az élcslapokban olvashatóktól (HAJDÚ 2002: 69–71). A vicclapokban a keresztnévadás tekintetében ugyan változott a nevek gyakorisága és száma, de az a tendencia, hogy a zsidókat leginkább ószövetségi nevekkal illetik, megmaradt, annak ellenére, hogy az anyakönyvek tanúsága szerint ez a 19. század végére már megváltozott. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy azok a csecsemők, akiknek nevei a 19. század végi anyakönyvekben olvashatók, a 20. század elejére nőttek fel, így a társadalom számára csak fáziskéséssel válik majd érzékelhetővé a névadási tendencia megváltozása. Ennek vizsgálata a 20. század eleji élcslapokban még a kutató előtt álló feladat.

11. Konklúzió. – Összegzésként megállíthatjuk, hogy a nem magyar nemzetiségi csoportok nevei az 1860-as években az elemzett élcslapokban változatosabb képet mutatnak, mint a 19. század utolsó évtizedében. Ekkor a zsidó család- és utónevek kerültek többségbe, s a többi nemzetiségi csoporthoz tartozó szereplők nevei erősen sablonossá váltak: jelentősen kevesebb számú és fajtájú névvel találkozhatunk. Az 1860-as években – a zsidók és a cigányok kivételével – gyakori a nevek jelentésének összekapcsolódása politikai eseményekkel; ez az 1890-es években már nem jellemző. Láthattuk, hogy az élcslapokban a figurák gyakran viseltek beszélő neveket, s a magyar társadalom a viccekben

is reagált a névmagyarosítási szokásokra. A zsidók élcslapi nevei az 1860-as években még az anyakönyvi korpuszhoz hasonlóak, az 1890-es években viszont már jelentősen eltérnek attól mind a keresztnévek, mind pedig a családnevek tekintetében.

Elemzésem következő célkitűzése egy bécsi vicclap névanyagának összegyűjtése és a névadás, illetve névváltoztatás megjelenítésének vizsgálata a Birodalom Lajtán túli területein, s az eredmények összehasonlítása a magyar élcslapokban megfigyelttel. A magyar nyelvű élcslapokat vizsgálva igyekszem összegyűjteni egy antiszemita lapnak, a Herkó Páternek az 1890-es években nem magyar nemzetiségi csoportokra vonatkozó névanyagát is, majd összehasonlítani ezt a Borsszem Jankóban és Az Üstökösben olvasottakkal.

Források

Az Üstökös: 1860–1861, 1868–1869, 1890–1891, 1898–1899. évfolyamok

Borsszem Jankó: 1868–1869, 1890–1891, 1898–1899. évfolyamok

Hivatkozott irodalom

BLAU HENRIK – LÁNG KÁROLY 1995. *Szájról-szájra. Magyar–jiddis szógyűjtemény*. Budapest.

FARKAS TAMÁS 2003a. Név és névváltoztatás – vice és valóság. *Névtani Értesítő* 25: 153–60.

FARKAS TAMÁS 2003b. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *Magyar Nyelv* 100: 144–63.

FARKAS TAMÁS 2004. A családnevek konnotációjáról. *Névtani Értesítő* 26: 49–56.

FARKAS TAMÁS 2009. „Nem magyar az, aki ics-vics...”. Egy fejezet a névmagyarosítások történetéből. *Létünk* 39: 41–9.

FARKAS TAMÁS – MAITZ PÉTER 2009. Nyelvi nacionalizmus és német családnevek a 19. századi Magyarországon. A névmagyarosítások nyelvi-ideológiai háttéréről. *Századok* 143: 565–92.

FENYVES KATALIN 2009. Hirschlől Szarvady és Ábrahám fia, Jenő: a névválasztás mint akkultúrációs stratégia. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történeteik időben, térben, társadalomban*. Budapest. 137–52.

FORGÁCS KRISZTINA 1987. Zsidó névmagyarosítás a XX. század 30-as éveiben. *Névtani Értesítő* 12: 149–61.

HAJDÚ MIHÁLY 2002. A héber-zsidó névadás. *Névtani Értesítő* 24: 67–79.

KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest.

KARÁDY VIKTOR 2009. A névmagyarosítások társadalomtörténeti összefüggései. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történeteik időben, térben, társadalomban*. Budapest. 41–54.

KECSKÉS JUDIT 2008. A felekezeti névpreferencia modelljei. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 369–79.

KEMPELEN BÉLA 1999. *Magyar zsidó családok*. Budapest.

KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. MNyTK. 34. Budapest.

KOZMA ISTVÁN 2009a. A magyarországi családnév-változtatások története számokban. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történeteik időben, térben, társadalomban*. Budapest. 345–52.

- KOZMA ISTVÁN 2009b. Közeledés, vagy az elkülönülés reprodukálása másként? Zsidó és keresztény névválasztás a századfordulón (1897–1908). In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest. 153–71.
- PallasLex. = *A Pallas Nagy Lexikona* 1897. 14. köt. Budapest.
- RAJ TAMÁS 1999. *100+1 jiddis szó*. Vác.
- SCHEIBERNÉ BERNÁTH LÍVIA 1981. *A magyarországi zsidóság személy- és családnevei II. József névadó rendeletéig*. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- TOLNAI VILMOS 1931. Beszélő nevek. *Magyar Nyelv* 28: 176–9.
- ZSUPOS ZOLTÁN 1993. Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok nevei a XVIII. században. *Névtani Értesítő* 15: 333–6.

TAMÁS ÁGNES

ÁGNES TAMÁS, Names of characters of non-Hungarian nationality occurring in Hungarian humour magazines in the second half of the 19th century

This study examines whether the family names of characters of non-Hungarian nationality appearing in humour magazines of the 1860s and 1890s bear some resemblance to real-life family names of the era occurring in official registers. Relevant data were collected from two popular contemporary humour magazines, entitled “Üstökös” and “Borsszem Jankó”. The collected family names tend to inform us about the social status as well as the nationality of the indicated characters; thus, family names as ethnic symbols can clearly differentiate Hungarian and non-Hungarian figures in the magazines. By comparing the name stocks of the two observed periods, one can deduce that in the 1860s Jewish names were not dominant in these papers; in the 1890s, however, most non-Hungarian names were Jewish, which resulted in a reduced name stock: the names of the non-Jewish characters appeared less frequently and in fewer variations than in the 1860s. The author also discusses how the process of Magyarization of family names was reflected in the magazines.

Helynévképzők a hivatalos névadás körében

1. Egy korábbi dolgozatomban a fiktív helynevek jellegzetes alaktani sajátosságait dolgozta fel azzal a céllal, hogy lássuk, mely helynévalkotó formánsok tekinthetők a mai napig produktívnak, új helynév létrehozására alkalmasnak. Ott elsősorban az irodalmi névadást vizsgáltam ebből a szempontból, alkalmanként kiegészítve más forrásokkal is, ahol ilyen nevek találhatók (BÉNYEI 2007). A fiktív nevekhez hasonlóan a hivatalos helységnévadás is alkalmasnak tűnik annak vizsgálatára, mely képzőkkel alakultak nevek a legutóbbi időkig. Nem elhanyagolható szempont, hogy a hivatalos helységnévadás révén rengeteg új név jött létre, így érdemes ebből a szempontból is megvizsgálni őket. Bár el szokták különíteni a rendszertelen és a rendszeres hivatalos helységnévadás korszakát (a rendszeres, központosított hivatalos névadás időszakát 1898-tól, a névtörvény megjelenésétől számítjuk; MEZŐ 1982: 46), ezek között a helynévképzők használata szempontjából nem mutatkoztak igazán különbségek.

2. MEZŐ ANDRÁS összegzésének (1982: 21) tanulsága szerint a hivatalos nevekkal szemben sokáig fenntartásai voltak a tudományosságnak, mondván, hogy csak az első névadási korszak (nagyjából a 18. századig) lehet tudományos kutatás tárgya; az újabb, hivatalos elnevezések ezzel szemben nem hasznosíthatók a helynévtörténet számára. LŐRINCZE LAJOS azonban már 1947-ben kimondta, hogy a hivatalos nevekről sem lenne szabad megfélekedni a magyar névrendszer vizsgálatakor (LŐRINCZE 1947: 27–9). Hasonlóan vélekedett BÁRCZI GÉZA is, aki szintén helytelennek tartotta azt az álláspontot, hogy a hivatalos nevek nem érdemelnek tudományos vizsgálatot, hiszen e nevek, még ha akár ideiglenesen léteznek is, nyelvi realitások; típusaik, illetve a névadás lélektana érdekes lehet a névtudomány szempontjából (BÁRCZI 1958: 146).

Az egyik közelítési szempont a földrajzi neveket a keletkezésük módja, vagyis eredetük szerint osztályozza. A névkeletkezés szempontjából a természetes nevek közösségi eredetűek, így nem deríthető ki a kezdeményező egyén, míg a mesterséges nevek valamely ismert személy vagy hatóság tudatos alkotásai (MEZŐ 1982: 34). A másik közelítési szempont a névhasználat síkján különíti el népi (közösségi) és hivatalos helyneveket. Figyelemre méltó B. GERGELY PIROSKA felvetése, mely szerint a hivatalos és népi névrendszer közötti összefüggéseket az irodalmi nyelv és a nyelvjárási viszonyához lehet hasonlítani (B. GERGELY 1968: 4–5). Bár ő ezt a megkülönböztetést a személynévrendszeren belül tette, MEZŐ a helynévrendszer vonatkozásában is továbbgondolta (1982: 40). Megemlíteném, hogy bár sokan azonosítják egymással a mesterséges és a hivatalos nevek csoportját, valójában a hivatalos nevek között előfordulhatnak felelevenített természetes nevek is.

3. A továbbiakban MEZŐ ANDRÁS összefoglaló munkája alapján (1982) névtípusonként igyekszem bemutatni azokat a neveket, amelyekben a helynévképzők is valamilyen módon szerepet kaptak a névalkotásban. Ezt kiegészítendő, MEZŐ ANDRÁS „Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz” című (1999) kötete alapján olyan neveket is bevontam

a vizsgálatba, melyek az eljárás során csak javaslatként szerepeltek, ám végül nem ez lett a törzskönyvbizottság által kijelölt végleges név. Oldalszámot általában nem közlök a nevek után, mivel ezek a névmutató alapján egyszerűen visszakereshetők. Gyakorisági sorrendben az *-s*, a *-d*, az *-i*, az *-sd*, a *-ka/-ke* és az *-ny* szerepel ebben az adatbázisban.

-s képző: A rendszertelen névadás időszakából viszonylag kevés név tartozik ide: *Borova* > *Fenyves*, *Brezócz* > *Vasnyires*, *Ihrács* > *Dallos*, *Kozelnik* > *Kecskés*, *Ovcsa* > *Bárányos*.

A rendszeres névadás időszakából viszont rengeteg az idetartozó név; a képzők közül egyértelműen ez a leggyakoribb használatú. Idegen név lefordításával (és képzővel való kiegészüléssel) jött létre pl.: *Alsó-Ribnyice* > *Alsóhalas*, *Dubova* > *Cseres*, *Borova* > *Fenyves*, *Glogon* > *Galagonyás*, *Haluzicz* > *Gallyas*, *Holubina* > *Galambos*, *Hornya* > *Katlanos*, *Kolibábócz* > *Bölcsős*, *Kosztrina* > *Csontos* (az utóbbi kettő esetében, bár egyik sem pontos etimológia alapján készült, a magyaros hangzás miatt végül e mellett döntöttek), *Krivostyán* > *Gödrös* („jelentése ugyan *Görbesd* vagy *Görbő*, de a nevek már foglaltak”; MEZŐ 1999: 209), *Lality* > *Liliomos*, *Lessnicz* > *Erdős*, *Obrucsnó* > *Abronsos*, *Ochodnicza* > *Ösvényes*, *Orsócz* > *Orsós*, *Peklina* > *Szurkos*, *Prikopa* > *Kapás*, *Roszina* > *Harmatos*, *Ulics* > *Utcás*, *Turna* > *Tornyos*, *Vilova* > *Tündéres*, *Zsittna* > *Búzás*, *Zsugásztra* > *Jávoros*. A képzők egyenlő értékéhez adalék, amikor egy-egy név lefordítása során hasonló alakváltozatok születnek javaslatként (függetlenül attól, hogy végül mi lesz a végleges név): *Krusicza*: *Körtés*, *Körtéd* (MEZŐ 1999: 210), *Koczúr*: *Halmos*, *Halmad* (MEZŐ 1999: 195), *Jarembina*: *Berkenyész*, *Berkenyéd* (MEZŐ 1999: 162), *Viszocsán*: *Magasd*, *Magasi* (MEZŐ 1999: 416) stb.

Az eredetihez hasonló hangzású köznévi szerepel alapszóként: *Bogyina* > *Bogyós*, *Bunkócz* > *Bunkós*, *Jalova* > *Jármos*, *Parabuty* > *Paripás* stb.

Idegen név lefordításával, valamint új jelzővel való kiegészüléssel jött létre (sok esetben a homonímia elkerülése végett): *Bukócz* > *Ungbükkös*, *Bukovinka* > *Beregbükkös*, *Chvojnicza* > *Nyitrafenyves*, *Dubrava* > *Liptótölgyes*, *Hrboltó* > *Liptóhalmos*, *Oreszkó* > *Kisdíós*, *Weizenried* > *Szőrénybúzás*, *Zlatócz* > *Vágaranyos*. A mi szempontunkból irreleváns jelzői előtagokat az magyarázza, hogy az 1898-as névtörvény kimondta: meg kell szüntetni a névegybeeséseket, vagyis a korábbi névrendszerre jellemző homonímiát. Ezt többek között a megyére, közeli folyóra, egyéb tulajdonságra utaló előtaggal lehetett könnyen megtenni (MEZŐ 1972: 57).

-d képző: A rendszertelen névadás időszakából: 1891: *Alsó-Mladonya* > *Alsó-Legénd*, *Felső-Mladonya* > *Felső-Legénd* (értelemszerűen csak az utótag a fordítás), *Brezovecz* > *Mura-Nyirád* (a fordítás mellett új jelzővel való kiegészülés figyelhető meg), 1894: *Bleigraben* > *Olmod* (csak az előtagot fordítják), 1886: *Hermanecz* > *Hermánd*, 1886: *Lieszkóc* > *Mogyoród*, 1888: *Leszkovecz* > *Mogyoród* (láthatóan ekkor még nem volt szempont a homonímia elkerülése, a rendszeres névadás időszakában azonban erre már külön figyelmet fordítottak).

A rendszeres névadás időszakából: *Dubine* > *Tölgyed*, *Jabuka* > *Almád*, *Jarembina* > *Berkenyéd*, *Krusicza* > *Körtéd*, *Littmanova* > *Hársád* (a növénynévi alapszó névtipológiai eleve gyakori, de ezek eddig csak *-s*, *-gy* vagy más képzővel léteztek, így nem jött létre meglévő névvel homonímia). *Jabrikó* > *Imréd*, *Stefuró* > *István*, *Jarkovác* > *Árkod*, *Kosztivjarszka* > *Élesd*, *Pivnicza* > *Pinczéd*, *Vránje* > *Varjad*. A *Felső-Jablonka*

> *Felsőalmád* és *Nemes-Lieszkó* > *Nemesmogyoród* esetében csak az utótag fordítása volt szükséges. Az idegen név lefordításával, valamint új jelzővel való kiegészüléssel jött létre: *Podhorje* > *Zsolnaerdőd*, *Dvorecz* > *Bánudvard*, *Vanyovka* > *Kisivánd*, *Krivina* > *Alsógörbed*, *Gavranyecz* > *Kishollód*.

-i képző: A rendszertelen névadás időszakából: *Kovasócz* > *Vend-Kovácsi*, (*Dubrau-*) *Králova* > (*Dubró-*) *Királyi*, *Mihalkova* > *Mihályi* (fordítás), *Predojna* > *Péteri* (hasonló hangzású alapszó). A rendszeres névadás időszakából, fordítással: *Hosztovicza* > *Vendégi*, *Ovcsársko* > *Juhászi*, *Viszoka* > *Magasi*, *Lukasócz* > *Lukácsi*, *Vlacsá* > *Balázsi*; új jelzővel kiegészítve: *Bratoncz* > *Murabaráti*, *Uhorszka* > *Ipolymagyari*, *Ruszkova* > *Visóoroszi*, *Ruszka* > *Zemplénoroszi*. Utótag fordítása jelzőcserével: *Budatin-Lehota* > *Újhelyszabadi*, *Plébán-Lehota* > *Papszabadi*.

-sd képző: A rendszertelen névadás időszakában fordítással keletkezett az *Alsó-Breznicz* > *Alsónyiresd*, *Assau* > *Hamvasd*, *Bukovje* > *Nemes-bükkösd*, *Kalchgruben* > *Mészverem*, ami a Hnt. 1877. szerint *Meszesd* néven is használatos volt (az egyik az összetett alakot fordítja le elemenként, a másik képzős alak), *Weingraben* > *Borosd*, *Zsábnik* > *Békásd*. A rendszeres névadás időszakából *Ribek* > *Halasd*, *Voloszánka* > *Hajasd*, *Zlatnik* > *Aranyosd*, valamint a megkülönböztető előtaggal ellátott *Konyus* > *Unglovasd*. (Ez utóbbi esetében a korábbi javaslat *Unglovas* volt, de módosították, mert így „jobb hangzású”; vö. MEZŐ 1999: 199.) Több esetben a helynevekben egyébként szokatlan alapszó mellett a képző biztosítja a helynévszerű hangzást: a Vas megyei *Assau* tükörfordítással lett *Hamvasd*, az Ung megyei *Voloszánka* pedig *Hajasd*. A szokatlan alapszó magyarázata az, hogy téves etimológia alapján hozták létre az új nevet: *Assau* esetében a nevet a 'körös' szó helyett a német 'hamu' szóval kapcsolták össze (vö. FNESz. *Hamvasd*), *Voloszánka* alapszavaként pedig a 'haj' szót azonosították a 'vlah, román' jelentésű szláv népnév helyett (SEBESTYÉN 2009: 182). Hasonlóképpen a magyaros hangzású alapszó mellett helynévképző *-sd* végződés figyelhető meg *Dubest* > *Dobosd* (bár az alapszóban található *dub* jelentése 'cser, tölgy') és *Popesd* > *Paposd* (végül *Kispapfalva*) esetében. A *Ludesd* > *Ludasd* változás pedig a község középkori történelmi névalakját eleveníti fel, így nem tárgyalható a ténylegesen új nevek között.

-ka/-ke képző: A *-ka/-ke* képzőre példa: *Osztroznicza* > *Szedreske*, *Orehova* > *Dióska*. Ezek a tipikus *-s* képzős növénynév + *-ka/-ke* névtípusba illeszkednek közelebből. Ide tartozik még a *Králike* > *Királyka*, *Tarkaicza* > *Tárkányka*, *Vavrecska* > *Lőrincke*. (A *Jurovecz* > *Györgyike* névmagyarítás esetében MEZŐ a képzőt személynévképzőnek tartja; 1982: 103.)

-ny képző: Az ide sorolható néhány név többnyire a fordítással létrejött nevek csoportjába tartozik: *Wagendrüssel* > *Merény* (az előtagot fordították, téves etimológia alapján; vö. FNESz.), *Krive* > *Sárosgörbény* (a megyére utaló előtaggal kiegészítve). Megemlítenédő, hogy az így létrejött neveket a családnev-változtatások során is felhasználták *-i* képzővel bővítve, az új családnevek így a közkedvelt *-ányi/-ényi* végződésük közé is beilleszkedtek (vö. JUHÁSZ 2007: 171–2). Hangtani változással (a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldásával) vagy szóértelmesítéssel alakult a *Kvacsán* > *Kacsány*.

4. A névváltoztatáskor a magyarosság szempontja azt kívánta meg, hogy az ország valamennyi településnevét lehetőleg magyar jelentésszerkezetűvé, illetve hangzásúvá formálják (MEZŐ 1982: 138). A hivatalos névváltoztatás, névmagyarosítás egyik legkedveltebb eljárása, mint láttuk, az idegen név lefordítása. Ebben szerepet játszott az a tapasztalat, hogy kétnyelvű területeken eleve gyakoriak a magyar–idegen nyelvi névpárok, melyek értelmileg megfelelnek egymásnak (vö. pl. KNIEZSA 1944). A nevek lefordítása persze sok jelentéstani, névtani problémát vet fel, hiszen sok név etimológiája nem világos, különösen, ha eredeti alakja az évszázadok alatt módosult. (A 19. század utolsó negyedének fordításai ráadásul nem nyelvészekről, hanem hivatalnokokról származnak.) Eppen ezért nem is mindig lehet különválasztani a fordítást és a paronim közszóval való helyettesítést, illetve szemantikai adaptációt. A fordítás szándéka mindenesetre akkor is kimutatható sok esetben, amikor az újonnan alkotott név téves etimológián alapul (pl. a már említett *Aschau* > *Hamvasd*). Az új nevek létrehozásában (és névrendszerbe való beillesztésében) fontos szerepet játszanak a jellegzetes képzők (a különböző jellegzetes elő- és utótagok mellett; vö. J. SOLTÉSZ 1979: 19). Amint azt a fentiekben láthattuk, minden fontosabb képző előfordul ilyen vonatkozásban. A hivatalos névadás névmagyarosításai között a képzők adott névrendszerre utaló funkciója kétfelől is érzékelhető: egyrészt megfigyelhető az idegen névvégek elhagyása, majd a magyarban jellemző névvégződések kialakítása (hasonlóan a családnév-magyarosításokhoz; vö. FARKAS 2009: 38); pl. *Orehova* > *Dióska*, *Dubine* > *Tölgyed*, *Lessnicz* > *Erdős*. (Természetesen nem csak képzős nevek feleltethetők meg az eredetileg képzős névnek, pl. *Dubova* > *Cserfalu*.)

Az idegen nevek lefordításával alakult nevek csoportján belül nem csak egyszerű képzős nevek jönnek létre; sok esetben valamilyen (pl. megyére jellemző) előtag is járul hozzájuk. Ezeket a neveket az utótag alakulásmódja miatt vehetjük itt is figyelembe; pl. *Balosest* > *Bégabalázsd*, *Brázova* > *Béganyiresd*, *Dubovó* > *Turóczytölgyes*, *Dvorecz* > *Szepesudvard*, *Gainár* > *Alsótyúkos*, *Gribó* > *Kisgombás*, *Hlinik* > *Vágagyagos*, *Huorki* > *Zsolnaberkes*, *Isztebnik* > *Vághidas*, *Jamnik* > *Szepesárki*, *Kalusa* > *Ungtavas*, *Konyus* > *Unglovasd*, *Korbest* > *Maroshollód*, *Korniczal* > *Báródsomos*, *Kosztolna* > *Nagyegyházás*, *Krivina* > *Alsógörbed*, *Oresác* > *Homokdiód*, *Petrócz* > *Ungpéteri*, *Sipkó* > *Báncsipkés Szvidnicska* > *Kisfagyalos*, *Vanyovka* > *Kisivánd*.

A következő típus, amikor a korábbi idegen név helyébe hasonló hangzású (paronim) magyar köznévből alkotnak új nevet, amely képzős formában jelenik meg: *Csokotes* > *Csókás*, *Csrecsán* > *Cseresnyés*, *Klászita* > *Kalászi*, *Koszorin* > *Koszorús*, *Kükecs* > *Kökényes*, *Laczkó* > *Lászlód*, *Mostenicz* > *Mosód*, *Nemsócz* > *Nemesd*, *Valaszka* > *Olaszka*, *Willersdorf* > *Villámos* stb.; jelzővel kiegészülve: *Dinyás* > *Torontáldinnyés*, *Gross* > *Marosgórós*, *Lunkavicza* > *Nagylankás*, *Medvedze* > *Kismedvés*, *Plosicz* > *Kevepallós*, *Zárjecs* > *Alsózáros*. Ezek a szemantikai adaptációra is példák egyezsmind. Bár a két név között nincs etimológiai kapcsolat, az értelmessé alakítás szándéka világos: így ezeket mesterségesen létrehozott népetimológiáknak is tarthatjuk. A rendszeres névadás időszakából is idézhetők hasonló példák (a korábbi idegen eredetű név helyébe paronim köznév kerül): *Dubest* > *Dobosd*, *Potoka* > *Pataki*, *Prusz* > *Poroszi*, *Szobatin* > *Szombati* (javaslat még: *Újszabadi*), *Zábidó* > *Zabod*. Az, hogy ezeknek a neveknek e korszakhoz kötődő mesterséges volta időnként jól felismerhető, már inkább az alapszó szemantikáján múlik: olyan lexémák is megjelenhetnek bennük ugyanis alapszóként, amelyek egyébként nem szokásosak.

Ennek a csoportnak egy speciális alcsoportja, amikor az idegen hangzású alapszót hasonló hangzású magyar tulajdonnévvvel helyettesítik, és képzős személynév jelenik meg a magyarosítás eredményeként: *Mihalesd* > *Mihályosd*, *Tomest* > *Tamásd*, *Zsurest* > *Győrös*.

A névmagyarosítás néha csak hangzásbeli átalakítást jelent (pl. vegyes hangrendűség vagy mássalhangzó-torlódás megszüntetését). A mi szempontunkból ide tartozhatnak azok az esetek, amikor elhagyják az idegenszerű végződést: *Farkasdin* > *Farkasd*; vagy – bár nem értelmes az alapszó – a név az átalakítás után formailag a *-d* képzős nevek csoportjába illeszkedik: *Billa* > *Billéd*, *Kepet* > *Keped*, *Unyatin* > *Unyad*. Valószínűleg ugyanez a cél magyarázza a *Motovilecz* > *Mottolyád* név megalkotását is.

A rendszeres névadás időszakából szintén egyszerű hangzásbeli átalakítás figyelhető meg a szóvégi *n* > *ny* változás esetében: *Báton* > *Bátöny*, *Csatán* > *Csatány*, *Domán* > *Domány* stb. A palatalizálódott névvégek analógiáján túl az a törekvés is magyarázhatja a változást, hogy a helyhatározó-ragos formával való összetévesztés elkerülhető legyen, valamint a nevek így a jellegzetes *-ny* végű helynevek csoportjába is illeszkedjenek hangzás tekintetében. Másrészt megfigyelhető a *t* > *d* (szintén szóvégi) zöngésülés, ami az eredeti nevet így a *-d* képzős nevekhez teszi hasonlóvá: *Brezest* > *Berzesd*, *Dezest* > *Dezesd*, *Nermet* > *Nermed*, *Sust* > *Susd*, *Szerbest* > *Szerbesd*. Egyéb hangzásbeli átalakítást láthatunk a *Godinesd* > *Gádonos*, *Szeferkin* > *Szekerény*, *Veprovác* > *Veprőd* esetében. Itt is valamilyen jellegzetes képzőelem jelenik meg egy értelmetlen alapszó mellett, azaz a nevek hangzásban beilleszkednek a meglévők közé. Az indoklásban meg is jelenik, hogy így „magyaros hangzású”.

A történeti név felelevenítésével létrejött névmagyarosításokat nem tárgyalom; csupán néhány érdekes példát mutatok be, amelyekben némileg módosul is a régi név: *Allios* > *Temesillésd* (1332–37: *Elleusfalva*), *Juonesd* > *Körösivánd* (1441: *Iwanfalwa*), *Pokola* > *Biharpoklos* (1588: *Pakalafalva*). Ezekben az esetekben megfigyelhető (másodlagosan) a jellegzetes magyar helynévképző megjelenése is.

Összességében azt láthattuk, hogy a helynévképzők alkalmazása több névtípusban is megtalálható a hivatalos névadás körében. FARKAS TAMÁS családnévállományra tett megállapításaival egybehangzóan (2009: 39) a helynevekről is megállapíthatjuk, hogy a jellegzetesnek tekinthető névformánsok a természetes névanyagot felülmúló arányban vehettek részt a névalkotásban.

Hivatkozott irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1958². *A magyar szókincs eredete*. Budapest.
 BÉNYEI ÁGNES 2007. Helynévképzők a fiktív nevek körében. *Névtani Értesítő* 29: 57–63.
 FARKAS TAMÁS 2009. Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontextus-helyzetben. *Névtani Értesítő* 31: 27–46.
 FNESZ. = KISS LAJOS 1988². *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Budapest.
 B. GERGELY PIROSKA 1968. Módszertani észrevételek a személynévek szinkrón vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárás* 14: 3–15.
 Hnt. 1877. = *A magyar korona országainak helynévnyvtára*. Budapest, 1877.

- JUHÁSZ DEZSŐ 2007. A magyarosított családnevek morfológiájának és szemantikájának konnotációs megközelítéséhez. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest. 165–73.
- KNIEZSA ISTVÁN 1944. *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Budapest.
- LÖRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete*. Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 1972. Községneveink rendezése a századfordulón. *Magyar Nyelv* 68: 54–66.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 1999. *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz*. Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2009. Kárpátaljai helységnév-magyarázatok a Nagybereznai járásból. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok* 4. Debrecen. 171–84.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

BÉNYEI ÁGNES

ÁGNES BÉNYEI, **Derivative suffixes producing settlement names in official naming practices**

This paper discusses the morphology of official settlement names. The author examines which derivative suffixes are used in this place name stock. In order of frequency: suffixes *-s*, *-d*, *-i*, *-sd*, *-ka/-ke* and *-ny* are often found in official settlement names; sometimes their frequency exceeds the number of their occurrences in settlement names formed in the non-official processes of place-naming. Interestingly enough, during Magyarization of surnames some of the derived official settlement name forms were turned into family names by way of attaching the suffix *-i*.

ÉPÜLETNÉV, ÉPÍTMÉNYNÉV, LÉTESÍTMÉNYNÉV

1. A létesítménynév fogalma, kapcsolata az épület- és építménynevekkel

1.1. A névtani szakirodalomban főként a címben megnevezett három terminussal jelöljük azokat a fogalmakat, amelyeket dolgozatomban elkülöníték, meghatározok és szűkebb, illetőleg tágabb – egymással nem szinonim, hanem bennfoglalásos viszonyban lévő – helynévi csoportok megjelölésére a szaknyelvi használatban is alkalmasnak tartok. A vizsgált névfajták a névkutatás mostohagyermekének is tekinthetők, hiszen nem sorolhatjuk őket a régóta kedvelt, alaposan feldolgozott témák közé. Ennek megvannak a most nem részletezendő okai – nyilván leginkább a denotátumok fontosságával és a névfajták történeti adatainak megjelenésével függenek össze. A létesítmények elnevezései a gazdaság- és társadalomtörténet változásai, a forrásadatoltság javulása kapcsán csak az utóbbi századokban szaporodnak meg (történeti rétegződésükről l. HÁRI 2005). Ráadásul a névfajta elkülönítésében sincs teljes konszenzus (már ha egy adott összefoglaló munka egyáltalán említi őket külön); határuk bizonytalan – bár ezt annak is lehet tulajdonítani, hogy külön, alaposabban nem foglalkoztak velük. Az említett hiányon kívül van még egy igen jelentős ok, ami miatt már régóta nem tűr halasztást ezen nevek független elemzése: a gyakoriságuk. Korábbi vizsgálataim során, melyek a Móri járás (Fejér m.) egykori kilenc településének helynévrendszerét érintették, megállapítottam, hogy az adott névanyag több mint 40%-a sorolható a létesítménynevek közé (ezzel szemben egy korai ómagyar kori korpuszban ez az arány csupán 3%; vö. HÁRI 2002: 59). Ez a tény napjainkban több feladatot is ró ránk: gondolhatunk többek között arra, hogy e hatalmas névállomány az alkalmazott névtan számára jelöl ki teendőket (pl. a mindennapi helyesírás területén – vö. FARKAS 2008).

1.2. A továbbiakban az emberi tevékenységhez kötődő, annak révén kialakult helyek megnevezésére szolgáló fogalmakat tisztázom. Az *épület* szó jelentését „A magyar nyelv értelmező szótára” így adja meg: ’emberek, állatok befogadására, ott-tartózkodására vagy anyagok elhelyezésére, tárolására alkalmas, szilárd anyagokból készült, állandó jellegű építmény’ (ÉrtSz. *épület* a.). Ennél tágabb hatókörű az *építmény* szó szűkszavúan megfogalmazott első jelentése: ’építéssel készült alkotás, építés eredménye (pl. állványzat, gát, ház, híd, töltés, tribün, vasúti pálya)’ (ÉrtSz. *építmény* a.). A „Magyar nagylexikon” megfogalmazásában: „építőanyagok felhasználásával készített létesítmények gyűjtőneve; így építmény mindenfajta épület, de építmények az acélból készült hidak, tornyok, távvezetékoszlopok, a csatornák és földből készített töltések is...” (Nagylex. *építmény* a.).

A hosszabb idézést szükségesnek tartottam: egyrészt a fogalmakról élő képek felrajzolása céljából, másrészt azért is, hogy jelentéskörük tágasságát némiképp így is érzékeltessem (látható, hogy a felsorolás a meghatározásoknak fontos eszköze: részben az adekvát jelentés megadásának hiányával, kikerülésével is magyarázható). A jelöltek oldaláról illetékes szakmai lexikonunk, a „Műszaki lexikon” határozottabban fogalmaz: épületnek tekinti a magasépítéssel létrehozott építményeket, amelyek „térelhatárolás útján [...]”

összességükben tereket alkotnak” abból a célból, hogy különböző társadalmi-gazdasági funkciók részfeladatait, az azokban részt vevő embereket és eszközöket a többi részfeladat zavaró hatásától és a külső környezet kedvezőtlen befolyásától a kívánatos mértékben elszigeteljük (MűszLex. *épület* a.). A lexikon az építmények közé az épületeken kívül a mélyépítéssel készült létesítményeket (alagutak, hidak, csatornák stb.) is besorolja. A műszaki alkotások közül a termelő, kommunális és egyéb funkciókban részt vevő berendezéseket nem tartja építménynek (pl. kemence, daru), csak azokat, amelyek az említett tevékenységekben közvetlenül nem kapnak szerepet, hanem a berendezések csoportjának a külvilággal való kapcsolatát segítik, vagy a kedvezőtlen hatásoktól védik őket (pl. darupálya, tetőszerkezet – MűszLex. *építmény* a.).

Az épületek csoportja tehát az építmények halmazának egy részét képezi. Az *épület* értelmezésének jellegzetességét a halmazába tartozó elemek funkciója adja meg az építmények nagyobb egységén belül; ez nyilván sajátos formai jegyekkel is együtt jár: az épületek zárt jellegére az ÉKsz.² is utal (*épület* a.). Az *építmény* jelentésében elkészítésének módja, alkotórészeinek anyaga a meghatározó. Felhasználásukat tekintve tehát szolgálhatnak épületként vagy más feladatot is betölthetnek. (Ez igen széles kört ölel fel; pl. utak, hidak, víztározók, mészégető kemencék, vadetető, vermek, dögterek, sportpályák, helyhez kötött tárgyak, haranglábak, sáncok stb.).

A lehetséges definíciókból kiindulva (az épület: emberek, állatok befogadására, ott-tartózkodására vagy anyagok elhelyezésére, tárolására alkalmas, szilárd anyagokból készült, zárt vagy részben zárt, állandó jellegű építmény; az építmény: építőanyagok felhasználásával, emberi közreműködéssel készített alkotás, mely épületként vagy egyéb célra szolgál) adhatjuk meg a – jellegzetesen nyelven kívüli szempontokra támaszkodó – névtani műszavak jelentését is. Ezek alapján az **épületnév** olyan helynév, melynek denotátuma épület vagy épületcsoport, az **építménynév** pedig olyan helynév, amelynek denotátuma építmény vagy építmények csoportja.

1.3. A létesítmény kifejezést az építménynél némileg tágabb értelemben használom. A létesítmények halmazának vannak olyan elemei, amelyek kívül esnek az építmények csoportján: nem építés által válnak létesítménnyé (miként az építmények), hanem a használat, felhasználás teremti meg azt a többletet, amelytől létesítménynek tekinthetjük őket. Ilyen hasznosítás lehet például a *Szérűskert* esetében a terménytárolás vagy a szemnyerés mozzanata, a kerítettség megléte mellett. Egy határjel esetében maga a (határjárás tevékenységével részben párhuzamos) névadás formálja létesítménnyé az adott helyet, objektumot – noha általában külső jegyei is vannak a határpontok kialakításának (határhalmok emelése), de például az élő fák kereszttel történő megjelölése semmiképpen sem tekinthető építésnek. Egy ki nem épített, táblával nem jelölt autóbusz-megállót (bár a megjelölést, a kialakítást már szabályok írják elő) a használat, szokás tesz létesítménnyé. Egy homokhordó gödör, egy jelöletlen, de nevet mégis viselő sír szintén nem tekinthető építménynek.

A *létesítmény* szót a hivatalos jellegű használat ugyan erősen lefoglalta, jelentését lecsűkítette: 'állami, társadalmi, közösségi tevékenység céljaira létesített nagyobb szabású építmény, üzem, intézmény stb.' (ÉrtSz. *létesítmény* a.). A MűszLex. az *építmény* „mezéjében” maradva értelmezi a tágabb jelentésű létesítmény fogalmát, melybe a rendeltetés-szerű használatához szükséges berendezéseket és felszereléseket is beleveszi. Megjegyzi azonban, hogy ez a megjelölés elsősorban nagyobb együttes beruházások (gyártelep,

bánya, lakótelep stb.) esetében jelentkezik (MűszLex. *építmény*, *létesítmény* a.). Mindazonáltal a kifejezést alkalmasnak tartom arra, hogy névtani használatban ne csupán a jelentősebb építményeket, illetőleg építmények csoportját jelölje, hanem – alapszava etimológiájának megfelelően – azoknak a helyeknek a megnevezésére is használható legyen, amelyek nem kizárólag építés útján keletkeztek, hanem az emberi alkotás, létrehozás különböző formáinak eredményei (vö. a *lesz* ige 'születik, keletkezik' jelentése; TESz. *lét*, *létesít*, *létesül* a.).

Mindezek után a **létesítménynév** meghatározását így foglalhatom össze: olyan helynév vagy helynévként is értelmezhető tulajdonnév, melynek denotátuma (annak teljes egésze) emberi munka eredményeként vagy annak következtében jött létre. Lehet egyetlen objektum vagy objektumok csoportja is; utóbbi esetben lakóépületet csak korlátozott számban (négyet-ötöt) tartalmazhat. Noha mezőgazdasági (növénytermesztési, állattenyésztési, halgazdálkodási stb.) funkciót is hordozhat, nem kizárólag annak átalakító hatása következtében alakult ki.

A létesítményeket – bár érintkezési pontok vannak – el kell különítenünk a településektől. A létesítmények egy végletes értelmezésében azonban (ha a lakóépületek számát a létesítményen belül nem korlátozzuk) minden település létesítménynek is tekinthető. (A létesítménynevek és helységnevek, településrésznevek határterületének kérdésére később még visszatérek.) A fenti definíció utolsó mondatának célja, hogy feljogosítson bennünket arra, hogy a létesítményneveket a magyar szakirodalomban LŐRINCZE LAJOS óta használt **műveltségi nevek** osztályának (LŐRINCZE 1947: 14–20) egy szűkebb csoportjaként értelmezhezzük. Nem értendő ide tehát az – ADOLF BACH megfogalmazásában (BACH 1953: 370) – nevükben az emberi használat átalakító erejét (der Benutzung durch Menschen) tükröző objektumok (rétek, legelők, erdők, szántók stb.) elnevezései. A jelentés egészének létesítményre vonatkozását a *kert* földrajzi köznévi elemet tartalmazó helyek nagyobb részénél szükséges hangsúlyozni, melyek nevükben mesterséges kerítésre, árokra utalnak ugyan, azonban rendszerint határrészt jelölnek. Ezek az építmények csupán elemei az ilyen nevek denotátumának, de nem azonosak azzal: így jogosnak látszik, ha nem szerepeltetjük őket a létesítménynevek között (pl. *Irtáskert*, *Csikó-kert*, *Káposztáskert*). A nevek *kert* eleme a védelmet, elhatárolást szolgáló építmények jelenlétére utal (vö. BALOGH 1984: 515–8). De például a *Szérűskert* név mellett a *Fáskert* elnevezés is (utóbbi akkor, ha 'falerakat' a jelentése) tároló funkciójú helyeket jelöl, ezért a létesítménynevek közé sorolhatjuk.

1.4. A létesítmény, létesítménynév fogalmát, amennyiben használják, a névkutatók is tágabban szokták értelmezni. A továbbiakban röviden áttekintem a terminus használatát bizonyos nemzetközi kitekintéssel – a kifejezések használatának függvényében. Már előljáróban megjegyezhető, hogy az alkalmazott műszók gyakorlatilag egyetlen tárgyalts esetben sem szoros értelemben vett szinonimái egymásnak, de jelentéseik rokonok.

A külföldi szerzők közül a már idézett ADOLF BACH a műveltségi neveken belül tárgyalja azokat a helyneveket, amelyek emberi létesítményeket, berendezéseket jelölnek (menschlichen Anlagen, Einrichtungen – BACH 1953: xix). A francia névtani szakirodalomban JEAN-MARIE RICOLFIS többszintű és kevert helynévosztályozásában az emberi munka eredményei (l'oeuvre de l'homme) közt mutatja be a kézművességhez, iparhoz, kereskedelemhez, a közlekedési utakhoz kapcsolódó, valamint a történelemre és vallásra utaló kifejezéseket magukba foglaló neveket (RICOLFIS 1980: 28; ez LŐRINCZE műveltségi

névi csoportjához áll közel megnevezésében és tartalmában is). Némileg szűkebb körre vonatkozik CHRISTIAN BAYLON és PAUL FABRE egyetemi oktatási célokra készült könyvének jellemzően rövidre fogott leíró részében a helynévfajták közül tárgyunkra vonatkoztatható *constructions et travaux des hommes* (építmények és emberi alkotások) kifejezés (BAYLON–FABRE 1982: 233–4).

A magyar névtudományban az élőnyelvi gyűjtések 20. századi megélénkülése nyomán növekedett meg az építménynevek, létesítménynevek iránti figyelem. INCZEFI GÉZA helynév-tipológiájában a *létesítménynév* kifejezést alkalmazza sajátos rendszerezésének megfelelően mind a személynévi, mind a csak köznévi elemet tartalmazó helynevek osztályozásakor (INCZEFI 1970: 104–5). J. SOLTÉSZ KATALIN elméleti áttekintésében a városrész- és utcanevek mellett foglalkozik az építménynevekkel (J. SOLTÉSZ 1979: 88). HAJDÚ MIHÁLY az 1970-es évek végén kibontakozó terminológiai eszmecsere folyamán az *épület-név* és *építménynév* műszavak közötti választásban tanácstalan, bár inkább az utóbbi felé hajlik: „Az elsőbe nem illenek be a hidak, gátak stb. nevei, az utóbbi viszont inkább éppen ezekre látszik vonatkozni, s a tanyaneveket nehezen lehet beleérteni” (HAJDÚ 1979: 22). Ekkor még a helynevek között képzel el a névtípus helyét, másfél évtizeddel később azonban, a középiskolai oktatás igényeire számító névtani összefoglalójában már más véleményt formál: önálló – nem a helynevekhez tartozó – névfajtaként ír az emberi létesítmények neveiről (HAJDÚ 1994: 67). HOFFMANN ISTVÁN névrendszertani leírásában az *építménynevek* terminust használja. A valóságnak az általa ide sorolt elemeit finom alcsoportokkal tagolja (HOFFMANN 1993: 37). KÁLNÁSI ÁRPÁD a szatmári helynévtípusok vizsgálata során a *létesítménynév* kifejezést használja, a műszót azonban csak felsorolás jelleggel határozza meg (KÁLNÁSI 1996: 165).

A helynévfajta megnevezésén kívül más, a szakirodalomban használt, hasznosítható és használatra érdemes, kapcsolódó kifejezés értelmezésére is szükség van. A terminológia egységesítése fájó hiánya földrajzinév-kutatásunknak. E probléma megoldására több kutató is javasolta egy terminológiai szótár megalkotását. Hasonló jellegű külföldi szakmunkák ismertetése kapcsán példának okáért FEHÉRTÓI KATALIN (1966: 246), MIZSER LAJOS (1979: 248) vagy a Névtani Értesítő indulása nyomán kialakult elnevezésbeli vitában VARGA MÁRIA (1980: 59), aki a földrajzinév-gyűjtő munka egy állomásaként szertegette volna, hogy „mielőbb tegyék közzé a földrajzi nevek terminológiai jegyzékét”. Helynévkutatásunknak 1958 és az ezredforduló közti történetét feldolgozó művében HOFFMANN ISTVÁN érzékeltette a kérdés fontosságát (HOFFMANN 2003: 54–5).

1.5. A létesítménynevek alá sorolható alcsoportok megnevezésére is számos műszó él mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalomban. Csak néhány példát említek a használatos kifejezések közül. Az 1990-es évek közepén megjelent nemzetközi névtani enciklopédia vonatkozó német nyelvű fejezetei az *Apothekennamen* ('patikanevek'; HELLFRITZSCH 1996a: 1590), *Klosternamen* ('kolostornevek'; REITZENSTEIN 1996: 1593), *Burgnamen* ('várnevek'; BOXLER 1996: 1596), *Gasthausnamen* ('vendéglőnevek'; LORENZ JEHLE 1996: 1601), *Gruben- und Zechennamen* ('bányanevek, bányaüzemek nevei'; HELLFRITZSCH 1996b: 1613), a föld alatti toponímiát összefoglaló francia nyelvű tanulmány a *noms de veines* 'bányanevek' és a *stratonymes* 'a kőszénbányák és kőbányák elnevezései' (GERMAIN 1996: 1531–2) terminusokat használja. Kézenfekvő műszó a *Hausnamen* ('háznevek'; GROHNE 1902). A német szakirodalom a külterületen fekvő utak neveit a *Straßenname* 'útnév' szakkifejezéssel jelöli. A szó jelölési köre a 19. század elejétől

kezdett kitágulni, ma minden közlekedésre szolgáló helyet lehet érteni alatta. Ugyanilyen funkciója van a hasonló jelentésű, görög eredetű *Hodonym* műszónak (VINCZE 1996: 90–1); ez újabban más nyelvek névtani irodalmában is tért hódít (francia *odonyme*, *odonymie*; vö. GENDRON 2006).

Az angol nyelvű országok szakembereinek kedvelt névtípusait jelöli a *house names* ('háznevek'; ASHLEY 1972: 288), *post office names* ('postanevek'; LAPIERRE 1982: 105), *shop names* (DUNKLING 1993: 181) és *business names* ('üzletnevek'; HERBERT 1999: 249), *pub names* ('kocsmanevek'; DUNKLING 1993: 183).

A magyar névtudomány műszóhasználatában is – e névtípus kutatásának napirendre kerülésével – megjelent néhány kifejezés: *hidnevek*, *állomásnév* (J. SOLTÉSZ 1979: 90, 93); *háznevek*, *villanevek* (HAJDÚ 1979: 23); *lakóparknevek* (HEGEDŰS 2008); *kocsmá- és csárdanevek* (KIS 1999: 323); *kávéháznevek* (HAVAS 2002); *üzletnevek* (BÍRÓ 1985); *templomnevek* (MEZŐ 1998: 113); *patikanevek* (ÖRDÖG 1981: 235) és szinonimaként *gyógyszertárnevek* (BÖLCSKEI 2003); *bányanevek* (MIZSER 1995: 131); *várnevek* (ZELLIGER 1991: 545); *kútnevek* (HÉVVÍZI 1989: 102); *útnevek* (BENKŐ 1998: 176) stb. POSGAY ILDIKÓ 1981-ben *vendéglátóipari nevek*-ről beszél (1981: 241), 1997-ben – hasonló anyagot vizsgálva – terminusként már összetett szót használ: *eszpresszónevek* (1997: 590).

A különféle denotátumcsoportokra alkalmazott helynévfajok megnevezései általában egyértelműek, beszélő kifejezések. Az 1960-as években megjelent német névtudományi szakszótár szerzője, WITKOWSKI az ilyen magától értetődő összetételeket nem is vette fel a szócikkek közé (vö. FEHÉRTÓI 1966: 246).

A használatos szakkifejezések egységesítése rendkívül fontos feladat. Rendet a többértelműségben egy – már oly sokak által felvetett – széles szakmai körökben elfogadható terminológiai szótár megalkotása teremthetne. A végső megállapodást nyilván az élő gyakorlat is befolyásolná.

1.6. Itt csak röviden van alkalmam utalni az **épület és épületcsoport (építmény és építménycsoport, létesítmény és létesítménycsoport)** – mint létesítménynevek jelöltjeinek – egymáshoz való viszonyulásának kérdésére. A denotátumpárok a tulajdonnevek hierarchikus, több szintet felölelő rendszerébe illeszkednek bele. (Az egymással szorosabban összefüggő helynévi szintek közti kapcsolatokról részletesebben l. HÁRI 2010.)

Hogy a helynévfajta altípusai miként jelennek meg a szakirodalomban, mely nagyobb névosztályba, miként sorolják be őket, erre a létesítménynevek csoportjait bemutató későbbi dolgozatban térek ki.

2. A névfajta érintkezése a köznevekkel, más tulajdonnévfajtákkal

2.1. Létesítménynevek és köznevek határterülete. – A tulajdonnév és a köznév határterületét vizsgáló szakirodalom igen gazdag. Itt – a teljesség és a reprezentáció igénye nélkül – csak utalásszerűen hivatkozom néhányukra. Az elsők között BÁRCZI GÉZA az, aki jelzi, hogy néha – főként határnevekkel kapcsolatban – nehéz eldönteni, vajon valóban földrajzi névvel, a földrajzi tárgy egyedi nevével vagy egyszerűen köznyelvi megnevezésével állunk-e szemben (BÁRCZI 1958: 145). Legegyszerűbben az alakilag a földrajzi köznevekkel megegyező, hasadással keletkezett helyneveket iktathatnánk ki a tulajdonnevek közül. Az épületek, létesítmények nevei között sok ilyen etimológiailag áttetsző, egyszerű szerkezetű, gyakran előforduló, „köznap” név van (*Templom*, *Pásztorház*,

Kőbánya, Temető). Ez a jelenség a megyei helynévgyűjtések kezdeti szakaszában is sok vitára adott okot. HAJDÚ MIHÁLY így ír tapasztalatairól: „A fonyódi járás névanyagában (amelynek ellenőrzője és közlétevője én voltam) sok olyan épület, főleg villa neve kerül be, amely – a szerkesztők véleménye szerint – nem oda való. Szerintem pedig sok olyan maradt ki, amely oda való lett volna. El kell ismernem a szerkesztők igazát abban, hogy nem lehet határt húzni az ilyen típusú nevek között. Tulajdonképpen minden egyes háznak van neve, és közösségi érvényűnek kell tekintenünk, ha már az utcabeliek, legalább 30-40 ember ismeri és használja ezeket” (HAJDÚ 1979: 22). Később még jobban kitolja a határt, mikor – ismét a nyelvhasználat oldaláról érvelve – minden olyan nyelvi jelet tulajdonnévnek fogad el, amelyet megalkotója vagy használója annak tekint (HAJDÚ 1998: 12). A szokványosnak, a köznévihez hasonlóknak, azzal azonosnak tűnőnek is van jelentősége, mint név következtetések levonására alkalmas. S ha esetleg a névrendszer egy részletében az átlagosnál nagyobb számban fordulnak elő ilyen elemek, az is bírhat valamilyen szereppel.

A csókakői vár neve – példának okáért, az építmény történeti jelentőségénél fogva – gyakran szerepelt az írott forrásokban a többnyire széles (megyei, uradalmi, országos) látószögből nézve *Csóka, Csókakő, Csókavár, Csókakővár* stb. nevek különféle változataiban. A helybeli szinkrón, beszélt nyelvi alak viszont csupán: *Vár* (vö. H. 56–8). Ennek ellenére nem gondolhatjuk, hogy ez nem tulajdonneve az objektumnak. Éppen így vagyunk a szélesebb ismertségre szert nem tett, csak a köznévi képződményekhez hasonló megnevezéseket viselő, adott elnevező közösségben egyszeri névvel ellátott létesítményekkel (*Marhacsapás, Bikaistálló, Téglágetető, Malom, Hamuház, Pálinkaház, Olajútó, Dögtemető, Mázsaház, Vízmű, Száritó, Major, Vendégfogadó, Gyógyszertár, Községház, Iskola, Posta, Buszmegálló, Állomás, Kálvária, Keresztfa* stb.).

SEBESTYÉN ÁRPÁD az ilyen, hasadással keletkezett helyneveket ráértéses egyedítésnek nevezi; egy köznévi objektumra való alkalmazásával, rögzülés során tulajdonnévvé válhat (1970: 306).

INCZEFI GÉZA éppen a helynevek köznévi jelentéstartalmának elevenségét használta fel, hogy annak (általa mérhetőnek vélt) mértéke alapján minősítse a neveket. Elképzelésének reális alapja, hogy egykor minden földrajzi név etimológiailag áttetsző volt, a név köznévi jelentéstartalma és a jelölt táj közti kapcsolat szoros volt. A név és a denotátum közti viszony ilyen jellegű erőssége szerint hat csoportba osztja a helyneveket. A köznévi megjelöléshez legközelebb álló „A típus” (*Vakszék, Töltésoldal*) elemei a köznévi és a tulajdonnév határterületén állnak. Ezekről szerinte nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy tulajdonnevek-e, vagy csak egy táj köznévi megjelölései. Névhasználati szempontból azonban fontos megállapítást tesz, amikor a determináns nélküli megnevezésekről megállapítja, hogy az adott szűk névközösségben, a környékről folyó beszédhelyzetben teljes értékű identifikáló szerepük van, ezért tulajdonnévnek tekintendők attól függetlenül, hogy a beszélők névismeretében más terület jelölésére is szolgálnak (INCZEFI 1970: 47–51). Ugyanígy lehet kisebb egységekben is – a szinkroniában – önálló névértéke ugyanannak a hangsornak: 1835: *ökör istálló* – a belső majorban és [1835 u.]: *ökör istálló* – az igari majorban (H. 77, 111); Csókakőn a *Homokos-gödör* helynév egyaránt él a faluban és az Orondi-erdőben található objektumra (H. 52, 66); igaz az előbbinek a névben jelölt funkciója már megszűnt.

Az élő nevek vagy akként a gyűjteményekbe került adatok társadalmi használati értéke, névterjedelme – annak, aki nem sajnálja rá a fáradságot – elvileg könnyedén ellenőrizhető,

nem így van azonban általában a történeti adatokkal. A köznév és a tulajdonnév (helynév) elkülönítésének gondjával jellegzetesen az oklevelek (de más iratfajták) helynévi szórványainak, elemeinek vizsgálata során – a (kielégítő) kontextus hiányának következtében – számos kutató szembesül(t). Itt találkozhatunk sajátos alakú és szerkezetű névalakulatokkal, melyek megítélésében különféle véleményekre bukkanhatunk. A problémakör megítélésére, bemutatására most nem térünk ki; jelen dolgozatunk kereteit az szétfeszítené.

2.2. A létesítménynevek és más tulajdonnévfajták érintkezése. – A létesítménynevek elkülönítése bizonyos érintkezési pontokon mind más tulajdonnévfajtaiktól, mind egyes helynévfajtaiktól nehéznek bizonyulhat. HOFFMANN ISTVÁN megállapítja, hogy a szervezett helynévgyűjtések útmutatói igazából a gyűjtők nyelvi intuíciójára bízták a helynevek kiválasztását, elméleti megfontolások ebben a kérdésben kevesebb szerepet játszottak (2003: 63).

2.2.1. A létesítménynév az a helynévfajta, amelynek számos altípusa a helynevek közül a legnyilvánvalóbb összefüggésben áll az intézménynevekkel. ADOLF BACH megállapításából kiindulva, aki a vendéglők, középületek neveit a helyneveken belül, az épületnevek alfajában helyezi el, J. SOLTÉSZ KATALIN leszögezi, hogy ezek a típusok csak átvitt használatban jelölik az épületet, elsődlegesen intézménynevek (1979: 97).

A magyar névtudományban mindkét nézetnek vannak hívei, de névtani konferenciák kötetei, gyűjteményes kiadványok az ezekkel a nevekkel foglalkozó tanulmányokat, akkor is, ha szerzőjük a nevek helynévi jegyeit hangsúlyozza, rendre az intézménynevek, egyéb nevek szekciójában közlik. A már említett „Namenforschung” című kézikönyv is a tárgynevek és intézménynevek közé utalja nemcsak a kocsmaneveket, patikaneveket, hanem a várak, kolostorok, sőt a bányák neveit is (HSK. 1590–610).

HAJDÚ MIHÁLY tulajdonnevekről készített összefoglalójában a létesítménynevek számára önálló osztályt nyit, melynek egy alfajába sorolja az intézményneveket: szoros kapcsolatot lát tehát közöttük. Állásfoglalását úgy értelmezhetjük, hogy az intézménynevek azon létesítmények megnevezésére szolgálnak, amelyek önálló vagy annak tekinthető jogi személyek és a rendszeres emberi csoportosulások képviselői. Kételyeit a töltések, csatornák, árkok megnevezései kapcsán fogalmazza meg. Ezek szintén emberi létesítmények, de – mint mondja – inkább a talajfelszín és a vízrajz nevei közé tartoznak, vagyis helynevek (HAJDÚ 1994: 67–9). Ugyanő „Általános és magyar névtan”-ának névrendszertani fejezetében már nem foglal állást a kérdésben (HAJDÚ 2003: 150). HEGEDŰS ATTILA a lakóparkok elnevezéseit bemutatva (melyeket egyértelműen helyneveknek tart) nemcsak intézménynévi, hanem márkanévi jellegzetességüket is kiemeli (HEGEDŰS 2008: 117). Ugyanakkor a helyneveken belül – kialakításuktól, méretüktől függően – a létesítmény- és településrésznevek között mozoghatnak. Az OH. ugyanebben a kérdésben nem vállalja magára a döntést, hiszen a háznevek helyesírásáról az intézménynevek között szól, noha megengedi, hogy a névcsoport a földrajzi nevek körébe is sorolható (OH. 221).

SEBESTYÉN ÁRPÁD „A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai”-ban szereplő *földrajzi megjelölés* terminus bírálata során így fogalmaz: „Világos, hogy e »megjelölések« első két csoportja valóban tulajdonnév, egyedi objektum vagy intézménynév neve, így fölösleges a nevektől különválasztani. Legfeljebb azt lehetne megemlíteni velük

kapcsolatban, hogy a földrajzi nevek más tulajdonnévi kategóriákkal szoros kapcsolatban, esetenként átfedésben vannak” (SEBESTYÉN 1971: 164).

Alakilag elsősorban az intézménynevek beszélt nyelvi használata emlékeztet, a rövidített alakok miatt, az építménynevekre (vö. BACHÁT 1983, KOVÁCS 2001: 120, LÉVAI 2001: 125–6). A becéző változatok is gyengítik az intézménynévi jelleget, elősegíthetik a hely képzetének előtérbe kerülését (vö. BACHÁT 1981: 33–4). Mozgást jelentő igék mellett a helyviszonyragokkal ellátott névalakok is a lokális jelleget erősítik (*megyek a Sprintbe, az Akadémiára, a Patyolatban jártam; pályázatot nyújtottam be az Akadémiához, a Sprintnél tanulok*). A névfajták besorolásánál jelen lévő szempontként a denotatumoknak az emberi tudatban élő képzeiteiről szól FÁBIÁN PÁL, amikor a pályaudvarok, temetők neveit a helynevekhez (városrésznevekhez, utcanevekhez) közelíti (FÁBIÁN 1960: 444). KAKUK MÁTYÁS különböző típusú helyek tréfás hangulatú népi neveit közli. Keletkezésük lélektani okának a helyeknek a megnevezőhöz közelebb álló névvel történő megnevezését tartja (KAKUK 1984: 272). Hozzátehetjük, hogy a név újjáteremtésének aktusa leginkább az egyértelműen hivatalos intézménynévvel megjelölt létesítmények megnevezéseinél fedezhető fel: „A feleségem a *Gatyába* [Vörös Csillag Ruhaipari Szövetkezet] dógozik, én még a *Bundába* [Pannonia Szőrmekikészítő és Szőrmekonfekció Vállalat].” Kollégium (*Kancakolostor*), üzletek (*Haramija áruház*), buszmegállók (*Nyugalom völgye*), vendéglátóhelyek (*Márványistálló*) (KAKUK 1984: 271), *Sörgvár* (H. 143) esetében is hozhatók ilyen példák.

Az épületnevek fajtajelölő elemeit – „A földrajzi nevek helyesírása”-nak szóhasználatával a **földrajzi megjelöléseket** (FöNH. 15) –, amelyek intézmények helyjelölő köznévi részei is lehetnek, többben nem tekintik helynévalkotó elemeknek, s az ilyen közszavakat tartalmazó tulajdonneveket inkább intézménynévként értelmezik (NEMES 2001: 91). NEMES MAGDOLNA KÁLNÁSI ÁRPÁD véleményét közli, mely szerint a belterületen található egyedi objektumok közszoji megjelöléseinek (általában) nincs helye az adattárakban. Ugyanakkor megállapítja: „Mivel a nyelvészeken kívül más tudományágak művelői is használják az adattárakat, ő maga is rugalmasan kezeli ezt az elvet, s olykor bekerültek a szatmári kötetekbe ilyen jellegű adatok. Vitathatatlan, hogy egy közösségben az ilyenfajta neveknek is lehet identifikáló szerepe, de ezek igen közel állnak az intézménynevek, épületnevek csoportjához.” Később pedig: „Úgy vélem, ezeket is fel kell vennünk a földrajzi köznevek közé, hiszen helyet jelölő, bár általánosabb jelentésű közszavak” (NEMES 1999: 339). Lexikális szempontból éppen ezek jelentik az összekötő kapcsot helynevek és intézménynevek között (ANTALNÉ SZABÓ 1983: 4).

Amennyiben a földrajzi köznév fogalma magába foglalja a helynevek fajtajelölő elemeit is, akkor nem célszerű minden helynév ilyen alkotóit földrajzi köznévnek tekinteni? Ha így járunk el, és a létesítménynevek minden altípusáról elfogadjuk, hogy helynevek, illetve helynévi szerepet is betölthetnek, fajtajelölő elemeiket földrajzi köznévnek kell elfogadnunk. Az épületet, mesterséges objektumot (tárgyat, építményt) stb. jelentő típusjelölő közszavakat (*gunyhó, ház, keresztes, kocsmá, major, temető* stb.) PENAVIN OLGA is földrajzi közneveknek tartja (1975: 541; vö. még FEKETE 1991: 173–5).

Egy jelentős részüket, a pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek, mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők stb. nevét „A magyar helyesírás szabályai” sem fogadja el egyértelműen intézményneveknek, mivel nem érvényesülnek bennük maradéktalanul a névfajtára a meghatározásokban (J. SOLTÉSZ 1979: 95, HAJDÚ 1994: 68)

foglalt jellemző ismérvek (BOZSIK 1989: 83). A csoport besorolásán az OH. sem változtat (220).

Az egyes altípusoknak a létesítménynevekhez való sorolását – melynek felvázolására más alkalommal talán lesz módomban részletesebben is kitérni – több érv is támogatja. Az intézmények gyakran egy épületben működnek. Ilyenkor könnyen mondhatjuk, hogy az épület neve valójában az intézmény neve, vagy csak másodlagosan jelöli az épületet (pl. *Parlament*). De mi van akkor, amikor egy intézmény több épületben működik, s az épületeknek különböző nevük van? Hivatalos intézménynévi megnevezés esetén ilyenkor gyakran az intézmény elkülönülve dolgozó részlegeinek nevével nevezzük meg az egyes épületeket (pl. *Csongrád Megyei Földhivatal térképészeti osztálya*). És ha nincs ilyen elkülönült egységről szó? A magyaralmási Általános Iskola – mint intézmény – két épületben működik. Az egyiket *Kastélyiskola*-nak, a másikat pedig *Két tantermes iskolá*-nak nevezik. Nyilvánvaló, hogy e két utóbbi tulajdonnév nem intézménynév, hanem helynév. A példában csak egy jogi személyről beszélhetünk. (Ugyanerre hívja fel a figyelmet BOZSIK GABRIELLA a mozinevek és az őket működtető intézmények kapcsolatában – BOZSIK 1993: 139; vö. még TIMKÓ 1980: 477.)

A gazdasági majorok nevét nem sorolják az intézménynevek közé, pedig a kollektív gazdálkodásban ezek is mezőgazdasági szövetkezetek, gazdaságok termelő egységei. Kisebb termelőszövetkezeteknél előfordul, hogy azok telephelye és működési területe egyetlen ilyen gazdasági központra korlátozódik. Ilyenkor az intézménynév helyet is jelölhet (*Váralja Termelőszövetkezet*; H. 68). Ha nagyobb az intézmény, több majorban is gazdálkodik, nevét nem lehet azonosítani a hozzá tartozó gazdaságokkal (Igaron például a Csákvári Állami Gazdaság számtalan egysége közül csak az egyik állattartó telepe működött; H. 110). SOLYMÁR IMRE is utal a termelőszövetkezetek intézményneveinek és a majorok helyneveinek kapcsolatára. Példája szerint a zombai *Egyesült Erővel Tsz.* központi majorjának (*Andormajor*) névváriánsa: *Vörös Csillag* (a tsz. korábbi neve után). A név metonimikusan a szomszédos buszmegállóra is átvonódott. Bonyhádön a *Pannónia* egyik majorja a *Petőfi térsz.* (Ez a megnevezés még a nagy tsz. kialakulása előtti szövetkezet nevét őrizheti; SOLYMÁR 1981: 17.)

ÖRDÖG FERENC a gyógyszerárak neveit tipizálva megállapítja, hogy a közösségi használatban sok esetben nem hivatalos nevük élt, hanem egyszerűen csak *a patika*-ként emlegették, esetleg (helynév módjára) *alsó, felső* stb. jelzővel látták el őket (ÖRDÖG 1981: 236).

2.2.2. A létesítménynevek az intézményneveken kívül más névtípusokkal is érintkezhetnek. A hajókat csak alakjukra, formájukra nézve hozza összefüggésbe az épületekkel HAJDÚ MIHÁLY; elképzelhetőnek tartja – a kérdés azonban vizsgálódást igényelne –, hogy a kisebb hajók neve a villanevekével rokonítható (HAJDÚ 1994: 72–3). DUNKLING éppen a hajók és az autók sajátos típusáról, a háznevekhez és a tárgynevek csoportjához is sorolható átmenetként megemlített lakókocsi- és lakóhajónevekről állapítja meg az elnevezések gyakori motiváltságát, közelítését a háznevekéhez. A lakókocsik neve sokszor utal a tér zártságára (*Brief Encounter, Pent House*), a lakóhajóké a játékosság eszközét felhasználva, madár-, virág- és női nevek alkalmazásával részben például a vendéglátóhelyek, de az állatok névadásával is kapcsolatba hozható (DUNKLING 1993: 190).

HOFFMANN ISTVÁN a háznevekre (főként a nyaraló- és villanevekre) kitérve szól a tárgynevekkel való érintkezésük lehetőségéről (HOFFMANN 1993: 40). A hasonlóság nem igazán az objektumokban, hanem az elnevezések antropomorf jellegében fedezhető fel

(vö. J. SOLTÉSZ 1979: 70). Délnyugat-franciaországi villanevek vizsgálata során MONIQUE McDONALD is megfigyelte, hogy a nevek nagy részének megalkotásánál elsődleges szerepe van a családi emlékeknek (gyakran egy elhunyt családtag nevét adják a villának) és a természeti környezetnek (1983–1984: 121). A *Paprika* névről viszont azt írja, hogy motiválatlan, s némely személynévhez (a baszk *Pantchiká*-hoz és az orosz *Petruská*-hoz) való hasonlósága indukálhatta az elnevezést (1983–1984: 115, 117). J. SOLTÉSZ KATALIN az ember és az elnevezett közötti szoros kapcsolatot a fák és a tárgyak tulajdonneveinek vonatkozásában mutatta ki (1979: 78), de a jelenség pincék elnevezésében is megfigyelhető: *Hazavárlak pince* (H. 232).

2.2.3. HOFFMANN rámutat arra is, hogy a kisebb építmények, őrtornyok, keresztek, köztéri szobrok nevei a **művészeti alkotások** (szellemi alkotások) tulajdonneveihez állnak közel (HOFFMANN 1993: 40). Amerigo Tot „Csurgói Madonna” című szobra helynévként kevésbé értelmezhető, mivel a fehérvárcsurgói katolikus templomban áll. A neves építmények nevei a névfajta elhatárolását tekintve rokonságot mutatnak a művészeti, építészeti alkotásokkal (pl. a fehérvárcsurgói *Károlyi-kastély*, amely a pesti mintájára készült); intézményként értelmezve a helynevek és művészeti alkotások neveivel együtt akár három névfajtába is besorolhatók (pl. *Szépművészeti Múzeum*, *Operaház*, *Nemzeti Múzeum*; HAJDÚ 1994: 72).

2.3. A létesítménynevek és más helynévfajták kapcsolódási pontjai. – Beszélhetünk a nyelvi kifejezőmódok, valamint a név által jelölt tárgyi-fogalmi osztályok érintkezéséről is. Az első lehetőség következhet a denotátumok fizikai kapcsolatának közeléből.

Ha a tágan értelmezett létesítménynévi csoport alosztályait, melyek az átmeneti kategóriákat is tartalmazzák, a helynévfajtákat általában osztályozó részletesen kidolgozott rendszerezésekkel egybevetjük, önkéntelenül előtűnnek a többféleképpen is értelmezhető névtípusok. HOFFMANN ISTVÁN így ír: „A helynevek jelölte denotátumok logikai fogalmi rendszerét azért is nehéz meghatározni, mert a helyek – más tulajdonnévfajták jelöltjeitől eltérően – nem individuálisan elkülönülő egyedek”, hierarchikus rendszert alkotnak (1993: 38). A helynévfajták belső átjárhatóságát sokan hangsúlyozzák. J. SOLTÉSZ KATALIN a természetföldrajzi és közigazgatási nevek határvonalának elmosódottságát említi (1979: 85). (Ehhez l. a *Vértesalja* makrotoponimát, mely történetileg tájnév, világi és egyházi közigazgatási név is volt, jelenleg pedig református egyházmegye neve; igaz, a denotátumok tényleges azonosságát is nehéz igazolni. A több jelentés névátvitel útján keletkezhetett, melynek kiindulópontja a tájnév lehetett; vö. H. 30). Ugyanakkor bizonyos korlátokat nem lehet átlépni, mert az a helynevek nyelvi szerkezetének helyes megítélését is befolyásolja. HOFFMANN ISTVÁN szerint ezért a helynevek nyelvi vizsgálatának mintegy előfeltétele a megfelelő helynévfajtába történő besorolásuk. (Az általa bemutatott *Sáros-patak* – *Sáros-patak* példák szemantikai és morfológiai szerkezetét, valamint keletkezéstörténeti típusának megítélését alapvetően befolyásolja, hogy település- vagy pataknevként értelmezzük-e; HOFFMANN 1993: 43.)

Kiindulásként HOFFMANN helynévosztályozását választva (1993: 36–7) tekintem át a létesítménynevek és más helynevek érintkezési pontjait. A **víznevek** közül emberi alkotásoknak is vehetők a mesterséges árkok, csatornák, mesterséges vízvételi helyek nevei. VÖRÖS OTTÓ a vasi vízrajzi köznevek vizsgálata során elkülöníti azokat, amelyek

mesterséges vízrajzi nevek alkotásában vesznek részt. A következőket említi: *csatorna, folyató, határárok, kanális* (ez szabályozott természetes folyóvíz is lehet), *malomárok, mosótó, öntözőcsatorna, sánc, tóka, vízárók, vízbarázda, halastó; bodon(kút), baromitató*. Egy részük természetes objektumok megnevezésére is szolgál: *árok, itató, kenderáztató, mosó, forráskút, kút*. A vízrajzi köznevek közé sorolja a vízzel kapcsolatos építményeket jelölő közneveket is: *árapasztó, bürü, dobogó, gát, gyaloghíd, gyalogbürü, híd, öntözőgát, ösztörű, sánc, zuhogó, zuhanó, zsilip* (VÖRÖS 1999). A hídneveket mások is bevezetik a vízrajzi tulajdonnevek közé (pl. KÁLNÁSI 1996: 184); magam másfajta szemlélet alapján (noha e névcsoport elemei szinte mindig víz fölötti hidakat jelölnek) a közlekedést szolgáló létesítmények között szerepeltetem őket. ADOLF BACH is az utak, utcák, átjárók jelentéskörébe teszi a hidakat (1953: 418). Problémát a természetes vizet is jelölő földrajzi köznevet tartalmazó nevek osztályozása jelenthet. A gyakran előforduló *kút* közszo a nyelvterület egy részén forrást és mesterséges víznyerőhelyet egyaránt jelölhet. Arra többen felhívták a figyelmet, hogy a *kút* adatainak szétválogatása a helynevekben, főleg az ellenőrizhetetlen történeti adatokban nehézségekbe ütközik. Magam azokat sorolom a létesítménynevek közé, amelyeknél az emberi beavatkozás mozzanatára történik utalás, még ha nem is fűrt kútról van szó, hanem forrásfoglalásról, forrásra, forrás mellé létesített kútépítményről.

A létesítménynevek másik érintkezési pontját a **lakott területek egyes típusai** jelentik, főként a létesítménynevek és helységnevek közötti határok megállapodástól függő meghúzása és némely településrésznévként, utcanévként nyilvántartott helynek létesítményként való értelmezhetősége okán. HOFFMANN a helységnevek között szerepelteti a puszták neveit is (1993: 37); joggal, hiszen ennél a helytípusnál a gazdasági tevékenység mellett a lakóépületek jelenléte is domináns, sőt gyakran nem is úgy jöttek létre, hogy gazdasági központot képezzenek (ezeknek lakói voltak a cselédek), hanem egyszerűen kisebb falvakat jelölnek. A *puszta* szó a feudális közigazgatás jogrendszerében olyan kisebb lakott helyeket nevez meg, amelyeken történeti okokból úrbéres jobbágyi telekrendszer nem alakult ki (lakói csak kisebb birtokkal rendelkező zsellérek), s földesúri tulajdonban álló területre (*pusztára*) települtek, a községeknek kijáró korlátozott önkormányzati jogokkal nem rendelkeztek. A polgári közigazgatásban is jelenthetett ugyanilyen kisebb települést, amely – mivel egy nagyobb község vagy községi rangra emelt puszta határába esett – önkormányzatot nem gyakorolt, megmaradt a puszta adminisztratív kategóriájában (például az egykori Móri járás területén Kőhányás (Vértes)kozma, Kápolnapuszta pedig Gánt határában). Sörédet például – mérete miatt – gyakran minősítik a 18. században hivatalos *puszta* (latin *praedium*) besorolása ellenére a *helység, falu, kis falu* (latin *possessio, possessiuncula, pagellus*) fajtajelölő szavakkal (vö. H. 244). Söréd közigazgatásilag Bodajkhoz tartozott. Annak megállapítása, hogy a polgári községi törvény megalkotása kapcsán (1871. évi XVIII. tc.) miként vált más településekkel ellentétben pusztából községgé, további kutatást igényel; okainak felderítése a történettudomány feladata. A puszta másik típusa a földesúri puszta, gyakorlatilag major továbbfejlődésével keletkezett. (A nagyobb majorok, puszták településsé válásának 1945, sőt 1989 után is tanúi lehettünk. Az új települések nevének vizsgálata – pl. *Feketepuszta > Mátyásföld; Daruhegy, Kisszentmiklós > Daruszentmiklós* – már e helységnevek kutatásának kérdésköréhez tartozik.) A *puszta* és a *major* fogalmának elválasztásában jelentősége van a lakóházak számának. Ez az ÉrtSz. megfogalmazásaiban is jelentkezik: a **major** „nagyobb gazdaság belterületen kívüli része, ahol az épületek állnak (gazdasági épületek,

esetleg lakóházak). Rendszerint a gazdaság igazgatási központja” (ÉrtSz. *major* a.; a szerző kiemelése). A **puszta** „<valamely nagyobb földbirtok központjában> mezőgazdasági **település**, gazdasági épületek, istállók, cselédlakások, gazdatiszti ház, urasági kastély stb. együttvéve; major” (ÉrtSz. *puszta* a.; a szerző kiemelése). Az elhatárolás alapja a lakóépületek száma lehet, ami a létesítménynév meghatározására adott javaslatban is szerepel (1910-ben a Fejér megyei puszták lakosainak száma átlagosan kétszáz fő volt; LUKÁCS 1998: 9). Nyelvi oldalról el kell mondani, hogy a gazdasági majorok nevében a *major* fajtajelölő elem mellett a *puszta* és a *tanya* szó is szerepelhet, mégsem befolyásolhatják a helynevek valóságyszerű osztályozását. Ezeket a lexikális elemzésben kell számba venni (vö. PELLÉNÉ 1980: 100–1).

A közigazgatási helységnévtárak alkalmazzák a **külterületi lakott hely** fogalmát, amely alá minden olyan épület, épületcsoport is besorolódik, melynek állandó lakosa van. A terminusnak és fogalomkörének névtani, a valóság elemeit osztályozó használatát én is szükségtelennek tartom. A névfajtákhoz való besorolásban az ilyen objektumokat egyszerűen épületnek, létesítménynek, tanyának, pusztának kell tekinteni (vö. HAJDÚ 1979: 22).

A **tanyanevek** átmenetisége az alföldi helynévgyűjtések kezdete óta sokakat foglalkoztatott. Az alföldi tanyanevekről (az eddigi kutatások, mind a névtaniak, mind a néprajziak ezeket részesítették előnyben) megállapították, hogy jelentésébe nemcsak a tanya épülete, épületcsoportja tartozik bele (HAJDÚ 1973: 60), hanem az őket körülvevő földterületek, az egész gazdaság is (PELLÉNÉ 1980: 100, BOGNÁR 1983: 30, HOFFMANN 1993: 40). Az idegen nyelvi párhuzamok is ezt a jelentést mutatják: francia *ferme* (ROSTAING 1945/1992: 91), észt *talu* (TROSKA 1995: 97), angol *farm* (LEHIKONEN 1990) – ugyanakkor a farmépület megnevezése elkülönül: *farmstead* (Hornby *farm*¹ a.) stb. Ebből kifolyólag a tanyanevek nem sorolhatók a létesítménynevek, a majorok nevei (amelyek csak az épületcsoportot jelölik) és az egyedülálló külterületi épületek (csárdák, őrházak, dohánypajták stb.) megnevezései közé. PELLE BÉLÁNÉ az eredeti funkciójukban működő tanyákról a következőket írja: „e nevek egyszerre voltak építménynevek és földrajzi nevek” (1981: 141). KÁLNÁSI ÁRPÁD, mivel a kialakulni látszó gyakorlattal ellentétben *tanyanév* alatt csak lakóházat és gazdasági épületet ért, egy csoportba gyúrta vizsgálataiban a tanyákat a majorokkal (1996: 158–64). NEMES MAGDOLNA joggal említi, hogy ebben a felfogásban a tanyaneveket lehetne akár termelő létesítmények alcsoportjaként is értelmezni (1999: 339). HEGEDŰS ATTILA Bács-Kiskun megyei vizsgálataiban KÁZMÉR MIKLÓS módszerét (KÁZMÉR 1957) követve elemzi a tanyaneveket – az alapelemek rendszerének változatosságát is bemutatva. Érdekes, hogy – bár a tanyanév fogalmát nem definiálja – számos, talán funkcióváltozás miatt idevehető (?) épületnevet is felsorol a névcsoportban (*Sipos-malom*, *Haleszi iskola*, *Nikola-csárda*, *Szeszfőzde* stb.). Elképzelhető, hogy ennek az okát a névfajta tartományának a kiterjesztésében kell keresnünk (HEGEDŰS 1980: 16–7).

Az alföldi tanyával nem egészen azonos jelenség a dunántúli. Kialakulásával csak a tagosítás után, a 19. század második felétől számolhatunk, de döntően inkább a Nagyatádi-féle földreformhoz, a tönkrement középbirtokok első világháborút követő kiparcellázásához köthető (vö. LUKÁCS 1998: 12, KATONA 1993: 369).

A Fejér megye déli részén fekvő Mezőfölddel ellentétben kevésbé alföldi jellegű Móri járás területén csak szórányosan alakultak ki tanyák, illetőleg tanyának nevezett határbeli kisparaszti épületek. A néprajzi irodalom által a tanya elődjének tartott szállás (vö. NéprLex. *tanya* a.) – a földrajzi nevek alapján – szintén nem volt jellemző a vidékre,

csupán Bodajkon van egy (*Mézeszállás*), Pusztavámon két nyoma (*Szili-szállás*, *Szarka-szállás*). Ha a tanyanév (C településnév) és az épületnév (C létesítménynév) fogalmát következetesen el akarjuk választani, akkor minden egyes paraszti tulajdonú tanyánál külön kell eldönteni, hogy hova soroljuk, az alapján, hogy mi a név denotátuma. Az általam vizsgált anyag gyér számú (összesen öt) adatában a névhasználók oldaláról a nevek jelöltjének meghatározásaként a tanyák épület(csoport) vagy lakott hely jellege dominál, az épülethez tartozó földterületek nem kapnak szerepet a jelentésben. A csókakői *Hofmantanya* és *Kuruc-tanya* esetében erre nem is nagyon volt lehetőség, mivel ugyanolyan szőlőbirtok tartozott csak hozzájuk, mint a szőlőhegy bármely átlagos pincéjéhez – a *tanya* névelem itt inkább azt jelzi, hogy az adott család kint lakott a szőlőben: nem pince, prés-ház, hanem lakóépület. A tanyanév ellenkező, hagyományos 'farmtanya' jelentésére is van példa a szomszédos Zámolyról és Bodajkról. Az adatok kevésbé jellegzetes volta miatt a környező megyék helynévgyűjteményeiben is megvizsgáltam a kisparaszti tanyaelnevezéseket. Részletes elemzést nem folytattam, csak arra voltam kíváncsi, hogy mit jelölnek a *tanya* névrészt tartalmazó helynevek: az (egykori) épületeket és a körülöttük lévő földeket egyaránt, vagy csupán a (hajdani) épületeket. Annak kinyomozása, hogy az épületekre vonatkozó neveken történeti viszonylatban az egész gazdaságot értették-e, adatok hiányában nem lehetséges. A lebontott épületek esetében földrajzi névvé válásuk még nem történt meg (vö. PELLÉNE 1981). Komárom megye egykori Tatai és Komáromi, Veszprém megye Veszprémi járásában a feltételnek megfelelő neveket átnézve mindkettőre találtam példákat. Csak az átmenet szempontjából fontos épületelnevezések lelőhelyei közül emelek ki néhányat: KMFN. 38/583., 49/196., 338–9., 52/193., 69/1., 10., 55., 73., 79., 87. stb.; VeMFN4. 14/458., 22/53., 62., 70–1., 76., 79., 28/111., 113., 206–7. stb. Számszerű felmérést nem végeztem, de a *tanya* elemet tartalmazó épületnevek aránya megközelíti a valódi tanyaneveket.

A településrészek nevei közül a temetők, parkok hozhatók kapcsolatba a létesítménynevekkel. Azon kívül, hogy emberi alkotások, az is megfontolandó érv a létesítményi besorolás elfogadása mellett, hogy nem mindegyikük található településen belül. A **temetőneveket** (pontosabban az azokat is magukban foglaló temetkezési helyek neveit) szemügyre véve vidéki területek helyneveinek vizsgálatakor különösen sokkal találkozni, főleg történeti anyag birtokában is, a külterületen. Akár a perifériára szorított közösségek temetőit nézzük (a *Zsidótemető* gyakran a határban van, távol a településtől; H. 140), akár más példákat: Isztiméren az *Ójdi Frithov* szántóföldön, illetőleg kertben feküdt; a középkori, illetve 17. század végi falu helyéhez valószínűleg ugyan közel, de a 19. században a külterületen volt található. Hozzátehetjük, hogy a temetők csoportjához vehető magányos sírok, csoportos temetések vagy tömegsírok jellegzetesen nem a lakott területekhez kapcsolódnak: 1717: *Hajdu Temetéshez közel* (H. 116), 1786: *Koldus Temető* (H. 37), *Rác temetői dűlő* (H. 252) stb. Ugyanez a helyzet a keresztény temetkezésekkel párhuzamosan élő Árpád-kori sírhelyekkel is, melyeknek azért jócskán található ómagyar kori adatuk (l. OklSz. *sír*¹ a.; vö. BALASSA 1989: 9–15). Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a temetők belterületi nevekhez való sorolása két esetben jogos: a keresztény templom körüli temetkezéseknél és a templomot övező temetők rendjét követő, rendszerint az adott kor településének szélén létrejött temetők nagy részénél. Minden temetőnévre ez a beosztás nem érvényesíthető. A temetőneveket KÁLNÁSI ÁRPÁD is a létesítménynevek egy altípusaként (temetkezőhelyek) tartja számon (1996: 193–4).

Az *udvar*, *piac*, *vásártér* és *park* fajtajelölő elemet tartalmazó nevek, amelyek utcanevekként is használatosak (HAJDÚ 1975: 11, 1994: 63) névfajtájukat tekintve érintkezhetnek a létesítménynevekkel. A *park*, *udvar* főként hivatalos használatban lehet utcánév alapeleme. Viszont az ezeket tartalmazó nevek sokszor nem közlekedési útvonalak, vagy nem útvonaljellegű közterületet jelölnek elsősorban, hanem tényleg parkot, piacot, vásártérrel, lakcímbe nem kerülő udvart (KÁLNÁSI 1996: 61–2).

A **várnevek** (vö. *Csókakő*; H. 56–8) mint metonimikus névátvitel forrásai is inkább történeti vonatkozásban kapcsolódhatnak a településnevekhez jelöltjeiket illetően, amennyiben a vár még szinte egyenlő a településsel. TÓTH VALÉRIA szorosabban véve a településnevekhez tartozónak ítéli ezt a helyfajtát, mivel szerkezeti szempontból a kétrészes településnevekkel mutat rokonságot, másrészt pedig számos várnévből településnév alakult (*Földvár*, *Fehérvár*, *Újvár*, *Sárvár* stb.; TÓTH 2001: 58–9).

Ha következetesen ki szeretnénk terjeszteni a *létesítménynév* megjelölést a meghatározásnak megfelelő minden névcsoportra, akkor az utcaneveket (mint a belterületi közlekedési útvonalak neveit) is ide kellene sorolnunk. E helynévfajtát azonban a névkutatók külön tárgyalják, s nem lenne szerencsés megbontani ezt a viszonylagos konszenzust, még ha vannak is „érintkezési pontok” (vö. VINCZE 1996: 91–2).

Hivatkozott irodalom

- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES 1983. *Névírás-szociológia az intézménynevekben*. MND. 28. Budapest.
- ASHLEY, L. R. N. 1972. English House Names. *Names* 30: 288–90.
- BACH, ADOLF 1953. *Deutsche Namenkunde. II. Die deutschen Ortsnamen* 1. Heidelberg.
- BACHÁT LÁSZLÓ 1981. Földrajzi nevek és intézménynevek az ifjúsági nyelvben. *Névtani Értesítő* 5: 31–4.
- BACHÁT LÁSZLÓ 1983. Intézménynevek a nyelvhasználatban. *Magyar Nyelvjárások* 25: 53–8.
- BALASSA IVÁN 1989. *A magyar falvak temetői*. Budapest.
- BALOGH ISTVÁN 1984. Kertek Debrecen környékén. *Ethnographia* 95: 505–19.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *A magyar szókincs eredete*. 2., bővített kiadás. Budapest.
- BAYLON, CHRISTIAN – FABRE, PAUL 1982. *Les noms de lieux et de personnes*. Montpellier.
- BENKŐ LORÁND 1998. Helynévi adalékok a sószállítás régi magyar terminológiájához. In: Uő: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest. 169–77.
- BÍRÓ ÁGNES 1985. A *Lurkó*-tól a *Gigoló*-ig. Az üzletelnevezésekről. In: BÍRÓ ÁGNES – TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvi divatok*. Budapest. 236–45.
- BOGNÁR ANDRÁS 1983. A tanyanevekről. *Névtani Értesítő* 8: 29–32.
- BOXLER, HEINRICH 1996. Burgnamen. In: HSK. 1596–600.
- BOZSIK GABRIELLA 1989. Az intézménynevek helyesírásának alakulása 1954 és 1984 között. *Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 19/2: 67–90.
- BOZSIK GABRIELLA 1993. Intézménynévszerű elnevezések nyelvi és helyesírási kérdései. *Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 21: 127–40.
- BÖLCSKEI ANDREA 2003. Gyógyszertárneveink ma. *Névtani Értesítő* 25: 218–24.
- DUNKLING, LESLIE 1993. *The Guinness Book of Names*. London.
- FARKAS TAMÁS 2008. Hozzászólás az új akadémiai helyesírási szabályzat tervezetének a tulajdonnevek írásával kapcsolatos szabálypontjaihoz. *Magyar Nyelvőr* 132: 407–16.
- FÁBIÁN PÁL 1960. Néhány tulajdonnév-típus helyesírásáról. *Magyar Nyelvőr* 84: 442–53.

- FEHÉRTÓI KATALIN 1966. A német névtudomány két újdonsága. *Magyar Nyelv* 62: 245–7.
- FEKETE PÉTER 1991. Földrajzi köznevek és földrajzi jellegű jelzők Tiszaszőlősen. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest. 167–75.
- FÖNH. = FÁBIÁN PÁL – FÖLDI ERVIN – HÖNYI EDE 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Budapest.
- GENDRON, STÉPHANE 2006. *La toponymie des voies anciennes et médiévales. Les mots des routes anciennes*. Paris.
- GERMAIN, JEAN 1996. La toponymie souterraine en Wallonie. In: HSK. 1531–3.
- GROHNE, ERNST 1902. *Die Hausnamen und Hauszeichen, ihre Geschichte, Verbreitung und Einwirkung auf die Bildung der Familien- und Gassennamen*. Göttingen.
- H. = HÁRI GYULA 2002. *Létesítménynevek névtani vizsgálata Fejér megye egykori Móri járásában*. 2. Adattár. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1973. Az alföldi tanyák névtípusai. In: E. ABAFFY ERZSÉBET – NAGY FERENC – ZELLIGER ERZSÉBET szerk., *Adalékok a magyar nyelv életrajzához. (Bárczi Géza születésének 80. évfordulójára munkatársai és tanítványai.)* ELTE Nyelvtudományi Dolgozatok 14. 59–67. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1975. *Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata*. NytudÉrt. 87. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1979. A magyar névtudomány műszavai. *Névtani Értesítő* 2: 18–28.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998. A tulajdonnév „meghatározása”. *Névtani Értesítő* 20: 5–12.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.
- HAVAS PÉTER 2002. Budapesti kávéháznevek funkcionális-szemantikai vizsgálata a XIX–XX. század fordulójától az első világháborúig. *Névtani Értesítő* 24: 15–41.
- HÁRI GYULA 2002. *Létesítménynevek névtani vizsgálata Fejér megye egykori Móri járásában*. 1. Doktori (PhD) disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- HÁRI GYULA 2005. A létesítménynév-adás történeti rétegei (18–20. századi létesítménynevek a volt Móri járásban). In: RÉVAY VALÉRIA szerk., *Nyelvészeti tanulmányok. Simonyi-émlékülés, 2003. Iskolakultúra-könyvek* 27. Pécs. 119–41.
- HÁRI GYULA 2010. A bennfoglalás és a metonimikus, valamint szinekdochés névátvitel kapcsolata a tulajdonnevek körében. In: HÁRI GYULA szerk., „*Végetlen a tér, mely munkára hív*”. *Köszöntő kötet Révay Valéria 60. születésnapjára*. A Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 2. Veszprém. 89–99.
- HEGEDŰS ATTILA 1980. Tanyanévvizsgálat Bács-Kiskun megyében. *Névtani Értesítő* 3: 14–22.
- HEGEDŰS ATTILA 2008. Lakóparknevek. *Névtani Értesítő* 30: 117–20.
- HELLFRITZSCH, VOLKMAR 1996a. Apothekennamen. In: HSK. 1590–2.
- HELLFRITZSCH, VOLKMAR 1996b. Gruben- und Zechennamen. In: HSK. 1613–5.
- HERBERT, ROBERT K. 1999. Of Barbers and Bottle Shops: Naming Business in South Africa. *Names* 47: 249–55.
- HÉVVÍZI SÁNDOR 1989. Vizekkel kapcsolatos helynevek a Körösök vidékén. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet*. MNyTK. 183. Budapest. 99–103.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 7. Debrecen.
- Hornby = A. S. HORNBY 1987. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Twenty-fifth Impression. Oxford.

- HSK. = ERNST EICHLER et al. Hrsg., *Namenforschung. Name Studies. Les nom propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. An International Handbook of Onomastics. Manuel international d'onomastique.* Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 11.2. Berlin–New York.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján.* Nyelvészeti Tanulmányok 14. Budapest.
- KAKUK MÁTYÁS 1984. „Beszélő helynevek” a Tiszaszágon. *Magyar Nyelvőr* 108: 269–72.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1996. *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük.* A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 67. Debrecen.
- KATONA IMRE 1993. Egy eltűnt tanyarendszer ... Pityer. *Soproni Szemle* 47: 367–74.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzinevei.* MNyTK. 95. Budapest.
- KIS TAMÁS 1999. A kocsma- és csárdanevek keletkezési típusai. *Névtani Értesítő* 21: 323–9.
- KMFN. = BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk. 1985. *Komárom megye földrajzi nevei.* MNyTK. 169. Budapest.
- KOVÁCS ERZSÉBET 2001. Intézményneveink egy csoportjáról: katolikus iskoláink névválasztása. *Névtani Értesítő* 23: 107–21.
- LAPIERRE, ANDRÉ 1982. Post Office Names and the History of French Settlements in Ontario. *Names* 30: 105–12.
- LEHIKONEN, LAILA 1990. The Appellations of Inhabitants and their Usage as Farmstead and Village Names. In: LESKINEN, HEIKKI – KIVINIEMI, EERO eds., *Finnish onomastics. Nomenclature in Finland.* Studia Fennica 34. Helsinki. 84–90.
- LÉVAI TÜNDE 2001. Pont, Rutin, Tempo. *Névtani Értesítő* 23: 122–6.
- LORENZ JEHL, SCHAAN 1996. Gasthausnamen. In: HSK. 1601–6.
- LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete.* A Magyar Táj és Népismeret Könyvtára 9. Budapest.
- LUKÁCS LÁSZLÓ 1998. *A mezőföldi tanyák néprajza. A farmtanyák kialakulása és pusztulása a Mezőföldön a XIX–XX. században.* A Szent István Király Múzeum Közleményei. A. sorozat 32. Székesfehérvár.
- MCDONALD, MONIQUE 1983–1984. Les noms de villas a Hossegor (Landes). *Nouvelle Revue d'Onomastique* 3–4: 113–22.
- MEZŐ ANDRÁS 1998. Templomneveink a középkorban. *Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 24: 113–35.
- MIZSER LAJOS 1979. Három finn névtudományi munka. *Magyar Nyelv* 75: 246–50.
- MIZSER LAJOS 1995. Régi bánya- és szőlőnevek Szatmárban. *Névtani Értesítő* 17: 131–2.
- MűszLex. = POLINCZKY KÁROLY főszerk. 1971–1978. *Műszaki lexikon* 1–4. Budapest.
- NagyLex. = *Magyar nagylexikon* 1–19. Budapest, 1993–2004.
- NEMES MAGDOLNA 1999. A földrajzi köznevekről. *Magyar Nyelvjárások* 37: 331–40.
- NEMES MAGDOLNA 2001. Összetétellel alakult földrajzi köznevek. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvészeti tanulmányok. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson.* Debrecen–Jyväskylä. 91–7.
- NéprLex. = ORTUTAY GYULA főszerk. 1977–82. *Magyar néprajzi lexikon* 1–5. Budapest.
- OH. = LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2004. *Helyesírás.* Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 1981. A patikanevek keletkezésmódjai. In: HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom.* MNyTK. 160. Budapest. 235–9.
- PELLE BÉLÁNÉ 1980. Tanyanevek a hevesi járás földrajzi neveiben. *Magyar Nyelvjárások* 23: 97–118.
- PELLE BÉLÁNÉ 1981. A hevesi járás tanya köznévvé alakult tanyaneveinek vizsgálatához. In: HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom.* MNyTK. 160. Budapest. 141–3.

- PENAVIN OLGA 1975. Néhány gondolat a földrajzi nevekben szereplő köznevekkel kapcsolatban. *Годишник Филозофског факултета у Новом Саду. Az újvidéki egyetem Bölcsészettudományi Karának évkönyve* 18/2: 539–58.
- POSGAY ILDIKÓ 1981. Az intézménynevek egy csoportjáról. In: HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom*. MNyTK. 160. Budapest. 241–3.
- POSGAY ILDIKÓ 1997. Búcsú a pesti presszóktól. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai* 1–2. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 589–92.
- FRHR. VON REITZENSTEIN, WOLF-ARMIN 1996. Klosternamen. In: HSK. 1593–6.
- RICOLFIS, JEAN-MARIE 1980. *Essai de philologie, de toponymie et d'anthroponymie françaises. Les noms de lieux du pays Niçois*. Tomes 1–2. Lille–Paris.
- ROSTAING, CHARLES 1945/1992. *Les noms de lieux*. 11e édition. Paris.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1970. A tulajdonnevek jelentéséhez. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NyudÉrt. 70. 302–7.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1971. Földrajzi neveink helyesírásához. *Magyar Nyelvjárások* 17: 159–72.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1998. A névutós helynevek kérdéséhez. *Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 24: 66–88.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- SOLYMÁR IMRE 1981. *Mezőgazdasági termelőségvetkezetek nevei Magyarországon*. MND. 10. Budapest.
- TIMKÓ GYÖRGY 1980. Az intézménynevek írásának gondjai. *Magyar Nyelv* 76: 472–9.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abauj és Bars vármegye)*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 6. Debrecen.
- TROSKA, GEA 1995. *Talunimed läbi aegade*. Tallinn.
- VARGA MÁRIA 1980. Hozzászólás „A magyar névtudomány műszavai” című cikkhez. *Névtani Értesítő* 3: 58–9.
- VeMFN4. = BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC – VARGA MÁRIA szerk. 2000. *Veszprém megye földrajzi nevei. IV. A Veszprémi járás*. MNyTK. 194. Budapest.
- VINCZE LÁSZLÓ 1996. A közlekedésre szolgáló közterületek értelmezése a német és magyar szakirodalomban. *Névtani Értesítő* 18: 90–2.
- VÖRÖS OTTÓ 1999. *Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. MNyTK. 211. Budapest.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1991. A szóösszetétel. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana* 1. Budapest. 523–52.

HÁRI GYULA

GYULA HÁRI, Names for houses, buildings and establishments

Names for establishments, though becoming more and more important in the place-name stocks of recent centuries, constitute a less frequently discussed subtype of toponyms in the literature. Their contemporary significance urges the author to find solutions to some related problems occurring in different branches of name studies as well as in applied onomastics. The first part of the paper presents Hungarian as well as international terms used with the sense of ‘names for establishments’, accounting also for the terms adopted to indicate the possible subtypes of these names. Hungarian onomasticians usually use one of the following terms: *épületnév*

(‘names for houses’), *építménynév* (‘names for buildings’) or *létesítménynév* (‘names for establishments’). The author defines these expressions as terms referring to an increasingly broader set of entities, suggesting that the latter should be used as a blanket term for all relevant entities. The second part of the paper discusses possible connections between names for establishments and common nouns, but the relations between names for establishments and other types of proper names (especially names for institutions and names for objects) are also treated. The function of names for establishments among toponyms is explored as well. The author argues that names for establishments as a complex category can be further divided: defining the subtypes is a future task for onomasticians.

HOLDI FELSZÍNFORMÁK ELNEVEZÉSEIRŐL

1. Régi elképzelések. – Ha tiszta időben felnézünk a teleholdra, szabad szemmel is láthatjuk, hogy égi kísérőnk felszínén világosabb és sötétebb területek váltakoznak. A régi emberek sokféle személyt, állatot vagy egész cselekvéssorozatot láttak bele a sötét és világos foltokba, például nyulat, békát, rózsát cipelő embert, rokkán fonó asszonyt stb. PONORI THEWREWK (2009) egész fejezetet szentel a különböző népek Holddal kapcsolatos mondáinak. Ezek közül most csak két magyar regét idézek: Erdélyben és Moldvában a leggyakoribb a kapcát szárító juhász motívuma, aki a Holdat átkozza azért, mert a bokorra kitett kapcái nem száradnak elég gyorsan. Válaszul a Hold kapcástul felszívja; innen ered a mondás: „Ne káromkodj, mert a Hold úgy felszív, mint a juhászt!” A magyar nyelvterület más részein Dávid és Cicelle mondája járja, akik féktelen mulatozó kedvük miatt ítéltettek örök holdbéli hegedülésre és táncolásra. Arról azonban már megoszlik a nép véleménye, hogy ki – Jézus vagy az anyjuk, esetleg Uriás, akinek feleségét Dávid csábította el – átkozta-e meg őket (l. PONORI THEWREWK 2009: 149–50).

Legkésőbb Galilei távcsöves vizsgálatai óta tudjuk, hogy a Holdon nincsenek földi alakok, hanem annak felszíne a hegyekkel-völgyekkel tagolt földi tájhoz hasonló. Az első távcsöves Hold-észlelők azonban a sötét területeket tengereknek vélték, amelyek a világosabb „szárazföldek” között találhatók. Bár ma már tudjuk, hogy „nincsen, soha nem is volt bennük víz, ez a hagyományos megnevezés ma is használatos” (MIZSER 2002: 211), így ma is alapvetően két térszíntípust különböztetnek meg a csillagászok a Holdon: 1. a nagyobb fényvisszaverő képességű, magasabb szintű hegyvidéket, *felföld*-et, (részben) latin megnevezéssel a *terraterület*-et; 2. az alacsonyabb fényvisszaverő képességű, mélyebb szintű, többnyire kerek vagy ovális határvonalú és becsapódásos eredetű, sötét árnyalatú medencéket, a *tenger*-eket vagy *maré*-kat (vö. MIZSER 2002: 211).

2. A Hold felszínformái. – A két nagy alaptípuson kívül több képződményszerűségeket találunk a Holdon; ezek hivatalos latin és magyar megnevezése, valamint esetleges rövid értelmező leírása a következő (vö. MIZSER 2002: 216):

Latin név	Magyar név	Leírás
<i>mare</i> (többes számban: <i>maria</i>)	<i>tenger</i>	A Hold többségében kör vagy ellipszis alakú, sötét árnyalatú medencéi.
<i>palus</i>	<i>mocsár</i>	A maréknál kisebb, tagoltabb, világosabb színű medence.
<i>terra</i>	<i>föld</i>	Magasabb térszintű, világosabb árnyalatú, sűrűn kráterezett térszín.
<i>catena</i>	<i>kráterlánc</i>	Kráterek lineáris sora.
<i>dorsum</i>	<i>hegyhát, hegygerinc</i>	A mareterületeken hosszan elnyúló lapos háta.
<i>dorsa</i>	<i>hegyhát- vagy hegygerinc-csoport, -rendszer</i>	

Latin név	Magyar név	Leírás
<i>montes</i>	<i>hegylánc</i>	Hegylánc, főleg a medencék peremén.
<i>promontorium</i>	<i>hegyfok</i>	Sík területbe nyúló hegyvonalat.
<i>rima</i>	<i>rianás, szakadék</i>	A medencékben található egyenes vagy kanyargós törés.
<i>rimae</i>	<i>rianásrendszer</i>	
<i>rupes</i>	<i>barázda, vetődés</i>	
<i>sinus</i>	<i>öböl</i>	A medence beöblösödése a hegyvidékbe.
<i>vallis</i>	<i>völgy</i>	Szélesebb, lankás peremű szakadék.
<i>crater</i>	<i>kráter</i> (régőbbi megnevezéssel: <i>gyűrűshegy</i>)	Becsapódásos alakzat. (A névjegyzékekben, térképeken nem szerepelnek az utótagok, sem magyarul, sem latinul, mert olyan sok van ilyen típusú felszínformából, hogy nem férnének el a megnevezések.)

1. táblázat: Holdi felszínformák latin és magyar megnevezése

3. Hold-térképek. – Az egyes felszínformák elnevezéseinek részletes tárgyalása előtt érdemes megemlíteni azokat, akik először készítettek térképeket a Hold – természetesen csak a Földről látható – felszínéről. Az adatok PAPP-VÁRY (2007: 385–92)-ből származnak.

Az első rajzokat állítólag Leonardo da Vinci készítette a Hold felszínéről, de ezek elvesztek, így az első ismert rajzok William Gilbert alkotásai 1603-ból. A vázlaton 13 elnevezést találunk. Érdekes, hogy Gilbert a sötét foltokat vélte szárazulatoknak. 1610-ben Galilei jelentette meg 5 rajzát, amelyen a 30 km-nél nagyobb formákat ábrázolta. Ugyanebben az évben adták ki Thomas Harriot szám- és Christoph Scheiner betűjelzésekkel ellátott térképeit is. 20 évvel később jelent meg Pierre Gassendi és Nicolas Claude Fabri de Peiresc munkája, az első rézmetszetű Hold-térkép, Claude Mellan ábrázolásaival. 1645-ben Antonín Šírek Rejty cseh csillagász adta ki térképét délre tájolva; ez akkoriban jelentős újításnak számított. Ugyanebben az időben jelent meg Michel Florent van Langren 322 felszínformát tartalmazó térképe is. Az alakzatoknak spanyol és osztrák uralkodók és egyházi személyek nevét adta, de ezek közül (pl. *Oceanus Philippicus*, *Crater Philipp*) egy sem maradt meg napjainkig, kivéve a saját magáról elnevezett *Langrenus kráter*¹, valamint a *Sinus Medii* (magyarul *Közép öble*) nevet. Johannes Hevelius következetes elnevezésrendszert dolgozott ki (illetve Európa térképét vetítette a Holdra), de az általa javasolt nevek közül csak néhány használatos még napjainkban is. A 17. század legjobb Hold-térképe Cassininek köszönhető, a magyar származású Hell Miksa térképe is messze elmaradt ettől. Tobias Mayer (1750/1775, 1881) újítása a vetületbe, Johann Heinrich Lamberté (1774) a fókhalózatba szerkesztés, Johannes Hieronymus Schröteré pedig a magassági adatok megadása volt.

Wilhelm Beer és Johann Heinrich Mädler 7700 felszínformát ábrázolt a térképén (1834–36), amelyek közül 427-nek adtak nevet. Igyekeztek egységes elnevezési rendszert használni, és nagyban támaszkodtak Riccioli és Grimaldi 1651-es munkájára (vö. MIZSER

¹ A nevek helyesírásáról a tanulmányom végén külön szót ejtek.

2002: 216), amely először nevezett el krátereket híres csillagászokról (PONORI THEWREWK 2009: 168). Beer és Mädler általános elve a következő volt: a sötét és sík területeket nagyságuk szerint *állóvíz*, illetve *tenger* megnevezéssel (*óceán, tenger, öböl, tó, mocsár*), a gyűrűshegyeket (krátereket) személynevekkel látták el, a hegyláncokat pedig a földi hegyvonulatokról nevezték el. Mivel jóval több krátert örökítettek meg térképükön, mint ahány megnevezést felhasználtak, egy-egy kis krátert a közelében lévő nagyobb gyűrűshegy nevével és az ábécé nagybetűivel jelöltek meg (vö. MIZSER 2002: 216; ALMÁR 1981: 245). Ez a gyakorlat vált később általánossá, és az első hivatalos, 1935-ben kiadott lista is ezt a szabály követte. Ebben a K. Müller és M. A. Blagg által szerkesztett gyűjteményben 631 alakzatnév, köztük 3 magyar eredetű (*Hell, Weinek, Zach kráter*) szerepelt (vö. MIZSER 2002: 216; PONORI THEWREWK 2009: 168).

A 20. század újabb eredményeinek (Hold-expedíciók, a Hold túlsó oldalának szondás feltérképezése) következtében új nomenklatúrára volt szükség, ezért 1970–1976 között a régi rendszert kissé módosították. Az új alapelvek ezek szerint:

- Megszűnik a kis kráterek ábécés jelölése. Ezek is személynevet kapnak, de az átmeneti időszakban mindkét elnevezés használatban marad. A kísérőalakzatokat azonban ma hivatalosan újra betűkkel jelölik (HARGITAI HENRIK szóbeli közlése).

- Az alakzatok megnevezése (*tenger, hegy, rianás* stb.) hivatalosan latin, de a gyakorlatban – és az ismeretterjesztésben – a nemzeti nyelvet is használják.

- Az új névadásnál elsősorban természettudósokat, főleg csillagászokat kell a Holdon megörökíteni. Az új elnevezéseket a Nemzetközi Csillagászati Unió 17. Sz. Bizottságához (Lunar Nomenclature) kell beterjeszteni; csak az ott jóváhagyottak kerülhetnek térképre (l. MIZSER 2002: 216–7).

„Az új elnevezések nyilvántartásával a cseh Antonin Růžek bízta meg. 1988-ig 801 alakzatnak volt saját neve, és 5430 betűjelzést fogadtak el” (MIZSER 2002: 217), ez viszont még mindig csak töredéke annak a kb. 30 000, 1 km-nél nagyobb átmérőjű kráternek, amelyet ma a Hold innenső oldalán ismerünk.

4. Kráternevek. – Forrásaimból 1345 kráternevet gyűjtöttem össze. A krátereket – ahogyan fentebb már említettem – híres emberekről, elsősorban csillagászokról vagy más tudósokról nevezték, nevezik el. Egy krátert általában egy emberről, de előfordul, hogy azonos nevű tudósok egy közös krátert kapnak, így a következőkben majdnem 1400 személy adatait veszem figyelembe.

A holdkráternevekben megörökítettek körében a **foglalkozást** tekintve – természetesen nem meglepő módon – elsőprő többségben vannak a tudósok (1079 személy), közöttük is a csillagászok vagy a csillagászzal is foglalkozók vannak a legtöbben. Az egyéb tudományok közül kiemelkedik a csillagászzal szoros kapcsolatban álló fizika és matematika, valamint jelentős a kémia, a földtudományok és a térképészet területén tevékenykedők száma is. Néhány példa a Holdon halhatatlanná tett tudósok köréből: Ernst A. Abbe² német fizikus, Charles Greely Abbot amerikai asztrofizikus, Georgij Nyikolajevics Babakin szovjet mérnök, Igor Vlagyimirovics Belkovics orosz csillagász, Torbern Olof

² Kurzívval azt a névrészt jelzem, amely a kráter megnevezésébe került: ez általában a családnév vagy annak valamilyen nemzetközileg elterjedt formája, de – különösen azonos családnévű személyekről elnevezett különböző kráterek esetében – előfordul, hogy a megkülönböztetés érdekében az utónevet vagy annak kezdőbetűjét is feltüntetik a kráternévben.

Bergman svéd kémikus, *Hugo Marie de Vries* holland botanikus, *Urbain Jean Joseph Le Verrier* francia matematikus, *Peter Simon Pallas* német zoológus, *Wolfgang Ernst Pauli* osztrák elméleti fizikus, *Alessandro Giuseppe Volta* olasz fizikus stb.

Híres felfedezők, sarkkutatók is többen (kb. húszan) kölcsönözték nevüket holdkrátereknek, például: *Roald Engelbregt Gravnin Amundsen*, *James Cook*, *Magellhaens* (Ferdinand Magellan), *Vasco da Gama*.

Itt említhető meg az a 30 (elsősorban jezsuita) pap és teológus is, akik hivatásuk mellett a tudományokat is szolgálták, például: *Giuseppe Piazzi*, *Joseph Priestley*, *Vitello* (Witelo) stb.

Elsősorban filozófusként tiszteli a világ *Arisztotelész*-t, *Alessandro Piccolomini*-t, *Leucippus*-t és *Zénó*-t, akik majdnem ötvenedmagukkal szintén holdkráterrel büszkélkedhetnek. Nem főállású tudósként, hanem ügyvédként, bankárként, politikusként stb. tevékenkedett mintegy 80 fő, köztük *Richard Dunthorne*, *William M. Kearons* vagy *George van den Bergh*, akiknek viszont amatőr csillagászként vagy lelkes pártolóként köszönhet sokat a tudomány. A kb. 25 hadmérnök és katona (pl. *Wilhelm von Biela*, *Konsztantyin Ivanovics Konsztantyinov*) zömének munkássága pedig a későbbi űrrakéták építését és az űrhajózás fejlesztését segítette elő, így ők is megérdemelten adták nevüket egy-egy holdkráternek.

Az orvosok mindig is közismertek voltak szerteágazó műveltségükről, és sokan közülük a gyógyítás mellett nagy figyelmet szenteltek az égbolt tanulmányozásának is. A holdkrátereken megörökített majdnem 50 névből néhány példa: *Giuseppe Maria Asclepi*, *Franz von Paula Gruithuisen*, *Hagecius* (Tadeáš Hájek z Hájku), *Aloysius Lilius*.

Költők, írók szívesen választják témának az űr végtelenjét, vagy játszanak el a földön kívüli élet lehetőségével, esetleg álmodnak meg jövőbeli űreszközöket, így nem csoda, ha – bár a művészek elsősorban a Merkúr bolygón kapnak saját krátert – a Holdon is találunk róluk elnevezett krátereket: *Dante Alighieri*, *H. G. Wells*, *Jules Verne* stb.

Természetesen amerikai és szovjet űrhajósok (kb. huszonötén) is megörökítették a kráternevekben: *Buzz* (Edwin Eugene) *Aldrin*, *Michael Collins*, *Vlagyimir Mihajlovics Komarov*, *Viktor Ivanovics Pacajev* stb.

Végül nem felejtethjük el a görög–római mitológia alakjairól elnevezett krátereket sem: *Atlas*, *Daedalus*, *Endymion*, *Hercules*, *Icarus* stb.

Érdekes lehet, hogy melyik **korok** szülöttei képviselik a földi világot a Holdon. Az ókorból majdnem 100, a középkorból csak kb. feleannyi tudós, filozófus vagy művész neve lett kráternév. A kora újkorból és az újkorból már 550, a legújabb korból még ennél is több, majdnem 700 a nevek száma.

Az 1400 híres emberből mindössze 21 nő: *Mary Adela Blagg* angol csillagász, *Priscilla Fairfield Bok* dán–amerikai csillagász, *Catherine Wolfe Bruce* amerikai csillagászatpártoló, *Annie Jump Cannon* amerikai csillagász, *Catharina* (Alexandriai Szent Katalin), *Agnes Mary Clerke* ír–angol csillagász, dr. *Gerty Theresa Cori* amerikai biokémikus, *Williamina Paton Stevens Fleming* skót csillagász, *Caroline Lucretia Herschel* német csillagász, *Szofia Vasziljevna Kovalevszkaja* orosz matematikus, *Henrietta Swan Leavitt* amerikai csillagász, *Annie Scott Dill Maunder* brit csillagász és matematikus, *Antonia Coetana de Paiva Pereira Maury* amerikai csillagász, *Lise Meitner* osztrák–svéd fizikus, *Maria Mitchell* amerikai csillagász, *Amalie Emmy Noether* német–amerikai fizikus, *Mary Proctor* amerikai csillagászat-népszerűsítő, *Anne Sheepshanks* angol csillagász, *Marie Skłodowska*

Curie lengyel–francia fizikus és kémikus, Mary Fairfax *Somerville* skót tudományos író és Valentyina Vlagyimirovna *Tyereskova* szovjet űrhajós.

A **nemzetiséget**, állampolgárságot tekintve az alábbi közelítő eredményeket kapjuk.³ A legtöbben az amerikaiak és a németek vannak, 235 körüli képviselővel, őket követik a britek kb. 190 fővel, majd a franciák kb. 155 fővel és az oroszok/szovjetek 110 fő fölött. Tíz fölötti az alábbiak száma: olaszok (kb. 80), görögök (kb. 70), hollandok (kb. 45), osztrákok (kb. 35), svédek (kb. 25), rómaiak (kb. 20), svájciak (kb. 20), belgák/flamandok (kb. 15), lengyelek (kb. 15), magyarok (kb. 15), írek (kb. 15), csehek/csehszlovákok (kb. 10). Ennél kevesebb például a finn, az ausztrál, az indiai, a japán, a norvég, a mexikói vagy a kanadai kráternévadók száma.

Magyar vonatkozású holdkráterek, a névadás időpontjával együtt: *Bolyai* (János matematikus; 1970), *Eötvös* (Loránd fizikus; 1970), *Fényi* (Gyula csillagász; 1970), *Hell* (Miksa csillagász; 1935), *Hédervári* (Péter geofizikus, újságíró; 1994), *Hevesy* (György kémikus; 2009), *Izsák* (Imre matematikus, csillagász, fizikus; 1970), *Petzvál* (József Miksa matematikus, fizikus; 1970), *Rhaeticus* (G. J. Lauschen, magyar születésű német csillagász, matematikus; 1970) *Szilárd* (Leó fizikus; 1976), *von Békésy* (György biofizikus; 1979), *von Kármán* (Tódor mérnök, fizikus; 1970), *von Neumann* (János matematikus; 1970), *Weinek* (László csillagász; 1935), *Zach* (Ferenc Xavér csillagász; 1935), *Zsigmondy* (Richárd Adolf kémikus; 1976) (vö. PONORI THEWREWK 2009: 168–9). Bár neki már nem volt magyar állampolgársága, megemlíthetjük Louis George *Henyei* csillagászt is, akinek a szülei hazánkból vándoroltak ki Amerikába.

5. Egyéb felszínformák elnevezései

Catena. A húsz catena döntő többsége valamelyik közeli kráterről kapta a nevét: *Catena Leuschner*, *Catena Lucretius*, *Catena Michelson* stb. A kivételt a *Catena Brigitte*, a *Catena Pierre* és a *Catena Yuri* (*Jurij*) jelenti; az első kettőt francia női, illetve férfinév-ről, a harmadikat orosz férfinévről nevezték el. Ez utóbbi szinte biztosan Gagarin emlékéért őrzi, a többi hasonló motivációjú lehet, de hivatalos magyarázattal kénytelenek vagyok adós maradni. Az orosz catena-névváltozatok is félhivatalosnak számítanak már, az orosz kutatók csak ezeket használják: *GIRD*, *RNII* stb. (HARGITAI HENRIK szóbeli közlése).

Dorsa és dorsum. A 18 dorsa és a 21 dorsum csillagászokról, tudósokról kapta a nevét (*Dorsa Barlow*, *Dorsa Cato*, *Dorsa Whiston*; *Dorsum Bucher*, *Dorsum Higazy*, *Dorsum Oppel* stb.), kivéve a *Dorsum Therá*-t, amelynek eponimája egy görög női név.

Promontorium. A 10 promontorium kétharmadát az előző kategóriához hasonlóan tudósokról nevezték el (*Promontorium Agassiz*, *Promontorium Heraclides*, *Promontorium Kelvin* stb.), hármat viszont a Földön található tengeri fokokról: *Promontorium Agarum* (fok az Azovi-tengerben), *Promontorium Archerusia* (fok a Fekete-tengerben), *Promontorium Taenarium* (görög fok).

Rima és rimae. A catenákhoz hasonlóan ezek túlnyomó része is a környező kráterekről kapta a nevét: *Rima Cardanus*, *Rima Gärtner*, *Rima Suess*; *Rimae Arzachel*, *Rimae Maupertuis*, *Rimae Römer*; stb. Az 52 rima közül tízet férfi és női utónevekről nevezték el, például: *Rima Carmen* (spanyol), *Rima Marcello* (olasz), *Rima Reiko* (japán); hármat

³ Az értékek azért közelítőek, mert a nemzetállamok kialakulása előtti időkben élt személyeknél problémás az állampolgárság megállapítása. A kettős és többes állampolgárokat mindkét (mindhárom) nemzetenél figyelembe vettem.

pedig közeli holdbéli hegyről vagy hegységről: *Rima Agricola*, *Rima Bradley*, *Rima Hadley*. Az 53 rimae névanyaga még egységesebb, közöttük mindössze egy van, amely nem kráter, hanem egy promontorium nevét viseli, a *Rimae Fresnel*.

Rupes. Ebből a felszíninformából összesen nyolcat találtam, közülük 5 egy-egy kráter nevét kapta (*Rupes Boris*, *Rupes Cauchy*, *Rupes Liebig*, *Rupes Mercator*, *Rupes Toscanelli*), egy földi hegységét (*Rupes Altai*), egy holdbéli promontoriumét (*Rupes Kelvin*), egy pedig az alakjára utaló latin köznévi megnevezést (*Rupes Recta* 'egyenes fal').

Vallis. A 12 vallis közül 11 kráternevet kapott: *Vallis Baade*, *Vallis Ighirami*, *Vallis Snellius* stb.; az egyetlen kivétel a *Vallis Alpes*, amelynek latin neve 'alpesi völgy' jelentésű.

Mons és montes. Hegynévből 32-t, hegységnévből 21-et gyűjtöttem össze a forrásokból. Ezek többsége csillagászok, tudósok nevéből származik: *Mons Ampère*, *Mons Leibnitz*, *Mons Secchi*; *Malapert Mt.*, *Montes Agricola*, *Montes Rook*; stb. A hegységek egy másik része földi hegységek nevét viseli, ezek az alábbiak: *Montes Alpes*, *Montes Apenninus*, *Montes Carpatius*, *Montes Caucasus*, *Montes Cordillera*, *Montes Haemus* (a Balkán-hegység görög neve), *Montes Jura*, *Montes Pyrenaeus*, *Montes Rhiphaeus* (az Urál hegység görög neve), *Montes Taurus*. Szintén földi hegyről, az Alpok legmagasabb csúcsáról nevezték el a *Mons Blanc* holdi hegyet. Ide vehető a *Montes Spitzbergen* is, amely hegyes csúcsai miatt kapta ezt a nevet (német: *Spitz* 'csúcs', *Berg* 'hegy'), és amely így a Spitzbergák szigeteinek nevére is emlékeztet. Földi szigetről nevezték el a *Montes Teneriffe* hegységét, az ott található egyik csúcsról pedig a *Mons Piton* hegyet. Köznévi eredetű a *Mons Pico* (spanyol: 'csúcs') és a *Mt. Recti* (latin: 'egyenes [hegyvonulat]'), utónévi pedig a *Mons Agnes* (görög), *Mons André* (francia), *Mons Dieter* (német), *Mons Dilip* (indiai), *Mons Esam* (arab), *Mons Ganau* (afrikai) neve. Holdkráterekről kapta a nevét a többi 10 hegy és hegység, köztük a *Mons Delisle*, a *Mons Herodotus* vagy a *Montes Archimedes*.

Terra. Ugyan már kb. 200 éve nem használatosak a terramegnevezések (l. HARGITAI 2003), névtani szempontból mégis érdekesek lehetnek. Ebbe a csoportba 11 terra-, valamint 1-1 insula- és peninsulavidék tartozik. Az elnevezések még abból az időből erednek, amikor a Holdon víz létét feltételezték, és a sötét foltokat tengereknek (*mare, maria*) vélték, amelyekkel szemben álltak a „szárazföldek” világosabb területei. A terraterületek neve hivatalosan latinul használatos. Ezek a nevek mind köznévi eredetűek, a természettel, a földműveléssel és a földművelő ember életével kapcsolatos jelentésűek. Pozitív jelentéstartalmúak az alábbiak: *Terra Fertilitatis* ('termékenység földje'), *Terra Manna* ('manna földje'), *Terra Sanitatis* ('egészség földje'), *Terra Vigoris* ('vidámság földje'), *Terra Vitae* ('élet földje'). Inkább negatív jelentéstartalmú, rossz időjárási körülményekkel kapcsolatos nevek: *Insula Ventorum* ('szelek szigete'), *Peninsula Fulminu* ('villám félszigete'), *Terra Caloris* ('hőség földje'), *Terra Grandinis* ('jégeső földje'), *Terra Nivium* ('havak földje'), *Terra Pruinae* ('zúzmara földje'), *Terra Siccitatis* ('szárazság földje'), *Terra Sterilitatis* ('meddőség földje').

Mare. A 23-ból 20 név latin köznévi eredetű. A víz különböző megjelenési formáival kapcsolatos jelentésűek a következő nevek: *Mare Humorum* ('nedvesség tengere'), *Mare Imbrium* ('esők tengere'), *Mare Nubium* ('felhők tengere'), *Mare Spumans* ('habzó tenger'), *Mare Undarum* ('hullámok tengere'), *Mare Vaporum* ('párák tengere'), valamint ide tartozhat az *Oceanus Procellarum* ('viharok óceánja'), a *Mare Frigoris* ('hidegség tengere') és a *Mare Insularum* ('szigetek tengere') neve is. Az adott „tenger” elhelyezkedésére, holdrajzi helyzetére utal a *Mare Australe* ('déli tenger'), a *Mare Cognitum*

(‘ismert tenger’), a *Mare Marginis* (‘peremtenger’) és a *Mare Orientale* (‘keleti tenger’) neve. Pozitív jelentést hordoz a *Mare Fecunditatis* (‘termékenység tengere’), a *Mare Ingenii* (‘tehetség tengere’), a *Mare Nectaris* (‘méz tengere’), a *Mare Serenitatis* (‘derűtség tengere’) és a *Mare Tranquillitatis* (‘nyugalom tengere’) név. Negatív jelentéstartalmú, félelmetes dolgokat felidéző névnek csak a *Mare Anguis* (‘kígyó tengere’) és a *Mare Crisium* (‘válságok tengere’) név tekinthető. Három név tulajdonnévi eredetű, ebből kettő, a *Mare Humboldtianum* és a *Mare Smythii* tudósok (Friedrich Wilhelm von Humboldt, William Henry Smyth), egy, a *Mare Moscovense* (‘Moszkvai-tenger’) földrajzi hely nevéből ered.

Lacus. A mareterületek többségéhez hasonlóan ez a 20 név is latin köznévi eredetű, és az alábbi módon kategorizálható: Az idővel, annak múlásával kapcsolatos nevek: *Lacus Aestatis* (‘nyár tava’), *Lacus Autumni* (‘ősz tava’), *Lacus Hiemalis* (‘tél tava’), *Lacus Veris* (‘kikelet tava’), *Lacus Temporis* (‘idő tava’), *Lacus Mortis* (‘halál tava’), *Lacus Oblivionis* (‘enyészet tava’). Az utóbbi két névhez hasonlóan negatív töltetű a *Lacus Doloris* (‘fájdalom tava’), a *Lacus Odii* (‘gyűlölet tava’), a *Lacus Solitudinis* (‘magány tava’) és a *Lacus Timoris* (‘félelem tava’) neve. Pozitív gondolatokat tükröznek viszont az alábbiak: *Lacus Bonitatis* (‘jószág tava’), *Lacus Excellentiae* (‘kiválóság tava’), *Lacus Felicitatis* (‘szerencse tava’), *Lacus Gaudii* (‘öröm tava’), *Lacus Lenitatis* (‘szelídség tava’), *Lacus Luxuriae* (‘fényűzés tava’), *Lacus Perseverantiae* (‘állhatatosság tava’), *Lacus Somniorum* (‘álmok tava’), *Lacus Spei* (‘remény tava’).

Palus. Ebbe a csoportba mindössze 3 név tartozik, és mind latin köznévi eredetű: *Palus Epidemiarum* (‘betegségek mocsara’), *Palus Putredinis* (‘rothadás mocsara’), *Palus Somni* (‘álom mocsara’).

Sinus. A 11 névből 10 latin köznévi eredetű; szinte kivétel nélkül pozitív jelentéstartalmúak: *Sinus Aestuum* (‘dagályok öble’), *Sinus Amoris* (‘szerelem öble’), *Sinus Concordiae* (‘egyetértés öble’), *Sinus Fidei* (‘hűség öble’), *Sinus Honoris* (‘tisztelet öble’), *Sinus Iridum* (‘szivárvány öble’), *Sinus Roris* (‘harmat öble’), *Sinus Successus* (‘siker öble’). Negatív jelentéstartalmú, nehézségre utaló a *Sinus Asperitatis* (‘járhatatlanság öble’) név. A *Sinus Medii* (‘középből’) név a földrajzi elhelyezkedésre utal, míg a *Sinus Lunicus* modern eredetű: a Luna holdszonda leszállását örökíti meg.

6. Helyesírási megjegyzések. – Az idegen eredetű, különösen a nem latin betűs nyelvekből átvett neveket a magyar átírási szabályoknak megfelelően kellene átírni, figyelembe véve az AkH.¹¹, a CBMH. és a KNMH. tanácsai mellett CSONGOR–FERENCZY (1993) és KEMÉNY (1994) ajánlásait: *Arisztotelész kráter*, *Gyerzsavin kráter*, *Hirajama kráter* stb. (nem pedig *Aristoteles*, *D’ershavin* [Děřshavin], *Hirayama kráter*). A magyaros átírás azonban korántsem következetes, sokszor a latinos (angolos) forma jelenik meg, de az is előfordul, hogy ugyanannak a felszínformának kétféle írásmódú alakja is él: *Apollo* ~ *Apolló*, *Eratosthenes* ~ *Eratoszthenész*, *Herodotos* ~ *Hérodotosz*, *Ptolemaeus* ~ *Ptolemaiosz* stb. HARGITAI–KERESZTURI (2002) nem véletlenül szorgalmazza az egységes gyakorlat kialakítását (vö. KOZMA 2007). A Meteor csillagászati évkönyv 2010-es száma a latinos formákat javasolja (l. HARGITAI et. al. 2010).

A dolgozatom elején felsorolt latin nyelvű földrajzi közneveket – helyesen – a tulajdonnevektől általában különírják, és minden tagot nagybetűvel kezdenek: *Aphrodite Terra*; *Montes Caucasus*; *Vallis Schröter*; *Sirenum Mare*, *Mare Ingenii*; *Palus Epidemiarum*; *Oceanus Procellarum*; *Promethei Sinus*, *Sinus Iridum*; *Lacus Somniorum*; stb.

Az ettől eltérő alakok valószínűleg nyomdahibák lehetnek, de ha mégsem, akkor sem kellene követni őket. A magyar nevek írásmódja viszont kevésbé egységes. A kisszámú egytagú név írása még problémamentes (*Kárpátok*, *Pireneusok*, *Kaukázus*); a többtagú, tulajdonnévből és földrajzi köznévből álló neveknél azonban már igen tarka a kép. Egyrészt a földrajzi nevekre vonatkozó szabályok alapján (AkH.¹¹ 176. b; FöNH.), kötőjelesen írják a formákat: *Ariadaeus-barázda*, *Fra Mauro-terület*, *Hadley-rianás*, *Mariner-völgy*, *Moszkvai-tenger*, *Tharsis-hátság*; másrészt sokszor elmarad a kötőjel a tulajdonnévi és a köznévi tag közül: *Fra Mauro térség*, *Hadley szakadék*, *Riphaeus hegység* stb. HARGITAI–KOC SIS–KÁSZ (2003) azonban azért a különírás mellett foglal állást, mert szerintük az utótagok – a *Gyöngyös város*, *Bükk hegység*, *Fertő tó* stb. mintájára – csupán magyarázó szerepet töltenek be.

A kráterek nevééről a 2010-es ajánlás ezt írja: „A kráterek nevéhez nem tartozik köznévi tag (vagyis a *kráter* szó); folyószövegben azonban együtt szerepeltetjük, de különírva: *Tycho kráter*. A földi kráterneveket továbbra is kötőjellel írjuk” (HARGITAI et al. 2010: 282). Egyértelmű helyzetekben, főleg térképeken, táblázatokban a *kráter* megjelölést ezért nem is írják ki, pusztán a tulajdonnév olvasható: *Abel*, *Beethoven*, *Endymion*, *Monet*, *Röntgen* stb. Az ajánlás elfogadható, hiszen így egyértelműen megkülönböztethetők a holdi (marsi, vénuszi stb.) kráterek a földiektől, viszont tapasztalataim alapján az írásgyakorlat még korántsem egységes ezen a téren.

A harmadik helyesírási probléma az, hogy sokszor (talán a latin nevek, illetve azok angol fordításának mintájára) minden tagot nagybetűvel kezdenek, főleg a birtokos jelzős szerkezetek esetében: *Álmok Tava* (*Lacus Somniorum*), *Betegségek Mocsara* (*Palus Epidemiarum*), *Hullámok Tengere* (*Mare Undarum*), *Dagályok Öble* (*Sinus Aestuum*) stb. A nagybetűs írásmód másik oka lehet a kevésbé megszokott forma: a földrajzi nevek között viszonylag ritka a birtokos jelzős szókapcsolat (például *Tilos alja*, *Duna mente*, *Vác környéke*; vö. AkH.¹¹ 184. pont). Az OH.-ban a kéttagú holdfelszíni alakzatok nevének második tagját kisbetűvel írva találjuk: *Nyugalom tengere*, *Válságok tengere* (OH. 213), ám érdekes módon a feldolgozott forrásokban erre az írásmódra mindössze két példa akadt, az egyik ráadásul a nagybetűs formában is: *Esők tengere* és *Esők Tengere* (*Mare Imbrium*), illetve *Alpok harántvölgye* (*Vallis Alpes*). Megjegyzendő, hogy HARGITAI–KOC SIS–KÁSZ (2003) és a mostani ajánlás is (HARGITAI et al. 2010) következetesen a második tagjában kisbetűs formákat ajánlja.

Források

- ALMÁR IVÁN főszerk. 1981. *Űrhajózási lexikon*. Budapest.
 HERRMANN, JOACHIM 2000. *Csillagok. A csillagos égbolt Európából nézve*. Budapest.
 HERRMANN, JOACHIM 2002. *Atlasz. Csillagászat*. 4., átdolgozott kiadás. Budapest.
 KULIN GYÖRGY 1975. *A távcső világa*. Budapest.
 Luna. *A Hold térképe*. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kozmikus Anyagokat Vizsgáló Űrkutató Csoportja, Budapest, 2003.
 McDOWELL, JONATHAN 2004. *NASA Catalog of Lunar Nomenclature* <http://host.planet4589.org/astro/lunar/Craters.AW82>
 RIDPATH, IAN 1999. *Bolygók és csillagok*. Határozó kézikönyvek. Budapest.

Hivatkozott irodalom

- AKH.¹¹ 1984. = *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Budapest, 2000.
- CBMH. = HADROVICS LÁSZLÓ főszerk. 1985. *A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása. Az újjörög nevek magyar helyesírása*. Budapest.
- CSONGOR BARNABÁS – FERENCZY MÁRIA összeáll. 1993. *A kínai nevek és szavak magyar átírása*. Budapest.
- FÖNH. = FÁBIÁN Pál – FÖLDI ERVIN – HÖNYI EDE 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Budapest.
- HARGITAI HENRIK 2003. Hová lettek a Hold felföldjei? *Meteor* 33: 23–5.
- HARGITAI HENRIK et al. 2010. Javaslat a planetológiai nevezéktan magyar rendszerére. In: BENKŐ JÓZSEF – MIZSER ATTILA szerk., *Meteor csillagászati évkönyv 2010*. 280–302. <http://planetologia.elte.hu/nevanyag.pdf> [utoljára megtekintve: 2010. 07. 20.]
- HARGITAI HENRIK – KERESZTURI ÁKOS 2002. Javaslat magyar bolygótudományi szaknyelvi norma létrehozására. *Geodézia és Kartográfia* 2002/9: 26–32. <http://www.fomi.hu/honlap/magyar/szaklap/2002/09/5.pdf> [utoljára megtekintve: 2010. 08. 19.]
- HARGITAI HENRIK – KOCSIS ANTAL – KÁSZ LÁSZLÓ 2003. *Holdi alakzatok nevezéktana*. Balatonfüzfő. Kézirat. http://geo.organic.hu/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=18&dir=ASC&order=name&limit=5&limitstart=5 [utoljára megtekintve: 2010. 01. 03.]
- KEMÉNY GÁBOR 1994. A nem latin betűs írású nyelvek neveinek magyar helyesírásáról. *Magyar Nyelvőr* 118: 287–99.
- KNMH. = LIGETI LAJOS főszerk. 1981. *Keleti nyelvek magyar helyesírása*. Budapest.
- KOZMA JUDIT 2007. *Csillagászati elnevezések helyesírása*. Szakdolgozat. ELTE BTK. Kézirat.
- KOZMA JUDIT 2009. Égitestek felszínformáinak helyesírási kérdései. In: KUNA ÁGNES – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Féltón 3. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem nyelvész doktoranduszainak konferenciája*. Budapest. 126–38. http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk07/kozma.j_VA_KA_T.pdf [utoljára megtekintve: 2010. 07. 20.]
- MIZSER ATTILA szerk. 2002. *Amatőrcsillagászok kézikönyve*. Budapest.
- OH. = LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2004. *Helyesírás*. Budapest.
- PAPP-VÁRY ÁRPÁD 2007. *Térképtudomány. A pálcikaterképtől az űrtérképig*. Budapest.
- PONORI THEWREWK AURÉL 2009. *Az Ég Királynője. A Hold kultúrtörténete*. Budapest.

KOZMA JUDIT

JUDIT KOZMA, On names of surface features on the Moon

Most surface features of the Moon were named after famous people (especially astronomers and physicists); other names were formed from common nouns at the time when the mapping of the Moon had just begun. These latter names remind us that the dark spots on the Moon observable from the Earth were suspected to be bodies of water (seas, lakes and swamps) by the early astronomers. The paper discusses in detail the names of moon craters, mostly named after scientists, including some Hungarian ones. The author also discusses related orthographical problems (transliteration, hyphenation, upper and lower-case letters), presenting the forms suggested by astronomers.

BABABILIKÉK BÉBIBÁLNA ÉS KOCKABOGÁR, AVAGY AZ AUTÓNEVEKRŐL

1. Míg a személynevek és a helynevek a névtan tudományának legközpontibb és legkutatottabb területei, addig „az állatnevek és tárgynevek kutatása a névtudomány mostoha területei közé tartozik” (J. SOLTÉSZ 1979: 70). Tény, hogy ezek a névtípusok közel sem olyan hivatalosak és általánosak, mint az előbb említettek, mégis olyan névkategóriák, melyeknek létezése tagadhatatlan, ennél fogva figyelmet érdemelnek. Az állatnevek tárgykörében már készült néhány figyelemreméltó munka, a tárgynevek vizsgálata azonban néhány – mindenképp említést érdemlő – kivétellel (például HAJDÚ MIHÁLY: Magyar hajónevek. 1986; KERÉKES ANDRÁS: Nevek az országúton. 2004) még korántsem mondható előrehaladottnak. Pedig tudjuk, hogy sokan elnevezik a számítógépüket, mobiltelefonjukat, játékmackójukat, kedvenc tollukat, autójukat, babájukat stb.

Az Osiris Kiadó gondozásában megjelent „Helyesírás” (OH.) a tulajdonnevek tárgyalása közben több oldalon keresztül foglalkozik a tárgynevekkel. Ez is azt mutatja, hogy a tárgynevek fontos alkategóriát alkotnak a tulajdonneveken belül. Az OH., miután megállapítja, hogy „a tárgyak tulajdonnévvel illetése rendszerint egészen kis közösségek szokása”, mely „a beszélt nyelvben vagy a kifejezetten informális írásgyakorlatban tapasztalható” (175), felsorolja a tárgynevek legismertebb típusait: hajónevek, mozdonyok, léghajók, repülők nevei, úrjárművek elnevezései, vonatjáratok és hálózati számítógépek nevei. Az itt felsoroltak egy kivétellel járművek. J. SOLTÉSZ KATALIN e jelenség magyarázatát a következőképp látja: „a tárgyak közül [...] elsősorban azoknak jár tulajdonnév, amelyeket állatoknak tekintünk, azaz: a ló gyanánt szolgáló járműveknek” (J. SOLTÉSZ 1970: 322). A fentebb felsorolt tárgyak mind olyanok, melyek elnevezése különböző szabályok alapján történik. Ezekkel szemben a személyes tárgyak olyan neveket kaphatnak, melyeket nem szabályoz semmi, csak az elnevezők találékonyságának határa. Ilyen nevet kapnak néha háztartási gépek, és ilyen nevekkel látjuk el autóinkat is.

Dolgozatom célja egy ilyen névkategória, az autónevek közelebbi vizsgálata. Nem az autók hivatalos márká- és típusneveivel kívánok tehát foglalkozni, hanem az autóknak többnyire a tulajdonos által adott egyedi jellegű nevekkel. A szakirodalomban ez a névcsoport nem ismeretlen, hiszen FÁBIÁN PÁL egy rövid cikkében (1993) már felhívta rá a figyelmet, ugyanakkor az ilyen típusú nevek létezésének tényén túl meglehetősen keveset tudunk róluk. A fent említett cikk az autónéवादás szokását így írja le: „a nagy spórolások árán vett személygépkocsik gyakran nevet kapnak, s ezáltal mintegy családtaggá válnak” (FÁBIÁN 1993: 93). A névadás jelensége tehát a szerző szerint szorosan kapcsolódik ahhoz az időszakhoz, amikor autót vásárolni még nem volt mindennapi dolog, mivel megszerzése sok időbe és pénzbe került; az autót ekkoriban hosszú ideig nem cserélték le, így az egészen a család részévé vált. Ebből kifolyólag a cikk végén a szerző arra a megállapításra jut – saját és adatközlőinek véleménye alapján –, hogy a cikk keletkezésének idejére ennek a névtípusnak az „ideje lejárt, mert a személygépkocsi egyre inkább ugyanolyan közönséges használati tárgy lett, mint amilyen egy rádió vagy egy zsebkész” (FÁBIÁN 1993: 94). Ezt a kijelentést némiképp cáfolja az általam összegyűjtött

névanyag, jóllehet abban is szép számmal megjelennek az autóhoz jutás első idejéből származó nevek. Úgy tűnik, a névadás szokását valóban a FÁBIÁN PÁL által is említett körülmények (magas ár, hosszú várakozás, az autó újszerűsége) hívták életre, ám a név-típus e körülmények megváltozásának ellenére is fennmaradt. Ennek okára az adatgyűjtés során is rákérdeztem; az eredményeket a dolgozat megfelelő részében ismertetem.

FÁBIÁN PÁL cikke mellett J. SOLTÉSZ KATALIN már említett munkája is tárgyalja egy bekezdés erejéig ezeket a neveket, megállapítva, hogy bár az autók „egyénség nélküli tömeggyártmányok, gyakran kapnak nevet [...], azonban nem szerepelnek hivatalos iratokban, lajstromokban, mint a hajónevek” (J. SOLTÉSZ 1979: 71).

2. A kutatás menete, forrásai. – A névtípussal való megismerkedéshez és a kutatáshoz is terepül szolgáló internetes felületeken számos adat gyűjtésére kínálgott lehetőség. Az adatgyűjtés 2008 márciusában és áprilisában zajlott, többnyire különböző internetes autós témájú fórumokon (l. a cikk végén) elhelyezett internetes kérdőív segítségével (<http://mirador.extra.hu>). A kérdőív egyrészt az elnevező korára, nemére, nyelvismeretére, lakhelyére kérdezett rá, másrészt az autó típusára, korára, a névadás motivációjára, valamint a névhasználat elterjedtségére és időtartamára. A kérdőív végén két kérdés a válaszadók véleményére vonatkozott: egyrészt hogy miért nevezzük el az autóinkat, másrészt hogy mennyire tartják a névadást nonspecifikus jelenségnek. A válaszokban mind az elnevezők jelenlegi autóinak adott nevek, mind a korábbi névadások megjelennek. A kutatás végére a birtokomba került teljes adatszerkezettel rendelkező autónevek száma 280.

3. A nevek motivációs típusai. – A nevek elsősorban aszerint csoportosíthatóak, hogy mi motiválta a névadást. FÁBIÁN PÁL cikke is említ ilyen kategóriákat: márkanév-ből, szín, hang alapján, a rendszám betűiből létrehozott neveket. Ahogyan látni fogjuk, ezek a csoportok az általam összegyűjtött névanyagban is megjelentek. Eszerint hat nagyobb csoportba, majd ezeken belül alcsoportokba lehet őket rendezni. A nevek közül több olyan is van, melyet egyszerre két vagy több dolog is motivált, így több kategóriában is szerepelnek. Az alábbiakban a neveket közlöm, rövid jellemzéssel, és ahol szükségesnek ítélem, a névadás indoklásának ismertetésével.

1. Az első kategóriába az autó **márkája** által motiváltan létrehozott nevek tartoznak. Ez a csoport két nagyobb részre oszlik: egyrészt olyan neveket tartalmaz, amelyeket az autó márka- vagy típusneve alapján hoztak létre, másrészt olyanokat, melyek magához az autómárkához kapcsolódnak. Ebben a csoportban összesen 57 nevet találunk. Mint majd látni fogjuk, ezeknél e neveknél sok esetben az eredeti név teljes átvételére vagy annak becézésére kerül sor, némely esetben pedig hangzásbeli hasonlóságon alapuló játékos névadásról beszélhetünk. Ezeket tehát 2 nagyobb, összesen 6 kisebb alcsoportra lehet osztani:

A) Először azokat az autóneveket vesszük számba, melyeket valóban az adott autó márka- és típusneve motivált.

a) A márkanév alapján létrejött nevek (27):

Béemix – BMW
Bömös – BMW

Citri – Citroën
Citrom, Kiscitrom – Citroën

<i>Csucusu</i> – Daihatsu	<i>Pók</i> – Polski Fiat
<i>Dönci</i> – Daewoo	<i>Röné</i> – Renault
<i>Fifi</i> – Polski Fiat	<i>Röni</i> – Renault
<i>Fitya</i> – Polski Fiat	<i>Sanyó</i> – Skoda
<i>Gyümölcsös autó</i> – Citroën („A barátnőm kisfia nevezte el a Citroënnemet Gyümöl- csös autónak, mikor megkérdeztem miért, azt mondta: »Mert citrom«”)	<i>Skobrió</i> – Skoda
<i>Misi</i> – Mitsubishi	<i>Suzi</i> – Suzuki
<i>Misi</i> – Polski Fiat (a <i>Polski</i> szó Pollack Mihály nevét idézte fel az elnevezőben)	<i>Szusi</i> – Suzuki
<i>Nyunyuki</i> – Suzuki	<i>Szusza</i> – Suzuki
	<i>Szuzi</i> – Suzuki (négyszer)
	<i>Vargabunga</i> – Wartburg
	<i>Varnyú</i> – Wartburg
	<i>Zsiga</i> – Zsiguli

Ennél a csoportnál kisebb problémát okozott a Polski Fiat típusú autók besorolása, melyek a márkanévet a lengyel kormányzat és a Fiat cég szerződése nyomán létrehozott Polski Fiat nevű lengyel–olasz cég gyártmányaiként kapták. Ezt a két tagot ezért együtt tekintem a márka megnevezésének. Ki kell emelni továbbá a második *Misi* és a *Gyümölcsös autó* nevű autót is: ezek esetében nem magából a márkanévből jön létre becézés, átalakítás, hozzátoldás segítségével a név, hanem az eredeti márkanév indított el egy asszociációt, amiből egy, a márkanévhez etimológiai szempontból nem kapcsolható név jött létre. Mindazonáltal ezeket a neveket is a márkanév ihlette.

b) A típusnév alapján létrejött nevek (17):

<i>Bogi</i> – VW Bogár (kétszer)	<i>Leonyid Kucsma</i> – Seat Leon
<i>Boglárka</i> – VW Bogár	<i>Pillangó</i> – Citroën Berlingo
<i>Dzsippolína</i> – VW Karmann Gipsy	<i>Polka</i> – VW Polo
<i>Favorka</i> – Skoda Favorit	<i>Süni</i> – Nissan Sunny
<i>Jettus</i> – VW Jetta	<i>Swift</i> – Suzuki Swift
<i>Jimí</i> – Suzuki Jimny	<i>Szamár</i> – Lada Samara
<i>Johnny Jumper</i> – Citroën Jumper	<i>Unoka, Unokánk</i> – Fiat Uno
<i>Kilogramm Fruzsina</i> – Ford Fusion	<i>Xani</i> – Citroën Xantia

c) Teljes név (márka + típus) alapján létrejött nevek (2):

<i>Dezső Partner</i> – Peugeot Partner	<i>Fiatal Bea</i> – Fiat Albea
--	--------------------------------

Ebben a kategóriában, mint láthattuk, többször előfordul a nevek értelmesítése (pl. *Citrom*, *Dezső Partner*, *Pillangó*, *Szamár*, *Süni*, *Fiatal Bea*).

d) Végül egy olyan csoport következik, amely csak felületesen kapcsolódik az autók hivatalos nevéhez. Van ugyanis 3 olyan autónév, amely az autó gyártása vagy exportja során használt hivatalos kódnevekhez kapcsolható:

Brenda – Ford Escort; „ezen típus fejlesztésének ez volt a gyári kódneve a Ford gyárban”.

Niki – Polski Fiat; „a nevet az ausztrál exportra szánt kis Fiatok adták. Ott nem »Polski Fiat 126« néven vált ismertté ez a típus, hanem a »Fiat Niki« néven.”

Otto – Polski Fiat; „a vízűtéses Kispolskinak a »BIS« fantázianeve adták gyárilag. Történelem szakos lévén Otto von Bismarck német kancellárról tanultam, amikor eszembe jutott e szójáték alapján az autóm neve. :)”

B) A márkanévhez asszociációs módon kapcsolódó 8 nevet a következő két csoport foglalja magába:

a) Az autó származási helyéhez kapcsolódó nevek (5):

Iván – Lada 2105 (orosz)
Olga – Lada 21043 (orosz)
Ulrich – VW Bogár (német)

Vlagyimir – Lada 21043 (orosz)
Zsérom – Peugeot (francia)

b) Az autótípushoz kapcsolódó ismert személyről vagy filmszereplőről elnevezett autók (3):

Colin – egy Ford Focus típusú autó neve, Colin McRae pedig volt skót raliversenyzőről, aki részt vett ennek az autótípusnak a fejlesztésében
Hörbert – Herbie, a Disney-meséből ismert „kicsi kocsi”, Volkswagen Bogár
Zsorzi – a „Go, Trabi go!” című filmben szereplő Trabant neve

2. A második nagy kategória a **rendszámból létrehozott** neveket öleli fel (59). Ezekben az esetekben vagy a rendszám betűkből álló része, vagy a betűk és a számok együtt motiválták a névadást. Az adatok között nem csupán az új rendszerű rendszámok szerepelnek (három betű – három szám), hanem a régié is (két betű – négy szám).

A) Az esetek túlnyomó részében, 58 névnél a betűs részből indul ki a folyamat. Ez alapvetően két módon történhet: ha a betűk értelmes, vagy legalább kiejthető szót vagy nevet alkotnak, akkor megmaradhat így a név, más esetben az elnevező a betűket kiegészítve hoz létre szót. Ez a kategória a következő autónevekből áll (a rendszámoknak csupán a betűs részét ismertetem):

Ágnes – AGN
Alfréd – ALW
Ancsi – ANC
Babe – BAB
Bajnok – BJN
Bea – BEA
Béni – BNY
Blake – BLK
Borka – ENV (< envelope ’boríték’)
Céda – CDA
Clower – CLO
Cynthia – CNT
Csőpi – PI
Döcögő – DCG
Ebihál – EBY
Egérke – EGE

Emese – MS
Enikő – ENX
Faház – FHZ
FiFTy – FFT
Gedeon – GDB
Géza – GZ
Golyó – GLO
Hajni – HJN
Hakapeszi – HPH
Haramia – HRH
HiGanyGenerátor – HGG
Hiuz – IUZ
Huligán – HZL
Ibi – IBI
Igor – IGR
Iván – IVN

<i>Izom</i> – IZM	<i>Kibo</i> – KIB
<i>Jávorszarvas</i> – JVS	<i>Kilogramm Fruzsina</i> – KGM
<i>Jenőke</i> – EUG (<i>Jenő</i> – Eugén)	<i>Kudi</i> – KDI
<i>Jézus ereje</i> – JRJ	<i>Kyp</i> – KYP
<i>John Fitzgerald</i> – JFC	<i>Lajos</i> – LAY
<i>Jóvan</i> – JVN	<i>Laza</i> – LAZ
<i>Juci</i> – JCU	<i>Nino</i> – NI
<i>Jumbó</i> – JMB	<i>Pinyó</i> – PI
<i>Junior</i> – JNR	<i>Pixi</i> – PX
<i>Kákalaki Akka, a Vezérgúnár</i> – AKA	<i>Plútó</i> – PL
<i>Kapitány</i> – CSK „A rendszáma CSK, ami lehetne CsillagKapu, CsavarKulcs, CsöcsösKurva, CsontozóKés és mondjuk CsapatKapitány, ez utóbbi miatt Kapitány.”	<i>Rézhegyek királynője</i> – CU
	<i>Ufi</i> – UF
	<i>Yahuu</i> – AHU
	<i>Zorró</i> – ZR
	<i>Zsérom</i> – JRN

B) Az egyetlen olyan névadat, melynek létrehozásában a rendszám egésze vett részt: *Félmega*: FMG – 512. Itt tehát a betűkön kívül a számoknak is jelentőségük volt, hiszen 512 bájtt pontosan fél megabájt (az adatközlő informatikus). Felmerülhet a kérdés, hogy vajon nem vásárolt rendszámról van-e szó, ám a kérdőív erre nem kérdezett rá.

Később látni fogjuk, hogy a rendszámok alapján létrehozott nevek csoportja a második legnagyobb kategória a névanyagban. Némiképp magyarázhatja ezt az a tény, hogy a rendszám már önmagában egyedítő része az autónak, hiszen egyetlen funkciója az azonosítás. Sokan a rendszám alapján alkotott nevek adói közül megemlítették, hogy ez megkönnyíti a rendszám megjegyzését. Ide kapcsolódik az egyedi rendszámok kérdésköre, melynek névtani vizsgálatát KUGLER NÓRA (1994) már elvégezte. E rendszámok esetében az autó tulajdonosa „pénzt áldozott azért a jogért, hogy maga választhassa meg a betű- és számkombinációt, hogy elnevezhesse autóját” (KUGLER 1994: 3). Ilyenkor tehát nem a rendszámból indul ki a névadás, hanem akár maga a név jelenik meg a rendszámtáblán.

3. A következő két kategóriát az **autó tulajdonságai által motivált** nevek alkotják. Az összes adat közel fele ide sorolható, ami már maga is szükségessé teszi a további alcsoportok megalkotását. A felosztás alapja lehet a külső és belső tulajdonságok szétválasztása. De hogyan lehetnek az autónak külső és belső tulajdonságai? Nézőpontom szerint a külső tulajdonságok azok, melyeket érzékszerveinkkel érzékelhetünk, míg az autó teljesítményére, korára, motorikus jellemzőire, tehát működésére vonatkoznak a belső tulajdonságok. Egy további kategória is elkülönítendő, melybe az autók „jellemé” kapcsán kerülnek az autók: itt az autó több tulajdonsága együttesen motiválja a névadást.

A) Az autó külső tulajdonságaiból eredő névadás (85).

a) Az autó színe által motivált nevek (41). – Ezen belül is elkülöníthető két alcsoport: a színnévből alkotott nevek, és azok, amelyeknek eredeti használati körükben volt valamilyen kapcsolatuk a színnel, de önmagukban nem tartalmazzák a szín nevét.

A színnevekből képzett nevek (22):

Sárga – sárga
Sárga villám – sárga
Sári – sárga
Sárika – sárga
Aranyas – arany
Arany béka – aranyhomok
Piroska – piros (kétszer)
Bordó villám – bordó
Kék villám – kék
Bababilikék Bénibálna – kék
Zöccség – zöld

Zöldike – zöld
Zöld szörny – zöld
Bendegúz, a Zöld Nyíl – zöld
Kis Szürke – szürke
Blacky – fekete
Fekete Párduc – fekete
Ezüst nyíl – ezüst
Silver – ezüst
Züsti – ezüst
Titi – titánium

A színről asszociált név vagy fogalom alapján létrejött nevek (19):

Fifi – fehér („Volt egy fehér máltai se-
 lyemkutyám, az ő emlékére, mert
 hogy ez is fehér és végtelenül fürge”)
Hőfehérke – fehér
Hókornél – fehér
Jolanda – fehér („Ránéztem, és olyan
 csinos kis nőcis autónak találtam,
 szép fehér is, sötétített üvegekkel,
 igazi kis Jolandás”)
Marcipán – narancssárga
Csereasznye – piros
Babszi – lila („lila metál színe volt és
 igazi kis csajos – babás autó”)

Olajkályha – barna
Ibike – kék (mint az ibolya)
Törpilla – kék
Lóeledel – zöld
Pisztácia – zöld
Süsü – zöld
Morgó – mérgeszöld
Cápa – szürke
Bálna – fekete
Kormos – fekete
Lucus – fekete (Lucifer)
Bumblebee – fekete és sárga csíkos

b) Az autó mérete alapján létrejött nevek (11):

Anyahajó – nagy (Ford Galaxy)
Ebihal – kicsi (Polski Fiat)
Kisöreg – kicsi (Polski Fiat)
Kupak – kicsi (Polski Fiat)
Morzsi – kicsi (Polski Fiat)
Picur – kicsi (Toyota Starlet; „olyan
 kicsi volt a mellette parkoló hatalmas
 autók mellett”)

Pók – kicsi (Polski Fiat)
Puttony – kicsi (Nissan Micra)
Szatyor – kicsi (Polski Fiat)
Vacak – kicsi (Polski Fiat)
Vakarcs – kicsi (Polski Fiat)

c) Az autó hangja alapján létrehozott nevek (10):

Arnold – „mert a neve mélyhangzású,
 mint a diesel motor hangja”
Csörgőkígyóőfelsége – Peugeot 205, diesel
Dudu – Fiat 500

Géza – Citroën Picasso („a dörmögő
 hangja miatt olyan gézás”)
Hutyu – Polski Fiat, egy magyar humo-
 rista autóhang-utánzása után

Redna – Lada 21043 „hörgő kipufogóhang”, egy humorista hangutánzása után
Töföf – Polski Fiat

Tücsök – VW Bogár
Tütütű – VW Bogár
Szuszóka – Polski Fiat

d) Külső ránézésre megállapított tulajdonságok alapján alkotott nevek (4):

Pandóka – „2 éves lányom találta ki, mert a kisbusz egy pandára emlékeztette”
Dömsi – „olyan kis gömbölyű, tömzsi autó”
Cápa – „oldalról egy cápára emlékeztetett bennünket”
Arany béka – „mert pont úgy néz ki, mint egy béka, egy laposan pislogó, jól megtermett béka”

e) Egy különlegességből, sajátosságból, az autó külsején vagy belsejében található, egyedítő vonása alapján létrejött nevek (14):

Blackeye – fekete keretes fényszóró
Ducky – „a barátnőm kapott egy plüsskacsát [...], a kalaptartó állandó tartozéka”
Haramia – „a húzott szeme miatt”
Hurkás zsömle – zsömlészinű kisbusz sötét csíkkal a közepén
Kockabogár – Volvo 740; a tulajdonos így magyarázta a névadást: „a bogár hobbiautó. Sokba kerül életben tartása, de nagyszerű élményautó, kitűnik a sorból. Ebben hasonlítanak, de a Volvo – Kocka”
Nagyseggű – „a hátulja át lett alakítva, gömbölyűbb és nagyobb formája lett”
Pirostetejű – „a krém autónak piros a teteje, találkozókön leginkább ez alapján azonosítják be”
Pötyike – pöttyös ülésbuzat
Skobrió – „Skodát »kabrióstítottak«, amolyan »ízi rájder öcsém« feelinggel, hogy a meleg nyári napokban, mikor már mindenkinek elege van a kánikulából, bepattanjanak, körbepöfögjenek a falun, és így mosolyt csaljanak a helyiek arcára”
Tabaluga – „Mert olyan az árnyéka, mint az azonos nevű béisárkánynak.”
Tücsi – VW Bogár; „mert cabrio Bogár, tehát rovar, de nem kitingpáncélos, hanem hártvány szárnyú, tehát tücsök lett.”
Tünci – „Tipikusan női autót csináltunk belőle, fehér szőrmével borítottuk a műszerfalat, meg amit lehetett. Fehér volt az autó amúgy is. Olyan kis aranyos volt, mondhatni »Tündérien« nézett ki.”
Ufi – „sokáig díszelgett rajta egy íját kifeszítő kis indián kisfiú rajzfilmfigurájáról készült matrica”
Vizipók – „mert amikor vettem duplalámpás volt elől a gyári szimpla helyett, olyan sok szeme volt”

f) A karosszéria állapota alapján adott nevek (5):

Dalmata – „karosszériázás után fekete foltok voltak a fehér kasztnin”
Frédibéni – „Mert az autó alváza már olyan vékony volt, hogy sokszor vezetés közben attól félttem kiesek alul. Ekkor arra gondoltam majd úgy közlekedek, mint Frédi és Béni, akiknek ilyen – lábbal hajtott – autójuk volt.”

Tyúkol – „mert olyan rozszant és akkora a káosz benne meg már csak a lélek tartja össze”

Roncsella – rozszant állapot

Rozsdaboglya – rozsdás, öreg

4. Mint már volt róla szó, létezik az **autók belső tulajdonságainak** a csoportja is (43). Ide tehát olyan tulajdonságok tartoznak, mint a kor, teljesítmény, gyorsaság vagy éppen ennek hiánya, és a „jellem”.

a) Az autó korából kiinduló elnevezések (5):

Junior – 2005-ben újonnan vásárolt Seat Cordoba

Kisöreg – 1990-es Polski Fiat; a tulajdonos szerint „kicsi és autóban idősnek számít”

Öcsi – 1971-es VW Bogár, „néha olyan fiatalos”

Öreg – 1969-es évjáratú VW Bogár; „nem mai csirke már”

Öreglány – 1971-es VW Bogár; „mert nem mai csirke”

b) A teljesítmény, a képességek, az autó gyorsasága vagy épp lassúsága, a motor teljesítménye, ereje vagy annak hiánya alapján létrehozott nevek (26):

Arnold – „erős, mint S[ch]warzenegger”

Bakegér – „Mert kicsit szerencsétlenebb, lassabb volt a személyautókhoz képest”

Büdös dög – „Ebben az évben cseréltem hűtőt, hűtőcsövet, megette az összes olajat, elromlott a váltója, ma kilyukadt a kipufogó. Szerintem megérdemelte.”

Csacsi – „lassan gyorsul, de mindenhova felmegy”

Csiga – lassú

Csotri – „egy csotrogány volt úgy kellett tolni a lejtőig, hogy elinduljon”

Dragon – „tűzet okádott a pályán”

Ebihal – mozgékony

Ezeréves Súlyom – „lerázza a leggyorsabb birodalmi cirkálót, én magam bütyköltem”

Ezüst nyíl – „mert ifjú korában úgy suhant az úton”

Fifi – „Volt egy fehér máltai selyemkutyám, az ő emlékére, mert [...] végtelenül fürgé”

Fittike – „Azért kapta a Fittike nevet, mert a Trabant köztudottan nem egy erőgép”

Gonosz – „mert mindig a leghetlenebb helyzetekben tudott elromlani...”

Harmatka – „emelkedően nehéz az élet vele”

Huligán – „mozgékony kis autó”

Imperiál – „40 km/h max. seb.-el rendelkezett, ami egy kipufogórendszer csere után 70 km/h-ra emelkedett, ezért lett Imperiál a neve” (Imperiál a 20. század legjobb te-nyésztésű magyar versenylova)

Istennyila – gyors

Jézus – „mert három nap kell neki, mire feltámad”

Maxi – „3500 köbcenti, 350 ló, gigagép”

Méregzsák – VW Bogár tuningolt motorral

Miklós expressz – „apukám kicsit gyorsan merészen vezet” (szigetszentmiklósi lakosról van szó)

Olajkályha – diesel autó

Rozi – egy Skoda 1200, ami olyan gebe, mint Don Quijote Rozinante-ja

Suhanónyi – „éppen hogy egyáltalán nem volt az”

Szöcske – „a hirtelen gyorsulás meg viszonylag rövid féktáv miatt, magyarul mert tudott ugrálni, meg persze meg mert szerette volna [az elnevező – B. B.] hogy úgy ugráljon, mint a rapperek kocsijai a filmekben, nagy rajongójuk volt”

Vadállat – „Amiért 130 lóerő és 190 Nm-es nyomatéka van és meg kell vele küzdeni minden megtett méterért”

c) Az autók jelleme, karaktere alapján adott 12 név talán a legjobb példája a névtípus antropomorfizáló jellegének. Olyan esetekről van szó, amikor az autókat emberi tulajdonságokkal ruházzák fel, vagy több tulajdonság együttállása esetén egyszerűen személy-névvel illetik az elnevezőket, mivel az autó olyan tulajdonságokkal rendelkezik, amelyeket az adott személynevet viselő személyeknek az elnevező tulajdonít.

Charlie – „A Charlie angyalai film után. Ő is egy angyal volt, mindenhova elvitt.”

Csacsi – a makacssága miatt

Fostalicska – „Mindig betegeskedik, szeretgetni kell.”

Hurbus, Hurbi – „olyan ennivaló volt és kicsi és tüneményes [...]; mikor hazavittem édesapám is azt mondta hogy »Jé ez olyan mint a Herbie« ezért egyértelmű volt hogy *Hörbi* lesz de azt akartam, hogy legyen saját identitása, így ő nem az a Herbie hanem Hurby.” (egy Nissan Micra típusú autóról)

Jenci – „mert olyan jenős”

Leoncio – „az autó uralkodik a gazdáján, mint annak idején Leoncio szegény Izaurán”

Lord Astor – „a név kifejezte a kocsijellemét”

Lujzi – „csak egyszerűen mert olyan Lujzis”

Jolanda – „Ránéztem és olyan csinos, kis nőcis autónak találtam, szép fehér is, sötétített üvegekkel, igazi kis Jolandás”

Reni – „Olyan aranyos és igazi úrihölgy”

Romboló – „olyan szerencsétlen, mindennek nekimegy” (bár megkérdőjelezhető, hogy ez vajon tényleg az autónak róható-e fel...)

Vándor – „Lord: Vándor c. száma illik a gépre »Napfényben, zord télben, minden nap, minden éjjel vándorlok, nem állok meg soha«”

5. Az autónevek egy csoportjánál, összesen 21 esetben, egy **különleges esemény határozza meg a névadást**.

A) Ezen belül is elkülöníthető egy külön csoport, amelyben az autók a vásárláshoz kötődően kapták a nevüket. Itt két kisebb kategóriát kell megkülönböztetnünk:

a) A vásárlás körülményeihez kötődik a név (7):

*Zsolt, Zalán, Lidike, Rita, Korn*i – a vásárlás napjára eső névnap

Dieter – az autót Németországban vette a tulajdonos, ezért a német név

Pixi – „a bátyám épp az angolórán egy olyan olvasmányt tanult, amiben volt egy Pixi nevű lány, a Trabit pedig akkor vették anyáék”

b) Más esetekben az előző tulajdonos által adott névnek vagy a tulajdonos nevének átvételére kerül sor (7): *Alfi, Dudu, Mary, Sanyi, Thomas, Tóbiás, Zorró*.

B) Egyéb, az autóhoz kapcsolódó események alapján történő elnevezések (7):

Mancika – „Egyszer beragadtunk a sárba, de főlő hűtővízzel is egy fél óra kínzás után kihúzta magát. Fater nevezte el így ennek öröme.”

Pisti – „Ismerősünk gyereke jött haza azzal, hogy »Picsti hőccs, bátor écs otoccs volt«, miután oviban valamit sikeresen megcsinált. Ez a kis Trabi gyönyörűen tette a dolgát, amíg nálunk volt.”

Lóeledel – „a 70-es évek elején egy ló zabnak nézte az autót és beleharapott (akkori újságikkben jelent meg). Gyermekünk félték, hogy a mienket is megeszi egy ló, ezért lett Lóeledel a neve.”

Piró – kétszer is kiégett a motortér

Jumbo – „ez a kocsik életében hétszer tette meg a Rimini–Budapest távot oda-vissza, Riminiben a Jumbo szállóig”

Vilma – „mert egyszer bent maradt a kulcs és én elkeseredetten üvöltöttem, hogy »Vilma, engedj be!«”

Büszke – „A családunk nyerte ezt az autót. Éppen a legjobbkor jött, nagyon örültünk neki, az öröm hozta ki belőlünk az elnevezést.”

6. Az utolsó csoportba az a 30 név tartozik, amelyek esetében a névadást az autó iránti **szeretet motiválja**. Ez már magának a névadásnak is az egyik legfontosabb indoka, hiszen személyes kötődés nélkül aligha éreznék szükségét egy autótulajdonos az elnevezésnek. Mégis szükséges e kategória is, ugyanis sok autónév esetében nincs más forrása a motivációnak. Sokszor megjelenik az a hit is, hogy ha az autót szeretettel kezeljük, meghálálja, és jól fog működni. Ebben a csoportban tehát újra fontos szerephez jut az antropomorfizálás.

a) Azok a nevek, amelyekkel vagy amelyekhez hasonlókkal az emberek szeretteiket is illetik (14):

Baby – például egy hosszú út után: „Ez az Baby, megcsináltuk!”

Bébike – „Mert olyan aranyos.”

Csicsi

Drágám

Dömsi

Kicsikocsi – „Mindig is ilyen autót akartam és ezért nagyon szeretem.”

Kisaranyos – „Mert a legszebb darab volt akkoriban”

Kisbogár – „hogy néha neki is jókedve legyen”

Manci

Meseautó

Muki

Öcsisajt – „egyszer a garázs ajtajában állva megkérdeztem tőle: »Mi újság, Öcsisajt?«, és rajta maradt...”

Pumma

Tündérke – „Azért lett ez a neve, mert imádtam, és olyan kis tündéri volt, tényleg a szívemhez nőtt, meg is sirattam, amikor eladtuk.”

b) Kedvenc keresztnév, az elnevező számára fontos ember vagy dolog neve alapján történő elnevezések (19). Ebben az alkategóriában különös szerepet kapnak a kisgyerekek, akik mind a három esetben magukhoz közel álló személyről, dologról nevezték el az autót. Az sem érdektelen, hogy az esetek mintegy 67%-ában az elnevező és az adott név ellentétes neműek, tehát a férfiak női nevet adnak, míg a nők férfinevet.

Andika, Bogi, Emese, Jenny, Léna, Panni – kedvenc női név

Benő – „Egy kisgyermek adta, akinek nagyon megtetszett. Otthon van egy Kispolskija a kertben, azt hívja így – ezért lett az enyém is Benő”

Cathy – nagyon szép névnek tartja az elnevező

Dórika – barátnő neve

Fifi, Jenci, Matyi, Mórcka, Olga – kedvelt név

Freya, Haseo – kedvenc animekarakterek

LoLo – „A kislányomat Laurának hívják, LoLo-nak becézzük. Ő keresztelte el maga után LoLo-nak az autót.”

Réni – „A családunk kedvenc állata a rénszarvas.”

Roland – „a mi autónknak a nevét 4 éves kislányom adta, mert az óvodában így hívják a »férjét«”

c) Egy név esetében egyértelműen az motiválja az elnevezőt, hogy autójának (és ezzel együtt természetesen önmagának is) minél nagyobb ismertséget, feltűnést biztosítson. Azért kapja az autó a *Szekszmásin* nevet, mert erre biztosan mindenki emlékszik, vagy ahogyan a tulajdonos fogalmaz: „mert így nem felejtik el, ha látták már”. Ha a tulajdonos nem volna büszke autójára, feltehetőleg nem akarná, hogy mindenki ismerje.

Mielőtt továbblépnénk, vessünk egy pillantást egy különleges csoportra a nevek között. Nagy számban találhatunk ugyanis híres emberekről, állatokról, film- vagy mesefigurákról elnevezett autókat. Találkoztunk ismert valós vagy filmbeli személyek neveivel, mint például *Arnold, Charlie, Colin, Jézus, John Fitzgerald, Ulrich* (Ulrich von Lichtenstein a „Lovagregény” című filmből), *Leoncio, Frédibéni, Gedeon* (Gedeon bácsi, a nők bálványa), *Leonyid Kucsma, Rézhegyek királynője*; találunk a nevek között állat- és egyéb mesefigurákról elnevezett autókat is, ilyen *Hakapeszi* (majom), *Johny Jumper* (ló), *Hó-kornél, Törpilla, Kákalaki Akka, Süsü, Tabaluga* (sárkány); és megjelentek filmekből ismert híres autók is: *Hörbie* (A kicsi kocsikalandjai), *Zsorzsi* (Go, Trabi, go!), *Dudu* (Dudu, a csodabogár), *Meseautó*. Az összes név között 36 ilyen szerepel, ami az egész névanyag mintegy 13%-át teszi ki.

A teljes névanyagban tehát az alábbi hat motivációs kategóriát lehet megállapítani:

Motiváció	Adatok	
	db	%
Márkanév	57	19,1
Rendszám	59	19,7
Külső tulajdonság	85	28,4
Belső tulajdonság	43	14,4
Esemény	21	7,0
Szeretet	34	11,4

1. táblázat: A korpusz motivációk szerinti megoszlása

4. Jelentés szerinti csoportosítás. – A fenti csoportosítás a motiváció oldaláról közelíti meg a névanyagot. J. SOLTÉSZ KATALIN már többször idézett könyvében azonban másfajta kategorizálás alapján rendezi a neveket: jelentésük, eredetük alapján. Megkülönböztet átvitt tulajdonneveket, szóneveket és elsődleges jelneveket. Az átvitt tulajdonnevek közé tartoznak mindazok, amelyek egy már létező tulajdonnevet viselnek, a legtöbb esetben ez személynév. Az autónévanyag jó része, 122 név (44%) az átvitt tulajdonnevek közé sorolható. Olyanokat találunk ebben a kategóriában, mint *Lujzi, Brenda, Leonyid Kucsma, Sanyó, Charlie, Imperiál, Hókornél, Ibi, Dieter*. A másik nagy kategória (szónevek) köznevekből alakult neveket foglal magába; ezek sok esetben leíró vagy érzelmi jellegűek. Ide 120 név sorolható, az egész anyag 43%-a; pl. *Szamár, Öreg, Harmatka, Csotri, Tünci, Baby, Kockabogár, Kék Villám, Gonosz*. A maradék 13%-ot kitevő 38 név mondható elsődleges jelnévnek, azaz olyan névnek, „amely sem közszóként, sem egyéb tulajdonnévként nem használatos, illetőleg közszoji vagy tulajdonnévi eredete elhomályosult” (J. SOLTÉSZ 1979: 72). Ide tartozik például a *Pumma, Tőfőf, Nyunyuku, Vargabunga, Kudi, Kibo, Fitya, Borka, Züsti*.

5. Az autók. – Nem mellékes szempont az sem, hogy milyen autók kapnak nevet. Nagy számban találunk régi autókat, mint a Trabant, Lada, Polski Fiat, Volkswagen Bogár, Skoda, Wartburg. Ezek többnyire az első autók voltak gazdáiknak, vagy legalábbis az elsők között voltak, még akkoriban, amikor az autóvásárlás nem volt egyszerű. A sok várakozás, az a tény, hogy keveseknek volt autójuk, megbecsült státuszt kölcsönzött nekik. Egy másik népes csoportot alkotnak a legújabbak autók, amelyek a legtöbb extrával, kényelemmel vannak felszerelve, sőt akár egyénileg lettek tuningolva. Ilyenek a BMW-k, Volvók, Porschék és egyéb limitált szériás autók. Ezeknek rendszerint férfi tulajdonosuk van, akik előszeretettel hívják fel magukra a figyelmet autójukkal. Ennek eszköze lehet a névadás is. Jó példa erre a *Züsti* névre keresztelt autó: „Ha nőnek mondom hogy Züstivel mennünk akkor deédi. Ha férfinak akkor meg aszondom jössz a Züsttel? És koszos hor-dóra gondolnak, mikor meg meglátják a krómokat meg a csillogó ezüstszínt, b*szarnak.”

6. A névadók és a nevek viszonya. – Megvizsgáltam a nemek szerinti különbséget, az életkor vizsgálatához pedig hét korcsoportot hoztam létre. Az eredmény a következő képet mutatja:

Életkor (év)	Férfi		Nő		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%
0–10	5	38,46	8	61,54	13	4,64
11–20	15	53,57	13	46,43	28	10,00
21–30	67	67,00	33	33,00	100	35,72
31–40	57	64,04	32	35,96	89	31,79
41–50	19	70,37	8	29,63	27	9,64
51–60	8	61,54	5	38,46	13	4,64
60 felett	6	60,00	4	40,00	10	3,57
Összesen	177	63,31	103	36,69	280	100,00

2. táblázat: A névadók nem és életkor szerinti megoszlása

A táblázatban szereplő adatok nem reprezentatívak. A férfiak nyilvánvaló többsége részben talán annak is köszönhető, hogy sok adat különböző autós fórumokról érkezett, ezeket pedig általában férfiak látogatják. Az életkor tekintetében pedig valószínűleg azért a 21–40 év közöttiektől érkezett a legtöbb válasz, mert egyrészt kutatásomat első-sorban az interneten végeztem, másrészt pedig talán ez a korosztály rendelkezik legtöbb esetben autóval, vagy ők használják többit a mindennapokban.

Az elnevezők neve és az autónevek motivációs típusai között felfedezhetők bizonyos tendenciák. A kapott eredmények két aspektusát a 3. és 4. táblázat mutatja be.

Nem	Motiváció											
	Becenév		Rendszám		Tulajdonság				Esemény		Szeretet	
					Külső		Belső					
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Férfi	34	60	35	59	54	64	32	74	14	67	19	56
Nő	23	40	24	41	31	36	11	26	7	33	15	44
Összesen	57	100	59	100	85	100	43	100	21	100	34	100

3. táblázat: A nemek megoszlása névtípusok szerint

Nem	Motiváció													
	Becenév		Rendszám		Tulajdonság				Esemény		Szeretet		Összesen	
					Külső		Belső							
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Férfi	34	18	35	19	54	29	32	17	14	7	19	10	188	100
Nő	23	21	24	22	31	28	11	10	7	6	15	13	111	100

4. táblázat: A névtípusok megoszlása nemek szerint

Ne tévesszen meg bennünket a 3. táblázat, ne feledjük el, hogy a kevesebb számú női adatközlő miatt vannak minden egyes kategóriánál a férfiak többségben. Ám az, hogy a két nem közötti különbség mekkora, fontos adat lehet. Látható, hogy sok esetben a nemek között közel egyforma a megoszlás. A belső tulajdonságokat illetően viszont a nők csupán a nevek alig több mint negyedét adták. Ezt meg is magyarázhatjuk azzal, hogy az autó motorikus működésével elsősorban a férfiak vannak tisztában, és legtöbb esetben őket is érdekli ez, a nőket kevésbé. Azt is érdemes megfigyelni, hogy a férfiak és nők által adott nevek aránya a szeretetnevek csoportjában közelíti meg legjobban a fele-fele arányt, azaz a nők ebben a kategóriában mondhatók a legaktívabbnak. Meglehet, ez szintén nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy a babusgatást, szeretgetést, becézgetést általában a nőknek tulajdonítjuk.

A kérdőív rákérdezett ugyan a névadók lakhelyére és nyelvismeretére is, de ezeknek az eredményeiből semmifajta következtetést nem lehet leszűrni a motivációs névkategóriák tekintetében. Az igaz, hogy a nevek között több idegen eredetű is van, legtöbb esetben természetesen angol, de ez a legritkább esetben hozható összefüggésbe a nyelvismerettel, hiszen nem kell ahhoz tudni angolul, hogy egy amerikai film hősről elnevezünk egy autót.

A kérdőív két utolsó pontja az adatközlők véleményére kérdezett rá. Azt, hogy miért nevezzük el az autóinkat, a válaszok többsége az autó családtaggá, társsá válásával, illetve a kötődéssel magyarázta. Az egyik adatközlő például így fogalmazott: „Sokan nem csak eszközként kezelik az autót, hanem személyként, társként tekintenek rá. Az elnevezéssel meg még előbbé teszik. Ezzel végül is személyiséget adnak az autónak, ami egyfajta kapcsolatot alakít ki ember és autó között.” Ezek a válaszok tették ki az összes válasz közel 77%-át. Néhányan azt írták, hogy az autónak „lelke van”, ez kívánja meg az elnevezését. Ezek mellett még az autóval töltött sok idő, a kedveskedés, tréfa vagy a többi autótól való megkülönböztetés is szerepelt indoklásként.

A másik kérdés arra vonatkozott, hogy az adatközlő szerint nemspecifikus-e az elnevezés, és ha igen, melyik nemre jellemzőbb. A válaszok jó része (42%) szerint nincs nembeli különbség az elnevezés szokását illetően. A legtöbb esetben ezt azzal indokolták, hogy a névadás sokkal inkább lelki alkat kérdése. Szinte ugyanekkora arányban (41%) vannak azonban azok a válaszok is, melyek a nőknek tulajdonítják az elnevezésre való hajlamot. Indokként a nők becézgető, babusgató hajlamát, érzelmesebb voltát említik, egy válaszadó pedig így fogalmazott: „ők egyébként is személyként kezelik az autót, mert ez a paradigma segíti őket az üzemeltetéssel kapcsolatos dolgok felfogásában – hidegben fázik, reggel álmos, ha hangos nem érzi jól magát stb. – ha nem kell ismerje a műszaki hátteret, akkor könnyebb személyként kezelnie.” Csupán az adatközlők 17%-a gondolta úgy, hogy a férfiakra jellemzőbb az elnevezés, még hozzá azért, mert ők jobban otthon vannak a műszaki paraméterek ismeretében, több időt töltenek az autóval, jobban kötődnek hozzá, törődnek vele, mert a férfiak számára az autó a mobilitás megtestesítője. Érdekes kérdést vet fel, hogy valóban így van-e. Sajnos az általam végzett kutatás erre nem ad biztos választ.

7. Összegzés. – Dolgozatomban talán sikerült egy eddig kevésbé kutatott névtani terület apró szeletét jobban szemügyre vennem. Az eredmények ismeretében úgy vélem, az autók elnevezése nem elszigetelt, csupán valamely társadalmi csoportra jellemző, hanem általános jelenség. Ám minden esetben szükséges a névadáshoz az autó iránt táplált érzelem megléte. Hogy a név maga hányféle is lehet, azt az ismertetett kategóriák sokszínűsége mutatja; az autónévadásnak csupán a képzelet és a kreativitás szab határt.

Felhasznált autós fórumok

<http://www.nlcafe.hu/index.php?id=1057&fid=441&topicid=22190&bw=&step=1&page=1>

<http://fiat126.hu/?p=112&t=14&l=1207854208> (Kis Polszki)

<http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9001294> (Kis Polszki)

<http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9000196> (Trabant)

<http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9006748> (Wartburg)

<http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9015399> (Renault Megane)

<http://www.bogarhatu.hu/forum/index.php?topic=2.new#new> (VW Bogár)

<http://www.zsiguli.hu/forum/viewtopic.php?f=2&t=141&p=48209#p48209> (Zsiguli)

Hivatkozott irodalom

- FÁBIÁN PÁL 1993. Autóbecenevek. *Névtani Értesítő* 15: 93–4.
HAJDÚ MIHÁLY 1986. *Magyar hajónevek*. MND. 57. Budapest.
KEREKES ANDRÁS 2004. *Nevek az országúton*. MND. 190. Budapest.
KUGLER NÓRA 1994. *Személyre szóló rendszámok névtani és jelentéstani vizsgálata (1991–1993)*. MND. 127. Budapest.
OH. = LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2004. *Helyesírás*. Budapest.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1970. Állatnevek és tárgynevek. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia 1969*. *NytudÉrt.* 70. Budapest. 320–7.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

BÁGYI BARBARA

BARBARA BÁGYI, *Bababilikék bébibálna* ('babypotblue babywhale') and *Kockabogár* ('cubebeetle'), or on names for cars

This paper discusses a special type of names for objects, i.e. names given to cars by their owners or users. Names for cars, though not treated frequently in the literature, present some interesting aspects for consideration. The author collected 280 names via an Internet survey and classified them into six comprehensive categories: car names motivated by trade names (brands and types), the license plates (letters and numbers on license plates), appearance (colour, size, sound, etc.), characteristics (age, power, speed, etc.), the owner's affection and outstanding events (the purchase of the car, etc.). Gender differences in naming practices can also be observed: females often choose names expressing their affection towards their cars; males, however, prefer names motivated by the characteristics of their cars.

A KÖZNEVESÜLÉSRŐL¹

1. A köznevesülés köztudottan az a folyamat, melynek eredményeképpen egy adott közösségben egy korábban tulajdonnévként használt nyelvi elemet köznévként is elkezdenek használni. A kérdéssel foglalkozó nyelvészeti, névtani szakmunkákban azonban nem tudják megnyugtatóan tisztázni, hogy ez a folyamat nyelvi – szemantikailag, illetve grammatikailag – miként értelmezhető. Az ellentmondások alapvetően azzal kapcsolatban jelentkeznek, hogy jelentésváltozás vagy jelentésalkotás történik-e, és ezzel összefüggésben változik-e a tulajdonnév szófaja a köznevesülés során, valamint hogy mely példák tekinthetők a jelenség körébe tartozónak. Ezek a kérdések persze általánosabban a tulajdonnevek mibenlétével, illetve a jelentés és a szófajiság egymást részben átfedő kérdéskörével függnek össze (a téma áttekintéséhez l. VÁRNAI 2005: 25–37).

Egyik korábbi írásomban (RESZEGI 2009) a kognitív szemlélet lehetőségeit igyekeztem szemléltetni a nevek vizsgálatában. Ennek kapcsán utaltam arra, hogy a kognitív megközelítéssel, s azon belül is a holisztikus szemléletet alkalmazva a korábbi próbálkozásoknál eredményesebben megragadhatónak gondolom többek között a köznevesülés folyamatát is. Ennek bővebb kifejtésére akkor nem volt mód, állításomat ezért most igyekszem igazolni.

2. A kognitív megközelítés szerint a beszédhez szükséges tudásunk, a nyelv az emberi elme produktuma, ezért kognitív jelenséggént tanulmányozandó. Ezen belül a holista modellek különösen fontosnak tartják, hogy a nyelv szerves része a megismerő rendszernek, s szétválaszthatatlanul összefonódik a megismerő rendszer más összetevőivel, összes kognitív funkciókkal (a fogalomalkotással, a gondolkodással és a világról való teljes enciklopédikus tudással), és ettől a nyelv és a mentális rendszer közötti kétirányú kapcsolattól a nyelv vizsgálata során nem tekinthetünk el. A mentális folyamatokra fókuszálás ugyanakkor nem kell, hogy a társas vonatkozásoktól, a nevek közösségben való használatától, és egyáltalán a nyelvi közlésben való használatától való eltávolodást jelentse. Megítélésem szerint azok a kognitív megközelítések lehetnek igazán eredményesek, amelyek szem előtt tartják a nyelv társas, kulturális beágyazottságát is.

A holista nyelvelmélet jól összeilleszthető az elme működésének modellálására meglátásom szerint jelenleg a legsikeresebben alkalmazható hálózatalvú felfogással, mely az elmét az idegrendszer analógiájára ismeretelemeket tároló egységeknek és ezek kapcsolatainak a hálózataként látja modellálhatónak. Eszerint a szavak az agyban, illetőleg az elmében a vonatkozási tárgy(ak)ról feldolgozott és tárolt információállomány, valamint a szóra vonatkozó (hangalaki, morfológiai, szintaktikai) sajátosságok hálózataként képzelhetők el, s ezen belül nem különíthetők el élesen a nyelvi, szemantikai információelemek

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

és a nem nyelvi ismeretelemek. Egy természetes nyelvi fogalmunknak tehát sok száz mikrojegy összessége felel meg. NÁRAY BENCE példáját idézve: „ha meghalljuk azt a szót, hogy *macska*, akkor olyan mikrojegyek fognak aktiválódni, mint »szőrös«, »nyávogás«, »bajsa van«, »mozgatja a fülét«, »dorombol«, »kandúr«, de esetleg még olyanok is, mint »Tom és Jerry« vagy »megmacskásodott a lábam«. Ezeken kívül természetesen sok olyan mikrojegy is aktiválódni fog, amelynek nem feleltethetők meg természetes nyelvi fogalmak: ilyenek például a geometriai és funkcionális reprezentációk. Hogy ezek közül mely mikrojegyek fognak valóban aktiválódni, illetve melyek erősen és melyek gyengébben, azt a kontextus és az illető személy korábbi – a macskákkal kapcsolatos – tapasztalatai határozzák meg” (NÁRAY 1996: 263–6). A tulajdonnevek szintén így, különböző jellegű ismeretelemek hálózataként reprezentálódhatnak a fejünkben. Ilyen módon a név jelentéstartalmába is belejátszik mindaz a (kiterjedt, vagy éppen kevésbé kiterjedt) adatállomány, amit a név a mentális rendszerben aktivál.

Hasonlóan vélekednek a kognitív szemantika képviselői is: hangsúlyozzák, hogy az ember fogalmi és nyelvi rendszere a kognitív rendszeren belül elválaszthatatlan egymástól. Így a jelentés szerintük fogalmi alapú, a világról való tudásunk és a nyelvben leképzett reprezentációk között szoros analóg viszony van. Ennek alapján tehát nem látják elkülöníthetőnek a szavak jelentését a kapcsolódó konceptuális fogalomtól, vagyis a szemantikai tartalom összetevőit a világra vonatkozó ismeretektől (vö. LANGACKER 1991).

A kognitív szemantika elveit alkalmazva TOLCSVAI NAGY GÁBOR úgy gondolja, hogy a tulajdonneveknek (akárcsak a közneveknek) enciklopédikus, fogalmi jellegű jelentésük van, mely kognitív tartományokban számon tartott absztrahált tulajdonságok hálózatából áll. A jelentés természetesen objektumfajtánként más-más típusú ismeretelemeket foglalhat magába. (A városnevek esetében például ilyenek a méret, földrajzi elhelyezkedés, szerkezet, jellegzetes épületek stb.; ezek mellett a névalkotó elemek közszói jelentéstartalma is egyértelműen segíthet a feldolgozásban; lényeges ugyanakkor, hogy ezek a névhez tartozó ismeretelemek nem járulékosak, hanem szerves részei a neveknek.) Vagyis a név által jelölt objektum reprezentációja és magának a névnek a reprezentációja között sokszálú, megbonthatatlan kapcsolat van.² Egy név jelentésszerkezete a kapcsolódó ismeretelemek alapján az adott beszélők számára lehet teljesen sematikus, és lehet teljesen kidolgozott, sok közbenső változattal. Például a *Dohnányi Ernő* név nyilvánvalóan minden magyar anyanyelvű számára tulajdonnévként, személynévként értelmezhető, azonban sok magyar anyanyelvűnek „csak sematikus jelentésben aktiválódik (ember, férfi, magyar), míg másoknak a kidolgozott jelentéshálózatban Dohnányi (1877–1960) zeneszerző és előadó...” (TOLCSVAI NAGY 2008: 33–5, 39).

A hálózatként modellált rendszer képes megragadni azt is, hogy a jelentés nem statikus, állandó ismerethalmaz, hanem dinamikus, és egyénenként változó (a dinamizmus a hálózat egységei közötti kapcsolaterősségek változásaként értelmezhető). Az egyéni változatosság különösen jellemző a tulajdonnevek jelentéseként tárolt dinamikus információkapcsolatokra. A jelentések egymáshoz közelítése, illetőleg különbsége mögött a közös/eltérő kulturális, szociális ismeretek húzódnak, melyek alakításában a beszéd is jelentős szerepet

² A nyelvem hegyén van jelenség ugyanakkor mégis azt mutatja, hogy a hálózaton belül a kapcsolatokban időnként valamiféle rövidzárlat léphet fel. Ez a jelenség különösen gyakran figyelhető meg a tulajdonnevek esetében.

játszik. (Ez ismét csak azt tükrözi, hogy a hálózatban a nem nyelvi ismereteket reprezentáló egységek nem különíthetők el a nyelvi ismeretelemtől.)

A hálózatelvű modellben a szófajok sem mint külső kategóriák jelennek meg, hanem mint a szavakat reprezentáló hálózatokban megmutatkozó közös tulajdonságok, a tárolást rendező elvek egy csoportja. A szófajok kategóriái ilyen értelemben egyrészt a szemantikus kategóriastruktúráktól függve épülnek ki, emellett azonban további fontos tényező, hogy a beszélők hogyan használják az egyes szavakat (vö. MACWHINNEY 2003: 520). A szófaji kategóriáknak az ilyen módon való szerveződésében természetesen a tipikalitás elve is meghatározó.

Az emberi megismerés a jelenségek egy csoportját a dolgok, entitások körébe sorolja. A dolog nyelvi kifejezésére használt szó pedig jobbra főnév, vagyis a dolgok prototipikus megnevezései a főnevek. A tulajdonnevek szintén megnevező szerepben gyakoriak. Szemantikai jellemzőik és használati sajátosságai, funkciójuk alapján tehát a kognitív szemantika szerint a tulajdonnevek is a főnévi kategória elemeinek tekinthetők, főnévi szerepű nyelvi egységekként értelmezhetők (TOLCSVAI NAGY 2008: 31), melyek ugyanakkor speciális csoportot alkotnak a kategórián belül. Míg ugyanis a köznevek egy típust vagy annak egy megvalósulását nevezik meg, s a köznévvvel jelölt dolog konkretizálása (fogalmi lehorgonyzása) mindig a szövegben történik, addig a tulajdonnév szemantikai szerkezetében a járulékos ismeretelemek révén egyszerre érvényesül a típus és a megvalósulás. Ilyen módon a tulajdonnév által jelölt entitás alapvetően egyediként azonosítható a beszédben résztvevők számára, nem igényel az azonosításhoz viszonyítást. A tulajdonnevek e felfogás szerint tehát főnévi szerepű nyelvi egységek.³

A holisztikus felfogás szerint továbbá a tulajdonnevek elsajátításakor, a tulajdonnevek fogalmi tartalmának a kialakításakor is hasonló osztályozó, kategorizáló folyamatok mennek végbe, mint a közszoói kategóriák fogalmi alapjának kialakítása során. A tulajdonnevek esetében ugyanakkor e folyamatok eredményeképpen egyelemű osztályok jönnek létre (HANSACK 2004). Ezek az egyelemű osztályok azonban nagyobb hálózatok részeként működnek. Ezekben a hálózatokban az egyes névfajták elemei különböző hatások (gyakoriság, hasonlóság, asszociációk stb.) nyomán a prototipikusság elve szerint szerveződnek. Emellett persze a nevek nem tulajdonnévi nyelvi elemekkel is kapcsolódnak.

Egy-egy új nevet ennek értelmében a már elsajátított nevek mint minták alapján vagyunk képesek feldolgozni. Az ember ugyanis az anyanyelv-elsajátítás részeként a különböző névfajták elemeit, illetőleg a hozzájuk kötődő használati szokásokat is tanulja, s az aktuálisan rendelkezésére álló, nevekre vonatkozó ismeretek, a nevek mentális rendszerben tárolt reprezentációi alapján működő analógiák segítik az újabb nevek feldolgozásában. A névismeret révén egy név, illetőleg a név kontextusa hallatán bizonyos preferenciákkal rendelkezünk a név lehetséges referenciájára vonatkozóan. Így, noha a *Péter* névvel természetesen jelölhetünk egy kutyát, egy helyet vagy akár egy hajót is (vö. KIEFER 2007: 141), mégis, amennyiben a kontextus, illetve a szituáció nem utal egyértelműen másra, e nevet

³ A nyelvi egységként való használat azt jelenti, hogy a neveket a beszélő és a hallgató egyaránt jobbra elemző feldolgozást nem igénylő szerkezetként kezeli, s az egység szerinti feldolgozáshoz csupán másodlagosként járul hozzá az elemző feldolgozás (TOLCSVAI NAGY 2008: 32). Ebből a szempontból az sem probléma tehát, hogy a nevek gyakran több elemből, több szóból állnak; ez egyébként a szóösszetételek esetében is így van. Az elemeket reprezentáló hálózat kapcsolatainak erősségére ugyanakkor nyilvánvalóan hatással van az elemek együttasználati gyakorisága.

hallva a magyar emberek többsége általában elsődlegesen egy férfire gondol. Ezek az ismeretek, minták a névként azonosítható új hangsorok feldolgozásakor is működnek. Így érthető, hogy amikor első alkalommal hallottam a *Jácint* nevet, lánynévként értelmeztem, nyilván a virágnévvel azonos alakú keresztnévek analógiájára, és igencsak meglepődtem, hogy valójában egy fiút hívnak így. A *Hedvig* nevet pedig valamiért, talán a hangzása miatt, eredetileg fiúnévként rögzítettem magamban (csak a „Torpedó” című tévémsorban hallott *h, mint Hedvig*-ből kiindulva), s mostanában, amikor többször is hallom ezt a nevet egy tényleg létező személyre utalva, meglehetősen lassan tanulom meg, hogy valójában lánynévről van szó. A névminták ugyanakkor a különböző objektumfajták esetében kultúránként igen eltérőek is lehetnek (pl. a személynevek áttetszősége a nem európai kultúrkörben).

3. A köznevesülés folyamata a hálózatként felfogott holista jellegű mentális rendszerben (a fogalmi rendszerrel szoros kapcsolatban álló mentális lexikonban) lényegében a tulajdonnevet reprezentáló hálózatnak, a hálózat egységeinek és kapcsolatainak megváltozásaként értelmezhető. A folyamat hátterében a kognitív rendszer működését alapvetően meghatározó metafora és metonímia asszociatív mechanizmusai húzódnak. (A metafora és a metonímia megítélésem szerint velünk született konceptuális asszociatív képesség; vö. RESZEGI megj. e.) A mentális lexikonban az egyes neveket reprezentáló hálózatok az ismeretelemek révén kapcsolatban vannak más nevekkel, illetve egyéb szavakkal, fogalmakkal (vizuális és egyéb emléknymokkal is). Így a névhez kapcsolódó valamely ismeretelem hangsúlyossá válása lehetővé teszi, hogy a mondanivaló megfogalmazása/feldolgozása során egy név előhívásával a hasonlóságon vagy érintkezésen alapuló asszociációk révén aktiváljunk valamilyen kapcsolódó köznévi jellegű jelentéstartalmat (ebben jelentős szerepe van a kontextus, a szituáció hatásának, illetve a már köznevesült tulajdonnévi elemek analógiájának). A nyelvelsajátítás folyamán ugyanis már köznevesült tulajdonnevekkel is találkozunk, vagyis eleve úgy tanuljuk a nyelvünket, hogy vannak elemek, amelyekhez tulajdonnévi és közszoói jelentés, használat is társul. (Ebbe persze belejátszanak a köznévből tulajdonnevesült elemek is.) A korábbi tapasztalataink alapján a metafora és a metonímia mechanizmusai segítségével tehát alapvetően képesek vagyunk a tulajdonneveket a típusra utaló jelentésmozzanatuk alapján aktuálisan köznévként, egy kategória megjelölésére használni és értelmezni. Amennyiben pedig az ezt a használati módot elősegítő jelentésmozzanatok, vagyis az ezt reprezentáló egységek kapcsolatai egy-egy név esetében mások mentális rendszerében is megerősödnek, akkor ez a használati forma másoknál is megjelenhet, s az egyre gyakoribb használat révén általánossá válhat.⁴ A metafora, metonímia szerepének felismerése a köznevesülés folyamatában nem új gondolat (vö. KIEFER 2007: 158), de a vázolt módon felfogott szerkesztés kapcsolatuk a jelenségben a kognitív megközelítés révén fogalmazódhatott meg.

A nevekhez kapcsolódó információk (társadalmi vonatkozások, asszociációk) legnagyobb számban a személynevek reprezentációjába épülnek bele, a névtípus kiemelt pszichológiai fontosságából és az egyes elemek gyakoriságából fakadóan. Ezek meghatározó

⁴ A köznevesülést eredményező kategorizáló folyamatokat TANJA ANSTATT modelljét alapul véve SEIFERT STEFANIE igyekezett tipizálni kognitív szemantikai nézőpontból (2008). Az idézett példák nyilvánvalóan a köznevesülés pillanatában értelmezhetők, vagyis ezek a változások nem mennek végbe minden generáció minden tagjának a fejében.

voltával legutóbb TAKÁCS JUDIT foglalkozott, aki szerint éppen e kapcsolódó „járulékos” információk révén az emberek számára a személynév, különösen a keresztnév, speciális prezentáló kódként működik (a személyek vizuálisan feldolgozható külső tulajdonságaihoz hasonlóan), vagyis hozzájárul a névviselőről kialakított vélemények, benyomások összességének a létrehozásához. Ezt pszichológiai kísérletek is igazolják: ezek egyike szerint a kísérleti alanyok a számukra ismeretlen emberek fényképeihez a nevük nemzetiségre, vallási hovatartozásra utaló jelentésmozzanatai, illetve megszokottsága függvényében más-más személyiségjegyeket társítottak; ezek a feltételezések ugyanakkor jelentősen eltértek attól, amikor még név nélkül, csak a fotók alapján kellett véleményt alkotniuk (TAKÁCS 2008). Ezek alapján nem meglepő, hogy a köznevesülés éppen e névtípus esetében a legjellemzőbb (megvalósulási módjaihoz l. HEGEDŰS 2000: 175–6): a nevek köznévi jelentésének kialakulását ugyanis, mint láttuk, épp a kapcsolódó „járulékos” ismeretek hangsúlyossá válása idézheti elő. Az ezeket reprezentáló egységek közötti kapcsolatok erőssége a külső körülmények, illetőleg az ezeket közvetítő kommunikációs helyzetek hatására megnőhet, lehetővé téve, hogy a szó egy adott szituációban köznévi jelentésben, kategóriajelölőként legyen használható. A köznevesülés folyamata természetesen más névfajták esetében is végbemehet, amint azonban HAJDÚ MIHÁLY áttekintette (vö. 2002), esetükben lényegesen kisebb arányban megy ténylegesen végbe (bár közöttük is mutatkoznak aránybeli különbségek). Ez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy az ember pszichológiai beállítottságából adódóan ezek esetében általában kevésbé válik meghatározóvá a kapcsolódó ismeretek súlya.

A köznevesülés így felfogott mechanizmusával több, a jelenség kapcsán felmerülő probléma megkerülhető. TAKÁCS JUDIT a korábbi szakmunkákra támaszkodva úgy véli, hogy egy „tulajdonnévből csak úgy lesz ige, ha van közbülső állapot, vagyis kialakul (még ha nem is használják, de »elvonódik«) egy névszó (főnév, melléknév) a nevet viselő sajátságaiából, tulajdonságaiból”. Mivel azonban sok esetben nem találunk igazoló példákat az igei névszói előzményére, esetükben a fenti megállapítás ellenére mégis úgy ítéli meg, hogy a közvetlen tulajdonnévi eredettel is számolnunk kell (TAKÁCS 2007: 56). A hálózatként felfogott mentális rendszer szempontjából ez nem jelenik meg problémaként. A nyelvi kommunikáció során tapasztaljuk, hogy a köznevesült tulajdonnévi elemek származékos alakjaikban igeiként, melléknévként is használhatók. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden igeiként használatos tulajdonnév esetében mindenkinél számolnunk kell a tulajdonnév > köznév > ige alakulásmóddal. A nyelv elsajátításától kezdve folyamatosan találkozunk igeiként vagy melléknévként használt, de felismerhetően tulajdonnévi eredetű elemekkel, s ezek analógiájára egy újabb név esetében is képesek vagyunk az igei alak használatára a közbülső, köznévként való használati fok nélkül is.

E megközelítés szerint ugyanakkor sok, hagyományosan a köznevesülés körébe sorolt példa kapcsán átgondolást, árnyaltabb megítélést igényel, hogy esetükben meddig is számolhatunk ezzel a jelenséggel. A *maca* szót például hozzám hasonlóan talán mások is már elsődlegesen köznévként sajátították el, jómagam például a *Mária* keresztnévvel való kapcsolatára igazából csak a névtani szakirodalommal ismerkedve találkoztam (nem ismertem ugyanis senkit, még csak közvetve sem, akit *Macá*-nak hívtak volna). Ilyen esetekben a szóból származó kifejezések (pl. a *szolármaca*, *bögyös maca* kifejezések) értelmezése szempontjából a névnek nincs szerepe, a köznevesülés itt csak az elsődleges közszó létrejöttének történeti magyarázatában használható. Más esetekben, például a *pali* vagy akár az összetételekben szereplő nevek (pl. *paprikajancsi*) kapcsán még sokak

számára érezhető lehet a tulajdonnév és a köznév közötti kapcsolat, ám az elsajátítás során a név és a köznévi származék akár egymás mellett is beépülhet, vagyis itt sem kell az egyes emberek fejében feltétlenül a köznevesülés folyamatával számolni. Hasonlóan épülhetnek be tehát ezek az elemek a mentális lexikonba, mint általában a más nyelvekben köznevesült átvett szavak és tulajdonnévi párjaik (pl. *panama*). Ezeket a példákat a magyar szakirodalomban már jó ideje nem tekintik a magyar nyelvhasználatban köznevesüléssel létrejött elemeknek. (Tegyük hozzá azonban, hogy ez sem ilyen egyértelmű: amennyiben az egyén tisztában van a névhez kötődő, a köznevesülés alapjául szolgáló ismeretekkel, és első alkalommal dolgozza fel a köznévi származékot, az ő mentális rendszerében éppen hogy végbemegy a köznevesülés.) A *pali*, *paprikajancsi* példák esetében sem utasíthatjuk el a köznevesülést, azonban sokkal valószínűbb, hogy általában komplexebb, több összetevős folyamatokkal kell számolnunk. S ugyanígy érdemes közelíteni a több különböző köznévi jelentéssel, köznévi származékkal rendelkező tulajdonnévi származékokhoz is. Az újabb jelentések, formák kialakulása szempontjából ugyanis nyilvánvalóan nem hagyhatók figyelmen kívül a már használatban lévő köznévi jelentéstartalmak, köznévi alakok sem.

4. Az érintett kérdések kapcsán remélhetőleg sikerült igazolnom az általam preferált holista kognitív modell alkalmazhatóságát, illetőleg azt is, hogy azáltal, hogy a mentális rendszer és az azt létrehozó, feldolgozó agy kapcsolatára is tekintettel vagyunk, valóban eredményesebben tudjuk megoldani a tulajdonnevek használata, illetve a köznevesülés kapcsán felmerülő problémákat.

Hivatkozott irodalom

- HAJDÚ MIHÁLY 2002. A tulajdonnevek köznevesülése. In: GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ – KOVÁCS MÁRIA szerk., *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Miskolc. 50–9.
- HANSACK, ERNST 2004. Das Wesen des Namens. In: BRENDLER, ANDREA – BRENDLER, SILVIO szerk., *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*. Hamburg. 51–65.
- HEGEDŰS ATTILA 2000. A tulajdonnév → közszó váltásról. *Magyar Nyelvjárások* 38: 175–8.
- KIEFER FERENC 2007. *Jelentéelmélet*. Második, bővített és javított kiadás. Budapest.
- LANGACKER, RONALD W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar* 2. Stanford.
- MACWHINNEY, BRIAN 2004. A nyelvfejlődés epigenezise. In: PLÉH CSABA – KOVÁCS GYULA – GULYÁS BALÁZS szerk., *Kognitív idegtudomány*. Budapest. 505–27.
- NÁNY BENCE 1996. Új divat a tudatfilozófiában: a konnekciónizmus. Andy Clark: A megismerés építőkövei. *Budapesti Könyvszemle* 8: 262–9.
- RESZEGI KATALIN 2009. A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban. A metonimikus névadás. *Magyar Nyelvjárások* 47: 21–41.
- RESZEGI KATALIN megj. e. A metonímia megítélésének kérdéséhez. Megjelenés előtt.
- SEIFERT STEFANIE 2008. A tulajdonnév köznevesülésének jelentésváltozási folyamatai. *Névtani Értesítő* 30: 41–54.
- TAKÁCS JUDIT 2007. *Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje*. A Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 86. Debrecen.
- TAKÁCS JUDIT 2008. A név mint kód. *Létünk* 2008/1: 18–29.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tan-
székének Kiadványai 1. Budapest. 30–41.

VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*.
Budapest.

RESZEGI KATALIN

KATALIN RESZEGI, **On proper name > common noun changes**

It is a well observed process that certain language items previously used exclusively as proper names in a community are also adapted as common nouns in discourse. The relevant linguistic and onomastic literature, however, fails to provide a clear explanation of how this process should be interpreted in linguistic – semantic and grammatical – terms. Contradicting opinions are expressed in relation to whether the process involves a change in meaning or a construction of a new meaning; and consequently, whether or not the word class of the proper name changes during the procedure. It is also debatable which changes must be regarded as examples of the process under discussion. These questions, from a broader perspective, are connected to problems concerning the definition of proper names as well as the partially overlapping problematics of meaning and word class classification in general. This paper aims to prove that, in contrast with the previous attempts, the proper noun > common noun change can successfully be described in the framework of cognitive linguistics, especially if one adopts a holistic view.

MŰHELY

SZIVÁRVÁNY A HARMATCSEPPBEN, AVAGY A SZOVÁRD-KÉRDÉS ÉS A TÖRTÉNETI NÉVTUDOMÁNY

1. BENKŐ LORÁNDnak 2009-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent „A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből” című munkája (2009a) a történeti névkutatás sajátos tudománytörténeti paradoxona. Paradoxon, mivel az alcímbeli „Fejezetek” megjelölés lazán kapcsolódó tematikai egységek füzérét sejteti (s valóban, egy-egy könyvbéli fejezet akár önállóan megálló tanulmányként is felfogható, közülük egy meg is jelent ilyen formában: BENKŐ 2009b), a teljes kötet áttanulmányozása után azonban sokkal inkább tűnik úgy, hogy egy apró kövekből kirakott, részleteiben pontosan illeszkedő, tökéletes és lenyűgöző mozaikkép tárul a szemünk elé. De paradoxon amiatt is – s ez talán az előző szempontnál is lényegesebb –, hogy miközben a szerző egyetlen korai nemzetségre vonatkozó történeti és nyelvi anyag feldolgozására vállalkozik (noha a választott téma önmagában sem jelentéktelen: elég felidézni a kérdés tudománytörténeti előzményeit, vagy annak a gondolatnak a szerző általi sejtetését, hogy maga Anonymus is e nemzetségből származhatott), munkáját BENKŐ LORÁND mégis életműve összefoglalásának szánta¹. Ez természetesen nem úgy értendő, mintha ezen életmű szerteágazó kutatásait, vagy akár e kutatások eredményeit kísérelte volna meg belesűríteni egyetlen kötetbe (jóllehet olykor akár egyetlen félmondat idéz fel összefoglalásszerűen korábban részletes kifejtést kapott, számos szempont szerint körüljárt kérdéseket, pl. 2009b: 50, 68, vö. 2003: 169–71). Egy ilyen elképzelés a tervezett „trilógia” elkészültével sem lett volna kivitelezhető, de nem is ez volt a szerző szándéka. (BENKŐ LORÁND ugyanis e munkát egy tudós gondossággal eltervezett hármasság középű részének szánta, melyet Konsztantinosz bizánci császárnak „A birodalom kormányzásáról” írt munkájára, illetve Anonymusra vonatkozó kutatásainak összefoglalását tartalmazó önálló kötetek foglaltak volna keretbe.) Az életmű-összefoglalás sokkal inkább kutatás-módszertani szempontból értendő. Ahogyan egyetlen harmatcseppben megláthatjuk a szivárvány minden színét, úgy tárul e jól összefogott, mondhatni „kompakt” tematika fejezetein keresztül az olvasó elé maga a történeti névtudomány.

2. Árpád-kori nemzetségeink felé eddig jellemzően általános kutatói figyelem fordult. BENKŐ LORÁND vizsgálatai – a kutatástörténetben elsőként – egyetlen kiválasztott, korai magyar nemzetségre, a Szovárdokra irányulnak. A szerző a nemzetségre vonatkozó történeti, okleveles és nyelvi adatok alapján feltárja a nemzetség eredeti szálláshelyét, a név szerkezetét, jelentését és motivációját, kutatásának eredményeit pedig szembesíti

¹ Szíves szóbeli közlése nyomán.

Konsztantinosz bizánci császár feljegyzésével, mely a magyarság feltételezett „szavarti aszfali” nevű, Perzsiába vándorolt részéről emlékezik meg. Ez az egyetlen nemzetségre vonatkozó, e tekintetben ugyanakkor teljes feldolgozást kínáló történeti névtani monográfia egyelőre tudománytörténeti unikum, s mint ilyen, már ezért kitüntetett figyelmet érdemel.

A történelemtudomány vagy a névtan szakmai mérlegére helyezni e munkát, illetve a benne feltárt tudományos eredményeket nem tisztzem, de kompetenciámat meghaladó merészség is volna. Mindezt megtették immár az eddig napvilágot látott tudós méltatások (VESZPRÉMY 2010, HOFFMANN 2010), s teszik nyilván számosan a nyomukban megjelenendők.

E sorok szerzőjét azonban ritka kiváltság érte: közel egy éven át bábáskodhatott a kötet körül. Eközben közelről szemlélhette a magyar történeti névtudomány nesztorának kutatás- és munkamódszerét, személyesen tapasztalhatta meg munkafegyelmét, elszántságát, valamint a tudomány iránti elhivatottságát, s azonosulhatott azzal a lelkesedéssel és érzelmi kötődéssel, mely BENKŐ LORÁNDot kutatásának tárgyához fűzi. Kezdő kutató számára nem létezik ennél hatékonyabb iskola! A jelen rendhagyó ismertetés a kötet születése során alkalmazott, illetőleg benne is tükröződő módszertani tapasztalatokból kíván egynéhányat csokorba kötni.

3. Kívülállók gyakran azzal a váddal illetik – elvértve talán jogosan is – a névtudományt, hogy olykor alig igyekszik túljutni a sajátlagos nyelvi anyag (azaz a nevek) gyűjtésén és rendszerezésén. A fáradságos anyaggyűjtés (majd az adatok kiadványokba rendezése, illetve korpuszok építése) ugyanakkor – mint megannyi tudományágban – önmagában sem lebecsülendő szakmai teljesítmény, sőt, a tudományos igényű vizsgálatok elengedhetetlen feltétele, melyet lelkiismeretes tudós nemigen spórolhat meg.

BENKŐ LORÁND a teljesség igényével igyekszik feltárni a rendelkezésre álló történeti adatállományt. A geszta- és krónikairódalom tanúságtételén, a korai oklevelek adatainak összegyűjtésén túlmenően azonban minden egyes adat kritikai vizsgálatát is elvégzi (vö. 2009a: 67–74, 83–7). Ennek eredményeképpen hamar kirajzolódni látszik, hogy az egyes adatok mekkora súllyal eshetnek latba. Világosan érzékelteti ugyanakkor, hogy az adatgyűjtés önmagában – legyen bármilyen körültekintő is – nem célja a kutatásnak, hanem előfeltétele és kiindulópontja.

4. BENKŐ LORÁND gyakran hangsúlyozza, hogy bár a névtudomány alapvetően nyelvészeti stúdium, mely nyelvészeti elvek és módszerek alapos ismerete nélkül nem közelíthető meg, mindazonáltal az egyik legszélesebb érintkezési felületű társadalomtudomány, leginkább komplex tudományág. E komplexitás – tágan értelmezett interdiszciplináris jelleg – leginkább abban ragadható meg, hogy „benne az anyaggyűjtésen túlmutató, érdembeli feldolgozó, elemző tevékenységnek a színvonalas és eredményes végzéséhez [...] számos tudományágban való jártasság kívántatik meg” (BENKŐ 1997: 6).

A Szóvárd-kérdés körültekintő kibontásához – mint általában a történeti jellegű lingvisztikai vizsgálatokhoz – elengedhetetlen feltétel mindenekelőtt a filológiai felkészültség, a történeti szövegek olvasásának és értelmezésének a tudománya. Az olvasó számára azonnal feltűnik, hogy e filológiai megalapozás – az első fejezet – a kötet közel felét teszi ki (ugyanakkor a későbbi fejezetekből sem hiányzik). Ezen hosszú elemzés mégis színes, olvasmányos, hiszen a szerző a feltárás mellett azonnal értelmez, indokol,

magyaráz. Vö. pl. a *Csaba ~ soba* Anonymus-féle görög népetimológiás értelmezését, melynek kapcsán – mintegy magyarázatként – Péter püspök, azaz P. mester görög kapcsolatainak rövid összefoglalását kapjuk (BENKŐ 2009a: 42).

Mind a filológiai feltárás, mind a nyelvtörténeti magyarázatok során újra és újra szembesülünk a nyelvi kapcsolatok kusza szövevényével. Az eligazodáshoz számos nyelv ismeretén keresztül vezet az út. A kötetet olvasva természetesnek hat, hogy BENKŐ LORÁND a latin és a görög mellett otthonosan mozog például az örmény vagy a török nyelvi anyagban is (ez utóbbit VESZPRÉMY LÁSZLÓ is dicsérőleg említi).

A történeti földrajzi tájékozottság önmagában is újabb felfedezést eredményezett: a hagyományos elképzeléssel szemben a keleti Szovárdok birtokai elsődlegességének megállapítását (2009a: 93).

A történeti földrajzi ismereteket – saját tapasztalatokon, emlékeken is nyugvó – természetföldrajzi ismeretek bővítik. Ennek alapján különül el magabiztosan – a vonatkozó szakirodalomban olykor összemosódó – három, egymás közelében található Szovár-hegy, ennek nyomán kapunk szakszerű leírást a természetes aszfalt jellemzőiről, előfordulási helyeiről és feldolgozásáról, de távolabbi területek (pl. a Balkán, a Kaukázus) földrajzáról is – a forrásszövegek leírásával, illetve a korábbi kutatásokkal szembesített – hiteles kép tárul elénk.

Figyelemre méltó továbbá – e nélkül történeti léptékű vizsgálat egyébiránt nehezen elképzelhető – mind a geszta és a krónikák, mind a Bíborbanszületett korára vonatkozó, hivatkozott történelmi, továbbá művelődés-, diplomácia-, családtörténeti stb. ismereteknek a kötetben is feltáruló gazdagsága.

E komplex elemzés (mely lényegét tekintve mégis történeti névtani) csupán a felsorolt – s e felsorolásban a téma szempontjából csak a legfontosabbként említett – érintkező tudományterületek ismerete, a kutatásba történő bevonása (és természetesen a kapcsolódó lingvisztikai tudományterületek: nyelvtörténet, történeti nyelvjárástan stb.), illetve mindezen ismeretek adekvát és alkotó jellegű felhasználása által állhat előttünk a maga teljességében és meggyőző erejével.

5. A névtudomány komplexitása ugyanakkor – hogy ismét BENKŐ LORÁND kifejezésével éljünk – „nemcsak [...] a bejövet, hanem a kimenet vonatkozásában is fennáll” (1997: 6). Ez azt jelenti, hogy különösen azok a tudományágak, melyek szemléletükkel, módszereikkel és eredményeikkel – mintegy segédtudományként – járulnak hozzá a névtani vizsgálatokhoz, maguk is „profitálhatnak” a történeti névtudomány eredményeiből.

Ez egyfelől azt jelenti, hogy a nevek által hordozott, a történeti névtan által feltárt ismeretanyagot az érintkező tudományterületek szakemberei nem egyszerű nyersanyagként, hanem – legalábbis névtörténetileg, vagyis e diszciplína módszereinek alkalmazásával – feldolgozott, saját tudományterületük számára előkészített állapotban kapják, azaz segédtudományként támaszkodhatnak a névtani kutatások eredményeire. Másfelől a névtörténész felelőssége is, hogy – indokolt esetben – a társtudományok művelőinek figyelmét felhívja az elavult, névtörténetileg megalapozatlan, ennek ellenére továbbélő vélekedések, hipotézisek tarthatatlan voltára. (Különösen a korai magyar hely- és személynevek kidolgozatlan, esetleg hibás magyarázatai vezettek olykor téves történeti következtetések levonásához.) E két szempont egyben azt is jelenti: a történeti névtan önelvű, de nem öncélú.

BENKŐ LORÁND munkája mindkét tekintetben példaértékű. Kutatása során – az anyaggyűjtéstől a végső megformálásig – szigorúan és következetesen ragaszkodik a történeti névtan tudományos kereteihez, mind elvi, mind módszertani megfontolások tekintetében, és ezt explicit módon ki is nyilvánítja (BENKŐ 2009a: 10). Ugyanakkor mindvégig tisztában van vele (ezt az alkotómunka folyamatában nem csupán konkrét esetekre vonatkozóan, de általános érvényűen is gyakran hangsúlyozta), hogy történeti névtani kutatásának eredményei messze túlnyúlnak e diszciplína határain, nyomukban történet-tudományi megállapítások helyeződhetnek újfent mérlegre, illetve korábbi hiedelmek íródhatnak felül (vö. BENKŐ 2009a: 13–4, 100 stb.).

6. Mind az alkotómunka folyamata, mind a megjelent kötet példásan tanúskodik arról, hogy BENKŐ LORÁND a legmesszebbmenő tudományos korrektséggel viszonyul a szakmai tekintélytisztelethez (mely természetesen a személyes tisztelget sem zárja ki, amint erről legutóbbi gyűjteményes kötete is fényesen tanúskodik: BENKŐ 2010). A megalapozott nézetek hivatkozásának tekintetében szerzőnk mindaddig nyugtalan, míg az elődök felismerései – melyeket (bámulatos emlékezőtehetségének bizonyítékeként) egyre gyakrabban emlékeiből, mintsem céduláiból idézett fel –, nem öntettek filológiai precíz formába. A kötetben olykor több soron át sorjáznak e tételek (vö. pl. 2009a: 42, 82, 119 stb.), melyek egyike sem maradhatott ki még véletlenül sem. (A kötet olvashatóságát e lelkesen korrekt hivatkozások nem nehezítik, ám jelzik a szerző szakmai tisztelget a tudomány eredményei és ezek felismerői iránt.) Mindazonáltal határozottan foglal állást a kellőképpen meg nem alapozott – esetleg mégis kritikátlanul továbbörökített – véleményekkel szemben, még ha adott esetben a kérdéses szakterület kiváló tekintélynek álláspontjával kénytelen is vitába szállni. (Az elutasítás azonban minden esetben szigorúan és kizárólag az adott állításra, soha nem a tudósra vonatkozik.)

7. BENKŐ LORÁND munkamódszerének talán egyik leginkább sajátos vonása, hogy a forrásoknak, a következtetéseknek és a felismert összefüggéseknek egyidejűleg sok szálát mozgatja. Érveléséből, magyarázataiból az is kitűnik, hogy egyszerre tartja emlékeztében kutatásának teljes anyagát. Hogy e teljességből fonódó sok-sok szál mégsem gabalyodik össze, s a keszekuszaságnak még árnyéka sem vetül világos, logikus okfejtésére, attól szigorú tematikai fegyelme óvja meg. A kötet egy-egy fejezetében (ahogyan az ezek egybeszerkesztéséig vezető úton is tette) szigorúan ragaszkodik az általa meghatározott szűkebb tematikához. A számos részletében szorosan összefüggő gondolatmenetek elkerülhetetlennek vélt pre- és poszttautologikus kitérői helyett pedig szükség esetén diszkrét utalások elővételezik, illetve idézik az olvasó emlékezetébe a kapcsolódó információkat.

8. Végezetül nem mehetünk el szó nélkül egy különleges adottság, a tudós empátia, a „szereplőkkel”, a témával, annak egyes részleteivel, problémáival való lélektani azonosulás képessége mellett, amely már önmagában is figyelemre méltó volna, de még inkább tisztelget érdemel, ha a tudós kutató módszerei közé épülve további eredmények felismeréséhez is elvezethet. A lélektani azonosulás mint kutatói módszer BENKŐ LORÁND kötetében leginkább „A mester munkamódszeréről” írt fejezetben (2009a: 15–22, vö. 39–41) érhető tetten. P mester „sejtetve-feledve rejtegető” történetírói módszerének, önmagáról írt vallomásának, mondanivalója talányainak, neve rejtegetésének stb., illetve

mindezek céljának, mozgatórugóinak, motivációjának feltárása nem spontán lélektani intuíció: a kutatás itt is a forrásszövegből indul ki, és – távolabbi összefüggések (pl. az élőszó és írásmű, az író és olvasója közötti kapcsolat) felfedése után – ugyancsak a szöveghez tér vissza. Hasonlóképpen itatja át empátia a racionális érvelést a kötet záró fejezetében arra vonatkozóan, hogy a keletre induló, magyarokat kereső, Julianus barát vezette szerzetesközösség útvonalának megválasztása hogyan függhet össze a kaukázusi magyarság létezésének feltevésével (121).

9. BENKŐ LORÁND monográfiája a választott témával kapcsolatos ismeretek egybegyűjtésén, a köztük lévő összefüggések feltárásán, a belőlük fakadó következtetések megfogalmazásán túl – nem szándékolta – egyszersmind sajátos metodikai kézikönyv is, melyben hosszas elméleti fejtegetések helyett egy konkrét kutatási anyag kibontása közben tanulmányozható a történeti névtudomány kutatásmódszertana. Mint harmatcseppben a szivárvány.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1997. *Névtudományunk. (Megnyitó az V. Magyar Névtudományi Konferencián.)* In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Miskolc, 1995. augusztus 28–30.* MNyTK. 209. Budapest. 5–9.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2009a. *A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből.* Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2009b. Árpád „de genere Turul”. *Magyar Nyelv* 105: 9–16.
- BENKŐ LORÁND 2010. *Magyar nyelvtudósok a XX. században. Méltatások, emlékezések.* Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Benkő Loránd, A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből. *Magyar Nyelv* 106: 470–8.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2010. Benkő Loránd, A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből. *Hadtörténelmi Közlemények* 1–2: 353–5.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF

RUDOLF SZENTGYÖRGYI, *Rainbow in the dewdrop, or the Szovárd question and the historical onomastics*

LORÁND BENKŐ's book entitled "The Szovárd question. Chapters from the history of an Old Hungarian clan" includes the results of research into historical onomastics; furthermore, it can also be considered as a methodological manual, in which apart from the description of an actual research the reader can observe the author's scholarly working practices. This volume convinces us that historical onomastic researches should exceed the practice of collecting and categorising data, casts light upon the fact that such researches are inevitably interdisciplinary, presents the proper interpretation of professional respect, displays thematic discipline, and, finally, reveals how the learned empathy can be involved into one's research methodology.

A TÖRTÉNETI SZEMÉLYNÉVKUTATÁS TERMINOLÓGIÁJÁHOZ

1. Terminológiai problémák a történeti személynévkutatásban. – A történeti személynévkutatás egyik központi témája a családnevek kialakulásának kérdése. Ennek kapcsán szinte minden kutató beleütközött a tisztázatlan terminológiai problémákba, melyek két gócpont körül csoportosulnak: 1. a nem keresztény egyelemű név és 2. a családnév kialakulását megelőző átmeneti névformák megnevezése. Egyes „névegységek” megnevezésére nehezen sikerül megfelelő terminust találni, másokra több is él párhuzamosan a szakirodalomban. Az okok között felfedezhetjük a megnevezés szemléleti háttérének különbségeit éppúgy, mint a tulajdonnévtípusok rendszerbe rendeződésének figyelmen kívül hagyását. A következőkben röviden áttekintem e terminológiai sokszínűséget és annak okait, majd pedig egy lehetséges megoldást is igyekszem találni a problémára.

2. Egyénnév, keresztnév, utónév. – A szakirodalomban hagyományosan az egyelemű és két- (vagy több)elemű névadás korszakáról szokás beszélni a személynévtörténet kapcsán. Az egyelemű névadás a családnevek kialakulásáig tart, s a kereszténység felvétele előtti időszakot is magában foglalja. Az egyelemű név megnevezésére a leg egyszerűbb megoldás a már hagyományos *keresztnév* lenne, hiszen az egyelemű név származását tekintve megegyezik a későbbi kételemű nevek keresztnévi elemével: a kételemű név második eleme az egyelemű név mellé alakult ki. A kereszténységhez erőteljesen kötődő *keresztnév* terminus azonban az államalapítás előtti időkre, az Árpád-korra és az Anjou-kor első felére vonatkozólag a világi és az egyházi nevek egyidejű jelenléte miatt félreérthető lehet. A másik lehetséges választás az *utónév*. Ez viszont HAJDÚ MIHÁLY szerint „kényszeredett” is (2003: 346); ennél nagyobb gond azonban vele az, hogy csak a kételemű névben értelmezhető, az említett korszakra tehát nem alkalmazható; ráadásul a névelemeknek a magyarban jellemző sorrendiségére utal. Ez a tárgyalt időszakra már csak azért sem fogadható el, mert a magyar személynévek történetében hosszú ideig jelentős eltérés volt az írott és a szóbeli névhasználat között: a neveket sokáig legtöbbször latin megfelelőjükkel vagy alkalmilag latinosítva, a latinnak megfelelő, azaz a magyarral ellentétes sorrendben jegyezték fel (pl. 1332: *filiam [...] Nicolai claudi de Calidis*, AO. 2: 598). Hogy élőszóban kezdettől fogva a magyar jelzős szerkezetnek megfelelő sorrend lehetett használatos, arra az olyan (feltehetőleg csak írásban létrejött, élőszóban ilyen formában nem használt) helynevek szolgáltatnak bizonyítékot, mint az *Ernefyastephantpaulia* (1322; AO. 2: 45), *Deseufiastephantloka*, *Gywrynfiamarkloka* (1337; AO. 3: 331) stb., sőt igazi ritkaságként személynévet is találhatunk magyaros sorrendben feljegyezve: *Nogmiklous* (1302; AO. 1: 28).

Az *egyelemű név* terminus szintén nem alkalmazható a fogalom kifejezésére, hiszen a családnév kialakulását közvetlenül megelőző időszakban használata már nem logikus: ekkorra ugyanis a korábban egyelemű névhez újabb elemek kapcsolódtak; így a személy megjelölése már nem tekinthető egyeleműnek. Mivel azonban a *kételemű név*-en a családnév + keresztnév kapcsolatot szokás érteni, továbbá mivel a családnév kialakulása előtti

névalakulatok gyakran kettőnél több elemből állnak (l. pl. a fent említett *Nicolai claudi de Calidis*-t), az *egy-* és *kételemű* név terminusok sem jelenthetnek megoldást.

Már csak azért sem, mert bár a személynévkutatásban régóta kialakult hagyományuk van, s az angol szakirodalom is következetesen az *element* kifejezést használja ebben a funkcióban (vö. pl. MATTHEWS 1966, REANEY 1967), az *elem* homonímiát alkot a HOFFMANN-féle névelemzési rendszer (vö. HOFFMANN 1993) *névelem* terminusával. Míg e rendszernek csak a helynévkutatásban volt szerepe, a homonímia nem volt zavaró, egy ideje azonban már a személynévkutatásban is sikerrel alkalmazzák (l. pl. FEHÉR 2002, 2003; N. FODOR 2008b, CsnVégSz.).

J. SOLTÉSZ KATALIN (1979: 44) a korábban bemutatott problémák elkerülésére a *személynév* helyett – feltehetőleg az *anthroponimá*-t alapul véve – bevezette az *embernév* terminust minden olyan névfajtára, amely embert jelöl, a *személynév* terminust pedig a *kereszt-* vagy *utónév* helyett alkalmazta. Kezdeményezése azonban nem talált követőkre; ennek oka egyrészt az lehet, hogy a *személynév* megszokottól eltérő használata könnyen félreértésekhez vezethet, másrészt nem egyeztethető össze a nemzetközi terminológiával, melyben a nálunk megszokott jelentésben használatos a *personal name*, *Personenname* stb. terminus.

FEHÉRTÓI KATALIN (1969) a fenti eshetőségeket elvetve az *egyéni név* terminust használta; HAJDÚ MIHÁLY ennek egyszerűsített *egyénnév* változatát javasolta a kérdéses fogalom megnevezésére (l. HAJDÚ 1984–1985, 2003: 347). E terminus némileg megtévesztő, hiszen minden személynév egy egyén neve; létjogosultságát mégis magyarázhatja a mögötte meghúzódó szemléleti háttér. Az *egyénnév* ugyanis az *utónév*-hez hasonlóan egyfajta viszonyt fejez ki, s a *családnév*-hez képest értelmezhető: míg a családnéven a megnevezett személy az egész családjával osztozik, az egyénnév csak őt jelöli meg; az egyénnév legfőbb funkciója a névviselő egyedítése, kijelölése, a családnév ezzel szemben ún. nexus-név (vö. HOFFMANN 2008: 11), vagyis az azonosítás mellett legfőbb funkciója a genetikai összetartozás kifejezése. Ennek köszönhetően ez a terminus a családnévek kialakulása előtti névformák tárgyalásában a *keresztnév*-nél és az *utónév*-nél jobban alkalmazható, hiszen sem sorrendiségre, sem elemszámba nem utal, így, bár nem problémamentes, a többi itt tárgyaltnál használhatóbbnak ítéltető.

3. Körülírás, megkülönböztető névelem és családnév

3.1. Korábbi terminológiai megoldások. – A legnagyobb terminológiai zűrzavar a családnév kialakulása előtti átmeneti névformák megnevezésében tapasztalható; ráadásul a terminológia tisztázatlansága kronológiai problémákkal is összefügg. A magyar családnévek keletkezésének pontos idejét illetően ugyanis igen nagy eltéréseket tapasztalunk a kutatói vélemények között. MELICH JÁNOS szerint (1943: 271) például már a 13. századtól vannak családnéveink; KÁLMÁN BÉLA (1979: 9) a 14. század elejére teszi kialakulásuk kezdetét, HAJDÚ MIHÁLY szerint (2003: 738) viszont a 14. század elejére már általánossá is vált a családnévviselés. MOLLAY KÁROLY (1938: 8) a soproni nevek vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy a családnévek 1500 körülre alakultak ki. N. FODOR JÁNOS megállapítása szerint (2008a: 43–6) a 15. század közepén (legalábbis Kisvárdán és a Várdai-uradalomban) már a lakosság 40-50%-a bizonyíthatóan rendelkezett családnévvel. FÜGEDI ERIK (1957) és LÉVAI BÉLA (1984–1985) is úgy vélte, hogy a 15. század közepén már a parasztság körében is léteztek családnévek. BALINT SÁNDOR (1963: 6–7)

hasnolón a 15. század derekára tette a családnév-használat elterjedését, e nevek megszállásáról azonban véleménye szerint még nem beszélhetünk. SZABÓ ISTVÁN Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromait tanulmányozva úgy vélte, hogy 1522-ben már a jobbágyok körében is általánosak voltak a családnévek (SZABÓ 1954: 9–11; a nevek feldolgozását l. KÁLMÁN 1961), MIKESY SÁNDOR (1959: 82) szintén a 16. század első felére datálta a családnévek kialakulását, és GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS (2008, 2009) vizsgálatai is azt támasztották alá, hogy a 16. század elejére a foglalkozásnévi eredetű nevek jó része már családnév lehetett. MÁLYUSZ ELEMÉR (1926: 378) szerint azonban az ekkori nevek még nem nevezhetők családnévnek; KUBINYI ANDRÁS (2003: 111) is legfeljebb a legfelső réteg neveit tekinti annak. SZÉKELY GYÖRGY (1967) szerint a családnévek elterjedése egészen a 17. századig elhúzódhatott; MEZŐ ANDRÁS (1970: 28) pedig csak a 17–18. századra tette a szabályosan öröklődő névrendszer kialakulását hazánkban.

E jelentős eltérések egyik oka, hogy a családnévek kialakulása meglehetősen hosszú folyamat volt, melyet időben három fő szakaszra oszthatunk. Mint a fenti megfogalmazásból is kitűnik, egyes kutatók már e folyamat elejétől családnévekről beszélnek, mások csak a végpontjától számítják, a legtöbben pedig valamikor a kettő közé teszik a családnévek kialakulását. Az említett szakaszok egymástól való elhatárolása persze csak hozzávetőlegesen lehetséges, hiszen az időbeli változás mellett az egymás mellett élő különböző változatokkal is számolnunk kell: a változás nem egyszerre zajlott le az egyes társadalmi rétegekben; emellett a névviselő neme és a szövegkörnyezet is hatással volt az írásban megjelenő nevek szerkezetére.

A folyamat kezdetén – gyakran csak a szövegösszefüggés megteremtése érdekében vagy tájékoztató-magyarázó céllal – forrásainkban az egyén névhez különböző jelzők (ritkábban egyéb mondattani szerepben álló kiegészítések) kapcsolódtak. Ezeket alkalmi voltuk miatt még nem tekinthetjük a tényleges személynév részének. A második szakaszban e sokféleségből kialakult néhány, egymástól többé-kevésbé jól elkülöníthető, megkülönböztető funkciójú típus: *filius*-os, *de* + helyneves, *dictus*-os és *de generé*-s, valamint ezek latin elem nélküli változatai (*filius* nélküli apanév birtokos esetben vagy birtokos személyjellel; helynév *-i* képzővel, ritkábban anélkül; „*dictus*-os név” *dictus* nélkül).

E típusok megnevezése szintén problémás. Fontos lenne, hogy rendszerszerűségüket hangsúlyozva egységes szemlélet alapján alkossuk meg a terminusokat. Az egyik lehetőség a formai elveket, a másik a jelentést veszi alapul, teljesen kielégítő eredmény azonban mindeddig nem született. A jelentés alapján történő megnevezés az apanévi, a helynévi és a nemzetségnévi típus esetében nem, a negyedik csoportban azonban már komoly problémákat okoz. Ez ugyanis sokféle motivációt egyesíthet (pl. külső vagy belső tulajdonság, foglalkozás, származás). Megnevezésére viszonylag elterjedt a szakirodalomban a *ragadványnév* terminus; ennek problémáit l. később. NAGY GYULA (1872: 489–90) korai próbálkozása volt a *melléknév dictus*-szal. A *melléknév* azonban már egy grammatikai kategória nevével való interferenciája miatt sem szerencsés, másrészt arra utal, hogy e névforma az egyén név mellett másodlagos szerepet tölt be, ez pedig a többi típusra is igaz. Ráadásul a latin kiegészítés miatt keveredik a formai és a motivációs szempont, továbbá kirekesztődnek e típus *dictus* nélküli tagjai.

A forma alapján történő elnevezés a latin kiegészítőkre épít (*filius*-os, *de*-s, *dictus*-os és *de generé*-s típusok), így azonban elsikkad az a tény, hogy mindegyik típusnak vannak egyéb változatai is (l. fent). Mivel erre a problémára mindeddig nem találtam megoldást, a következőkben jobb híján a formai alapú megnevezéseket használom, ezeket

minden hiányosságuk ellenére is használhatóbbnak találva a másik lehetőségnél. Amennyiben nem a teljes típusokról, csupán azon alcsoportjaikról van szó, melyek tartalmazzák az adott latin kiegészítőt, a *szűkebben értett* megszorítással élek (pl. *szűkebben értett filius-os nevek*).

Az itt bemutatott típusokba sorolható elemek egy ideig még cserélődhettek az egyénnevek mellett, akár egy oklevélben belül is, illetve gyakran kettő vagy több is kapcsolódhatott hozzájuk. Harmadik lépésként már csak egy-egy ilyen elem csatlakozott az egyénnévhez, majd a család többi tagját is kezdték ezzel jelölni, generációkon keresztül is, vagyis az említett elem öröklődővé vált: korábbi, sajátosságjelölő szerepe helyett nexusnév lett belőle (vö. HOFFMANN 2008: 10–11). A vélemények fenti felso- rakoztatásából is láthatjuk, hogy némelyek a családnevek kialakulását csak az egyén- névhez kapcsolódó elemek öröklődésétől számítják, mások viszont már ezen elemek megjelenésétől; emellett egyesek már az öröklődő elemek első igazolható jelenlététől, mások viszont csak az öröklődő névrendszer teljes, minden névviselőre kiterjedő ki- alakulásától beszélnek családnevekről. Az eltérések valójában nemcsak szemléletiek: az egyénnévhez kapcsolódó elemek megnevezésének eltérései, vagyis terminológiai ellentétek is állnak a háttérükben. A legkorábbi korszakot megjelölő MELICH JÁNOS ugyanis már az alkalmilag az egyénnévhez kapcsolódó elemeket is családneveknek te- kintette, a legkésőbbi időszakot említő MEZŐ ANDRÁS viszont még a néhány generáció- nyira öröklődő, de azután megváltozó elemeket sem tartotta annak. A probléma tehát az egyénnévhez kapcsolódó elem változástörténetében, illetve változékonyságában, a három szakaszhoz kapcsolható megnevezésekben keresendő.

A legkönnyebb dolgunk a végeredmény megnevezésével van. Erre a névfajtára két hagyományos elnevezéssel rendelkezünk: a korábbi *vezetéknev*-vel és a 19. században keletkező *családnev*-vel (vö. TESZ. *vezet, család* a., ill. N. FODOR 2008a: 25). Ezeket egymás szinonimáiként szokás használni az egyénnév mellett álló, öröklődő névelemre, annyi megkötéssel, hogy az előbbit az *utónév*, az utóbbit pedig a *keresztnev* „párjának” tekintjük. A *vezetéknev* és az *utónév* a hivatalos nyelvhasználat alapján is összetarto- zik, de szemléleti háttérük is azonos: mindkettő egy nagyobb egység részeként értel- meződik, és ezen belüli sorrendiséget tükröz. A *keresztnev* és a *családnev* azonban már nem függ így össze: az előbbi ideológiai-vallási, az utóbbi pedig a nexusnévi szerepre utaló, tehát funkcionális alapú megnevezés, s az előző kettővel ellentétben (önmagá- ban) egyik sem utal olyasmire, hogy az adott névtípus egy nagyobb egész része lenne.

A *családnev* terminusnak az adott névfajta öröklődéséhez való kötése ugyanakkor mind a családnevek használatának hivatalossá tétele (1787) előtti, mind pedig az utána következő időre vonatkozólag vet fel kérdéseket. A 14. század második felében és a 15. században ugyanis nem volt ritka, hogy a családnevek egyik generációról a másikra ugyan öröklődtek, utána viszont megváltoztak; mint ahogy az is előfordult, hogy egyidőben ugyan több, de nem az összes családtag viselte az adott névelemet (l. pl. a Vas vagy a Gyáli családot; vö. FEHÉRTÓI 1969: 33–4; SLÍZ 2008a: 130, 2010: 151–2). Ez fel- veti azt a kérdést, hogy nem kellene-e az öröklődés kritériumát úgy szűkíteni, hogy legalább három nemzedékre ki kelljen terjednie (1. nemzedék mint első névviselő, 2–3. mint névöröklő), emellett a néven a család minden tagja osztozzon (ez nagyjából egybe- esne a korábban látott MEZŐ-féle értelmezéssel). Bár még ez a megszorítás sem tudna mit kezdeni azzal, hogy a családnev egészen a 18. század végéig, sőt az egyházi anyakönyvi bejegyzések névfordításait is beleértve egészen az állami anyakönyvezés bevezetéséig

(1895) akár a sokadik generációban is megváltozhatott, tehát erről az oldalról nézve még így sem lenne eléggé szigorú a megkötés. Másrészt viszont éppen túlzott szigor nyilvánulna meg benne, hiszen kizárnánk vele a családnevek közül például a hivatalos családnév-változtatással keletkezett, de a következő generáció által ismét megváltoztatott, vagy viselőjével együtt kihaltó, vagy a névváltoztató családtagjai által fel nem vett neveket. A névváltoztatások esetében további problémaként azt is meg kell jegyeznünk, hogy az újonnan felvett nevek mögött legtöbbször nem fedezhető fel a *családnév* terminus által kifejezett családi viszony, vagyis – legalábbis a név keletkezésekor – nem beszélhetünk nexusnévi funkcióról. Ugyanez mondható el a talált gyermekeknek adott családnevekről is. (Vö. FARKAS 2010b.)

Ennél is nagyobb gondot jelent azonban az öröklődés előtti névformák megnevezése. MELICH (1943: 271), mint láttuk, ezeket is családnévként kezeli, habár különbséget tesz *legrégibb családnevek* és *kialakult nevek* között. Jóval korábban SZARVAS GÁBOR (1885: 418) viszont már egyértelműen elválasztja őket az öröklődő névelemektől, s grammatikai szerepükből kiindulva *jelzőnév*-nek nevezi őket. BENKŐ (1949) a *másodlagos név*, illetve *névelem* kifejezést használja rájuk, a jelzővel az egyénnévhez viszonyítva kialakulásuk idejét és szerepük „fontosságát”. A *ragadványnév* többeknél, így PÓR ANTALNÁL (1891: 184–5), MELICHNÉL (1943: 273), BENKÓNÉL (1949: 9), KNEZSÁNÁL (1965) és FEHÉRTÓINÁL (1965, 1969 stb.) is előkerül, de eltérő fogalmak megnevezésére. PÓR, BENKŐ és FEHÉRTÓI kizárólag a *dictus*-os típus megjelölésére használja, a többiek viszont annak valamely alcsoportjára – ők ugyanis több és másképp tagolt jelentéstani-motivációs csoportot állítottak fel. Ez a terminus ráadásul ismét egy újabb nézőpont, a keletkezés módja alapján született. Használata ellen már az is elegendő érv, hogy különböző szerzőknél mást és mást jelöl meg; emellett már lefoglalt egy másik névtípus, a családnév hivatalossá válása után a családnév, a keresztnév vagy a becenév, illetve a családnév + keresztnév mellett vagy helyett megjelenő nem hivatalos név megnevezésére, így használata többszörösen is zavart okoz a személynévrendszer terminológiájában.¹ (E névrendszer terminológiájának esetlegességét, zavarosságát és ellentmondásait jórészt ugyanis, mint korábban jeleztem, éppen az okozza, hogy a megnevezések rendszertől függetlenül, különböző szemléletmódok alapján, egy-egy szűkebb területre, névtípusra koncentrálnak születtek.)

J. SOLTÉSZ KATALIN (1979: 51) a *családnév* és a *vezetéknev* gazdaságosság szempontjából főleg szinonimitását kihasználva ezekre a névformákra a *vezetéknev* terminust alkalmazza: meghatározása szerint a vezetéknev a személynév melletti második, állandósult elem, függetlenül attól, hogy öröklődik-e vagy sem, a családnév pedig az öröklődő vezetéknev. (Bár munkájának bibliográfiájában nem szerepel, talán hatott e felfogásra REANEY monográfiájának [1967] terminológiája, melyben hasonló törekvéssel találkozunk. Az angolban ugyanis a *surname* és a *family name* terminusok szinonimaként használatosak ’családnév’ jelentésben, REANEY viszont következetesen elkülöníti őket: a *family name* nála nem más, mint az öröklődő *surname*.) Amellett azonban, hogy

¹ Azonos keletkezés módjukat és funkciójukat tekintve ugyan logikus lenne a családnév kialakulása előtti és utáni nem hivatalos, megkülönböztetőnek nevezhető céllal született névformák megnevezése *ragadványnév*-ként, az időbeli elhatárolhatóság érdekében azonban érdemes külön terminussal elválasztanunk őket. Ezt indokolja az is, hogy az előbbiekből az idők folyamán családnevek váltak, az utóbbiak viszont a családnevekkel egyenértékű névkategóriát alkotnak.

a két közhasználatú terminus átértelmezése zavart okozhat a szakirodalom értelmezésében, az is probléma, hogy ez a felosztás kizárólag a kételemű névben értelmezhető, holott eredeti célja éppen a kételemű nevek kialakulása előtti névformák megnevezési gondjainak megoldása lett volna. Egy, a 14. századra jellemző névszerkezetben (pl. 1323: *magnificus vir magister Mykch filius Mychaelis de genere Akus magister tawarnicorum domine regine [...] comes de Sarus et de Zemlyn*; AO. 2: 99) vajon hány vezetéknévvel kellene elkülönítenünk?

A szakirodalomban FEHÉRTÓI KATALINra hivatkozva a még nem öröklődő elem megnevezésére mára leginkább a *megkülönböztető név* terjedt el, holott maga a szerző másképpen definiálta terminusát: „Ezért használom összefoglalóan a *megkülönböztető név* kifejezést, mivel anyaggyűjtésemben szerepel minden olyan kételemű név, melynek második eleme magyarnak tűnik (keresztnev, helynév, köznév), *dictus*-szal vagy anélkül kapcsolódik az egyelemű névhez, azonban *filius* és *de* szócska felhasználása nélkül” (FEHÉRTÓI 1969: 5, a szerző kiemelései; vö. FEHÉRTÓI 1970: 153). A *megkülönböztető név* tehát az említettek közül csak az egyik (a *dictus*-os) típust jelöli teljes egészében, a többiből pedig formai érvek alapján kizárt bizonyos latinos formákat és egyéb idegen nyelvi (pl. német vagy szláv) elemeket, míg másokat benne hagyott (pl. a magyarosnak tekintett, *filius* nélküli apanévet). Az idegen nyelvű elemek kizárása esetén azonban a *dictus*-t tartalmazó neveket sem lehetne a *megkülönböztető* nevek közé sorolni; emellett a formális szempontnak a korabeli adatok is ellentmondanak: ugyanazt a személyt az oklevelekben egyszer jelölhetik *filius* + apanévvvel, másszor pedig *filius* nélküli apanévvvel (pl. 1337: *Stephanus filius Frank*, AO. 3: 324; 1341: *Stephanus Frank iudex*, AO. 4: 123). Ráadásul gyakran nemcsak a „*filius* és a *de* szócska” szerepel latinul a nevekben, hanem ugyanaz az elem egyszer magyarul, egyszer pedig latinul jelenik meg; pl. 1307: *Johannes dictus Feketew* (AO. 1: 126) és 1334: *Johannes niger* (AO. 3: 116), 1330: *magistrum Lucachium dictum Nemeth* (AO. 2: 457) és 1331: *magistro Lucachio theotonico castellano de Bolduaku* (AO. 2: 572). Hasonlóképpen vélekedik N. FODOR JÁNOS is (2008a: 35–6), kiemelve, hogy „a latin névformák kizárása a *megkülönböztető* nevek (sőt családnevek) közül nem minden esetben indokolt”. Mivel a 14. századi névszerkezetekre semmi sem jellemző kevésbé, mint az állandóság, a formai szempontok alkalmazása rájuk véleményem szerint nem csak esetenként, hanem soha nem szerencsés megoldás. Ráadásul a *megkülönböztető*nek nevezhető funkció éppúgy jellemző a FEHÉRTÓI által kizárt *filius*-os és *de*-s nevekre is, mint a többire (sőt a tulajdonnévre is általában; ez a későbbiekben általam jobb híján javasolt *megkülönböztető névelem* terminusnak is hátránya). A helyzetet tovább bonyolítja, hogy J. SOLTÉSZ KATALIN (1979: 55–6) a *megkülönböztető név* terminust egészen más fogalom megjelölésére használja: azokra a névelemekre, amelyek a családnév + keresztnév együtteséhez járulnak, amikor e kettő már nem elegendő az azonosításhoz. Ezek közé sorolja az *Ecsedi Kovács* típusú nevek helynévi eredetű elemét, illetve a ragadványneveket is.

A családnév kialakulása előtti névformák kérdése N. FODOR JÁNOS (2008a: 28–36) disszertációjában is megjelenik. Nála két terminussal találkozunk HAJDÚ MIHÁLYra és FEHÉRTÓI KATALINra hivatkozva: a *körülírás*-sal és a *megkülönböztető név*-vel. Az előbbi „az az átmeneti névforma, amely az egyének pontosabb identifikálása, azonosíthatósága érdekében írásban kiegészítő elemeket (információkat) kapcsol az egyelemű névhez a XIII. század elejétől” (N. FODOR 2008a: 28). Típusai a következők: apanév, nemzetségnév,

tisztságra vagy foglalkozásra utaló latin köznév, *de* + helynév és *dictus*-os név. A *megkülönböztető név* (N. FODOR 2008a: 33–4) nagyjából a FEHÉRTÓI-féle megjelölést követi azzal a fentebb már említett kiegészítéssel, hogy a latin elemeket sem zárja ki minden esetben, kirekeszti viszont a *dictus*-os nevek két alcsoportját: az egyik „a hivatalos egyelemű névnek ténylegesen használt becézett” alakja (pl. *Abrae dicti Abychk*), a másik, amikor két egyelemű nevet kapcsol össze a *dictus* (pl. *Jacobus dictus Kopoz*). (Természetesen a *hivatalos* itt inkább a névnek a hivatalos iratokban szokásos latin vagy latinositott alakját jelenti, hiszen anyakönyvezés hiányában nem beszélhetünk a mai értelemben vett hivatalos névről; a *becézett* pedig pusztán formailag értendő: a megrövidült név kicsinyítő-becéző képzővel van ellátva, funkciója azonban nem feltétlenül a becézés – így a fenti példában az azonos nevű apától való megkülönböztetés motiválta e névalak használatát; vö. RÁ CZ 1956a, 1956b: 50, 1960: 148; PAPP 1958: 454; B. LŐRINCZY 1962: 30–3; SZÉKELY 1970: 203; SLÍZ 2010: 39.) E két alcsoport kizárásának alapja az, hogy tagjai nem az egyénnevet kiegészítő, a névviselő valamely jellemzőjét megragadó, megkülönböztető célú elemek, hanem vagy az egyén név változatai, vagy maguk is egyénnevek. A *körülírás* tehát, mint látjuk, N. FODORNÁL az a legtágabb kategória, amelybe beletartoznak a megkülönböztető nevek és az abból kizárt egyéb kiegészítő elemek. Ez a terminológia sem nyújt azonban megoldást minden problémára. Egyrészt a *körülírás* félreérthető, mivel N. FODOR – úgy tűnik – nem veszi figyelembe, hogy egy egyén névhez gyakran több kiegészítő elem kapcsolódik: így egy olyan adat, mint a *magister Sebus filius Abrae dicti Abychk de Sancto Georgio* (1338; AO. 3: 456), a fentiek szerint négy körülírást tartalmazna (1. *magister*, 2. *filius Abrae*, 3. *dicti Abychk*, 4. *de Sancto Georgio*). Ebből az 1–2. Sebesre, a 3. Ábrahámra vonatkozik, a 4. pedig mindkettőjükre vonatkoztatható, holott maga a *körülírás* sokkal logikusabban érthető a teljes idézett adatra, mint a benne lévő egyes elemekre. Másrészt a *megkülönböztető név* kifejezés *név* tagja tévesen azt sugallja, hogy ez az elem ugyanolyan önállósággal bír, mint az egyén név, miközben definíciójában implicite az ellenkezője fogalmazódik meg (ti. *kiegészítő elem*).

További érv a *megkülönböztető név* terminussal szemben, hogy semmi sem indokolhatja a megkülönböztető céllal használt elemek egyetlen típusának a többi közül külön névvel való kiemelését, ezáltal gyakorlatilag a többi fölé emelését. Ez a tendencia FEHÉRTÓI megkülönböztető neves munkájával indult el, szubjektívnek, illetve kellőképpen nem megokoltnak tűnő indítékok alapján, mint a következő, hosszabb idézetekből kiolvashatjuk: „[A szűkebben értett *filius*-os] típusnak a feldolgozását nem tartottam feladatommak, noha az egyéni név, keresztnév alakulására, a korszak névdivatára bizonyára igen hasznos felvilágosítással szolgálhatna. A statisztikai feldolgozás pedig megmutathatná e típus gyakoriságát a többi kételemű forma között. Azonban e csoportba tartozó neveknek, illetőleg – és ezt hangsúlyozni kívánom – e neveket viselő személyeknek a »kitermelése« a XIV. századi anyagból, továbbá azonosításuk olyan munkatöbbletet jelentett volna, amely a dolgozat célkitűzését messze meghaladná” (FEHÉRTÓI 1969: 4). „A nemzetségevek e korszakban nem fordulnak elő olyan nagy számban, hogy azokat érdemes lett volna feldolgozni. A XIV. század végére a társadalmi és gazdasági átalakulás következményeképpen – mondhatni – teljesen kihaltak, a családnév alakulásában nem játszottak meghatározó szerepet. [...] Az egyelemű név mellett egy ragadványnév feltüntetése: ez az a típus, mely számomra a legszínesebbnek tűnik, nemcsak azért, mert – további bontásban – emberi tulajdonságot, nemzetiséget, foglalkozást jelenthet, hanem ennek a csoportnak, illetőleg névtípusnak az alakulását, fejlődését, családnévvé válását jóval problematikusabbnak tartom

az előző három típushoz képest, ugyanakkor viszont talán éppen ez a csoport játszotta a legnagyobb szerepet a családnev kialakulásában” (FEHÉRTÓI 1969: 5).

Ezek szerint a kizárás indokai között szerepel a rendelkezésre álló adatok mennyisége, vélhető fontosságuk a családnevek kialakulásában, illetve változatosságuk. Ezen érvek egy részének továbbélése a szakirodalomban a *dictus*-os nevek jelentőségének eltűnéséhez, a többi típus leértékelődéséhez vezetett.

A másik, szintén FEHÉRTÓI-tól (1969: 4–5) kiinduló érv a *dictus*-os nevek előtérbe helyezése mellett az volt, hogy a (szűkebben értett) *filius*-os és *de*-s típus az oklevelezési gyakorlat terméke. Ebből következik, hogy előszóban feltehetőleg nem voltak használatosak, szemben a *dictus*-os nevekkel, melyeknek latin összetevője (‘valaminek mondott’) utal a feltehető előszóbeli használatra. (Természetesen az idézett *dictus niger*-hez hasonló, teljes egészében latin elemek esetében valamilyen magyar megfelelő írásbeli fordításával lehet dolgunk.) De miért kellene kisebb jelentőséget tulajdonítanunk a pusztán írásbeli névformáknak, mint az előszóbelieknek? Különösen akkor érezhetjük jogosnak ezt a felvetést, ha felidézzük, hogy többek szerint az oklevelezés a legjelentősebb vagy legalábbis az egyik oka lehetett a családnevek kialakulásának (vö. MELICH 1943, MIKESY 1959, REANEY 1967: 314–5, HANKS–HODGES 1988: vii, HAJDÚ 2003: 735, SLÍZ 2008b). Ma is van eltérés a hivatalos és a nem hivatalos névhasználat között; tekintve, hogy a középkorban a személynevek többnyire hivatalos céllal kerültek írott szövegbe, a vizsgált korszak írott: előszóbeli szembenállása bizonyos értelemben megfeleltethető a mai hivatalos: magán opposíciónak. Ha ezt elfogadjuk, még feltűnőbbé válik az oklevelezési gyakorlat által kialakított típusok leértékelése, hiszen a mai névhasználat vizsgálatakor fel sem merül az efféle értékelő attitűd (vagy ha igen, éppen ellenkezőleg, a hivatalos név magasabbra értékelésével).

3.2. A felmerült problémák megoldására javasolt új szemlélet és terminológia. –

A probléma megoldása véleményem szerint abban rejlik, hogy egyrészt a családnevek kialakulásának három (időben egymásra következő, de bizonyos időszakban még egymás mellett is élő) szakaszát terminológiailag világosan el kell választanunk egymástól, másrészt pedig az egyénnevet és a hozzá kapcsolódó egyéb elemeket a második szakasztól kezdve együttesen egy nagyobb egység, egy ún. *névszerkezet* részeként kell kezel-nünk. Ezzel a terminussal, illetve a *körülírás* másképp értelmezésével és a mögöttük álló, jobb híján talán holisztikusnak nevezhető szemlélettel egyrészt az egyén név mellett álló minden névformatípus azonos figyelmet kap, másrészt megoldhatjuk azt a fent jelzett problémát, hogy egy szerkezetben több egyén név is előfordul, s az egyik elem az egyikre, a másik pedig a másikra vonatkozik. Az ilyen esetekben valójában ugyanis az történik, hogy egy névszerkezet beékelődik egy másik névszerkezetbe. A korábban említett adatban például (a névszerkezeteket szögletes zárójellel és alsó indexszel elhatárolva) a következőképpen: [*magister Sebus filius [Abrae dicti Abychk]₂ de Sancto Georgio*]₁ vagy [*magister Sebus filius [Abrae dicti Abychk de Sancto Georgio]*]₁ (1338; AO. 3: 456). Emellett világossá tehető a névszerkezetben szereplő elemek egymáshoz viszonyított súlya és önállósági foka. Ezt segíti a több sebből vérző *megkülönböztető név* helyett két új (vagy inkább felújított és új módon definiált) terminus, a *megkülönböztető névelem* és a *névkiegészítő elem* bevezetése.

3.2.1. A körülírás. – *Körülírás*-ról leginkább az első szakaszban érdemes beszélni, amikor az egyén név mellett kiegészítő elemek jelennek meg a pontosabb megjelölés érdekében; e terminus logikusan nem az egyes kiegészítő elemeket, hanem a teljes szerkezetet jelöli. Körülírás (illetve valójában két körülírás) például a következő: *nobiles domine filie Simonis de genere Kachych [...] relictæ Batyz magni Annus vocata et relictæ Nicolai fratris eiusdem Batyz Ilwna nominata* (1323, AO. 2: 226). A névszerkezetekhez képest (jellemzőiket l. alább) feltűnő benne, hogy az egyén név – a *vocata*-val kiegészülve, amely semmiképp sem tekinthető a névhez tartozónak² – csak a kiegészítő elemek után következik, holott a nevek a latin szórend szerint jobbra bővülnek (névszerkezetként tehát a következőképp kellene állnia: **nobiles domine Annus filie Simonis de genere Kachych...*). Szintén jellemző a körülírásra, hogy a megjelölt személyt gyakran egyszerre több másik személyhez (ebben az esetben az apához és a férjhez) viszonyítva jelöli meg. Ezenkívül a kiegészítő elemek többféle mondattani szerepet is betölthetnek.

A körülírások a férfinevek esetében a 14. század elejére már többnyire átadták helyüket a névszerkezeteknek, bár bizonyos esetekben később is találkozhatunk velük. Például egy család tagjainak leírásakor általában csak az elsőnek említett személy szerepel névszerkezettel, a többi pedig hozzá viszonyítva, körülírással, vagy egy rövidebb névszerkezetet tartalmazó körülírással: *in persona magnifici viri Thome woyuode Transsilvani filii Farkasii, magistrorum Nicolai dicti Kona et Michaelis Posoniensis ecclesie prepositi filiorum eiusdem woyvode* (1333; AO. 3: 44). Az alsóbb társadalmi rétegekbe tartozóknál sem ritka még ekkor a körülírás.

A női nevek esetében viszont jelentős késést figyelhetünk meg. A nőket jelölő körülírások ugyanis kevésbé játszottak szerepet a családnevek kialakulásában; azok elterjedése körükben a férfiaknál már többé-kevésbé megszilárdult szerkezet mintájára történt. Családnévviselésük (vagyis hogy a hajadonok apjuk, a férjes asszonyok pedig házastársuk családnévét viselik), társadalmi és jogi helyzetük lenyomata, és az itt bemutatott körülírások módjának és elemeinek egyenes következménye (bővebben l. SLÍZ 2010: 178–81).

3.2.2. A névszerkezet. – A második időszakban a körülírások mellett már nagy mennyiségben vannak jelen az ún. *névszerkezet*-ek. Ezeket azért érdemes elválasztani a körülírásoktól, mert funkciójuk erősen különbözik tőlük: míg a körülírásban csak az egyén név számít valóban névnek, a többi elem csak az információszolgáltatás kedvéért kapcsolódik hozzá alkalmilag, a névszerkezet már együttesen, valódi névként jelöli meg a kérdéses személyt (természetesen csak írásban; arról, hogy élőszóban hogyan nevezték meg a névviselőt, legfeljebb sejtéseink vannak), és a körülírásban látottal ellentétben a névviselőt csak egyetlen másik személyhez viszonyítja (ha viszonyítja egyáltalán bárkihez is). Hogy a névszerkezet már nem alkalmi képződmény, az is tükrözi, hogy minden esetben legfeljebb háromféle, eltérő fontosságú elemből épülhet fel: 1. egyén név, 2. megkülönböztető névelem, 3. névkiegészítő elem. Ezek megnevezése magában hordozza fontosságuk jelzését is.

² A *vocata*, *nomine*, *nominata* stb. csak látszólag feleltethető meg a *dictus*-nak. Míg ugyanis a *dictus* funkciója az, hogy az egyén névhez egy másik elemet kapcsoljon (pl. 'a Lengyelnek mondott János'), a fentiek az egyén nevet vezetik be (pl. 'az Annának nevezett özvegy'). A *dictus* tehát a később definiálandó névszerkezet része, a fent említettek viszont a körülírás jellemző alkotórészei.

1. Az egyén név a szerkezet magva, grammatikailag pedig az alaptag: sosem hiányozhat a névszerkezetből (az egy személy megjelölésére önmagában használt *relicta Petri* típus tehát nem névszerkezet, hanem körülírás, hiszen nem szerepel benne a megjelölt személy egyénneve); emellett történetileg a legkorábbi, és a névszerkezet elemei közül ez az egyedüli, amely önmagában állva is jelölheti a személyt – ezért megilleti az önállóságra utaló *-név* utótag.

2. Az általam használt, MEZŐ ANDRÁSTól átvett *megkülönböztető névelem* terminus (1970: 78) jóval tágabb a FEHÉRTÓI- vagy N. FODOR-féle *megkülönböztető név*-nél: a névszerkezetnek nemcsak a magyar, hanem a latin nyelvű tulajdonnévi elemei³ is beletartoznak, és nemcsak a *dictus*-os vagy anélküli típus, hanem a *filius*-szal vagy anélkül álló apaneves (ritkábban más rokon nevét tartalmazó) elemek, a *de*-vel vagy anélkül kapcsolt helynevek és a *de generé*-vel vagy *de generacioné*-val kapcsolt nemzetségnevek is. Ezeket együttesen egyébként FEHÉRTÓI is hasonlóan, *megkülönböztető elem*-ként nevezi meg, bár időnként maga is keveri a terminusokat: „Összefoglalásképpen igen hasznos lenne annak megállapítása, hogy a megkülönböztető nevek e három nagy csoportja: személynevekből, helynevekből, köznevekből származó elemek milyen arányban fordulnak elő az összegyűjtött anyagban” (FEHÉRTÓI 1969: 17). Mivel a korábbi oldalakon (9–17) a megkülönböztető elemek típusait tárgyalta, köztük olyanokat is, mint a szűkebben értett *filius*-os vagy *de*-s, melyeket a megkülönböztető nevek közül kizárt, nyilvánvaló, hogy itt valójában a megkülönböztető elemek három nagy csoportjáról van szó.

A *megkülönböztető névelem* terminus *-elem* utótagja a *megkülönböztető név*-vel szemben azt hangsúlyozza, hogy egy névszerkezet részéről van szó: a *filius Frank*, a *de Buda* vagy a *dictus Fekete* önmagában nem tekinthető névnek, hiszen szerepüket csupán a névszerkezeten belül tölthetik be, vagyis nem állhatnak önmagukban, egyén név nélkül. (Más kérdés, hogy a *Buda* vagy *Budai* és a *Fekete* élőszóban önmagukban is szolgálhattak-e az adott személy megnevezésére. A *Buda* és a *Fekete* bizonyosan; ebben az esetben azonban inkább világi egyén névként kellene értelmeznünk őket.) A *megkülönböztető névelem* terminus hátránya viszont, mint korábban utaltam rá, hogy összekeverhető a HOFFMANN-féle névelemzési rendszer *névelem* terminusával, bár a kettő között jelentős az eltérés: az előbbi egy névszerkezet formailag egy vagy több lexémából álló, de funkcionálisan egyetlen jelentésmozzanatot magába foglaló része, a HOFFMANN-féle terminus ezzel szemben a névbe tartozó lexémákat és a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémákat takarja (vö. HOFFMANN 1993: 44). Szóba jöhetne még a hasonlóképp egy egész részét kifejező *névrész* terminus, amelynek homonímiája a HOFFMANN-féle *névrész*-szel első pillantásra nem okozna problémát, hiszen a *dictus Fekete*, *de Buda*, *filius Frank* mind egyetlen szemantikai jegyet fejez ki. A *dictus*-os nevek között azonban a HOFFMANNI értelemben vett kétrészesek is előfordulhatnak, ahogyan N. FODOR JÁNOS arra a *Hamarvarga*, *Nagybátor* stb. családnevek kapcsán felhívta a figyelmet (2008b: 293–4), ezért e

³ A *Johannes dictus Lengen* (1324; AO. 2: 171) típusú névszerkezetek megkülönböztető néveleme ugyan közzsói eredetű, de éppen a *dictus* hívja fel a figyelmet arra, hogy a névszerkezetekben már tulajdonnévként használják őket: 'a Lengyelnek mondott János', vagyis az a János, akit *Lengyel*-nek neveznek.

terminus sem lenne jobb az előzőnél. Mivel erre a problémára még nem találtam megoldást, a továbbiakban egyelőre maradok a *megkülönböztető névelem*-nél.

A megkülönböztető névelem a körülírásban szereplő kiegészítő elemekkel szemben a név részének tekintendő, mivel egy személy többszöri említésekor kevés variációval ismétlődő, meghatározott típusai vannak. Ezenkívül típusonként rögzült, meghatározott grammatikai viszonyban áll a névvel, míg a körülírásban szereplő kiegészítő elemek grammatikai viszonyai esetenként változnak. A terminus használatát másfelől az indokolja, hogy e névelemek még csak egy adott személy nevéhez kötődnek, családtagjai és leszármazottai nevéhez nem. Nem nevezhetők tehát *családnév*-nek, hiszen esetükben a családnévség legfőbb kritériuma, az öröklődés nem teljesül. Egy egyénnévhez egyszerre több megkülönböztető névelem is kapcsolódhat, akár mindhárom típus is megjelenhet a névszerkezetben, sőt egy-egy típusból kettő is feltűnhet (pl. 1337: *Chanad filium comitis Thome filii Pangracii*; AO. 3: 383). Ez utóbbiak azonban már a körülírás és a névszerkezet határán mozognak, hiszen minél több megkülönböztető névelem kapcsolódik az egyénnévhez, annál jobban gyöngül a névszerkezet névszerűsége (a prototipikus név ugyanis egyelemű; minél több elemből áll tehát egy név, annál kevésbé tipikus). Ráadásul a kétszeres *filius* esetében már egy második személy is megjelenik a viszonyításban, ami szintén erősíti a körülírással jellegzetes. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ilyenkor nem teljesen ugyanarról van szó, mint a körülírás esetében: a fenti női névben a nőt viszonyították két személyhez (az apjához és a férjéhez), Csanád példájában viszont Csanádot az apjához, Tamáshoz, Tamást pedig az ő apjához, Pongráchoz. Kitűnik ez egyrészt a *filius* ragozásából, másrészt pedig abból, hogy nem az 'unoka' jelentésű, Csanádra vonatkozó *nepos*, hanem a Tamásra vonatkozó *filius* alkot a *Pangracius*-szal birtokos szerkezetet. Valójában tehát itt is egyetlen személyhez viszonyítják a névviselőt (Csanádot), szemben a körülírással. Mindezek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a körülírás és a névszerkezet elhatárolása nem mindig egyértelmű; a kevésbé tipikus esetekben a kutató megítélésétől függ.

3. A névszerkezet legkisebb önállósággal rendelkező, a megkülönböztető névelemhez hasonlóan fakultatív elemei a méltóságra (*magister*, *magnificus vir*, *domina* stb.) vagy a névviselő által betöltött hivatalra, tisztségre, foglalkozásra (*comes*, *iudex curie* stb.) utaló *névkiegészítő elem*-ek (pl. 1303: *Stephanus palatinus filius Iriney Bani*, AO. 1: 51; 1306: *domina fynta filia Comitis Leonardi consorte Johannis filij stephani*, AO. 1: 119). A megnevezésben a név tag „áthelyeződése” a jelzőbe a *megkülönböztető névelem* terminushoz képest világosan jelzi, hogy nem tulajdonnevekkel van dolgunk, hanem olyan közszói elemekkel, melyeknek a szerepe a tulajdonnévi rész kiegészítése egyéb információkkal. Ezeket HAJDÚ MIHÁLY véleményéhez (1999: 276) csatlakozva a névszerkezet részének tekintem, mivel az egyénnév mellett ezek is szorosan hozzátartoznak az oklevélben szereplő személy (ön)meghatározásához. Önállóan ezek sem állhatnak tulajdonnévi szerepben. A megkülönböztető névelemektől való elhatárolásukat – szófaji különbségeik mellett – egyrészt az indokolja, hogy míg azok (kezdetben ritkábban, később egyre gyakrabban) magyarul is megjelenhetnek a névszerkezetben, ezek mindig latinul szerepelnek. Másrészt ezek szinte sosem válhattak öröklődővé, vagyis csak a legritkább esetben vált belőlük a későbbiekben családnév, szemben a megkülönböztető névelemekkel, melyek a családnevek közvetlen előzményei voltak.

Kivétel persze mindkét kategóriában akad. A megkülönböztető névelemek közül a *de generé*-sből, azaz a nemzetségnévből később nemigen alakult családnév. (A CsnSz.-ben ugyan találunk néhány olyan családnevet, amelynek motivációi között szerepel a

nemzetségre való utalás, ezek jó része azonban a nemzetség nevével egyező világi egyén-névre is visszavezethető, sőt sokkal inkább arra – pl. *Etre, Koppány, Osl, Szemere* –, mások *dictus*-os névre vagy világi egyénnévre – pl. *Csupor, Garázda* –, megint mások pedig akár világi egyénnévre, akár helynévre – pl. *Győr, Pozsony, Szalók*; vö. CsnVégSz. 185.) A *de genere*-s típus a megkülönböztető névelemek közül a legkevésbé névszerű. Már ERDÉLYI LÁSZLÓ is hosszúnak, nehézkesnek és túlzottan tág jelentésűnek tartotta, s úgy gondolta, a *de*-s típus éppen ennek a felváltására született meg (1932: 3–6). A nemzetség-név divatja szerinte 1210–1250 közé tehető (1932: 6), utána fokozatosan csökkent a forrásokban feltüntetett nemzetségnevek száma, így a 14. század elejére már viszonylag ritkán fordultak elő. N. FODOR JÁNOS a Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágát vizsgálva például 1305-ből találta az utolsó ilyen alakot (2004: 34). Ekkorra ugyanis a nemzetségek már erősen felbomlóban voltak. Ezt a folyamatot ráadásul az Anjouk politikája is gyorsította: Károly Róbert még csak kivételesen adományozott egyeseknek birtokot azzal a feltétellel, hogy nem kell rajta megosztózniuk rokonaikkal, Nagy Lajos adományreformja szerint azonban már a megadományozott dönthette el, hogy nemzetségéből kivel osztja meg birtokát (vö. BERTÉNYI 2001, ENGEL 2003: 317, KURCZ 1988: 74–6). Ezeknek a nyelvi és nyelven kívüli tényezőknek az együttese eredményezte tehát, hogy a nemzetség-név nemigen vált családnévvé.

Megjegyzendő, hogy a nemzetségnév nem mindig megkülönböztető névelem; időnként csak egy körülírás része. Így a következő példában – 1281: [*Petrus filius Petri filij Buchk de Beremen*] *de generacione Julia bani*; ÁSznt. *Buchk* stb. a. – az általam szögletes zárójelek közé tett névszerkezet a *Bemerem*-nel zárul, vagyis a *de genere* szinonimájaként feltűnő *de generacione* már nem része, hiszen utána nem egy nemzetségnév következik, hanem egy ugyanazon nemzetséghez tartozó személy neve: 'Gyula bán nemzetségéből'. Ezzel az apa mellett egy újabb személy jelenik meg viszonyítási pontként, ez pedig, mint korábban láttuk, a körülírás jellemzője. Ebben az egyáltalán nem kivételes esetben tehát egy körülíráson belül különíthetünk el egy névszerkezetet.

A névkiegészítő elemek általában nem váltak családnévvé, egyes méltóságnevek azonban apanévi szerepbe kerülve öröklődővé válhattak, pl. *Bánfi, Vajdafi* (a *-fi* végű nevek kapcsán vö. FARKAS 2010a). Ezekben az esetekben vagy arról van szó, hogy a *Bán, Vajda* stb. valójában nem névkiegészítő elem, hanem az apa világi egyénneve volt (tehát a névviselő nem viselt báni, vajdai méltóságot), vagy pedig valóban névkiegészítő elem volt eredetileg, de a méltóságnak a családon belüli jelentősége következtében (jellemzően akkor, ha a családban más nem került hasonlóan magas pozícióba) az utódok névszerkezetében felváltotta az apa egyénnevét (a későbbi alsólendvai Bánffy család névadója például a Hahót nembeli VII. Miklós bán, a losonci Bánffy család pedig a Tomaj nembeli VII. Dénes bán volt; KARÁCSONYI 1900/2004²: 568–9; 1016–7). Tehát funkciójukat tekintve ezekben az esetekben valójában nem névkiegészítő elemek, hanem megkülönböztető névelemek váltak családnévvé.

A foglalkozásra vagy etnikumra utaló elemek szintén problémát okoznak: ezek esetében nehéz, sőt gyakran lehetetlen ugyanis eldönteni, hogy névkiegészítő elemmel vagy megkülönböztető névelemmel van dolgunk. A következő névszerkezetekben például – 1337: *Gregorius Bissenus de Zederegh filius Jacobi filii Marcelli* (AO. 3: 396), 1341: *Johannes filius Kunch bissenus de Rekeztheu* (AO. 4: 82) – a *bissenus* ('besenyő') mindkettő lehet. Ilyen esetekben legfeljebb a sorrend vizsgálata lehet a segítségünkre. Mint korábban mintegy 15 000, a 14. század első feléből származó adat alapján megállapítottam,

a névszerkezetben a megkülönböztető névelemek prototipikusnak tekinthető sorrendje a következő: [[[X *dictus* A] *filius* Y] *de* B] *de genere* C (bővebben l. SLÍZ 2009: 292–3).

A megkülönböztető névelemek közé tipikusan nem ékelődhet be ugyanazon személyre vonatkozó névkiegészítő elem; ezek az elemek csak a fenti prototipikus szerkezet előtt vagy után állhatnak; pl. 1324: *magister Deseu de Oliphant castellanus de Sepuswar* (AO. 2: 114). Ebben a névszerkezetben a *Deseu* az egyénnev, a *de Oliphant* a megkülönböztető névelem, s az ezek alkotta szerkezet előtt és mögött állnak a névkiegészítők: a *magister* és a *castellanus de Sepuswar*. Természetesen amennyiben a névkiegészítő elem egy másik, szintén a névszerkezetben szereplő személyre (jellemzően az apára vagy egyéb rokonra) vonatkozik, beékelődhet a megkülönböztető névelemek közé. Ebben az esetben ugyanis egy rövidebb névszerkezet ágyazódik be egy hosszabb névszerkezetbe, s a névkiegészítő elem a rövidebb szerkezet része. A következőkben erre láthatunk példát: [*Zunkur Nicolao et Petro filiis [comitis Hectoris de Dalka]*]₁ (1330; AO. 2: 496–7). Az 1. szerkezet a három fiút jelöli meg, az ebbe beékelődő 2. pedig az apjukat. A felbontás persze így is értelmezhető: [*Zunkur Nicolao et Petro filiis [comitis Hectoris]*]₂ *de Dalka*]₁. A *comitis* egyértelműen a 2. szerkezet része, és a tipikus sorrendnek megfelelően az apa egyénneve előtt áll. A névkiegészítő elemeken kívül anaforikus szerepű névmások, illetve igenevek is beékelődhetnek az egyénnev és a megkülönböztető névelemek közé (*ipse, idem, predictus* stb.); ezek azonban nem részei a névszerkezetnek, csupán alkalmilag, a szöveg lineáris kohéziójának eszközeiként kerülnek bele; pl. 1342: *Stephanus et Dominicus filii Nicolai filii eiusdem Pous de Kellemes* (AO. 4: 193), 1329: *Laurencii fratris predicti Johannis filii Valentini* (AO. 2: 402). Természetesen a prototipikus sorrendet semmiféle szabály nem írta elő az oklevelek megalkotói számára; az csupán a példák sokasága alapján felállítható, a személyek meghatározásának korabeli variációs lehetőségeit, illetve azoknak az oklevelekbeli gyakoriságát tükröző képlet. Ennélfogva bár szórványosan, de előfordul kevésbé tipikus sorrendű névszerkezet is, pl. 1303: *Stephanus palatinus filius Iriney Bani* (AO. 1: 51); ebben a névkiegészítő az egyénnev és a megkülönböztető névelem közé ékelődik, szemben a tipikusabb **Stephanus filius Iriney Bani palatinus* szerkezettel, egyfajta átmenetet alkotva ezáltal névszerkezet és körülírás között.

E hosszú, ám a megértéshez szükséges kitérő után visszatérve a kiinduláshoz: a prototipikus szerkezet alapján feltételezhetjük (de biztosan az adott személyre vonatkozó egyéb adatok hiányában nem állíthatjuk), hogy a *Gregorius Bissenus de Zederegh filius Jacobi filii Marcelli* (1337) névszerkezetben a *Bissenus* egy *dictus*-os típusú, de *dictus* nélküli megkülönböztető névelem, míg a *Johannes filius Kunch bisseus de Rekeztheu*-ben (1341), mivel ott nem előzi meg a *filius*-t, csak névkiegészítő elem. (További elbizonytalanító tényező viszont, hogy az 1337-es adatban a *filius* és a *de* sorrendje nem tipikus. Könnyen lehet, hogy a *de* a *Bissenus*-hoz, nem pedig a *Gregorius*-hoz tartozik; akkor viszont itt is névkiegészítő elemmel van dolgunk.) Bár ez első pillantásra lényegtelen különbségnek tűnik, értelmezésünknek nagyon is jelentős következménye lehet: amennyiben ugyanis a *bisseus*-t névkiegészítőnek, tehát köznévként tekintjük, biztosak lehetünk abban, hogy a névviselő besenyő származású; ha azonban megkülönböztető névelemként, azaz tulajdonnévként kezeljük, az is szóba jöhet, hogy a névviselőnek a besenyőkkel való valamilyen kapcsolata vagy hasonlósága, nem pedig etnikuma motiválta a névadást. A foglalkozásnevek esetében ugyanennek a problémának a megoldására, vagyis a megkülönböztető névelem és a névkiegészítő elhatárolására nemrég GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS (2008) dolgozott ki egy jól működő módszert már említett munkájában.

4. A javasolt szemlélet és terminológia hasznosíthatósága. – Mint a fentebbi példából is kitűnt, a jelentős méretű korpussszal dolgozó makrovizsgálatokhoz a mikrovizsgálatokon át vezet az út. A tipikus esetekben a döntés csaknem automatikus, a kevésbé tipikusakban azonban csak alapos mérlegeléssel érhetünk el kielégítő megoldást, és több ilyen döntés már nagymértékben befolyásolhatja a makrovizsgálatok eredményeit. A mérlegelés azonban csak akkor lehetséges, ha pontosan és világosan definiált terminusokkal dolgozunk. Véleményem szerint feltétlenül szükséges, hogy világosan el tudjuk határolni egymástól a körülírásokat és a névszerkezeteket, illetve a névkiegészítő elemeket, a megkülönböztető névelemeket és a családneveket. Ez egyrészt hozzájárul a családnevek kialakulásának időbeli áttekintéséhez, másrészt a családnevek típusainak és azok előzményeinek, az egyes típusok keletkezését kiváltó okoknak, a típusok gyakoriságának, földrajzi és társadalmi elterjedtségének a pontosabb megismeréséhez.

A családnevek történetének időbeli áttekintése kapcsán azt is tapasztalhattuk, hogy a terminológiai bizonytalanságok és a kutatók terminushasználatában mutatkozó eltérések feltűnő különbségeket eredményezhetnek a végkövetkeztetésekben; ezért feltétlenül és mielőbb szükség lenne egy egységes terminológia kidolgozására, történjen ez akár az általam javasolt megnevezések általános használatával, akár egyéb, pontosan és egyértelműen definiált, a javasolt terminusok hátrányait is kiküszöbölő szakszókészlet létrehozásával.

Hivatkozott irodalom

- AO. 1–4. = NAGY IMRE szerk. 1878–1891. *Anjoukori okmánytár* 1–6., TASNÁDI NAGY GYULA szerk. 1920. *Anjoukori okmánytár* 7. Budapest.
- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár* 1000–1301. Budapest.
- BÁLINT SÁNDOR 1963. *Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknévei*. MNyTK. 105. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1949. *A régi magyar személynévadás*. Budapest.
- BERTÉNYI IVÁN 2001. A XIV. századi magyar királyi földbirtokpolitika néhány fontosabb kérdése. In: NEUMANN TIBOR szerk., *Tanulmányok a középkorról* 1. Budapest. 13–35.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest.
- CsnVégSz. = FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA szerk. 2009. *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század*. Budapest.
- ENGEL PÁL 2003. Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon. In: Uő, *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Budapest. 302–19.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1932. *A magyar lovagkor nemzetségei 1200–1408*. Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2010a. A -fi végű magyar családnevek típusai és története. *Névtani Értesítő* 32: 9–30.
- FARKAS TAMÁS 2010b. A magyar családnévanyag fogalma és struktúrája. *Magyar Nyelvjárások* 48. (Megjelenés előtt.)
- FEHÉR KRISZTINA 2002. A ragadványnevek lexikális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 40: 75–85.
- FEHÉR KRISZTINA 2003. A ragadványnevek funkcionális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 41: 155–66.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1965. Az Árpád-kori ragadványnevekről. *Magyar Nyelv* 61: 419–28.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. NytudÉrt. 68. Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1970. Társadalmi-gazdasági tényezők a XIV. századi jobbágyság kételemű neveinek kialakulásában. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások II. Névtudományi Konferencia 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest. 153–6.

- N. FODOR JÁNOS 2004. Adalékok a helynévi eredetű családnevek kialakulásához – A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnevei. *Névtani Értesítő* 26: 31–45.
- N. FODOR JÁNOS 2008a. *Északkelet-Magyarország személynéveinek komplex nyelvi elemzése (1401–1526)*. Doktori (PhD) értekezés 1. Budapest, ELTE BTK.
- N. FODOR JÁNOS 2008b. A magyar családnevek új szempontú rendszerezési lehetőségéről. *Magyar Nyelv* 104: 286–305.
- FÜGEDI ERIK 1957. Középkori várostörténetünk statisztikai forrásai. *Történeti Statisztikai Közlemények* 1: 43–85; 2–4: 16–75.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2008. Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. *Századok* 142: 437–62.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2009. Újabb adatok a középkori jobbágysági-mezővárosi személynévadás kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 31: 47–61.
- HAJDÚ MIHÁLY 1984–1985. A Garam–Ipoly közének személynévei a XV–XVI. században. *Névtani Értesítő* 9: 31–54; 10: 35–47.
- HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynévek közszoói elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–80.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynévek*. Budapest.
- HANKS, PATRICK – HODGES, FLAVIA 1988. *A Dictionary of Surnames*. Oxford–New York.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- KÁLMÁN BÉLA 1961. XVI. századi jobbágyságunkhoz. *Magyar Nyelvjárások* 7: 23–43.
- KÁLMÁN BÉLA 1979. Vezetéknévek és történelem. *Névtani Értesítő* 1: 9–13.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1900/2004.² *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest. [Reprint.]
- KNIEZSA ISTVÁN 1965. *A magyar és a szlovák családnevek rendszere*. Budapest.
- KUBINYI ANDRÁS 2003. Családnévadás a középkori Magyarországon. In: STIRLING JÁNOS szerk., *In virtute spiritus. A Szent István Akadémia emlékkönyve Paskai László bíboros tiszteletére*. Budapest. 96–112.
- KURCZ ÁGNES 1988. *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században*. Budapest.
- LÉVAI BÉLA 1984–1985. Szentgyörgyi jobbágyságunk az 1400-as évek közepén. *Magyar Nyelvjárások* 26–27: 115–120.
- B. LŐRINCZY ÉVA 1962. *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban*. NytudÉrt. 33. Budapest.
- MÁLYUSZ ELEMÉR 1926. Az 1514. évi jobbágyháború okai. *Társadalomtudomány* 6: 373–80.
- MATTHEWS, CONSTANCE MARY 1966. *English Surnames*. London.
- MELICH JÁNOS 1943. Családneveinkről. *Magyar Nyelv* 39: 265–89.
- MEZŐ ANDRÁS 1970. *A Várdai-birtokok jobbágyságnevei a XV. század közepén*. A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 3. Kisvárdai.
- MIKESY SÁNDOR 1959. Miért alakultak ki vezetéknéveink? *Magyar Nyelvőr* 83: 82–7.
- MOLLAY KÁROLY 1938. *Középkori soproni családnevek*. Német Nyelvészeti Dolgozatok 1. Budapest.
- NAGY GYULA 1872. Magyar Onomasticon 3. *Századok* 6: 488–91.
- PAPP LÁSZLÓ 1958. Néhány szó becéző személynéveinkről. *Magyar Nyelvőr* 80: 454–7.
- PÓR ANTAL 1891. Válasz Nagy Géza ily című értekezésére: Árpádkori személynéveink és az Osl nemzetség eredete. *Turul* 9: 179–88.
- RÁCZ ENDRE 1956a. A becéző nevek megkülönböztető szerepéről. *Nyelv és Irodalom* 2: 133–9.
- RÁCZ ENDRE 1956b. Az ikerítéssel alakult becéző nevek történetéhez. *Magyar Nyelv* 52: 48–52.

- RÁCZ ENDRE 1960. Néhány szempont becéző keresztnelveink vizsgálatához. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Budapest. 146–9.
- REANEY, PERCY H. 1967. *The Origin of English Surnames*. London.
- SLÍZ MARIANN 2008a. Az egy személyre vonatkozó adatok mennyiségének szerepe a névtörténeti kutatásokban. *Névtani Értesítő* 30: 121–34.
- SLÍZ MARIANN 2008b. Az oklevélírási gyakorlat hatása a családnevek kialakulására a XIV. században. *Magyar Nyelv* 104: 186–97.
- SLÍZ MARIANN 2009. Családnév vagy névszerkezet? Szempontok az Anjou-kori személynevek vizsgálatához. *Magyar Nyelv* 105: 291–300.
- SLÍZ MARIANN 2010. *Névadás és történelem: az Anjou-kor I. felének személynevei*. 1. Doktori (PhD) disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- SZABÓ ISTVÁN 1954. *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. MNyTK. 86. Budapest.
- SZARVAS GÁBOR 1885. Hogyan mondjuk és írjuk az idegen neveket? *Magyar Nyelvőr* 14: 417–8.
- SZÉKELY GYÖRGY 1967. Középkori kézműves foglalkozások és a családnevek kialakulása. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai*. NytudÉrt. 58. Budapest. 206–10.
- SZÉKELY GYÖRGY 1970. A személynevek és a történettudomány. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások II. Névtudományi Konferencia 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest. 201–8.

SLÍZ MARIANN

MARIANN SLÍZ, **On terminology of historical personal name research**

One of the central topics in historical personal name research is the question of development of family names. Almost all researchers who discussed this topic had to face vague terminology, especially in connection with two problems: 1. how to refer to non-Christian single-element name forms, 2. how to refer to temporary name forms appearing before proper surnames were emerged. It proved difficult to elaborate terms for certain special name forms; in other cases, several terms are used in parallel to indicate a single type of names in the literature even today. The reason for this diversity lies either in theoretical differences behind creation of terms, or in misunderstanding the system of names. The paper presents the variety of relevant terms and suggests a possible solution to eliminate variations by introducing two new terms: *névszerkezet* ('name structure') and *megkülönböztető névelem* ('distinctive name element'; adopted from a toponymic work by ANDRÁS MEZŐ).

NÉVTANI TÉMÁJÚ DOLGOZATOK A NYITRAI KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉN (2000–2010)

A szlovákiai magyar vonatkozású névtani kutatásokat áttekintő munkák az utóbbi években jelentek meg. VÖRÖS FERENC „A (történeti) személynévkutatás a Felvidéken különös tekintettel a Trianon utáni fejleményekre” (2004) című tanulmányában elsőként foglalja össze a felvidéki személynévkutatások történetét. A „Vallanak a neveink múltról és jelenről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában” című tanulmánykötetben ugyanő a felvidéki helynévkutatás (VÖRÖS 2006), BAUKO JÁNOS pedig a szlovákiai magyar ragadványnév-kutatás történetét tekinti át (BAUKO 2006). A nyitrai hallgatók személynéves és helynéves dolgozatairól VÖRÖS FERENC számol be két említett publikációjában. Az összefoglaló táblázatokban a kutatópont(ok) helye, a szakdolgozat leadásának éve, a dolgozatíró és a konzulens neve szerepel.

A szlovákiai magyar vonatkozású névtani kutatásokban fontos szerepet játszott a múltban (és a jelenben is) a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke. A nyitrai magyar tanszék (egykori és jelenlegi) oktatóinak és hallgatóinak megjelent (vagy megjelenés előtt álló) publikációival az előzőkben egy másik tanulmányban foglalkoztam (BAUKO megj. e.).

A névtan oktatásának hagyományai vannak a nyitrai magyar tanszéken. Jelenleg a tanulmányi program bakalár (BA) képzésén belül vehetik fel a hallgatók az onomasztika (választható) tanegységet. Hallgatóink előszeretettel foglalkoznak névtani kutatásokkal. Az utóbbi években e tantárgyat évente mintegy 40 hallgató látogatja; ők a szemeszter végén saját kutatáson alapuló névtani szemináriumi dolgozatot adnak le. Többen névtani témájú záró- (BA), szak- (MA) és kisdoktori (PaedDr.) dolgozatot is írnak; az utóbbi évtizedben mintegy 100 ilyen jellegű munkát védtek meg. Ezen dolgozatok témavezetői BAUKO JÁNOS, HÉDER ÁGNES, KOZMÁCS ISTVÁN, PRESINSZKY KÁROLY, TELEKINÉ NAGY ILONA és VÖRÖS FERENC voltak.

Az onomasztika tantárgyat jelenleg BAUKO JÁNOS oktatja. Az onomasztika tanegységen belül a hallgatók Power Point-os prezentáció formájában tartanak beszámolót a következő témakörökből: az onomasztika tárgya, kapcsolata más tudományágakkal; általános névtani ismeretek; az egyes névtípusok (személy-, állat-, hely-, intézmény-, tárgynevek stb.) kutatása; kisebbségi névhasználat; névkontaktológia; kétnyelvűség és névhasználat; névtan és fordítás; névpolitika; névtervezés; névdivat; névváltoztatás; névattitűd; névhasználat és életkor; névhasználat és nemek; névhasználat és felekezetek; névhasználat és társadalmi rétegek, csoportok.

Az alábbi bibliográfiai adatok az utóbbi évtizedben (2000–2010) megvédett záró-, szak- és kisdoktori dolgozatokat tartalmazzák (betűrendben), melyek kéziratban maradtak és az egyetem könyvtárában lettek elhelyezve (néhány dolgozat témáját a hallgatók MA-s vagy kisdoktori dolgozatukban bővebben feldolgozták, ezért ezekben az esetekben csak az utolsóként megvédett munka címét tüntetjük fel).

- AGÓCS HENRIETTA 2006. *Almágy családnevei 1895–2000 között*. 71 lap
- ANGYAL LÁSZLÓ 2007. *Az egykori Nógrád megye Losonci járásához tartozó településeinek helységnévvizsgálata*. 92 lap
- BÁBICS ANDREA 2010. *Felnőtt és diákragadványnevek vizsgálata és összehasonlítása Egyházzgellén*. 81 lap
- BALÁZSY CSILLA 2004. *Nagycétény község ragadványneveinek rendszere*. 79 lap
- BALOGH ANDREA 2004. *Pered község ragadványneveinek rendszere*. 91 lap
- BATTA MÓNICA 2008. *Bodrogköz helységneveinek vizsgálata*. 56 lap
- BERTA EDINA 2008. *Kisgéres község családneveinek vizsgálata*. 73 lap
- BESE BABETT 2006. *Megyerics község földrajzi nevei*. 91 lap
- BITTER ILDIKÓ 2007. *Névdívat napjainkban. Tíz felvidéki település keresztnévanyagának vizsgálata*. 74 lap
- BODÓ ÁGNES 2007. *Keresztnévváltozások Tanyon (1908–2004)*. 63 lap
- BODRI ANDREA 2006. *Eperjes történeti családnévanyagának kutatása*. 66 lap
- BODZSÁR KATALIN 2009. *Három bilingvális község ragadványnévrendszere (Egeg, Felsőszemeréd, Tompa–Horváti)*. 136 lap
- BOGDÁNY ANETT 2010. *Tardoskéd ragadványneveinek vizsgálata*. 48 lap
- CABAN FREDERIKA 2009. *Családnevek vizsgálata Kecő községben*. 52 lap
- CSEKEI CSILLA 2009. *A keresztnévek divatja napjainkban a Lévai járásban*. 68 lap
- CSÖLLE IRISZ 2007. *Asszonynevek és nőnevek Szlovákiában. Névtörvény a gyakorlatban a Dunaszerdahelyi Járási Anyakönyvi Hivatal adatai alapján*. 72 lap
- CZAKÓ EMESE 2006. *Helynévkutatás Gömörhorkán*. 57 lap
- CZIBOR CSABA 2007. *Keresztnévek vizsgálata Hetényen (1896–1951)*. 58 lap
- DARNAI TÍMEA 2004. *Baka község földrajzi nevei*. 72 lap
- DERENCSENYI ÉVA 2010. *A helységnevek szerkezeti és keletkezéstörténeti vizsgálata a Rimaszombati járásban*. 92 lap
- DUDÁS KLÁRA 2004. *Keresztnévvizsgálat a Deáki Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskolában*. 88 lap
- DUSZA ILDIKÓ 2007. *Keresztnévek kultúrtörténeti vizsgálata Deresken 1919-től napjainkig*. 108 lap
- EÖZSE VIKTÓRIA 2001. *Kolozsnéma község földrajzi nevei*. 84 lap, 1 térkép
- FAZEKAS ÁGNES 2006. *Napjaink névadásának hatóerői és tényezői Bátorkeszin*. 60 lap
- FÖLDES JÓZSEF 2001. *Felsővamos, Vásárút, Nyárasd földrajzi nevei*. 121 lap
- FÖLDES KLÁRA 2008. *Nagymegyer keresztnévadási jellemzői*. 87 lap
- FORRÓ BEÁTA 2006. *Ímely község ragadványnevei*. 65 lap
- FRUNYÓ CSILLA 2003. *Katolikus keresztnévadás a XIX. század elején Esztergom-Vízivárosban*. 79 lap
- FÜKŐ GYÖNGYI 2004. *Személynévvizsgálat Gömörben. Nemese családnevek*. 126 lap
- FÜSTÖS STEFÁNIA 2008. *Boly község keresztnéveinek változatos világa*. 124 lap
- GÁL CSABA 2008. *Karva mai ragadványnevei*. 133 lap
- GÁL MÁRIA 2006. *Rimaszécs község ragadványnevei*. 90 lap
- HLAVIČKA ILDIKÓ 2004. *Keresztnévek vizsgálata Érsekújvárbán*. 84 lap
- HODOSSY BOGLÁRKA 2006. *A ragadványnevek komparatív vizsgálata szülőfalumban Patason*. 70 lap
- HOROSZ JÁNOS 2008. *Ragadványnév-vizsgálatok a szlovákiai magyarok körében, Nagykövesd községben*. 42 lap

- HRBÁČEK MAGDOLNA 2003. *Nagymácséd földrajzi nevei*. 80 lap
- ICSÓ BÉLA 2009. *Ragadványnevek rendszere Szentesen*. 61 lap
- IVANCSO MÁRIA 2004. *Személynévvizsgálatok a naszvadi tanulók körében*. 73 lap
- JAKUBECZ ERIKA 2003. *A tulajdonnevek vizsgálata Benedek Elek Világszép Nádszál kisasszony című mesegyűjteményében*. 63 lap
- KÁZMÉR ZSÓFIA 2003. *Névadási és névhasználati motívumok Felső- és Nagytúron*. 58 lap
- KELKÓ ÉVA 2001. *Tulajdonnevek a népmesékben*. 70 lap
- KIS-BERTA ILDIKÓ 2005. *Perbenyik és Szentes földrajzi nevei*. 67 lap
- KITANOVICS BEÁTA 2009. *Lúcs község állatnévrendszere*. 59 lap
- KOCSIS RAJ ILDIKÓ 2007. *Keresztnévvizsgálat Ipolyszakállos községben*. 62 lap
- KONDICZ KATALIN 2009. *Udvard ragadványnév-vizsgálata*. 42 lap
- KÓSA KRISZTINA 2002. *Felbár és Süly községek földrajzi nevei*. 82 lap
- KÓSA KRISZTINA 2009. *Felbár és Süly ragadványneveinek vizsgálata*. 93 lap
- KOSÁR ÁDÁM 2010. *Alistál ragadványneveinek vizsgálata*. 37 lap
- KOVÁCS ANIKÓ 2004. *Személynevek vizsgálata a Komáromi Munka Utcai Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskolában*. 49 lap
- KOVÁCS ILDIKÓ 2003. *Tulajdonnevek vizsgálata Kosztolányi Dezső Pacsirta című regényében*. 54 lap
- KOVÁCS TÜNDE 2000. *Komárom földrajzi neveinek tipológiai vizsgálata*. 132 lap
- KRAJČÍK ILONA 2003. *Nyárad község névkultúrájának vizsgálata*. 60 lap
- KRASTENICS SAROLTA 2006. *A ragadványnevek rendszere Apáczaszakállason*. 65 lap
- KULACS RÓBERT 2004. *Medve község ragadványneveinek rendszere*. 63 lap
- KULCSÁR BARBARA 2010. *Névteni vizsgálatok Nagyudvarnokban*. 49 lap
- KURCZ BEÁTA 2001. *Őrsújfalu földrajzi nevei*. 57 lap
- KUZMA MÓNICA 2009. *A Nagykürtösi járás helységneveinek névtudományi vizsgálata*. 36 lap
- LAMPERT RÉKA 2009. *A ragadványnevek kutatása Perbetén*. 66 lap
- LANTÓDY ANDREA 2005. *Helységnevváltozások Szlovákiában 1918-tól napjainkig: a Csallóköz és a Zobor-vidék helységneveinek névélettana 1918-tól napjainkig*. 66 lap
- LIGÁRT KRISZTINA 2006. *Magyar és szláv családnevek összehasonlító vizsgálata*. 68 lap
- LIKÉR RÉKA 2003. *Személynévvizsgálat a hetényi Tarczy Lajos Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskolában*. 66 lap
- MADARÁSZ VERONIKA 2007. *Gúta város bel- és külterületének földrajzi nevei*. 53 lap
- MARCSA FRIDERIKA 2010. *Bátorkeszi és Madar ragadványneveinek összehasonlító vizsgálata*. 133 lap
- MÁRIÁSI INGRID 2001. *Komárom családneveinek vizsgálata 1822 és 1848 között*. 78 lap
- MÁTÉ EMESE 2005. *Családnevek vizsgálata Szentmihályfán*. 61 lap
- MATUS OLGA 2010. *Keresztnévdívat öt dunamenti településen*. 79 lap
- MÉSZÁROS ERIKA 2009. *Az Érsekújvári járás helységneveinek onomasztikai vizsgálata*. 43 lap
- MÉSZÁROS TÜNDE 2005. *Dercsika földrajzi neveinek névtani vizsgálata*. 81 lap
- MEZEI LUCIA 2003. *Szilice földrajzi nevei*. 75 lap, 1 térkép
- MONDOK SZILVIA 2004. *A népmesék tulajdonnévvilága*. 85 lap
- NÁDASDI ZSÓFIA 2001. *A tulajdonnevek vizsgálata Illyés Gyula Hetvenhét magyar népmese című művében*. 114 lap

- NAGY EDINA 2010. *A helységnevek keletkezéstörténeti és szerkezeti vizsgálata a Nagy-rőcei járásban.* 70 lap
- NAGY GABRIELLA 2009. *A Szenci járás helységneveinek névtudományi vizsgálata.* 34 lap
- NAGY NIKOLETT 2010. *A naszvadi ragadványnevek életkor szerinti vizsgálata.* 78 lap
- NAGY RENÁTA 2005. *A ragadványnevek rendszere Ekecsen és Apácaszakállason.* 86 lap
- NÉMETH ANGÉLA 2005. *Becenevek és ragadványnevek a Tallósi Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskolában.* 50 lap
- NÉMETH ANIKÓ 2009. *Ragadványnév-vizsgálat Hegyété községben.* 42 lap
- NOVÁK KATALIN 2009. *Barsvárad földrajzi neveinek vizsgálata.* 68 lap
- OKENKA ANIKÓ 2004. *Keresztnévvizsgálat a Farkasdi Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskolában.* 66 lap
- OLÁH CSABA 2004. *A ragadványnevek vizsgálata a Ferenczy István és a Tompa Mihály magyar tannyelvű alapiskolákban Rimaszombatban.* 81 lap
- PÁPAY MARIANNA 2005. *Vásárúti alapiskola személyneveinek vizsgálata.* 57 lap
- PAPP TÍMEA 2003. *A népmesék onomasztikai vizsgálata Benedek Elek A vitéz szabólegény című művében.* 84 lap
- PATI NAGY MAGDALÉNA 2006. *Madar keresztnévadási szokásai.* 88 lap
- PETRES SÁNDOR 2005. *Személynevek vizsgálata Komárom környékén (Családnevek Hetényen 1896 és 1952 között).* 74 lap
- POGÁNY NÓRA 2007. *Körtvélyes község földrajzi nevei.* 93 lap
- POTHÁ CZKY GIZELLA 2001. *Nagykeszi földrajzi nevei.* 52 lap
- RABLÁNSZKY MAGDOLNA 2009. *Ragadványnevek vizsgálata Vágkirályfán.* 46 lap
- RABLÁNSZKY ZSUZSA 2009. *Keresztnevek vizsgálata Vágsellyén.* 90 lap
- RÁCZ BEÁTA 2009. *Diósförgepatony és Nemeshodos ragadványneveinek komparatív vizsgálata.* 134 lap
- RÁCZ KATALIN 2004. *Ekecs és Apácaszakállas földrajzi nevei.* 56 lap
- ROSTÁS ANDREA 2007. *Tany község földrajzi nevei.* 66 lap
- SEBŐK ATTILA 2003. *Détér, Gesztete, Jeszte, Dobfenek és Péterfala községek földrajzi nevei.* 165 lap
- SILLÓ ANNA 2009. *A Komáromi járás helységneveinek névtudományi vizsgálata.* 41 lap
- SOÓKY MARIÁN 2006. *Személynévvizsgálat Nagymegyeren a 19. és 20. század fordulóján.* 113 lap
- SZABÓ ANDREA 2010. *A szlovák és magyar tannyelvű diákok ragadványneveinek összehasonlító vizsgálata a füleki gimnáziumban.* 102 lap
- SZABÓ ÉVA 2009. *Izsa község keresztnevei (1895–2007).* 109 lap
- SZABÓ SZOKOL KATALIN 2009. *Törzsnévi eredetű helységnevek régen és ma.* 113 lap
- SZÓKE SZANDRA 2008. *Andód község ragadványnevei.* 61 lap
- TAKÁCS RÓBERT 2005. *Személynevek összehasonlító vizsgálata két speciális iskolában.* 64 lap
- TAMÁS VERONIKA 2003. *Több iskola diákragadványneveinek komparatív vizsgálata.* 66 lap
- TATAI ANETT 2010. *A bősi ragadványnevek vizsgálata.* 62 lap
- TÓTH ÉVA 2009. *Ragadványnév-vizsgálatok Ipolynyék községben.* 34 lap
- TÓTH KINGA 2005. *Mit tudnak a kisgyermek a keresztnévről?* 76 lap
- TÓTH MELINDA 2009. *A keresztnevek változó világa Ragyolc községben.* 74 lap
- TÓTH MELINDA 2010. *Ragadványnév-kutatás Ragyolc községben.* 93 lap

- TRNIK RITA 2010. *Ung-vidék helységneveinek magyar és szlovák eredet szerinti vizsgálata*. 76 lap
- TURCSÁNYI GABRIELLA 2007. *A Pelsőci-fennsík barlangnevei*. 71 lap, 2 térkép
- VALKÓ PÉTER 2004. *Keresztnevek vizsgálata Kürtön*. 81 lap
- VARGA ÁGNES 2000. *A Nagy- és Kisduna menti falvak víznevei*. 226 lap
- VILLANT JÓZSEF 2007. *Két település (Ipolybalog és Nagycsalomja) család-, kereszt-, ragadvány- és beceneveinek összehasonlító vizsgálata*. 156 lap
- WINKLER KATALIN 2006. *Ragadványnevek rendszere Nagyföldemesen*. 75 lap
- ZAGYI RENÁTA 2010. *Ragadványnevek vizsgálata Almágy községben*. 82 lap
- ZVONCSÁR TÍMEA 2010. *Martos ragadványneveinek vizsgálata*. 40 lap

Hivatkozott irodalom

- BAUKO JÁNOS 2006. Ragadványnév-kutatások Szlovákiában. In: VÖRÖS FERENC szerk., *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Névtani konferencia Nyitrán 2005. június 2–4*. MNyTK. 225. Budapest–Nyitra. 110–24.
- BAUKO JÁNOS (megj. e.). Névtani kutatások a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. In: *Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért. Nemzetközi konferencia az 50 éves nyitrai magyar pedagógusképzés tiszteletére. 2010, Nyitra*.
- VÖRÖS FERENC 2004. A (történeti) személynév-kutatás a Felvidéken különös tekintettel a Trianon utáni fejleményekre. In: FARKAS FERENC szerk., *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl*. MNyTK. 200. Budapest. 39–59.
- VÖRÖS FERENC 2006. Helynévnév-kutatás a Felvidéken. In: VÖRÖS FERENC szerk., *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Névtani konferencia Nyitrán 2005. június 2–4*. MNyTK. 225. Budapest–Nyitra. 27–61.

BAUKO JÁNOS

JÁNOS BAUKO, Onomastics-oriented work at the Department of Hungarian Language and Literature of Constantine the Philosopher University in Nitra between 2000 and 2010

The Department of Hungarian Language and Literature of Constantine the Philosopher University in Nitra has always played an important role in Onomastic research, especially insofar as the use of the Hungarian language in Slovakia is concerned. Education in Onomastics also has a long tradition at the Department. Nowadays, Onomastics is included in the schedule of the BA programme as an elective course. This paper contains the list of Onomastics-oriented BA, MA and PaedDr works written at the department between 2000 and 2010.

A KISS LAJOS-DÍJ 2010. ÉVI NYERTESE: DR. FARKAS TAMÁS

A Kiss Lajos-díj alapító okirata szerint a díj odaítélésére 2 vagy 3 évenként kerülhet sor. A díjat a kuratórium első ízben 2006-ban, második alkalommal pedig 2008-ban osztotta ki, s úgy ítélte meg, hogy az azóta eltelt két év során a magyar történeti névkutatás általában is, és az egyes kutatói teljesítményekre nézve is olyan jelentős eredményeket mutatott fel, hogy a díj kiadása 2010-ben ismét minden tekintetben indokoltá vált.

A kuratórium – mérlegelve a történeti névkutatásban felmutatott teljesítményeket – egyhangú véleménnyel úgy döntött, hogy a Kiss Lajos-díjat 2010-ben dr. Farkas Tamásnak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke adjunktusának ítéli oda az alábbi indokok alapján.

Farkas Tamás, aki 2010-ben tölti be 40. életévét, a magyar névkutatók középgenerációjának fiatalabb rétegébe tartozik. Tudományos munkássága mintegy másfél évtizedet ölel fel, s eredményei alapján a szakterület legkiválóbb szakemberei közé tartozik.

Farkas Tamás termékeny szerző: több önálló és társszerzőségben írott könyve, 30 tanulmánya, tucatnyi ismertetése s emellett jó néhány kisebb dolgozata jelent meg. Tudományos érdeklődésének középpontjában a névkutatás áll, amelynek több részterületéről is tett közzé tanulmányokat. Foglalkozott névelméleti kérdésekkel, írt többek között különleges névtípusokról (például a szlengben köznevesülő nevekről, a cserkészcsapatok névadásáról), a tulajdonnevek fordításának kérdéseiről, a névmágia jelenségéről. A helynevek köréből kiváló etimológiákat közölt a háromszéki *Kilyén* és *Szotyor* településnevekről, e falvak teljes hely- és személynévanyagát pedig (Zántó Edinával közösen) a Magyar Névtani Dolgozatok 202. számaként tette közzé.

Fő kutatási területe a személynemekhez kapcsolódik: a névfajtának minden rétege, típusa érdekli, legtöbb írása azonban a családnemek köréhez kapcsolódik. Közelítésmódját a történeti aspektus mellett a komplexitás jellemzi leginkább. Kiváló filológiai érzék, az előzményirodalom magabiztos ismerete és tisztelete, ugyanakkor kritikus kezelése tűnik ki munkáiból. Legtöbb írása a magyarországi családnév-változtatások témáját dolgozza fel: 10 tanulmánya mellett ezt tárgyalja legújabbban megjelent könyve is, amely „Családnév-változtatás Magyarországon. A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében” címen az Akadémiai Kiadónál a Nyelvtudományi Értekezések 159. számaként jelent meg 2009-ben. E munkájával egyértelművé vált, hogy Farkas Tamás e szakterületnek a legkiválóbb hazai képviselője.

Publikációinak fontos hatása van a hazai tudományosságban: műveire sokan, sok helyen hivatkoznak. E hatást elősegíti, hogy munkái fontos fórumokon, rangos folyóiratokban, fajsúlyos konferenciaköteteken jelennek meg. Írásaival – noha a névkutatás még mindig erősen nemzeti jellegű tudománynak számít – a nemzetközi tudományosság porondjára is kilépett, több tanulmányt publikált angol, illetve német nyelven. Ezt a törekvését mutatja az is, hogy a két legutóbbi nemzetközi névtani kongresszuson, 2005-ben Pisában, 2008-ban pedig Torontóban előadással vett részt. Emellett rendszeres szereplője a hazai tudományos tanácskozásoknak is: összesen eddig mintegy 15 fontosabb konferencián vett részt. 2007-ben nagy sikerű konferenciát szervezett a magyar családnév-változtatások

kérdéseiről, amelynek gazdag anyagát társszerkesztőként – Kozma Istvánnal közösen – impozáns kötetbe szerkesztette (A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban. Bp., 2009). 2004-től vezeti a magyarországi hivatalos családnév-változtatások vizsgálatára alakult interdiszciplináris kutatócsoportot is. Sikeres kutatómunkáját több pályázati támogatással is elismerték különféle szakmai bizottságok: három sikeres OTKA-pályázatnak volt témavezetője, emellett elnyerte a Bolyai János kutatói ösztöndíjat, 2004-ben pedig a Gombocz Zoltán-émlékérmet ítéltek oda neki.

Farkas Tamás szerkesztőként is évek óta szolgálja a magyar névkutatást: a Névtani Értesítőnek 2003 óta társszerkesztője, 2005-től pedig a szerkesztője. Fontos szerepe van abban, hogy a Névtani Értesítő mára igazán rangos, nemzetközileg is ismert névtani főrummá vált. 2005-től ellátja a Magyar Nyelvtudományi Társaság titkári feladatait is.

A névkutatás témaköre megjelenik Farkas Tamás oktatómunkájában is, aki 1997 óta tanít az ELTE fent említett tanszékén, előbb tanársegédi, 2005-től pedig egyetemi adjunktusi beosztásban. Szakdolgozatokat, újabban doktori témákat is irányít, több doktori védésen vett részt opponensként, illetve bizottsági tagként.

Amint azt a fentiek mutatják, dr. Farkas Tamás kutatói pályája igen színvonalas és eredményes munkát takar, s emellett a jelölt még jelentős tudományos szervezési feladatokat is ellát a magyar nyelvtudomány, különösképpen a névkutatás terén. Ezek alapján döntött úgy a Kiss Lajos-díj kuratóriuma, hogy 2010-ben e tudományos díjat neki ítéli oda.

Debrecen, 2010. június 2.

Dr. Hoffmann István
a kuratórium elnöke

Dr. Nyirkos István
a kuratórium tagja

Orosz László
a kuratórium tagja

Dr. Solymosi László
a kuratórium tagja

ISTVÁN HOFFMANN, **The 2010 winner of Lajos Kiss Prize: Dr Tamás Farkas**

The Lajos Kiss Prize, awarded every 2 or 3 years since 2006, is considered to be a highly prestigious award for young onomasticians. The 2010 winner of the prize is Dr Tamás Farkas, senior lecturer in the Department of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies of Eötvös Loránd University, Budapest. He earned this award for his contribution to Hungarian Onomastics, especially in research on personal names.

A DOKTORI ISKOLÁKBAN MEGVÉDETT NÉVTANI TÉMÁJÚ DISSZERTÁCIÓK 2009-BEN

RESZEGI KATALIN:
HEGYNEVEK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

Debreceni Egyetem, Magyar nyelvtudomány

Debrecen, 2009. 180 lap

Témavezető: Tóth Valéria

Opponensek: Csomortáni Magdolna, Rácz Anita

Védés: 2009. április 24.

A helynevek a régi korok vonatkozásában felbecsülhetetlen forrásértékkel bírnak, így vizsgálatuk a névtudomány mellett a történeti tudományoknak és a nyelvtörténeti kutatásoknak is szerves részét képezi. Napjainkra ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy a helynevek hasznosíthatósága szempontjából meghatározó az általuk jelölt denotációk jellege. A különböző helynévfajtákhoz kapcsolódó névadási-névhasználati szokások ugyanis eltérőek lehetnek, ez pedig nyelvi természetű különbségeket is eredményezhet közöttük, valamint nyelvészeti és történettudományi értéküket is befolyásolja. Célszerű tehát a névrendszerhez e különbségek szem előtt tartásával közelíteni, mivel általános ismereteinket is tovább bővítheti, ha az egyes névfajták jellemzőit külön-külön is feltárjuk.

Napjainkban azonban a nevek ilyen irányú feldolgozása még korántsem teljes. Igaz ugyan, hogy a településnevekre jellemző névadási normáknak a korai időszakra vonatkozóan bőséges szakirodalma van, a tájnevekről szintén átfogó ismeretek állnak a rendelkezésünkre, a víznevek ilyen szempontú értékelése pedig a korábbi etimológiai irányultság mellett egyre inkább rendszertani szempontokkal is gazdagodik, más névfajták – köztük a kiemelkedések nevei – azonban eddig még nem részesültek ilyen jellegű szisztematikus feldolgozásban. Munkámban e hiány pótlásaként a korai ómagyar kori hegynevekhez kapcsolódó névadási-névhasználati szokások bemutatására vállalkoztam, illetőleg bőséges névállomány alapján törekedtem a névfajta kapcsán eddig felmerült kérdések alaposabb megvilágítására is. Dolgozatomban emellett arra is igyekeztem rámutatni, hogy a hegynevek vizsgálata milyen haszonnal járhat a névkutatás, valamint társ-tudományai (elsősorban a történettudomány) számára.

Munkám három nagyobb egységből áll. Az első rész alfejezeteiben a hegynevek vizsgálata kapcsán felvetődő elméleti kérdéseket jártam körül. Elsőként a helynévfajták között megmutatkozó nyelvészeti és történettudományi vonatkozású különbségeket tekintettem át, majd bemutattam, hogy miként jelennek meg a hegynevek a történeti, a nyelvészeti vonatkozású és a névtani szakmunkákban. Kitértem a *hegynév* terminus definiálása kapcsán jelentkező nehézségekre is, s minthogy a hegynevek osztályának körülhatárolására a klasszikus (tudományos) kategorizálás kevésbé alkalmas, érdemesnek láttam a kérdést a kognitív nyelvészet irányából is körbejárni. Ezzel az elmélettel ugyanis jól magyarázható, hogy a névhasználók által hegyként megnevezett kiemelkedések a valóságban igen

változatos térszíni formák lehetnek. Vizsgálódásaim eredményeképpen arra jutottam, hogy a beszélők által hegynék tartott kiemelkedések tulajdonnévi értékű elnevezéseire is ki kell terjeszteni a hegynév terminust, az összetétel *hegy* előtagját tehát a legtagabb 'földfelszíni kiemelkedés' jelentésben használtam dolgozatomban.

A középkor magyar hegynévállományának az egybeállítása során a névterjedelem pontos körülhatárolása is nehézséget jelent. Minthogy ennek megoldásában a kérdést érintő néhány szakmunka nem nyújt jól hasznosítható fogódzókat, magam próbáltam néhány módszertani elvet megfogalmazni. A mai névhasználati szokásokból kiindulva úgy tűnik, hogy a történeti névadatok terjedelmi határainak meghatározásakor nem elég csupán egyetlen szempontot érvényesíteni, hanem minden egyes névalak esetében komplex, sok szempontot és információt, valamint alapos filológiai feltáró munkát magában foglaló módszert alkalmazva célszerű eljárunk. A névhasználati szokások feltárása mellett szükséges a neveket a névrendszer elemeként, illetve az adataikat tartalmazó oklevél részeként is megvizsgálni, s tovább árnyalhatják az így kapott eredményeket a nevek későbbi adatai is. Könnyen megeshet azonban, hogy egy-egy esetben még így sem jutunk egyértelmű eredményre a névterjedelmet illetően, de a jelenség összetett voltát látva, úgy gondolom, hitelesebb képet adhatunk az egyes nevekről és a hegynévállomány egészéről is, ha a határozott állásfoglalás helyett ilyen esetekben inkább többféle lehetőséggel számolunk.

A hegynevek nem a többi helynévfajtatól elkülönülten léteznek a névrendszerben, illetőleg a névhasználók nyelvtudatában. A hegynevek és más helynevek valójában igen szoros kapcsolatban vannak egymással, s ez a kapcsolat már a legrégebbi neveket vizsgálva is határozottan kitűnik. A hegynevek és a más helyfajtaikat jelölő nyelvi elemek közötti átjárásokat az érintett névfajtáknak megfelelően tekintetem át.

A nevek felépítésében részt vevő földrajzi köznevek – lokalizálhatóságuk és kronologizálhatóságuk révén – különösen jól hasznosíthatók a névtani kutatások mellett a nyelvjárástörténeti vizsgálatokban is. Dolgozatom második nagy egységében a szókincs e speciális rétegéből a hegyrajzi közneveket etimológiai, jelentésbeli, szóföldrajzi vonatkozásait figyelembe véve tekintetem át, névalkotó elemként való megterheltségükre is kitérve.

A munkámat záró harmadik fejezetben a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott modellt felhasználva a korai ómagyar kori hegynevek névrendszertani elemzését végeztem el szerkezeti, majd keletkezéstörténeti szempontból. A szerkezeti elemzés során a nevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai jellemzőit nem elkülönülten mutattam be, hanem a két szempontot egymás mellett alkalmazva igyekeztem megvilágítani a hegynévadás szemantikai és lexikális bázisát, hogy láthassuk, a különböző névadási motívumok nyelvileg milyen formában jelennek meg a hegynevekben. A hegynevekben – ugyanúgy, mint a legtöbb más helynévfajta elemeiben is – meglehetősen gyakran jelentkező motívum a hely fajtajára való utalás, vagyis annak a helyfajtának a megjelölése, amelybe a név által jelölt objektum tartozik. A hegyek megjelölésében találkozhatunk pusztán földrajzi köznévi névformákkal, például *Bérc*, *Domb*, *Halom*, *Mál*, *Tető*, ám ezek aránya a névrendszeren belül meglehetősen csekély. A hegyrajzi köznevek leggyakrabban kétrészes nevek alaprészeként, sajátosságot kifejező bővítményrészhez kapcsolódva használatosak, pl. *Agyagos-bérc*, *Kerek-domb*, *Bükk-fő*, *Nagy-gyűrű*. E struktúra előtagjában a leggyakoribb lexikális elem az egyrészes helynév (*Akna hegye*, *Apoc halma*, *Dorog-hegy*), de ugyancsak meglehetősen sokszor szerepel a hegynév alkotóelemeként személynév is (*Gyula halma*, *Pete bérce*, *Balog Péter halma*). A fajtajelölő névrész ritkábban megnevező funkciójú helynévi előtaghoz is kapcsolódhat: a

Viszoka hegye, *Lendéce mála*, *Szlovik köve* nevekben jövevénynevekhez, a *Nagy-dél verője*, *Vértes hegye* nevekben pedig belső keletkezésű hegynevekhez járult hegyrajzi köznév. Az átvett nevek gyakran szerkezetileg változatlan formában használatosak a magyar beszélők körében, mint például a szláv eredetű *Papaj* (< összsl. **popelъ* 'hamu'), *Pizun* (< szl. *pъšeno* 'köles'), *Holica* (< szlk. *holý* 'tar, kopasz'). A hegynevek körében a régiségben kevésbé jellemző a megnevező funkcióban álló utótag, de erre láthatunk példát többek között a *Kis-Galya*, *Nagy-Galya*, *Szár-Somlyó* névformákban.

A keletkezéstörténeti vizsgálat során a nevek változástörténetére is tekintettel voltam. Csaknem valamennyi kétrészes név szintagmatikus szerkesztéssel alakult. Legjellemzőbbek a minőségjelzős szerkezetek (*Iker-hegy*, *Csókás-kő*), nagyszámban találunk továbbá birtokos jelzős összetétellel alakult névformákat is (*Mátyás hegye*, *Dolna bérce*), ezekhez képest a több kiemelkedést közösen megjelölő mennyiségjelzős szerkezetek (*Három-hegy*) száma elenyésző. Morfematikus szerkesztéssel, képzéssel a korabeli hegynév-állomány meglehetősen kis hányada jött létre (*Somogy*, *Szilad*). A szerkezeti változás (kiegészülés, ellipszis, rövidülés, bővülés) az adatok alapján szintén kevésbé meghatározó az új hegynevek létrehozásában. A kiegészülés, melynek során új névrésszel bővül az addig egy- (vagy két)részes név, nagyjából a szláv jövevényneveket érintette, melyek a magyar névrendszerbe bekerülve másodlagosan magyar fajtajelölő földrajzi köznevet vettek fel, hogy ezáltal pontosabban betölthessék azonosító funkciójukat (*Viszoka* > *Viszoka hegye*, *Brizó bérce*). Ritkábban azonban magyar eredetű hegynév is részt vett a folyamatban (*Dió-mál* > *Dió-mál hegye*). Az esetek többségében azonban ezt a névszerkezeti alakulást nem könnyű vagy éppen lehetetlen elkülöníteni a fordított irányban ható elliptikus változástól, melyben egy névrésszel csökken a névtest terjedelme, az új és a régi formát ugyanis általában hosszabb ideig párhuzamosan használják egymás mellett. A név funkcionális felépítését változatlanul hagyó, csupán az alaki szerkezetet módosító bővülés és rövidülés szerepe elenyésző az új hegynevek alkotásában.

A jelentésbeli névalkotás során a névadók a nyelv meglévő belső elemkészletét használják fel helynévként úgy, hogy a név alakja, szerkezete nem változik, miközben új (helynévi) jelentése alakul ki. Az érintkezésen alapuló metonímia útján a vizsgált időszakban legnagyobb számban településnevekből jöttek létre hegynevek. A történeti adatok kapcsán azonban nehézséget jelent annak a meghatározása, hogy mikortól számolhatunk az új jelentés kialakulásával. A pusztai földrajzi köznévi alakú adatok (*Bérc*, *Halom*, *Mál*) esetében további lényeges probléma is jelentkezik: gyakran nem lehet eldönteni, ténylegesen tulajdonnévi értékkel rendelkeznek-e ezek a nyelvi elemek, azaz végbement-e valóban a jelentéshasadás. A kérdés megválaszolásához a névrendszertani és a névszociológiai szempontok mellett érdemesnek tűnt a hasadási helyneveket a kognitív nyelvészet irányából is körbejárni. A pusztai földrajzi köznévi helynevek – amint a megítélésük bizonytalansága is mutatja – nyilvánvalóan a helynévi kategória periferikus elemei, amelyek mintegy a tulajdonnevek (elnevezések) és a köznevek közötti átmeneti kategória elemeiként értelmezhetők. Ezért igyekeztem számba venni azokat a tényezőket, tulajdonságokat, amelyek a jelenkori földrajzi köznévi alakú formák tulajdonnévi megítélésében szerepet játszhatnak. A történeti adatok esetében azonban a korabeli névhasználatra vonatkozó ismeretek híján jobbára csak az adatok szövegbefoglalási módja lehet a segítségünkre. Megítélésükhöz elengedhetetlen továbbá az adott oklevél egészének az alapos áttekintése is. Vizsgálataim alapján valószínűnek tartom, hogy a számos *bérc* adat mögött az oklevél fogalmazójának nyelvi befolyását kell gyanítanunk: a szó a korai ómagyar kor időszakában

„oklevélszó”-ként funkcionálhatott, azaz használata mögött valamiféle normatörekvés nyilvánulhat meg.

A helynevek tipológiai elemzésének a névfajtákra vonatkozó jellemzők feltárása mellett népességtörténeti hozadéka is lehet. Ennek szemléltetésére az Árpád-kori hegynév-állományban fellelhető nyelvi-kronológiai rétegeket mutattam be. A vizsgálat során a területiség szempontját is érvényesítettem. Két, egymáshoz közel eső hegynyulat neveit hasonlítottam össze nyelvi szempontból: a vizsgálatba egyrészt a mai Északi-középhegység nagy részének, azaz a Börzsöny, a Cserhát, a Mátra, a Bükk és a Cserhát kiemelkedéseinek a neveit, másrészt a Selmeci-hegység, a Jávoros és a Szlovák-érchegység vonulatának a neveit vontam be. Lényeges különbség mutatkozik a két területen a régiségben a névhasználók tekintetében: az északi vonulat vidékén ugyanis jóval nagyobb számú szláv lakossággal kell számolnunk. A magyar és a szláv nép névalkotási, névváltoztatási szokásaiban jelentős eltéréssel számolhatunk: míg a magyar névadóktól származó nevek jelentős része szintagmatikus szerkesztéssel, összetételekből jött létre mindkét területen, addig a szláv nevek között csupán elenyésző számban találkozunk hasonló alakulásmóddal. A vizsgálat során névrendszertani jellegű területi különbségek is megmutatkoztak. A két hegynyulat magyar névadással létrejött neveinek állományán belül az egy- és kétrészes névalakulatok arányában tapasztaltunk eltérést: az északi vonulat nevei között ugyanis valamivel több az egyrészes, mint a déli vonulat hegységei között. Ez talán a szláv névmódel hatásával is magyarázható, az északi területen ugyanis – amint azt a nagyszámú szláv eredetű név is mutatja – nagyobb az egyrészes hegységeket használó szláv népesség aránya, s névadási, névhasználati szokásaik a magyar névhasználókra is hatással lehettek.

Az adott helynévfajta átfogó megismerésére irányuló vizsgálat következő fázisát az jelentheti, hogy az adott névfajta jellemzőit a helynévrendszeren belül más névfajták állományával összevetve vesszük számba. Ilyen módon szisztematikusan fel lehet tárni az egyes helynévfajták megnevezései közötti különbségeket és hasonlóságokat, s ezáltal tovább árnyalhatjuk az egyes névfajták sajátosságairól az eddigi kutatások alapján kirajzolódó képet. Az eddig megjelent, egyetlen névfajta koncentráció munkák jó alapot nyújthatnak az ilyenfajta összehasonlító vizsgálatokhoz, a teljes körű összevetéshez azonban nyilvánvalóan szükség lesz valamennyi, korábban rendszerszerűen nem vizsgált névfajta átfogó elemzésére is.

PÓCZOS RITA:
NYELVI ÉRINTKEZÉS ÉS A HELYNÉVRENDSZEREK
KÖLCSONHATÁSA

Debreceni Egyetem, Magyar nyelvtudomány

Debrecen, 2009. 227 lap

Témavezető: Hoffmann István

Opponensek: Péntek János, Maticsák Sándor

Védés: 2009. május 27.

1. Célkitűzések. – A forráshiányos, illetve forrásszegény időszakok etnikai viszonyainak vizsgálatában mai ismereteink szerint közvetlen bizonyítékokra általában nem támaszkodhatunk, mert direkt módon semmilyen írott (vagy nem írott) anyag nem tudósít a

Kárpát-medence népességi helyzetéről. Ez a körülmény nemcsak a magyar írásbeliség kialakulását megelőző korszakra, tehát a honfoglalás korára és az azt közvetlenül követő időkre igaz, hanem az oklevelek ezreit létrehozó következő évszázadokra is: mivel ezeknek a dokumentumoknak a megrendelői, illetve megfogalmazói számára nem volt fontos körülmény a települések lakóinak, a peres ügyek résztvevőinek az etnikai hovatartozása, a származásukra vonatkozó információkat általában nem is rögzítették az oklevelekben.

Értekezésemben egy olyan névrendszertani elemzés tapasztalatait igyekszem bemutatni, amely egy mai többnyelvű névállomány és a névhasználók kapcsolatának tanulmányozásával kísérel meg a régiség névkincséből levonható etnikai következtetésekhez újabb szempontokat adni. A vizsgálatok során egy mai helynévrendszert, a „Baranya megye földrajzi nevei” című névtár Sásdi járásának kétnyelvű, mintegy 13 000 adatot tartalmazó helynévállományát elemzem. A dolgozat elsődleges célja tehát a magyar–német kétnyelvű vidékek névrendszerét jellemző rendszerszerű összefüggések felfedése, a vizsgálatok során használt elemzési modell azonban reményeim szerint általánosabb érvényű megállapítások, tendenciák feltárásában, így általában a kétnyelvű névállományok viszonyrendszerének a leírásában, illetve régebbi korszakok kevésbé jól adatolható névkincsének a népességtörténeti felhasználásában is támpont lehet.

2. Módszerek. – A régi helynevekből történő etnikai következtetések során az alábbi problémákkal kell szembesülnünk: a korai ómagyar korból fennmaradt névanyag meglehetősen „töredékes”, a 12. századig gyakorlatilag minimális, a 13. századtól egyre növekvő, de messze nem teljes számú helynévi adat áll rendelkezésünkre. Az, hogy melyik objektumnak maradt fenn neve, melyiknek nem, kétszeresen is esetleges: egyrészt nem jegyezték le a helynevet, ha annak nem volt valamilyen jogi, birtoklástörténeti szempontból fontos szerepe, másrészt pedig esetleges az egyes oklevelek fennmaradása, megtalálása is. A korai ómagyar kori névanyagot vizsgáló kutató tehát eleve hiányos adatbázis alapján tud csak dolgozni, így kénytelen az egész névrendszerre vonatkozó megállapításokat tenni úgy, hogy annak közel sem ismeri minden tagját. Ez alapján a feltételezéseket is jócskán tartalmazó kép alapján kerül sor aztán a névhasználói csoportokra jellemző nyelvi jegyek meghatározására. Ha ezeket a következtetéseket pedig a kiinduló helynévi rendszerre, sőt további helynévrendszerekre is alkalmazzuk, az elmélet egyre komplexebb összefüggésrendszert alkot majd, viszont egyre instabilabb lesz a kiinduló pont bizonytalanságai (azaz a nyelvi tények, az alapot képező adatbázis hiányossága) miatt. Még kevésbé megbízható az eredmény, ha az ilyen, bizonyítottan aligha tekinthető elképzelések alapján korábbi, nyelvméltelen korok nyelvi és etnikai viszonyaira következtetünk vissza. Ahhoz tehát, hogy a névrendszer és az etnikum közötti összefüggéseket feltárjuk, szükségünk van magának a névrendszernek (tehát az elemeinek és a közöttük lévő belső viszonyoknak) a teljes és alapos ismeretére is. Mivel azonban a mai ismereteink alapján a töredékesen fennmaradt helynévállományokat csak korlátozottan bővíthetjük újabban megismert régi elemekkel, a köztük lévő kapcsolatokat célszerű rekonstruálni olyan névrendszerek alapján, amelyek teljes rendszerként megismerhetők. Az ilyen jellegű vizsgálatokhoz kiváló forrásnak bizonyulnak a jelen (illetőleg a közelmúlt) állapotát rögzítő helynévtárak, amelyek a nyelvészeti, névtani kutatási céloknak megfelelő közlésforma mellett az adatközlő nyelvi hovatartozására vonatkozó információkat is közölnek.

A vizsgálatok keretében HOFFMANN ISTVÁN többszintű helynévelemzési modelljét választottam, amelyet a korpusznak és a vizsgálati céloknak megfelelően több ponton is ki

kellett egészíteni. Egyrészt a modellnek azokban a részrendszereiben volt szükség újabb alkategóriákra, amelyek a helynevek létrehozásában szerepet játszó nyelvi eszközök (azaz a név morfológiai, keletkezéstörténeti tulajdonságai) alapján osztályoznak, hiszen ezek a nyelvi kötöttségű elemek nyelvenként más-más jegyeket mutathatnak. A német és a magyar névrendszerek összevető elemzéséből a két nyelvre jellemző névadási mintákról, illetve az azok közötti hasonlóságokról, különbségekről, valamint az esetleges interférenciajelenségekről kaphatunk információkat. Egy ilyen jellegű vizsgálat azonban nem képes azokat az összefüggéseket feltárni, amelyek a két rendszer párhuzamos, egyidejű használatából adódnak. Vagyis: a névadási modellek felderítése a német és magyar neveket mint két egymástól független névrendszert képes csak leírni, de rejtve hagyja a névállományban azokat a speciális tulajdonságait, amelyek a kétnyelvűségből következően a két névrendszert összekapcsolják, tehát bizonyos értelemben egy rendszerre alakítják. Ennek az összekapcsolódásnak az eredménye a többnevűség, amelynek leírása a fentiekől eltérő sajátos vizsgálati módszereket és elemzési sémákat kíván: az azonos denotátumra utaló, eltérő nyelvű közösségek által használt helynevek viszonyai szintén jellegzetes mintákat követnek, s mint ilyenek a modellelmélet értelmében az új nevek létrejöttét nagyban meghatározzák. Az egyes neveket mint rendszertagokat kategorizáló szintek mellett a névpárok osztályozó újabb szintek így mintegy második dimenzióként egészítették ki HOFFMANN elemzési rendszerét. A többnevűség kategóriáinak kidolgozásakor ŠRÁMEK modellelmélete, továbbá a lipcsei és brnói névtani kutatócsoportnak a helynevek integrációjáról alkotott elképzelései szolgáltak vezérfonalamul.

3. Az értekezés eredményei

3.1. HOFFMANN modelljének leíró szempontú vizsgálati szintjei közül a funkcionális-szemantikai elemzést végeztem el. A névállomány együttes vizsgálata mellett célszerűnek látszott a korpuszt részrendszerekre bontva is megfigyelni, így lehetőség nyílt az egyes névhasználói csoportokhoz (magyar, illetve német nyelvű kommunikációhoz) köthető állományok, valamint a denotátumtípusok (települések, vízfolyások, térszíni formák, közterületek stb.) neveiből felépülő alrendszerek összevetésére is.

A vizsgált adatállományra jellemző szemantikai minták (ŠRÁMEK terminusával: alapmodellek) közül három olyan jellegzetes modell emelkedik ki, amely megvilágíthatja a többnyelvű területek speciális névadási, illetve névhasználati szokásait, valamint segíthet feltárni a formális és informális névhasználat közötti különbségeket, így akár az oklevelekben történő rögzítés körülményeit is. Ilyenek a megnevező funkciójú egyrésztes nevek, továbbá a megnevező és fajtajelölő szerepű névrészek kombinációjaként létrejött nevek, valamint egyes sajátosságkifejező és fajtajelölő névrész kapcsolataként leírható típusok.

Az egyes névfajták elemzéséből világosan kitűnik, hogy a különböző denotátumtípusok neveinek etnikumjelölő értéke eltérő lehet. A régiségben is kimutatható névfajták közül a településnevek a legkevésbé alkalmasak a népességi következtetésekre, míg a kisebb közösségekben használatos, a társadalmi változások iránt érzékenyebb és adminisztratív eszközökkel kevésbé konzervált névfajtának (a víz- és határneveknek) jóval megbízhatóbb etnikumjelölő értéke van.

A vizsgált német nevek között nagy arányban fordulnak elő idegen eredetű megnevező funkciós helynevek, melyek a kiinduló formától csak kiejtésükben térnek el. (A településnevek között kevés kivétellel csak ilyenek szerepelnek.) A magyar településnévi szórványoknak

az oklevelekben tapasztalható egyértelmű túlsúlya az egyéb nyelvi eredetű településnevekkel szemben a mai településnév-állomány vizsgálata alapján tehát nem feltétlenül az általuk jelölt falvak magyar lakosságát tükrözik, sokkal inkább azt jelzik számunkra, hogy az Árpád-korban a magyarság volt olyan helyzetben, hogy a településeket megnevezze, illetve hogy az általa adott neveket az oklevélírók rögzítsék. A nem településnévi állomány az etnikai kutatások szempontjából sokkal megbízhatóbb forrás, ám itt is szem előtt kell tartani, hogy a kétnyelvűség esetén a szórvány kétszeres választás (a határt ismerő „adatközlő” és az oklevélíró döntése) után került be az oklevélbe. Ezt a kétszeres szűrőt, melyet a korabeli presztízviszonyok minden bizonnyal nagymértékben befolyásoltak, szintén nem hagyhatjuk figyelmen kívül a régiség helyneveinek értékelésében.

A kétnyelvű névállomány tanulmányozásának egyik legfőbb tanulsága, hogy az idegen eredetű, megnevező funkciójú helynevek még a mikronevek esetében sem utalnak direkt módon az etnikumra: ha a népességtörténeti kutatásokban kizárólag a nevek eredetéből következtetünk a lakosság etnikai hovatartozására, könnyen tévútra juthatunk. A Sásdi járásban például ugyan a magyar és a német lakosság jelenlétét egyértelműen tükrözi a névállomány, de a névkincsben az egykori szlávtság nyomai is fellelhetők, noha szlávok az adatok felvételének idején már csak egy településen élnek. Mivel a fokozatosan beolvadó etnikum helynevei is fokozatosan tűnnek el a terület névállományából, jóval tovább őrizve annak emlékét, mint ahogy az illető népcsoport ténylegesen ott élt, a nevek származásából egy adott korszak népességi viszonyaira csak nagy körültekintéssel szabad következtetni. Másként fogalmazva ez a jelenség a névadó és a névhasználó egybeesésének veszélyeire figyelmeztet.

3.2. A keletkezéstörténeti vizsgálatnak azért van kiemelt szerepe a népességtörténeti kutatásokban, mert ez az az elemzési szint, amelyen a helynév kiinduló formájának (azaz a keletkezés pillanatában létrejövő struktúrájának) a nyelvhez kötése megtörténik. Ebből a szemszögből a döntő momentum az utolsó névalkotási mozzanat megállapítása: amelyik nyelv keletkezéstörténeti modellje alapján jött létre a helynév, annak a népességnek a névadói tevékenységéhez kell rendelnünk.

A teljes névállományt vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a névalkotás szabályrendszere huzamos együttélés ellenére is mindkét nyelvben megtartja a nyelvi karakterét. Míg a funkcionális-szemantikai elemzés során (főleg az újabb belterületi helynevek esetében) megállapíthatók a párhuzamos fejlődés nyomai, addig ilyen jellegű nyelvek közötti kölcsönhatások a keletkezéstörténeti szinten nincsenek. Ennek a tényezőnek szintén a névadók megállapításában lehet fontos szerepe.

3.3. A többnevűségen azt a mai és régi névrendszerekben egyaránt gyakori jelenséget értem, hogy egy helynek egyidejűleg több neve is van. A többnevűség egynyelvű és többnyelvű helynévállományokra is jellemző: az azonos nyelvhasználói közösséghez köthető névpár- (vagy névcsoport)tagokat szinonimákként értelmezhetjük, míg a különböző nyelveket azonos denotátumra vonatkozó vagy azonos jelentésű névpárnak (névcsoportnak) nevezem.

Az azonos denotátumra vonatkozó névpárok tagjai közötti viszony az egyes helynevek elemzéséhez hasonlóan szintén két szinten, leíró és történeti szempontból lehetséges. Az előbbi vizsgálati szinten a névpár tagjai közötti megfeleléseket tanulmányozhatjuk: az elemzési keret kategóriáit a hangalaki, illetve szemantikai egyezések, valamint ezek

altípusai és kombinációi alkotják. A keletkezéstörténeti szinten azt vizsgáljuk, hogy a névpárok milyen névalkotási móddal jöttek létre, ezen a síkon a fordítás és az átvétel alfajai szerveződnek rendszerbe.

A névpárok, névcsoportok belső kapcsolatainak elemzési eredményei azt sugallják, hogy a kétnyelvű névrendszerekben az azonos jelentésű nevek között általában szemantikai megfelelés van: leggyakrabban teljes egyezés. Ennél a típusnál lényegesen ritkábbak az egyéb típusok, mint a részleges egyezést mutatók, illetve az átvételek, legkevésbé pedig azok a névpárok jellemzők a rendszerre, amelyek tagjai között semmilyen kapcsolat nem fedezhető fel. Ezek a jellemzők arra engednek következtetni, hogy a kétnyelvű vidékek egy-egy nyelvhez köthető névrendszerei még akkor sem függetlenek egymástól, ha elemeiket, az egyes helyneveket a névhasználók egymástól elkülönítve, mindig csak az egyik nyelvhez kapcsolva alkalmazzák a kommunikáció során. Adataink szerint ugyanis a kétnyelvű közegben az új megnevezések keletkezését a denotátum számos tulajdonsága mellett annak már meglévő, a másik nyelvben létrejött neve is motiválhatja.

A mai névrendszert tanulmányozva azt tapasztaljuk, hogy a többnevűség lényegesen gyakoribb jelenség, mint ahogyan azt az oklevelek alapján a régi névrendszerekről feltételezni szokás: a régiségből helynévpárokat, azonos denotátumot jelölő névcsoportokat ritkábban tudunk kimutatni (főként, ha csak a szinkrón többnevűséget vizsgáljuk). Ennek oka egyrészt a korabeli oklevelezési gyakorlattal magyarázható, másrészt viszont – a kétnyelvű névpárok hiányában – azt sem zárhatjuk ki, hogy az oklevelezés megindulásának korában nem számolhatunk kétnyelvűséggel.

3.4. A dolgozat utolsó fejezetében a mai névállomány elemzésével nyert tapasztalatok alapján a **korai ómagyar kori Borsod vármegye helynévrendszerét** tanulmányozom. Ebben a részben arra keresem a választ, hogy a névadatok alapján milyen népesség mutatható ki ezen a területen, illetve milyen változások tapasztalhatók a vizsgált korai ómagyar kori névállományban, ha azt bizonyos kronológiai határok mentén tovább tagoljuk. E vizsgálatok azt mutatják, hogy a mai kétnyelvű névállomány elemzésének tapasztalatai a régiség névállományára visszavezetve a korábban feltételezett etnikai képet nem csupán árnyalják, de valamelyest bizonytalanabbá, homályosabbá is teszik, mintha pusztán a nevek eredetmagyarázata alapján következtetnénk a hajdani lakosságra. A több lehetőséget is megengedő megállapítások azonban mégis reálisabban közelíthetnek az egykori valósághoz, mint a biztosnak tűnő, ám ingatag alapokra állított következtetések.

GYÓRFFY ERZSÉBET:
FOLYÓVÍZNEVEK A KORAI ÓMAGYAR KORBAN
 Debreceni Egyetem, Magyar nyelvtudomány
 Debrecen, 2009. 184 lap
 Témavezető: Tóth Valéria
 Opponensek: Korompay Klára, Maticsák Sándor
 Védés: 2009. június 25.

A történeti helynévanyaggal foglalkozó névtani tárgyú szakmunkák áttekintésekor sajátos aránytalanságot tapasztalhatunk: a kutatók valamennyi helynévfajta közül elsősorban

a településneveket vizsgálták. A magyar helynévkutatás középpontjában napjainkban is főképpen a településnevek állnak, a többi névfajta jóval kevesebb figyelemben részesül, noha nyelvtörténeti jelentőségükhöz nyilvánvalóan kétség nem férhet. Doktori disszertációm a számos névfajta közül a víznevek vizsgálatának szenteltem.

Legkiválóbb névkutatóink (MELICH JÁNOS, KNIEZSA ISTVÁN, BENKŐ LORÁND, KISS LAJOS) gyakran hangsúlyozták a víznevek fontosságát, a magyar helynévkincs legősibb rétegét ugyanis éppen a nagyobb vizek idegen eredetű elnevezései képezik. Ebből kifolyólag – illetve többük szlavista képzettsége miatt – a jövevényvízneveknek a szakmunkákban eddig jóval nagyobb figyelem jutott, mint a belső keletkezésű neveknek, noha nyelvünkrol az utóbbiak magától értetődően több ismerettel szolgálhatnak.

A víznévkutatás az önelvű névtan céljain túl más tudományágak számára is nagy jelentőséggel bír: a víznevek vizsgálata a nyelv- és nyelvjárástörténet, a népesség- és településtörténet, valamint a történeti földrajz, a növény- és állatföldrajz számára is számos haszonnal járhat.

Disszertációmban csupán a folyóvíznevek vizsgálatával foglalkozom, s az állomány egészéről mintavétel útján kívánok képet alkotni. A dolgozat alapjául az Árpád-kori folyóvíznévkincs szolgál, a korszakhatárokat azonban – az általam felhasznált források kronológiai határaihoz is részben alkalmazkodva – 1350-ig, a korai ómagyar kor végéig terjesztettem ki.

Dolgozatom három nagyobb fejezetből áll. Az első fejezetében a magyar víznévkutatás áttekintését végeztem el. Az értekezés következő fejezete a víznevek körül jelentkező elméleti kérdésekkel foglalkozik. Először a folyóvíznév definícióját próbálom megadni. Ehhez a szakirodalomban explicit vagy implicit módon megmutatkozó definíciós kísérleteket veszem számba, s ezt mérlegelve jómagam a természetes erek, patakok, folyók, valamint a mesterséges árkok, csatornák megnevezéseit tekintem e helynévfajtába tartozónak. A folyóvíznevek csoportjának körülhatárolása mellett a névrendszertani analízist célszerűen az egybeállított nevek egymáshoz való viszonyának a lehető legkörültekintőbb tisztázása is meg kell, hogy előzze. Az okleveles névanyagban számos olyan nevet találunk, amelyek egymással semmilyen kapcsolatban nem álló vízi objektumokat jelölnek. Három vagy ennél is több (egyes esetekben tíz) olyan folyóvizet találunk például a vizsgálati anyagban, mely az *Almás*, *Aranyos*, *Aszú-patak*, *Béla*, *Bükk-patak*, *Egres pataka*, *ÉR*, *Fekete-patak*, *Fok*, *Füzegety*, *Harsány*, *Láz pataka*, *Megye-patak*, *Mély-patak*, *Patak*, *Rákos*, *Sár*, *Száraz-patak*, *Szuha* és *Tapolca* elnevezést viseli. E nevek egymáshoz való viszonyát a hangalak és a jelentés kapcsolatának a vizsgálata világíthatja meg leginkább.

Ahogy a mai névhasználatot is a többnevűség jellemzi, úgy már a régiségben is több neve lehetett ugyanazon folyóvíznek. Egyes vizeknek akár településenként is más neve lehetett (ezeket tekintjük szakaszneveknek), a névhasználat során azonban többé-kevésbé kialakul(hat) egy-egy név dominanciája. A szakasznevek meglétét a különböző névközfűzések eltérő mentális térképével hozom összefüggésbe, az egyik névváriáns uralomra jutását pedig kulturális, gazdasági és nyelvi presztízsbeli okokkal magyarázom.

A dolgozat központi fejezetét a folyóvíznevek névrendszertani elemzése adja, amelyben a neveket a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott többszintű helynév-tipológiai modellt alapul véve vizsgáltam. Ez az elemzési rendszer négy elemzési szintet különböztet el: a nevek leíró szempontú vizsgálatát funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai és szintagmatikus elemzési szinteken végzi el, s ezeket negyedikként kiegészíti a keletkezéstörténeti szemponttal; hangsúlyozva, hogy a modellt az egyes szinteken belül nagyfokú

differentenciáltság jellemzi. E négy elemzési szint tulajdonképpen a helynevek szinkrón és diakrón leírását ötvözi. Munkámban a folyóvízneveket mind a négy szint alapján elemzem, azonban nem külön-külön érvényesítve az egyes szempontokat, hanem kombinálva őket.

A szerkezeti elemzést a funkcionális-szemantikai aspektushoz kapcsolódóan végzem el, és ehhez mintegy kiegészítő szempontként vonom be a lexikális-morfológiai elemzést. Ennek a szintnek az önálló alfejezetben történő tárgyalásától azért tekintek el, mert e két szint szorosan kötődik egymáshoz, s összefüggéseik vélhetően világosabban látszanak akkor, ha vizsgálatukat nem választjuk ketté. A vizsgálat eredményeiből arra következtethetünk, hogy míg egyes szerkezettypusok (pl. pusztá fajtajelölő, településnév + vízrajzi köznév) kortalanok, addig mások kormeghatározó szereppel bírhatnak. Az egyrészes nevek esetében például a növénynévi és állatnévi nevek igen réginek kell tekintenünk, fokozottan érvényes ez a pusztá növénynévből származó metonimikus elnevezésekre. Ugyanez vonatkozhat az egyéb egyrészes képzett (főleg *-s* képzős) melléknévből származó nevekre is. A növényzetre és az állatvilágra utaló kétrészes nevek esetében is inkább régebbi névalkotásra gyanakodhatunk.

A keletkezéstörténeti szintű vizsgálatot ugyancsak önálló fejezetben tárgyalom, a nevek szintagmatikus elemzésének azonban nem szánok külön fejezetet, egyrészt mert az egy- és kétrészes nevek megkülönböztetésénél, a szerkezeti elemzés során is érvényesítem ezt a szempontot; másrészt pedig a keletkezéstörténeti analízis keretein belül, a szintagmatikus szerkesztéssel alakult helynevek kategóriájához kapcsolódóan végzem el az ilyen irányú elemzést.

A korai ómagyar kori névanyagban keletkezéstörténeti szempontból a szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett folyóvíznevek képviseltetik magukat legnagyobb számban. A jelentésbeli névalkotás (jelentéshasadás, metonimikus névadás) szintén a gyakrabban előforduló névkeletkezési típusok között említendő. Emellett kisebb számban szerkezeti változás útján is létrejöttek elnevezések. A folyóvíznevekre a legkevésbé jellemző alakulási mód a morfológiai szerkesztés. A magyar helynévkincs legősibb rétegét köztudottan legnagyobb folyóink nevei alkotják, melyeket a korábban itt lakó népek hagytak ránk. Ebből adódóan a belső névkeletkezési mód mellett a külső névalkotás is tekintélyes szerepet kapott a magyar folyóvíznév-rendszer létrejöttében. Vizsgálataimból azonban kitűnik, hogy nemcsak a nagyobb folyók viselhetnek idegen eredetű nevet, hanem a közép- és a kisebb vizeket is viszonylag gyakran jövevénynevek jelölik.

Ezt követően a folyóvíznevek más helyek megnevezésében betöltött szerepének bemutatására vállalkoztam. A régiségből a folyóvíznévből keletkezett településnevek adathozhatóak nagyobb számban, ritkábban emellett víznévi előzményre visszavezethető hegy-, táj- és várnevekkel is találkozhatunk. A jelenség minél szélesebb körű bemutatásához elengedhetetlennek bizonyult a forrásanyag kronológiai kibővítése, ezáltal ugyanis lehetőség nyílt arra, hogy a folyóvizekkel közvetlenebb természeti kapcsolatban lévő, de a régiségben nem vagy csak elenyésző számban rögzített objektumok elnevezéseit (tó-, völgy-, barlang-, szoros- és hágóneveket stb.) is vizsgálat alá vonjam.

A dolgozat utolsó alfejezetében a folyóvíznévrendszert egy másik víznév-fajtaival, a tónevekkel vetettem össze. A két névtípus funkcionális-szemantikai szerkezettypusai között jelentős aránybeli eltérések mutatkoznak, s ezzel összefüggésben másfajta keletkezéstörténeti módok is jellemzik a két víznév-fajta elnevezéseit. Az elvégzett vizsgálat eredményei igazolták így azt a korábban hozott döntésemet is, miszerint a víznevek népes csoportjából disszertációmban csupán egyiknek, a folyóvízneveknek a bemutatását végeztem el:

az összes víznév együttes tárgyalása ugyanis éppen az egyes típusok sajátosságait fedné el. A két víznév-fajta vázlatos összevetésével ugyanakkor arra is igyekeztem rámutatni, hogy a magyar helynévkincs egyes részrendszereinek az összehasonlítása az egyes névfajták tüzetes vizsgálatára alapozva végezhető el. Egy-egy helynévfajta jellemvonásainak alapos feltérképezése emellett kiváló alapot adhat más nyelvek helyneveivel való egybevetésre is.

PhD theses on Onomastics defended in 2009

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – More detailed summaries, summaries in English and complete dissertations can be found on the home page of the Onomastic Section of the Society of Hungarian Linguistics (<http://nevtan.mnyt.hu>). A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: RESZEGI, KATALIN: *Oronyms in medieval Hungary*; PÓCZOS, RITA: *Language contacts and relations of toponymic systems*; GYÓRFFY, ERZSÉBET: *River-names in the Early Old Hungarian language* (University of Debrecen, Hungarian Linguistics).

KÖNYVSZEMLE

SZABÓ T. ATTILA ERDÉLYI TÖRTÉNETI HELYNÉVGYŰJTÉSE 1–11.

**SZABÓ T. ATTILA kéziratoss gyűjtéséből közzéteszi: HAJDÚ MIHÁLY et al.
Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2001–2010.**

Az elmúlt években eseményszámba ment a magyar névtanosok számára SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helynévgyűjtésének egy-egy újabb kötete, az utolsó kötet 2010-es megjelenésével pedig teljessé vált e kiadványsorozat, melyben egy nagy tudós régi államának megvalósulását üdvözölhetjük. A szakkörökön talán túl is – legalábbis Erdélyben – ismert, de még inkább sejtett volt, milyen kincset, tudományos és nemzeti értéket rejtene az a SZABÓ T. ATTILA dolgozószobájának polcain sorakozó kartondobozok, amelyeknek a száma folytonosan gyarapodott; tartalmukból egy-egy részlet a professzor tudományos közleményeiben szem elé is került, érzékeltetve, hogy a helynévtan számára, de más vonatkozásokban is, milyen sokféle következtetésre nyújthat lehetőséget ez a fél-milliót is meghaladó cédulákon levő történeti és jelenkori (20. századi) adatanyag. A múlt század harmincas éveitől SZABÓ T. ATTILA lankadatlan levéltári kutatásainak eredményeként összegyűlt, a névtan és más tudományok számára is értékes helynévanyag adattárrá szerkesztett megjelentetésének ugyanis útját állták a múltbeli politikai viszonyok. Ez nemcsak a magyar, hanem a román tudományosság kárára is volt, hiszen különösen a közép-erdélyi megyékből származó helynévi adatok jelentős része román nyelvű. Az utóbbiak döntő többsége azonban csak a 18. századtól jelentkezik, árulkodva Közép-Erdély ekkortól felgyorsuló elrománosodásáról. Ennek helynévtörténeti bizonyítékai természetesen nemkívánatosak voltak, s ez felülírta a tudomány érdekeit.

A sorozat mindenik kötetének elején – legrészletesebben az első és az utolsó kötetben – egy-egy igen hasznos bevezetés tájékoztat SZABÓ T. ATTILA helynévgyűjtő és -publikáló tevékenységéről, az adatgyűjtemény további sorsáról, szerzőjük hamvába holt terveiről egy helynévtörténeti adattár megszerkesztéséről és közzétételéről, továbbá a SZABÓ T. ATTILA halála után az eltüntetés veszélyének kitett névanyag Magyarországra menekítéséről, adattárrá szerkesztésének folyamatáról egészen az egyes erdélyi megyék szerinti kötetek megjelentetéséig és a sorozat lezárultáig. Ismertetésemben is ezt a sorrendet fogom követni, de ahol szükségesnek látom, kissé kibővítve, hogy a távolabbról szemlélődő számára is érzékelhető legyen, milyen helyet foglal el ez az adattár SZABÓ T. ATTILA életművében és a magyar nyelvterület keleti felének helynevekben tükröződő életében. Ez indokolja azokat a bővítéseket, amelyeket az ismertető az adattár gazdagságának méltatásán túl sem tartott feleslegesnek beiktatni.

SZABÓ T. ATTILÁnak a helynevekre terelődött figyelme az 1930-as évek elejétől 1945-ig a levéltárak történeti adataival párhuzamosan az élő névanyag összegyűjtésére is

kiterjedt mindaddig, míg ez utóbbit a hivatalosság le nem állította. A történeti adatok gyűjtését azonban SZABÓ T. ATTILA egész életében folytatta, gazdagította. Arra a kérdésre, honnan kapott ehhez egy életre kiható ösztönzést, a „Bevezetés” olyan nagynevű magyarországi nyelvtörténészeket említ, mint Melich János, Pais Dezső, Kniezsa István, Bárczi Géza, akik a magyar helynévetimológiai vizsgálat megalapozói voltak. Pótlólagosan azonban ide kívánczik a kitűnő erdélyi történész és az egykori Erdélyi Nemzeti Múzeum szerény levéltárát milliós gyűjtőlevéltárrá fejlesztő Kelemen Lajos neve is, aki a legközvetlenebb hatást gyakorolta a pályakezdő SZABÓ T. ATTILÁra mind a levéltári kutatás, mind a helynevek történelmi, nyelvészeti értékesítése terén. Idézzük erről magának SZABÓ T. ATTILÁnak a szavait: „A legállandóbb és munkásságomnak döntő irányt adó személyi hatást mégis a két nagy mesternek, Kelemen Lajosnak, a levéltári kutatás bővületében és Csűry Bálintnak, a népnyelv kitaró búvárlatában eltöltött [...] példája jelentette számomra. [...] Kelemen Lajos emberi-tudói hatását [...] – mindenekelőtt – egy életre szóló levéltári érdeklődésen kívül főként a helynévtörténet területén tett határozott, új irányulási lépések és a nyelv, meg a népi élet történeti kérdései iránti kitaró, beható érdeklődés mutatja” (SZABÓ T. ATTILA: Előljáró beszéd. In: Uő: Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek 1. Bukarest, 1970: 10).

A gyűjtött anyag egy része 1933–1946 között egyrészt önálló kötetekben: tájegységek szerinti adattárak formájában (pl. Borsa-völgyi, Tőki-völgyi, Doboka-völgyi, gyergyói és a legnagyobb szabású kalotaszegi helynevek), másrészt folyóiratokban (Magyar Nyelv, Erdélyi Tudományos Füzetek, Magyar Népnyelv) és más tudományos kiadványokban közölt tanulmányokban jelentek meg (l. az ismertetett sorozat 1. kötetének bevezetését). Az egyre gyarapodó adatmennyiség nagyobbik része viszont továbbra is kiadatlan maradt, bár SZABÓ T. ATTILA 1958-ban a teljes adattár kiadásának tervét is kidolgozta és közölte: „Az »Erdélyi helynévtörténeti adattár« és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése” (MNy. 54: 503–9). E távlati, inkább csak vágyott, mint közelesen megvalósítható tervvel párhuzamosan érlelődött a köznevek történeti adataiból felépülő szótár realisabb perspektívájú terve: „Az erdélyi magyar oklevél-szótár műhelykérdései” (BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk. Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Bp., 1956: 69–77). Ennek szócikkeiben elkülönítve kapnak helyet a helytörténeti adatok, de természetesen csak azok, amelyekben köznévi elemek szerepelnek. De már ez is nyereségnek számított, teljes elhallgatásukhoz képest.

A végleges megoldás: a teljes helynévi adatanyag biztonságba helyezése és megjelentetése SZABÓ T. ATTILA halála után vált elodázhatatlanná. Benkő Loránd akadémikus hathatós támogatásával, viszontagságos út után került végleges helyére, az OSZK kéziratárába, és itt vált végre lehetővé, hogy elkezdődjék a hatalmas mennyiségű cédulaanyag területi és kronológiai rendezése, lemásolása a kiadásra való előkészítés első fázisaként. A fent említett korai tervkészítés során SZABÓ T. ATTILA már kifejtette, hogy „az itt felvázolandó feladatok elvégzése csak közösségi munka keretében, az erre illetékes szervek megértő támogatásával és csak olyan távlati terv keretében történhetik meg, amelynek időtartama messze túl utal egy emberi élet szűkre szabott időbeli keretein” (SZABÓ T. ATTILA: Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek 3. Bukarest, 1972: 366). A tapasztalt kutató előrelátása szinte szóról szóra igazolódott. Az adattárra szerkesztés-szervezés élére HAJDÚ MIHÁLY állt, mellette BÁRTH M. JÁNOS az egész sorozat technikai szerkesztőjének feladatát látta el. Ugyancsak ő a sorozatból 5 kötet, N. FODOR JÁNOS, MAKAY EMESE, SEBESTYÉN ZSOLT 3-3, SLÍZ MARIANN és SÓFALVI KRISZTINA 2-2

kötet szerkesztőjeként került a címlapra. Ők e munka kezdetén hallgatók vagy doktoranduszok voltak, és többen közülük aktív névkutatókká váltak.

A következő munkafázis a helynévtörténeti cédulák kiválogatása és csoportosítása volt megyénként és időrendben. Ez az erdélyi helynévkutató JANITSEK JENŐnek, a kolozsvári egyetem szláv tanszéke nyugdíjas professzorának az érdeme, aki SZABÓ T. ATTILA példájára és tanácsaitól támogatva maga is jelentékeny adatgyűjtő és -közlő munkát végzett Erdélyben. Az így elrendezett cédulákról a többnyire szövegkörnyezetben álló helynévi adatok betűhű lemásolásában (előbb kézírással, majd számítógéppel) száznál több egyetemista is részt vett. A lemásolt adatok ellenőrzését, javítását csak a cédulákkal egybevetve lehetett elvégezni, a SZABÓ T. ATTILÁTól használt eredeti levéltári iratok ugyanis vagy elérhetetlenek, vagy megsemmisültek.

A kiadás összes költségeit pályázatok útján teremtették elő. Noha az „illetékes szervek megértő támogatása” nem hiányzott, a zömmel az Országos Tudományos Kutatási Alaptól származó összegeket más forrásokból is ki kellett egészíteni (l. erre nézve a kötetek verzőját), s ez a kiadás idejét több mint tíz évre tolta ki: az első kötet megjelenésének évszáma 2001, az utolsóé 2010.

A teljes sorozat 11 kötetből áll, közös összefoglaló címük: „Szabó T. Attila Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése” (ETH.). A címmódosításról a SZABÓ T. ATTILÁTól használt „Erdélyi Helynévtörténeti Adatok”-hoz képest (EHA.) a következő indoklást olvashatjuk az utolsó kötet bevezetőjében: „az EHA. a kéziratra, illetve a cédulákra vonatkozott [...]. Megtévészto lett volna ugyanazzal a sorozatcímmel kiadni a nyomtatott könyveket [...]. Egyezés esetén nem lehetett volna eldönteni, az eredeti cédulaanyagra vagy a könyvre való-e az utalás (ETH. 11: 6).

Mindezek után ismerjük meg tartalmi és nyelvi oldalról az ETH. sorozatot. Egyes kötetei a megjelenés sorrendjében a következők: 1. Alsófehér megye; 2. Háromszék; 3. Szilágy megye; 4. Kisküküllő és Nagyüküllő megye; 5. Torda-Aranyos megye; 6. Udvarhelyszék; 7A, B. Maros-Torda megye; 8. Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék; 9A, B. Szolnok-Doboka megye; 10A, B, C. Kolozs megye; 11. Erdély peremvidéke (Beszterce-Naszód, Máramaros, Szatmár, Bihar, Arad, Hunyad, Szeben, Fogaras, Brassó megye töredékei). Mint látható, az adattár területi megoszlása nem egyenletes. A három legterjedelmesebb: Maros-Torda megye és Szolnok-Doboka megye két-két kötet, Kolozs megye három kötet. A többi közép-erdélyi megye (Alsófehér, Kis- és Nagyüküllő, Torda-Aranyos), a székely székek, valamint a Partiumot képviselő Szilágy megye és Erdély peremvidékeinek névanyaga egy-egy kötetet tesz ki. Ennek az egyenetlenségnek oka lehet a terület nagyságának eltérése, a fennmaradt iratanyag különböző mennyisége, a kutató hozzáférési lehetősége a történeti iratokhoz, illetőleg hogy szerepelnek-e élő nevek is a közölt névanyagban. A megyék és a székely székek települései – az egykori Maros- és Aranyosszék, Maros-Torda és Torda-Aranyos megye köteteibe vannak beolvasztva – betűrendben követik egymást kronológiai sorrendben álló bel- és külterületi neveikkel.

Az ETH. a mikrotoponimák első és leggazdagabb tárháza, különösképpen a 17–18. századra vonatkozó névadatok tekintetében. A 16. század adatai többségben főleg a települések nevének történeti alakjaira korlátozódnak. A mikrotoponimák tanulmányozásának jelentőségét szintén SZABÓ T. ATTILA fejtette ki elsőként egy, már a harmincas évek elején közzétett elméleti tanulmányában (A helynévgyűjtés jelentősége és módszere (Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok és cikkek 3. Bukarest, 1972: 339–58), illetve korábban a „Miért és hogyan gyűjtünk helyneveket?” című cikksorozatban az Erdélyi

Iskola című folyóiratban. Nyilván ezért tekintették SZABÓ T. ATTILÁT az ilyen irányú helynévkutatás erdélyi kezdeményezőjének, egyben a 60–70-es évektől kibontakozó magyarországi országos helynévgyűjtés korai példaadójának. Előbb idézett tanulmányában kifejtett módszerét alkalmazta a gyakorlatban és fejlesztette tovább a mikrotoponimák nyelvészeti elemzésében BENKŐ LORÁND „A Nyárad mente földrajzinevei” (1947) című műve. Minden bizonnyal termékenyítőleg hathattak SZABÓ T. ATTILÁNAK a helynevek sokirányú, más tudományzakokat is érintő eredményeit hangoztató gondolatai LŐRINCZE LAJOS „Földrajzineveink élete” (1947) című munkájára is, melyet fordulópontnak tartanak a névtan önélvűségének tekintetében, éppen tudományközi, interdiszciplináris jellegénél fogva.

SZABÓ T. ATTILA több száz hosszabb-rövidebb helynévi közleménye szinte kizárólagosan saját gyűjtésű adatanyagára épül, bizonyítva annak sokoldalú felhasználhatóságát és az adatbőségre alapozott kutatási módszerének eredményességét. Saját szavaival: „arra törekedtem [...], hogy a történeti és a jelenkori adatok mentől gazdagabb sorozatát egybehordva, magukból az adalékokból szinte önként kerekedjék ki a magyarázat, a megfejtés [...] ez állandó szemléletmód gyakorlati érvényesítésének vágyától hajtva adtam rá magam [...] az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és az Erdélyi Szótörténeti Tár [...] anyagának egybehordására” (SZABÓ T. ATTILA: Előljáró beszéd. In: Uő: Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek 1. Bukarest, 1970: 11). Névmagyarázataiban általában motiválatlannak látszó élő helyneveket történeti adataikkal vet egybe, s ezúton jut el eredeti, elhomályosult motivációjukhoz, fejt meg etimológiájukat, és mutat rá azokra a változástípusokra, amelyek a helynevek hangalakját, jelentését, szerkezetét, lexikális összetevőit az idők folyamán módosították. Témái között szerepelt például az *áj* ~ *ágy* váltakozása erdélyi helyneveinkben; az *Egrügy* és társai; A székely *Virgó*-k; az *elve* vízneveinkben; az *Isztambul*, illetőleg *Malomba* típusú helynévkölcsönzés; kihalt szavak és tájszók alak- és jelentésváltozatai; magyar–román helynévkölcsönzés és visszakölcsönzés; valamint olyan helynévmagyarázatok, mint a *Bollig*, *Borzik* (< *borzlik*); *Gallítás*, *Garitás* (< *Gál irtása*); *Aradókút*, *Aradó kútja* (< *a Radó kútja*); *Riszeg* (< *Részek*); *Virvígyszka* (< *Vérvölgy észke*); *Amadéfalva*, *Madéfalva*, *Zámborus*, *Zimola*, *Zanda* (névelőtapadás és -elvonás). Mikrotoponimákkal foglalkozó írásaiban SZABÓ T. ATTILA egyes helynevek keletkezésének a művelődéstörténeti hátterét is megvilágítja; például *Bosznia*, *Hercegovina*, *Kandia* településrészneveknek vagy a hozzájuk fűződő népszokásoknak (Babonás helynevek). Az itt említett írások főleg az 1940-es években jelentek meg különböző tudományos közleményekben, legutóbb pedig a „Válogatott tanulmányok és cikkek” első kötetében.

Első nagyobb szabású helynévközleménye, a „Közép-Szamos vidéki határnevek” (1932) után egy évvel, nagyenyedi tanári állása idején a város 16–20. századi helynévtörténeti adatai alapján megírja első várostörténeti tanulmányát, s ezt tanárkodása második állomásának, Zilahnak a 14–20. századi helynévtörténeti adataira épülő tanulmánya követi (1936). A következő évben kerít sort gyermek- és ifjúkora kedves városa, Dés gazdag történeti adattárának közlésére (Erdélyi Tudományos Füzetek 101), mely majd az Észak-Erdély számára kedvezőbb viszonyok közt, az adatok település- és népiségtörténeti tanulságaival kiegészítve „Dés települése és lakossága” (Erdélyi Tudományos Füzetek 147) címen jelent meg. Ilyen jellegű tanulmányainak sorában utoljára készült el a „Kolozsvár települése a XIX. század végéig” (1946). Ezeket a helytörténeti tanulmányokat, amelyekben a helynévtörténeti adatokból megrajzolható nemcsak a település földrajzi

alakulása, hanem lakosainak etnikai, vallási, foglalkozási stb. összetétele, életmódjuk számtalan színes részlete, valamint a mindezekben bekövetkező időbeli változások is, a „Válogatott tanulmányok és cikkek” sorozat posztumusz kötetévé szerkesztette egybe SZABÓ T. ATTILA fia, a szintén nyelvész SZABÓ T. ÁDÁM „Nyelv és település” címen. Pótolhatatlan veszteség, hogy nem készülhetett hasonló feldolgozás a „Kalotaszeg helynevei” páratlan gazdagságú adatanyaga alapján. A több mint félezer lapos kiadvány 1942-ben ugyan megjelent, de mivel ma könyvritkaságnak számít, az ETH. szerkesztői – nagyon helyesen – úgy döntöttek, hogy a Kolozs megyére vonatkozó kötetben ez is helyet kapjon; így duzzadt ez három kötetnyire.

Eddig főleg az EHA. múltbeli szakaszáról szóltunk, mely gyűjtőjének és feldolgozójának elhunytával lezárult. A most elkészült kiadványsorozat, az ETH. azonban SZABÓ T. ATTILA helynévtörténeti adatgyűjtésének teljességét rendszerezett formában teszi közzé és hozzáférhetővé a névkutatók ezutáni nemzedékei számára, és egyúttal kiaknázásának új lehetőségei előtt is kaput nyit. E hatalmas adatmennyiségben való vizsgálódás tudniillik a kutató számára a névétel folyamatainak, változástípusainak új általános sajátosságait tárhatja fel, illetve megerősítheti, kiterjesztheti a már régebben észlelteket. Név-földrajzi vonatkozásban is új eredményeket hordozhat a nyelvterület keleti régiói, például Közép-Erdély és a Székelyföld közti összehasonlítás, vagy a magyarországi országos helynévgyűjtés számos publikációban megjelent eredményeivel való egybevetés. Igen jelentős továbbá a főleg a mikrotoponimák nyelvészeti elemzésére kidolgozott elméleti szakirodalom újabb gyarapodása (pl. HOFFMANN ISTVÁN: Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993), és jelenkori meg történeti névanyagra alkalmazásának számos példája, mely továbbfejlesztheti a SZABÓ T. ATTILA-i hagyományokat e sorozat kínálta névanyag ezutáni vizsgálatában. Kronológiai vonatkozásban pedig e zömmel középmagyar és újmagyar korból származó adattömeg feldolgozásának eredményei – bár nem éppen folytatólagosan – kapcsolhatók az ómagyar kori, részben a keletibb nyelvterületre is kiterjedő és már jelentős számú kiadványban feldolgozott eredményekhez.

A mindezeket a célokat megvalósító és ezzel a magyar helynévkutatást jelentékenyen előbbre vivő kutatók újabb nemzedéke már felnőtt nem kis részben épp e sorozat munkálataiba bekapcsolódva, amint ezt a szervező és irányító feladatokat ellátó HAJDÚ MIHÁLY a záró kötetben méltatja. E névanyag feldolgozására vállalkozó szakembergárda mellett szükség van még az ebben az adattömegben való gyors tájékozódást megteremtő feltételekre is. Ennek hagyományos módja, a névmutató nem készülhetett el, mert a helynévnek nyilvánítható mikrotoponimák különválasztása a körülírászerű helymegnevezésektől nehéz és bizonytalanságokkal terhelt munka; ugyanez a nehézség merül fel szöveggörnyezetükből való kiemelésükkor. E probléma megoldásán is könnyít majd az elektronikus közzététel, mely az adatanyagban való gyors tájékozódást is elősegíti; ennek részletes tervét BÁRTH M. JÁNOS teszi közzé szintén a záró kötetben (12–4).

Bizonyára nem túlzás a SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helynévgyűjtésének most megjelent adattári sorozatát jelentőségben az „Erdélyi szótörténeti tár” mellé állítani, hiszen mindkettőjük megalkotója, maga SZABÓ T. ATTILA is így látta ezt.

B. GERGELY PIROSKA

**FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT:
KERESZTNEVEK ENCIKLOPÉDIÁJA
A LEGGYAKORIBB NŐI ÉS FÉRFINEVEK
Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009. 439 lap**

1. Mind névtudományunk, mind névtani ismeretterjesztő irodalmunk szinte rohamléptekkel halad, hogy behozza azt a hátrányt, amelynek oka az 1940-es évek végére és az 1950-es évek elejére nyúlik vissza, amikor is – HAJDÚ MIHÁLY szavaival élve – stigmatizált volt az onomasztika művelése. Az áttörést – amint az ma már köztudott – az 1957-ben megrendezett I. Névtudományi Konferencia jelentette, amely egyrészt a történeti névtudomány előtt nyitotta meg a kaput, másrészt a mai földrajzi nevek országos összegyűjtésében és kiadásában nem várt eredményeket hozott. Mindezek mellett a mai és a régebbi személynevek gyűjtése, kutatása és kiadása sem maradt el: a Magyar Személynévi Adattárak, valamint a Magyar Névtani Dolgozatok, továbbá a HAJDÚ MIHÁLY és MEZŐ ANDRÁS által szerkesztett Névtani Értesítő megindulása új távlatokat nyitott elsősorban a fiatal, pályakezdő kutatók előtt. De nem hagyhatom említés nélkül a két nagy etimológiai névszótárunkat: KISS LAJOS „Földrajzi nevek etimológiai szótára”-t (első kiadása: Bp. 1978), valamint KÁZMÉR MIKLÓS „Régi magyar családnevek szótára”-t (Bp., 1993). Ezek kiaknázásának lehetőségei ma még beláthatatlanok. Mindezeket azért bocsátom előre, hogy érzékeltessem, milyen feltételek és tudományos eredmények tették lehetővé ezt a magas színvonalú névtani tudományos ismeretterjesztő munkát. Ennek előzménye LADÓ JÁNOSnak az 1971-ben megjelent, majd csaknem évente változatlan kiadásban utánnyomott „Magyar utónévkönyv”-e volt. Ezt dolgozta át és bővítette jelentősen BÍRÓ ÁGNES (LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES 1998. Magyar utónévkönyv. Bp.); munkája ugyanúgy hivatalosnak számított és számít, mint az előbbi. A jelen mű közvetlen előzményeként azonban nem a fentiek, hanem FERCSIK ERZSÉBET és RAÁTZ JUDIT ismeretterjesztő munkája tekinthető (Hogyan hívnak? Könyv a keresztnevekről. Bp., 1997). Ezt fejlesztette tovább a szerzőpáros igen dicséretes módon, felhasználva természetesen MÁTRAY JÁNOS „Keresztneveink. Szentek, vértanúk, névnapok” (Bp., 1960), BÁLINT SÁNDOR „Ünnepi kalendárium” (1–2. Bp., 1977) és FEKETE ANTAL „Keresztneveink, védőszentjeink” (Bp., 1992) című művét.

2. Az „Előszó”-ban logikus sorrendben követik egymást az alfejezetek, amelyek a név mibenlétének rövid és közérthető összefoglalásával kezdődnek, majd az egyelemű, továbbá a kételemű névadással folytatódnak. A kételemű nevek közül a mű címének megfelelően a magyar keresztnévkincs rétegeinek a bemutatása következik, ezek után pedig a keresztnévadás szabályozásának áttekintése.

Az egyelemű neveket a két legalapvetőbb szempont, a motiváció és a nyelvi eszköz szerint csoportosítják a szerzők, amit csak helyeselni lehet. Az olvasót ugyanis elsősorban az érdekli, hogy régi, egyelemű neveinket – és természetesen családneveinket, ragadványneveinket, helyneveinket stb. – milyen indítékok válthatták ki a névadó közösségben,

valamint mire utalhatnak; illetőleg ezeket az indítékokat, motivációkat milyen nyelvi eszközzel fejezték ki: közvetlen megnevezéssel vagy szóképekkel (metaforával, metonímiával stb.).

Az igen tömör áttekintés, illetőleg csoportosítás után tér át a szerzőpáros a kételemű névadásra. A kételemű névadásról írottakból kitűnik, hogy a keresztelezés nem feltétlenül azonos keresztény név felvételével, ezért is viselhetek még egyháziak is születésükkor kapott nem keresztény nevet. A számos példa közül álljon itt Szent István királyunk vezére, Vecelin dédunokájának, Koppánynak a neve, akit pogány névre kereszteltek, de mint püspök is ezt a nevet használta (vö. KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC, *Az Árpád-házi uralkodók*. Bp., 1988: 37). Csak az 1270. évi budai zsinat tette kötelezővé a keresztény nevek adományozását, aminek folyományaként régi személyneveink tovább ritkultak. A keresztény nevek gyakori ismétlődése pedig az efféle nevek elszürküléséhez vezetett, és ez az elszürkülés, azaz néhány tucatra való korlátozódás évszázadokig tartott, jóllehet a „Martyrologium Romanum” igen gazdag, újabb szentek nevével állandóan bővülő tárháza a keresztény névkincsnek. A katolikus egyház a későbbi századokban ezt úgy oldotta meg, hogy részben a kívánt nem keresztény név mellé keresztény nevet is bejegyzett, részben pedig úgy, hogy a nem keresztény nevet hangzásában hasonló keresztény névvel azonosította, s ezáltal megoldotta, hogy a gyermeknek meglegyen az égi patrónusa (vö. MÁTRAY i. m. 5). A Codex Iuris Canonici legújabb kiadása is csak annyit ír elő, hogy „a szülők, a keresztszülők és a plébános ügyeljenek arra, nehogy a keresztény érzülettől idegen nevet adjanak (Az egyházi törvénykönyv. Szerkesztette, fordította és a magyarázatot írta ERDŐ PÉTER. Bp., 1985. 855. kánon).

Annak az okát, hogy a magyarban – sok más néptől, illetőleg nyelvtől eltérően – a családnév mint jelző megelőzi a keresztnévet, elsősorban nem nyelvünk sajátosságában kell keresnünk, hiszen a németben is (*schönes Buch*), az oroszban is (*красивая дочка*) stb. elől áll a jelző, hanem abban, hogy családnéveink kialakulásakor önálló középhatalom voltunk: megtartottuk, megtarthattuk nyelvünk egyik legfőbb jellemzőjét; nem utánoztunk, illetőleg nem kellett követnünk más népek és nyelvek gyakorlatát, amelyek lényegében véve a latin jelzős szerkezeten alapulnak. Nem kívánom tovább részletezni a magyar keresztnévkincs rétegeit és jellemzőit (eredeti nevek, jövevénynevek, idegen nevek, a magyar névalkotás módjai, a névteremtés stb.), amelyek még a nem névtanos szakember számára is tanulságosak, csak – „A névadás szabályozása” fejezetből (19–21) – még azt emelem ki, hogy a szerzők még a Nyelvtudományi Intézet által elutasított kérelmek közül is idéznek néhányat (*Kiskegyed, Dakota, India* stb.), hogy ízelítőt adjanak a szülők meggondolatlan kívánságaiból, amelyek teljesítésével gyermekük iskolás éveit akár meg is keseríthetik. Emiatt magam is úgy vélem, egyelőre igenis szükséges határt szabni a teljes liberalizációnak.

3. Az enciklopédia tájékoztatójában olvashatjuk, hogy a szerzők a magyar névtani kutatások eredményeit mind a korábbi egyelemű, mind a kételemű nevek keresztnéveire, illetőleg a becézőnevekre vonatkozóan figyelembe vették, ami megerősíti korábbi véleményemet, azt tudniillik, hogy művük meghatározó névtani ismeretterjesztő irodalmunkban. Ennek fényes bizonyítéka a névcikkek szerkezeti felépítésének tartalma: a név eredete, védőszentje, névnapja, gyakorisága, becézése, idegen megfelelői, családnévként való előfordulása, híres viselői, rokon neve, férfi-női névpárja, a különböző művészetekben, irodalomban és földrajzi névként való megjelenése. De kitérnek a szerzők a szólásokban, közmondásokban

való megjelenésükre is, sőt köznevesült származékaikat is számba veszik. Mindezekből látható és érzékelhető, hogy a tulajdonnevek kutatóinak mi mindenre kell tekintettel lenniük, jóllehet csak egy szófaji alkategória egyik részterületével foglalkoznak.

4. A névtár – nagyon helyesen, de a könyv alcímével ellentétben – a férfinevekkel kezdődik, amit az is indokol, hogy számos női név különböző nőnemű szuffixummal kezdetű, a latin és a francia *-ina*, *-ine* végződés elterjedésével pedig elvileg minden férfinévből alkotható női név. Legjobb tudomásom szerint a frízekenél fordul elő, hogy női névből is képeznek férfinevet (vö. A. BACH, *Deutsche Namenkunde*. Heidelberg. 1952. 1: 88. §).

A kötetet záró irodalomjegyzék, forrásjegyzék, a keresztnévek naptára, statisztikák, ábrajegyzék, valamint a mutató kellően eligazítják az érdeklődőket részben e kézikönyv használatakor, részben pedig további ismereteik gyarapításában.

Aligha kétséges, hogy ez a Tinta Könyvkiadótól immár megszokott csinos kiállítású mű, a „Keresztnévek enciklopédiája” sikerkönyv lesz, nemcsak becses tartalma, hanem közérthető, olvasható, szép stílusa miatt is, amit akár egy ültő helyben is végig lehet olvasni.

ÖRDÖG FERENC

HAJDÚ MIHÁLY: CSALÁDNEVEK ENCIKLOPÉDIÁJA LEGGYAKORIBB MAI CSALÁDNEVEINK

A Magyar Nyelv Kézikönyvei XVII.

Tinta Kiadó, Budapest, 2010. 551 lap

1. Alig telt el hét év, és HAJDÚ MIHÁLY újabb nagyszabású munkát tett le az asztalra. Hiányt pótló könyv ez, hiszen a környezetünkben élő népek közül már többen is jelentettek meg családnévekkel foglalkozó köteteket. Igaz, ezek a művek sokkal szűkszavúbbak, mint a most megjelent kézikönyv. Természetesen nekünk is van családnévszótárunk bőséges anyaggal. KÁZMÉR MIKLÓS könyvében azonban „csak” magyar családnéveket találunk, ráadásul az évszám szerinti felsorolásokon kívül kevés tér maradt a névadás indítékának magyarázatára. Az itt ismertetendő kötet címéről viszont nem véletlenül adta a szerző az *enciklopédia* szót. Valóban: jól megalkotott enciklopédia ez a munka, és nem egyszerű szótár. Bevezetésében mottóként BENKŐ LORÁNDOT idézi: „a névmagyarázatok egy része mindig rejt magában bizonytalanságot.” Ez igaz is; HAJDÚ MIHÁLY azonban minden igyekezetével azon volt, hogy a bizonytalanságok számát csökkentse. És ez – azt hiszem – sikerült is neki. A megmaradó bizonytalanságokról nem ő tehet.

2007. január elsején a Magyar Köztársaság lakossága 10 162 610 fő volt. A szerző azokat a családnéveket elemzi, amelyeket ezen vagy annál többen viselnek; szám szerint 1230-at (ha az ejtésbeli alakváltozatokat is számítjuk, akkor persze jóval többet). Ez a szám kicsinek tűnik ugyan, de vegyük figyelembe azt a tényt, hogy kevés híján az ország lakosságának kétharmada (pontosan: 65,82%-a) viseli ezt az 1230 családnévet. Természetes, hogy a fentmaradó egyharmad jóval több nevet tartalmaz; ezek feldolgozása későbbi

feladat lesz. Ám ne szaladjunk az események elébe! Az itt lévő nevek zömmel magyar névadással keletkeztek, a maradék 5,61%-ra pedig a német, szláv és román névadás jellemző.

HAJDÚ MIHÁLY előbb röviden elemzi a családnevek típusait, és kitér a családnév-változtatásokra is. A névcikkek felépítését pár oldalban ismerteti: címnév, a név típusa, változata, eredete, elterjedtsége, esetleges kettős változatai, névváltoztatás. A könyv nagyobb részét (27–515) a szótári, pontosabban: az enciklopédikus rész teszi ki. Az 1230 név vizsgálata nagy felkészültséget, munkát igényelt. Szerencsére olyan szerző vállalkozott a feladat elvégzésére, aki minden kritériumnak megfelelt, és viszonylag rövid idő alatt letette az asztalra ezt a mindenki számára világos és érthető kötetet. Más szavakkal: nemcsak a nyelvész szakemberek tanulhatnak belőle, hanem hasznos ismeretekre tehetnek szert a névtudomány iránt érdeklődők is.

2. A nevek betűrendben következnek. Az első alcím a típusra vonatkozik: itt találjuk a névadás indítékát vagy indítékait, hiszen esetlegesen több indíték is elképzelhető. Ezek többfélék lehetnek: 1. Apanévi családnevek. Egyes nevek világi (*Csák, Farsang*), mások keresztény eredetűek (*Antal, Fülöp*); ezeket birtokjellel vagy képzővel is elláthatták (*Balassi, Györfi, Pető*). 2. Nagy csoportot képeznek a helynévi eredetű családnevek. Ezek kisebb része képző nélküli (*Mező, Vég*), a nagyobbik rész *-i* képzős tájnév (*Somogyi, Szalai*), illetve helységnév (*Pozsonyi, Temesvári*). 3. Népre (*Oláh, Tóth*), népcsoportra (*Kun, Székely*) utaló családnevek. 4. Társadalmi helyzetre (*Nemes, Szabados*), tisztségre (*Bíró, Kenéz*), rangra utaló családnevek (*Dékán, Kapitány*). 5. Foglalkozásra utaló családnevek. Ezek lehetnek ún. ösfoglalkozások (*Halász, Méhes*), továbbá állattenyésztéssel (*Juhász, Nyíró*), növénytermesztéssel (*Arató, Szántó*), céhes mesterséggel (*Kovács, Szabó*), katonaelettel (*Katona, Zsoldos*) és egyéb tényezőkkel kapcsolatos (*Pálinkás, Sütő*) családnevek. Természetesen ide tartoznak a metonímiával kifejezett nevek is (*Guba, Kasza*). 6. Valahová való tartozásra utaló családnevek (*Király, Pap*). 7. Külső tulajdonságokra utaló családnevek (*Csorba, Santa*), metaforával kifejezett tulajdonságok (*Holló, Szarka*). 8. Belső tulajdonságokra utaló családnevek (*Csendes, Jó*); itt is vannak metaforikusak (*Bagoly, Kakas*).

Sorrendben a második a név változatainak bemutatása. Ezek lehetnek helyesírásiak; az egyszerűnek látszó *Tóth* névnek például a következő változatai lehetnek: *Tót, Tóth, Thót, Tot, Totth, Thot* (ez azért jóval kevesebb, mint amit a 16. századi dézsmajegyzékekben találunk). Ezek más és más kor helyesírását őrizték meg. Előfordulhat anyakönyvi hibából történő változat is. (Ismerek olyan testvérpárt, akik közül az egyiknek az igazolványában a *Pál*, a másikéban a *Páll* családnév áll; ez utóbbi az elírás.) A másik részük ejtésbeli változat: a *Bodó* névnek van például *Badó* és *Budó* alakja is. Nyelvjárási jelenségekre is felfigyelhetünk: *Bagoly* > *Bagu*, *Bodnár* > *Bonnár*, *Szebeni* > *Szebenyi* stb.

Az eredetet tárgyaló rész teszi ki a szócikkek nagyobb részét. Igen pontos, precíz elemzéseket olvashatunk. A szerző elmegy a legősibb formákig, ezekből vezeti le a mai alakokat. Közben nemcsak nyelvészeti fejtegetéseket olvashatunk, hanem történelmi, művelődéstörténeti adalékokkal is gazdagabbak lehetünk, nemcsak a magyar, hanem a német, szláv, román eredetű nevek kapcsán is. A *Ficsor* nevet általában románnak szokták nevezni. Ám HAJDÚ MIHÁLY új etimológiája szerint ez a *fi* szónak *-cs* + *-r* képzős változata, vagy a *fintorog* ige **fit-* ~ **fint-* ~ *fity-* ~ **fics-* alapszavának *-r* főnévképzős alakja, így a jelentése 'torz, elferdült (orrú)' lehetett. Mindezeket alátámasztja azzal is,

hogy 1202-ben volt egy *Fichur* személynevünk is. A román *ficsur* 'fiatal legény' szó 1570-től adathozható, bár a későbbiek folyamán 'vámolódény; saru, kis csizma; hajóvontató' jelentése is kialakult. Ez legfeljebb csak néhány névviselőre vonatkozhatott, miként a szerző igen helyesen rámutat. Ezek után néhány névhez szeretnék kiegészítéseket fűzni. *Balogh*: az igazán kimerítő elemzéshez csak annyi tennék hozzá, hogy jelentései lehetnek még: 'akinek hiányzik a jobb keze', illetve 'másságot mutató személy', mivel elég nagy számban viselik cigányok is. – *Dankó*: nemcsak magyar lehet. Északkeleten a ruszinok között is gyakori név, és a szlovákban sem ritka. – *Ésik*: az igaz, hogy az esetek többségében az *Érsek* alakváltozata. Ám Beregben a ruszin *яшук*, nyelvjárásban *ешук* 'fiók' szó jöhet inkább számításba. Tehát indítékként a foglalkozás is számításba veendő. – *Hornýák*: a szlovákban van 'felvégesi' jelentése is, a ruszinban pedig kizárólag 'bányász'-t jelent. Így a névadás típusa kiegészül a foglalkozással is. – *Kosik*: lehet ruszin és szlovák eredetű is: *košik* 'kis kas', így foglalkozásra utal. – *Kozák*: a történelmi Bereg megyében is gyakori. Ez arra int, hogy még más indítékai is lehetnek a névadásnak: szlovák *koza* 'kecske' + *-ák* képző, de a *kozák* szó jelenthet a szlovákban 'édes tinóru gombá'-t is. – *Leskó*: nemcsak a délszlávban van meg a *Leš* (< *Alekszander, Alekszej*) + *-ko*, hanem a ruszinban is. A szlovákban viszont népnévi eredetű: *lech* (*leš*-) 'lengyel' + *-ko*. – *Lezsák*: levezethető éppen a *Slezsák*-ból is, de valószínűbb a szlovák *ležák* 'lusta, henyélő, semmirekellő' név átvétele (KNIEZSA ISTVÁN: A magyar nyelv szláv jövevény-szavai. Budapest, 1974: 316), esetleg szóba jöhet a szónak 'ugartyúk' jelentése is. Így a névnek több indítéka lehet. – *Mándi*: csak érdekességgéppen jegyzem meg, hogy a névviselek száma (1000) jóval nagyobb, mint Mánd jelenlegi lakossága (277). Én is meggyőződtem róla, hogy Északkelet-Magyarországon eléggé elterjedt név. – *Rusznýák*: a *rusz* szóval – és ennek képzett alakjaival, mint a *Rusznák*, *Ruszó* (ezek szerepelnek a könyvben) – a ruszinok is nevezik magukat. A *Rusznák* név ruszin, ukrán eredetű, minden mellékiz nélkül, a *Rusznýák* pedig szlovák, lenező jelleggel. Formailag csak a képző alakjában (*-ák*, illetve *-ják*) van eltérés. – *Pápai*: az tökéletesen igaz, hogy az esetek túlnyomó többségében helynévi eredetű. A szlovákban van egy *papaj* 'nagyező' szó. A Nyíregyházára települt szlovák telepések között volt több *Papaj* nevezetű. Ezek aztán a *Pápai* nevet vették fel. Így már helynévi eredetű és nem tulajdonságra utal. – *Popovics*: A történelmi Bereg megyében a leggyakoribb nem magyar név. Gyakoriságáról Máramaros ruszinok lakta helységeiben is meggyőződtem. Ruszin eredetű. – *Skultéti*: miként a szerző is megjegyzi, bizonytalan eredetű név, de azért két megfejtéssel is próbálkozik. A magyarországi latinban a *scultetus* 'falusi bíró' jelentésben élt BARTAL Glossariuma szerint. E szónak az egyes szám birtokos esete a *Skultéti*, amely patronimikumot fejez ki (mint pl. a *Fábri*, *Literáti* stb.). Az már megint más kérdés, hogy a latinba honnan került. – *Szanyi*: nemcsak nyugaton, hanem északkeleten is gyakori név. A történelmi Bereg megye húsz helységében fordul elő. Az 5600 lélekszámú Nagydobronyban a lakosság 20%-a hallgat a *Szanyi* névre. Ennek a névnek nemcsak a Sopron megyei *Szany* község lehet a névadója, hiszen az Beregtől meglehetősen távol van. Így számításba kell venni az egyházi *Szaniszló* név *Szanyi* becező formáját is, legalábbis északkeleten.

A névcikk következő egysége a név elterjedtsége. Itt a szerző a magyar nyelvterület egészét vagy valamely részét jelöli meg: „elterjedt az egész magyar nyelvterületen”, „az Alföldön”, „a Duna-Tisza közén”, „a keleti nyelvterületen” stb.

Kettős nevek ritkán fordulnak elő, csak egyes nevek kapcsán említi ezeket a szerző, pl. *Molnár-Farkas*, *Molnár-Tóth*, *Molnár-Gábor*, és megtudhatjuk a névviselek számát is.

A névváltoztatás kapcsán megtudhatjuk, hogy mely neveket változtattak másokra, általában magyar névre. A szerzőnek meg volt kötve a keze, mert csak a „Századunk névváltoztatásai” című könyvet használhatta, de ez csupán az 1893 előtti névváltoztatásokat közölte. Sajnálattal jegyezte meg, hogy a 20. századi névváltoztatásokra csak szórványos adatok álltak rendelkezésére. Néhány esetben természetesen igen ügyesen valószínűsítette, hogy az illető név névváltoztatás eredménye, azaz mesterségesen jött létre, például *Budaházi*, *Havasi*, *Rózsavölgyi* stb. Ám ide vehetjük a *Koltói* vagy a *Rozsnyói* névvariánsokat is, melyek a nyelvtörténetileg helyes *Koltai*, illetve *Rozsnyai* nevek helyett állnak.

3. A kötet bibliográfiája két részből áll: 1. Családnévi és keresztnévi szótárak, lexikonok. Bőséges anyagot tartalmaz, így nem véletlen, hogy a szerző több oldalról is meg tudja közelíteni a valós névadási indítékokat. 2. Források a családnevek magyarázatának és elterjedésének vizsgálatához: ez a rész aligha kíván kommentárt. Bár nekem az az érzésem, hogy HAJDÚ MIHÁLY ennél jóval több tanulmányt is felhasznált vizsgálódásakor.

A könyv végén „Függelék” is található. Itt felsorolásszerűen, alfabetikusan a névadás indítéka szerint következnek előbb a magyar, majd a más nyelvi nevek, sőt a két vagy több nyelvből egyaránt levezethető nevek is. Majd „A családnevek gyakoriság szerint” című részt tekinthetjük át (bár a bevezetőben a szerző már foglalkozott velük), végül a kötetet a „Névmutató” zárja. A gyakorisági lista szerint a Magyar Köztársaságban 2007-ben az alábbi tíz név volt a leggyakoribb: *Nagy*, *Kovács*, *Tóth*, *Szabó*, *Horváth*, *Kiss*, *Varga*, *Molnár*, *Németh*, *Balogh*. A történelmi Bereg megyében a következő a sorrend: *Tóth*, *Kovács*, *Nagy*, *Szabó*, *Orosz*, *Molnár*, *Kiss*, *Papp*, *Balogh*, *Horváth*. Azaz 8-8 név egyezik. Nézzünk azért eltéréseket is! Az enciklopédiában a *Sütő* közepesen szerepel, a *Kósa* valamivel gyakoribb, a *Popovics* ritkább, míg Beregben a gyakori nevek közé tartoznak. Vagy: az itt nem szereplő *Baraté*, *Barkaszi*, *Ködöböcz* nevek egész Beregben gyakoriak.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy kiváló tudású szerző gondos alaposággal megszerkesztett, nagyszerű munkáját tarthatjuk a kezünkben. Hajdú Mihály joggal mondhatja el: „Exegi monumentum aere perennius.” A kötetet csak ajánlani tudjuk mindazoknak, akiket a családnévkutatás érdekel.

MIZSER LAJOS

RÉGI MAGYAR CSALÁDNEVEK NÉVVÉGMUTATÓ SZÓTÁRA XIV–XVII. SZÁZAD¹

Szerkesztette: FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA ANNA
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet –
Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2009. 192 lap

1. A Névtani Értesítő előző, 31. számában (255–7) épp az ismerttetendő szótár szerkesztője írt recenziót egy hasonló típusú szótárról, mégpedig HAJDÚ MIHÁLYnak az 1913. évi helységnévtárhoz készített a tergójáról. Most pedig a magyar tulajdonnevek

¹ A szótár interneten is elérhető a következő oldalon: <http://mek.oszk.hu/08900/08923/08923.pdf>.

kutatói örömmel nyugtázhatják, hogy FARKAS TAMÁS és F. LÁNCZ ÉVA ANNA kiadványával egy újabb tulajdonnévfajtnak, a családneveknek ugyanilyen típusú szótárával gazdagodott szakirodalmunk. Segítségével könnyebben, gyorsabban tájékozódhatunk a magyar családnevek körében, bizonyos rendszerkapcsolatokat kevesebb erőfeszítéssel tárhatunk fel, illetőleg vehetünk észre.

A kötet szerkezetiileg három fő egységből áll: a bevezetőből, a szótári részből és a névanyag motivációk szerinti jegyzékéből.

2. A bevezetőben (7–18) a kiadvány szerkesztői tájékoztatnak a szerkesztéssel, az alapul szolgáló szótárnak és elkészült a tergójának a viszonyával kapcsolatos kérdésekről és a felhasználás lehetőségeiről (magyar, majd angol nyelven). Kiindulásként az a tergo szótárak főbb jellemzőinek a felidézése után áttekintik az előzményeknek számító magyar névvégmutató szótárakat, majd a családnévanyag efféle feldolgozásának hiányával indokolják ennek szükségességét és KÁZMÉR MIKLÓS „Régi magyar családnevek szótára” (Budapest, 1993) című művének a választását. Ez az alapul szolgáló névtár egyébként a történeti magyar (magyar nyelvi eredetű, természetes keletkezésű) családnevek állományát tartalmazza; összesen 10 466 önálló és 3635 utaló címszóként álló családnevet, illetőleg névváriánst.

A szerkesztőknek szembesülniük kellett a CsnSz. egyes motivációs minősítéseinek a bizonytalan voltával. Szerintük „ezen a téren [...] bizonyos hiányosságokkal, vitatható megoldásokkal és esetleges tévedésekkel, még inkább pedig egyenetlenségekkel, következetlenségekkel (hasonló típusú nevek motivációs rendszerének eltérő értelmezése, ill. leírása) is számolnunk kell. Ezeket felülbírálni, a motivációkat újraértelmezni azonban nem kívántuk, csak az egyes névcikkekben változatos módon megadott információkat igyekeztünk egységes rendszerbe foglalva értelmezni és a név mellett kódolt formában feltüntetni” (8).

Mivel az alapul szolgáló CsnSz. nem közli a névadás feltett motivációinak részletező tipológiáját, ezért az a tergo szótár szerkesztői az alpmű minősítéseiből kialakítottak egy mértéktartóan tagolt tipológiát, amely elsődlegesen néhány világosan elkülöníthető fő kategóriát, másodlagosan pedig ezeken belüli alcsoportokat tartalmaz. Az egyes motivációkat kódolták: a főbb kategóriákat arab számjegyekkel, az alcsoportokat pedig latin kisbetűkkel. Az alpműben egy-egy névcikkben számításba vett többféle motivációt külön-külön feltüntették.

A névvégmutató szótár szerkesztői motivációs tipológiájukban elkülönítették a megnevezettel kapcsolatban egyetlen szemantikai jegyre utaló (egyrészes) típusokat, a két szemantikai jegyet tükröző kétrészeseket és az ismeretlen motivációjúakat. E motivációs kategóriákat számszerűsítették is, kiszámították arányaikat a teljes névanyagban (az első és minden motiváció szerint egyaránt). Összesítéseik szerint a 10 466 önálló címszóként szereplő régi családnevünknek közel a fele a névviselő valamely (birtok-, lakó- vagy származási) helyére utal. E kategóriának még a felét sem éri el, az összesnek viszont kevesebb mint ötödét teszi ki a megnevezettnek bizonyos személyekkel való, származási kapcsolatára vonatkozó csoportja. E két fő típus a teljes családnévállománynak majdnem a 70%-át alkotja. A harmadik legtöbb tagot számláló fő kategória a társadalmi szerepre, helyzetre utaló családnevek, amelyek az összesnek valamivel több mint 15%-át adják. Megközelítőleg minden tizedik családnév a névviselő egyéni tulajdonságán alapul. Igen csekély szerep jutott a néppel, nemzetiséggel, népcsoporttal és az eseménnyel való

kapcsolatra utalás motivációjának: az előbbi mintegy fél, az utóbbi pedig 0,3%-ot tesz ki az összesen belül. A névviselőnek két sajátosságát jelző összetett családnevek aránya mintegy 1,3%. KÁZMÉR MIKLÓS nyomán ismeretlen motivációjú valamivel több mint másfél százalék.

A szerkesztők kiemelik a névvégmutató szótár felhasználási lehetőségeit. A személynévkutatásban a névstruktúra, a névelemek, a névképzés vagy egyes tótani jellemzők tipológiai szempontú, módszeres vagy eseti vizsgálatában nyújthat segítséget. Kódolásával más családnévállományok tipológiai áttekintését, elemzését könnyítheti meg. A szótár mindezek mellett segédeszközként szolgálhat korai keresztneveink, beceneveink állományának, változatainak, a becézés nyelvi eszközeinek és formáinak a kutatásában; ugyanígy a családnévalkotásban felhasznált helynevek, helynévtípusok tanulmányozásában.

3. A kötet második szerkezeti része, a névvégmutató szótár a névanyagot a tergo rendszerben, két hasámban, a címszókat félkövérrel kiemelve adja közre. Az önálló címszók után (számmal, illetőleg szám-betű kombinációval) a feltett motivációk kódja szerepel, majd pedig zárójelben az első előfordulás évszáma. Az utaló címszókat csupán az utalt címszók követik dőlt betűvel. A név- és betűkódok feloldását a bevezetőben közölt motivációs tipológia tartalmazza.

A szótár lapjainak a tanulmányozása közben a régi magyar családnévállomány többféle jellemzője is feltűnik az érdeklődő olvasónak. A kiemelt konkrétumok közül e helyen csupán néhányat említhet meg az ismertető. A betűrend nyomán azonnal kiviláglik például a név végi mássalhangzók és magánhangzók, pontosabban az ezekre végződő nevek aránya. Minden számítás nélkül, csak az oldalszámokat tekintve, a magánhangzóra végződők több mint kétszer annyi oldalt töltenek ki, mint a mássalhangzóval záródók összesen. Úgy tűnik, az *-i* végűek jóval több tagot számlálnak, mint az összes többi hangra végződők együttesen. A magánhangzók közül közel ezres nagyságrendűnek számíthatnak még az *-a* és az *-ó* végűek, ezeknek közel a felét teszik ki az *-e* és az *-ő* végűek. Elenyésző az *-u/-ú* (58) és az *-ü/-ű* (45) végűek száma. A végső magánhangzókat alaposabban megnézve (az utaló címszóként álló változatokat külön számítva) azonban az is kiderül, hogy rövid *-o-ra*, *-ö-re* egyáltalán nem végződik régi családnevünk, hosszú *-á-ra* is csupán egynek a változata, az *Olá*; rövid *-ü-re* három: a *Becsü* és a *Gözü ~ Güzü*. Rövid *-u-ra* nyolc: *Hajdu, Falu, Gyalu, Samu, Kapu, Lapu, Szapu, Daru*; hosszú *-é-re* pedig 21: *Góbé, Barbé, Kordé, Ollé ~ Orlé, Dáné, Bóné, Noé, Paré, Csóré, Góré, Kóré, Móre, Kopré, Essé, Máté, Nagymáté, Kismáté, Íveté, Izé, Nemzé*. A több ezer, *-i/-í* végűek közé sorolt családnévanyagban *-i-re* végződőt nem fedeztem fel az áttekintés közben.

A végső mássalhangzókat nézve: az *-s* végűek messze megelőznek minden más mássalhangzós végű nevet, az *-a* és *-ó* végűekhez hasonló mennyiséget tesznek ki. Második helyen az *-r* végűek állnak, ezek az *-e* végűekéhez, a harmadik legtöbb tagot őrző csoport, a *-k* és az *-n* végűek pedig az *-ő-re* végződők számához közelítenek. A régi családneveink végén legritkábban felhasznált mássalhangzóink a *-v* (3: *Csév, Hév, Rév*) és az *-f* (6: *Cséf, József, Zsuff, Gróf, Kristóf, Csúf*). Megemlítem még, hogy igen ritkának számítanak a *-h-ra* (16), a *-zs-re* (19), a *-j-re* (20), a *-b-re* (25), a *-gy-re* (25), az *-m-re* (28), a *-p-re* (34) és a *-z-re* (38) végződők. 100-nál kevesebb tagból áll a *-c*, az *-ly* és az *-sz* végűek csoportja.

Amint a „Bevezető”-ből kiderült, a szerkesztők igyekeztek követni és visszaadni a CsnSz. szemléletét. Ennek egyik következménye például, hogy a *-fi ~ -fia, -fiú* végű nevek

egyetlen motivációt örököknek minősülnek, egyrészeseknek számítanak (2a, apára utalók). Pedig az efféle nevek a névelőzmények alkotásának pillanatában, a nevek keletkezésekor *Pál fia* típusú szerkezetet alkottak, és valamiféle 'fiúgyermek, akinek Pál (nevű) az apja' jelentéssel írhatók le, vagyis S + F szerkezetűeknek tekinthetők. Egyébként az újabb szakirodalmakban így is vélekednek a típusról (vö. HAJDÚ MIHÁLY: Családnevek enciklopédiája. Bp., 2010: 11, 193, 364; TNyt. 2/1: 276; stb.). Jellemző még, hogy a 39 *-fia* utótagú, önálló címszóként álló név között 14 olyan (többnyire egyszeri felbukkanású) található, amelyeknek a tövéből nem alkottak *-fi* utótagú nevet. Van tehát *Andafia*, *Bajafia*, *Barafia*, *Kosztafia*, *Arnoldfia*, *Krizsánfia* stb., de nincs *Andafi*, *Bajafi*, *Barafi*, *Kosztafi*, *Arnoldfi*, *Krizsánfi* stb.

További vizsgálatra lennének érdemesek például a *-falu* utótagú településnevekből *-i* képzővel keletkezett családnevek is. Az ide sorolhatók csoportjában a legelterjedtebbnek a *-falvi* végűek látszanak: a CsnSz. 118 ilyen névegyedet őriz; a *-falusi*-k 59, a *-falui*-k pedig 8 tagból állnak. Némileg meglepő, hogy a *-fali* végűek (18) egytől egyig csak a *-falvi* eleműek változataiként jelennek meg. Alaposabb vizsgálatot igényelne a 15 *-fai* végű családnév, bár valószínűleg jó részük szintén ide számítható.

A kiadvány harmadik, „A névanyag motivációk szerinti jegyzéke” című fő része ki-válóan kiegészíti a családneveket sajátos módon közlétező anyagot. Ebben a részben az olvasó a motivációk fő- és alkategóriái szerint összegyűjtve, a nevek kezdőbetűinek rendjében találhatja meg a különböző névtípusok egyedeit, illetőleg összességét.

4. Sorolhatnám még hosszan azokat a megfigyeléseket, szempontokat, vizsgálati lehetőségeket stb., amelyek az itt ismertetett kiadvány tanulmányozása közben és után a különböző irányultságú kutatók (nyelvészek, névtanosok, történészek stb.) gondolataiban felszínre kerülnek; ehelyett azonban csak annyit jegyzek meg: mindezek miatt biztosan remélhetjük, hogy a bemutatott névvégmutató szótár a közeljövőben – a CsnSz.-ral együtt használva – újabb kutatások fontos, hasznos forrásává és segédeszközeként szolgál majd.

BÍRÓ FERENC

A CSALÁDNÉV-VÁLTOZTATÁSOK TÖRTÉNETEI IDŐBEN, TÉRBEN, TÁRSADALOMBAN

Szerkesztette: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN

Gondolat Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2009. 412 lap

1. A magyarországi családnév-változtatás olyan fontos fejezete a magyar történelemnek, amely sokáig nem kapott kellő figyelmet az érintkező tudományterületek kutatói részéről. Korábban is készültek egy-egy részkérdést érintő tanulmányok e témában, de az átfogó jellegű feldolgozást KARÁDY VIKTOR és KOZMA ISTVÁN társadalom-, politika- és ideológiatörténeti szemléletű monográfiájáig (Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig.

Bp., 2002) nélkülöznie kellett a tudománynak. Szerencsés módon más tudományágak, így a nyelvtudomány képviselői is korán bekapcsolódtak e bonyolult kérdéskör vizsgálataiba (l. pl. FARKAS TAMÁS: Családnév-változtatás Magyarországon. NytudÉrt. 159. Bp., 2009), ezzel interdiszciplinárisra bővítve a vizsgálati lehetőségeket. Erre annál is inkább szükség mutatkozott, mivel maga a téma egzakt módon csak több szakterület szempontrendszerének együttes alkalmazásával tárható fel. E most tárgyalt kötet legfőbb érdeme, hogy sikerült „egy asztalhoz” ültetni a témával foglalkozó, különböző érdeklődésű kutatókat, és ezáltal elősegíteni, hogy az eltérő szempontrendszerek egymás mellett, egymást kiegészítve jelenjenek meg. Ennek a több tudományágot érintő együttműködésnek az eredményeit tárja az olvasók elé a FARKAS TAMÁS nyelvész és KOZMA ISTVÁN történész szerkesztésében megjelent kötet.

A tanulmánygyűjtemény anyagának jó részét a „Névváltoztatás – társadalom – történelem. Családnév-változtatások – több szempontú megközelítésben” című konferencia adja (7), mely az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetében, az OTKA támogatásával folyó kutatási program részeként zajlott 2007. november 22–24-én. A művet az interdiszciplináris jellegű megközelítésből adódóan tematikus sokszínűség jellemzi, melyet a szerkesztők sikeresen rendeztek fejezetekbe a kapcsolódási lehetőségek alapján. Az alábbiakban e fejezetek bemutatásával ismertetem a kötet tartalmát.

2. A tanulmánykötet első fő egysége a névváltoztatások általános kérdéseit érinti (9–74). A fejezet tanulmányai a témában leginkább érdekelt nyelvészet, ezen belül névkutatás, illetőleg a történettudomány szempontjából nyújtanak általános jellegű áttekintést a névváltoztatásokról. A téma szakavatott nyelvész kutatója, FARKAS TAMÁS tanulmányában a családnév-változtatások vizsgálatának feladataival és lehetőségeivel foglalkozik egyfajta szintetizáló, ugyanakkor programadó jelleggel (11–27). Ez az összegző áttekintés az érintett témában kevésbé járatosak számára is alapvető és hasznos ismereteket fogalmaz meg. A névmagyarosítás összetevőiként és háttereként a szerző a társadalomtörténeti „háromaktos viszonyrendszer” (a kérvényező egyén, a társadalmi „erőtér” és a közigazgatási szerv) mellé magát a megváltoztatott családnévet mint a nyelvi megvalósulás elemét is beemeli. E négy tényező közül legrészletesebben az utóbbiról olvashatunk. A kutatásban eddig csak érintőlegesen, egy-egy publikáció erejéig felbukkanó szempontok kapnak nagyobb megvilágítást (pl. a családnév asszociációs tartalma, a mesterséges nevek típusainak rendszerezési lehetőségei, a nyelvi kontaktus hatása a névváltoztatásra stb.). A kötet további tanulmányainak nagy része a FARKAS TAMÁS által említett tényezők valamelyikéhez szorosabban is kapcsolódik.

Tágabb rálátást biztosít a családnév-változtatások témakörére HAJDÚ MIHÁLY tanulmánya (29–40), amely az emberhez kapcsolódó nevek spontán megváltozásának vagy tudatos megváltoztatásának eseteit foglalja rendszerbe. (Az utóbbit „rituális névváltoztatásnak” nevezi.) A szerző nehéz feladatra vállalkozott, mert a különböző kultúrkörök szokásrendszerében megjelenő, különböző névfajtákhoz (egyénnév, családnév, ragadványnév stb.) kapcsolódó névváltozt(tat)ási eseteket igyekszik típusokba rendezni.

Szintén általános jellegű kérdéseket érint – egy szűkebb kutatási területen belül – VÖRÖS FERENC tanulmánya (57–74), mely a kisebbségi magyar névhasználattal összefüggő problemakört vizsgálja. Közismert, hogy a Trianon utáni impériumváltással a határon túli magyarság az egyes területeken eltérő módon, de a névviselés terén is sajátos

(negatív) helyzetbe került. A szerző főként a (cseh)szlovákiai viszonyokat ismerteti, alapos részletességgel kitérve a vonatkozó terminológiai kérdésekre is.

KARÁDY VIKTOR, a 19–20. század társadalomtörténetének neves kutatója a névmagyarosítások társadalmi hátterét és összefüggéseit szintetizálta (41–55). A névváltoztatásoknak a 19. század második felében zajló folyamatai Magyarország sajátos történelmi-társadalmi kényszerhelyzetéből, jelesen az államalkotó magyar nemzet kisebbségi voltából vezethetők le. A tanulmány részletesen bemutatja a magyarországi nemzetiségeknek a névváltoztatásokhoz való viszonyát, illetve azokat a tényezőket (pl. polgárosodás, migráció), amelyek az asszimiláció külső jegyekben való tükröztetését elősegítették. A szerző a névmagyarosítások asszimilációs szerepkörei között említi a „nemzetállam iránti odaadás látványos [...] demonstrálását”, az előnszerzés céljából létrejött „strategikus akciót”, a külső nyomás vagy elvárás révén bekövetkező kényszerű megfelelést (46–7).

3. A „Névmagyarosítás a történelmi-ideológiai erőterben” című fejezet (75–101) a korabeli gondolkodásmód, a mentalitás- és művelődéstörténet összefüggéseinek feltárásával kapcsolódik a fenti kérdéskörhöz. MAITZ PÉTER a dualizmus kori névváltoztatási propaganda, illetve áttételesen az ügyet támogató társadalmi csoport vélekedését veszi górcső alá a kritikai diskurzuselemzés módszerével (77–93). A korszakban megjelent névváltoztatási kézikönyvekből vett idézetek kétségtelenül alkalmasak arra, hogy bizonyos körök egyfajta radikális ideológiai álláspontját tükrözzék; további kérdés viszont, hogy szélesebb társadalmi rétegekre mennyire vonatkoztathatóak az itt levont következtetések.

Ideológiai hátterű, mégis alapvetően más megközelítést képvisel a fejezet másik, „Múltidézés és családnév-változtatás” című tanulmánya JUHÁSZ DEZSŐ tollából (95–101). A szerző konkrét névanyagból kiindulva vizsgálja a névben tükröztetett mentalitástörténet, kiemelten is a nemzeti múlt megjelenésének eseteit. A felvett nevek a kor gondolkodásmódjának, névizlésének árulkodó jegyeit viselik magukon, ezért alkalmasak az ilyen jellegű vizsgálatokra. A múltidézés legjellemzőbb esetei főként lexikai-szemantikai típusú archaizálással valósultak meg (l. pl. *Árpádfi, Hunfalvi, Keletfi, Hadfi*).

4. „A névmagyarosítások csoportosajátos történetei” című testes fejezet (103–201) az idegen nevet viselő kisebbségek (magyarországi németek, zsidók), illetve egyéb társadalmi csoportok (tisztviselők, írók) névmagyarosításait jellemzi egy-egy esettanulmány keretében. Az identitáskutató BINDORFFER ERZSÉBET három német (sváb) település névhasználatának, családnév-változtatásainak az identitásvállalással összefüggő tényezőire irányítja rá a figyelmet (105–19). Megállapítja, hogy „a névhasználat szokásai következtetni engednek a sváb etnikai és a magyar nemzeti öntudat együttes jelenlétére”, mivel sajátos kettős identitást példázva az etnikai öntudat megőrizte a német családnéveket, a keresztnévek viszont az idők során magyar nyelvűre változtak (112).

Az előző témakörhöz szorosan illeszkedik a magyarországi németek 1945 utáni névhasználati és egyéb sajátosságainak elemzése FÖGLEIN GIZELLA tanulmányában (121–35), melyből a háború után a hazai németeket hátrányosan érintő törvényi háttér-ről is tájékozódhatunk. Ez az időszak a névváltoztatások utolsó nagy konjunktúrája, amelynek szerteágazó összefüggéseire mutat rá a szerző. Lényeges és új szempont, hogy a névváltoztatások immár főként a német ajkú birtokos parasztlakosságot érintették, akik számára a névmagyarosítás „a földhöz való ragaszkodás kétségbeesett kísérlete lehetett” (133).

A fejezet két további tanulmánya a zsidósághoz kapcsolódó névváltoztatások kérdéskörét érinti. FENYVES KATALIN szempontunkból eddig feltáratlan forrásokat (pl. SZINNYEI „Magyar írók élete és munkái” című művét, a „Magyar zsidó lexikon”-t stb.) megszólaltatva a zsidóság egymást követő nemzedékeinek névváltoztatási jellemvonásait vizsgálja (138–52). A szerző a névválasztást különböző akkulturációs stratégiák eszközeként értelmezi, mely szolgálhatja „a teljes elvegyülést”, „a hasonulva kiválást” és „a csoportképző elkülönülést” is (151). Ez utóbbi gondolathoz csatlakozik KOZMA ISTVÁN „Közeledés[,] vagy az elkülönülés reprodukálása másként? Zsidó és keresztény névválasztás a századfordulón” című értekezése (153–71), melyben arra a kérdésre keresi a választ, hogy „voltak-e szignifikáns eltérések a keresztény, illetve a zsidó névmagyarosítók által választott névanyag összetételében” (153). Arra a megállapításra jut, hogy az új nevek nagy átfedést mutató része mellett voltak csoportspecifikus választásra utaló családnév-típusok is. Például a keresztények sokkal szívesebben választottak *-i*, *-fi* végű apanévi neveket, mint zsidó kortársaik, mivel az apanévképzős névformálás „eltűzött neofita buzgalomnak lett volna a lenyomata” (164). Hosszabb távon azonban az arányok az atipikus nevek irányába tolódtak el, így a „közös és semleges szimbolikus köztér” egyre szélesebbé vált.

A vallási-etnikai csoportok mellett a foglalkozás mint a névváltoztatás további fontos szociális tényezője is megjelenik a kötetben. NAGY IMRE GÁBOR Somogy és Baranya megye közigazgatási tisztviselőinek névmagyarosítását kíséri végig a levéltári források alapján az 1933–1938 közötti időszakban (173–92). Közli az akkori belügyminiszter eddig feltáratlan bizalmas körrendeletét, amelyben nyomatékosította a törvényhatóságok vezetői számára a rábeszélés és a meggyőzés eszközével a köztisztviselők névmagyarosításának előmozdítását. A miniszter indoklása szerint a „hazánkat megsemmisüléssel fenyegető események” a magyarságot „példátlan küzdelemre kényszerítik”, és ebben „a rosszindulatú ellenfelek kezében a szemben álló magyarok idegen hangzású neve fegyver, amit ellenünk fordítanak” (174). A szerző a rendelet helyi végrehajtását is figyelemmel kíséri a fennmaradt dokumentumok alapján, így megtudhatjuk, miként hatott a munkahelyi presszió a névmagyarosítások egyes eseteire.

BENCE ÉRIKÁNAK a vajdasági magyar írók névhasználatáról szóló tanulmányában (193–201) konkrét példák segítségével kísérhetjük végig, hogy az idegen eredetű nevet viselő, magyar nyelven alkotó, publikáló írók hogyan viszonyultak a névváltoztatás jelenségéhez. A tanulmány az írói álnevek felvételének, használatának motiváló tényezőit igyekszik megvilágítani.

Itt emlitem meg azt a két munkát, amely az írói névadás szempontjából vizsgálja a családnév-változtatásokat (l. „A névváltoztatások képe az irodalomban” c. fejezetben). A széles társadalmi rétegeket érintő névváltoztatási mozgalom jellemzése természetes módon jelent meg a szépirodalomban. T. SOMOGYI MAGDA nyolc szerző (Csokonai, Jókai Mór, Szigligeti Ede, Babits Mihály, Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Gábor Andor, Cseres Tibor) 17 irodalmi művét vette górcső alá a szereplők névváltozásai szempontjából (313–29). Elemzése egyfajta összképet kíván adni az írói névadás e típusáról és annak alcsoportjairól. VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT ezzel szemben azt mutatja be, hogy egy író egyetlen regényében (Vámos Miklós: Apák könyve) hogyan jelenik meg a családnév-változtatás nemcsak írói eszközként, hanem egy mű központi vonulataként (331–42).

5. „A névmagyarosítások helyi történetei” című fejezet (203–60) négy írása egy-egy település vagy tájegység főként dualizmus kori névváltoztatási jellemvonásait tárja az olvasók elé. FÜLÖP LÁSZLÓ Kaposvár környéki települések anyakönyvi bejegyzéseit vizsgálva (205–14) arra a fontos szempontra irányítja rá a figyelmet, hogy az egyházi anyakönyvezés során gyakran változhatott a családnév a bejegyző lelkész vagy plébános tollán, ezért véleménye szerint „csupán véletlen, hogy az 1895-ös állami anyakönyvezés bevezetését melyik alak érte meg” (207). Az idegen nyelvű névalak magyarossá tételére is számos példát talált a névanyagban (pl. *Vendl* > *Vendel*, *Deer* > *Dér* stb.). Az anyakönyvező magyar helyesírási szokásaiból, illetve magyar nyelvi kompetenciájából levezethető nevek egy részét a lassan elmagyarosodó közösségek tagjai elfogadták, de az etnikai öntudattal bírók visszautasították (210).

A névhasználat korai bizonytalaságát példázó hasonló esetről olvashatunk MIZSER LAJOSnak a nyíregyházi tirpákok neveit bemutató írásában (215–21). Tanulságos, hogy II. József névrendelete után is előfordult, hogy hivatalos iratokban a szlovák családneveket különböző alakokban használták, mígnem a városi tanácsnak 1815-ben rendelettel kellett a névviselést szabályoznia: megtiltotta a nevek önkényes felcserélését, egyik nyelvről a másikra történő fordítását vagy akár egy betű megváltoztatását is (216).

A névváltoztatás egy érdekes helyi esetét mutatja be SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ a német ajkú Kislőd példáján keresztül (223–33). A Bakonyban fekvő település lakosainak vélhetően a helyi plébános szorgalmazására 1868-ban lezajlott tömeges (347 esetet jelentő) névváltoztatása a magyarországi németek névváltoztatási stratégiájától lényegesen eltért. Az újonnan létrejött névanyag is szokatlan módon alakult, mivel az esetek nagy részében az eredeti családnév magyar fordítása vált hivatalos névvé, sok esetben a magyar névadástól idegen, szokatlan neveket eredményezve.

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA Győr reformkori és dualizmus kori családnév-változtatásait a helyi társadalmi és felekezeti viszonyokba ágyazva mutatja be (235–49). A szocioonomasztikai jellegű elemzés az elhagyott és a felvett családneveket egyaránt vizsgálat tárgyává teszi.

E fejezethez áttételesen kapcsolódik MIKESY GÁBOR módszertani szempontból is előremutató munkája (251–60). A szerző a névváltoztatások földrajzi eloszlását a térinformatika segítségével ábrázolja egy év (1895) adatai alapján. A térképre vetített adatok a névváltoztatások területi vonatkozásaira engednek következtetni. Nyilvánvalóan egzakt képet akkor kapunk e téren, ha nagyobb időintervallumok adatai jelenhetnek meg a térképeken.

6. A kötet egyik erénye, hogy a magyar vonatkozású névváltoztatások mellett más népek körében zajló hasonló folyamatokra is kitekintést ad négy tanulmány segítségével (l. a „Névváltoztatások más népeknél” c. fejezetet). Ezek az elemzések mindenképpen későbbi összevetések alapjául szolgálhatnak. Nyilvánvalóan ezzel a szándékkal kapott helyet FÁBIÁN ZSUZSANNÁnak az olaszországi családnév-változtatásokat ismertető munkája is (295–310), melyből megtudhatjuk, hogy Itáliában a magyarországihoz képest jóval ritkább jelenséggé mutatható ki a névváltoztatás.

BERECZ ÁGOSTON a román családnevek dualizmus kori történetét tekinti át bőséges román szakirodalom alapján (263–72). A magyarországi románság névhasználatának mindeddig főként a névmagyarosítással összefüggő kérdései kerültek elő, most viszont a román belső nyelvi, helyesírási alakulás és annak ideológiai szintre emelkedése, illetve a névmagyarosítással szembeni ellenállás egyes aspektusai is láthatóvá válnak.

A hazai zsidóság névváltoztatási jellemvonásai indokolt módon a kötet több tanulmányában is előbukkannak. E fejezetbe azok a munkák kerültek, amelyek kitekintést nyújtanak más országok (Ausztria és Izrael) zsidóságot érintő névváltoztatásaira. KOZMA JUDIT a 19. századi osztrák és magyar jelenségeket állítja párhuzamba (273–84). Ez a szempont mindenképpen újszerű, eddig még nem kapott figyelmet a kutatásban. Hasonlóan érdekes összevetésre ad lehetőséget az 1950-es évektől hivatalosan zajló izraeli névhéberesítés ideológiai hátterének és nyelvi realizációinak bemutatása a hebraisztika egyik hazai kutatója, BÁNYAI VIKTÓRIA írásában (285–93). A magyarországi eredetű példaanyag révén betekintést nyerünk az Izraelbe kivándorolt magyar nevű személyek névváltoztatásaiba is, mely egyfajta történeti ív kirajzolódását vetíti elénk a 18. században kötelezővé tett német családnévviseléstől a dualizmus kori névmagyarosításon keresztül az emigráns zsidóság egyes csoportjait érintő névhéberesítésig.

7. A szerkesztők lényegesnek tartották, hogy a téma minél átfogóbb áttekintése érdekében három különböző mellékletben a kutatás számára alapvető fontosságú ismeretanyagot tegyenek könnyen elérhetővé. Az első a magyarországi családnév-változtatások statisztikai adatait tartalmazza KOZMA ISTVÁN megjegyzéseivel (345–52). Ezt követik az állami szabályozás névváltoztatást érintő dokumentumai II. József rendeletétől (1787) egészen a 2002. évi, névviselésről szóló törvényig (353–96). A harmadik mellékletben pedig a vonatkozó szakirodalom válogatott bibliográfiáját találjuk (397–404). Ezek külön-külön is növelik a kötet értékét, a kézikönyvek sorába emelve azt. Természetesen az itt közöltek közül több tétel ismert volt a kutatók számára, de együttes megjelentetésük mindenképpen nagy haszonnal jár. A kérdéskörrel behatóbban foglalkozók dolgát nagy mértékben megkönnyíti például a törvényi szabályozás 28 dokumentumának elérhetővé tétele, a közölt bibliográfia pedig a további tájékozódást segíti elő.

Végezetül elmondhatjuk, hogy a szerzők és a szerkesztők érdeme, hogy ezt a sokakban érzékenységet indukáló, fontos társadalmi jelenséget és annak ideológiai hátterét igyekeztek objektíven feltárni és bemutatni. Véleményem szerint a most ismertetett kötet a névváltoztatás témaköre iránt érdeklődők számára a jövőben – a bevezetőben említett KARÁDY–KOZMA-kötethez hasonlóan – alapvető hivatkozási alapul fog szolgálni.

N. FODOR JÁNOS

**BASKI IMRE: CSAGIRCSA
TÖRÖK ÉS MAGYAR NÉVTANI TANULMÁNYOK 1981–2006.
Kunszövetség, Karcag, 2007. 319 lap**

Az utóbbi időben öröndetesen megsaporodott azoknak a szakkönyveknek a száma, amelyek egy szerzőnek több évtizedes munkássága során megjelent tanulmányaiból adnak válogatást. Így lehetőség nyílik arra, hogy a nehezen hozzáférhető tanulmányok is bekerülhessenek a tudományos vérkeringésbe.

BASKI IMRE gyűjteményes kötete negyedszázad munkásságából válogat. A cím ugyan névtani tanulmányokat ígér, de mellettük más, többnyire néprajzi témák is szerepelnek.

A névtani tanulmányok rendezési elve a téma középpontjában álló török nyelv(ek) alapján rajzolódik ki. Személynevek és földrajzi nevek egyaránt szerepelnek a kötetben.

Az első két tanulmány a „Török nevek – magyar nevek” főcímet viseli. Alcímük: „Kis török–magyar névhasználat”. A szerző az egyelemű ótörök személyneveket a névadás indítékai alapján csoportosítja, és ennek során a pogány kori magyar nevekkal hasonlítja össze (11–22). A második közlemény a becézőnevek alaktani felépítésében mutatkozó hasonlóságokat vizsgálja (23–9). A párhuzamosságok bemutatása mellett jó lett volna alaposabb elemzést olvasni, kiváltképp a képzők körében – még akkor is, ha a turkológia általában is adós a témába vágó részlettanulmányokkal. A következő tanulmány a földrajzi nevek közé kalauzol. A „Vaskapuk” (30–59) az ilyen jelentésű török nevek földrajzi előfordulásait gyűjti össze, és az eredetmondaként is számon tartott Ergenekon-legendával hozza kapcsolatba. A magyar *Vaskapu* nevek háttérében részint a török hagyomány ismeretét, másrészt a magyar határvédelmi rendszer: a gyepek és a kijáratokat biztosító kapuk rendszerét lehet felismerni. A törökben a *Temir kapı* neveknek eredetmondái háttérük van, amely a magyarokhoz a steppei kultúra műveltségelemeként került. Érdemes figyelni az oszmán-török eredetű *Dömörkapu* elnevezések párhuzamosságaira és egyúttal különbözőségeikre a vaskapukkal szemben. A különböző elnevezéseket tartalmazó igen részletes adattár a további kutatásokat is bizonyosan szolgálni fogja.

A *Dömörkapu* név családjának ismertetése szerkezetileg az oszmán-török–magyar nyelvi kapcsolatokhoz vezet át. Az „Oszmán-török szavak tulajdonneveinkben” című tanulmány (60–84) a személynevek körében külön tárgyalja a közvetlen (pl. *Balabán*) vagy közvetett (szerb–horvát közvetítésű: *Karakas*, illetőleg vitatott eredetű: *Kara*) kölcsönzéssel nyelvünkbe került neveket. Másik csoportjuk az oszmán-törökből nyelvünkbe került közszavaknak magyar tulajdonnévvé vált része: *Cserkesz*, *Hancsár* stb. A helyneveket tartalmazó fejezetben az oszmán-török helynevek közvetlen vagy közvetett átvételei között találjuk például a *Badabag*, *Kara*, *Szuliman* és a már említett *Dömörkapu* részint település-, részint dűlőneveket. A *Budzsak* helynevet a Bács-Kiskun megyei Dusnok határából említi. Ilyen határrész név Kupuszinán is van. A szerb betelepülők hozták magukkal a *Tabán* nevet. A gazdag adatolású helynév kiegészíthető még a Szentendrei-szigetről Pócsmegyer egyik utcájának a nevével (Acta Iuvenum 1969: 33), ahol az utca folytatásának a neve *Vata*. Ugyanez az utcanév (Tahi)tótfaluban is megvan. (A *Vata* lehetséges török eredetére vö. FNEsz.). A helynevek másik csoportját azok alkotják, amelyek oszmán-török eredetű magyar köznevekből keletkeztek (pl. *Basa-halom*, *Jancsárkút* stb.)

A kötet következő fejezetei a magyarországi kunok neveivel, névhasználatával fűgenek össze. „A magyarországi kun eredetű tulajdonnevek kutatása” (84–94) alcíme szerint is tudománytörténeti áttekintés. Az „Egyelemű nevek, családnevek, megkülönböztető nevek” (95–100) Fülöpszállás, Kunszentmiklós és Szabadszállás 18. századi anyakönyveiből szolgáltat a további kutatások számára névtani adatokat. – A szerző tudományos tervei között szerepel a kun személynevek minél teljesebb gyűjteményének összeállítása. Ebbe a kutatási folyamatba illeszkedik a „Kun eredetű nevek a török adóösszeírásokban” (101–4). A kun eredetűnek vélt nevek között szerepel a *Kolon* is. Ide sorolása történeti alapon erősen kétségesnek mondható, ha tekintetbe vesszük, hogy a pusztá személynévi

eredetű földrajzi neveink között több *Kolon* is szerepel: a Tihanyi alapítólevélben egy tó neve, Nyitra mellett egy falu neve, és ugyancsak falunév a mai Burgenlandban (*Kolon* > *Kóloom* > *Kulm im Burgenland*).

Mándoky Kongur István tiszteletére foglalkozott a szerző a *Kangur* név történetével (105–17) és a név háttérében rejtőző településtörténeti kérdésekkel. A Kárpát-medencei kunok történetéhez kapcsolódó adalék a „Lube. Egy stájerországi kun telepes nevéhez” (118–22) című írás.

Bár kifejezetten turkológiai indíttatású (mivel egy akkor még készülő török adatbázis tanulságait foglalja össze), de egyúttal általános érdeklődésre tarthat számot „A számítógépes tulajdonnévi adatbázisok tervezéséhez” címet viselő tanulmány (123–37). Az „Onomasticon Turcicum” anyaga alapján foglalkozik a szóösszetétellel keletkezett török személynévvel a „Mondatstruktúrájú összetett személynév a törökben” című tanulmány (138–45). Az ilyen török személynév alaptagja igei vagy igenévi állítmány, bővítményi tagja pedig alany, esetleg tárgy vagy határozó. Az így alakult nevek szemantikai csoportjait a szerző példákkal bőségesen illusztrálja. – A magyarhoz hasonlóan a török névadásban is szerepet játszik a névvonatkozás. Típusainak lehetőségeiről olvashatunk a „Névvonatkoztatás a törökben” című cikkben (146–55). Ezt követi a már említett „Onomasticon Turcicum” megjelenését beharangozó tanulmány újra publikálása (156–61). A kötet utolsó névtani közleménye a „Kun névtár” (235–90). Ennek bevezetőjében a szerző történeti áttekintést ad a kunok magyarországi letelepedésétől kezdve, a beilleszkedést a személynév alakulásának tükrében mutatva be. A névtárban népnevek, személynév és helynevek kaptak helyet.

A „Kun névtár” előtt a szerzőnek a kutatási területébe tartozó nem névtani tanulmányai is helyet kaptak. Ezek: „Tamgák (Avagy különös sírjelek a Krím-félszigeten és Dobrudzsában)” (169–87), „Találkozások az ördöggel (Igaz történetek a régi Dobrudzsából)” (188–93), „A kunszentmiklósi lakodalmas töröközés szokásához” (221–34). Mellettük egy szókincsgyűjtemény hangtani, alaktani és szókincstani sajátosságaival is megismerkedhet az olvasó: „Egy XVII. századi krími tatár szójegyzék” (162–8). A kun nyelv magyarországi eltűnésének folyamatát és kísérő jelenségeit elemzi a „Meddig élt Magyarországon a kun nyelv” című tanulmány (194–216). Ez egyúttal kiegészíti a „Kun névtár” által bemutatott integrációs, asszimilációs folyamatról elmondottakat is.

A dilettáns nyelvrokonság-elméletek ismeretterjesztő jellegű cáfolata az „Ősgörög–magyar–kun nyelvrokonság?” című írás (217–20). Különösen az első két-három névtani tanulmányra visszautalva azonban elmondhatjuk, hogy a kötet egésze tudományos szinten is cáfolata az efféle elméleteknek. Kimondatlanul azonban benne van annak a megállapításnak a lehetősége, amellyel az őstörténettel foglalkozók adósnak mondhatók az „ugor–török háború” óta. Ez pedig az a megállapítás lehetne, hogy nem „vagy-vagy” formában kellene a finnugor, illetve török nyelvrokonságról beszélni, hanem időbeli egymásutánban tekintve a magyar nyelv és művelődés kapcsolatrendszerét, a finnugor kor utáni őstörök areális viszony, nyelvi szövetség kérdése vethető fel. Ebben a nyelvi, kulturális, zenei hatások vizsgálatai egyaránt szerepet kaphatnának.

A kötetet a forrásrövidítéseket is tartalmazó bibliográfia (291–310), „A szerző vázlatos pályarajza” (311–3) és a „Szerzői bibliográfia. Baski Imre magyar és idegen nyelvű munkái 1979–2006” (314–9) zárja.

**SZABÓ JÓZSEF: A TÖRÖK HÓDOLTSÁG NÉPRAJZI ÉS
NYELVI MARADVÁNYAI FÖLDRAJZI NEVEINKBEN**
Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2008.
197 lap (1 térképmelléklet)

Jól döntött SZABÓ JÓZSEF, amikor kutatását nem szűkítette le a magyar helynév-anyag török hódoltsághoz kapcsolódó rétegének a nyelvi vizsgálatára, hanem kiterjesztette az adott korszaknak helynevekben emléket állító mondai hagyományainak az összegyűjtésére és elemzésére is. Ennek eredményeként könyve nem csupán oszmán-török nyelvi hatásra keletkezett helyneveket, hanem „tisztán” magyar eredetű korabeli és újabb magyar helyneveket is felvonultat.

SZABÓ JÓZSEF teljességre törekvő kutatásainak forrásai ez esetben az országos földrajzinév-gyűjtés eredményeként már kiadott vagy még megjelenés előtt álló megyei (járási) földrajzinév-gyűjtemények. Ez az első átfogó kutatás, amely az oszmán-török eredetű helyneveket e gazdag forrástípusból kiindulva vizsgálja. Ez már önmagában is dicséretes.

A kötet bevezetőjében (13–8) a szerző áttekinti a kérdés kutatásának a történetét. A második fejezetben (19–78) típusok szerint veszi sorra a népi mondák, illetve a néphagyomány alapján keletkezett, török hódoltsággal kapcsolatos helyneveket, s a keletkezésükre adott népi magyarázatokat. Itt az olvasó is meggyőződik arról, hogy „a különböző névmagyarázatok egy része a szóban forgó esemény, történés után egy-két évszázaddal később keletkezhetett, s csupán *a népi képzelőerő utólagos alkotásáról, névfejtési kísérletéről van szó*”, magyarul népetimológiáról. Véleményem szerint ez igaz a tárgyalt esetek nagyobbik felére. (A III. fejezetben külön alfejezet foglalkozik a népetimológiával; 160–6) E népetimológiák jó részét a PESTY-féle, 1864–1865. évi országos gyűjtés idején jegyezték le.

A szerző által „kellő kritikával” fogadandónak ítélt *Basa-kert* (Pilismarót), *Basa-sziget* (Zalavár) helyneveken túl minden bizonnyal népetimológias magyarázattal bírnak a következők is: *Alibán* (Ali báné volt; Badacsonytördemic), *Tanárok ~ Nagytanárok* (itt tanígtatták fegyverforgatásra a janicsárokat; Ötvöskőnyi; megjegyzendő, hogy *tanárok* szavunk szláv eredetű, ’bekerített rét, kaszáló’ jelentéssel, s maga is népetimológia útján nyerte el jelen alakját).

A földrajzinév-gyűjtemények bel- és külterületi nevei olykor elpusztult falvak nevét őrzik. Ilyen pl. *Káptalanfa*, *Bódogasszonyfa*, *Szentmihályfal*, *Szent-Iján*, *Ábrány*, *Batida* és *Csomorkány*. Ezek fellelése és közzététele a kutatás egyik jelentős eredménye.

A kötet III. fejezetében (79–166) a szerző arra keresi a választ, hogy egyes „gyanúba jöhető” (!) adatok „vajon [...] oszmán-török eredetűek-e, valóban vagy legalább feltételezhetően kapcsolatba hozhatók-e a török megszállás korával, s így módon nyelvünkben a hódoltság kora nyelvi maradványainak tekinthetők-e.”

Rövid elméleti-módszertani és tudománytörténeti ismertetés (79–92) után két nagy csoportba sorolva tárgyalja az oszmán-török nyelvi hatásra visszavezethető helyneveket

(93–159). Az első csoportba tartoznak az oszmán-törökből (közvetlenül vagy közvetve) átvett helynevek (96–147). A kutatás tárgyát képező helynévi anyagot (neveket és névváltozatokat) 27 címszó alatt, településenkénti bontásban találjuk meg. A helynevet minden esetben az eredeti forrásból származó, az adott helynévvel kapcsolatos népi magyarázat kíséri. Az itt tárgyalt címszavak a következők: *Babadag*, *Beslia*, *Budzsák*, *Cseszme*, *dag* (?), *Dömörkapu*, *duttyán* (?), *hadzsi* (?), *Hamzsabég*, *haramia* (?), *Hóbiárt basa utca*, *Ibrány*, *Karabuka*, *Karahóma*, *Kara-homok*, *Karapándzsa* ~ *Karapancsa*, *Karaula*, *Karakula*, *Kula*, *Kurbasa*, *Ozmanbük*, *subasa* ~ *szubasa* (?), *Tabán*, *Tatali*, *Tettye*, *Tobak szer*, *Turbék*.

Megjegyzem, hogy a fenti címszavak közül csak kevés tekinthető közvetlenül vagy délszláv közvetítéssel törökből átvett helynévnek. Minden bizonnyal közéjük tartozik azonban *Babadag*, *Budzsák*, *Cseszme*, *Dömörkapu*, *Hamzsabég*, *Tabán*, *Tatali* és *Tettye*.

A többi helynév (*Hóbiárt basa utca*, *Karabuka*, *Karahóma*, *Kara-homok*, *Karapándzsa* ~ *Karapancsa*, *Karaula*, *Kurbasa*, *Ozmanbük*, *Tobak szer* és *Turbék*) török helynévi (!) előzménye nem bizonyított. A közölt adatok alapján csak a tárgyalt helynév török személynévi eredete, legjobb esetben a pusztá személynév helynévként való használata tételezhető fel.

Törökországban ma is több falu nevének első eleme *baba* 'apa, ős, nagy', amelyhez különböző földrajzi köznevek járulnak, pl. *-çay* 'ér', *-dere* 'patak(meder), völgy', *-kaya* 'szikla', *-yaka* 'part, szél, (hegy)oldal', s így lesz belőlük *Babaçay*, *Babadere*, *Babakaya*, *Babayaka*, valamint egy körzetnek a neve *Babadag* (*dağ* 'hegy').

A *Dömörkapu* és *Vaskapu* helynevek összefüggése már régóta ismeretes. A *Vaskapu*-k témájába vágó tanulmányomban e nevek keletkezésének és kapcsolatának ősi török és magyar párhuzamait vizsgáltam (Vaskapuk. Temir qapıy, Vaskapu, Dömörkapu. In: BIRTALAN ÁGNES – RÁKOS ATTILA szerk., Bolor-un Gerel. Kristályfény. Tanulmányok Kara György professzor 70. születésnapjának tiszteletére. 1–2. Budapest, 2005: 83–106). Megállapítható volt, hogy a régi, még honfoglalás előtti gyökerekkel rendelkező *Vaskapu* nevek mellett megjelentek a 16–17. században ugyanezen nevek oguz köntösbe bújtatott megfelelői, a *Dömörkapu* nevezetű helyek a Pilisben, a Mecsekben és további 5-6 helyen az országban.

A *cseszme*, a *dag*, a *duttyán*, a *hadzsi*, a *haramia* és a *subasa* ~ *szubasa* „köznévvel keletkezett helynevek” tárgyalása ebben a csoportban zavaró, mivel a már köznévként meghonosodott oszmán-török eredetű szavakból keletkezett helyneveknek külön csoportjuk van (2. Oszmán-török eredetű, ma is ismert köznevekből keletkezett helynevek; 147–60). Úgy látszik, SZABÓ JÓZSEF nem tudta vagy nem akarta eldönteni, hogy a kérdéses helynevek etimonja használatos volt-e köznévként a helyi (magyar vagy délszláv!) lakosság körében. Véleményem szerint önálló címszóként kellene szerepeltetni a *Cseszme*, a *Daggasszó* (?) és a *Falgasdak* (?) helynevet. A többi „köznévvel keletkezett helynév” pedig a fent említett másik (2. számú) csoportba tartozik.

A *Karabuka* névvel kapcsolatban (110) szintén hangtani nehézségek merülnek fel. A név *buka* 'bika' eleme nem magyarázható meg a várható tipikus oszmán-török *buga* ~ *boga* alakkal szemben. Hódoltság kori eredete nem bizonyítható, ám feltételezhető csakúgy, mint korábbi, mondjuk besenyő vagy kun személynévi eredete is. Ugyanez mondható el a *Karahóma* és a *Kara-homok* nevek eredetéről is.

A *Karaula* (113) szerb-horvát *karàula* megfelelője már szerepel KAKUK ZSUZSÁNÁL (1973) a *karavul-hâne* címszó alatt; az ottani korrekt etimológia ismeretében már

szükségtelen a török lektor szóbeli közlésére utalni. Úgy látom, ez esetben is délszláv közvetítésről van szó.

Ami a *Karkula* nevet illeti, SZABÓ JÓZSEF magyarázata, hogy a helynév a török *Kara-kula* 'Fekete-torony' névből ered, ezúttal sem győzött meg. Egyrészt a *kara* melléknév második szótagjának a magánhangzója hasonló esetben nem szokott kiesni (redukálódni), másrészt gyenge érv az, hogy „bizonyos színnevekből” földrajzi nevek (is) keletkezhetnek. Egyébként pedig semmi sem bizonyítja a név hódoltsági eredetét, török mivoltát, amint erre maga a szerző is utal.

A *Kula* esetében (115) véleményem szerint Kiss Lajos magyarázata fogadható el: a név eredetije a szerb-horvát *Kúla* 'torony, vártorony, bástya' lehetett, amely természetesen török, illetve – végső fokon – arab eredetű szó.

Daggasszó etimológiája (101) szintén gyenge lábakon áll. Ezek egyike a kérdéses (és egyetlen) adat, amelyhez ezúttal még legenda sem fűződik. Másik gyengéje az, hogy magyarázatként csak KAKUK ZSUZSA és KISS LAJOS itt alig használható *Dagesztán* és *Tekirdag* adataira hivatkozik. Mivel a kérdéses helynév *Dag-* 'hegy' eleme is kétséges, felesleges azon elmélkednünk, hogy a törökországi ilyen kezdetű falunévek között van nem egy (pl. *Dağ-belen* '-szoros', *Dağ-çayırı* '-rét, legelő', *Dağ-dere* '-patak(meder), völgy, szoros, szakadék'), amelyeknek második eleme hasonló jelentésű a magyar *aszó* 'szárazér, völgykatlan, időszakos vízfolyás menti rét' földrajzi köznévhöz, s így jobban alátámasztaná a feltételezett etimológiát.

Még több kétség merül fel a *Falgasdak* helynévvel kapcsolatban (101). Nyilvánvaló, hogy ez a név már csak egy 1852-es térképen létezik. Pontos, eredeti hangalakját nem ismerhetjük, mivel idegen ajkú, magyarul nem (nagyon) tudó mérnökök jegyezték le, s így az akár **Farkaslak* is lehetett. Ezért a kérdéses nevet a régi magyar *Falkas* családnév és a török *dağ* 'hegy' szó összetételére visszavezetni – védhetetlen ötlet.

Ibrány etimológiáját (109) pontosítva meg kell jegyezni, hogy hangtani szempontból vitatható az *Ibrāhīm* > *Ibrány* változás, a hódoltság kori adat bizonyító ereje pedig csekély, s ráadásul van hódoltság előtti *Ibran* adat, amelyből a kérdéses név levezethető. De a török *Ibrahim* személynévnek mind a szerb-horvát, mind a magyar forrásokban volt *Ibran* alakja, amelyből kialakulhatott a magyarban az *Ibrány* változat. Némi kétkedést ébreszt azonban az a tény, hogy évszázadokkal a török előtt már létezett *Ibrány* nevű személy és település Észak-Magyarországon. Az a kérdés, hogy elegendő-e ez esetben a néphagyomány a török eredet igazolására.

Problemátikusnak látszik a döbröközi és kurdi *Kurbasa* (121–2) név magyarázata is. Magam *kurbasa* ~ *kurpasa* méltóságnévet nem találtam. A *kur* összetevő oszmán-török személynévekben való előfordulását sem ismerem.

Sok adattal illusztrált, gondosan kidolgozott névcikk a *Tabán* (125–39). A mellékelt térkép egyértelműen mutatja, hogy a *Tabán* helynév és változatai szinte kizárólag a hajdani hódoltság területén fordulnak elő, így oszmán-török eredetükhöz kétség sem férhet.

A *Tobak* (141) kapcsán KAKUK ZSUZSA a *tabak* 'tímár' köznév szerb-horvát közvetítéssel való átvétele mellett foglalt állást. A névcikkben felsorolt adatok alapján az a véleményem, hogy a hely- és személynévek ez esetben is másodlagosak, vagyis ennek a címszónak is a köznévi átvételek között lenne a helye.

A kötetben külön alfejezetben kaptak helyet az „oszmán-török eredetű, ma is ismert köznevekből keletkezett helynevek” (147–60). Szerintem problematikus ennek a csoportnak az elkülönítése. Először is azért, mert biztosan nem határozható meg, hogy a

mai magyarul beszélők mely rétegei milyen szavakat ismernek, és milyeneket használnak. Így bizonyára nem ismert a mai köznyelvben a *csausz*, a *bég* név *bék* változata, és feltehetően ismeretlen a *hodzsa* és a *pasa* is.

A fentieket figyelembe véve a kötet adatai alapján a következő oszmán-török eredetű magyar köznevekből keletkeztek a hódoltság idején vagy azt követően személy-, illetve azokból helynevek: *basa* ~ *pasa*, *bég* ~ *bék*, *csausz*, *cseszme*, *dag* (?), *duttyán*, *dzsámi*, *hadzsi*, *haramia*, *hodzsa*, *jancsár* ~ *janicsár*, *mecset*, *subasa* ~ *szubasa*, *tabak* ~ *tobak*, *tabán* (?).

Annak ellenére, hogy a kötet több pontján találunk egyes helynevek keletkezésére vonatkozó népi magyarázatokat, melyek lényegében népetimológiák, a szerző külön alfejezetet is szentelt e kérdésnek (160–6). Meggyőződésem, mint már jeleztem, hogy az ittenieken kívül jó néhány népetimológia található még a kötet előző fejezeteiben is.

Érdekes, sokszor rendkívül mulatságos népi magyarázatok és szakirodalmi megállapítások segítségével ismerhetjük meg az efféle naiv magyarázatok logikáját és tudományos értékét. Elegendő lesz a bajóti *Jaj-hát* helynév keletkezésére adott népi magyarázatot idézni: „A monda szerint egyszer egy nagy török sereg közrefogott egy kisebb magyar csapatot. Amikor már látták, hogy nem menekülhetnek, a törökök kiabálni kezdtek: *Jaj, hát most nektek, magyarok*” (161–2).

A kötet, és természetesen az ismertetés is, a tanulságok levonásával zárul.

Néprajzi vonatkozásban fontos eredmény, hogy a szerző használható forrásanyagot tett elérhetővé a török történeti mondák kutatói számára. Azonban az országos földrajzinév-gyűjtés eredményeinek a közlésében megmutatkozó egyenetlenség miatt az adatok földrajzi szóródása nem mutathat reális képet.

A nyelvészeti „vizsgálódás” legfontosabb, bár egyáltalán nem új eredménye annak megállapítása, hogy a török uralom alatt, illetve azt követően a magyar nyelvterületen keletkeztek oszmán-török eredetű földrajzi nevek, s ezek egy része még ma is használatban van. A kutatás egyik eredménye az, hogy a nyelvészek által alig használt megyei földrajzinév-gyűjteményekből a már ismert nevekhez újabb példaanyagot tett elérhetővé (*Babadag*, *Cseszme*, *Dömörkapu*, *Hocsa kert*, *Kula*, *Tabán*, *Tatali* stb.), némely esetben pedig a névtani szakirodalomban még nem tárgyalt helynevekre (*Beslia*, *Duttyán*, *Hadzsi*, *Haramia*, *Hóbiárt basa*, *Karkula*, *Tobak szer* stb.) irányította rá a figyelmet.

BASKI IMRE

**BAUKO JÁNOS: RAGADVÁNYNÉV-VIZSGÁLATOK
KÉTNYELVŰ KÖRNYEZETBEN
(NÉGY SZLOVÁKIAI MAGYAR TELEPÜLÉS
RAGADVÁNYNÉVRENDSZERE)**

**Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara –
Magyar Nyelvtudományi Társaság, Nyitra–Budapest, 2009. 226 lap**

A ragadványnevek vizsgálata számtalan hozadékkal jár a nyelvtudomány, azon belül pedig a névkutatás számára. Különösen igaz ez, ha a korpusz a Kárpát-medence határon

túli, magyarok lakta régióiból származik. Ilyenkor nem csupán a hagyományos, az elődök által kitaposott ösvényen haladhat a kutató, ugyanis a feldolgozás szempontrendszerét olyan megközelítésmódokkal egészítheti ki, amelyek a kisebbségi lét névalkotási és -használati sajátosságaiba engednek betekinteni.

A munka előéletéről tudni kell, hogy a szerzőt már az ezredfordulót megelőzően foglalkoztatta a téma. Korábbi, magyar és szlovák nyelven publikált tanulmányaiban több részkérdést is érintett, amelyekkel mintegy előkészítette 2008-ban megvédett doktori disszertációját és az abból kiteljesedő, 2009-ben immár nyomdából is kikerült színvonalas kismonográfiáját.

A gyűjtés négy, máig magyardomináns szlovákiai kutatóponton történt: Izsán (szlk. Iža), Hetényen (szlk. Chotín), Dunamocson (szlk. Moča) és Búcsón (szlk. Búč). Ezek földrajzilag lényegében szomszédosak egymással: a Duna bal partján elterülő kompakt magyar nyelvterületen találjuk őket. Noha a szerző a kismonográfiában tételesen nem mondja ki, de az általa feldolgozott korpuszból mindenképpen kirajzolódik, hogy a földrajzi közelség ellenére két-két kutatópontja szorosabb egységet alkot egymással. Ezek a politikai határokkal északi irányból leválasztott kompakt magyar nyelvterület egyfajta reprezentánsainak tekinthetők. BAUKO JÁNOS tulajdonképpen így kíván a szlovákiai magyar beszélőközösség nyelvi életrajzának felvázolásához adalékokkal szolgálni.

A könyv mindenképpen úttörő jellegűnek számít: noha korábban a magyar nyelvterület északi peremén is folytak ragadványnév-kutatások, közülük azok, amelyek napvilágot láttak, szinte kivétel nélkül egy-egy kisebb lélekszámú település korpuszát vették górcső alá. Arra az előzmények közül tudomásom szerint egyáltalán nem akad példa, hogy több felvidéki település ragadványnév-állományának komplex feldolgozására került volna sor. A kismonográfia újdonságértékéhez nagyban hozzájárul, hogy a szerző a névanyag feldolgozását megelőzően egy rövid kitekintés erejéig mindazokat a ragadványneves munkákat számba veszi, amelyek a 20. század első harmada óta Szlovákia területén folytak és folynak (18–37). Ez nemcsak a magyar, de a szlovák nyelvészek számára is kellő tanulságokkal szolgálhat, hiszen a korábbi munkák többsége lényegileg figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a különféle nyelvek és etnikumok érintkezése, valamint a kétnyelvűség a ragadványnevek vizsgálatakor is érvényesíthető szemponttá tehető. BAUKO JÁNOS a szlovák kutatók által végzett gyűjtések kapcsán maga is felhívja az olvasó figyelmét, hogy a szlovák előzményekben nemegyszer találkozni magyar vonatkozású adatokkal. Egyúttal megállapítja, hogy mind magyar, mind pedig szlovák részről nagyobb figyelemben kellene részesíteni a különféle irányú ragadványneves lexikai kölcsönzéseket, amelyekről egy-egy település, (kis)térség névállományában egyértelműen kimutatható, hogy a másik nyelvből származnak.

A kismonográfia hat fejezetre tagolódik. A bevezetésben (5–6) az ilyenkor szokásos formaságokon túl megtörténik a kutatási célok megfogalmazása. A második részben „A ragadványnevekkel kapcsolatos általános kérdések” alatt (7–18) a *ragadványnév* fogalmának definiálásával, keletkezésmódjával, történetiségével, személynévrendszeren belüli helyével, valamint tudománytörténeti kérdésekkel foglalkozik a szerző. A harmadik fejezetben (38–45) történik meg a négy kutatópont bemutatása. Ezután a gyűjtés módszereiről, illetőleg a szerző által felhasznált forrásokról kapunk áttekintést (46–52).

A munka legtestesebb részét az ötödik fejezet alkotja (53–140), amelyben megtörténik a korpusz tüzetes elemzése. Elsőként az írott forrásokban fellelt névállományt teszi nagyító alá a szerző. A korpusznak ez a szelete meglehetősen vegyesnek mondható, hiszen

egy része levéltári anyagokban elérhető jegyzőkönyvekből, telekkönyvekből, különféle nyilvántartásokból, másik része egyházi és állami anyakönyvekből származik. Mindazonáltal BAUKO JÁNOS jó érzéssel emeli ki belőlük azokat a sajátosságokat, amelyek az ilyesféle anyagból tanulságként kiolvashatók. Ezt követően az élőnyelvi anyag számbavételére kerül sor, a névadás indítékára, a szlovákiai magyarok kétnyelvűségének névállományra gyakorolt hatására, az attitűdökre, a biológiai nemekre, az életkorra figyelve. Az életkor tárgyalásán belül külön alfejezetet kapnak a diákragadványnevek (89–104). Ez utóbbi alfejezet tanulsága az, hogy a legfőbb különbségek „elsősorban a felnőttek és diákok névrendszerének összehasonlításában mutatkoznak”. A szerző tételesen nem mondja ki, de a korlétra mentén tagolható korpusz egyes szeleteinek egymás mellé állításából jól kiolvasható, hogy az eltérések mennyiségi és minőségi tekintetben egyaránt megragadhatók.

A dialektológiai szempontok érvényesítésekor a kismonográfia a hangtani jelenségeken túl a valódi és jelentésbeli tájszókából származó ragadványneveket mutatja be és elemzi. Továbbá itt kerül sor a sajátos lexikai állomány állandósult szókapcsolatokból keletkezett rétegének a tárgyalására. BAUKO JÁNOS külön figyelmet szentel a névélettani kérdéseknek, leginkább a névöröklés jelenségét állítva a középpontba.

A névszerkezeti vizsgálatok betekintést nyújtanak az elemfajták kombinálásának gazdag variációrendszerébe. BAUKO tizenkétféle névszerkezeti típusra osztja fel az általa analizált névállományt. A diagramban összesített eredmények alapján megállapítható, hogy statisztikailag a szerző által egyelemű ragadványneveknek minősített szerkezetű típus tekinthető a leggyakoribbnak (62%). A háromelemű nevek viszont mindössze 4%-át teszik ki a négy kutatóponthoz köthető korpusznak. Jóllehet a monográfiában nem történik erre utalás, a szerző itteni megállapításai természetesen a szótagszámmal kapcsolatos megfigyelésekkel is összefüggésbe hozhatók, amikor a beszéd szegmentális szerkezetének a kérdéseit boncolgatja.

A régebbi névtani munkákban bevett szokásnak mondható a korpusz szófajtani rendszerezése, ám ennek hasznosságáról, névtani hozadékaról a szakmának is megoszlik a véleménye. BAUKO JÁNOS itt azt az áthidaló megoldást választja, hogy az egyes típusok kialakításához a szófaji eredet kérdését teszi meg a rendszerezés alapjának. Ezzel részben sikerül elkerülnie azt a csapdát, amely ennek a szempontnak az érvényesítésekor gyakorta kárhoztatható, hogy ti. egyesek a tulajdonnéven belül állítanak fel szófaji csoportokat, ami még akkor is fából vaskarika, ha elfogadjuk: a tulajdonnevek nem sorolhatók be a főnevek közé, sőt tulajdonképpen nem is tekinthetők szófajoknak.

A szófajtani eredet szerinti rétegek kialakításánál lényegesen több hozadéka van a szerző ragadványneveken végzett morfológiai vizsgálatainak. Ez a megközelítésmód ugyancsak kiválóan alkalmas a szóalkotás sokszínűségének bemutatására.

Kevésbé bevett gyakorlatnak számít a ragadványnevek elemzésekor a szótagszám vizsgálata. A táblázatos összesítés után FARKAS FERENC-re hivatkozva helyesen állapítja meg a szerző, hogy a néhány szótagos ragadványnevek korpuszon belüli túlsúlya bizonyára a memorizálást segítő névritmikával, valamint a nevek percepciójával is összefüggésbe hozhatók. A nyelvi kifejezőeszközök vizsgálata stilisztikai szempontokat takar. A fejezet bevezetője (136–7) alapvetően a szakirodalomból ide kapcsolható megállapításokat citálja, hogy aztán ezekre támaszkodva a szemantikai, lexikai, morfológiai és hangtani eszközöket maga is alaposabban vallatóra foghassa.

Az összegzésnek szánt hatodik fejezet (141–4) után a szokásosnál terjedelmesebb szlovák és angol nyelvű összefoglalót találunk (145–52; 153–60), amit ez esetben azért üdvözülhetünk, mert általuk a magyarul nem vagy csak kevésbé tudó kutatók is képet alkothatnak a munkában megfogalmazódó eredményekről. Csupán reménykedni tudunk, hogy a későbbiekben a magyar és a szlovák névkutatók és szociolingvisták között az eddigieknél termékenyebb együttműködés indulhat el.

Az összefoglalók után közel ötszáz tételből álló, gondosan összeállított bibliográfia alapján tájékozódhatunk a téma szakirodalmáról (161–89). Ebben számtalan olyan munka szerepel, amelyekre korábban magyarországi szerzők alig vagy egyáltalán nem hivatkoztak. A könyvnek ez a része tehát egyaránt jó kiindulási alapot jelent a ragadványnév-kutatásra vállalkozó gyakorlott és kezdő szakemberek számára. A dolgozathoz szervesen hozzátartozó első melléklet (190) térkép segítségével ad eligazítást a kutatópontok földrajzi behatárolásához. A második melléklet alapján (190–202) a négy kutatópont család- és keresztnéveinek gyakoriságát tanulmányozhatjuk; a gyakoriság ugyanis köztudottan nagyon jó kiindulási alapot jelent egyes ragadványnevek motivációs hátterének megvilágításához. A harmadik melléklet (203–26) mutatója a vizsgálat tárgyát képező négy település élőnyelvi ragadványneveinek betűrendes felsorolását tartalmazza, jelentősen megkönnyítvén az olvasó dolgát a kiadványban való tájékozódásban és a nevek visszakeresésében.

BAUKO JÁNOS munkájáról elmondhatjuk, hogy az azt megalapozó gyűjtés és a feldolgozás kellően alaposnak, módszertanilag jól előkészítettnek minősíthető. Nemcsak a többi szlovákiai magyar, hanem az összes határon túli térség ragadványnév-állományának feltárásához is egyfajta mintául szolgálhat. Külön érdeme, hogy a szűkebben értelmezett névtani szempontokon kívül a szociolingvisztika élőnyelvi, kontaktológiai és attitűdökkel kapcsolatos megközelítésmódjait is avatott módon alkalmazza, ezzel is új, eddig kevésbé járt utat mutatva a Kárpát-medencében folyó ragadványnév-kutatásoknak. A munka érdemei között említhetjük, hogy a szerző a szinkrón vizsgálatokat írott források adatainak feldolgozásával igyekszik mind teljesebbé tenni, jelezvén, miféle lehetőségeket aknazhatunk ki egy térség ragadványneveinek komplex vizsgálatakor.

Bízást állíthatjuk, hogy a kismonográfia által nemcsak a magyar, de a közép-európai térség névtani kutatásai is jelentősen gazdagodtak. Ismervén a szerző távolabbi terveit csak arra biztathatjuk, hogy a kompakt magyar nyelvterület északi peremén végzett vizsgálatait az attól északabbra fekvő nyelvhatár irányába is bátran és mielőbb terjessze ki.

VÖRÖS FERENC

GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYE FÖLDRAJZI NEVEI II. A GYŐRI JÁRÁS

Sorozatszerkesztő: UNTI MÁRIA. Közzétette: ÁBRAHÁM IMRE – UNTI MÁRIA

Szerkesztette: UNTI MÁRIA – VARGA JÓZSEFNÉ

Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kara, Győr, 2009. 364 lap

1. A Győr-Moson-Sopron megye földrajzi neveit bemutató sorozat 1998-ban megjelent első kötete (A Kapuvári járás) után 2009-ben kezünkbe vehettük a Győri járás földrajzi

neveit tartalmazó második kötetet. A járás 44 településének anyaga – melybe 43 község és Győr város tartozik – 173 489 kataszteri holdról összesen 8379 névcikket tartalmaz, azaz átlagban 20,7 kataszteri holdra esik egy név. A 364 oldalnyi munkából a névanyag (térképekkel együtt) 214 oldalt tesz ki (18–231), a mutató (bevezetővel együtt) 130 oldalas (233–363).

2. A bevezető részben (9–16) először a gyűjtés történetéről olvashatunk. (A több évtizedes gyűjtőmunka nehézségeiről már a sorozat első kötetéből is képet kaptunk, így erről itt csak röviden összefoglalva szólok.) Győr-Moson-Sopron megye földrajzi neveinek gyűjtése 1965-ben kezdődött, de a munka 1968-ban megszakadt. 1984-től UNTI MÁRIA, az Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola tanára szervezte újjá a gyűjtést. Ez két évig a már összegyűjtött anyagok rendszerezését, a hiányok pótlását és a munkatársak toborzását jelentette. A gyűjtők lelkesedését mutatja, hogy a gyűjtés-ellenőrzés nagy részét az 1980-as évek végére már elvégezték. Ez nemcsak a korábban gyűjtött anyagok kiegészítését jelentette, hanem néhol teljesen új, előlről kezdett gyűjtést is. A gyűjtőmunkákban a 19. századi és a 20. század eleji kataszteri térképek névanyagát, illetve PESTY FRIGYES 1864-es gyűjtését is figyelembe vették. 1989 után ismét komoly anyagi nehézségek hátráltatták a munka folytatását, és a hazai könyvkiadással járó költségek gyors növekedése sem kedvezett az ügynek. Ezért is döntöttek úgy, hogy a megye helyneveit a korábbi gyakorlattól eltérően az egykori járások szerint, külön kötetekben adják ki. A járások településeit illetően az 1967-es helységnévtárat vették alapul. Az, hogy az 1998-ban megjelent első kötet után 11 év telt el a Győri járás anyagát bemutató második kötetig, azt jelenti, hogy a magyarországi földrajzi nevek gyűjtése körüli helyzet számottevően nem javult, az újabb kötetek megjelenése tehát továbbra sem nélkülözheti az ügyben elkötelezett munkatársak személyes áldozatvállalását. A Győri járás anyagának megjelenésében ÁBRAHÁM IMRE és UNTI MÁRIA a gyűjtői munkán túl a kézirat előkészítését is elvégezte. A munka erkölcsi és anyagi hátterét a Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kara biztosította.

A gyűjtések nagyobb része a munka első szakaszából – az 1960-as évek második felében megkezdett gyűjtésekből – származik, a későbbi ellenőrzés és újragyűjtés pedig ezt egészítette ki új adatokkal. A két gyűjtés között mutatkozó aránybeli és időbeli távolság, valamint a munkák elhúzódó volta miatt – ahogy már a Kapuvári járást bemutató kötetből is kiderült – a névanyag nem lehet homogén. Az egységességre törekedve a kötet a 70-es évek végének névanyagát rögzíti. Tehát nem mutatja be az egyes települések utcaneveinek 1989 utáni változását, Győr esetében pedig mellőzték az azóta felépült városrészek utcaneveit, illetve az egykori iparvágányok névanyagát. A Győrrel kapcsolatos „hiányokat” G. PAPP KATALIN és KÖRÖS ERZSÉBET névtani munkáiból ismerhetik meg az érdeklődők (e művekre konkrétan utal a Bevezetés [10]). Mivel az intézmények és műalkotások nevei más kiadványokban hozzáférhetők, ezért ezek közül csak a legjelentősebbek, illetve az eligazító szereppel rendelkezők neveit vették fel a gyűjteménybe. Az adatárba bekerültek a fent már említett 19. és 20. századi kataszteri térképek, illetve a PESTY-féle gyűjtemény adatai. Az egyes helységek névanyaga után a gyűjtők és adatközlők nevei szerepelnek. A kötet nem tartalmazza a járás területén előforduló földrajzi köznevek jegyzékét és értelmezésüket, de az utolsó járási kötetben az összes kötet névanyagában szereplő földrajzi köznevek anyaga szerepelni fog – ígéri a sorozat szerkesztői. Ugyanakkor a névmutató a történeti, népi és hivatalos helyneveken kívül a földrajzi

közneveket is tartalmazza, továbbá az összetett helynevek névrészeit, megkönnyítve így a helynévi alapelemek szóföldrajzi vizsgálatát végzők munkáját.

A szerkesztési, közlési elvek az eddigi földrajzi neves gyűjtemények gyakorlatával harmonizálnak. A nevek bemutatása lényegre törő, a szokásos rövidítéseket alkalmazzák, a névvel kapcsolatos népi adatokat és megjegyzéseket is feltüntették. Az adattárban a nevek fonematikus hangjelöléssel szerepelnek; jelölték a zárt *ě*-t, a mássalhangzók kiesését, hosszúságát, rövidülését, az *l*-ezést. A nyelvjárások változása miatt ugyanannak a névnek egy időben több változata is élhet; ennek bemutatására a közzétevők nyilván nem vállalkozhattak, így mindenekelőtt az idősebbek kiejtésének visszaadására törekedtek.

A névanyaghoz tartozó térképek jól használhatók, szokás szerint csak a legfontosabb információkat (a kül- és belterület határvonalát, a főbb utakat, a nagyobb vízfolyásokat stb.) tartalmazzák. Nagyon jónak és hasznosnak találom, hogy a könyvhöz CD-n mellékeltek a kötetben szereplő térképeket, ráadásul jó minőségű, nyomtatható változatban. Ez nemcsak azért hasznos, mert így az egyes térképek könnyebben olvashatók, de a kötet és a CD együttes használata azt is lehetővé teszi, hogy azokat az oldalakat használva, ahol épp nincsen térkép, az ember lapozgatás nélkül mégiscsak a térképre pillanthat, legyen az a számítógép képernyőjén vagy kinyomtatva.

3. Az adattár helységenként a következőképpen épül föl: Az első bekezdésben szerepel a helység népi neve és ennek *hol*, *honnán*, *hová* kérdésre felelő, illetve *-i* melléknév-képzős alakja. Szögletes zárójelben találjuk a kataszteri térképeken, illetve a PESTYNél szereplő nevet. Majd az 1967-es helységnévtár szerint kataszteri holdban megadva a helység területe következik, utána pedig az 1966-ban érvényes lakosságszám. (Talán érdemes lett volna a legfrissebb adatot is melléteni.) Majd a település nevére vonatkozó népi magyarázatokat és – ha vannak – a falucsúfolókat találjuk. (Megtudhatjuk például, hogy „Szentmártonban délben 5 perccel később harangoznak, mint Écsen, mert a szentmártoniak pacalok, az écsiek meg tüdők, azt főznek ebédre”; 185).

A második bekezdésben szokás szerint a belterület neveit találjuk, a harmadik bekezdésben pedig a külterületét. A sorszámozás folyamatos. A sorszámot az objektum népi neve követi, és ha van, akkor a változat (vagy változatok). Nagyon szerencsés, hogy az objektumok neveinél is sokszor szerepelnek a *hol* vagy *hová* kérdésre felelő ragos alakok. A nevekhez tartozó magyarázatok kellően informatívak és sokszor (még nyelvjárási szempontból is) igen érdekesek. (Példaként az *Ebdlátó* [27/159] magyarázata: „A hely távol van a falutól [...], de a dombról messziről is idelátszottak az ebédhozó lányok-asszonyok, a »díli csillagok«: fejükön fehérlett a letakart kosár” [139].) Fentebb már esett szó arról, hogy az adattárban a kataszteri térképek, illetve PESTY gyűjteménye révén történeti névanyag is szerepel az adattárban. PESTY adatközlőinek magyarázatai azonban helyszűke miatt nem kerülhettek ide.

A negyedik bekezdésben e történeti nevek közül azok szerepelnek, amelyeket nem sikerült lokalizálni. A névgyűjtemény végén a gyűjtők és az adatközlők nevét olvashatjuk.

Nem jellemző a kötetre, de néhol kisebb sajtóhibák maradtak benne. Így például KÖRÖS ERZSÉBET vezetékneve hol *Körös* (14, 73), hol *Körös* alakban (10, 115) jelenik meg; e hibák típusai egyébkéntkevésbé jelentősek vagy zavaróak.

4. Ha lassan is, de halad a Győr-Moson-Sopron megye földrajzi neveit bemutató kötetek megjelenése. Az értékes anyagot bemutató másodikat olvasva reméljük, a többit is mihamarabb megismerhetjük.

TÓTH LÁSZLÓ

SUOMALAINEN PAIKANNIMIKIRJA

[Finn helynévkönyv]

Főszerkesztő: SIRKKA PAIKKALA

Kotimaisten kielten tutkimuskeskusten julkaisuja 146.

Karttakeskus – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 2007. 592 lap

1. Ismertetések, recenziók szerzőjétől joggal vár el az olvasó objektív, elfogultságtól mentes ítéletet. Nem könnyű azonban az érzelmektől függetleníteni magunkat akkor, ha hozzánk közel álló, számunkra kedves tárgyról, jelen esetben tudományterületről kell véleményt alkotnunk. S be kell vallanom, hogy a finn névkutatók írásai (elsősorban EERO KIVINIEMI munkássága) nagy hatással voltak és vannak ma is kutatói szemléletem alakulására. Ez magyarázza azt az éber figyelmet és érdeklődést, amellyel a finnországi névkutatás eredményeit, fontosabb eseményeit követem. Ezzel a sok évtized óta szilárd bizalommal vettem kézbe a „Suomalainen paikannimikirja” (SuomPaik.) című munkát, amelynek az impozáns megjelenése már önmagában is csodálattal töltött el (a finn könyvpiar e remeke Jyväskyläben, a Gummerus Nyomdában készült).

E mű megjelentetésével a finn névkutatók hosszú ideje fennálló, komoly adósságukat törlesztették. A finnországi névkutatás ugyanis különböző területeken magas színvonalú munkákkal büszkélkedhet, ez a kiegyensúlyozott tudományos teljesítmény pedig különösen kiemelte azt a hiányosságot, hogy sem a kutatóknak, sem a nagyközönségnek nem állt a rendelkezésére olyan összefoglaló munka, amely a helynevek eredetét és történetét tárgyalta volna. Az előttünk álló kézikönyv a helynévtörténeti és -etimológiai vizsgálatokat juttatta el a finnországi onomasztika többi kutatási területének nemzetközileg is elismert magas színvonalára. Úgy tűnik, a finn névkutatás elérkezett a nagy összegzések elkészítésének időszakába, hiszen a SuomPaik.-val szinte egy időben egy másik szintézis is napvilágot látott, amely a névkutatás egészét igyekszik átfogni: TERHI AINIALA – MINNA SAARELMA – PAULA SJÖBLOM „Nimistöntutkimuksen perusteet” [A névkutatás alapjai] című munkája (2008; erről l. HOFFMANN 2008).

2. A finn helynévkönyv az előszóban leírtak szerint rendkívüli gyorsasággal készült el: a közös programot a Karttakeskus [Térképközpont] és a Kotimaisten kielten tutkimuskeskus [Honi nyelvek kutatóközpontja; KOTUS] 2004-ben indította útjára, és a mű 2007 végére már meg is jelent (a borító belső oldalán Finnország közigazgatási térképe pedig már a 2008. évi állapotot ábrázolja). A SuomPaik. szócikkeit harminc szerző jegyzi (monogramjukkal is vállalva saját részüket), akiknek a munkáját négy szerkesztő, a szervezésben bizonyára nem kis szerepet játszó szerkesztőségi titkár, Eeva-Liisa Stenhammar és

a főszerkesztő SIRKKA PAIKKALA irányította, de rajtuk kívül is még vagy tucatnyi szakember járult hozzá a könyv elkészítéséhez (3). Az, hogy majd félszáz névkutató hadra fogható volt e nagyszabású program sikere érdekében, már önmagában is mutatja a finnországi névkutatás erejét. E széles kutatói bázis megalapozása az 1970-es években indult meg, jórészt azzal összefüggésben, hogy a névkutatás a Helsinki Egyetemen önálló katedrát kapott. Bármilyen erős legyen is azonban ez a kutatói gárda, az előtte álló hatalmas feladatot nem oldhatta volna meg négy év leforgása alatt, ha nem támaszkodhatott volna azokra a komoly kutatási előzményekre, amelyeket a finnországi onomasztika évszázados aprómunkával felhalmozott. Ezekről az előzményekről vázlatos képet kaphatunk a könyv elején álló tanulmányok egyikéből, SIRKKA PAIKKALA írásából, amely a szótár háttérét és a finn helynév-etimológiai kutatások történetét vázolja dióhéjban (4–9).

Az etimológiai vonulatot Finnországban is az ottani onomasztika egyik alapvető, meghatározó területeként szokás számon tartani (vö. AINIALA et al. 2008: 60–70) éppúgy, mint ahogyan a magyar névkutatásnak is ez adja az erős alapjait. A finnországi kutatásokban az etimológia azonban a nálunk szokásostól eltérő hangsúlyokkal, másfajta környezetben és más műfajokban jelenik meg. Ennek oka bizonyára a magyar és a finn onomasztika eltérő kötődésében rejlik: a finnországi névkutatás korábban elsősorban a skandináv tudományosság nyomdokain haladt, s ma is vele van legszorosabb kapcsolatban, a magyar pedig leginkább a német és szláv kutatási mintákat követte. A finnországi helynév-etimológia az onomasztikán belül két fő kutatási irányhoz kapcsolódik: az egyik az ún. területi monográfiákban ölt testet, a másik pedig a nyelvi érintkezések vizsgálatában jelenik meg.

A területi monográfia (*aluemonografia*) sajátos névtani műfajnak tekinthető, amely valamely meghatározott, viszonylag kisebb terület teljes helynévanyagának a feldolgozására vállalkozik. Ezekben a munkákban az adatközlés mellett a nevek történetének és keletkezésének feltárása fontos célként jelenik meg, de többnyire együtt jár az adott terület történetének – főleg helytörténeti, településtörténeti és történeti földrajzi szempontú – bemutatásával is. Újabban gyakran tipológiai szándék is jellemzi e munkákat. E műfaj első, klasszikus alkotásának VILJO NISSILÄ Vuoksi neveit bemutató könyvét (1939) szokás tekinteni; ugyanő tette közzé a finnországi Karjala helyneveit (1975) is, a későbbiek közül pedig leginkább JOUKO VAHTOLÁNAK a Tornionjoki és Kemijoki völgyének településneveit (1980), SAULO KEPSUNAK a Pohjois-Kymenlaakso faluneveit (1981), LAILA LEHIKONENNEK a Kirvu házneveit (1988), valamint TIMO ALANENNEK a Somero és Tammela régi településneveit tárgyaló művét (2004) kell kiemelni. Megemlítendő, hogy számos ilyen témát feldolgozó munka egyetemi szakdolgozatként készült el; ezek nem kaptak ugyan publicitást, ám hogy jelentős tudományos értéket képviselnek, az bizonyítja, hogy a SuomPaik. imponálóan gazdag szakirodalmi forrásjegyzékében (534–53) jó néhány ilyen munka is megtalálható.

A nyelvi érintkezéseknek a helynévanyagban megmutatkozó hatását elsősorban finn–svéd, de újabban emellett finn–lapp viszonylatban is vizsgálják a kutatók. Gazdag irodalma van e kérdés belső, névrendszertani jellegzetességeinek, de település- és népiségtörténeti célokot is szolgál ez a kutatási irány. A délnyugat-finnországi szigetvilág helyneveit korábban KURT ZILLIACUS (1966) a svéd névrendszer felől, utóbb pedig RITVA LIISA PITKÄNEN (1985) a finn jövevényszó oldaláról vizsgálta. A finnországi lapp helynévi szubsztrátum kutatásáról a közelmúltban ANTE AIKIO tett közzé terjedelmes tanulmányt az Onomastica Uralicában (2008).

3. A SuomPaik. elsőrendű forrása az a hatalmas helynévgyűjtemény, amelyet a KOTUS névarchívuma őriz, s amelynek fejlődéséről, bővüléséről a magyarországi szakemberek is folyamatosan tájékoztatást kaptak (pl. NISSILÄ 1970, HOFFMANN 1983, NYÍRKOS 1997). A szisztematikus gyűjtőmunka már a 19. század végén megindult, igazán kiterjedt az 1960–70-es években vált, s lényegében változatlan formában és szabályok szerint zajlik ma is. A gyűjtők az egyes nevekről bőséges információkat jegyeznek fel, s az ezt tartalmazó névcédulákat iktatják be az archívum anyagába (ezekből két mintát is találunk a könyv 8. lapján). A névarchívum jelenleg mintegy 2,3 millió ilyen névcédulát tartalmaz a finnországi finn nevekre vonatkozóan, 392 ezer cédula őrzi az országban található svéd, 12 ezer pedig a lapp helyneveket. Emellett a történeti forrásokból kigyűjtött 625 ezer helynévadat gazdagítja a névtárat. A SuomPaik. forrásként használta ezen kívül a földmérési hivatal által gondozott alaptérképek névregiszterének 800 ezer helynévadatát is. Ennek alapján Finnország napjainkban is használatban lévő névkincsét hárommillióra szokás becsülni (4, 11); korábban KIVINIEMI óvatosabb becsléssel ugyanezt a névmennyiséget az egész 20. század névhasználatára látta vonatkoztathatónak (1990: 34).

Ez a hatalmas névállomány persze nem egyenletesen oszlik meg az ország területén: a sűrűn lakott térségekben jóval nagyobb a névsűrűség, mint az északi zord vidékeken. Az előszóban a finnországi alaptérképek nyolcszázszáz névanyaga alapján találunk erre vonatkozó átlagszámításokat, amelyek szerint a dél-karjalai területeken négyzetkilométerenként átlagosan 4,09, Lappföldön pedig csupán 0,69 név található (11). KIVINIEMI a névgyűjtemények anyaga alapján igen szélsőséges ingadozásokról beszél, és 3–24 név/km² átlagokkal számol, megjegyezve, hogy a legészakibb területeken ez a mutató akár 1,5 alatt is lehet (1990: 35). A névanyagban nagyon gyakori az ismétlődés is: az alaptérkép nevei közül csak minden negyedik egyedi előfordulását, különösen a lakott helyek nevei között nem ritka az azonosnevűség. A leggyakoribb név e forrás szerint a *Koivula*, amely több mint 2200 esetben fordul elő; a gyakorisági lista élén álló 20 névből 18 ugyancsak *-la/-lä* képzővel alakult (*Mäkelä*, *Peltola* stb.), emellett mindegyik név szemantikailag transzprens (a példaként idézett nevek a 'nyírfá', 'domb' és 'mező' jelentésű szavakból valók) (11).

Ebből a hatalmas névkincsből kellett tehát a szerkesztőknek kiválogatniuk a szótár anyagát, ami az egész munka elkészítésében alighanem az egyik legnehezebb feladat volt. Határozott, objektív szempontokra és alapokra a válogatásban nemigen lehet támaszkodni, kiindulópontként leginkább az az olvasóközönség szolgálhatott, akinek a könyvet szánták: az ún. nagyközönség, s emellett a nyelvvel foglalkozó szakemberek, tanárok, egyetemisták (3). Ennek megfelelően a legfontosabb és leginkább ismert neveket kívánták a szerkesztők megjeleníteni a szótárban. Területi szempontból csakis Finnország mai határain belülről válogatták az anyagot, noha finn nevek Oroszország, illetve Svédország és Norvégia területén is használatosak az ottani finn nyelvű népesség körében. Finnországból viszont a finn mellett svéd és lapp helyneveket is figyelembe vettek: a nyelvi minősítést nem a néveredet szerint értelmezve, hanem a nyelvhasználó közösségeknek megfelelően. A helyfajták legszélesebb köre került bele a névanyagba, természeti nevek éppúgy, mint műveltségi nevek. Ezek kiválasztásában az ismertség volt az alapvető szempont, így akár például egyes sziklák, kövek vagy házak (pl. művészek, közéleti személyiségek egykori szülő- és lakóhelyeinek) nevei is szerepelnek a szótárban. Nem vették fel azonban az olyan neveket, amelyek jelentésszerkezete áttetsző, és a névben

kifejezett helyfajta jelölnek: a fent említett gyakori nevek mellett nem szerepelnek tehát a *Kivijärvi* (tkp. 'köves tó'), *Heinävaara* ('szénahegy') típusú nevek sem.

A SuomPaik. összesen mintegy 4700 helynevet tartalmaz címszóként, a neveket pedig csaknem 3800 névcikk tárgyalja. Ennél azonban jóval több hely megnevezéséről kapunk tájékoztatást – noha ugyanannak a helynek a finn, svéd és lapp nevei olykor külön címszó alatt találhatók (erről részletesebben l. alább) –, mivel egyes névalakokhoz igen gyakran több jelentés is társul: *Isojoki* például mint egy helyen fekvő folyó és település, *Emäsalo* pedig mint egymással kapcsolatban álló sziget és falu neve szerepel a szótárban. A névcikkek belsejében számos további, a névvel összefüggésben álló, a név eredetét megvilágító megnevezés is gyarapítja a szótár anyagát; e csaknem 5000 névről külön mutató (555–74) tájékoztatja az olvasót.

Úgy tűnik, a szótár a fenti válogatási szempontok miatt annál is nagyobb névsűrűségbeli különbségeket jelez, mint amit a térképi, illetőleg beszélt nyelvbeli eltérések mutatnak. Jó áttekintést nyújt erről a könyv függelékeként (575–92) megadott lista, amely településenként sorolja fel a névcikkek élén álló neveket. Ebből a jegyzékből kitűnik, hogy a legtöbb (118) név Helsink területéről való, noha a finn főváros meglehetősen kicsi (a szárazföldi része 186 km²): innen tehát átlagosan minden 1,5 km²-ről ismerhetünk meg egy-egy nevet. A nevek számát illetően a sorban a lappföldi Inari következik (93), de figyelembe kell venni, hogy ez a névanyag óriási területen, 17 334 km²-en oszlik meg, így itt átlagosan csaknem 200 km²-hez kapcsolható egy-egy név.

4. A névcikkek felépítése következetes, de nem formálisan mechanikus. A címszó után a hely lexikonszerű leírása, azaz a név denotatív jelentése áll. Ezt többnyire a név legkorábbi, illetőleg történeti szempontból legfontosabb adatai követik évszámmal, betűhív formában. Legtöbbször viszonylag részletes tájékoztatást kapunk a kérdéses hely természeti jellegéről, környezetéről, illetőleg történetéről is: a településnevek esetében megismerhetjük a településsé alakulás körülményeit, a közigazgatási jelleg változását stb. Ez a gondos történeti elemzés a területi monográfiákban kialakult módszert tükrözi, s többnyire névtani tekintetben is fontos, figyelembe veendő körülményeket emel ki a névviselő objektumok történetéből. A névcikkek névtörténeti része, amely a nevek keletkezését és változását mutatja be, általában nem is válik el élesen az objektumtörténeti leírástól. Az adatok mellett és a szövegben hivatkozások nem szerepelnek, a forrásokat és a legfontosabb irodalmat tipográfiaiilag is határozottan elkülönítve a névcikk végén találjuk meg.

A névcikkekről megállapítható, hogy a helynév-etimológiai szótárak általános gyakorlatához képest jóval terjedelmesebbek: a SuomPaik.-ban oldalanként átlagosan 6–7 névcikk szerepel, ami – tekintve a könyv A/4-es formátumát és viszonylag kis betűméretét – nagyjából ezer karakternyi egységeket jelent. A terjedelmet illetően persze igen nagy különbségek mutatkoznak: a 4–5 sorosak mellett vannak olyan névcikkek is, amelyek a kéthasábos oldalnak több mint a felét is elfoglalják. A részletező bemutatást nemcsak a kérdéses név fontossága magyarázhatja, mint pl. a *Suomi, Finland, Lappi, Satakunta* (tartománynév) esetében, hanem más szempontok is: a fentiekkel csaknem azonos terjedelemben tárgyalja a szótár a közép-finnországi *Laukaa* település vagy Vammala *Sastamala* városrészének a nevét is. A névcikkekben szereplő bőséges információ közérthető, mondhatni olvasmányos megfogalmazásban jelenik meg a megcélzott nagyközönség

igényeinek megfelelően, mindvégig szem előtt tartva azonban a tudományos pontosság és igényesség követelményeit.

A szakszerűség a névfejtések módszertanában mutatkozik meg legközvetlenebb módon. A nevek magyarázatának alapját az a névszemlélet adja, amely elsősorban EERO KIVINIEMI munkásságához kapcsolódóan a finnországi névkutatást az 1970-es évektől kezdődően meghatározza. Ez az iskola olyan névelemzési modellt dolgozott ki, amelynek alapja a helynevek funkcionális-szemantikai szerkezetének leírása, s a nevek keletkezését és változását is szerkezeti jegyek segítségével jellemzi. Az a hangtörténeti beállítottság, amely a magyar névetimológiát alapvetően meghatározza, a finn etimológiai vizsgálatokban kevésbé van előtérben. Sokkal nagyobb hangsúlyt kap ezzel szemben a magyarázatokban a nevek rendszertani meghatározottsága: a modern finn helynév-etimológia lényegében véve modellalapú névfejtés, amely az egyes neveket minták megvalósulásaként interpretálja, s ehhez legfőbb bizonyítékként és támaszként az analóg névpéldák szolgálnak.

E szemléletből következik, hogy a nevek magyarázatában a finnországi kutatók a közvetlen névkörnyezetre megkülönböztetett figyelmet fordítanak. Egy-egy név történetét nemcsak a saját adataival igyekeznek megvilágítani, hanem a vele területileg és nyelviileg összefüggő nevek egész sorával is. A közép-finnországi *Jyväskylä* város nevének utótagja a *kylä* 'falu' jelentésű települést jelölő szó, az előtag pedig a *jyvä* 'mag' főnévvel van kapcsolatban, de nem közvetlenül, mivel a településnév a középkorból adatható *Jyväsjoki* és *Jyväsjärvi* víznevekre (*joki* 'folyó', *järvi* 'tó') vezethető vissza, amelyek első névrésze az ottani irtásföldek termékenységére utalt. A név előtagjába a -s szerkezeti változás útján került be, s ebből magyarázható a település régebbi *Jyvä*s és ma is használatos *Jyväskylä* alakja is. Ugyanilyen gondos adatolás jellemzi a jóval kisebb jelentőségű települések névmagyarázatait is: az Észak-Savo tartománybeli *Akonpohja* öböl és falu neveként fordul elő, előtagja az *akka* 'öregasszony' genitívuszi *akan* alakjának nyelvjárási változata, a *pohja* utótag 'fenék, alj' jelentésű. A falunév nyilvánvalóan az öböl nevéből való, de a környezetében azonos előtaggal álló számos természeti név egymáshoz való viszonyát már nem egyszerű meghatározni: *Akonvesi* ('-víz'), *Akonlampi* ('-öböl'), *Akonsaari* ('-sziget'), *Akonmäki* ('-domb').

Az ezekhez hasonlóan, természeti névből alakult településnevek száma és aránya a névfajtán belül Finnországban igen magas – legalábbis a névtípus magyar nyelvterületen mutatkozó gyakoriságához viszonyítva –, ami részben a sajátos településszerkezettel, részben az ezzel összefüggő társadalomtörténeti háttérrel magyarázható. A faluvá, várossá formálódás gyakran csak egy-kétszáz évvel ezelőtt történt meg, olyan időszakban tehát, amikor a névanyag már történeti forrásokból is gazdagon dokumentálható. A finnországi helynevek ugyanis a 13. századtól kezdve fordulnak elő írott emlékekben, jelentősebb számban azonban csak a 16. századtól adathatók (vö. AINIALA et al. 2008: 114–9). A természeti nevekből származó településnevek névháttére tehát igen gyakran a forrásokban is kimutatható, s így a névalakulás folyamatát közvetlenül is jól lehet vizsgálni. Ezeknek a körülményeknek is köszönhető, hogy a finnországi névkutatók e fontos névtípust nagy figyelemben részesítették, ami a magyar helynevekkel foglalkozó szakemberek számára is tanulságos lehet, mivel nálunk az ilyen nevek eddig jóval szerényebb figyelmet kaptak. E névalakulási folyamat alaposabb tanulmányozása pedig a helynevek két nagy csoportjának, a természeti és a műveltségi neveknek a bonyolult kapcsolatrendszerét is segítené mélyebben megvilágítani.

5. Az olyan nevek, amelyek azonos helyen természeti névként és településnévként egyaránt használatosak, értelemszerűen egy címszó alá kerültek a szótárban, és a név denotációjának leírásában szerepel ez a többféle értelem. Az azonosnevről, másfelől pedig a többnevről azonban számos változata létezik, ami a nevek névcikkekbe rendezését komolyan megnehezíti. A szerkesztők számára láthatóan nem kis gondot okozott, hogy a különböző helyeket jelölő azonos alakú neveket egy vagy több címszó alá rendeljék-e, s ugyanígy: hogyan járjanak el ugyanannak a helynek a többféle nyelvben megjelenő megnevezéseivel. Sajnálatos, hogy az előszóban erről a kérdésről egyáltalán nem esik szó.

Az alakilag azonos nevek előfordulnak közös címszó alatt sorszámmal elkülönítve (úgy, mint a közszavakat tárgyaló szótárakban a többjelentésű szavak), de megtalálhatók külön szócikkekbe sorolva is (úgy, mint a homonimák), sőt a kétfajta eljárás ötvöztetésére is találunk példákat. Többnyire közös névcikkben szerepelnek azok a nevek, amelyek azonos eredetűek: ilyen mind az öt *Huttula*, amely *Huttunen* nevű lakóiról kapta nevét, ilyen a három *Auvila*, amely az *Auvinen* családnévből való, és a három svéd nevű *Antböle* is, amely egy személynév és a svéd *böle* 'falú' összetételéből alakult. A *Hämeenlinna* egy város és ennek vára nevéként szerepel a szótárban, s noha nyilvánvaló az összetartozásuk, mégis külön címszavak alá kerültek, amit esetleg a vár történeti jelentősége magyarázhat. Külön névcikkben szerepelnek azok a nevek, amelyek teljesen eltérő módon alakultak: a lappföldi *Laanila* hegy neve inari lapp szóból származik, az ugyanilyen nevű oului városrész viszont a *Laaninen* családnévből való. A *Halla* kainui háznev egy ugyanilyen alakú 'fagy' jelentésű szóra vezethető vissza, a tengerparti *Halla* sziget neve viszont a svédből származó *halla* 'málna' szóból ered. Külön címszó alatt szerepel a két *Kärsämäki* név is: Turku városrésze a *kärsä* 'orr(mány)' és a *mäki* 'domb' összetételéből alakult, az észak-pohjanmaai településnév viszont eredetileg *Kärsämä* alakú volt, a *kärsä* szóhoz a *-mä* képző járult, s ez csak később, analogikusan vált *mäki*-vé. A *Lappi* Lappföld finn nevéként, egy Satakunta tartománybeli település és Tampere városrészének nevéként három névcikkben szerepel a szótárban, mivel az egyes esetekben – noha mindhárom név azonos szóra megy vissza – a konkrét névadási motívum más és más lehetett, azaz a három névhez eltérő településtörténeti háttér tartozik. Hasonló megfelelést mutat a két *Lapinlahti* és a két *Alppila* név is. Ugyancsak két-két címszó alatt szerepel a két *Akonpohja*, *Malmi* és *Tevaniemi* is, bár ezek eredetében a névmagyarázat szerint lényeges különbség nem mutatkozik, s így a megfelelő névcikkek összevonása nemcsak helytakarékosabb, hanem információgazdagabb megoldás is lett volna. A *Riutta* nevek három névcikkben szerepelnek; az elsőben 3, a másodikban 2 hely külön számozással van megemlítve. A 12 *Pyhäjärvi* ugyancsak három címszó alatt áll, a harmadik névcikkben 10 különböző hely nevéként. Az olvasó számára ezek a megoldások nemigen fejthetők fel, még akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy a megfelelő névcikkeket néha azonos, néha különböző szerzők jegyzik. A fentiekkel kapcsolatban megjegyzendő egyébként, hogy a finn településnevek körében nem ritka az azonosnevről, mivel a hivatalos névhasználat sem törekszik feltétlenül a különböző közigazgatási egységek területén fekvő egyező névalakok elkülönítésére úgy, ahogyan az például a magyarországi gyakorlatban megvalósul.

Az azonos vagy különböző névcikkbe történő sorolás gondja az egyes helyek különböző nyelvű megnevezéseivel kapcsolatban is felmerül, a szerkesztők az ilyen esetekben kétféle megoldást alkalmaztak. Ha a két név nyelvi története szoros kapcsolatban van egymással, a nevek közös címszó alá kerültek. Így tárgyalja a könyv a finn főváros

Helsinki nevét, amely a svéd *Helsingfors*-ból származik, vagy a tengerparti *Fredrikshamn* település svéd és finn *Hamina* nevét: a svéd megnevezés I. Frederik (Frigyes) király nevéből és a svéd *hamn* 'kikötő' szóból alakult, a finn név pedig e településnév utótagjának módosulásával jött létre. Egy névcikkben szerepel a lappföldi *Hammastunturi* hegy finn neve ('fog + hegy') az ugyanilyen jelentésszerkezetű lapp eredetijével, amelyből a finn alak tükörfordítással keletkezett. Arra is van példa, hogy az ilyen finnesítés nem volt sikeres, mivel a finn változat nem terjedt el: a svéd *Gumböle* mellé a finn *Kumpyöli* változatot alkották meg, ám ezt sem a hivatalos, sem a mindennapi nyelvhasználat nem fogadta be.

Az olyan különböző nyelvű névpárok esetében, ahol a nevek eredete egymástól független, a nevek tárgyalását külön névcikkekben találjuk. A régi finn főváros, *Turku* neve egy óorosz eredetű 'vásár' jelentésű régi finn szóból származik, a svéd *Åbo* pedig az *å* 'folyó' és egy régi svéd *bo* 'lakóhely, ház' összetétele. A tengerparti *Kokkola* finn neve a 'sas' jelentésű szóból *-la* helynévképzővel alakult, svéd megfelelője, a *Gamlakarleby* viszont három lexémát is tartalmaz: *gamlä* 'öreg', *Karle* 'személynév', *by* 'falu'. A dzsesszfesztiváljáról nálunk is sokak által ismert *Pori* svéd neve *Björneborg*, amelynek előtagja többféleképpen is magyarázható, a *borg* pedig 'város'-t jelent. A név utótagjának az átalakításával keletkezett a *Pori* név, ahhoz hasonlóan tehát, ahogyan – mint fentebb láttuk – *Hamina* neve is; ez utóbbi és svéd megfelelője a *Pori*-tól eltérően mégis külön címszó alá került.

6. A többnyelvűség, az egyes finnországi nyelvek névrendszereinek az érintkezése a szótár tanúsága szerint igen sok néven rajta hagyta a nyomát. A fenti példák is több típusát jelzik ennek a gazdag jelenségcsoportnak a hangtani adaptációktól a tükörfordításokig. Igen érdekes megnyilatkozása ennek a kölcsönhatásnak az átvétellel együtt vagy azt követően megvalósuló rezemantizáció, amelynek során a befogadó nyelvben új szemantikai tartalom rendelődik hozzá a név egyes szegmentumaihoz. Helsinki egyik ismert, félszigeten fekvő városrészét svédül *Skatudden*-nek nevezik, ami a *skata* 'félsziget' és az *udden* 'vminek a hegye, csúcsa' szavak összetétele. A hangzásbeli hasonlóság alapján a név elejét a finn névhasználók a *kataja* 'borókafenyő' szóval kapcsolták össze, s ehhez toldották hozzá a félsziget csúcsának jelölésére a *nokka* 'csőr, orr' elemet. *Elimäki* falu neve eredetileg a mellette fekvő tavat jelölte *Elimä* formában, amely lapp eredetű, s az *alimus* 'felső' szóból származik. A finnben a név végét azonban a *mäki* 'domb' szóval azonosították, s így vált a település nevévé.

A finnországi kisebbségi nyelvek helyneveinek elhelyezkedését külön térképek mutatják a könyv elején álló egyik tanulmányban, TONI SUUTARI írásában (12–3). Svéd nevek a déli és a nyugati tengerparton keskeny sávban használatosak, svéd és finn nevek együtt pedig ezen a területen a nyelvhatáron, illetve az itteni nagyobb településeken, de svéd nevek elszórtan az ország belsejében is előfordulnak. Az északi lapp, az inari lapp és a kolta lapp helynevek az ország legészakibb csücskében, egymást területi szempontból kiegészítve fordulnak elő, ennek déli sávjában ugyancsak finn nevekkal együtt. (A SuomPaik. lapp neveinek részletes elemzését l. KERESZTES LÁSZLÓNAK a könyvről írott ismertetésében: KERESZTES 2008.) A fenti nyelvek mellett néhány esetben orosz hatás is megmutatkozik a finnországi helynévanyagban: Kainuu tartomány *Kajaani* városának a finn neve *Kainuu* orosz nyelvű *Kajánij* alakjából való, a Délkelet-Finnországban fekvő Kotka szigeterődjét

pedig *Fort Slava*-ként ismerik; ebben a *slava* az orosz 'dicsőség' szóval azonos, s ennek felel meg a hely finnesített *Kunnia* neve is.

A finnországi helynevek, különösképpen a településnevek körében igen gyakori az a típus, amely személynévből alakult. Leginkább a *-la/-lä* helynévképző segítségével keletkeztek az ilyen nevek, de a személynév gyakran kapcsolódott össze földrajzi köznévvvel is. Vannak azonban olyan helynevek is, amelyek alakilag azonosak valamely személynévvvel. Ezek között több olyan település neve található, amelyet az alapítója magáról vagy egy hozzá közel álló személyről nevezett el. Pietari (Per) Brahe, Finnország svéd kormányzója a 17. században saját nevét adta az általa alapított városnak, amely svédül a *Brahestad* nevet viselte, ennek finn hangtani adaptációja pedig *Raahe* lett. Ugyanő a felesége vagy a svéd királynő tiszteletére egy másik alapításának a *Kristinestad* nevet adta, amely finn tükörfordításban a *Kristinakaupunki* ('Krisztinaváros') nevet viseli, de helyben használatos a *Kristiina* forma is. *Vaasa* (svédül *Vasa*) a svéd királyi család után a 17. század elején kapta nevét, *Loviisa*-t pedig Lovisa Ulrika királynőről a 18. század közepén nevezték el. E körben – a személynévvvel azonos alakú településnevek között – azonban nemcsak emlékéllítő szerepű nevek említhetők meg, hanem olyanok is, mint a *Martti* településnév vagy Jyväskylä városrésze, a *Mäki-Matti*, amely újabban keletkezett, és egy *Matti* nevű lakójának a nevét viseli a domb mögötti lakóhelyére utaló ragadványnevével együtt. Nemigen ismert az sem, hogy Finnországban templomcíméből alakult településnevek is vannak, pedig Délnyugat-Finnországban több ilyen is található, egészen a 13. századból eredeztethetően: *Maaria* Szűz Mária, *Kaarina* Szent Katalin, *Marttila* Szent Márton, *Pertteli* Szent Bertalan nevének finn megfelelőjéből való. A kelet-finnországi *Mikkeli* Szent Mihály tiszteletére emelt templomáról kapta a svédben ma is használt *St. Michel* nevét, ebből való a mai finn névalak.

A viszonylag zárt finnországi helynévállományba belekerültek azonban – többnyire metaforikus értelemben – távoli helyek nevei is. Hasonló típusú nevek nálunk is találhatók, de e nevek jellegét is az elnevezést felhasználó nép sajátos történelmi viszonyai határozzák meg. A 19–20. század fordulóján, amikor Finnország Oroszország része volt, Tamperében és Turkuban egy-egy újonnan létesült munkásnegyednek *Amuri*-nak, illetve *Port Arthur*-nak nevezték el, mivel a telepesek az idő tájt kezdték benépesíteni a távolkeleti Amur folyó vidékét, illetve az orosz–japán háborúban az oroszok akkoriban veszítették el fontos mandzsúriai hadikikötőjüket. A számos *Amerikka* név pedig leginkább az Amerikába történő kivándorlással összefüggésben keletkezett. Lahti egyik városrészét azért nevezték el *Venetsia*-nak ('Velence'), mert árvizes területre épült, egy természetvédelmi terület pedig még a 19. században a *Sveitsi* ('Svájc') nevet kapta dombos-hegyes jellege miatt. A bibliai helynevek újbóli felhasználása sem ritka ugyanúgy, mint nálunk: az országban számos *Kaanaa* ('Kánaán'), *Kapernaumi* ('Kafarnaum'), továbbá *Egypti* ('Egyiptom'), *Jerikko*, *Jordan* található.

A 19. századi romantikus szemlélet antikvitásélménye és a görög szabadságharc iránti lelkesedés motiválta az *Arkadia* és a *Hesperia* neveket, amelyek akkoriban üdül-területekként kapták nevüket, ma már azonban Helsinki városrészei. Ugyanilyen eredetű név az *Arabia* is, amelynek a területén később a híres porcelán- és fajanszüzem létesült. E nevet a Finnország iránt érdeklődők inkább márkanévként ismerik csakúgy, mint a híres *Iittala* üvegárukét is, amelyek egy hámei település nevét viselik. Kedvelt finn vodkamárka a *Koskenkorva*, amelyet a hasonló nevű területen épült gyárban készítenek. Alighanem a világon az egyik legismertebb márkanév napjainkban a *Nokia*, ami egy Tamperéhez közeli

kisváros nevéből való. Településnévként is másodlagos azonban, mert korábban víznév volt, amely egy prémes állatnak, a nyusznak a finn megnevezéséből alakult. Az 1860-as évektől aztán a víz mellett épült fafeldolgozó üzem neve lett, ami egy évszázad múltán is még a papír- és gumigyártásról volt ismert. A magyar gyerekek közül is egyre többen tudják, hogy a finnországi Mikulás, Joulupukki lakóhelye a *Korvatunturi* nevű hegy, amely a kolta lappból fordított finn név, és szó szerint 'fül-hegy'-et jelent, mivel a hegy két kiemelkedése állatok fülére emlékeztet. A magyarok számára kellemes emlékeket – köztük 16 aranyérmet – felidéző nevek is belekerültek a szótárba, mint például az *Olympiakylä*, *Olympiastadion* és *Olympialaituri* ('olimpiai falu', 'stadion' és 'kikötő').

A szótárba olyan újabb neveket is felvettek a szerkesztők, amelyek névversenyek eredményeképpen születtek. Így kapta a nevét Espoo várostervezési szempontból világhírűvé lett városrésze, *Tapiola*: ez az erdőben épült lakónegyed a finn mitológiában szereplő erdők királyának az országáról nyerte a megnevezését. A tamperei *Kaleva* városrész nevét a finn népi eposz, a Kalevala ihlette, Jyväskylä egyetemi faluját ugyancsak névverseny alapján nevezték el *Kortepohja*-nak ('zsurló + alj, fenék'), két közeli hely, a *Kortesuo* és a *Rautpohja* egy-egy névrészből összeállítva az új megnevezést. Ezek a példák is mutatják, hogy a Finnországban nem ritkán megrendezett névpályázatokon, névversenyeken többnyire ugyanazok az elvek diadalmaskodnak – bizonyítva a finnek magas szintű névkultúráját –, mint amelyek a finn névtervezésnek is az alapját jelentik: a hagyományokhoz való minél erősebb kapcsolódás és a kommunikációban való egyértelmű és könnyű használhatóság. A finnországi törvények szerint egy-egy újonnan beépítendő terület helyneveit már akkor meg kell tervezni, amikor a rá vonatkozó rendezési tervek elkészülnek. Így fordulhatott elő, hogy a *Temppeliaukio* 'Templom tér' már évtizedekkel korábban annak a kis térnek a nevéként funkcionált, ahol később a világhírűvé lett sziklába vájt templomot felépítették (ami viszont a térről kapta közhasználatú nevét: *Temppeliaukion kirkko* 'Templom téri templom').

A magyarok – akár tudnak valamelyest finnül, akár nem – többnyire úgy ítélik meg, hogy a finn nyelvben igen sok hosszú szó található (ennek a benyomásnak bizonyára sokféle összetevője van). Igaz lehet-e ez a megállapítás a finn helynevekre is? A már említett alaptérképek névanyagát vizsgálva a kutatók azt találták, hogy a finn nevek átlagosan 10 karakter hosszúságúak ugyanúgy, mint a finnországi svéd helynevek, az itteni lapp nevek viszont valamivel hosszabbak: átlagosan 12-13 karakterből állnak (12). Valóban vannak a nevek között terjedelmesebbnek tűnők is: *Kyynäspäänniemi* 'könyök + fél-sziget', *Kruunuvuorenselkä* 'korona + hegy + hát' (nyílt tengervíz jelölőjeként), *Peuranampumapää* 'rénszarvas + lövés + fej/fő' (lapp név finn fordításaként), de előfordul olyan is, mint az egyetlen hangból álló *Ii* településnév, amely az *Iijoki* 'Ii + folyó' torkolatánál fekszik (a név talán egy 'éjszaka' jelentésű lapp szóval hozható összefüggésbe). A rövidítésre való törekvés azonban jellemzi a beszélt nyelvet is: *Uusikaupunki* 'új + város' neve például *Uki* formában is használatos, *Helsinki* pedig a szlengben *Hesä*-ként szerepel (ez utóbbi alakot azonban nem találjuk meg a könyvben).

7. A SuomPaik. a helynevek mellett az ezekben utótagként álló, helyfajta jelölő leggyakoribb szavakat, azaz földrajzi közneveket is felvette a névcikkei közé. A könyvben bemutatott 93 szó legnagyobb része finn nyelvű, kevesebb svéd és néhány lapp elem is található azonban közöttük. Ezek a szócikkek nemcsak azért hasznosak, mert gazdag információjukkal a szótár megfelelő helyneveinek magyarázatát további ismeretekkel

bővítik, hanem önmagukban is igen tanulságosak. Az egyes szavaknál megtaláljuk a különböző jelentéseiket, a szerzők tárgyalják azt is, hogy az egyes névfajtákban milyen arányban fordulnak elő, majd a már említett országos alaptérképek nyolcszázszáz névanyaga alapján felsorolják az adott szót tartalmazó leggyakoribb neveket, de emellett gyakran az egyedi előfordulásukat is. A földrajzi köznevek etimológiai eredetéről többnyire nem kapunk tájékoztatást, ha azonban a szó története a három finnországi nyelv közötti kölcsönzéssel magyarázható, akkor ezt is megismerhetjük a szócikkből. A szócikkek bemutatják emellett a szavak szóföldrajzi elterjedtségét is; ez utóbbit az esetek mintegy kétharmad részében térképen megjelenítve is tanulmányozhatjuk. A térképeken az egyes földrajzi közneveknek a helynevekben való előfordulását egy-egy kis ponttal megjelölve láthatjuk az alaptérképek névanyaga alapján. A *maa* 'föld(terület), mező stb.' például több mint tízezer névben fordul elő: az ország egész területén szerepel, de Közép- és Kelet-Finnországban valamivel ritkábban. A *jänk(k)ä* 'mocsár' szinte kizárólag Lappföldön él (3000 névben), amit az magyaráz, hogy a finnbe lapp jövevényszóként került be. A *nummi* 'száraz, homokos föld' viszonylag kis területen használatos Délnyugat-Finnországban (alig több mint félszáz névben), szemben az ugyanilyen jelentésű *kangas* szóval, amely 27 000 névnek alkotórésze, lényegében az egész országban, kivéve Lappföldön és ott, ahol a *nummi* szerepel. Hosszan lehetne ezeket a térképeket elemezni, az azonban minden kétséget kizáróan megállapítható a több mint hatvan ábra alapján is, hogy a földrajzi köznevek csoportja alighanem minden más szócsoporthoz képest sokkal inkább a szóföldrajzi jellegű vizsgálatokra.

A SuomPaik. nemcsak szóföldrajzi térképeket tartalmaz, hanem mintegy kétszáz, különböző korból származó, sokféle céllal készült térképet is közöl. Ezek sem csupán szemet gyönyörködtető, kalandozásra készítő illusztrációk azonban (annak is messze menően alkalmasak persze), hanem igen gyakran a nevek kialakulását, történetét megvilágító adalékok vagy éppen fontos névtörténeti adatokat tartalmazó források. A *Kaidon-selkä* nagyobb nyíltvizet (*selkä* 'hát') jelöl a Nagy-Saimaa tavon, előtagja a *Kaito* sziget nevéből való, amely viszont – a térkép ezt szemléletesen mutatja – egykori keskeny, hosszú alakjáról kapta a nevét. A térkép tanúsága szerint a lappföldi *Kaikumuora* egy fontos, keskeny vízi út, amelynek eredeti lapp neve éppen ezt a tulajdonságot fejezi ki. A Helsinki-ben lévő *Hanasaari* előtagja a svéd *hane* 'kakas' szóból való (az utótag finnül 'sziget'-et jelent), a térképen pedig az is jól látható, hogy hozzá közel fekszik egy kisebb sziget, aminek viszont *Kana* 'tyúk' a neve (az efféle névadási mód – magyarul indukciós névadásnak mondhatnánk – egyébként a finnben sem túl gyakori). A szótárban egyes névvisező helyekről fotók is szerepelnek; ezek többnyire ugyancsak szemléletesen ábrázolják a megfelelő objektum névadó vonásait, mint például a *Hiukka* 'finom homok' nevű helyről készült kép, amely vonzóan homokos partszakaszt ábrázol. Csaknem félszáz település-címer is belekerült a kötetbe, mint például *Ruokolahti*-é 'nádas öböl', amely hullámszerűen három tő nádat ábrázol, vagy a már említett *Nokiá*-é, amelyen nyuszot látható. A fentiekben kívül találunk képeket az egyes helyeknek nevet adó személyekről, állatokról és növényekről, de emellett régi újságrészeket, menetrendből való oldalak, útjelző táblák, pecsétek stb. is segítenek megérteni az egyes nevekhez fűzött magyarázatokat.

8. A SuomPaik. rendkívül színes összegző képet nyújt a finnországi helynevekről, s ezzel együtt összefoglalja az e területen elért történeti-etimológiai kutatások eredményeit is. A szerzők és a szerkesztők az egyes névmagyarázatokban is jelzik, hogy ezt

az összegzést korántsem tekintik teljesnek és lezártnak, hiszen a nevek keletkezésének megvilágításában igen gyakran nem foglalnak egyértelműen állást, hanem több lehetőséget, elképzelést is felvetnek, sőt számos esetben egyes nevekről mint teljesen felfejthetetlen, ismeretlen eredetű nyelvi elemekről szólnak. A szerkesztők az előszóban határozottan megfogalmazzák azt a reményüket is, hogy könyvük meg fogja pezsdtíteni a finnországi helynév-etimológiai kutatásokat. Ezt a várakozást megalapozottá teszik más nyelvek tapasztalatai, többek között a magyaré is: KISS LAJOS „Földrajzi nevek etimológiai szótára” (1988) című munkája ugyanis kétségkívül újabb lendületet adott az egész magyar onomasztikának. A „Suomalainen paikannimikirja” emellett bizonyára tovább emeli az amúgy is igen magas szintű finnországi általános névkultúrát is.

Hivatkozott irodalom

- AIKIO, ANTE 2008. The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland. *Onomastica Uralica* 4: 159–97.
- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA 2008. *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Helsinki.
- ALANEN, TIMO 2004. *Someron ja Tammelan vanhin asutusnimistö: nimistön vakiintumisen aika*. Somero.
- HOFFMANN ISTVÁN 1983. Helynévkutatás Finnországban. *Magyar Nyelvjárások* 25: 79–90.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. Terhi Ainiala – Minna Saarelma – Paula Sjöblom: *Nimistöntutkimuksen perusteet* [A névkutatás alapjai]. *Magyar Nyelvjárások* 46: 217–25.
- KEPSU, SAULO 1981. *Pohjois-Kymenlaakson kylännimet*. Helsinki.
- KERESZTES LÁSZLÓ 2008. Sirkka Paikkala (päätoim.): *Suomalainen paikannimikirja*. *Folia Uralica Debreceniensia* 15: 188–201.
- KIVINIEMI, EERO 1990. *Perustietoa paikannimistä*. Helsinki.
- LEHIKONEN, LAILA 1988. *Kirvun talonnimet: karjalaisen talonnimisysteemin kuvaus*. Helsinki.
- NISSILÄ, VILJO 1939. *Vuoksen paikannimistö*. 1. Helsinki.
- NISSILÄ, VILJO 1970. *Das finnische Namenarchiv als Sammel-, Sprachpflege- und Forschungszentrum*. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások II. névtudományi konferencia 1969*. *NytdÉrt.* 70. Budapest. 32–5.
- NISSILÄ, VILJO 1975. *Suomen Karjalan nimistö*. Joensuu.
- NYIRKOS ISTVÁN 1997. A finn névkutatásról. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 491–8.
- PITKÄNEN, RITVA LIISA 1985. *Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö*. Helsinki.
- VAHTOLA, JOUKO 1980. *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty*. Rovaniemi.
- ZILLIACUS, KURT 1966. *Ortnamnen i Houtskär*. Helsingfors.

HOFFMANN ISTVÁN

NAMES IN MULTI-LINGUAL, MULTI-CULTURAL AND MULTI-ETHNIC CONTACT

[Nevek többnyelvű, többkultúrájú és többnemzetiségű környezetben]

A XXIII. International Congress of Onomastic Sciences előadásai

2008. augusztus 17–22.

Szerkesztette: WOLFGANG AHRENS – SHEILA EMBLETON – ANDRÉ LAPIERRE

York University, Toronto, Kanada, 2009. 1111 lap

<http://pi.library.yorku.ca/dspace/handle/10315/2901>

A 2008 augusztusában huszonharmadszor, kanadai helyszínen másodszor megrendezett kongresszuson mintegy 180 résztvevő vett részt 37 országból, Kanadától Új-Zélandig, Svédországtól Ománon át Dél-Afrikáig. Az elhangzott 160, a nevek többnyelvű, többnemzetiségű kultúrákban megjelenő használatát, változásait taglaló angol, német, francia vagy spanyol nyelvű előadásból 118-nak az írott változata olvasható a szerzők szerinti betűrendben szerkesztett 2009-es kötetben.

Személynevekkel 41 tanulmány foglalkozik. Ezek közül több a bevándorlók és a kisebbségek névviselési-névváltoztatási hagyományairól szól (G. RODRÍGUEZ, B. CZOPEK-KOPCIUCH: Németország; D. DECHIEF: Kanada; E. S. BRAMWELL: Skócia; E. D. LAWSON és Z. S. ZAVYALOVA: nyugat-szibériai tatárság; P. W. MATTHEWS: új-zélandi maorik; O. FELECAN: romániai ukránok); és ide kapcsolható K. A. DUCHAJ és J. NTIHIRAGEZA írása is a Tanzániában élő burundi menekültek névmegtartásáról és névcseréjéről. Történeti perspektívából tekint a kisebbségi lét névtani kérdéseire X. TOMÁS ARIAS és J. A. SAURA RAMI (szefárd zsidók neve Aragóniában), L. BECKER (zsidók Navarrában a középkorban), A. SCHORR (görög nevek a Meroving- és Karoling-kori Galliában), C. JOCHUM-GODGLÜCK (akkulturáció a népvándorlás kori Római Birodalomban), P. BALODIS (lív eredetű nevek a litvánban), D. HAMIDOVIC (a kumráni lakosság hellenizációjának foka a feliratok tanúsága szerint).

FARKAS TAMÁS egyik tanulmányában a magyarországi kisebbségek idegen nevének használatát, valamint a nevek és viselőik asszimilációjának folyamatát vizsgálja a domináns magyar nyelvi és kulturális közegben, s kitér arra is, hogy az eredetileg idegen családnevek és változásaik hogyan befolyásolják a magyar családnévrendszer struktúráját. FARKAS másik írásában a magyarországi zsidó családnév-változtatásokkal foglalkozik. Viccek, kérvények, propagandaszövegek stb. alapján dolgozza fel a szociális, történelmi, politikai és ideológiai hátteret, és mutatja be a névváltoztatások jellemzőit, a zsidó nevek eredetét, jelképi szerepét és azokat az okokat, amelyek a családnév-változtatást a zsidóságra olyan jellemzővé tették.

A kirgiz személyneveket mint a kulturális kód egységeit elemzi A. MAMAZHAKYPOVA ZHUMANAZAROVNA; P. VIKSTRAND a kereszténység előtt viselt skandináv nevek szakrális elemeit, M. JOALAI pedig a balti finn személynévi szuffixumokat és azok változását mutatja be.

Az osztrák családnevek szótárázásával és online közzétételével I. HAUSNER, a német családnevek térképes megjelenítésével K. DRÄGER és M. SCHMUCK foglalkozik. A holland

családnevek helyesírási jellegzetességeiről olvashatunk L. BROUWER írásában. L. HAGÄSEN a család- és keresztnévek rímelési és alliterációs lehetőségeit ógermán példákon vizsgálja.

Több írás is foglalkozik kifejezetten a keresztnéveket érintő kérdésekkel: olvashatunk az üzbégi keresztnévek kialakulásáról (B. IMONOVA – E. BEGMATOV), rigai közép-alnémet hívónevekről (R. SILINA-PINKE), egy mexikói város 20. századi keresztnévadási szokásairól (Y. G. LÓPEZ FRANCO), a máramarosi román nyelvjárási keresztnévekről és képzett formáikról (N. FELECAN), keresztnévek szociális erőforrásként való felfogásáról többnyelvű környezetben (E. ALDRIN), a keresztnéveknek a nemi egyenlőséghez való viszonyáról (E. BRYLLA), az osztálytermi használatról (N. PEPIN, S. K. WRIGHT) vagy arról, hogyan vesztett fokozatosan népszerűségéből a 19. századi Észtországból a (nagy)szülők vagy a keresztszülők nevének átörökítése (A. HUSSAR).

Egyéb személynévi témák a kötetben: San Fratelló-i Szent Benedek nevének alakulása három kontinensen (A. DELL’AIRA), Umberto Agnelli megnevezései az olasz médiában (J. KUHN), román politikusok említései a posztkommunista érában (D. FELECAN – O. FELECAN), a származás jelölése a 15. századi Stockholmban (L. RYMAN), svéd ragadványnevek egy város középkori bírósági jegyzőkönyveiben (A. SUNDSTRÖM), valamint az 1870–1890 közötti svéd írói névhasználat (S. ENTZENBERGER).

Az **irodalmi névadás** négy írásnak központi témája. H. BARRY Charlotte Brontë, G. SMITH pedig Shakespeare hőseinek nevét veszi górcső alá. A. PIEMONTE a név és a végzet kapcsolatát elemzi különböző művészeti alkotások esettanulmányain keresztül, míg R. KVAŠYTĚ a Yann Martel „Pi élete” című művének litván változatában található névfordításokat vizsgálja.

A kötet tanulmányainak fele szól **helynévi** kérdésekről. Ezek közül több a különböző államok őslakosságának, illetve kisebbségeinek helynévadási szokásait és az azokhoz kapcsolódó sztenderdizációs problémákat részletezi (I. D. CLARK, M. WALSH: Ausztrália; A. KAGAMI: Japán; A. LAPIERRE, L. PEPLINSKI, S. THUNDERBIRD: Kanada; K. R. HELANDER: Norvégia; L. DEHLIN, L. NILSSON: Svédország; A. LEINO: Finnország). H. KERFOOT az ontariói névbizottság sztenderdizációs munkájának elmúlt tíz évét összegzi.

A morvaországi és sziléziai helynevek szótári projektjeiről, azok eredményeiről számol be M. ŠÍPKOVÁ, valamint L. ČIŽMÁROVÁ. Idegen eredetű cseh helyneveket mint a közép-európai kulturális kapcsolatok tanúit elemzi M. HARVALÍK, C. ZSCHIESCHANG pedig az Elba felső vidékének helyneveit és népcsoportjait mutatja be.

Az urbánus nevek és a multikulturalitás összefüggéseit tárgyalja R. ESKELINEN és S. NYSTRÖM, P. PÁLL pedig két észak város többnyelvű utcaneveinek történetébe enged bepillantást. A helyneveknek (illetve azok egy csoportjának) identitásképző funkcióját mutatják be T. AINALA, B. HELLELAND és I. ŠERHEIM tanulmányai. G. PUZEY Európa több pontjáról hoz példákat arra, hogy a kisebbségi helynevek használatát hol lehetőségként, hol fenyegetésként élik meg. P. JORDAN pedig az autópályák és főútvonalak útjelző tábláin feltüntetett belső és külső helynévi megjelenítés közép-európai gyakorlatát vázolja fel, míg R. REINSMA az összeolvadó holland települések névalkotási preferenciáit tekinti át.

A földrajzi felfedezések korához kapcsolódó tanulmányokban C. WEYERS baszk nyomok után kutat Kanada partvidéki elnevezéseiben, F. ORMELING pedig a Kelet-indiai Társaság egyik 17. századi atlaszából gyűjti ki az Európához kapcsolódó neveket.

A többnyelvűségnek és a helyneveknek a kapcsolatával foglalkozik E. CASANOVA, R. COATES, A. COŞKUN, L. DIMITROVA-TODOROVA, J. NASH és T. F. SCHNEIDER, akik egy-egy ország vagy kisebb terület helyneveit elemzik.

J. AGERTZ az egyházi birtokba került svédországi helynevek névváltozását, B. FOSTER pedig az azerbajdzsáni Nagorno Karabakh egyes uralmak alatti különböző elnevezéseit taglalja. A Tirol környéki helynevek és a bányászat kapcsolatát részletezi Y. KATHREIN egy interdiszciplináris kutatás névtani részét bemutató előadásában, J. TORT I DONADA pedig Katalónia helyneveinek és a mediterrán mezőgazdaságnak az összefüggéseit mutatja be.

A szóbeliség, a beszédaktusok és a szleng helynevekre gyakorolt hatásával foglalkozik S. GENDRON, J. VUOLTEENAHE – T. AINIALA és E. DE STEFANI.

Egy-egy adott kifejezés helynévi megjelenését vizsgálja C. HOUGH (a *lady* angol és skót neveken), S. FRIDELL (az óangol *merestall* és ósvéd **marstall* mint egy északnyugati germán **maristallaz* összetétel és helynévelem megjelenési formái). P. TEMPAN az ír nevek topográfiai elemeinek relatív időrendjét kísérli meg felállítani. P. ŠTĚPÁN cseh helynevek szemantikai oppozícióit, O. MOLCHANOVA pedig a dél-szibériai folyónevekben megjelenő rész-egész viszonyt elemzi; R. M. KULLY a *Gutmann* és a *Bonhomme* német és francia helynév új értelmezését adja.

VINCZE LÁSZLÓ a magyarok által lakott Kárpát-medencei területen fellelhető német utcanevék kronológiai és tipológiai kérdéseiről szól. A rövid fogalom meghatározás után a vizsgált időszakot öt fázisra (862–1100, 1101–1242, 1243–1400, 1401–1500, 1500–1711) bontva hasonlítja össze a magyar és a német utcanévrendszert, és mutatja be a névtípusok változását.

GYÖRFFY ERZSÉBET a többnyelvű Kárpát-medencében fellelhető régi magyar folyónevek elemzése közben rámutat arra, hogy az átvett nevek sokkal nagyobb számban szerepelnek ebben a csoportban, mint a településnevek esetében. Ennek a jelenségnek az okai között említi, hogy a víznevek esetében a névadást és a névhasználatot elsősorban a kommunikációs szükséglet irányítja, míg más (pl. szociokulturális vagy politikai) tényezők kevésbé befolyásolják a névadást. A tanulmány végső célja az Árpád-kori víznevek etimológiai tipológiájának felállítása.

TÓTH VALÉRIA szintén a többnyelvű Kárpát-medence helyneveinek egy csoportját, a településneveket vizsgálja: a nevekben fellelhető különböző rétegek feltárását végzi. Emlékeztet arra, hogy honfoglaló őseink szláv népességet találtak e területen, így a helyneveiket már egy meglévő rendszerben alakították ki. Am a Kárpát-medence „népek találkozóhelye” lett az elkövetkező századokban, és a szláv, német, török, vallon, román népesség szintén hozzájárult a terület etnikai és nyelvi sokszínűségéhez, amely a helynevek rendszerén is lenyomatot hagyott.

A helynevek és a tárgynevek közötti átmenetet képeznek az épületnevek; P. K W TAN a szingapúri lakóépületnevekben megjelenő többnyelvűség kérdéseit boncolgatja.

Tárgyneveket három tanulmány vizsgál. B. NEETHLING a Dél-afrikai Köztársaságban nagy népszerűségnek örvendő egyedi rendszám táblák feliratait, W. AHRENS a Karib-térségben közlekedő taxik elnevezéseit, R. COATES pedig az 1846 előtt készült brit mozdonyok megnevezéseit gyűjtötte csokorba.

Növény-, állat-, esemény- és márkanevek mindössze egy-egy tanulmányban kerülnek előtérbe. M.-A. BEAULIEU botanikai megnevezések francia, angol és spanyol fordításait veti össze, K. LEIBRING a svédországi idegen eredetű állatneveket mutatja be. M. FALK a pihenés napjának, a szombatnak a *shabbat* szóból eredő, illetve attól eltérő elnevezéseit vizsgálja. Az olasz márkanevek termékspecifikus aspektusait tárja fel A. ZILG.

Néhány szerzőnél **többféle tulajdonnévtípus** is figyelmet kap. Személy- és helynevek határozottságának és határozatlanságának lehetőségeit vázolja fel W. VAN LANGENDONCK és M. L. O. VAN DE VELDE. Szintén e két csoport fonetikai és morfológiai változásait tárja fel S. LAÏNÉ a normandiai skandináv eredetű nevekben. Tulajdonnevek több típusának felsőoktatásbeli megjelenését elemzi V. TUZLUKOVA.

A. KOOPMAN a dél-afrikai **névtudomány** 20. századi történetét mutatja be plenáris előadásának írott változatában, a jelenlegi kutatási irányok mellett kitérve a legjelentősebb kutatók munkásságára, a Dél-afrikai Névtani Társaság és a Nomina Africana című (1987–) folyóirat működésére.

Két tanulmány is foglalkozik a **jelnyelvek és a nevek** kapcsolatával: az egyikben a siketek környezetében élők speciális jelnyelvi nevének alkotási módjai és funkciói (A.-K. RECK), a másikban az országnevek különböző jelnyelvi megjelenítési módjai (P. W. MATTHEWS – R. L. MCKEE – D. MCKEE) állnak a középpontban.

KOZMA JUDIT

WILLY VAN LANGENDONCK: THEORY AND TYPOLOGY OF PROPER NAMES

[A tulajdonnevek elmélete és tipológiája]

Trends in Linguistics. Studies and Monographs 168. Mouton de Gruyter,
Berlin–New York, 2007. 378 lap

1. A kötet a tulajdonnevek elméleti kérdéseinek nyelvészeti megalapozású, ugyanakkor interdiszciplináris vonatkozásokkal kiegészülő, rendszerező összefoglalása. Elsősorban szinkrón szempontú áttekintés, amely figyelmet fordít a diakroniára is. Figyelmének középpontjában a tulajdonnevek szemantikai és szintaktikai jellemzői, a névrendszertan és a kategorizáció kérdései, illetve a tulajdonnévi kategória mibenlétének és határainak feltárása állnak, utolsó nagy fejezete pedig a dimenzionális nyelvészeti megközelítések alkalmazhatóságát mutatja be. Elméleti kerete – a bevezetőben megfogalmazottak szerint is – kissé eklektikus; leginkább a kognitív nyelvészet, illetve a radikális konstrukciós nyelvtan megközelítésmódja inspirálta, de teret biztosít a formális nyelvészeti kritériumoknak is. Az elemzések során felhasznált névanyag angol, illetve holland (flamand) eredetű, olykor más európai nyelvekből vett példákkal kiegészülve.

2. Az első nagy fejezet (6–118) a tulajdonnevek referenciális-szemantikai és nominális státuszát vizsgálja. Sorra veszi és értékeli azokat a fontosabb elméleteket, amelyek a tulajdonnév meghatározására és referenciális értékének, szemantikájának leírására születtek. A klasszikusnak számító – MILLTŐL KRIPKÉIG és DONNELLANIG sorra vett – nyelvfilozófiai megközelítések mellett néhány kurrens nyelvészeti elméletet tárgyal, köztük a metalingvisztikai, a kognitív és a pragmatikai megközelítések bemutatásával.

A szerző kifejti, hogy a lényege szerint referenciális szerepű tulajdonnévnek vannak preszuppozicionális jelentéstartományai: kategoriális értelemben (a létezők mely osztályába

tartozó egyedre vonatkozik), asszociatív értelemben (a jelölthöz és a jelölőhöz a nyelvhasználat szintjén kapcsolódva), emotív értelemben (ugyanezekhez érzelmi tényezők, például egyéni emlékek vagy a becéző képzés révén kapcsolódva) és grammatikai értelemben (mint a szám, a nem, a határozottság esetében). A tulajdonnév meghatározását a szerző pragmatikai, szemantikai és szintaktikai szempontokra alapozza (87–91). A tulajdonnév eszerint névszó, nyelvi konvención alapul, egyedi létezőt jelöl, és azt a létezők valamely alapvető osztályából pszichoszociális szempontok szerint emeli ki; esetleges közsói összetevőinek jelentése (a továbbiakban) nem határozza meg denotációját; zárt azonosító szerkezetekben is előfordulhat (*the poet Burns, Fido the dog, the River Thames, the City of London*). A monoreferenciális megnevezések a szerző szerint nem tulajdonnevek, ha jelöltjeik nem egy alapszintű kategória tagjai, hanem a maguk típusában egyedülállóak (*Parliament, the universe*). A tulajdonnevek névadási aktus által vagy az eredeti leíró megnevezés fokozatos tulajdonnévvé válásával keletkeznek.

A szerző a további elemzések számára hasznosnak látja bevezetni – nemcsak a lexicológia, hanem a grammatika számára is – a tulajdonnévi lemma fogalmát („A *John* gyakori keresztnév”; „Ezt az embert *John*-nak hívják”). Ezt látja alkalmazhatónak a köznévi értelmű használat (*another John; a second Napoleon*), illetve más, rendszerszerű összefüggések esetében (*Ford*: a gyáralapító családneve, a vállalat neve, márkaneve, az egyes termékek neve) is. A tulajdonnévi lemma prototipikus használata a tulajdonnévi előfordulás, nem prototipikusan a köznévi alkalmazás.

Végezetül arról olvashatunk, hogy a neurolingvisztikai kutatások miképpen igazolhatnak egyes, itt megfogalmazott megállapításokat, például a tulajdonnevek és a közsók eltérő voltával kapcsolatban.

3. A második nagy fejezet (119–82) a tulajdonnevek szükségszerű vagy legalábbis tipikusnak számító formai jellemzőit tárgyalja. Előrebocsátja, hogy nemigen lehet olyan jegyeket találni, amelyek minden nyelvben, illetve minden tulajdonnévi kategóriában egyaránt megtalálhatók; az itt következő elemzések a már említett nyelvekre alapoznak. A formai jegyek körét a tulajdonnévi jelentéseket is figyelembe véve tekinti át.

Vizsgálja a tulajdonnevek mondatbeli elhelyezkedését, legrészletesebben a zárt azonosító szerkezetekben való – a tulajdonnév meghatározásában is jellemzőnek látott – megjelenésüket, továbbá egyéb sajátságokat, például anaforikus szerepkörüket. A tulajdonnév grammatikai jelentéséhez kapcsolódóan tárgyalja többek közt a határozottság, illetve a határozott névelő használatának; a számnak, a nemnek, a személynek és az esetnek – csak korlátozott mértékben előforduló – kérdéseit. A grammatikai jelenségek együttesének vizsgálata a tulajdonnéviség indirekt tesztjeként is alkalmazható lehet.

A szerző véleménye szerint a tulajdonnév a prototipikus névszói kategória, amint azt elsődlegesen referenciális státuszuk, szemantikai egyszerűségük és formális eszközrendszerük mérsékelt volta igazolhatja. A tulajdonnév jellemzően egyes számú, határozott és specifikus; a közsóvak esetében az ezekhez a tartalmakhoz kapcsolódó dichotómiákat nem kell kifejeznie, formális eszköztárában ezért tipikus a jelöletlenség. A tulajdonnév a közsó és a személyes névmások kategóriája között helyezkedik el a nyelvi rendszerben, s amint egy újabb részfejezet bemutatja, egyikkel és másikkal is mutat közös vonásokat.

A fejezet végén azokat a grammatikai eszközöket tekinthetjük át, amelyek révén a tulajdonnévi lemma tulajdonnévként, illetve közsóként fordulhat elő.

4. A harmadik nagy fejezet (183–255) a tulajdonnevek rendszertanát, típusait tárgyalja. A fő névkategóriákat a tulajdonnevek által jelölt egyedek típusai szerint határozzuk meg (vö. a tulajdonnév kategoriális jelentésével). Másféle – a grammatikai vagy a tisztán névtani (például a személyneveket családnévre, keresztnévre, ragadványnévre tagoló) – megközelítésmódok persze keresztezhetik ezt. Megjegyezhető, hogy az afázias betegek olykor különböző névtípusok használatában is különbségeket produkálnak.

A szerző a továbbiakban nem kimerítő taxonómiát, hanem jól alkalmazható – ám részletesen ismertetett – keretet kíván adni. A tulajdonnevek – meglehetősen tágan értelmezett – rendszerét négy fő csoportba osztva tárgyalja.

Az elsőként bemutatott, prototipikusnak tekinthető névkategóriák legfontosabbjai a személynév és helynév kategóriája, amelyek néhány további névtípussal (állatnevek, hurrikánok neve, csillagászati objektumok neve, szervezetek és hajók neve) egészülnek ki ebben a csoportban. Ezek a névtípusok egyszerre természetes és kulturális meghatározottságúak. A tulajdonnévi lemmákat elsődlegesen szintén ezek a névtípusok tartalmazzák. E névtípusok és a határozott névelő használatára külön is kitér a szerző.

A leginkább prototipikus tulajdonnév a személynév, amely egyben a legváltozatosabb képet mutató névtípus. Kivételes abban is, hogy alkothat tisztán tulajdonnévi jellegű szintaktikai szerkezetet (családnév + keresztnév). Klasszifikációjukat az univerzális megközelítés igényével szemantikai-pragmatikai, míg nyelvspecifikus szempontból – az előbbivel összhangban álló – morfoszintaktikai alapon is elvégezhetjük. Az elsődleges/másodlagos, valamint hivatalos/nem hivatalos oppozíciók alapján azonban hármas felosztást kapunk: elsődleges és hivatalos nevek (a családnév mint csoportjelölő és a keresztnév), másodlagos és hivatalos nevek (a családnév mint egyedet jelölő név, uralkodói sorszámnév és egyéb, személyeket azonosító számok), valamint másodlagos és nem hivatalos nevek (ragadványnév, álnév, nicknév) csoportjait. A helynevek közt a helységnév a leginkább prototipikus kategória, ez áll legszorosabb kapcsolatban az emberrel. A vonatkozó részfejezet vázlatosan tárgyalja a helynevek lehetséges formai és szemantikai klasszifikációjának kérdéseit is. Néhány nyelvi sajátosságot külön is számba vesz, például a helynevek mellett használt prepozíciók megválasztásának rendszerszerűségeit.

A második nagy csoportban tárgyalt tulajdonnevek más, nem prototipikus csoportjai lényegük szerint kulturális képződmények. Ezek megszámlálható egyedet jelölő típusai közé tartoznak az épületek, tárgyak, intézmények nevei, a márkanevek és a címek, de ide sorolja a szerző az eseményneveket, az időt kifejező megnevezéseket (év, hó, nap; ünnepek, korszakok), valamint a pénznemek és a számok, betűk megnevezését. Nem megszámlálható egyedi jelöléssel rendelkező tulajdonnévnek tekinti a nyelvek, a színek és a betegségek megnevezését (megjegyezve, hogy utóbbiak egyes, különlegesebb fajtáit nagybetűs írásmód is jelöli).

A további két csoportot marginális jellegüként említi a szerző. Egyikükbe az autonimákat, azaz a metalingvisztikai funkciójú megnevezéseket (*the film 'The postman always rings twice'; the name 'Anifa'; the word 'bank'; the syllable 'ba'*) sorolja; a másikba pedig a korlátozottan tulajdonnévként is alkalmazható kifejezéseket (*the element oxygen; The fact that...* típusú szerkezetek).

5. Az elsősorban szinkrón, rendszernyelvészeti szemléletű fejezetek sorát a belgiumi holland (flamand) nyelvjárások személyneveinek térbeli, időbeli és társadalmi szempontú vizsgálatával foglalkozó, utolsó nagy tartalmi egység (256–320) egészíti ki.

A személynévhasználat területi megoszlásával kapcsolatban a szerző a névszerkezetek szóbeli, nyelvjárási szintű használatát vizsgálja, jellemző típusait térképre is vetítve (264). Megállapítja, hogy a nyugati területeken kizárólagos keresztnév + családnév sorrendű névszerkezet mellett a keleti részeken a holland szórendnek megfelelőbb ellentétes névsorrend ugyancsak használatos, néhol még gyakoribb is. Utóbbi azonban nyelvtörténeti szempontból visszaszoruló jelenség, ennek nyelvi (az indoeurópai nyelvfejlődés szintetikus → analitikus iránya) és nyelven kívüli okai (francia, illetve vallon területi és városi hatás, az írásbeliség és a hivatalosság hatása) vannak.

A személynévadás és a névhasználat diakroniájával foglalkozó (leghosszabb) részfejezet a flamand személynévek bizonyos típusait, azok jellemzőit és rendszertanát tárgyalja; kellőképpen visszafogott terjedelmű példasorokkal és magyarázataikkal kísérve.

Elsőként a felnőtt ragadványnevek és a családnevek klasszifikációjával foglalkozik, a szójelentés és a névtani motiváció összefüggésével és különbségeivel, a névadásban felhasználható trópusok (metafora, metonímia, irónia) szerepére is utalva. Megjegyzi, hogy egyes formai jegyek, elemek a név belső szerkezetére jellemzők, és a névadás szintjén funkcionálók is lehetnek. E nevek rendszerezésében alapvető dichotómiaként tárgyalja az eredet és a jellemzés kategóriáit. Előbbi a névviselő valahová (család, hely) való tartozását fejezi ki, utóbbi a névviselőhöz való tartozást (fizikális, pszichikai vagy társadalmi tulajdonságok; tevékenység vagy szokás). Előbbi megnevezések főleg tulajdonnévi alapúak, de az utóbbi kategóriáknak is megvannak a jellemző szóosztályaik (kivéve a szavajárási neveket). Egy név olykor többféle tartalmat is kifejezhet (*Van de Merckt* 'a piacról', helyi vonatkozásra és tevékenységre is utal).

Az ifjúság körében használatos ragadványnevek világában a fentebbiektől való eltérésekre hívja fel a figyelmet. Esetükben a lexikális tartalom kevésbé fontos, mint a felnőttéknél, cserében az expresszivitás kap jóval nagyobb hangsúlyt (a meglévő személynévek becézése, népetimológiás átalakítása, egyéb játékos módok: rím, anagramma stb.).

Újabb szakasz tárgyalja a talált gyermekeknek adott 19. századi mesterséges családnevek – ismét sajátos – rendszertanát. Néhány jellemző példát kiemelve: a családi kapcsolatra utaló nevek hiányoznak, vannak viszont a megtalálás helyére, sőt idejére vonatkozók; az egyéni jellemzőkre vonatkozó nevek közt a külső tulajdonságra utalók dominálnak; vannak körükben a természetes motivációktól eltérően (például bizonyos fogalomkörökből, illetve az ábécé rendje szerint) választott (esetleg nem létező szavakból alkotott) nevek is, a holland családnevek mintáit azonban rendszerint ezek is követik.

A személynévek diakrón szempontú bemutatásával foglalkozó részfejezetet sajátos módon – de nem indokolatlanul – a chatnevek vizsgálata zárja. A hagyományos névtípusok rendszerezései inadekvátanak bizonyulnak esetükben. Megválasztásuk egyik jellemző motivációja lélektani, ez pedig a figyelemfelkeltő, egyedi formai jellemzőkben nyilvánul meg; másik a szemantikai, amelynek egyik típusa a személyes jellemzőket, másika a személyt körülvevő világ elemeit állítja a középpontba.

A szocioonomasztika fontos tanulságokat szolgáltatathat a két érintkező nyelvészeti diszciplína számára. Különösen igaz ez a prototipikus névtani kategóriára, a személynévekre, amelyek állománya folyamatosan megújul, új elemei pedig jól tükrözik a társadalomban és gondolkodásban lezajló változásokat. A hivatalos név fogalma is lényegileg szociolingvisztikai kategóriaként értelmezhető. A szerző a nemek, a társadalmi osztályok és az életkor szerinti tagolódás névtani vetületeire nyújt példákat a következőkben.

A nemek szerinti személynévhasználatban történetileg jól megragadható a férfi-dominancia: a férfiak esetében minden szerkezeti típus adatolható, míg a nőknél egyes típusok (így az egytagú ragadványnevek, keresztnév + foglalkozásnév szerkezetek) hiányoznak; emellett a férfiak névanyaga alkotja a jelöletlen típust körükben. Ugyanakkor az egyenjogúsodás a 20. század második felében kimutatható folyamat: a névtani alrendszer más nyelvi alrendszereknél érzékenyebben reagál ezekre a társadalmi változásokra.

A társadalmi osztályok szerinti személynévhasználat szintén jellemző tagolódást mutathat. A nagyobb presztízsű rétegek esetében a névkiegészítő titulussal + személynév szerkezet (*Meester Stroobants*), a középső rétegeknél a keresztnév + foglalkozásnév típus (*Jef den Blokemaker*), az alsóbb osztályoknál a keresztnév + a foglalkozásra metonimikusan utaló megnevezés használata (*Miel Gazet*, újságárus) tekinthető karakterisztikus jegyek. Jellemző különbség az is, hogy az első típus megalkotásában rendszerint a nagyobb tiszteletet jelző családnév, az utóbbi kettőben a keresztnév játszik szerepet.

Az életkor szerinti jellemzők közül a szerző a felnőtt és a fiatal korosztályok ragadványnévadása és -használata közti különbségeket tárgyalja. Formai, szemantikai és pragmatikai szempontból egyaránt mutatkoznak eltérések; az ifjúságra például jellemzőbbek a külső jegyeken alapuló nevek, a játékos névalkotásmódok és a másik korosztály által adott nevek használata. (Nemek közti eltérések szintén adódnak; a fiúk közt gyakoribbak a ragadványnevek, köztük is a családnévből és az angol nyelvből származók.) A fiatalabb és idősebb korosztályok ragadványnevei közti különbségek elsősorban életkori sajátságokkal magyarázhatók, bizonyos vonatkozásokban pedig a felnövekvő generációkra jellemző újdonságként (például egyes képzésmódok és az angol vonatkozásában).

6. VAN LANGENDONCK monográfiája egyrészt korábbi névelméleti és névrendszertani ismereteket foglal össze, másrészt új eredmények és szempontok közreadásával egészíti ki azokat. A névelméleti problematika módszeres nyelvészeti feldolgozásaira máig kevés példa akad (a kérdéskörök egyfajta nyelvészeti negligálása inkább jellemző), így munkája valóban hiánypótlónak számítható. A mű áttekinthető szerkezete, logikus szerkesztése (a nagyobb fejezetek mindegyikéhez rövid bevezető és összefoglalás is társul) ugyancsak példaértékű; kézikönyvszerű használatát tárgymutató segíti.

A tulajdonnév, ez az univerzális nyelvi kategória elsősorban nyelvészeti figyelmet igényel; ezzel a nyelvészeknek és a névkutatóknak egyaránt tisztában kell lenniük – vallja a szerző. És mint arra maga is példát ad: erős interdiszciplináris vonatkozásokkal és a legszélesebb értelemben vett nyelvészet keretein belül kell elhelyeznünk, kutatnunk sajátságait.

FARKAS TAMÁS

**CARLA MARCATO: NOMI DI PERSONA, NOMI DI LUOGO
INTRODUZIONE ALL'ONOMASTICA ITALIANA
[Személynevek, helynevek. Bevezetés az olasz névtudományba]
Il Mulino, Bologna, 2009. 234 lap**

1. Az olasz névtan számos jeles képviselője közül az udinei egyetem professzora, CARLA MARCATO készítette el az Il Mulino kiadó néhány éve elindított, az olasz nyelv

különböző aspektusait feldolgozó *Itinerari* című sorozatában a „*Nomi di persona, nomi di luogo*” (Személynevek, helynevek) című névtani összefoglalót. A vállalkozás azért jelentős, mert a történeti nyelvészetet és a dialektológiát művelő nyelvtudósok, illetve az irodalmárok közül is sokan foglalkoznak az onomasztika kérdéseivel. A névtudomány itáliai fellendüléséhez erőteljesen hozzájárult a kilencvenes évek második felében alapított két folyóirat, a *Rivista Italiana di Onomastica* (RION.) és az *Il nome nel testo* jelenléte és időközben kivívott tekintélye.

A középgenerációhoz tartozó CARLA MARCATO tudományos érdeklődése sokrétű. Szerzője a már említett sorozatban megjelent dialektológiai összefoglalásnak is (*Dialecto, dialetti e italiano*, 2007), idén az amerikai kontinens és Itália közötti, a táplálkozás körébe sorolható kifejezések kölcsönös egymásra hatását feldolgozó kutatásait publikálta önálló kötetben („*Parole e cose migranti*” tra Italia e Americhe nella terminologia dell'alimentazione); társszerzője volt egy, a fiatalok nyelvét feldolgozó kötetnek (*Parlare „giovane” in Friuli*, 1994), továbbá a kilencvenes években többször is kiadott, az olasz dialektusokat feldolgozó etimológiai szótárnak (*Dizionario etimologico dei dialetti italiani*). Az udinei egyetem többnyelvűség-kutató központjának a vezetőjeként felügyeli a *Plurilinguismo* című periodika működését is. Névtani vonatkozású munkái közül a legjelentősebb kétségtelenül az ENZO CAFFARELLIvel közösen készített, 1800 oldalnyi, kétkötetes olasz családnévszótár (*I cognomi d'Italia. Dizionario storico ed etimologico*, 2008).

A hatalmas olasz névtani anyagnak a sorozat által megszabott terjedelmi keretben (kb. 260 oldal) való áttekintését a szerző tíz fejezetre tagolva látta megoldhatónak: az első, bevezető részt (9–28) három személynevekkel (29–104) és négy helynevekkel (105–90) foglalkozó fejezet követi, a 9. fejezet az etnikumneveket (191–206), a 10. pedig az egyéb tulajdonnévfajtákat (207–14) írja le. A kötetet a hivatkozott irodalom jegyzéke (219–27) és a tárgymutató (231–4) zárja. A sorozat többi tagjához hasonlóan itt is szerepel a fejezetekbe illesztett, „*Quadro*” elnevezésű, összesen 23 kisebb, 1-2 oldalnyi „keretes rész”: ezek egy-egy speciálisabb és kisebb részterületet bontanak ki, vagy adatközlő jellegűek. Megjegyzendő, hogy tipográfiai okokból ezek a csupán vízszintes halványoszürke vonalak között elkülönített, néha több oldalnyi szakaszok olykor megzavarják a főszöveg folyamatos olvashatóságát (pl. 96–7).

2. Az első, bevezető fejezetben az olvasó megismerkedhet a köznévv és a tulajdonnév elkülönítésének, a tulajdonnév jelentésének, továbbá a köznevesülés és a tulajdonnevesülés folyamatának a problematikájával. Az utolsó, egy oldalnyi irodalmi idézetekkel illusztrált részben összesen négy oldalnyi terjedelemben, diakrón megközelítésben esik szó az irodalmi névadásról is (25–9). Elsősorban interdiszciplináris jellege miatt ez a téma az olasz kutatók körében annyira népszerű, hogy 1994-ben Pisában meg is alakult az *Onomastica & Letteratura* elnevezésű, évenként konferenciát is rendező névtudományi társaság; ennek orgánuma az 1999-től megjelenő *Il nome nel testo* című periodikum (*I. Névtani Értesítő* 20: 122–4). Mindezek okán talán külön fejezetet is érdemes lett volna szentelni e témakörnek – a szerzőt ebben valószínűleg csak az irodalmi névadással foglalkozó anyag rendkívüli bősége, illetve a kötet terjedelmi korlátai akadályozták meg. A bevezető fejezet keretes részeinek témái: a névtan alapterminusai, az *-onimo* képzővel alkotott terminusok, valamint a nagy- és kisbetűs írásmóddal kapcsolatos kérdések.

Az antroponomasztika tárgyalása a keresztnevek, a családnevek és a ragadványnevek három nagyobb fejezetében történik meg. A személyneveknél az általános történeti

kép és a tipológia felvázolása mellett szó esik még a névdivatról, a névválasztásról és a névgyakoriságról; a családneveknél a történeti kép mellett részletes nyelvi-nyelvészeti elemzést is találunk, illetve szó esik területi disztribúciójukról és gyakoriságukról, továbbá megváltoztatásukról is. A ragadványnevek fejezetében az általános kérdések tárgyalásán és a tipológia bemutatásán túl a szerző kitér arra a jelenségre is, hogy egy-egy közösségben, területen a túlzott névhomonímia ellensúlyozására a ragadványnév gyakran második családnévi funkciót tölt be. Példaként a szerző a Chioggia városában évszázadok alatt kialakult helyzetet mutatja be részletesebben (97–9): itt a *Boscolo* és a *Tiozzo* családnevek voltak olyan gyakoriak, hogy – az azonosítást megkönnyítendő és a rokonok közötti házasságkötést elkerülendő – a családok nagy része olykor női ágon is öröklődő, anyakönyvileg is bejegyzett ragadványnevet vett fel (ennek helyi neve *deto* 'mondott'), így kettős családnevek számai keletkeztek. Sőt: ugyanitt létezik a második ragadványnév intézménye is (ennek helyi neve *nomenansa* 'megnevezés'; 94), ezzel egy-egy nagyobb családon belül az ágakat különböztették meg. (Hasonló, a névhomonímia következtében felmerülő azonosítási problémáról árulkodik az a legújabb kori eset, melyről nemrég a RION. számolt be: egy bellagiói bankban a gyakori *Gilardoni* és *Gandola* családnevek mellé jegyezték be a városkában használatos ragadványneveket, nehogy összekeverjék az ügyeket és a számlákat; vö. RION. 2009: 809–10). A keretes részekben feldolgozott tíz téma a következő: női nevek a 13. századi Sienában; ideológiai alapon született személynévek; családnévi, illetve helynévi eredetű személynévek; az utóbbi évtizedek divatnevei; állatnevek (tehenek, lovak, kecskék neve, továbbá kutyák neve a 2004. évi római gyakorisági adatokkal); a névsorrend; kettős és hármas családnevek; a kitett gyermekek nevei; érdekességek (igen rövid, illetve igen hosszú nevek stb.); az álnév.

A toponomasztika négy fejezete közül az elsőben esik szó olyan általános kérdésekről, mint a népi és a művelt hagyomány együttlélése a névállományban, a helynévtan és a történeti nyelvtan viszonya, archaizmusok a nevekben, népetimológiás értelmezések stb. Szintén itt mutatja be a szerző egy viszonylag hosszú részben (123–8) a helynévváltozások és -változtatások számos típusát és esetét, továbbá a helynevek polimorfijával kapcsolatos kérdésköröket (133–6), kitérve a törvényi vonatkozásokra is. Az olasz névtani kutatásokban általánosságban is erőteljesen jelen lévő, a helynevek rétegződésével foglalkozó második fejezetben (más szerzőkhöz hasonlóan) MARCATO is a prelatin, a latin és a posztlatin korszakok népeihez és nyelveihez köthető csoportosításban elemez számos, olykor máig vitatott nevet, névtípust, utalva egyúttal a módszertani nehézségekre is. A harmadik helyneves fejezet foglalkozik a természettel kapcsolatos nevekkel („leíró helynevek”, növénynévi és állatnévi helynevek, víznevek, hegynevek), a negyedik pedig az emberi vonatkozásokkal (a szerző megfogalmazásában: ezek az ún. „antropizált helynevek”, azaz: személynévi eredetűek, a szentek nevével kapcsolatosak, településnevek és belterületi helynevek). Az itt is tíz kapcsolt keretes részben feldolgozott témák: a *Roma*, *Firenze*, *Milano* és *Venezia* nevek etimológiái; a külterületi helynevek; a fasizmus alatt született városnevek; *Italia* és a tartományok nevének etimológiája; *Lombardia* etimológiája; tautológia a helynevekben; hiedelmekkel és kultuszokkal kapcsolatos helynevek; a *strada* 'utca' szóból származó helynevek; furcsa városnevek; a helynévadás törvényi háttere.

Külön fejezetbe kerültek az etnonimák és a származási helyre utaló népi mondókák, csúfolók (*blasoni popolari*). Az etnonima fogalmát az olasz nyelvudományban szokásos módon a szerző tágan értelmezi, így ide sorolja a helynévből képzett (mellék- és fő-)neveket

is (pl. *milanese* 'milánói' stb.). E kiterjesztés okán szinte szükségszerű a helynevekből etnikumnevet képző morfémák felsorolása (199–202), továbbá annak bemutatása, hogy a névtan és a morfológia ezen egymással erősen érintkező határterületén milyen nehézségek merülnek fel még az anyanyelvűek számára is. (Ezért ezeknek a képzett alakoknak a feltüntetése nemcsak az általános szótárak kötelező feladata, hanem az 1981-ben megjelent „Dizionario degli etnici e dei toponimi italiani” című szótárban külön is közreadták őket.) Bonyolítja a képet a klasszikus hagyomány továbbélése és a dialektális beágyazottság is. Mindezek következtében egy-egy helynévnek néha 5-6, más és más értékű melléknévi változata is lehetséges (pl. a *Padova* városnévhez ma a *padovano* 'padovai' etnikumnév tartozik; a választékos-irodalmi *patavino* 'ua.' alak a város latin *Patavinum* megnevezéséhez köthető, ugyanennek középkori *Pava* névváltozatából származik viszont a *pavano* 'ua.' alak; családnévként való előfordulásuk okán létezhet továbbá a *padovese* és a *padovin* melléknévi változat is; további példákkal együtt l. 194–8). E részben esik szó az endogén és az exogén megnevezésekről is. – Részben a néprajzi vizsgálódások körébe is vonhatók az etnonimát tartalmazó népi megnevezések és mondókák, melyek lehetnek leíró és körülíró (pl. *ambrosiano* 'milánói'), másfelől csúfoló jellegűek (pl. az összehasonlítás szintén is ismert híres venetói mondóka – *Veneziani gran signori / padovani gran dotori / vicentini magnagati / veronesi tutti mati* –, melynek magyar fordítása így hangozhatna: *A velenceiek nagy urak, a padovaiak híres tudósok, a vicenzaiak macskát esznek, a veronaiak pedig mind bolondok*). Jóllehet a népi megnevezések és mondókák összegyűjtése és rendszerezése még várat magára (205), akár helyi honlapokon is szép számú adat lelhető fel. A félsziget tájnyelveiben való sűrű jelenlétük oka a sok évszázados megosztottságban való együttélés következtében kialakult erős ön-, illetve másságtudatban keresendő.

Mint ismeretes, az egyéb tulajdonnévfajták kategóriájába tartozó névtípusok köre és az ezekre vonatkozó szakirodalom volumene az utóbbi évtizedben megnőtt, éppen ezért a kötet utolsó, ezeknek szánt fejezete igen hosszú is lehetne. Néhány névtípus megnevezése, illetve ezek taxonómiai és terminológiai problematikájának a rövid felvázolása után azonban a szerző csak a színház- és mozinevekről, az üzletnevekről és (a termékneveken belül) a gyógyszernevekről ejt szót.

3. A kötetben két helyen találhatók magyar vonatkozások: a személynevek sorrendjének tárgyalásakor a szerző megemlíti, hogy a magyarban a családnév megelőzi a keresztnévet (64); a népi megnevezéseket, csúfolókat bemutató részben pedig szerepel a szerző szerint „a magyarok által régen a velenceiekre használt” *digó* szó (203).

Az egyes fejezeteket a szerző következetesen a vonatkozó terminológia és az alapdefiníciók megadásával kezdi, és gyakran tér ki tudománytörténeti vonatkozásokra is (pl. a helynévkutatást tárgyaló fejezet elején több mint egy oldal méltatja a piemonti GIOVANNI FLECHIA e téren kifejtett úttörő munkásságát: 104–7; a népi mondókákról szóló részben ismerteti a *blasone popolare* terminus megszületését és továbbélését: 205; stb.). A fejezetekben az elméleti, módszertani, történeti és statisztikai leírásokat a névállományból vett számos konkrét példa felsorakoztatása és leírása kíséri. Mindez – az Itinerari sorozat céljaival összhangban – egyszerre teszi alkalmassá a kötetet az egyetemi oktatásban való használatra és a művelt nagyközönség érdeklődésének a kielégítésére is.

FÁBIÁN ZSUZSANNA

**HILKE ELSÉN: PHANTASTISCHE NAMEN – DIE NAMEN IN
SCIENCE FICTION UND FANTASY ZWISCHEN
ARBITRARITÄT UND WORTBILDUNG**

**[„Fantasztikus” nevek – Nevek a science fiction és a fantasy irodalomban
szóteremtés és szóalkotás között]
Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2008. 210 lap**

1. A munka a német fantasztikus irodalom neveit vizsgálja, a hangszimbolika kérdését a középpontba állítva. HILKE ELSÉN bevallotta maga is nagy rajongója a sci-fi-nek és fantasynek, így a német szóalkotással és neologizmusokkal foglalkozó szerzőnek kézenfekvő volt e kutatási téma.

A könyv két fő részből áll: a kutatás elméleti alapja és maga a kutatás teszi ki a munka első felét. Ebben a részben a szerző felvázolja a gyűjtött névanyag hangtani és morfológiai szerkezetét, beszél a névadásban megjelenő szerzői szándékról és annak irodalmi hatásáról. A mű másik fele egy magyarázatokkal ellátott, tipologizált névjegyzék. A tanulmány befogadói véleménnyel és szerzői megkérdésekkel egészül ki. A szerző a második részben névfajták szerint tematizálja a neveket; előbb fő-, majd alkategóriákba sorolja őket; megnevezi, ha nem egyértelmű, a lény fajtáját; ezt követi szögletes zárójelben az adott mű rövidítése, amelyben szerepel a lény, hely vagy tárgy; végül következik a név besorolása aszerint, hogy tulajdonnévből, köznévből létrehozott, képzős vagy teremtetten név, esetleg ezek valamilyen kombinációja.

pl. Nem emberi lény/individuum/kentaur
Takvorian (Pferdemutant) [PR49] Kunstwort

2. SAUSSURE óta a nyelvi kép és a jelentése közötti kapcsolatot – bizonyos megkötésekkel – önkényesnek fogadta el a nyelvtudomány. Milyen mértékű ez az önkényesség a „fantasztikus neveknel”, amelyek esetében a történet folyása teljesen a szerző szabad akaratára és fantáziájára van bízva? Mivel a sci-fi és a fantasy elképzelt világokat tár az olvasók elé, így ez az idegenség, újszerűség a kitalált nevek megalkotásában is tükröződik. A névalkotási formákra jellemző a névteremtés: az írók egy-egy regénybeli alak nevéként önkényes hangsort alkotnak. Ezért kerül előtérbe a nevek szerkezeti felépítése mellett a nevek hangszimbolikája. E kutatási terület bevonásával sikerül kilépni a morfológiai szint adta értelmezési lehetőségek korlátaiból: ahol a morfológia már nem segít a nevek elemzésében, a hangszimbolika adja az egyetlen támpontot.

A szerző feltételezi, hogy van összefüggés a nevek hordozói, azaz a különféle lények külső-belső tulajdonságai és a nekik adott, nem egyszer önkényesnek tűnő nevek között. A fantasztikus irodalom nevei közt sok a hangszimbolikai (klangsymbolische) név, melyek asszociatív módon utalnak hordozójukra. E nevek legfontosabb funkciója a szignalizáció, mivel a nevek alakjukkal egyértelmű jelzést adnak a szöveg típusáról. Az irodalmi alkotásokban szereplő nevek stilisztikai értékkel bírnak, ezért meghatározó szerepet töltenek be a

receptióban is. Így valószínűsíthető, és ezt támasztják alá az íróktól kapott válaszok is, hogy a szerzők a történeteik szereplőinek nem önkényes módon választanak vagy hoznak létre nevet, hanem épp ellenkezőleg, hosszas megfontolás után döntenek.

2.1. A tanulmányban rövid összefoglalást kapunk a fantasztikus irodalom kezdeteiről és meghonosodásáról Németországban, valamint a két műfaj közös jellemzőiről. A sci-fi és a fantasy legszembetűnőbb közös vonása, hogy mindkét műfaj a fantázia világára korlátozódik, a valóságban elképzelhetetlen dolgokról, eseményekről írnak. Ugyanakkor míg a sci-fi a megvalósíthatóság látszatát kívánja kelteni a tudományosan megalapozottnak tűnő háttérrel, az emberiség éppen aktuális fejlődése, találmányai, félelmei tükröződnek vissza benne, addig a fantasy nyíltan lemond a valóság képzetéről. A sci-fi a jövő látszatát kelti az űrutazással, robotokkal, különböző lakott bolygókról származó lényekkel, míg a fantasy általában egy elképzelt, múltban vagy egy párhuzamos világban játszódik, amit kitalált, mesészerű lények népesítenek be. Mindkét műfaj valami furcsáról, szokatlanról, ismeretlenről ad számot. A bennük szereplő ismeretlen lényeket, dolgokat mind el kell nevezni, nevet kell adni nekik, amelyek hasonlóan szokatlanok lesznek, mint maga a világ, amit benépesítenek. Éppen e miatt a mind a két irodalmi műfajra jellemző tudatosan kreatív névadás miatt választotta ki a szerző a fantasyt és a sci-fit kutatásának alapjául.

ELSEN a vizsgált korpusz kiválasztásakor arra törekedett, hogy egy szerzőtől legfeljebb egy-két művet válasszon ki akkor is, ha több könyve és novellája is megjelent, mivel nem akarta, hogy egy-egy jellegzetes névadás túlsúlyba kerüljön, és ezzel torzítsa az összképet. Német nyelvbe átültetett, de eredetileg nem német nyelven íródott műveket a szerző nem vont be a kutatásba, mivel a fordítók a nevek lefordításakor sokszor megváltoztatják a nevek struktúráját.

2.2. ELSÉN szerint az irodalmi neveknek három fő csoportjuk van: 1. a valódi vagy annak tűnő nevek (etablierte Namen), 2. a köznévből létrehozottak és 3. a teremtett nevek (Kunstnamen), amelyek teljesen új, eddig még nem létező, az írók által kreált hangsorok.

A fantasztikus irodalomban szereplő embereknek vagy emberszerű lényeknek általában valódi vagy annak tűnő neveik vannak. A hagyományos névjelleget keltő hatást a német nevekre jellemző tipikus fonetikai-morfológiai felépítéssel érik el az írók. A legtöbb német főszó két szótagú, az első szótagon van a hangsúly, az utolsó pedig általában egy Schwa, ami az írásban *e* betűként realizálódik. Tipikus német szótagokkal és névvégződésekkel (pl. *-er, -ner, -el, -en*) németnek tűnő neveket lehet kreálni. Német utónevekre jellemző névelemek (pl. *-mann, -hart, -fried, -rich, -lin*) felhasználása erősíti a teljes név autentikusságát. A német mondavilág és a hősi eposzi világ egyelemű nevei vagy ezekhez hasonló nevek a német múltat idézik (pl. *Anselm, Hildebrand, Wulf, Erik*). Ezzel szemben a kételemű nevek a jelenre utalnak. Ezek ellenkezője jellemzi a sci-fi és a fantasy világának kitalált lényei nekeit. Az írók, hogy ezzel is jelezzék a lények idegenségét, kerülnek a német nevek tipikus felépítését, hangjait, hangkapcsolatait, írásképet, helyette szokatlan hangkombinációkat, írásképet választanak.

Az összetétel és a szóképzés a fantasztikus irodalomban is lényeges szóalkotási forma. Általában emberi lények, értelmes nem emberi lények, fák, állatok és földrajzi helyek kapnak összetétellel létrehozott nevet, pl. lovak: *Sturmbräut* 'Viharmenyasszony', *Windspiel* 'Agár', *Morgenstern* 'Esthajnalcsillag'. Űrhajók sokszor viselnek angol összetett

szavakból képzett neveket. Főleg épületek elnevezésénél figyelhető meg, hogy az összetétel egyik tagja teremtett szó (*Friedenskaiser-Yulag-Tempel* 'Yulag Békecsászár Templom'), vagy úrbirodalmaknál (*Ulen-System* 'Ulen-rendszer'), területeknél (*Akalos-Berge* 'Akalos-hegyek'), vizeknél (*Emmkanäle* 'Emm-csatorna'), növényfajtáknál (*Taikibeere* 'taikibogyó'). A nevek nem egyszer több szóból álló szerkezetek: *Der-mit-der-Schlage-spicht* 'Aki a kígyóval beszél' (egérnév), *Bei den drei Flüssen* 'A három folyónál' (hely), *Tempel des Toten Gottes* 'A Halott Isten Temploma' (épület).

A rövidítéseket és a mozaikszókat általában a különféle intézményrendszerek, szervezetek elnevezésére használják, pl. *Khom* < *Khom-(Wüste)* 'Khom-(sivatag)'. A konverzió nem jellemző, de előfordul állatfaj elnevezésénél: *Schwebende* 'lebegő' (folyamatos melléknévi igenévből közvetlenül keletkezett tulajdonnév).

Nem mindig egyértelmű a határ a szabályos szóalkotási módok és a szóteremtés között. Egyes szavak, melyek nem szabályos szóalkotások, sokszor rendszerességet mutatnak a szóképzés terén. Teremtett szavakhoz nemegyszer teremtett morféimák – pl. *Opronos* (bolygó), *Opronier* (a rajta lakó nép) – vagy létező képzők csatlakoznak, így újabb neveket vagy egyéb szavakat képeznek belőlük; pl. *Tulamidisch* (nyelv), *Ferronen*, *Idonen* (népnevek). Ilyen esetekben a teremtett név legtöbbször képző nélkül is létezik az adott műben. A képzővel ellátott teremtett szavaknak ugyanaz a szöveg megértésében a funkciójuk, mint a teremtett szó + létező lexéma szerkezetű összetételeknek: a képzők és az összetett szavak utótagjai egyrészt biztosítják az egyes névtípusokba való besorolást, és információval szolgálnak a név viselőjéről az olvasónak, másrészt a teremtett név(rész) biztosítja az idegenséget.

A kitalált szavak némelyike hasonlatos a meglévő szavainkhoz, mások viszont teljesen ismeretlennek hatnak. Gyakran létező nevekből hozzák létre az új nevet a szerzők: megtoldják egy hanggal (*Cairo* > *Cairon*), elhagynak valamit a szóból (*Fontane* > *Fontan*), kicserélnek egy-két hangot (*Münster* > *Minster*, *Taygetos* > *Taygete*). Azokat a neveket, amelyek hasonlítanak más, létező nevekre, a szerző tudatosan hozta létre, hogy a már létező nevekre asszociáljon az olvasó. Az *Osseas* (kalózok elnevezése) például az *Ossi-kra* (a kelet-németek egykori csúfneve) és az angol *sea* 'tenger' szóra emlékeztet; *Pancho Sanza* egy sovány, rozoga ló neve. Ezek a szó- és hangjátékok az elidegenítés egyik formáját képezik, melyhez irónia, kritika vagy a nevetségessé tétel szándéka is járulhat. Ám ilyen példákkal csupán elvétve találkozni a fantasztikus irodalomban. Ha egyáltalán nem találni a kiinduló nevet, vagy a kiinduló név és az új név kapcsolata nem bír különösebb stilisztikai értékkel, akkor még inkább előtérbe kerül a szavak hangalakja.

A szerző a különféle lények neveit részletes elemzés alá veti, különös tekintettel a nevek hangalakjából levonható következtetésekre. Azért vizsgálja részletesebben csupán az embereknek és a többi, az emberrel kommunikálni képes, többé-kevésbé értelmes lénynek a nevét, mivel a könyvekben általában ezeket a teremtményeket jellemzik hosszabban az írók. Így ezek a lények szolgáltatnak megfelelő mennyiségű információt ahhoz, hogy bármiféle összefüggést lehessen keresni a különféle lények nevei és a leírás alapján tudható tulajdonságaik között. A neveket a különféle viselőik alapján csoportosítja a szerző. Megkülönböztet női hősöket; gonosz, nem emberi lényeket; erősen idegenszerű, de jóindulatú lényeket; idegen, de emberszerű lényeket; kicsi, veszélytelen teremtményeket és mágusokat, varázslókat. A neveken különféle tulajdonságok tükröződhetnek, amelyek alapján ellentétpárokat lehet fölállítani: emberszerű : nem emberszerű, veszélyes : nem veszélyes, kicsi : nagy.

A teremtett neveknél, melyek semmilyen morfológiai struktúrát nem tudnak fölmutatni, a hangzás, a fonetikai szerkezet veszi át az értelemképzés feladatát. Következetesség fedezhető fel például a kitalált nevek hangalakjában. Általános tendenciaként kirajzolódik az a névadói elv, hogy minél szokatlanabb a megnevezett lény, hely vagy jelenség, annál szokatlanabb maga a név is. A női nevek általában a latin névhagyományra jellemzően *a*-ra végződnek, hangalakjuk révén kellemesen csengenek a fülnek, lágy mássalhangzókat tartalmaznak, és többnyire két-három szótagból állnak (pl. *Sartassa*, *Karyla*). A gonosz, emberi vonásokkal nem rendelkező szörnyek nevei szinte kivétel nélkül teremtett nevek. A külsőre undort keltő és kifejezetten gonosz lények taszító hangzású nevet viselnek: *Ch'tuon*, *An-Rukhbar*, *Blakharaz*. Ide sorolhatók olyan lények is, amelyek inkább nevetségesek, mint félelmetesek: *Altijar*, *Satinav*, *Eugalp*. A gonosz, nem emberi lények tipikus hangcsoportokkal keltenek félelmet (pl. zöngétlen explozívával és affrikátával, mély magánhangzókkal), míg az apró, veszélytelen lények a rövid, magas magánhangzót tartalmazó neveikkel épp ellenkező asszociációkat ébresztenek. A sci-fiben és a fantasyben gyakran szerepelnek nem emberi, ismeretlen, ám jólelkű, az embereket segítő lények. Általában különösen intelligensek, és különleges képességekkel bírnak. Egy fajhoz tartozók gyakran hasonló nevet viselnek, mint például egy ősrégi, bölcs, az imádkozó sáskára emlékeztető faj: *Groh*, *Krir*, *Mroh*, *Hirl*. Előfordulnak idegen, mégis emberhez hasonlatos lények. Az ő neveik is többnyire kitalált nevek: *Kerlon*, *Cyrian von Issel-Hammor*, *Rafualon Harxid von Zoltral*. A Ffolks az emberekhez hasonlatos, Tolkien hobbitjaira emlékeztető, kedves lények. Az ő neveik között már gyakrabban bukkannak fel létező személynevek, legtöbbször kételeműek; az egyik név teremtett, a másik létező tulajdonnév: *Kimberon Veit*, *Odilon Dirk*. A kis, veszélytelen, nem túl okos lényeknek általában egyelemű, teremtett, gyakran egy szótagból álló, magas hangrendű nevet adnak az írók. A mágusok és varázslók többnyire emberek, néha orkok. Görög–latin származású nevekre emlékeztető neveket kapnak: *Lancorian*, *Galdalyn*, *Erinian*; kivétel *Mog Ruith* kelta hangzású neve. A szerző hangsúlyozza, hogy a teremtett nevek hangalakja és az általuk keltett névhangulat kapcsán nem lehet szabályról beszélni, csupán bizonyos tendenciák fedezhetők fel a hangstruktúra és egyes asszociációk között.

2.3. A kötetet a hangszimbolikai tárgyú megkérdések eredményeit tárgyaló rész zárja. A szerző háromféle felmérést végzett az összegyűjtött nevek alapján a teremtett nevek hangalakjaira fókuszálva. A kérdések arra irányultak, mennyire illik egy bizonyos név a viselőjéhez, mennyire jellemzi őt, milyen tulajdonságot kapcsolnának a név hangzása alapján a viselőjéhez. Az eredmények alapján az derül ki, hogy az írói szándék jól érvényesül, a tipikus női neveket, a jó oldalon harcoló hősök, az idegen gonosz lények, az idegen, apró és ártalmatlan lények és a hatalmas, ám jó szándékú varázslók neveit mind eltalálták a megkérdettek. Összességében el lehet mondani, hogy a szerzői intenció egyezik a recepcióval, és meg lehet állapítani, hogy a nevek hangszimbolikája tényleg bizonyos asszociációkat, érzéseket kelt az olvasóban a nevek hordozóival kapcsolatban. Érdekes az a tény, hogy a nem német anyanyelvűek megkérdésekor, mivel ELSEN külföldi cserediákokkal is elvégezte a felméréseket, már nem ennyire egyértelmű a kép, így bizonyára léteznek nyelvspecifikus hangszimbolikai tényezők is.

3. A munka bizonyos fokig a SAUSSURE-i arbitrare-t kérdőjelezi meg, tagadja a szavak formája és tartalma közötti kapcsolat önkényességét, a langue helyett a parole-t, a

szavak használatát helyezi előtérbe. Végül a szerző megpróbál választ adni a hangszimbolika miértjére és mikéntjére, kognitív, neurológiai és szemantikai indoklásokkal. E szerint a hangszimbolika egy dinamikus, komplex rendszert jelent, amelyre jellemző, hogy egyes hangok, hangkapcsolatok, hangsorok többszöri megjelenései utalásokként hatnak a referens kilétére. Így ezek a különféle mentális utalások egyszerre hatnak a befogadó tudatában, erősítve vagy gyengítve a nevek hangalakjai és hordozói közti kapcsolatot.

Problémát okoz, hogy a szerző nem választja el egyértelműen, mikor beszél általánosságban a fantasztikus irodalom lexemáiról, mikor pedig csak a neveiről. E mellett a névjegyzékbe olyan névtípusokat is felvett, melyek névjellege megkérdőjelezhető (pl. állat- és növényfajok nevei, betegségek, különböző nyelvek elnevezései, anyagnevek). Ezekről eltekintve érdekes, tanulságos könyvet tarthat kezében az olvasó a névtan eddig kevésbé vizsgált területéről, mind a témát, mind pedig a feldolgozásának a jellegét tekintve. Külön dicsérendő, hogy a szerző a munka végén a hangszimbolika jelenségét több nyelvészeti irányzat komplex rendszerében igyekszik elhelyezni.

TURÓCZY ZSÓFIA

**GEOGRAPHICAL NAMES
AS A PART OF THE CULTURAL HERITAGE
[A földrajzi nevek mint a kulturális örökség részei]
Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie 18.
Szerkesztette: PETER JORDAN – HUBERT BERGMANN – CATHERINE
CHEETHAM – ISOLDE HAUSNER
Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien –
Kartographie und Geoinformation, Wien, 2009. 196 lap**

1. Az UNESCO 2006 áprilisában elfogadott egy határozatot, miszerint a földrajzi nevek a nyelvi örökség és hagyományok fontos elemét képezik. Az ENSZ névrajzi konferenciái az átfogó feladatok és a szoros időbeosztás miatt azonban általában kevés teret engednek a sajátos témák elmélyült, tudományos megvitatásának. Ezt felismerte az UNGEGN-en, a földrajzi nevek szakértőinek ENSZ-csoportján belül működő Holland–Német Nyelvi Osztály, és a GeoNames szimpóziumok hagyományait folytatva 2008. május 19–21. között Bécsben tudományos szimpóziumot rendezett a földrajzi nevekről mint a kulturális örökség és hagyományok érinthetetlen részéről.

A kiadvány a fenti rendezvényen ismertetett cikkekből készült válogatás. Az értékes kötet 17 európai és három tengeren túli országból – Ausztrália, Dél-afrikai Köztársaság, Kanada – összesen 27 cikket tartalmaz. A szerzők, szerkesztők és egyéb közreműködők száma 38. A teljes egészében angol nyelvű kiadvány a földrajzi nevekkal foglalkozó szakemberek világszerte végzett kutatásai nyomán keletkezett írásokat tartalmazza. A cikkek legtöbbje általában 4-6 – a kötet formátumában A/4-es méretű – oldal; a legrövidebb 2, a két leghosszabb 9, illetve 11 oldalas: Z. CEKULA lettországi szerző a különleges történelmi és egyedi kultúrájú Latgale régió helyneveivel foglalkozik (145–5); a másik hosszabb tanulmányt a szlovén szerzőpáros (D. KLADNIK – P. PIPAN) készítette a Pirani-öböl

politikai okokból bekövetkezett névváltozásairól (107–16). Mindkét anyag igen részletes, igényesen feldolgozott, térképekkel, fényképekkel, névtáblázatokkal, grafikonokkal, bőséges forrásanyaggal ellátott történeti beszámoló.

A kötet egyrészt általános és elméleti megközelítések, másrészt nemzeti és regionális felosztás szerint tartalmazza a cikkeket. Az előszót P. JORDAN osztrák professzor írta a szerkesztők nevében (7–9), akik a Bécsi Egyetemen kiadott földrajzi és térképészeti sorozat ezen 18. kötetét összeállították.

2. A gondolat, melynek jegyében a tanulmányok születtek, PETAR ILIEVSKITől származik, akit az előszó mellett az egyik szerző is idéz a földrajzi nevek jelentőségét hangsúlyozva: „Amit az őskori leletek jelentenek a biológiának, az üledékes kőzetek a geológiának, ugyanazt jelentik a helynevek egy ország kultúrtörténetében, mert tükrözik az illető ország múltjában végbement különféle etnikai, politikai és egyéb változásokat” (7, 169). Ezen felül a helynevek, földrajzi nevek természetesen szorosan összefüggnek az egyén és a társadalmi csoportok térhez fűződő azonosságtudatának kialakulásával is.

A nyelvészet, a földrajz, a térképészet, a történettudomány és egyéb rokon szakmák művelőinek nem kell bizonygatni, hogy a földrajzi nevek a kulturális örökség fontos részei, hiszen ők azok, akik a nevek egységesítése mellett egyidejűleg a történelmi, a kihalóban lévő, használaton kívüli kisebbségi nyelvek és nevek változatlan formában való megőrzéséért küzdenek nemzetközi fórumokon, akár „csak” kutatási célokra is. Ez szintúgy vonatkozik az exonimák változataira, melyek különös figyelmet érdemelnek a bennük rejlő kifejezések, hagyományos kulturális összefüggések miatt. Az átnevezési kísérleteket a legnagyobb fenntartással kell kezelni, mert velük megszakadnak az azonosítási kapcsolatok, bezárul az adott helyre nyitott kultúrtörténeti ablak, és gyakran károsodik a helynevek összefüggő rendszere.

JORDAN a következőképpen foglalja össze a kötet tartalmából leszárt legfontosabb megállapításait az előszóban:

A helynevek a kulturális örökség rendkívül fontos részei. A hagyományos helynevek rendszerint nagyon régiek, jellemeznek bizonyos nyelvi, politikai, társadalmi és gazdasági helyzetet. Kulcsot adnak a település és a kultúra történetéhez, és sok mindent elmondanak egy hely lényegéről, korábbi gazdasági, nyelvi állapotáról. Egy adott régió földrajzi neveivel egységet képeznek, leírják történelmi, de gyakran még meglévő helyzeteket is. Segítik a helyhez kapcsolódó azonosságtudat kialakulását. Egy-egy ismerős földrajzi név említése egész sor gondolatot ébreszt a hellyel kapcsolatban, kifejezi és megerősíti az ember érzelmi kötődését. Ezért a földrajzi nevek fontos elemei az otthonosság érzésének, és nem csupán a nyelvi kisebbségek számára.

Különleges védelemre van szükség a kisebbségi vagy kihalóban lévő nyelvek, nyelvjárások nevei esetében, melyek jelentős „eróziós” hatásnak vannak kitéve a személyi kommunikációs hálózatok térbeli terjedése, az országos média, illetve a kulturális globalizáció miatt. Az exonimákat is meg kell védeni, mert ezeket nagyon gyakran nem egységesítik, és nem dokumentálják rendszeresen. Ilyenek dokumentálásakor az egységesített endonimák névváltozataiként kell rájuk hivatkozni.

A földrajzi neveket fenyegető veszélyek. A földrajzi nevek a bennük rejlő szimbolikus erő révén akár provokálhatnak is. Gyakran úgy értelmezik őket, mint egy bizonyos régió vagy ország feletti uralomra törekvés megnyilvánulását. Egy adott társadalom ki akarja fejezni, hogy döntési joga van a földrajzi nevek felett. Az uralom változásai

(területi méretekben, országtól le egészen a települések szintjéig, pl. a politikaitól a gazdasági szféráig) kifejezhetők az átnevezéssel. Egyéb veszélyek: a névvédelemre alkalmatlan törvényhozás; a különleges nevek ismeretének hiánya; a vidékiből városivá vált életforma; a szájhagyományok ismeretének hiánya, mivel elmulasztották a feljegyzésüket, illetve elhomályosodtak a globalizáció vagy más kultúrák befolyásának eredményeképpen; valamint az összevissza átnevezés és a helytelenül kiejtett vagy betűzött névváltozatok állandósítása.

3. A tanulmánykötet egyik jelentősége abban áll, hogy példákat mutat az említett UNESCO-határozat szellemének a gyakorlatba való átültetésére. Valóságos paradigmaváltás ez azzal a korábbi szemlélettel szemben, amely a hivatalos nyelvi formákat preferálta, és a változatok (többek közt az ún. exonimák) számának csökkenését szerette volna elérni (I. H. KERFOOT „Földrajzi nevek és kulturális örökség: előzmények az ENSZ [UNCSGN/UNGEGN] anyagaiból” és P. JORDAN „Helynevek mint a helyhez kötött azonosság alkotóelemei” című tanulmányait a kötetben: 13–20, 33–9). A magyarok számára ez utóbbi talán annyiban érdekesebb a többinél, hogy JORDAN mint osztrák a hajdani Monarchia területéről veszi a példáit (Kolozsvár, Dalmácia, Salzkammergut, Nagyalföld stb.), melyek jól ismertek nemcsak a szakmabeliek, hanem az átlagemberek körében is. (Ezt a multietnikus örökséget egyébként a kötet több osztrák névrájsza is feldolgozza.) A JORDAN-tanulmány kultúrföldrajzi szempontból vizsgálja a helynevek szerepét az egyén és a csoportok azonosságtudatának formálódásában. Az írás mély humánusot tükröz, a szerző sokoldalúan közelíti meg témáját, nem hagyva ki a szociológiai, vallástörténeti és lélektani megfigyelésekre tett hivatkozásokat sem. Felhívja a figyelmet a különböző országok hasonló földrajzi adottságú tájegységeinek (pl. folyók menti alföldeknek) az építkezési egyezéseire, illetve a lakosok életvezetési, étkezési szokásaira is.

A kisebbségek földrajzi neveinek standardizálásáról és az utóbbi évek térképein való megjelenéséről számol be a tanulmányok jelentős része, különös hangsúlyt fordítva a korábban korlátozott írásbeliségű nyelvek, mint pl. a fríz, kasub, latgal, számi stb. neveinek problémájára. L. M. ASLAKSEN (Norvégia) a norvégiai (51–4), K. VUOLAB-LOHI (Finnország) pedig a finnországi számi földrajzi nevekről ír (55–8). K. NILSSON, S. NYSTRÖM és A. TORENSJÖ (Svédország) a svéd földrajzinév-törvényt és annak nyomatékosító szerepét mutatja be a földrajzi neveknek mint a nemzeti kulturális örökség részének megőrzésében (59–63). T. KHUBHEKA (Dél-afrikai Köztársaság) a Dél-afrikai Földrajzinév-adatbázist mint a földrajzi nevek egységesítésének a multikulturalitást és többnyelvűséget tükröző eszközét ismerteti (45–7). F. ORMELING (Hollandia) a térképeken lezajló „frizesítést” a közigazgatás demokratizálásának jeleként értékeli (73–8). J. SIEVERS, B. E. BEINSTEIN és P.-G. ZACCHEDDU (Németország) a többnyelvű földrajzi nevek németországi feltüntetéséről és dokumentálásáról értekezik (89–92). M. ZYCH (Lengyelország) a lengyelországi kisebbségi helynevekkel (137–43), D. MAC GIOLLA EASPAIG (Írország) pedig Írország földrajzinév-örökségével foglalkozik írásában (79–85). A hazai térképészet régebbi és újabb gyakorlatát POKOLY BÉLA és MIKESY GÁBOR mutatja be a nyugat-magyarországi többnemzetiségű területek földrajzi neveinek példáján (125–8). A hat térképi szemelvénnel illusztrált tanulmány bemutatja a népességi viszonyok alakulásának tükröződését a helynevekben, és példákat közöl az utóbbi idők kizárólag kisebbségi, azaz magyar változat vagy fordítás nélkül, horvát, német vagy szlovén helyesírással megállapított

mikrotoponimáira. Ez utóbbiaknál a legfőbb problémát a helyi kisebbségek nyelvének az irodalmi változattól való jelentős eltérése jelenti.

Egy-egy régió helynevekben megmutatkozó multietnicitását, kisajátíthatatlanságát, a helynévkincs korok és nyelvek szerinti rétegződésének témáját szinte mindegyik tanulmány érinti, négy pedig részletesebben is tárgyalja. B. WATT (Ausztrália) a helynevek kulturális vonatkozásait vizsgálja, különös tekintettel a bennszülött, kisebbségi és regionális nyelvekre (21–4). H. BERGMANN (Ausztria) Ausztria földrajzi nevekben tükröződő multietnikus örökségét tekinti át (93–7). M. POPOVIĆ (Ausztria) a macedóniai Strumica folyó völgyében található bizánci és ószláv toponimák folytonosságát és változását tanulmányozza (173–5). Bennünket közelebbről érdekelhet R. CREȚAN (Románia) Temes megye kisebbségi nyelvekből eredő településneveiről írt dolgozata (133–6), amely 53 helység nevéhez fűz etimológiai magyarázatot hat jelentéstani csoportban (pl. ember-, növény- és állatnévből képzett nevek). A szerző túlnyomóan a román forrásokra támaszkodik, így egy esetleges összevetésben a magyar tudományosság eredményei jelentős eltéréseket mutatnának, egyszersmind felhívnák a figyelmet a határokon túli helységnevekre vonatkozó újabb kutatások és publikációk fontosságára.

A politikai eredetű elvárásoknak, attitűdöknek és jogszabályoknak a névhasználatra és a névváltoztatásokra való hatását mutatja be történeti áttekintésben, az 1700-as évektől napjainkig tárgyalva és példázva DUTKÓ ANDRÁS (Magyarország) „A magyar helynévváltoztatások politikai háttere” című tanulmánya (129–32). Hasonló témakörben íródott P. HRYTSENKO, R. SOSSA, és N. SYVAK (Ukrajna) „A földrajzi nevek megőrzése Ukrajnában” című írása (159–62), illetve a már említett szlovén tanulmány, de érinti a kérdést horvát, az ír, a macedón és a svéd kötetbeli tanulmány is.

Több írás a táj, a történelem, a névadó és -használó kibogozhatatlanul gazdag viszonyrendszerébe, a helynevek szerteágazó kulturális aspektusaiba nyújt bepillantást. B. HELLELAND (Norvégia) a helyneveket mint a tájazonosság eszközeit tárgyalja (25–31). S. PAIKKALA (Finnország) egy kísérleti földrajzinév-projektről számol be (65–70). G. RAMPL (Ausztria) a kelet-tiroli hegyek, legelők neveit mint a kulturális örökség példáit mutatja be (99–105). E. JAČEVA-ULČAR (Macedónia) Macedónia földrajzi neveit a kulturális örökség részeként vizsgálja (169–72). P. SOUSTAL (Ausztria) a helyneveket a vándorlás és a letelepedés forrásaiként használva igyekszik kimutatni a folytonosságot és a változást a bizánci Halkidikiben (177–83). D. BROZOVIĆ RONČEVIĆ (Horvátország) a horvát helynevekben keresi a regionális és nemzeti hagyomány, valamint az azonosság tükröződését (117–23). A. CHOLEVA-DIMITROVA és M. VLAHOVA-ANGELOVA (Bulgária) a bulgáriai földrajzi nevek egységesítéséről számol be (163–7). M. N. CHRISTODOULOU (Ciprus) Ciprus példáján mutatja be a földrajzi neveknek a kulturális örökség részeként való megőrzését (185–6).

Ahogy az egyik szerző által idézett LARS HULDÉN finn névrajztudós és költő mondja: „A helynevek kulcsként szolgálnak az emlékekhez és tapasztalatokhoz. Ha ismerjük ugyanazt a nevet, máris egy kicsivel többet tudunk egymásról. A helynevek a társadalmi összetartozás jelei” (28).

4. Befejezésül Z. CEKULA lett névrajzos szakember cikkéből idézem a népdalt, mely ékesen alátámasztja JORDAN megállapítását az embernek a természethez, a hazai földrajzi környezethez fűződő erős érzelmi kapcsolatáról, az otthonosság érzésének fontosságáról: „Mit messziről megismerem, / Az a bátyám tanyája, / Körben hársfák, kőrisek, / Középen fehér almafa” (150).

Nemcsak szakembereknek ajánlható a kötet, hanem olyan fiataloknak is, akik érdeklődnek a névrajzos és rokon tudományterületek iránt, és akik e szakmák művelőinek a (távoli?) jövőben majd helyére állnak; hasznos, sokszínű, több rokon szakterület ismereteiből összegyűjtött nemzetközi munícióhoz juthatnak e tanulmányokból mind szellemi, mind érzelmi síkon.

TÓTH MÁRIA

**REMUS CREȚAN – VASILE FRĂȚILĂ:
DICȚIONAR GEOGRAFICO-ISTORIC ȘI TOPONIMIC AL
JUDEȚULUI TIMIȘ**

**[Temes megye történeti földrajzi és helynévi szótára]
Editura Universității de Vest, Timișoara, 2007. 487 lap + 1 térkép**

1. A temesvári Nyugati Egyetem a mai román helynévkutatás egyik igen fontos központja, ahol a Bánság Romániához tartozó részlegének helynévtani feltárására figyelemre méltó lexikográfiai vizsgálatok bontakoztak ki. Ezek egyrészt a régiót egészében átfogó helynévi, másrészt pedig a közigazgatási szempontból Temes, Arad és Krassó-Szörény megye részét képező régió egyik részlegére vonatkozó történeti földrajzi és helynévi szótármunkálatok. Az előbbieik eredményeként „A Bánát helynévi szótára” említhető, eddig megjelent nyolc kötetével (VASILE FRĂȚILĂ și colab. 1984–[1994]. Dicționarul toponimic al Banatului 1–[7]. Timișoara; VASILE FRĂȚILĂ – VIORICA GOICU – RODICA SUFLETEL, Dicționarul toponimic al Banatului (R). Studii și Cercetări de Onomastică 7. 2002: 267–327), az utóbbiaknak pedig két egymással összefüggő szótár is köszönhető: a „Temes megye településeinek helynévi és történeti földrajzi szótára”, amelyet a földrajztudós REMUS CREȚAN jelentetett meg 2006-ban „Etnikum, történeti fejlődés és helységnevi rétegződés” alcímmel (Dicționar toponimic și geografico-istoric al localităților din județul Timiș [1]. Etnie, evoluție istorică și stratificare oiconimică. Timișoara), valamint az alábbiakban bemutatandó „Temes megye történeti földrajzi és helynévi szótára”, amelyet REMUS CREȚAN és VASILE FRĂȚILĂ nyelvész, etimológus adott ki 2007-ben.

A két legutóbbi szótárkiadvány egy sajátos kétkötetes történeti földrajzi és helynévtani szótártervezeten alapul. Erről pontosabban REMUS CREȚAN kötetének előszava tájékoztat (5), amely első kötetként történeti földrajzi, másodikként helynévtani beállítódású kiadványt körvonalaz. Az előbbi feladatoként ugyanis a megye településeinek történeti, népességtörténeti leírását jelöli ki, a településnevek történeti rétegződésének feltárásával együtt, az utóbbira pedig az első kötet feltárta településnevek etimológiai leírását és az egyes települések főbb mikrotoponimáinak magyarázó bemutatását bízza.

Az ígéretes szótártervezet alapján összeállított és megjelentetett két kiadvány sajnos sem műfaji, sem szótárszerkezeti szempontból nem valósíthatta meg maradéktalanul az elképzeléseket, aminek oka minden bizonnyal a tervezet lexikográfiai szempontjainak kidolgozatlanságában rejlik. REMUS CREȚAN szótárterve ugyanis a történeti földrajz potenciális helynévszótárára alapoz, abból igyekszik történeti földrajzi és helynévi szótárt

kialakítani, de nem dolgozza ki, nem jelöli ki azokat az alapvető lexikográfiai szempontokat, amelyek lehetővé tehetnék a potenciális szótár tulajdonképpeni szótárrá való átalakítását. Ezek hiányában mind a két kiadvány elsősorban történeti földrajzi kategóriákban és nem történeti földrajzi kategóriák szótározható helyneveiben, szavaiban gondolkodik. Következésképpen egyik sem szótár a szó szoros értelmében, hanem a történeti földrajz és a helynévszótár közötti határterületen elhelyezhető szótárszerű munka. Következésképpen a kötetek címének műfajra utaló *szótár* terminusa egy sajátosan tág értelemben vett szótárfajtára utal.

Valószínűleg a szótárterv történeti földrajzi kategóriarendszere akadályozhatta meg a munka kétkötetes jellegének kialakítását is. A tervezett két kötetből ugyanis csak az első valósulhatott meg kötetjelzés által is hangsúlyozott önálló egységként, de a második már nem. A második kötet helyett az első kötetnek a nagyrészt helynévi, helynévtani adatokkal, ismeretekkel és kisebb részt újabb történeti adatokkal kiegészített, bővített változata készült el csupán. Erre egyértelműen utal már az a tény is, hogy címdala mellőzi a kötetjelzést, de az is, hogy eltekint előzményétől, még a bibliográfiai jegyzékében sem tűnteti fel, pedig a kiadvány megérdemelte volna azt.

2. A „Temes megye történeti földrajzi és helynévi szótára” az elmondottak értelmében egy összetett jellegű, szótárszerű, adattárszerű kiadvány, amely a megye településeinek történeti földrajzi és helynévi bemutatására vállalkozik. Szerkezeti felépítésére nézve szokványos szerkezeti egységekből épül fel. A szerzők által összeállított „Előszó” (Prefață, 5–8) vezeti be, amely eszmeisége és műfaja alapján nemzeti érdekelttségű tudományos szakmunkaként méltatja a kötetet, felvázolva mindenekelőtt a vizsgált megye történeti múltjának, népességtörténetének a helynévanyagot is meghatározó fontosabb mozzanatait. Ezek a kiemelt mozzanatok a következők: a mai Temes megye területe a kezdetek kezdetén Dácia provincia része volt dákoromán lakossággal, később pedig egy szláv–román állami alakulat keretébe tartozott. Miután a magyarok meghódították, Temesvár török pasalik székhelyévé vált 1718 tájáig. A térség 1718–1918 között Habsburg és osztrák–magyar fennhatóság alá tartozott, és 1918-tól vált Románia részévé.

Az „Előszó” hangsúlyozza, hogy a jelzett történeti mozzanatok alapján két főbb eredet szerinti, történeti réteg körvonalazódik a vizsgált terület helynévállományában. Az első az ősi román eredetű helynévréteg, a második pedig a szerb, német, magyar, bolgár stb. nemzeti kisebbségek, illetve kisebbségi nyelvek helyneveinek rétege, amelynek nagyobb része román kölcsönnév, fordítás.

A kötet által feltárt adatanyag kapcsán, amelynek kiemeli interdiszciplináris jellegét, kitér a forrásokra is, amelyek között forráskiadványok (CORIOLAN SUCIU, FÉNYES ELEK, JOHANN MATHIAS KORABINSKY, VÁLYI ANDRÁS, NAGY LAJOS munkái; 1723–1725-ös, 1761-es, 1776-os osztrák térképek stb.) és eddig még publikálatlan dokumentumok is előfordulnak (NICOLAE ILIEȘIU egyesülés utáni és REMUS CREȚAN újabb helynévgyűjtése), amelyek lehetővé teszik a településnevek változásainak az ismertetését. A helynévanyag interpretálásának szempontjai és elvei kapcsán sajnos csak a mikrotoponimákra tér ki, a településnevekre nem. A mikrotoponimák leírása egyrészt a bukaresti Nyelvészeti Intézet névtani részlege által kidolgozott szempontokon, módszereken alapul, másrészt „A Bánát helynévi szótára” és „Románia helynévi szótára” (GHEORGHE BOLOCAN coordonator, Dicționarul toponimic al României. Oltenia 1–5. Craiova, 1993–2000) szerkesztési szempontjait és elveit követi, de a névanyag regionális jellemzői függvényében sajátos

szempontokat is érvényesít. Ami a településnevek vizsgálati alapjait illeti, azokról mindenekelőtt „A Bánát helynévi szótára” első kötetének bevezetője tájékoztathatja némiképpen az érdeklődőt (1: V).

Az előszót a kötet törzsrészét képező tulajdonképpeni történeti földrajzi és helynévi szótári rész követi (9–418), amely a 2002-es népszámlálás és település-összeírás adatai alapján sorakoztatja föl a megye 325 mai román hivatalos helységnevét, figyelembe véve a 2004. január 1-jei közigazgatási átszervezés módosításait is. A vizsgált településnevek állománya a két főbb településnévfajta szerint két rétegre tagoltan tárul fel, amelyeket a szótár két szerkezeti egysége részletez „A városi településnevek rétegződése és a városi mikrotoponímia” (I. Stratificarea numelor de localități urbane și microtoponimia urbană, 9–76), valamint „A vidéki településnevek rétegződése és a vidéki mikrotoponímia” (II. Stratificarea numelor de localități rurale și microtoponimia rurală, 77–418) cím alatt. A folyamatosan sorszámozott településnevek elrendezése az egyes rétegeken belül egyrészt gyakorlati, másrészt közigazgatási szempontokat követ. Így a városnevek rétegének az élén a két legnagyobbik város neve áll, eltekintve az ábécérendtől, de az ábécérendet követő további városnevek és a vidéki településnevek sorát is meg-megszakítják esetenként az általuk jelölt városokhoz vagy községekhez közigazgatásilag hozzátartozó kisebb települések nevei is, amelyeknek a sorrendje ugyancsak a betűrend. A városnevek rétegében tehát 1. *Timișoara*, 2. *Lugoj*, 3. *Măguri*, 4. *Tapia*, 5. *Buziaș*, 6. *Bacova*, 7. *Silagiu*, 8. *Ciacova*, 9. *Cebza*, 10. *Macedonia*, 11. *Obad*, 12. *Petroman* stb., a vidéki településnevek rétegében 41. *Balinț*, 42. *Bodo*, 43. *Fădimac*, 44. *Târgoviște*, 45. *Banloc*, 46. *Dolaț*, 47. *Livezile*, 48. *Ofșenița*, 49. *Partoș*, 50. *Soca*, 51. *Bara*, 52. *Dobrești*, 53. *Lăpușnic*, 54. *Rădmănești*, 55. *Spata* stb. sorrendben következnek az egyes város-, illetve község- és falunevek.

A két névréteget bemutató két szerkezeti egység két külön cím alatt jelenik meg a szótári részen belül, ami ellentmond a rétegzett névanyag szótári egységének. Az egységnek a kiadvány szerkezeti síkján való tükröztetése érdekében ajánlatos lett volna legalább egy összefoglaló cím alá rendelni őket.

Az előbbiekben jelzett két szerkezeti egység címszóként kiemelt településneveinek a bemutatása a jelölt települések történeti földrajzi és helynévtani leírását tartalmazza. Az előszó szerint a történeti földrajzi elemzés REMUS CREȚAN, a helynévtani VASILE FRĂȚILĂ munkája. A történeti földrajzi háttérű helynévtani leírások közlik a mai román hivatalos településnevek etimológiáját és a szóban forgó települések mikrotoponímiáját is, amely névfajta szerinti taglalásban tárul fel. A román helynévgyűjtés által feltárt mikrotoponimafajta névanyagának felsorolása az ábécérendet követi. Az egyes mikronevekről pedig szócikkben bemutatás keretében tájékoztatnak, amelyek jelzik a címnév által jelölt helyfajta, annak művelési ágát, lokalizálják a szóban forgó nevet, és értelmezik, magyarázzák is azt, megadva etimológiáját.

A szótári rész az előszóban kifejtett koncepció meghatározottságában és széleskörű szakirodalmi háttér alapján sajátos analitikus vizsgálati szempontok, elvek és módszerek segítségével fogja vallatóra a mai Temes megye történeti földrajzi adatait, különös hangsúlyt fektetve azok között is a dokumentum értékű helynevekre. Az egyes településnévcikkek alatti történeti földrajzi és helynévtani értelmező leírások módszeresen váltják valóra a szakmunka immanens célkitűzéseit.

A szakszerűsége törekvő értelmező leírások a megye területének színes népességtörténete, korszakanként változó államigazgatása következtében a mai hivatalos román

településnevek történeti földrajzi rétegződése és etimológiája kapcsán a román mellett gazdag nemzetiségi településnévi adatanyagot is felszínre hoznak. A településnevek etimológiai vizsgálatai különösen nagy számban mutatnak ki magyar településnévi etimonoikat, arra utalva, hogy az illető román településnév magyarból való kölcsönzés. A régió magyar–román nyelvi kölcsönhatásainak eredményeként magyarból való direkt és indirekt névátvételekkel egyaránt találkozhatunk. Az előbbieket tulajdonképpen kölcsönzések: *Cherestur* < *Keresztúr*, *Fibiș* < *Füves*, *Hodoș* < *Hodos*, *Opațița* < *Apáca*, *Bichigi* < *Bükkös*, *Coșteiu* < *Kastély*, *Gătaia* < *Gatály*, *Icloda* < *Iklód*, *Silagiu* < *Szilágy*, *Timișoara* < *Temesvár*; az utóbbiak pedig tükörszavak, amelyek nagyrészt tükörfordítások: *Cărpiniș* < *Gyertyános*, *Comloșu Mic* < *Kiskomlós*, *Sînnicolau Mare* < *Nagyszentmiklós*, *Pădureni* < *Liged*, *Liget* stb., kisebb részt pedig részfordítások: *Becicherecu Mic* < *Kisbecskerek*, *Comloșu Mare* < *Nagykomlós*, *Peciu Nou* < *Újpécs* stb. De a román vagy más eredetű településnevek történeti rétegei között is lépten-nyomon előbukkannak magyar névadatok, arra utalva, hogy a mai román hivatalos településnév magyar vagy más idegen nyelvi előzménynévvel vagy -nevekkel is rendelkezik: *Dumbrava* < *Igazfalva*, *Lungă* < *Kunszöllős*, *Cornești* < *Jadani* < *Mezősadány*, *Gelu* < *Kétfülű*, *Kétfél*, *Lenauchheim* < *Csatád*, *Lăpuș* < *Lacunás*, *Gottlob* < *Kisősz*, *Grănicerii* < *Csávós*, *Găvoajdia* < *Kövesd*, *Oșenița* < *Karácsonyfalva* stb.

A román helynévgyűjtés által feltárt fontosabb mikrotoponimák körében a magyar etimonok számaránya elenyészően csekély a településnevek magyar etimonjaiéhoz viszonyítva, és nagyrészt a kistelepülések utca-: *Naghi Uța* (155, 176, 184), *Malom Uța* (176), *Nicoale Bălcescu Uța* (184) stb.; víz-: *Beregsău* (118), *Pârâul Aranca* ~ *Aranca* (176) stb. és határnévanyagából mutatható ki: *Deneș*, *Farcaș*, *Sighet*, *Olah* (155), *Kerestur Fele* (176), *Szt. Bukor*, *Voros Csarda* (177), *Pusta Simon* (179), *Egres*, *Nagy Erdey* (180), *Dekany*, *Dobos*, *Fazecaș*, *Harciar* (*Harcsar*), *Magori*, *Naghi Laios Diulo*, *Naghi Leghelo* (184) stb. A román mikrotoponímiai anyag eredet szerinti rétegei között a román eredetű réteg uralkodik, amelyet a régió nemzetiségeinek kisebb-nagyobb névrétegei egészítenek ki.

A forrásmű jellegű szótár igyekszik eleget tenni a szakszerűség, a filológiai pontosság követelményeinek, de a magyar nevek esetében pontatlanul közöl több magyar történeti névadatot is „Erdély településeinek történeti szótára”-ból (CORIOLAN SUCIU, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania* 1–2. București, 1967–8); többek között *Sânnicolau Mare* – *Nagyszentmiklós*: *Nemeth-Szent-Miklós* (< *Német-Szent-Miklós*), illetve *Racz-Nagy-Szent-Miklós* (< *Rác-Nagy-Szent-Miklós*), *Coșarii* – *Kisgye*: *Felsew-*, *Radachywa-*, *Nagyedykkyzdia* și *predium Harmadikkzydya* (< *Felsewkysdya*, *Radachywakyzdya*, *Negyedykkyzdia*, *predium Harmadykkyzdia*), *Cherestur* – *Pusztakeresztúr*: *pusta Kerestur* (< *Kerestur in comitatu Chanadiensi*), *Nemeskerezthur* sau *Cheresturul Nemeșilor* (< *Nemeskerezthur*), *Magyar Kerestur* (< *Magyar Keresztúr*), *Pusztakerestur* (< *Pusztakeresztúr*) stb. adatait. A forrásjelzése sem következetes, ugyanis egyes adatok esetében feltünteti a forráshelyet, mások esetében nem, mint például *Temesvár* Habsburg fennhatóság alatti *Temesburg*, *Temeszvar*, *Temeshvar*, *Temeshwar*, *Temesvár*, *Temesvarium* vagy *Tolvád* 1333-as *Tegwid* és 1334-es *Talnos*, *Tolnoyd* adatai kapcsán.

Az etimológiai fejtegetések az esetek többségében a román és a német szakirodalmat hívják segítségül a magyarból kölcsönzött nevek névelemszerkezetének bemutatása érdekében (pl. A Bánát helynévi szótára; GUSTAV KISCH, *Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen*. Timișoara, 1928), de néhány név kapcsán a FNESz. is megjelenik forrásműként.

Ezek a következők: *Comeat – Komját, Coşarii – Kisgye, Dumbrăviță – Újszentes, Fârdea – Ferde, Grănicerii – Csávás, Giroc – Györök, Chişoda – Tesöld, Gherman – Ermény, Lenauheim – Csatád, Periam – Perjámos, Murani – Temesmurány, Hitiaş – Hattyas, Icloda – Iklód, Utvin – Ötvény, Igriş – Egres, Secaş – Székás, Olosag – Ollóság, Visag – Krassóviszak.*

A magyar helynevek FNESz.-re is tekintettel levő lexikális-morfológiai, esetenként etimológiai interpretálásai igyekeznek szakszerűen felhasználni forrásmunkájukat, de nem tudják teljes mértékben megvalósítani a forráshű adatolás elvét, következésképp többször pontatlan képet nyújtanak a nevek lexikális síkjáról, a névelemek történeti változatairól, írásképről. Így például a *Kisgye – Coşarii* alapján álló ómagyar kori *Keszi* törzsnév személynévként, az *Újszentes – Dumbrăviță* alaptagjának *Szentes* személynévi lexikális eleme a *szent* szóból származó *szentes* melléknévként tűnik fel, *Tesöld* írásképe a szinkroniában és a diakroniában is következetesen *Tesöld*, és a név személynévi alapjával összefüggésbe hozott forrásbeli szerb–horvát *Tješilo* személynév írásképe is *Tešilo* stb.

A FNESz. segítségével értelmezett magyar névanyag bemutatása egyértelműen arról tanúskodik, hogy a szótár a román helynévkutatásban is hasznos forrásmunkának bizonyul. Ennek ellenére mégsem vonódik be további román településnevek olyan magyar etimónjainak a vizsgálatába, amelyeket egyébként tárgyal. Pedig ezeket a gazdag román és német szakirodalmi háttérrel megvilágított magyar névelem-szerkezeti leírásokat kétségtelenül több szempontból is árnyalhatta volna. Gondolhatunk itt például az *Újpécs – Peciu Nou* helységnév *Pécs* alaptagjának az értelmezésére, amely nincs összhangban a történeti adatokkal, nem veszi figyelembe az idézett előzményneveket – *Veybech* (1333), *Wybech* (1334), *Vibeck* (1335) –, és határozottan azt állítja, hogy a névelem a szláv *peč* 'szikla' szóból ered. Mellőzi a FNESz. etimológiáját, amely az elsődleges *Újbécs* névváltozatra alapozva az elsődleges *Bécs* névelem alapján mutatja ki a *Bécs* etimont, amely egy valamikor temesközi település neve volt. A *Bécs* helységnév alapján pusztán személynévet feltételez, de nem zárja ki annak a lehetőségét sem, hogy Ausztria fővárosának a neve rejlik benne, amely névköltöztetés útján került a Temesközbe. De hasonló *Kisbecskerek – Becicherecu Mic* etimológiája is, amely nem veszi figyelembe a név egyébként idézett *Pechkerek* (1334, 1442) előzményét, és a mai névalak *Becskerek* alaptagját elemezi, azt állítva, hogy az a *Becse* személynév és a *Kerek(i)* 'sarjerdő, cserjés sarjerdő, liget' + *-i* összetétele. A FNESz. alapján egyértelműen pontosabban lehetett volna azonosítani a szemantikai szerkezetében feltárt név lexikális összetevőit is: nem másról van szó, mint 'egy Pécs [nevű] személy kerek erdeje' helynévszerkezetről.

Olyan sajátos helynév-etimológiák esetében is ajánlatos lett volna figyelembe venni a FNESz.-t, mint amelyeket a *Timişoara – Temesvár, Fibiş – Füves* vagy *Țipari – Szapáryfalva* stb. helységnevek bemutatásai képviselnek. A *Temesvár* a szótárbeli sajátos lexikális leírás szerint ugyanis a *Temes* víznév és a *vár* köznév összetétele, amelyben a bővítményrész *Temes* névelem alapján az ősi román *Timiş* víznév áll. Ez abba a hidronimacsaládba tartozik, amelynek tagjai az indoeurópai **thib-* 'iszapos' töre vezethetők vissza. Temesfüves román *Fibiş* neve a magyar *Füves* előzménynévből ered, amelynek alapján a *füves* 'füves hely' vagy 'füfélék' melléknév áll. Román nyelvterületen a magyar névalak hangszerkezete *v > b* mássalhangzó-változás nyomán módosult: *Füves > Fibiş*. A *Țipari* helynév-eleme a többes számú *țipar* főnév vagy a *țipari* csoportnév, amely a *Țipar* személynévből ered. A magyar *Szapáryfalva* névváltozat névelemszerkezete a román *Țipari* helynév magyar nyelvi *Szapáry* adaptációjának és a *falva* köznévnél az összetétele.

A kötet a szótári részt különböző segédletekkel ellátó apparátussal zárul, amelynek összetevői között a „Rövidítések” (Abrevieri, 419), a „Forrásjelzések” (Sigle și abrevieri bibliografice, 419–32), a „Szerzőnévmutató” (Indice de autori, 433–6), a „Helynévmutató” (Indice de toponime, 437–78), a „Tartalomjegyzék” (Cuprins, 479–88) és „Temes megye településeinek történeti források, századok szerinti térképe” (Harta localităților din județul Timiș, conform atestărilor documentare, pe secole) szerepel. A helynévmutató a mai román hivatalos településneveket és a mikrotoponimákat összesíti, de nem tünteti fel a román településnevek esetleges mai magyar hivatalos megfelelőit, bár feladata lehetett volna annál is inkább, mivel a kötet, amely a településnevek bemutatásában teljességre törekszik, teljes mértékben megfedkezik azokról. A forrásjelzések magyar bibliográfiai adatai és a szerzőnévmutató adatai között is előtűnnek filológiai pontatlanságok, tévedések.

3. A „Temes megye történeti földrajzi és helynévi szótára” a régió helynévanyagának szinkrón és diakrón szempontú bemutatásával, a helynévanyag eddigiek során felhalmozódott történeti földrajzi, történeti, etimológiai ismeretanyagának összegezésével, értékelésével és kiegészítésével kétségtelenül nagyszabású, szintézis jellegű, hiánypótló forrásmunka nemcsak a román, hanem a magyar, német, szlovák, szerb, horvát, bolgár stb. helynévtan, szókészlettan, nyelvtörténet, valamint a társtudományok és az interdiszciplináris kutatások számára is. Magyar vonatkozásai alapján kétségtelenül érdeklődésre tarthat számot több tudományágban is, annak ellenére, hogy esetenként, a magyar források interpretálásában nem tesz eleget a szakszerűség filológiai követelményeinek. A román nyelvnek átadott jelentős magyar helynévréteg történeti földrajzi feltárásával mindenképp előtt ösztönzőleg hathat a magyar–román nyelvi kölcsönhatások helynévrendszerbeli vetületeinek, a helynévrendszerek alakulására nagy hatást gyakorló névátvétel jelenségeinek a vizsgálataira. Közvetlenül a Temesköz REUTER CAMILLO nevéhez fűződő eddigi helynévrendszertani kutatásait viheti tovább (Zgribeshti: Magyar Nyelvőr 1987: 115–6; A párhuzamos helynévadás és a Temesköz történeti hely(ség)névanyaga. MNyTK. 183. 1989: 159–62). De a történeti lexikológia számára is határozottan bizonyíthatja azt, hogy szókészlete eredet szerinti rétegeinek a tanúsága szerint a magyar nyelv nemcsak kölcsönzött a szomszédos nyelvekből, hanem át is adott szavakat azoknak. Az átadott szavak között pedig jelentős számú, román nyelvbe átadott helynév is szerepel, amelyek alapján a mai román nyelv szókészletének kisebb eredet szerinti rétegei között szerepelő magyar szóréteg pozíciója kétségtelenül módosulhat.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

**ROSA KOHLHEIM – VOLKER KOHLHEIM: BAYREUTH VON
A–Z. LEXIKON DER BAYREUTHER STRAßENNAMEN
[Bayreuth A-tól Z-ig. Bayreuth utcanévlexikonja]
C. u. C. Rabenstein Verlag, Bayreuth, 2009. 135 lap + 1 várostérkép**

1. Németországban a mikrotoponimák kutatásának jelentőségét már a 19. században felismerték. A belterületi névadás legfontosabb eredményeit először ADOLF BACH „Deutsche

Namenkunde” című munkája (1981) foglalta össze. A legújabb kutatásokról az ERNST EICHLER, GEROLD HILTY, HEINRICH LÖFFLER, HUGO STEGER és LADISLAV ZGUSTA szerkesztette „Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik” című kézikönyv (1995–1996), valamint az Onoma 42. száma (2007) nyújt áttekintést.

2. A szerzőpáros új kötete az értékes helynévtörténeti és belterületi nyelvészeti szakirodalmak sorát gazdagítja. A mű megjelenését több előtanulmány, számos publikálatlan forrás áttanulmányozása és különböző intézményeknél (Bayreuthi Történelmi Múzeum, Bayreuthi Városi Levéltár, Bayreuthi Városrendezési Hivatal, Bajor Helytörténeti és Dűlőkutatási Szövetség stb.) végzett helyszíni kutatómunka előzte meg.

Az előszóból megtudhatjuk, hogy a lexikon a rendelkezésre álló forrásokból kideríthető összes utca- és városrésznevet tartalmazza a kezdetektől napjainkig. Ezek száma meghaladja az ezret. Ezt követően a szerzők a bayreuthi utcanévadás öt nagy korszakát mutatják be.

Az első korszakban – a késő középkortól a korai újkorig terjedően – a név és a denotátum között szoros kapcsolat állt fenn (pl. 1449: *in der Praytten gaß*; a középkori belváros legszélesebb utcája volt; 1553: *im Frauengäßlein*; nevét az 1466-tól itt állt városi nyilvánosházról kapta; vö. 1466: *Frawenhauß*). Egy utcára két vagy több elnevezést is használtak (pl. 1745: *Marck Gaß*, 1800k.: *Hauptstraße*, *Marktstraße*). Ha az elnevezés oka megszűnt, a név kikerült a használatból. Röviddel ezután megjelent az új utcanév (pl. 1541: *In der Suten*; < kfn. *sutte* ’tócsa’ [az utca talaja mocsaras, ingoványos volt]; 1540: *Predigersgassen*, 1518–1889: *Priestergasse*, 1520, 1532: *Pfaffengasse* [az utcában a papoknak szeretetházat építettek]). A *Gasse* alapelem Dél- és Közép-Németország nagy részén az újkorig belterületi közlekedő utat jelölt.

A második korszak a korai újkortól a 19. század közepéig tart. Az abszolutizmus korszakában a felettes hatóságok már beleavatkoztak az utcák elnevezésébe. 1745-ben Georg Friedrich Carl örgrófról, az önzetlen mecénásról (1711–1763) neveztek el utcát. Ez az első tiszteletbeli elnevezés a városban, és először használták utcanévben a *Straße* alapelemet. 1810-ben Bayreuth a Bajor Királysághoz került. 1824-ben I. Miksa József bajor király (1756–1825) uralkodásának huszonöt éves évfordulója tiszteletére a *Marktgasse*-t *Maximilianstraße*-ra változtatták.

A harmadik korszak határát a 19. század vége és 1933 között jelölik ki. A tiszteletet kifejező nevek száma ekkoriban tovább nőtt. 1897-ig az összes utcanév húsz százaléka sorolható ebbe a kategóriába, az első világháborúig pedig már harminc. Utcat neveztek el I. Vilmos császárról, Luitpold bajor régenshercegről (1821–1912), Rupprecht bajor trónörökösről (1869–1955), és 1885-ben, két évvel halála után Richard Wagnerről. A 19. század végén, 20. század elején megjelentek az utcanévek között a jótékony alapítványokat létrehozók nevei, például Carl Dilcher polgármesteré. A 20. század elejétől számos ismert személyiség kapott utcanévet a születése vagy a halála kerek évfordulóján (pl. 1905-ben Gutenberg, születése 500. évfordulóján, Schiller pedig halála 100. évfordulóján). 1879-től kiépült a Kaszárnya-negyed. Az új utcák az 1870–1871-es német–francia háború tábornokainak (pl. Hartmann, Xylander, Von-der-Tann) vagy győztes csaták helyszíneinek (pl. Orleans, Sedan, Weißenburg) a nevét kapták. A 19. század végén a városatyák arra törekedtek, hogy a belváros modern nagyvárosi kisugárzást kapjon. A hagyományos neveket reprezentatív, a kornak megfelelő nevekké váltották fel (pl. 1449: *in der Praytten gaß*, 1889: *Sophienstraße*, az örgrófok *Sophia* nevű feleségeiről; 1522: *die*

Gasse hinter dem Ochsen, 1700 k.: *Ochsen-Gaße*, az 1492–1563 között itt élt Ochs családról, 1889: *Kirchgasse*).

A nemzetiszocialista korszakban (1933–1945) az utcanév-átkeresztelések ideológiai okból történtek (pl. 1933. március 24-től a Bürgerreuther Straße az *Adolf-Hitler-Straße*, 1936-tól a Lazarettstraße *Straße der SA* nevet viselte). Ugyancsak ideológiai okok játszottak szerepet az új utcaelnevezéseknél is. Az 1935-től kiépülő Hans-Schlemm-Gartenstadt utcáit olyan személyekről nevezték el, akik a nemzetiszocialista ideológia létrehozásában vagy terjesztésében közreműködtek (pl. Chamberlain, Hans von Wolzogen, Dietrich Eckart). Más lakónegyedekben az utcanevek a mozgalom mártírjait dicsőítették (pl. 1935–1945: *Hans-Maikowski-Straße*; a névadó, a nemzetiszocialista párt tagja 1933-ban a berlini utcai harcokban vesztette életét).

2.5. Az ötödik, egyben eddigi utolsó korszak – 1945-től napjainkig – elején a megszünt rezsimre, intézményeire, személyeire, a hadseregre emlékeztető neveket törölték. Ezek az utcák 1945. május 10-én, majd 1947 decemberében többnyire eredeti nevüket kapták vissza. A *Rothenaustraße*-val a weimari köztársaságot, az *August-Bebel-Platz*-cal a szociáldemokráciát értékelték fel. Utcanevet kapott *Karl Marx* is. Három utcanév a bayreuthi náci rezsim áldozatainak állít emléket (1947: *Friedrich-Puchta-Straße*, *Oswald-Merz-Straße*, *Leuschnerstraße*). Előnyben részesítették az általánosan elismert, korhoz nem kötődő személyek neveit, melyek minden politikai hatástól mentesek voltak (pl. *Herder*, *Kant*, *Röntgen*). A nemzetiszocialisták erős ideologizálására való apolitikus reakciónak tekinthetjük a politikailag terhelt nevek helyett a virágok, fák neveinek alkalmazását. 1955-ben a városi tanács úgy határozott, hogy az 1945 után eltávolított, de nem egyértelműen nemzetiszocialista beállítottságú utcaneveket új utcák elnevezésekor újra életre kelti. Így újra utcanév lett a *Wörthstraße*, az 1870. augusztus 6-i győztes csata helyszínének neve Elzászban. Az 1950–1960-as években elterjedt, hogy az utcákat – a II. világháború után lakóhelyükről elűzöttekre emlékezve – településekről nevezzék el (pl. 1963–1972: *Marienbadweg*, 1972: *Brüxer Weg*). E nevek arra emlékeztetnek, hogy a Szudéta-vidékről sokan menekültek Bayreuthba. A folyókról elnevezett utcák Nemetország mindkét részéből az alkotmány preambulumban megfogalmazott, akkor még utópikusnak tűnő újraegyesülés szándékát tükrözik (pl. 1962: *Donaustraße*, 1973: *Neißeweg*). A beolvasztott városrészekben és az újonnan beépített területeken arra törekednek, hogy az ott található egykori földbirtokok, dülők, tanyák, malmok nevei utcanevekben őrződjenek meg (pl. 1970: *Hussengutstraße*, 1963: *Ochsenhut*, 1971: *Eremitenhofstraße*, 1960: *Herzogmühle*). 1947-től az új lakótelepeken a legkülönbözőbb területekről, tetszőleges nevekből hoztak létre névbokrokat (pl. keresztnevekből, növények, állatok, ásványok, égitestek, mesefigurák, néptörzsek elnevezéseiből). A folyamat napjainkban is tart; ez a névcsoport az összes utcanév 14%-át teszi ki. Meg kell viszont jegyezni, hogy az új tendencia negatívan befolyásolja a település földrajzi, történeti és kulturális értékeinek hangsúlyozását. A bayreuthi utcanevek hat százaléka Richard Wagnerrel áll kapcsolatban. A folyamat az 1880-as években kezdődött, és az 1970-es évekig tartott. Az utcatáblák a zeneszerzőre, családjá tagjaira, zenedrámáira, a Wagner-darabok ismert interpretátoraira és a Wagner-kutatókra utalnak, különös hangsúlyt adva annak a ténynek, hogy Bayreuthot Wagner városának tartják.

3. A lexikonrész névcikkei egységes felépítésűek. A betűrendben egymást követő címszavak hivatalos elnevezések esetén vastag normál, népi elnevezések esetén vastag

dőlt szedésűek. Kihalt, megszüntetett nevek előtt kereszt található. A kötethez mellékletként 1: 10 000 méretarányú belterületi térkép készült. A címszavak utáni térképjelzetek segítségével az utcanév pontos helyét könnyen megtalálhatjuk. Ezt követően a név keletkezésének vagy első említésének, adott esetben megszüntetésének időpontja, történeti adatok, esetleg korábbi elnevezések következnek. Az időpontok meghatározása az irodalomjegyzékben megnevezett források felhasználásával történt. A más névcikkekre utalást nyíllal jelzik. A továbbiakban a névhez nyelvi, esetleg történelmi magyarázatokat olvashatunk (pl. J. S. KÖNIG 1800 körüli, eddig nem publikált városleírásának adatait), vagy személyekről elnevezett utcák esetén a névadó rövid életrajzi adatait találjuk meg.

4. A kötetet forrás- és irodalomjegyzék zárja. Összesen hat csoportot különböztetnek meg: I. kiadatlan levéltári források; II. nyomtatásban megjelent források: okmánytárak, városkönyvek, nyilvántartások, telekkönyvek, háznyilvántartó könyvek, elbeszélő források, útleírások, krónikák, korabeli folyóiratok, levelek stb.; III. kataszteri, katonai és város-térképek a 16. századtól napjainkig; IV. városi címtárak 1807–1992 között; V. 96 tételből álló irodalomjegyzék a hely-, térkép- és várostörténet, a névtan és a régészet területéről, valamint különböző szótárak, lexikonok könyvészeti adatai; VI. internetes források.

5. A nevek közti eligazodást térképek, fotók segítik. A kiváló feldolgozás sok fontos új adatot tartalmaz mind a helytörténet, mind a névtan kutatói számára. A névcikkek tagolása, az utalások, a precíz, lényegretörő névmagyarázatok a modern tudományos elvárásoknak magas szinten eleget tesznek. A kötetet melegen ajánlom a települések belterületi névanyagával foglalkozó hazai szakembereknek.

VINCZE LÁSZLÓ

**GERHARD KOß: WARENNAMEN – MARKEN – KUNSTNAMEN.
TRANSPPOSITION UND KREATION IN DER WIRTSCHAFT.
AUSGEWÄHLTE BEITRÄGE 1976–2006. FESTSCHRIFT FÜR
GERHARD KOß ZUM 75. GEBURTSTAG**

**[Árunevek – márkanevek – fantázianevek. Áthelyeződés és új érték
teremtése a gazdaságban. Válogatott tanulmányok 1976–2006 között.**

Emlékkönyv Gerhard Koß 75. születésnapjára]

Szerkesztette: KURT FRANZ – ALBRECHT GREULE – STEFAN HACKL

Edition Vulpes, Regensburg, 2008. 256 lap

GERHARD KOß élete során a nyelvtudomány számos ágával foglalkozott (nyelvtörténet, nyelvjárástan, leíró nyelvtan, frazeológia, szemantika, szövegnyelvészet, terminológia, névtan – ez utóbbin belül pedig: személynevek, helynevek, intézmények, áruk nevei). Tekintélyes, 150 tételt meghaladó publikációs listájában több tanulmány foglalkozik az árunevekkel. 75. születésnapja alkalmából tisztelői erről a részterületről szóló tanulmányait jelentették meg, adalékot szolgáltatva ezzel egy tervezett szintézishez.

Az emlékkönyv rövid előszóval, az életpálya ismertetésével kezdődik, majd 15, 1976–2006 között írt tanulmánnyal folytatódik (a megjelenés sorrendjében), s az ünnepelt 1958–2007 közötti publikációs listájával zárul.

Ismertetésünkben az egyes cikkek megjelenésének sorrendje helyett inkább a tematikus sorrendet követjük.

Az „Árunevek” című cikk több, fontossága miatt az alábbiakban részletesen ismertetendő alapfogalom definícióját is megadja. Az *árunév* alatt a szerző főleg fogyasztási cikkeket ért, melyeket a kereskedelem vagy a forgalmazó a piacra juttat. A névadás különböző sikokon és szándékkal történhet. Nevet adhatnak az előállítók, a forgalmazók vagy a kereskedelem (csomagküldő kereskedelem, kereskedelmi láncok, kiskereskedők). Az áruneveket az előállítók vagy a kiskereskedők a vállalaton belüli információs rendszerként, például a raktározásnál használhatják. Vállalaton kívül az árunév részben a versenytársak áruitól való megkülönböztetésre szolgál, elsősorban viszont arra, hogy a fogyasztók a terméket megismerjék.

A névtani szakirodalom terminológiai kérdésekben nem egységes. A *Warename* 'árunév' mellett használják a *Produktname* 'terméknév, gyártmánynev', *Erzeugnisname* 'terméknév, gyártmánynev', *Markenname* 'márkanév, kereskedelmi név', *Marken* 'márka, árujegy, védjegy, gyári/származási jel' megjelölést is. Ismert még az *Objektname* 'tárgy, létesítmény, épület, objektum neve'; *Ergonym* < gör. *ergon* 'mű, alkotás, gyártmány, termék, intézmény'; *Chrematonym* < gör. *chremata* 'szállítandó teher, áru, tárgy'; ném. *Ökonym*, fr. *éconyme*, ol., sp. *econimia*, ang. *econymy* 'gazdasági, gazdasággal kapcsolatos elnevezés'. A *Warename* kifejezés *Ware* 'áru' eleme a név kereskedelmi felhasználására utal. Az áru és a termék közötti különbséget a következő példa szemlélteti. A sütésnél használt kelesztőanyagból (vegyi terméknév) a sütőpor *Dr Oetker* név alatt árunév, majd márka, védjegy lett. A Szövetségi Szabadalmi Hivatalban bejegyzett, jogilag a versenytársaktól védett márkanev, védjegy az árunevek egyik alcsoportja. Jogtörténeti háttérből szemlélve a *Produktname* 'terméknév' a kereskedelmi jogban, a *Warename* 'árunév' a versenyjogban, a *Markenname* 'márkanév' az árujegy-, védjegyjogban szerepel. Ez a három kategória az *Ergonym* fő fogalom alá tartozik. Az árunevek jelölhetnek egy konkrét terméket és egyénítő, azonosító funkciót tölthetnek be, de jelölhetik az áruk egész csoportját is. Sokan az áruneveket a tulajdonnév és a köznév határterületén álló csoportnak tekintik, mások a köznevek közé sorolják, vagy tulajdonnévi tulajdonságokkal rendelkező közneveknek tartják.

A német, osztrák, svájci fogyasztók a napilapok hirdetéseiben, mellékleteiben a következő árunévtípusokkal találkozhatnak: **a) mesterséges vagy fantázianevek:** *ATA* (tisztítószert), *UHU* (ragasztó); **b) szóösszetételek az alkotórészek rövid alakjaiból:** *Persil* (*Perborat* és *Silikat*); **c) a toldalékok bizonyos csoportjainak használata:** *-lon* (pl. *Dralon*, *Nylon*, *Perlon*); *-mat/-matic* < *Automat*, ang. *automatic* 'önműködő készülék' (pl. *Lavamat*, *Siwamat* [Siemens mosógép], *Braun Aromatic* [kávéfőző]); **d) többtagú árunevek:** tulajdonnevekből, fantázianevekből, köznevekből, számokból és betűkből, pl. a cég neve + a tárgy nyelvi megjelölése / a tárgy elnevezése + típus megjelölése (pl. *Sanyo Fischer Camcorder VM-D66 P*); a cég neve + a típus megjelölése + a motor változata + köznévi mint névkiegészítő (pl. *Renault 19 GTR Chamade*, < fr. *chamade* 'tárgyalási felhívást jelző dob- v. trombitajel; erős szívdobogás'); **e) köznévi mint árunév:** a 20. század meghatározott korszakaiban magasabb társadalmi elismerést, értéket kifejező, tekintélyt parancsoló szavak, pl. *Auftakt* 'bevezető, nyitány' (kezeslábas), *Courage* 'bátorság,

merészség, kurázsi' (ruha), *Ambassador, Diplomat, Konsul, Kommodore/Commodore* (autó, tévékészülék vagy tolltartó), *Triumph* (írógép); **f) tulajdonnevek mint árunevek:** *Angelika, Brigitte, Gunther, Patrik* (cipők); *Nicola, Andrea* (női köpeny); *Salome, Rebecca* (női blúz); **g) szintagma vagy mondat mint árunév:** pl. *Nimm 2* 'Vegyél kettőt!' (vitamincukorka), *Dr. Koch's Trink 10* (tíz gyümölcsle keverékéből készülő üdítő); **h) speciális névkiegészítésekkel ellátott árunevek:** pl. *Bio-, Vita-, Natur-, -fit, -san* (< lat. *sanus* 'egészséges') a fogyasztószerek neveiben.

A tanulmány a továbbiakban kitér az árunevek eredetére, funkcióira (információkat közvetít, könnyen megjegyezhető, pozitív képzetársítást vált ki a vásárlóból, személyesítéssel, azaz személynevek használatával bizonyos célcsoportokat szólít meg), a nevek változásainak okaira (új találmány megjelenése, az előállításának módjának, a fogyasztók szokásának a változása), a névkeresés során alkalmazott stratégiákra (intuitív-kreatív, rendszerező-elemző módszerek alkalmazása; jogi, lélektani, gazdasági és társadalmi szempontok figyelembevétele; a szociolingvisztika kutatási módszereinek használata) és az árunevek jövőbeli alakulására (pl. a globális védjegy irányvonalának meghirdetése egységes stratégiával és központilag készített reklámkampánnyal).

A márkanévben a szóalkotás három típusát különböztethetjük meg. **1. Átvételről** akkor beszélhetünk, ha természetes nyelvekből vagy az általános névállományból átvett tulajdonnevek, szavak, morféma-k funkciójukat megváltoztatva árunevek lesznek (pl. *Mercedes*). **2. Előre tervezett névalakok használata:** A hatóság tiltása miatt, vagy ha a nevek összetévesztésének veszélye fennáll, a szóképzés eredeti szabályait gyakran célzatosan figyelmen kívül hagyják (pl. a *Rahma* névalak helyett a *Rama* változatot használnak). **3. Nem természetes nyelvekből származó műszavak alkalmazása** (pl. *Kodak*).

A védett márkák száma állandóan bővül (gyártók készárui, szolgáltatások, félkész termékek, ötletek, nem kereskedelmi jellegű berendezések, a márka szerepét betöltő személynevek). Márkavédelem alatt állnak a jelek, szavak (beleértve a személyneveket és a földrajzi neveket is), ábrák, betűk, számok, hangok, az áru külső megjelenése (alakja, csomagolása) és az adjusztálás (szín, színösszeállítás). A fogyasztók ma már elsősorban márkát vesznek (79–97).

A névtanban és a jogi döntéseknél a következő fogalmakat eltérően értelmezik: *Firmenname* 'üzem, vállalat, gyár, cég neve', *Markenname* 'márkanév, kereskedelmi név', *Warennamen* 'árúnév'. A német kereskedelmi törvénykönyv a *Firmenname* 'cégnév' fogalma alá sorolja az árunevet/márkanévet/kereskedelmi nevet. Tudjuk, hogy a márkanévek az árunevek egyik alcsoportját alkotják. A névtanban a jogi értelmezéstől eltérően a cégek neve az intézménynevek alá tartozik, az áru- és márkanéveket pedig külön kategóriának tekintik.

A cégneveket és az áruneveket az ismertetőjegy kategóriába sorolhatjuk. Más nyelvi jeggyel szemben külön helyet foglalnak el, mert képzésük és használatuk számos jogi szabályozásnak van alávetve. Eltérő helyzetük abból adódik, hogy különböző funkciókat töltenek be: **a) Névfunkció:** a cég neve egyéníti a kereskedő személyét, aki lehet magán (természetes személy), társulás (pl. gazdasági társaság, jogi személy), de egyéníti magát a céget is, és kiemeli az azonos cégek tömegéből. **b) Védelmi funkció:** a cég nevét felveszik a cégjegyzékbe, a márkanévet/védjegyet a szabadalmi hivatal védjegynyilvántartójába. A jogi státuszából adódik a név használati joga és a védelem a jogtalan használóval szemben. **c) Reklámfunkció:** A cég nevére alkotott összbélyeg, elsősorban megjegyezhetősége a reklám szempontjából igen fontos. A vásárlókörzés körében a neveknek

tekintélyt, hitelt, bizalmat kell tükrözniük. A megengedett szakszerű névkiegészítések, a névképzés, a nagyobb tekintéllyel, befolyással rendelkező szavak használata fokozhatják a reklám hatását.

A cégnevekkel kapcsolatban a következő átfogó elvárások, alapelvek fogalmazódnak meg: **a) a valóság elve** (a név az üzlet fajtájáról, méretéről ne tartalmazzon megtévesztő információt); **b) a nyilvánosság elve** (minden kereskedő köteles cégének és kereskedelmi lerakatának helyét az illetékes bíróság cégjegyzékébe bejegyeztetni); **c) a tartósság, maradandóság, állandóság elve** (a tulajdonos névváltoztatása esetén vagy az üzlet tulajdonosának változásakor az addigi céget tovább kell működtetni).

A cég neve a tulajdonosra utal. A cégek ezért a tulajdonostól függően lehetnek egy-egy személyes tulajdonú cégek, szakcégek vagy vegyes vállalatok. **Egyszemélyes tulajdonú cégek:** A cég nevében fel kell tüntetni a tulajdonos családnevét és legalább a rövidítés nélküli keresztnévét. Közkereseti társaság esetén meg kell adni legalább a személyesen kezeskedő üzlettárs nevét, kiegészítésként pedig utalni kell magára a társaságra. Meier, Müller és Schulze üzlettársakkal például egy közkereseti társaság a következő cégneveket viselheti: *Meier & Co* 'Meier és társa/társasága'; *Müller OHG* 'Müller közkereseti társaság'; *Müller, Meier & Co* 'Müller, Meier és társa'; *Müller Meier und Schulze* 'Müller, Meier és Schulze'. **Szakcégek:** rendszerint részvénytársaságok és kizárólag szövetkezetek lehetnek. A *szak-* előtag a vállalat által előállított termékre utal. Elegendő, ha a cég nevében az általa gyártott legfontosabb termék vagy annak általános körülírása szerepel; pl. *Volkswagen AG* 'Volkswagen Részvénytársaság' vagy az egyik cégalapító neve, vagy a céggel kapcsolatban álló jelentős személyiség neve (pl. *Daimler-Benz*, *Hutschenreuther*, *Siemens*). **Vegyes vállalatok:** nevük egy polgári névből és a cég által előállított termék nevéből áll, mint pl. *Friedrich Krupp Hüttenwerke AG* 'Friedrich Krupp Vaskohó/Vasgyár Részvénytársaság'. A cégelnevezésekben a személynevek használata jelenleg inkább lokális piacokra szorul. Az újabb alapítású nagyobb vállalatok nevében névkiegészítésként fantázianeveket, jelszavakat használnak, és elsősorban szakcégeket vagy vegyes vállalatokat hoznak létre.

A cégneveknek nem kell német nyelvűeknek lenniük, de kötelezően latin betűket kell bennük használni. A cég jogi helyzetéből adódóan minden cégnévben kell hogy legyen egy lényeges elem, az úgynevezett cégmag. Ehhez kiegészítések járulnak, melyek részben kötelezőek, részben szabadon választhatóak. Egyenként a következő kritériumok érvényesülnek: **a) A cég nevének magja:** A törvényben előírt cégmag lehet egyszemélyes tulajdonú cég, szakcég vagy vegyes vállalat. Ehhez járulnak a jogi forma adatai: *OHG* 'közkereseti társaság'; *KG* 'betéti társaság'; *AG* 'részvénytársaság'; *GmbH* 'korlátozott felelősségű társaság'; *eG* 'bejegyzett szövetkezet, társaság'. A jogi formákra vonatkozó kiegészítéseknek mindig német nyelvűeknek kell lenniük. **b) Szabadon választható kiegészítések:** A cég üzemeltetőjének tetszésére van bízva, hogy a név magját milyen kiegészítéssel bővíti. A cég nevéből alkotott összbenyomás, megjegyezhetősége, tekintélye, hitele miatt fontos a névkiegészítők használata (pl. *Victoria Rückversicherungs-AG* 'Victoria Viszontbiztosító Részvénytársaság'). Helyre, korra vonatkozó névkiegészítők (pl. *Westfälische Kupfer- und Messingwerke AG* 'Vesztfáliai Vörösréz- és Sárgarézüzem Rt.'; *Alte Leipziger Rückversicherung AG* 'Régi Lipcsei Viszontbiztosító Rt.'). Nagyságra, üzleti kapcsolatokra utaló különleges földrajzi kiegészítők: *Europa*, *Euro*, *International* vagy *inter*. **c) Cégrövidítések:** Olyan rövidítések, mint az *AEG* (= *Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft* 'Általános Villamossági Társaság') az üzleti forgalomban engedélyezettek.

Tömörsége és a reklámban hatásos alkalmazhatósága miatt a rövid alak használata szerencsésebb, mint a teljesen kiírt cég- vagy üzletnév. **d) Cégjelszavak:** A versenyben a cégek neveiben gyakran használnak olyan jelszavakat vagy névelemeket, mint *Digital, Electronic, Team, Techno* vagy *Victoria*.

A cégnevekkel ellentétben a védjegyek (márkák) neveit szabadon választják. Az árujegy-törvény kimondja, hogy ha valaki más áruktól való megkülönböztetésre védjegyet akar igénybe venni, ezt a jegyet jel szerepkörben Münchenben, a Német Jogvédő Hivatalban bejegyeztetheti. Az úgynevezett gyenge jeleket (pl. sima számokat és/vagy betűkombinációkat) nem lehet bejegyeztetni. Engedélyezett viszont az ún. tartalékjelek használata, melyeket a felhasználó nem rögtön használ fel. Új termékek bevezetésekor ezekhez a jelekhez hozzá lehet nyúlni. Megkülönböztetünk szóvédjegyeket, pl. *Omo, Persil, Weißer Riese* 'Fehér óriás', *HB, Peter Stuyvesant, VW, Taunus, Capri*, és ábravédjegyeket, pl. *Mercedes-Stern* 'Mercedes-csillag', az Audi négy karikája vagy a lipcsei kereskedelmi mintavásár két egymás fölé helyezett M betűje. A szó- és ábravédjegyeket lehet kombinálni is (pl. lemezjátszó tölcseré előtt ülő kutya ábrája a következő felirattal: „Urának hű szolgája”). Belföldön egészségügyi cikkeken ábravédjegyként használható Asklepios botja, mérgekre pedig a halálfej.

Ha a genfi nemzetközi irodában egy nemzeti márkát regisztrálnak, akkor az valamennyi, a márkavédelemhez csatlakozott országban is védelmet élvez. 1993. december 20-án 40/94 szám alatt az Európai Közösség tanácsa határozatot hozott a közösségi márkáról, továbbá Alicante (Spanyolország) központtal a közösség belső piacára kiterjedő intézkedési joggal (márkák, áruminták, mintadarabok, modellek) Európai Jogharmonizációs Irodát állítottak fel (99–109).

KoB a regensburgi kópénapokon (Schlaumeiertage) tartott előadásában („Mindennek neve van”) áttekintést nyújtott a gyerekeknek a személynevekről (kereszt- és családnévek), a földrajzi nevekről (helységnevek, utcanévek), az árunevek közül pedig a játékszerek neveiről (199–205).

Az agyban lejátszódó folyamatokkal, a névkompetenciával, a tulajdonnevek, köznevek tárolásának, megjegyezhetőségének kérdéseivel, valamint a globalizáció névadásra gyakorolt hatásával foglalkozik két elméleti cikke (29–40; 154–7).

Két tanulmány az árunevekben található tulajdonnevek különféle csoportjairól értekezik (11–22; 57–63).

Két írás bemutatja az árunévas motivációit, és arra a kérdésre keresi a választ, hogy a nevek milyen információkat közvetítenek, milyen asszociációkat válthatnak ki, és milyen mértékben hatnak a vásárlókra az áruválasztásban (11–28; 41–8).

A gyógyszerek névadásáról három tanulmány található a kötetben. Az egyik PETER ANREITERnek a gyógyszerek szerkezeti típusaival foglalkozó könyvét mutatja be, a másik a gyógyszernévas történetét, a gyógyszerek nevének megjegyezhetőségét és az interferencia problémáit tárgyalja (207–11; 49–56).

E témakör harmadik írása a gyógyszereket mint az árunevek speciális csoportját a névas, névképzés szempontjából vizsgálja. A gyógyszereknek legalább három-négy nevet adnak: 1. a kémiai összetételére vonatkozó elnevezés, 2. az összetételt képző kémiai anyag vagy anyagok neve (pl. *Dexamethason - 21 - dihydrogenphosphat*), 3. a megkötések nélkül használható név. *Freiname*, ang. *free name* 'szabad név' vagy ang. *generic name* 'általános név', ang. *trade name* 'cégnév' (példánkban *Dexamethason*) és a kereskedelmi forgalomban használt kereskedelmi név (példánkban *Dexamel*). A szabad

vagy általános név adója többnyire a vegyész, aki a gyógyszert feltalálja. Sokszor a szabad vagy általános nevet, ami tulajdonképpen a kémiai összetételre vonatkozó elnevezés rövidített változata, a cég nevével kombinálják. A kereskedelmi név szabadalmi jog védelme alatt álló, hivatalosan bejegyzett elnevezés (ang. *registered name* 'bejegyzett, nyilvántartott név'). Olykor használják még a hétköznapi elnevezést is (pl. *Natron*). A gyógyszernevekben nagy arányban találhatók a kémia, az orvostudomány és a gyógyszerteran területéről vett szakszavak és kifejezések. A gyógyszer összetételének változtatásával a nevet is változtatni kell (pl. régi név: *Gelonida*, új név: *Gelonida N*; *N* = *neu* 'új'). A név információkat nyújthat az előállítóról (pl. *DF 118*: Duncan, Flockhart & Co.), a forgalomba hozatal módjáról (pl. *ben - u - ron Saft* 'ben - u - ron kanalas orvosság, gyógyital'), a gyógyszer hatóanyagáról (pl. *Ce-Ferro forte*: C-vitaminból és vasból áll, lat. *ferrum* 'vas'), a hatóanyag mennyiségéről, az adagolás mértékéről (pl. *Pentalong 20 mg*, *Pentalong 50 mg*), a hatóanyag hatásfokának sebességéről (pl. *Effortil Depot Perlongetten*: fr. *dépôt / depó* 'nehezen oldódó alakban adott gyógyszer, amely a szervezetben raktározódik, így lassan szívódik fel'); *Cedocard retard* (lat. *retardō* 'visszatart, késleltet, halogat, lassít'). Tipikus szuffixumok (pl. *-lin*, *-sam*), több elemből álló szóösszetételek használata (pl. *Effortil Depot Perlongetten*, *Beloc – Duriles*) jellemző e névtípusra. A gyógyszerek más árúnevektől abban különböznek, hogy az orvosi rendeletre kiadható gyógyszerkészítmények közül a beteg nem választhat szabadon. A döntést az orvosok hozzák. A gyártó is csak a Szövetségi Közegészségügyi Hivatal engedélyével hozhatja forgalomba a készítményt. A fogyasztók köre megszabott. A gyógyszereket a betegeknek az orvosok, gyógyszerészek vagy a gyógyításban, gyógyszerellátásban dolgozó csoportok közvetítik, ezért a gyógyszerek nevében a szaknyelvi jelleg meghatározó szerepet játszik (65–78).

KOß egyik írásában a sörmárkák, sajtféleségek neveinek információs tartalmát, ezen belül a nyelvi és a nyelven kívüli információkat mutatja be konkrét példákon keresztül (229–37).

A világhírű weideni porcelánt arról lehet felismerni, hogy egy ellipszis alakú mezőben két díszes kezdőbetű, *B* és *W* található, vagy benne egy kis koronával díszítve, kézírással a *Seltmann* név látható. Néha egy számot is ráégetnek a termékre, esetleg a kávés-kannán még egy keresztnév is megtalálható, pl. *Helena*. Az ellipszis 1902-ben bukkan fel, majd körre változik. A *B* a cégalapító August Bauscher családnevének kezdőbetűje, a *W* pedig a cég telephelyére, Weidenre utal. Weidenben egy másik porcelángyár is működik, melynek alapítója Christian Seltmann volt. A korona azt jelképezi, hogy a porcelán, a fehér arany, korábban is értékes árunak számított. Előállításáról a királyoknak és fejedelmeknek kellett gondoskodniuk. A porcelánok általában két nevet viselnek, az egyik a formára, külső megjelenésre, a tárgy alakjára, a másik a díszítésre vonatkozik. Az üzletágaktól függően változhat az áru megjelölése, még cégek között is lehet néha különbség. A lehetséges variációk a következők: személynévek és személynévek vagy földrajzi nevek; személynévek és/vagy számok; betűk és számok (pl. *Orlando* a formánév [Fine Cream Porcelain], a díszítés pedig *Ventura* vagy *Livorno* nevet visel; a *Helena* formanevű étkészlet sorozat díszítését a 44931 számmal jelölik, a *B 1100* konyhaedény nevében a *B* a cégalapító családnevének kezdőbetűje és egyúttal a cég nevének kezdőbetűje is) (213–28).

Végezetül egy tanulságos írásban az üdvözlőlapok jókívánságaiban, szitkokban és viccekben található személynévekről, névhelyettesítőkről kaphatunk részletes áttekintést,

és egyúttal főbb vonásaiban a márkák, jelképek korszakonkénti változásait is vázolja a szerző (179–98).

GERHARD KOß árunevekről, márkanevekről szóló tanulságos dolgozatainak elolvasását melegen ajánlom a részterület iránt érdeklődő kollégáknak.

VINCZE LÁSZLÓ

A NÉVTANI ÉRTESÍTŐ SZERKESZTŐSÉGÉBE BEÉRKEZETT, KÉSŐBB ISMERTETENDŐ MAGYAR NÉVTANI KIADVÁNYOK

FARKAS TAMÁS: *Családnév-változtatás Magyarországon. A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében.* Nyelvtudományi Értekezések 159. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. 116 lap.

SCHWING JÓZSEF: *Pécs város nevei.* A szerző kiadása, Neuhausen (Pfalz), 2009. 105 lap.

HOFFMANN ISTVÁN: *A Tihanyi Alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010. 259 lap + mellékletek.

VÖRÖS FERENC szerk.: *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig. A 2010. június 8-i szombathelyi tanácskozás előadásai.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 234. Magyar Nyelvtudományi Társaság – NyME Savaria Egyetemi Központ, Budapest–Szombathely. 133 lap.

VÖRÖS FERENC: *Családnevek térképlapjainak nyelvöldrajzi vallomása.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 235. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2010. 221 lap.

SEBESTYÉN ZSOLT: *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára.* Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2010. 168 lap + térképmelléklet.

FENYVES KATALIN: *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe.* Corvina, Budapest, 2010. 299 lap.

HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 17. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

FOLYÓIRATSZEMLE

HELYNÉVTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 4.

Szerkesztők: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA

A Magyar Névarchívum Kiadványai 15.

Debrecen, 2009. 194 lap

1. A bemutatandó kiadványt átlapozva elsőként az ötlik eszébe az olvasónak, hogy a sorozat indító kötetének a megjelenése (2004) óta egyáltalán nem mérséklődött az érdeklődés történeti helyneveink kérdései iránt. Sőt! Egyre bővül a tanulmányok szerzőinek a köre, egyre gyarapszik a vizsgálatba vont névtani és azzal érintkező részkérdések száma, egyre sokszínűbbé válnak az újabb kötetek. A tanulmánygyűjtemény egyébként a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke által 2008 tavaszán Síkfőkúton rendezett szeminárium előadásain alapul, ahol a megjelent 14 dolgozatból 11-et szóban is bemutatnak szerzőik.

A szerkesztőknek az „Előszó”-ban kifejtett általános vélekedésével teljes mértékben egyetérthetünk: „E kötetet, ahogyan magát a szemináriumot is, az alaptémán belül a tematikus sokszínűség jellemzi. Elméleti fejtegetések, jelenség- és változásvizsgálatok, nyelvmélekek és konkrét nyelvi elemek vizsgálata egyaránt megjelenik a tanulmányok témái között” (7). Mindehhez hozzátehetjük, hogy a dolgozatok többsége a névtanon kívül sok más tudományterülethez kapcsolódik, azokból is új ismeretekkel gazdagítják olvasóikat. Így például szólnak más nyelvek grammatikai (morfológiai) jellegzetességeiről, a középkori Magyarország etnikai viszonyairól, a helynevekre ható társadalmi változásokról, az egykori hiteleshelyek oklevelezési gyakorlatáról stb. Leginkább azonban sajátos nyelvtudományi kérdések kerülnek elő a helynévtörténeti vizsgálódások közben: a jelentésváltozások, a jelentéshasadás, a többnevűség, a népetimológia, a szórványemlékek nyelvészeti vizsgálata és hasznosíthatósága, lexikális egységeink etimológiája stb.

2. A kiadvány szerkesztőinek sajátos szemlélete folytán két-két olyan tanulmány került a kötet elejére és végére, amelyeknek (egyebek között) egyik, fő jellemzőjük az idegen nyelvű helynévadás, az idegen nyelvek névadási módjainak és eszközeinek bemutatása és a magyarral való összevetése. NYÍRKOS ISTVÁN „A finn helynevek morfológiai jellegzetességeiről (magyar–finn egybevetésben)” című tanulmányában (9–16) röviden áttekinti a magyar szóalkotás és névalkotás módjainak és nyelvi eszközeinek a hasonlóságait és eltéréseit, majd mindezeket a finn lexémák és a finn helynevek alkotásának jellegzetes módjaival és eszközeivel szembesíti. Példák sorával tárja elénk a finn nyelv névalkotásának típusait és a magyarral való közös sajátosságait, rámutat a szóalkotással szemben tapasztalható negatívumokra is.

Egy 20. századi gyűjtésű névállományból, a Baranya megyei Sásdi járás magyar és német (valamint szláv) eredetű helyneveinek az összehasonlító vizsgálatával foglalkozik PÓCZOS RITA (17–34). E többnyelvű névállománynak és a névhasználók kapcsolatának a tanulmányozásával igyekszik a régiség névkincséből levonható etnikai következtetésekhez újabb szempontokat adni. A vizsgálatot azokon a jellegzetes helynévmodelleken javasolja elvégezni, amelyek megvilágíthatják a többnyelvű vidékek speciális névadási, illetve névhasználati szokásait, továbbá segíthetnek feltárni a formális és informális névhasználat közötti különbséget. A szerző arra az álláspontra jut, hogy a településnevek a legkevésbé alkalmasak a népességi következtetésekre, míg a kisebb közösségekben használatos, a társadalmi változások iránt érzékenyebb és adminisztratív eszközökkel kevésbé konzervált névfajtáknak (a víz- és határneveknek) jóval megbízhatóbb etnikumjelölő értékük van.

A történelmi Ung megyéből egy járás 32 településének a nevét választotta vizsgálódásai tárgyául SEBESTYÉN ZSOLT (171–84). Valójában egy majdani, Kárpátalja településneveit bemutató etimológiai szótárnak bizonyos szócikkeivel ismertet meg. Ezekben igen gazdag adatolású névtörténeti dokumentációt tár olvasói elé; a magyar, valamint az idegen (szláv) nyelvű és eredetű neveket, névváltozatokat egységes felépítésű névcikkekben mutatja be. Jellemző, hogy utaló szócikkeinek a száma jóval meghaladja az önálló szócikkeikét, így ezekbe igen nagy számú egyéb névváltozat történeti és etimológiai magyarázata került, amely nehezíti az egyes nevek pontos etimológiájának a megtalálását. Némely szócikkben a szerző etimológiai állásfoglalása nem egyértelmű. A szláv személynévre vagy szláv személy nevére visszavezethető nevek esetében a megfogalmazásból nem derül ki, hogy a szláv etimon mögött szláv vagy magyar névadás húzódik-e meg, s melyikre gondol (pl. *Pásztély*, *Domasina* stb.). Az olvasó nem kapott tájékoztatást arról, hogy a névváltozatok közül melyiket emelte ki címszónak, és miért éppen azt. Egyes szócikkekben a néveredet csak az összetett név utótagjára vonatkozik, nem pedig a névegészre (pl. *Alsó- és Felsőrosztoka*, *Begengyátpásztély*, *Kisberezna* stb.).

A magyar és/vagy az idegen nyelvű névadás problematikájával szembesül HOFFMANN ISTVÁN is a Tihanyi alapítólevél egyik szórványának vizsgálata során (*Tolna*, 185–92). A szerző e nyelvemlék egyik legalaposabb ismerőjeként járja körül a *Thelena* szórványra vonatkozó szakirodalmi nézeteket, a korábbi szakmunkákban szereplő latin eredet kérdését, a lehetséges magyar nyelvi hangváltozásokat stb. Érvek sorával cáfolja a név latin eredetét, s vélekedése, következtetései alapján inkább a latinizáló oklevelezési gyakorlat megnyilvánulásának tartja a *Thelena* alakot, amely bizonyos presztízisok hatására került ilyen formában az alapítólevélbe. A szerző végső következtetése szerint a *Thelena* ~ *Tolna* nevünk eredetét továbbra is bizonytalannak tarthatjuk; fenntartásokkal ugyan, de egyetlen szóba jöhető magyarázatnak a személynévi származtatását tekinthetjük.

3. Három tanulmány egy-egy helynév-keletkezési mód alapos kifejtésére vállalkozik. RESZEGI KATALIN (35–46) a pusztai földrajzi köznevekből bármilyen megkülönböztető elem vagy formáns hozzákapcsolása nélkül, jelentéshasadással alakult helynevek létrejöttét, e névalkotási móddal kapcsolatos problémákat járja körül a névrendszertan, a név-szociológia és a kognitív nyelvészet irányából. Áttekintése végén hangsúlyozza, hogy e nyelvi eszközökről igen sok esetben nem szükséges és nem is lehet eldönteni, hogy valójában az adott közösség nyelv- és névhasználatában tulajdonnévi vagy közszoói státusúaknak számítanak-e.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA sok korábbi tanulmányához kötődve az erdélyi csíki mikrotoponímiai anyagából gyűjtötte ki a népetimológiával létrejött névegyedeket (47–72). Tekintélyes számú adata arra ösztönözte, hogy az elemzése előtt nagyívű, elméleti igényű fejezetben tekintse át e nyelvi (szókészletteni) jelenségnek mint nyelvi változásnak a (közszavakra és a helynevekre vonatkozó) szakirodalmát és megvalósulásának típusait. A csíki nyelvjárásterületről származó, népetimológiával keletkezett neveket helynévfajtánként tárja elénk: történeti adatok vagy a dinamikus szinkronia szinonimái segítségével követi nyomon a változási folyamatokat. Ezek eredményének tartja például a *Havas-patak*, *Híjaszaj*, *Köves palack*, *Harcfalva*, *Ó-fagyár* stb. neveket.

A helynévalkotással foglalkozó harmadik dolgozat szerzője BÉNYEI ÁGNES, aki korábbi tanulmányai folytatásaként a névképzést és annak egyetlen nyelvi eszközét, a *-d* képzőt választotta vizsgálódása tárgyául (85–104). Részletesen bemutatja a képző különféle ómagyar kori funkcióit, azok változásait. Egyik fő szempontjaként, a helynévalkotásban részt vevő alapszavak szófaji alcsoportjai szerint veszi sorra a különböző helynévfajták ilyen módon képzett névegyedeit. Végső megállapítása szerint a képző a korai ómagyar korban volt a legproduktívabb, de meglévő helynevekből, azoknak a *-d* képzővel való kiegészítésével a későbbi századokban is alkottak magyar helyneveket.

4. A vizsgált helynévfajta azonossága kapcsol össze három dolgozatot. Mindhárom a magyar víznevek jelenségeivel foglalkozik, de más-más megközelítésben. GYÖRFFY ERZSÉBET (105–14) a kognitív tudomány és a szociolingvisztika ismereteit és módszereit felhasználva a folyóvizek szakaszainak különböző beszélőközösségek által adott és használt elnevezéseit más-más helynévi rendszerbe tartozónak tekinti, így azok egymással szinonim viszonyban nem álló, önálló megjelöléseknek számítanak. A névtani történeteket továbbgondolva a névhasználók mentális térképének a megváltozásában, kitágulásában véli felfedezni annak a jelenségnek a magyarázatát, hogy a szakasznevek közül az egyik név az egész vízfolyás elnevezésévé válik.

Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori folyóvízneveit, az akkori természetes erek, patakok, árokok megnevezéseit vonja vizsgálódásai körébe KOCÁN BÉLA (115–30). Elemzésében először a névfajta jellemző szerkezeti típusokat és ezek változási irányait, majd funkcionális-szemantikai kategóriáit, végül pedig keletkezéstörténeti típusait mutatja be. Egy helynévfajta egyik rétegének, a folyóvízneveknek a tanulmányban közzétett elemzésével a szerző meggyőzi a szaktudomány képviselőit a tudományterületen birtokolt alapos felkészültségéről. Mindenképpen említést kell tennem azonban arról a tényről, hogy az olyan központi jelentőségű helynévfajtanak, mint a vízneveknek a nyelvi vizsgálatával kutatóink sora foglalkozott az utóbbi fél évszázadban is; mindennek ellenére a szerző szakirodalmi hivatkozásai között és bibliográfiájában (forrásait és) egy-két kivételt leszámítva csak a debreceni helynévkutatók (többnyire 21. századi) munkáit veszi figyelembe.

Szintén a víznevek körében vizsgálódik PÁSZTOR ÉVA. Ő azonban egy egészen kis névanyagon, egy település (Hajdúnánás) egyik határ részének vízneveivel teszi ezt (131–42). Elemzésének fő iránya szerint névélettani kérdésekkel foglalkozik: bizonyos mikrotoponimák eltűnésével, újabbak keletkezésével, alaki és funkcionális változásaikkal, ezek nyelven kívüli okaival stb. Közülük részletesebben tárgyalja az általa névbokrosodásnak nevezett jelenséget, vagyis az egyes helyneveknek újabbak alkotásában játszott szerepét, az azokban való jelenlétét. Mikrovizsgálatai által árnyalt képet tud nyújtani az egyes nevek összefüggéseiről. Meg kell azonban jegyezni, hogy a névbokrosodásnak

nevezett jelenséget a 21. század előtt is ismerte a névtudomány, legfeljebb másképp nevezte. INCZEFI GÉZA például a földrajzi nevek differenciálódásáról szól, és a szókészlet etimológiailag összefüggő csoportjaihoz hasonlóan névcsaládokról beszél (Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Bp., 1970: 65–71). (Vö. még: Névtani Értesítő 21: 36–42). Az *alapnév* és *másodlagos név* műszavak szintén nem 21. századiak.

Bár másféle helynévfajtákat hoz elénk MIKESY GÁBOR, az előző tanulmányhoz kapcsolódik annyiban, hogy ő is bizonyos nyelven kívüli tényezők hatását figyeli meg egyes helynevek alkotásában (143–8). Múlt századi megyei helynévgyűjtemények adatai alapján kimutatja, hogy egyes 20. század eleji törvények, rendeletek közvetett módon (az ebből adódó társadalmi változások pedig közvetlenül) hatottak a helynévanyagokra, s ennek nyomán azok egyes szavai beépültek helyneveinkbe. Így például a *proletár*, a *rokkant*, a *hadi*, az *árva*, a *vitéz*, az *ONCSA* stb. szavak. Hosszú időtávban is jelentős hatásának bizonyultak a kisebbségi neveket érintő előírások, s ezek nyomán a német nemzetiségű területek nevei magyarra cserélődtek. Harmadik tényezőként az uralkodó ideológiák befolyását említi a szerző; ezek következtében elsősorban emlékeztető funkciójú névrészként többnyire személynéveket építettek be az új helynevekbe (dülőnevekbe például a *Kossuth Lajos*, *Hunyadi*, *Szent István*, *Trianon*, *Horthy*, később pedig *Sztálin* neveket).

5. A helynevek kutatásának általánosabb, elvi, módszerbeli kérdéseihez kapcsolódik három tanulmány. BÁBA BARBARA kutatásaiból arra a következtetésre jut, hogy a magyar nyelvjárásokban élő és a helynevek alkotásában alapvető szerepű földrajzi köznevek jelentésbeli árnyalatainak a feltárására, jelentésváltozásaik leírására és magyarázatára a kognitív szemantika alkalmasabb keretet nyújthat, mint a hagyományos formális szemantikák (73–84). A jelentésmezők nyelvjárások közötti eltérő tagolódásának vizsgálatában jelentésföldrajzi lehetőségeket mutat be.

Az ómagyar korra irányuló nyelv- és névtörténeti kutatások számára elengedhetetlen forrásnak számító szórványemlékek korábban meglehetősen mostohán kezelt részkérdései kerültek SZŐKE MELINDA látókörébe (149–62). A középkori Magyarország hiteleshelyein készült oklevelek helynévhasználatának a vizsgálatához (mintegy kutatási programként) sorakoztatja fel azokat a szempontokat, amelyek figyelembevételével alaposabban, árnyaltabban ismerhetnénk meg, hogy az oklevélírók milyen nyelvi eszközökkel illesztették be a magyar nyelvű elemeket az oklevelek latin szövegébe.

Szorosan kapcsolódik ez utóbbi tanulmányhoz KOVÁCS ÉVA dolgozata (163–70). Ebben a szerző egyetlen szórványemléknek, a tihanyi apátság 1211. évi birtokösszeírásának a nyelvészeti-névtani szempontú komplex, monografikus igényű feldolgozása szükségességét, indokoltságát veti fel. Hangsúlyozza a szórványemlék név- és nyelvtörténeti jelentőségét, áttekinti szakirodalmi feldolgozottságát, annak hiányosságait, kiemeli a vele közel egykorú, részben azonos célú, részben azonos területre vonatkozó különböző oklevelek névanyagával való összevetés lehetőségét.

6. A kötet tanulmányairól összességében és általánosan elmondhatom, hogy azok jelentős mértékben gazdagítják a magyar helynévtörténeti kutatásokat, szerzőik ösztönzőleg hatnak mind szemléletükkel, mind az új szempontok, módszerek, vizsgálati lehetőségek stb. vázolásával, mind pedig az ezeken alapuló feltáró elemzésekkel helynévkutató kortársaikra.

BÍRÓ FERENC

ONOMASTICA URALICA 7.
Szerkesztők: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA
Debrecen–Helsinki, 2008. 168 lap

Az *Onomastica Uralica* című folyóirat 7., 2008-ban megjelent kötetének központi témája a névrendszer és a történelem kapcsolódási pontjainak feltárása.

Tanulmányok. – A folyóiratot négy orosz nyelvű tanulmány indítja. A. KUKLIN a névtani anyag értelmezésének módszereit mutatja be, kiemelve a komparatív és kontrasztív nyelvészet adta lehetőségeket, a rokon és/vagy egymással szomszédos népek anyagi és szellemi kultúráját feldolgozó történeti, kulturális és néprajzi kutatásokat, a paleoantropológiát és a régészetet, majd oroszországi helynévi példák etimológiájának feltárásával igazolja ezek együttes alkalmazásának szükségességét és eredményességét (5–21). D. V. KUZMIN egy, a 9–13. századi orosz krónikákban *jam*-nak nevezett, valószínűleg a finn *Häme* törzsszel azonosítható népcsoporttal kapcsolatos kérdések kutatástörténetét tekinti át, majd e törzs nyomait kutatja történeti és mai hely- és családnevekben, igyekezve feltérképezni szállásterületét Karéliában (23–36). Eredményeit egy, a *jam*-nak megfelelő elemet tartalmazó hely- és családnevek elhelyezkedése alapján készített térképen szemlélteti. A. G. MUSZANOV a Káma mellékfolyójának, a Jazvának a középső folyásánál található vízneveket vizsgálja (37–50). A történeti adatok és a nevek etimológiájának áttekintése után megállapítja, hogy a tárgyalt víznévrendszer etimológiailag igen heterogén; diakrón és gyakran egyben területi szempontból 6 rétegét különíthetjük el: 1. a legősibb nevek finn-permi eredetűek, 2. a Vjatka és a Káma közöttiek többnyire nyugat-szibériai nyelvekből származnak, 3. az északkeletiek az obi-ugorra vezethetők vissza, 4. délen erős volgai török hatás mutatható ki, 5. időben utolsó előtti a mindössze 20%-ot kitevő permi (öskömi) réteg, 6. a legújabb vízneveknek pedig orosz etimonjuk van. MATICSÁK SÁNDOR röviden vázolja a település- és víznevek közötti összefüggések irányait és típusait, majd a mordvinok lakta területek víznévi eredetű településneveit elemezve megállapítja, hogy e névrendszer sokban hasonlít a magyarhoz: a nevek többsége metonímiával keletkezett, jóval kevesebb a morfológiai szerkezet változásával (egyik, másik vagy mindkét név képzővel való ellátásával), még kevesebb pedig ellipszissel vagy kiegészüléssel jött létre (51–6).

Az orosz nyelvű tanulmányokat két angol nyelvű követi. GYÖRFFY ERZSÉBET az Árpád-kori Magyarország folyóneveiről írott dolgozatában (57–73) röviden áttekinti a magyar helynévkutatásnak a víznevek vizsgálatában ez ideig alkalmazott elemzési szempontjait; utal a történeti víznevek tanulmányozásának nyelvtörténeti, dialektológiai és onomasztikai jelentőségére; valamint bemutatja 1253, általa gyűjtött korai magyar víznév névszerkezeti és keletkezéstörténeti szempontú, a legjellemzőbb korai ómagyar víznévtípus felderítését célzó elemzésének eredményeit. HOFFMANN ISTVÁN a 2007-ben megrendezett VI. Magyar Névtudományi Konferencia egyik plenáris előadásaként elkészített, a tulajdonnevek történeti forrásként való felhasználásának lehetőségeit taglaló dolgozatában (75–85) számba veszi a névtan és a történelemtudomány érintkezési pontjait; az onomasztika interdiszciplináris jellegét hangsúlyozva a társtudományokkal való, korábban jelentősebb mértékben meglévő együttműködést szorgalmazza; kijelöl jó néhány elvégzendő feladatot a további kutatás számára (pl. filológiailag pontos forráskiadványok,

nyelvészeti szempontokat figyelembe vevő névszótárak készítése; a 11. századi oklevelek, illetve egyes helynévtípusok monografikus feldolgozása); valamint javaslatot tesz módszertani újítások bevezetésére (a névrekonstrukció alapjainak ismertetésével, illetve a névszociológiai szempont fontosságának hangsúlyozásával).

Krónika. – FARKAS TAMÁS a magyarországi hivatalos családnév-változtatások kutatásáról nyújt átfogó képet (87–102). Beszámol a téma vizsgálatára specializálódott kutatócsoport 2004-es megalakulásáról és fő célkitűzéséről: a kutatási terület interdiszciplináris jellegű, a nyelv-, jog- és történettudományt, valamint a szociológiát bevonó vizsgálatáról. A módszerek bemutatása után összefoglalja az eddigi eredményeket: az 1867–1896 közötti családnév-változtatások adatbázisának kiépítését, melynek alapján a kutatócsoport tagjai több tanulmányt is készítettek, és egy konferenciát is szerveztek; a családnév-változtatások és a mesterséges elemekkel is bíró jelenlegi magyar családnévállomány vizsgálati modelljének kidolgozását; valamint az egységes terminológia megteremtésére tett javaslatokat. A tervek között szerepel az összes magyarországi hivatalos családnév-változtatási dokumentum adatainak digitális feldolgozása, valamint az adatok több szempontú elemzése a kutatók és a közigazgatási szervek munkájának segítésére. HOFFMANN ISTVÁN a közelmúltban elhunyt Fehértói Katalinról (1925–2006) emlékezik meg (102–6), és kitér annak a fiatal névkutatókat elismerő díjnak az ismertetésére is, melyet Fehértói Katalin a férje, a szintén debreceni származású Kiss Lajos emlékére alapított 2005-ben. A szerző közreadja az okiratot, amelyben Fehértói Katalin a Kiss Lajos-díj odaítélésének feltételeiről és körülményeiről nyilatkozik (106–9); valamint képet ad az első díjazott, Tóth Valéria 1996–2006 közötti szakmai tevékenységéről (108–9).

Szemle. – A rovatban BÖLCSKEI ANDREA RÁCZ ANITA két, anyagában összefüggő, a régi Bihar vármegye településnév-állományát vizsgáló könyvét mutatja be (111–7); BÍRÓ FERENC a 2006-ban megrendezett VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus „Névtörténet – magyarságtörténet” című szimpóziumán elhangzott 18 előadás írott változatát tartalmazó kötetet ismerteti (117–24); HEGEDŰS ATTILA a Helynévtörténeti Tanulmányok című sorozat első két kötetének 21 cikkét értékeli (124–34); GYÖRFFY ERZSÉBET pedig Várnai Judit Szilvia formális logikai érvelésen alapuló névelméleti munkáját tárgyalja (135–9).

Az uráli nyelvek névtudományi bibliográfiája. – A folyóirat hetedik darabját az obi-ugor (hanti és manysi) nyelvek névtudományi irodalmának a korábbi kötetek (OU. 1a, 1b és 5) szakirodalmi listáinak felosztását követő, TATYJANA DMITRIJEVA által elkészített válogatott bibliográfiája zárja (141–66).

BÖLCSKEI ANDREA – SLÍZ MARIANN

NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN 93–94. (2008)

Szerkesztők: ERNST EICHLER – KARLHEINZ HENGST – DIETLIND KRÜGER
Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2008. 457 lap

A folyóirat újabb kötete, a 2008. évi 93–94. szám a megszokott szerkesztésben jelent meg.

Tanulmányok. – DIETER KREMER (11–32) tanulmányában szemléletes példákkal illusztrálja, milyen módszereket lehet alkalmazni a szavak és nevek eredetének feltárásában.

Együttal felhívja az olvasó figyelmét az eljárások közötti különbségre, és azokra a hibákra, melyek a módszertani lépések összekeveréséből adódhatnak. VOLKER KOHLHEIM (33–48) Davide de Camilli 70. születésnapja alkalmából írt cikkében Goethe „Wahlverwandschaft” [Vonzások és választások] című regényének kezdő, a német irodalom egyik leghatásosabb, legambivalensebb regénykezdeteként számon tartott sorát elemzi: „Eduárd – nevezzünk így egy gazdag bárót, aki férfiúi teljében járt – Eduárd az áprilisi délután legszebb óráját a faiskolájában töltötte, ahol frissen nyesett vesszőket oltott be fiatal fatörzsekbe.” A többes szám első személyt lehet értelmezni fejedelmi többes számként (pluralis majestatis), szerénységi többes számként (pluralis modestiae), esetleg a hétköznapi kommunikációban egy egész csoport így vélekedik, vagy egyszerűen a szerző és az olvasó közötti nyelvi játékról van szó. KOHLHEIM szerint Goethe itt feltételezhetően a nyelvi játék eszközével élt. LUDGER KREMER (49–67) írása a vidéken működő vállalatok, szövetkezetek (szövetkezeti bankok, mezőgazdasági termékeket beszerző és értékesítő szövetkezetek, tejszövetkezetek, borértékesítő szövetkezetek) névadásában bekövetkezett változásokat vizsgálja a 19. század második fele és 1960 között, valamint 1960-tól napjainkig. A kutatott időszakban a vizsgált nevekben alapvető szerkezeti változások következtek be. LIDIA BECKER (69–85) doktori értekezését, a „Hispano–iberoromán névkönyv”-et mutatja be, mely az Ibériai-félsziget római kor előtti, görög, latin–iberoromán alapokra visszamenő személyneveit dolgozta fel a 6–12. század között. A névkönyv az eredeti forrásidézetekon kívül tartalmazza a nevek lehetséges eredetére vonatkozó magyarázatokat, valamint az iberoromán névkincs rövid történetét is. ROSA KOHLHEIM (87–107) a 16. századtól napjainkig spanyol nyelvterületről Németországba bekerült spanyol családnevek rétegeit vizsgálja. Kutatásai alapján a spanyol anyanyelvűek 1568–1600 között, 1600 körül és a 20. század második felében érkeztek a mai Németország területére. JULIA KUHN (109–33) cikke a politikai közszereplőkkel a francia elnökválasztási küzdelem során készített, az írott sajtóban megjelent interjúkat elemzi, és arra keresi a választ, hogy a szereplők megjelenítéséhez a média milyen nyelvi eszközöket használ fel. KARLHEINZ HENGST (135–54) értekezése a kelta nyelvemlékekkel foglalkozik. A 19. századtól napjainkig a kelta nyelvekről és a kelta alapokra visszamenő földrajzi nevekről több dilettáns szerző jelentetett meg különféle publikációt. HERBERT PILCH új könyve végre szakszerű válaszokat ad a keltákkal kapcsolatban felmerülő kérdésekre. A cikk a Németország keleti részén fellelhető, feltételezhetően kelta alapokra visszamenő földrajzi nevekről is áttekintést nyújt. Másik írásában HENGST (155–84) arról tájékoztatja az olvasót, hogy a két német történelmi táj, Ober- és Niederlausitz területén található szorb településnevek kialakulásáról a szlavisták eltérő véleményt képviselnek (l. WALTER WENZEL és HEINZ SCHUSTER-ŠEWC állásfoglalását ebben a kérdésben). HENGST következő tanulmányából (185–93) megtudhatjuk, hogy Bischofswerda település egyik földrajzi nevét, a *Schibock* nyelvjárási alakot a helyi lakosság évszázadok óta használja. Az ismert szorb nyelvész, SUSANNE BAUDISCH (195–219) cikke a szászországi történeti helynévgyűjteményekről nyújt áttekintést. A szövetségi állam, Szászország valamennyi településének történeti helynévanyagáról 1957-ben jelentek meg helynévgyűjtemények. Az 1999–2006 között napvilágot látott történeti helynévkönyvek igazodtak az új, magasabb igényekhez (az adatokat pontosították, a köteteket új információkkal egészítették ki, melyek több tudományág igényeit is kielégítik). 2008-ban a teljes történeti helynévgyűjtemény felkerült a világhálóra (<http://hov.isgv.de>). WALTER WENZEL (221–37) szerint egy településterület

különböző talajviszonyai és az azon előforduló helynévtípusok között ok-okozati összefüggés mutatható ki. A tanulmány a talajviszonyok, domborzati viszonyok, időjárási viszonyok alakulása (csapadék mennyisége, hőmérsékleti ingadozások) alapján, térképeken szemléltetve mutatja be, hogyan telepítették be a szorbok Oberlausitz területét. VOLKMAR HELLFRITZSCH (239–50) cikke kihangsúlyozza, hogy számos kísérlet ellenére az Érc-hegységben, a Schwarze Pockau folyó partján elterülő Poberschau település eredetét ezideig nem sikerült tisztázni. Továbbra is kitart azon nézete mellett, hogy a név nem az erdőirtással hozható összefüggésbe, hanem 'jelzőlámpá'-t jelent. MAŁGORZATA RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA (251–66) ősi kultikus helyek nyomait keresi Lengyelország teljes területén, a *Lisa Gora* 'kopasz, letarolt hegy' jelentésű földrajzi nevek segítségével. VINCZE LÁSZLÓ (267–300) tanulmánya a magyar személynév kutatás legfontosabb eredményeit tekinti át a 19. századtól napjainkig.

Recenziók, új kiadványok. – A rovatban cseh, finn, lengyel, német, olasz, orosz, osztrák, svájci, svéd és ukrán kiadványokat ismertetnek (300–98).

A **Folyóiratszemlében** a Beiträge zur Namenforschung 43. (Heidelberg, 2008); a Névtani Értesítő 29. (Budapest, 2007) kötetét és a Muttersprache 117., 118. (Wiesbaden, 2007–2008) évfolyamait mutatják be röviden (399–404).

Közzelések, méltatások. – A folyóirat beszámol a nemzetközi tudományos tanácskozásokról (Saarbrücken, 2006) (405–7); a II. Nemzetközi Alekszandras-Vanagas Konferenciáról (Vilnius, 2007) (409–11); a Bajor–osztrák Névtani Kutatócsoport 5. üléséről (München, 2008) (413–16); a 23. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról (Torontó, 2008) (417–21); a szlavisták 14. nemzetközi kongresszusáról (Ohrid, Makedónia, 2008) (423–6); valamint a spanyolországi Galícia nyelv- és névkutatásáról tartott nemzetközi tanácskozásról (Lipce, 2008) (427–9). A folyóiratban bepillantást kapunk a Lipcsei Egyetemen működő Személynév-tanácsadó Hivatal munkájába (439–42), és beszámolót olvashatunk a 2008. április 5. és 6. között megrendezett földrajzinév-gyűjtő tanulmányi kirándulásról Altmarkba (Sachsen-Anhalt tartomány) (443–4). A lapban végső búcsút vesznek Robert Schuhtól (1947–2008) és József Domańskitól (1926–2007) (431–7).

Krónika. – A utolsó rovat a 2008. január 16. és október 2. közötti legfontosabb névtudományi rendezvényekről számol be kronológiai sorrendben (445–53).

VINCZE LÁSZLÓ

RIVISTA ITALIANA DI ONOMASTICA 15. (2009)

Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI

Società Editrice Romana, Róma, 835 lap (1. 407 lap, 2. 428 lap)

A RION. 2009. évi tartalmát a fontosabb rovatokat sorra véve ismertetjük.

1. Tanulmányok és kisebb közlemények. – Az összesen 9 nagyobb és 5 kisebb, egy kivételével olasz nyelvű tanulmány kutatási alterületek közötti megoszlása a következő: személynévvel foglalkozik E. DE STEFANI (a tulajdonnevek az előbeszédben: 9–40), A. FINOCCHIARO (kitett gyermekek vezetéknevei Crema városában a 19. század első felében:

89–111), G. RAPELLI (a cimberek vezetéknévei: 429–42), M. MAXIA (egy szárd történeti-etimológiai vezetéknévszótár terve: 443–55), M. MARASOVIĆ-ALUIEVIĆ (késő középkori dalmát személynévi vésetek: 463–80) és E. CAFFARELLI (a középkori, gyermekhalálozás után adott nevek vizsgálata: 126–31); az irodalmi névadás különböző problematikáit dolgozza fel M. CAROSELLA (a „Fairy Oak” című olasz készítésű, gyermekeknek szánt monda mágikus neveiről: 113–23), R. RANDACCIO (az 1432-ben született „Paris et Vienne” című lovagregény címadó név-párjának etimológiájáról és továbbéléséről: 457–62), P. GARBINI (Pirandello „Uno, nessuno e centomila” című regénye három személynévéről: 132–6) és N. LA FAUCI (Lampedusa híres „Il Gattopardo” című regénye kapcsán az írónak a névadásra is apró részletekig kiterjedő figyelmességéről: 485–7); a helynevekről ezúttal csak S. MEDORI értekezik (Korzika helynévkutatás-történetének összefoglalása: 71–88, francia nyelven); az egyéb névtípusok közül a növénynevek, az etnikumnevek és a gyógyszernevek néhány aspektusát tárgyalja három munka (R. REGIS a piemonti terület néhány fitonimája kapcsán a taxonómiáról: 41–70, O. LURATI a *fare il portoghese* ’belóg egy fizetős helyre’ szólás új magyarázata: 482–4, A. G. GUCCIARDO a homeopata szerek névadási gyakorlatáról: 488–92).

Vita. – E. CAFFARELLI arról ír, hogy az adatbázisok közötti átvitelkor problémák merülhetnek fel a vezetéknévek földrajzi megoszlásának térképi ábrázolásában (138–76); E. CAFFARELLI (494–9) és B. PORCELLI (500–6) arról vitatkozik, hogy milyen mélységben kell Pirandello személynéveit értelmezni próbálni; L. TERRUSI az irodalmi névadás interpretációs irányzatairól ad összefoglalást (507–15).

Szemle (recenziók és ismertetések). – Az összesen 15 terjedelmesebb recenzió és a több tucatnyi ismertetés közül elsősorban azokra hívjuk fel a figyelmet, melyekről a főszerkesztő az első és a második kötetben is hírt ad: a 2007 áprilisában megrendezett „28 évszázad nevei Rómában” című konferencia anyagáról (217–20, 518–26); a 2007. évi pisai, illetve torinói „Onomastica & Letteratura” konferenciák anyagáról (223–4, 542–8, illetve 224–5, 548–54); az ADAMO – DELLA VALLE szerzőpárosnak a Treccani Kiadónál 2008-ban megjelent neologizmuszótáráról (242–4, 559–64); S. RIOLÓNak a márkanevek szótári jelenlétét vizsgáló, 2007-ben megjelent könyvéről (245–7, 565–8). Megemlítjük még a következő fontos kiadványokat, melyekről ismertetés szerepel valamelyik kötetben: az ICOS 2002. évi uppsalai kongresszusának 4. kötete (183–90); az ICOS 2005. évi pisai kongresszusának 1–3. kötete (191–6, 209–14); továbbá C. MARCATO 2009-ben megjelent, az olasz névtanba bevezető, a felsőoktatásban rendkívül jól használható kézikönyve (568–9).

Rendezvények. – A rovat a 2008 májusa és 2011 szeptembere közötti időszakban a világ minden táján már lezajlott, illetve tervezett több mint 80 névtani eseményről közöl leírást (ezek közül 16 a kimondottan olasz vonatkozású). Itt is jelzik, hogy az ICOS XXIV. Nemzetközi Kongresszusát 2011. szeptember elején Barcelonában tartja; ennek vezértematikáját ezúttal a „Names of everyday life” cím foglalja össze.

Folyamatban levő munkák. – A rovatban felsorolt összesen 35 esemény- és tevékenységleírás közül a következőket emeljük ki: a római Tor Vergata Egyetem és a Kölni Egyetem közösen készíti az ókori Itália személynéveinek feldolgozását (különös tekintettel a szabell komponensre, 315–6); az UNGEGN égisze alatt létrehozandó „Word Geonames Database” számára eddig 46 ország szolgáltatott sajátnyelvű adatokat (azaz endonimákat) a minimum százezres lélekszámú városnevekről, nemzeti szintű kompetens bizottság híján Olaszország ezt még nem tette meg (325–6); a római La Sapienza

Egyetem és az Olasz Földrajzi Társaság együttműködésével megszületett az Olasz Helynévtársaság (645–6); megjelent CD-n Pirandello „Novelle per un anno” című művének személynév-feldolgozása (650–1). Az ICOS vezetősége 2009 júniusában Amszterdamban tartott ülést; ennek főbb hírei (646–8): a torontói kongresszus (2008) anyaga kizárólag CD-n jelenik meg, az uppsalai és a pisai kongresszusok anyagából még egy, illetve két kötet publikálása várat magára; az ICOS bibliográfiai és terminológiai munkacsoportjai folytatják munkájukat (www.icosbibliography.net/cob/, www.icosweb.net/index.php/terminology.html); erősen késik az „Onoma” tervezett tematikus számainak kiadása; a 2014-ben rendezendő XXV. ICOS-kongresszus előkészítése folyamatban van (helyszínként már felmerült Glasgow, Debrecen és Trier).

Névgyakorisági vizsgálatok. – Két igen terjedelmes, az Olasz Statisztikai Hivatal (ISTAT) adatbázisaira épülő, a teljes olasz lakosságra vonatkozó és elemzéssel kísért összefoglalást is olvashatunk az ismertetett számban, mindkettő a 2004-ben anyakönyvezett újszülöttekre vonatkozik. Az első kötetben közreadott felmérésben különböző (pl. területi, népcsoportok szerinti stb.) bontásokban mutatja be E. CAFFARELLI „az új külföldiek” utóneveit Olaszországban (329–79). A felsorolt 150 férfi, illetve női név első tíz helyén a következők állnak: *Mohamed, Omar, Alessandro, Matteo, Kevin, Alessio, Andrea, Davide, Denis, Ahmed; Sara, Alessia, Giulia, Elisa, Maria, Sabrina, Aya, Yasmine, Alessandra, Fatima*. A második számban E. CAFFARELLI és F. SESTITO dolgozta fel a teljes itáliai lakosságra vonatkozóan a 21. század 500 férfi és ugyanannyi női utónevét (659–759; az adatok elemzése majd folytatódik). Itt a két sorrend az első helyeket illetően a következőképp alakult: *Francesco, Alessandro, Andrea, Matteo, Lorenzo, Luca, Mattia, Simone, Davide, Marco; Giulia, Martina, Chiara, Sara, Alessia, Francesca, Sofia, Giorgia, Elisa, Alice*. Az „új külföldiek”, azaz a bevándorlók adatsoraiban az arab nevek nagy aránya szembetűnő (a férfinévi sorban az első nem arab és nem olasz név a 44. helyen álló román *Alexandru*). Az összolasz listáknál 1900-hoz képest mind a férfi, mind a női neveknel majdnem teljesen kicserélődtek az első helyeken álló nevek, csak a *Francesco* tartja magát (1900 óta kis ingadozásokkal mindig az első 6 leggyakoribb név között); az 1990-ig mindig első (de 1994-ben már csak harmadik) *Maria* 2004-ben a 30. helyre csúszott le. A bevándorlók és az összolaszok adatsorának összevetéséből kitűnik, hogy a bevándorlók nagy arányban választják gyermekeiknek ugyanazon neveket, amelyeket az olaszok: ez nyilvánvalóan az (előnyökkel is járó) asszimilációs szándék kifejeződése.

Széljegyzetek. – A napi aktualitású, gyakran a napilapok hasábjain felbukkanó esetek közül a következőket említjük meg: a különböző olasz orgánusok által meghirdetett „a 2008-as év tulajdonneve” kiírások eredményei; egy bellagiói bank a településen tapasztalt nagyfokú vezetéknev-azonosság miatt (*Gilardoni, Gandola*) a banki regisztrációnál ragadványnevet is bejegyez az ügyfelek biztonságosabb megkülönböztetése érdekében (809–10); a *Fiume ~ Rijeka* névpár kapcsán az olaszoknak ugyanolyan problémáik vannak utóbbi olasz kontextusban való használatával, mint nekünk magyaroknak a hasonlókkal, ugyanakkor az exonimák változatlanul témái a nemzetközi földrajzi névi fórumoknak (810–1); a köznevesülés új (elsősorban az újságnyelvben regisztrált) esetei (812–4, 383–5); Csehországban egyes feministák kezdik elutasítani az *-ova* vezetéknevképző (mind cseh, mind külföldi nevekre alkalmazott) használatát (pl. *Clintonova*; 814); a *Benito* utónév itáliai feléledése, illetve az *Adolf Hitler* dupla utónév amerikai előfordulása (385–6, 389); a Burundiban manapság adott „beszélő nevek” tükrözik a belháborúkkal kapcsolatos

életérzéseket (pl: *Bakanibona* 'ők rossz dolgokat terveznek, de Isten megvéd engem' 388–9); stb.

Nekrológ. – 2009-ben a névtan három jeles személyiségétől kellett búcsút venni: MANLIO CORTELAZZO (1918–2009) a padovai, EWA RZETELSKA-FELESZKO (1932–2009) a krakkói, MARGARET GELLING (1924–2009) pedig a birminghami egyetem tanáraként vált az onomasztika nemzetközileg is elismert kutatójává (390–6). Másik rovatban esik szó PHILIP J. DANCE (a porthmouthi egyetem fiatalon elhunyt kutatója), illetve KARL INGE SANDRED (a Namn och Bygd svéd névtani folyóirat volt szerkesztője) tevékenységéről (327, 658).

Kiegészítések korábban tárgyalt témákhoz. – Ebben a rovatban ezúttal iskolanevekre, névgyakoriságra, a politikai indíttatású helynévadásra, növénynevekre, ritka szárd családnevekre, konkrét etimológiára vonatkozó kisebb írások kaptak helyet.

A 2008. év (olasz vonatkozású) névtani bibliográfiája. – Az Olaszországban kiadott, illetve a külföldön megjelent, két külön listába rendezett, több száz névtani vonatkozású munka között (761–807) több magyar szerző munkája is szerepel (részletesebben l. alább).

2. A folyóirat ismertetett számának magyar vonatkozású részletei. – Az ismertetések között a következő kötetekről/tanulmányokról esik szó: a pisai ICOS-kongresszus 3. kötetének ismertetésében E. CAFFARELLI összefoglalja FÁBIÁN ZSUZSANNA Pinocchio-névelemzését (193) és JEREMY PARROTT Becket neveiről szóló írását (195); az 1. és 2. kötet tartalomjegyzék-szintű bemutatásában szerepel FEHÉR KRISZTINA, VITÁNYI BORBÁLA, RAÁTZ JUDIT és FARKAS TAMÁS tanulmánya (210–2). Ismertetik BURA LÁSZLÓ „Szatmár megye helynevei” (2008) és GYÖRFFY ERZSÉBET „Similarities and dissimilarities between Sweedish and Hungarian hydronyms” (2008) című munkáját (251–2; 579–80). – A folyóiratok között a Névtani Értesítő 30. számát is bemutatják (az összefoglalók angol címének megadásával és a fontosabbnak ítélt tartalmak, események rövid olasz nyelvű összefoglalásával, a 8 ismertetett folyóirat címének felsorolásával, 262–3). – A folyamatban lévő munkák között szó esik HAJDÚ MIHÁLY készülő vezetéknév-enciklopédiájáról (324), valamint a Kiss Lajos-díjról és annak 2008. évi nyerteséről, RÁCZ ANITÁRÓL (324–5). – A bibliográfiai áttekintésekben (266–82, 605–19) és a 2008. évre vonatkozó bibliográfiai összefoglalóban (761–807) több magyar szerző egy-egy munkája szerepel.

FÁBIÁN ZSUZSANNA

NOMINA 32.

Szerkesztő: MARGARET SCOTT

Society for Name Studies in Britain and Ireland,
King's Lynn, Norfolk, 2009. 207 lap

A Nomina című folyóirat 32., MARGARET SCOTT (University of Salford) által szerkesztett száma hat tanulmányt, egy konferenciabeszámolót, két nekrológot, hét könyvismertetést és a 2008. évi brit és ír vonatkozású névtani munkák bibliográfiáját tartalmazza.

Tanulmányok. – PETER DRUMMOND két, az egykori Peebles megyéről (Dél-Skócia) készült térkép helynévanyagát veti össze, különös tekintettel a névformák változásának, kihalásának regisztrálására (5–17). A szerző Mostyn Armstrong 1775-ös térképének helyneveit hasonlítja össze egy, az 1850-es évek végén végrehajtott katonai felmérés adatai alapján 1873-ban kiadott térkép neveivel, s arra a következtetésre jut, hogy a területen található kisebb hegyek nevei kevésbé bizonyultak tartósnak, mint az egyéb típusú denotátumokat jelölő toponimák. Ennek okát abban látja, hogy az alapvetően hegyes-dombos jellegű megyében a lakosság száma csekély volt, így közvetlen nyelvi érintkezés hiányában gyakran az is megesett, hogy ugyanazt a hegyet másként nevezték meg a földrajzi objektum két oldalán élők.

PAUL TEMPAN az ír hegynevek gyakori alaptagjának, a *sliabh* 'hegy' szónak az életrajzát készítette el (19–41). A szerző a különféle ír helynevekben a kifejezés három elkülönülő jelentését azonosítja: 1. 'magányosan álló hegy vagy domb', 2. 'dombok vagy hegyek láncolata', 3. 'mocsaras fennsík, felföld'; de mezőgazdasági kifejezésként a szó 'nem művelhető földterület' jelentésben is előfordul. Az első és a harmadik jelentés az Ulster tartományban, a második jelentés a Munster tartományban található földrajzi objektumokat jelölő nevekben jelentkezik különösen gyakran. Az első két helynévi jelentés már a korai adatolású toponimákban is felbukkan, bár a kelta eredetű szó elsődleges jelentése 'lejtő' lehetett. A szó helynévalkotó elemként minden bizonnyal élt már az 5. század előtt, és az 1200-as évekig használatban is maradt ebben a funkciójában.

KEITH BRIGGS egy olyan számítógépes statisztikai módszert mutat be, amely két adatállomány összevetésének segítségével mutat rá bizonyos összefüggések jelenlétére (43–57). A szerző a módszer segítségével igazolja, hogy a *-wīchām* végű (az óangol *wīc* 'lakóhely, kisebb falu, város' és az óangol *hām* 'tanya, falu' összetétele) angliai helységevek római eredetű településhelyeknek angolszász korszakbeli továbbélésével kapcsolatosak; a *Coldharbour* névforma pedig, mint ezt korábban is gyanították, gyakori a római utak mentén létrehozott középkori alapítású települések nevéként. Ez arra utal, hogy ezek a közlekedési útvonalak jóval a rómaiak kivonulása után is használatban voltak.

RICHARD COATES tanulmánya a hampshire-i Portsmouth belvárosának informális *Pompey* megnevezésével, ennek eredetével, elterjedésével foglalkozik (59–73). A *Pompey* név eredetileg egy, a 19. század második felében az Egyesült Államok déli régiójában népszerű dal egyik szereplőjét jelölte. A dalt tengerészek hozták magukkal Nagy-Britanniába, akik közül néhányan a portsmouth-i futballcsapat játékosaként, szurkolójaként a futballklub nem hivatalos elnevezéseként kezdték használni a *Pompey* nevet, amely aztán a flottatámaszpont, végül a belváros informális megnevezéseként is állandósult.

SHEILA YOUNG az Északi-tenger középső és északi körzetében található, működő olaj- és gázmezők neveit vizsgálja (75–112): megállapítja, hogy az 1970-es évektől kezdve az Egyesült Államok-beli olajipar Nagy-Britanniára gyakorolt befolyásának csökkenésével, az olajtársaságok székhelyének Aberdeenbe kerülésével, a skót nacionalizmus feléléésével összefüggésben az elnevezések tudatosan kapcsolódnak a skót kultúrához. A nevek közül több a mezők elapadása után is tovább él utca- vagy épületnevek formájában a közeli, part menti településeken, ahol a múlt ipari életével kapcsolatos helynevek egyébként is gyakoriak. A szerző a tanulmány alapjául szolgáló olaj- és gázmezők neveinek listáját és a nevek magyarázatát is közreadja adattár formájában.

VERONICA SMART tanulmánya a 10. századi angol érméken található pénzverők neveit vizsgálja, különös tekintettel a kontinentális személynévanyag bizonyos elemeinek

jelentkezésére (113–56). Az eddig elfogadott nézettel szemben, amely az európai személynevek nagyszámú jelenlétét hangsúlyozta, s ezt azzal magyarázta, hogy az angol-szász királyok a kontinensről hívták be a pénzverőket, a szerző arra a következtetésre jut, hogy az európai névanyag aránya az egyéb eredetű személynevekhez képest nem kimagasló. Ezért úgy véli, hogy a kontinensről gazdasági bevándorlóként érkező, a viking pusztítások után éppen épülőben lévő angliai városokban szerencsét próbáló kereskedők, iparosok egy része végül pénzverőként tudott érvényesülni, s az ő nevükkel találkozhatunk a fennmaradt érméken.

Beszámoló. – A kötet rövid beszámolót tesz közzé a folyóiratot kiadó SNSBI tizen-nyolcadik tudományos konferenciájának (Falmouth, 2009. április 27–30.) eseményeiről (157–8).

Nekrológok. – A két nekrológ Margaret Gelling és Karl Inge Sandred helynévtani munkásságát méltatja (159–64).

Recenziók. – A rovatban egy skót névtani folyóirat első kötetéről; Wales helyneveinek szótáráról; egy, a brit és ír helynevek nyelvi kapcsolatát tárgyaló konferencia előadásait tartalmazó kötetről; a Durham Cathedral Priory kolostorban készített „Liber Vitae” című könyvnek a háromkötetes forráskiadásáról; az angol családnévfelmérs újabb eredményeit közreadó, az északi területek családnéveit ismertető munkáról; az angol-szász korszak pénzverdéivel, érméivel foglalkozó két műről; valamint egy Durham megye helyneveit tárgyaló kötetről olvashatunk értékelő ismertetéseket (165–93).

Bibliográfia. – A kötet a 2008-ban megjelent, Nagy-Britannia és Írország tulajdonneveivel (is) foglalkozó, főként angol, kisebb részben német és svéd nyelvű történelmi, filológiai, névtani (utóbbin belül forrásanyagot megjelentető, módszertani kérdéseket tárgyaló, személy-, hely- és középkori írói neveket feldolgozó) kiadványok, tanulmányok, recenziók CAROLE HOUGH által összeállított bibliográfiájával zárul (195–207).

BÖLCSKEI ANDREA

ACTA ONOMASTICA 50. (2009)

Főszerkesztő: MILAN HARVALÍK

Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha, 2009. 272 lap

1. A cseh névtani folyóirat legutóbbi száma 15, a névtan különböző területeit tárgyaló **tanulmányt** tartalmaz, melyek mindegyikét angol nyelvű összefoglaló kíséri. – A cikkek meghatározó része **helynévtani** témájú, illetve vonatkozású. V. BLAŽEK a **trěb* elemet tartalmazó, különböző (személynévi, illetve községi) eredetre visszavezethető cseh helynevek kérdését tárgyalja, adattári rész kíséretében (48–62). J. DAVID az 1955-ben született, emlékállítási célú *Havířov* városnév keletkezését, az egykori pályázatra érkezett javaslatokat és azok helynévrendszertani tanulságait elemzi, kitérve a szocialista város hasonló ideológiát tükröző utcanévanyagára is (63–79). Z. JISKRA nyugat-csehországi ásványvízforrások neveivel foglalkozik (102–7). S. KLOFEROVÁ a *cíp*, *cvik(l)* és *klín* (bizonyos formájú földdarabra utaló) névelemet tartalmazó csehországi helynevek elterjedését elemzi (117–28). V. LÁBUS egy észak-csehországi folyónak és forrásainak az elnevezéseivel, névváltozataival foglalkozik (143–51). L. OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ a személynevekből keletkezett

cseh helynevek képzőit érintő változási típusokat tárgyalja (158–61). P. ŠTĚPAN a *T*-típusú képzőkkel alkotott melléknevek állományát elemzi a csehországi mikrotoponimák körében (176–88). – **Személynevekkel** foglalkozó tanulmányok kisebb számban találhatók a kötetben. M. KAZÍK a Trencsén megyei Ótura (Stará Turá) 1910-től napjainkig tartó női keresztnévdivatjának alakulását mutatja be; a névanyagban magyar, illetve magyar írásmódú nevek (*Tímea, Viktória*) is akadnak (108–16). D. KOPERTOWSKA a betlehemi istálló központi alakjainak: Jézusnak és Máriának a megnevezéseit vizsgálja a lengyel karácsonyi énekek szövegeiben (129–42). P. HOLÁ szakdolgozati munkájának részeként egy csehországi régió 18. századi keresztnévadásának motivációs rendszerét igyekszik feltárni (189–95). – **Egyéb névtípusokat** is több írás tárgyal. L. GARANČOVSKÁ a nemzetközi szakirodalomban gyakorta *krematonimá*-nak nevezett névtípussal ('a dolgok nevei'; többek közt az intézménynevek, márkanevek, címek, járművek, díjak, ünnepek stb. neveinek összefoglalására) foglalkozik; meghatározásának problémáit, klasszifikációjának lehetőségeit tárgyalja, mások rendszerezéseinek áttekintését követően saját javaslattal szolgálva (88–101). M. MAJTÁN a 18. század eleji szlovák tehénnevek típusait és nyelvi felépítését vizsgálja a Trencsén megyei nagybiccsei uradalom nyilvántartásai alapján (152–7). – Két tanulmány témája az **írói névadás**. Ž. DVOŘÁKOVÁ városi helynevek (urbanonimák) irodalmi művekben való szerepét tárgyalja, a valós helynév valós világban (*Baker Street*), fiktív helynév valós világban (*Rue Morgue, Diagon Alley*) és a fiktív helynév fiktív világban (a korongvilágbeli Ankh-Morpork utcái) típusainak bemutatásával (80–7). J. STEINEROVÁ egy 20. századi cseh költő, Kostohryz egyik költeményének neveit és ezeknek az egyedi költői világ megteremtésében játszott szerepét kutatja (162–75). – A folyóirat egyetlen nem szláv nyelvű tanulmánya, P. ANREITER német nyelvű írása egy tiroli bányászattörténeti – inter-, illetve multidiszciplináris – kutatási projekt névtani vonatkozásaival foglalkozik: a bányászati tevékenység hely- és családnévi nyomait vizsgálja, megállapítva egyúttal azt, hogy a legkorábbi vonatkozó nyelvi emlékek mind német eredetűek (7–47).

2. Az Ismertetések (196–223) között 9 szláv (cseh, szlovák, ukrán), illetve nem szláv (olasz, német, magyar) nyelvű névtani, vagy legalábbis névtani vonatkozású szakmunka bemutatását találjuk. Itt olvasható Fehértói Katalin „Árpád-kori személynévtár” című művének részletező ismertetése német nyelven, VINCZE LÁSZLÓnak köszönhetően (218–23). – A **Krónika** rovat elsősorban a szláv tulajdonnevek jeles kutatóinak személyéhez kötődő megemlékezéseket, évfordulós köszöntőket tartalmaz (224–41). – A Névtani Értesítő **Műhely** rovatának megfelelő rovatot egy összeállítás nyitja, mely az elmúlt időszak egyes névtani eseményeiről számol be, valamint névtani vonatkozású hírekkel, megjegyzésekkel szolgál az olvasóknak (242–50). Ezt követően a brünni Masaryk Egyetem bölcsészkarán folyó névtani oktatómunkáról (250–4), valamint a cseh irodalmi lexikon újabb kiadása kapcsán az álnevek problematikájáról olvashatunk egy-egy rövidebb írást (254–5). – A folyóirat rovatait egy bibliográfiai rész, ezúttal a brünni egyetemen készült, a morvaországi és sziléziai mikrotoponimákat feldolgozó munkák adattára zárja (256–62). Ezt még a szokásos részek (szerzőknek szóló tájékoztató, a szerkesztőségbe érkezett kiadványok listája) követik. – Az itt tárgyalt rovatok, írások a tartalomjegyzékben angol címmel is megtalálhatók, absztraktok azonban nem foglalják össze tartalmukat.

FARKAS TAMÁS

ONOMASTICA 53. (2008/2009)

Főszerkesztő: ALEKSANDRA CIEŚLIKOWA
Komitét Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk,
Instytut Języka Polskiego PAN, Krakow. 287 lap

1. A lengyel névtudomány folyóiratának 2009-es számát EWA RZETELSKA-FELESZKO életművének méltatása nyitja. A kiadványban tíz tanulmányt olvashatunk; ebből hat személynévi és négy helynévi témájú. Ezután a megszokott rovatok következnek: recenziók és beszámolók.

2. **Személynévi témájú tanulmányok.** – M. ŁUCZYŃSKI a **Velesъ*, **Mokošъ*, **Jarilo* és **Da(db)bogъ* szláv mitológiai nevek etimológiáját írja le, valamint kitér a „Szláv mitológiai lexikon” kutatása közben felmerülő teoretikus és metodológiai problémákra (33–50). M. STRYCHARSKA-BRZEZINA a 18. század elején élt lengyel–litván herceg, Michael Casimir Radziwiłł naplójában fellelhető névtani vonatkozásokat elemzi. Ilyen például a herceg azon megállapítása, hogy a több keresztnév adása nemcsak a védőszentek számának növelésére szolgál, hanem a család presztízsének egyik összetevője is: a szofisztikált nevek viselése a magas rangú, kozmopolita kultúrához kapcsolódik (51–64). M. BIOLIK 17. századi források alapján a bencés rend egyik ágának, a kamalduli szerzetesrend tagjainak ún. kiegészítő neveivel foglalkozik. Ezek leggyakrabban keresztény nevek vagy azok képzett formái voltak; pl. *Andrzej*, *Jakub*, *Mikołaj*, *Michał*, *Krzysztof*, *Matys*, *Matus*, *Józef* (65–81). I. MATUSIAK cikkében a napjainkban keletkező lengyel női nevek képzésében megfigyelhető tendenciákról olvashatunk. A szerző kommunikációs és kulturális szempontból elemezve névanyagát megállapítja, hogy számos név jelzi a fiatalok nyitott és kreatív nyelvhasználatát; ilyen például, hogy gyakran hímnemű szóból nőnemű nevet képeznek (83–92). U. KĘSIKOWA a 19. század elején élt lengyel költő, Juliusz Słowacki által használt kicsinyítő képzős és becéző nevekről ír (151–71), I. ŁUC pedig a Małgorzata Musierowicz kortárs lengyel író nő „Jeżycjada” című regényciklusának legutóbbi darabjára jellemző személynévadási stratégiát mutatja be: összegyűjti a nevek ekvivalenseit és variánsait, valamint kijelöli Musierowicz neveinek helyét az irodalmi névadásban (173–185).

Helynévi témájú tanulmányok. – Z. PASEK és K. SKOWRONEK cikke az interdiszciplinaritás egy példáját mutatja be: templomok neveit vizsgálja nemcsak névtani, hanem egyháztörténeti és -szociológiai szempontból is (9–32). K. ZIERHOFFER és Z. ZIERHOFFEROWA olyan lengyel helynevekről ír, amelyek kapcsolatban állnak az új termőföld nyerésére használt égetéses módszerrel. Ezek többsége a ’meggyújtani, égetni’ jelentésű *żarzyć*, *żec*, *gorzeć* igékből képződtek; pl. *Zgorzelec*, *Żary*, *Żagań* (93–117). I. NOBIS az olyan típusú helynevekkel foglalkozik, mint a *Kolonisty*, *Komorniki*, *Parcelanci*, amelyek mind valamilyen módon összefüggnek a törvénykezéssel és a közigazgatással, többek között például az adószedés, az új telekhatárok kijelölése és a földbirtoklás tekintetében (119–133), J. SOSNOWSKI pedig 16. századi közép-oroszországi folyóneveket rendszerez (135–149).

3. A tanulmányok után következnek a recenziók: a folyóirat tizenkét lengyel, négy német, két cseh, egy szlovák és egy olasz nyelvű munkával foglalkozik. Az utolsó rovatban MARI MALEC munkásságának méltatását, valamint a torontói, a macedóniai és három lengyel névtani konferencia beszámolóját olvashatjuk.

HELTOVICS ÉVA

**NAMN OCH BYGD 97.
TIDSKRIFT FÖR NORDISK ORTNAMNSFORSKNING
Szerkesztő: SVANTE STRANDBERG
Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala, 2009. 252 lap**

1. A Namn och Bygd [Név és vidék] a világ első helyneveket kutató szakfolyóirata; 1913-ban alapította JÖRAN SAHLGREN. A folyóirat tanulmányai általában valamely skandináv nyelven íródtak, de a kötetben helyet kapnak német vagy angol nyelvű írások is; az előbbieket végén angol nyelvű összefoglaló olvasható. Jelenleg a svéd Királyi Gusztáv Adolf Tudományos Akadémia képviselőjében THORSTEN ANDERSSON felelős a kiadásáért; a 2009-es számot SVANTE STRANDBERG szerkesztette. A bemutatott szám 8 tanulmányt, 5 rövidebb írást és 36 recenziót tartalmaz.

2. **Tanulmányok.** – A folyóiratban szereplő nyolc tanulmány a kiadvány fő tematikájának megfelelően többségében helynevekkel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. TH. ANDERSSON recenziója vitaindító írás is egyben: A. SITZMANN és F. E. GRÜNZWEIG „Die altgermanischen Ethonyme” című munkájának ismertetése kapcsán további kutatásra buzdít. ANDERSSON a kötetben felmerülő kérdésekből indul ki: tárgyalja a népnév és a történelmi események közötti összefüggések lehetőségeit, majd rámutat egy-egy olyan problémára, amelyre a bemutatott műben nem tértek ki (5–39). L. ELMEVIK felföldi (Uppland) falunevek eredetének jár utána. *Vappa* falu nevét a szerző ósvéd forrásokra hivatkozva a **Hwapper* vagy a **Hwapp* ’lejtő’ szóra vezeti vissza. A *Vavd*, amely először 1312-ben szerepel történelmi dokumentumban, ELMEVIK szerint a **hwafder* vagy **hwafdh* szavakat foglalja magába (41–9). A Södermanlandban található rúnakő *Hedeby* helynevet elemzi M. KÄLLSTRÖM tanulmánya: a követ egy Hedebyben (ma Schleswig-Holstein területén) elhunyt férfi emlékére emelték. A rúnák napjainkban már alig láthatók, de létezik egy korábbi, teljesebb lejegyzés. A szerző véleménye szerint ez azonban téves, hiszen valójában éppen az ellenkező irányból kell olvasni a szöveget. KÄLLSTRÖM szerint a helyes olvasat [hailaby] helyett [haiþaby], amely megfeleltethető Hedeby városának (51–63). A. PETRULEVICH angol nyelvű tanulmánya az *at Jómi*, *Jumne* és *Jómsborg* nevek etimológiájának jár utána, három alapvető kérdésre keresve a választ: 1. a címben említett elnevezések között felfedezhető-e bármilyen összefüggés, 2. amennyiben igen, ezek milyen típusúak, s 3. mi vezethetett ennek a sok változatnak a kialakulásához. PETRULEVICH azt vizsgálja, hogy miként függ össze *at Jómi*, *Jumne* és *Jómsborg* a Wolin szigetén fekvő Wolin várossal: a 11. században az *at Jómi* egy várossá, a *Jumne* pedig egy várossá és egyben egy szigetre is utalt, ezek denotátuma később azonban megváltozott

(65–97). A. DIMITRIEV áttekintő írása Ingermanland történelmi térképein található helynevek problémáját dolgozza fel. Ingermanland egy 15 000 négyzetkilométernyi terület a Ladoga-tó környékén, Oroszországban. A szerző két okból is kiemeli a jelentőségét: oroszok és finnek ezen a helyen érintkeztek először egymással, valamint ezen a területen különösen tetten érhető a különböző kultúrák (finnugor, finn és orosz–finn) évszázadokon átnyúló hatása; mindez tükröződik a térképen olvasható nevekben is (99–111). S. NYSTRÖM névelméleti tanulmánnyal szerepel a kötetben: írásában V. DALBERG és W. VAN LANGENDONCK munkásságát jellemzi, megállapítva, hogy a névtudomány számos elméleti megközelítésű munkával gazdagodott az utóbbi években (113–24). Az első rész végén L. ELMEVIK KARL INGE SANDREDE emlékezik (125–9), majd egy összefoglaló következik a svéd névkutatás 2008-as eredményeiről (131–55).

3. Rövidebb írások és recenziók. – A következő részben TH. ANDERSSON, S. FRIDELL, B. JØRGENSEN, M. L. NIELSEN és P. VIKSTRAND egy-egy rövidebb írással szerepel, majd a harmadik fejezetben a recenziók következnek. Ezek között találkozhatunk inkább elméleti kérdéseket tárgyaló művekkel (pl. S. BRENDLER: *Nomematik. Identitätstheoretische Grundlagen der Namenforschung*), egy-egy névtani kutatás ismertetésével (pl. R. HEUSER: *Namen der Mainzer Straßen und Örtlichkeiten*), vagy éppen folyóirat-ismertetéssel is (171–241).

KLEIN LAURA

**STUDIA ANTHROPONYMICA SCANDINAVICA 27.
TIDSKRIFT FÖR NORDISK PERSONNAMNSFORSKNING
Szerkesztők: EVA BRYLLA – LENA PETERSON
Swedish Science Press, Uppsala, 2009. 164 lap**

1. A skandináv személynévkutatás folyóirata 2009-ben 5 tanulmányt, 1 beszámolót és 14 recenziót tartalmaz. A négy svéd és egy dán nyelvű tanulmány előtt angol absztraktok olvashatók, az egyes szócikkek fél-egy oldalas angol nyelvű tartalmi összefoglalók követik. (A folyóirat sajnos továbbra sem tartalmaz egységesen lefordított tartalomjegyzéket.)

2. Tanulmányok. – PER VIKSTRAND kereszténység előtti szakrális személynévek eredetét kutatja, Skandinávia protoskandináv és viking korszakának neveit vizsgálja (5–31). Rovásírásos feliratok, helynevek, irodalmi források alapján tekinti át a protoskandináv időszak névállományát, kiemeli olyan neveket, melyekben természetfeletti lények megjelöléseit ismerhetjük fel. Megállapítja, hogy a különböző skandináv nyelvek kialakulásának idejére, azaz a viking korszakra is jellemzőek az olyan értelmes szóösszetételt tartalmazó személynévek, melyek szakrális elemet tartalmaznak, istenek neveit, megjelöléseit, valamint a 'szent' szót. A vizsgált nevek eredete és jelentése nem egyértelmű; a szakrális személynéveknél feltételezhető, hogy olyan kultikus kifejezésekből származnak, mint például

a 'szentély öre'. A történeti-etimológiai írás szerzője vallástörténeti kutatási anyagának elemzése során hangsúlyozza a névtani módszerek alkalmazásának fontosságát. EVA NYMAN az Uppsalai Egyetemen végzett kutatási eredményekről számol be (33–52), a személynévek és a társadalom kapcsolatával, a nevek társadalombeli szerepével foglalkozik. Számos lehetséges vizsgálati területet vázol fel: személynévek és vallás a skandináv területeken a kezdeti időktől, hogyan alkalmazták a személynéveket a családi viszonyok jelölésére, mit mond el a férfi és a női nevek kapcsolata a társadalom múltjáról és jelenéről. GUÐRÚN KVARAN dán nyelvű tanulmányában (53–71) azon keresztény férfinevek izlandi elterjedését vizsgálja a 17. századtól napjainkig, melyek megtalálhatóak az 1703-as, 1801-es, 1845-ös és 1910-es izlandi népszámlálásokban, valamint a mai nemzeti nyilvántartásban. A főként az Ószövetségre visszavezethető férfineveket időbeli és területi eloszlásuk szerint is csoportosítja, függetlenül attól, hogy ma használják-e őket. Rámutat arra, hogy a Bibliából és egyéb keresztény szövegekből eredő nevek leginkább Izland nyugati területein voltak népszerűek, és legkevésbé Dél-Izlandon. Korpuszában összesen 65 férfinév szerepel, közülük azonban 21 név már nem használatos, pl. *Asariás, Jeremiás, Jóáb, Kleófas, Sakkeus, Timóteus* és *Peófilus*. EMMA SKÖLDBERG ÉS MARIA TOPOROWSKA GRONOSTAJ lexikográfiai szempontból elemezik köznevesült keresztnéveket (73–96). Tanulmányukban 15 olyan név lexikai tulajdonságait vizsgálják (pl. mellékjelentést, stilisztikai minőséget, produktivitást), amelyek megjelennek svéd összetett szavak utolsó elemeként. Ilyen nevek közé tartozik a *-knutte* (pl. *charmknutte* 'elbűvölő, aranyos'), a *-petter* (pl. *viktigpetter* 'tudálékos, mindentudó') és a *-maja* (pl. *kladdmaja* 'rendetlen, maszatos kislány'). A szerzők ismertetik e nevek néhány közös jellemzőjét: például a legtöbb ilyen név férfinév, és az általuk alkotott összetett szavak gyakran negatív képzet-társítást hordoznak. Bemutatják, hogy három egynyelvű svéd szótárban hogyan jelennek meg az ilyen jellegű összetételek. TOMAS HEDBERG a svéd jelnyelv ún. személynévjeleit tanulmányozza (97–114). A jelbeszéddel kommunikáló embereknek személynévükön túl – siketek vagy sem – tartozhat a személynévükhöz egy jelnyelvi személynévjel, a saját, egyedi jelük is. A szerző, aki maga is siket, az 1980-as évektől napjainkig több mint 2600 svéd ember jelnyelvi személynévjelét gyűjtötte össze. Fotókkal és ábrákkal illusztrálva 3000-nél több jel eredetét ismerteti, és különböző szempontok szerint (külső megjelenés, viselkedés, hasonlóság, földrajzi és társadalmi hovatartozás, iskolai szám, hivatalos személynév) osztályozza is őket. Írásában híres emberek jelnyelvi személynévjeleiről és a földrajzi nevek svéd jelnyelvben való szerepéről is olvashatunk. A hosszabb tanulmányok után EVA BRYLLA (115–7) rövid beszámolója következik a 2008. október 2–4. között Mainzban rendezett névtani ülésről, mely átfogó képet nyújtott a jelenleg Németországban és a szomszédos európai országokban folyó családnév-kutatási projektekről.

Recenziók. – A svéd, dán, norvég, angol és német nyelvű értékelések főként skandináv szakirodalmi munkákkal foglalkoznak, de többek között német névtani munkák eredményeiről is beszámolnak. Az összesen 14 recenzió közül 2 kongresszusi anyagot, 2 közszóltató kötetet, 6 személynévvel és 3 névelmélettel kapcsolatos kiadványt, 1 névjogi kötetet ismertet. Mindezek közül kiemeljük a 2006-ban Umeåban megrendezett „Nevek többnyelvű és multikulturális környezetben” szimpóziumról beszámoló kötetnek (134–6), MINNA SAARELMA 795 finn gyereknevet bemutató kézikönyvének (140) és a svéd Svärdsjö egyházközség 1515–1619 közötti bírósági feljegyzéseit tartalmazó kiadványnak (149–51) az ismertetését.

3. A folyóirat e számának magyar vonatkozású részletei. – ROBERT NEDOMA beszámol a 2002-ben Uppsalában megrendezett 21. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus anyagát tartalmazó 4. kötetről, mely névszótárak, névprojektek, névtervezés témában összesen 45 írást tartalmaz, köztük Nemes Magdolna magyar helynevek általános elemeit feldolgozó tanulmányát (137–40). A német Duden Lexikon családneveket feldolgozó kötetének svéd nyelvű ismertetése (121–3) kiemeli, hogy történelmi okokra visszavezethetően több magyar családnév is található a német névanyagban, például *Farkas, Nagy, Szabó*.

VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT

ORTNAMNSSÄLLSKAPETS I UPPSALA ÅRSSKRIFT

Szerkesztők: MATS WAHLBERG – KATHARINA LEIBRING – STAFFAN NYSTRÖM
Ortnamnssällskapet i Uppsala, Uppsala, 2009. 104 lap

Az Uppsalai Helynévtársaság 2009-es évkönyve összesen kilenc helynévi témájú tanulmányt tartalmaz, hat szerző tollából.

LENNART ELMEVIK kötetnyitó tanulmányában *Möjbro* nevének korábbi etimológiai levezetései közül emel ki egyet (5–10). A falu neve egy összetételből született, melyben a *bro* 'híd' előtt álló első tag eredete vitatott. A szerző bizonyítása alapján az a korábbi elmélet tekinthető helyesnek, mely szerint a kérdéses tag a jelenleg *Sävaån* nevű folyó régebbi elnevezésével hozható összefüggésbe. ELMEVIK második tanulmányában (11–8) egy 1912-es, JÖRAN SAHLGREN nevéhez fűződő elméletet fejleszt tovább, amely Svédország tizennyolcadik legnagyobb tava, a *Skagern* nevének eredetét magyarázza. SAHLGREN megállapításával egyetértve ELMEVIK is egy önálló jelentéssel bíró tó létezését feltételezi a helynévben.

STAFFAN FRIDELL első tanulmányában egy tócsoport neveiről értekezik (19–37). A tavak elnevezései felettébb hasonlóak (*Askaken, Åskaken* stb.); valószínűsíthető, hogy ugyanabból az alakból vezethetők le. A tanulmány két lehetséges etimológiai magyarázatot ismertet. FRIDELL második tanulmányában (39–47) öt rövid cikkben hat dél-smålandi falu – *Borsna, En, Horn, Stenhöga, Vålje* és *Valid* – nevét értelmezi. *Borsna* egy **Borsne* elnevezésű tó nevére vezethető vissza, amelyben a 'kicsi gödör' jelentés konzerválódott. *En* falu neve az 'ösvény a víz mellett' értelmezésre vezethető vissza. *Horn* valószínűleg szintén egy tó nevéből származik, jelentése 'szarv', ami a tó háromszögre emlékeztető formájára utalhat. *Stenhöga* nevét a *stynia* 'nyög, sóhajt' igéből vezeti le a szerző, és elképzelhetőnek tartja, hogy szintén egy tó nevével hozható összefüggésbe. *Vålje* és *Valid* írások által összetévesztett helynevek, eredeti jelentésük szerint úgy értelmezhetők, hogy 'a tölgyerdő a gázló mellett' és 'körülzárt terület a fűzfacsomók körül'.

REINERT KVILLERUD saját születési helyéről, egy *Sjöröd* nevű farmról ír (49–55). A birtok neve a korábbi értelmezés szerint 'irtás közel a kocsúthoz a mezők között'. A szerző bizonyítása alapján viszont valószínűbbnek tűnik, hogy a név az 'irtás közel a sziklás dombocskához' jelentésre vezethető vissza.

STAFFAN NYSTRÖM a Dyån folyó mellett elterülő szántóföld történetét ismerteti (57–65). Az 1870 körül felszántott területet ma *Dyarna* néven ismerjük, a környékbeli falvak osztoznak rajta.

ELIN PIHL tanulmányában azt mutatja be, hogy hogyan változott Söderby névkészlete a mezőnevek tekintetében a helyről készült legrégebbi (1710-es) térképen rögzített állapot utáni 250 évben, 1962-ig, illetve 1963-ig, vagyis addig az időpontig, amikorra a legfiatalabb mezőnevek megjelenését datáljuk (67–81).

SVANTE STRANDBERG első tanulmányában *Skällerö* nevének egy korábbi értelmezését magyarázza tovább (83–9). Az elmélet szerint a település neve tartalmazza a közeli Funboån folyó régebbi nevét, amely jelentése szerint a folyó hangját írja le. Ezt az értelmezés azonban topográfiai alátámaszthatatlan volt. A szerző e nehézséget oldja meg tanulmányában. STRANDBERG második írásában két farm nevének kialakulásával foglalkozik: a *Stöck(e)gården* (ma Uppegården) és *Stökegården* nevekben közös helynévelemet egy családnévre vezeti vissza (91–3).

Az egyes tanulmányokat angol nyelvű összefoglalók kísérik, illetve ahol szükséges, a tanulmányok témájához szorosan kapcsolódó, színes képek egészítik ki a kötetet.

FEJÉR KATALIN

ZUNAMEN/SURNAMES 4.

Főszerkesztő: SILVIO BRENDLER

Baar-Verlag, Hamburg, 2009. 202 lap (1. 100 lap, 2. 102 lap)

1. A Zunamen/Surnames című folyóirat 2009-es két kötetében két-két német nyelvű tanulmány jelent meg. Az első két tanulmány – ahogy erre a szerkesztő bevezető cikke is utal – a családnévek pragmatikájának témakörét tekinti át, egyrészt explicit módon, rendszerezést közölve SILVIO BRENDLER (2009/1: 8–57) tanulmányában, másrészt implicit, egy szláv eredetű név vizsgálatával WALTER WENZEL (2009/1: 58–74) munkájában.

2. **Tanulmányok.** – SILVIO BRENDLER (2009/1: 8–57) tehát részletesen tárgyalja a név- és családnév-pragmatikai nemzetközi szakirodalmat, összegyűjtve a 20. század közepétől napjainkig az e témában megjelent munkákat, köztük BÜKY BÉLA 1976-ban közzétett „Namengebrauch – Namengebung” című tanulmányát. Mivel a névpragmatika a névhasználat kommunikációs jellegzetességeit és a névhasználatból eredő sajátosságait mutatja be, a vizsgálatok pontos helyhez, időhöz, résztvevőkhöz kötendők. A névadás szituációjában azonban ezek nem mindig egyértelműek; ez a témakör egyik alapvető problémája. BRENDLER részletesen tárgyalja a névadás és névhasználat szituációját, a névvé válás útját, a névvesztést, a nevek „utóéletét” és újjáéledését. Foglalkozik a nevek motivációjával mint alapvető kérdéssel és a megállapítása szerint a névadásban szerepet játszó hat megnevezési elvvel. Összehasonlítja a családnévek alkalmi és szokásos jellegét, az öröklődő és nem öröklődő neveket, s ezzel szoros összefüggésben a produktív és reprodukív névadást (az első egy korábban tulajdonnévként még nem létező, a másik pedig egy tulajdonnévként már korábban is ismert nevet hoz létre). A nevek kialakulását a monogenezis és poligenezis elméletével jellemzi, s a nevek időbeliségének, térbeliségének

jellemzőit veszi górcső alá. A névhasználat témakörét részletezve a referenciális (meghatározott személyre vonatkozó), metareferenciális (itt: a névadás pillanatára, körülményeire vonatkozó, elnevező, megállapító), illetőleg metagrammatikus (metanyelvi) használatra tér ki, valamint szóbeli, írásbeli, hivatalos és köznap i névhasználatot tárgyal. WALTER WENZEL (2009/1: 58–74) német nyelvterületen végzett kutatásában a *Schmied* ('kovács') családnév alakváltozatait névföldrajzi szempontból vizsgálja, emellett a név szláv megfelelőjének és alakváltozatainak (*Kowal*, *Kowalenc*, *Kowaś*) területi elterjedtségét határozza meg térképek segítségével, részletesen kitérve Németország keleti, szláv nyelvterülettel határos részére.

AXEL LINSBERGER (2009/2: 108–20) az ausztriai hivatalos családnév-megszilárdítást jogtörténeti szempontból vizsgálja. Röviden áttekinti a megkülönböztető nevek változékonyságát, családnévvé válását a 12. századtól a 18. század derekáig. Részletezi a Habsburgok névhasználati, névöröklési szokásokra vonatkozó rendeleteit, különösen Mária Terézia ilyen irányú törekvéseit. A rendeleteket elemzi, összehasonlítja létrejöttük célját.

A *Rosenstock* családnév késő középkori és kora újkori megjelenéseit vizsgálja DIRK ROSENSTOCK (121–72). (A tanulmányt a családnév- és családtörténet-kutatás kiemelkedő alakjának, Horst Rosenstocknak ajánlja 70. születésnapja alkalmából.) Részletesen tárgyalja a különböző névalakok problematikáját, pontos statisztikákat közöl (az 1997-es német telefonkönyvben körülbelül 850 000 családnév-előfordulással számol alakváltozatokkal együtt; a *Rosenstock* családnév alakváltozataival együtt 307-szer fordul elő). A név jelentése 'rózsatő, rózsabokor'. A szerző ennek a lehetséges motivációit elemezve megállapítja, hogy a névadás indítékul szolgálhat valamilyen kapcsolat a növényvel, de a név a rózsatővel, rózsával megjelölt ház lakóit is jelölheti, sőt askenázi zsidó díszítő névről is lehet szó. A név történetét tárgyalva 31. Németország egyes régióiban talált 13–16. századi adatot sorakoztat fel, részletesen bemutatva a névvisezők személyét is. A név elterjedését ábrázoló térkép alapján megállapítható, hogy a *Rosenstock* családnév Baden-Württemberg keleti vidékén és Svájc területén, a Zürichi-tó északi partján a legelterjedtebb. Svájc legkiválóbb archiválási hagyományának köszönhetően a zürichi *Rosenstock* család története 1525-től napjainkig nyomon követhető. A felkutatott adatok segítségével a szerző a zürichi kivándorlás és a németországi névmegjelenések összefüggéseit elemzi. A név alakváltozatai közül többek között a *Rodenstock*, *Radestock*, *Rothstock* családneveket vizsgálja.

3. Ismertetések. – ANTJE DAMMEL (2009/1: 97–100) ROSA és VOLKER KOHLHEIM „A nevek csodálatos világa” című, 2009-ben megjelent népszerűsítő kötetét mutatja be, néhány problémakört részletesebben is kiemelve (névmágia, a nevek köznevesülése, név és nem viszonya). AXEL LINSBERGER a „Német családnevek: a tudományos kutatás és a kézikönyvek” című, KARLHEINZ HENGST és DIETLIND KRÜGER által szerkesztett kötetet ismerteti. A könyv segédanyag a tudományos kutatásban, részletezi a modern névkutatás céljait, eszközeit, metodikáját, a nyelvtörténet és a névtan viszonyát, a névföldrajz vonatkozásában pedig a migráció és az integráció kérdését. A jelentős német kisebbséggel bíró dél-lengyelországi Opolo város 19. századi személynévvizsgálatait DANUTA LECH végezte; az ebből összeállított könyvet és szótárt mutatja be WALTER WENZEL. Hasonló kutatást végzett ALMA RAGAUSKAITĖ a litván Kaunas város 16–18. századi adatai alapján, az ennek eredményeit összefoglaló könyvet CHRISTIANE SCHILLER értékeli.

F. LÁNCZ ÉVA

MEGEMLEKEZÉS

IN MEMORIAM WILFRIED SEIBICKE (1931–2009)

2009 őszén a nemzetközi és német névtan kiemelkedő tudósa távozott közülünk. Súlyos betegsége ellenére szinte az utolsó pillanatig megszállottan dolgozott. 1996–2007 között még sikerült befejeznie gigantikus ötkötetes művét, a „Historisches Deutsches Vornamenbuch”-ot [Történeti német keresztnévkönyv]. 2008-ban napvilágot lát több évtizedes kutatómunkája eredményeit összefoglaló, „Die Personennamen im Deutschen” [A személynevek a német nyelvben] című művének második, átdolgozott kiadása. Ezek az alapművek az osztatlan szakmai elismerés mellett egyértelműen bizonyítják hatalmas munkabírást, törhetetlen akaraterejét.

WILFRIED SEIBICKE germanisztikai és általános nyelvészeti tanulmányait a Lipcsei Egyetemen végezte. 1957-ben el kellett hagynia a volt NDK területét, s ezt követően a Heidelbergi Egyetem oktatója lett. Az alma materrel és volt kollégáival kapcsolatait soha nem szakította meg. Különböző rendezvények (pl. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusok: Lipcse 1984, Trier 1993) rendszeres résztvevője volt. Kelet és nyugat között integráló szerepet vállalt. Szakmai kapcsolatot tartott fenn lengyel, szlovák, cseh és magyar kollégákkal is. Ismerte például KÁLMÁN BÉLA és HUTTERER MIKLÓS műveit, többször hivatkozott is rájuk.

SEIBICKE egész életén át kutatta és gyűjtötte a személynevek különböző csoportjait, főleg a keresztnéveket. Szerette volna, hogy tekintélyes névgyűjteményét és gazdag szakkönyvtárát az utókor méltóképpen megőrizze és továbbfejlessze. 1996-ban Wiesbadenben alapítványt hozott létre a Wilfried Seibicke Névkutató Intézet támogatására. Az intézményt 2001-től a Német Nyelvtudományi Társaság, valamint a Német Névtudományi Társaság együttesen működteti.

Első, keresztnemekkel foglalkozó művét 1962-ben Lüneburgban a Heliand Verlag jelentette meg „Wie nennen wir unser Kind?” [Hogy hívjuk majd gyermekünket?] címmel. Ezen kívül még számos keresztnévkönyvet publikált. Tudományos népszerűsítő cikkeit a Muttersprache című folyóiratban tette rendszeresen közzé. 1979–2002 között a Német Nyelvtudományi Társaság folyóiratában, a Sprachdienstben tájékoztatta az olvasót az adott év legkedveltebb keresztnemeiről. Jóllehet kedvenc kutatási területe a névtan volt, a nyelvtudomány más területein is maradandót alkotott. A „Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft” című könyvsorozat több kötetének is a szerzője volt [Nemzetközi kézikönyv a lexikográfiáról; Nemzetközi névtani kézikönyv; Kézikönyv a német nyelv történetéről, valamint a nyelvtörténeti kutatásokról]. Az 1990-es években FRIEDHELM DEBUSSzal egy névtani olvasókönyvet adott ki „Reader zur Namenkunde” címmel, 2001-ben pedig társszerzője volt a „Name und Gesellschaft” [Név és társadalom] című gyűjteményes kötetnek.

SEIBICKÉT kedves, nyíltszívű emberként ismerhettük meg. Élete során számtalan fiatal tehetség pályáját egyengette. Tudását szerénységgel leplezte, s ez még az akadémikusok elismerését is kiváltotta személye iránt. Pályatársai, kollégái 2001. január 5-én, 70. születésnapja alkalmából úgy fejezték ki szeretetüket iránta, hogy tiszteletére Lipcsében tudományos ülést rendeztek. Hálásak lehetünk neki jó néhányan, akik a közelébe kerülünk, vele dolgozhattunk. Nyugodjék békében!

VINCZE LÁSZLÓ

TÁJÉKOZTATÓ

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. Kérjük szerzőinket, hogy a Névtani Értesítőbe szánt írásaikat **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc formátumban juttassák el szerkesztőségünk címére. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű **tartalmi** összefoglalót is illesszenek (az angol nyelvű kivonatok számára). A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítésére tüntessék fel **elérhetőségüket**: postai és e-mail címüket, telefonszámukat. – Folyóiratunk egységes arculatának érdekében kérjük, hogy kézírataik megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott főbb szerkesztési elveket.

2. A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman **betűtípust** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 9 pontos. Kérjük, hogy a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, amelyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét is.

A szövegben **alkalmazandó kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük (mást viszont nem), s a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Pentelé*-ből, az *aszó*-nak stb.). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben és alkalommal (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI GÉZA szerk., GYÖRFFYNÉL stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és lábjegyzeteket is csak indokolt esetben használjunk.

A **mondanivaló tagolásának** leggyakoribb eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1.**, **2.** stb. A legfőbb gondolati egységeket emellett üres sorok választhatják el egymástól. A további tagolás eszközeként megfelelő mértékkel alkalmazhatjuk a decimális rendszert: **1.2.**, **1.2.1.**, **1.2.2.** stb. Különösen a rendszerezések során használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek. Ezeket az eszközöket fejezetcímekkel is kombinálhatjuk; ezek csupán félkövér szedésükben térnek el a szokásos betűtípustól. – A szöveg megformálása során általában törekedjünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

3. A felhasznált irodalomra szövegközben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. – A szövegközi **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű esetén: (KIVINIEMI 1971), (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–3). Többkötetes mű esetén: (GYÖRFFY 1: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (BENKŐ 1997a), (BENKŐ 1997b: 62–3) stb. – A hivatkozásokban a közismert, illetve a szerző által gyakran használt s itt bevezetett rövidítések is használhatók: (FNESz.⁴), (Gy. 4: 290), (MGr. 344) stb. Ezek közül a fontosabbak olvashatók a kiadványunk végén található „Fontosabb rövidítések” alatt, a többi az irodalomjegyzékben feloldandó. – A „tölígos” oldalak megadásában a számok elején ismétlődő számjegyeket egyszerűsítésképpen elhagyjuk (121–233, de 121–33 és 121–4). – A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelben közöljük, s nem kurziváljuk (A „Magyar utónévkönyv” új kiadásában, Az „Egri csillagok”-ban stb.).

A tanulmány végén megadott **irodalomjegyzék** szorítkozzon a fontosabb, illetve hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmányként, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást. A feloldandó rövidítéseket is betűrend szerint soroljuk be, azok feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

Bm. ÁFI. = Belügyminisztérium Állampolgársági Főosztály Irattára.

MGr. = KESZLER BORBÁLA szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest.

ZMFN. = PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg.

Első helyen a szerző(k) teljes neve áll, kiskapitálissal. Több szerző esetén a neveket nagyköjtőjellel kapcsoljuk egymáshoz. Külföldi szerző esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnévet. Pl.:

KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.

KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba.

KIVINIEMI, EERO 1971. *Suomen partisiippinimistöä*. Helsinki.

A szerző(k) nevét követi a megjelenés éve. A kettő között nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több munka megkülönböztetésére az évszámot a hivatkozások kapcsán már említett módon, a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 93: 144–54.

BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 62–70.

A szerző(k) nevét és az évszám megadását követi a cím, melyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között ugyancsak pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.

A cím után adjuk meg a megjelenés helyét. Folyóiratban, periodikában megjelent tanulmány esetében tehát a folyóirat, periodika nevét (dőlt betűvel). Az évfolyamot is

jelöljük, az adott számot pedig az éven belül nem folyamatos lapszámozású kiadványoknál szintén feltüntetjük. Így járunk el a Névtani Értesítő esetében is. Pl.:

F[ÁBIÁN] P[ÁL] 1957. Külföldi városok nevének használatáról. *Magyar Nyelvőr* 81: 504–5.

HAJDÚ MIHÁLY – MEZŐ ANDRÁS 1979. Köszöntjük az olvasót! *Névtani Értesítő* 1: 3–5.

MÁTRAHÁZI ZSUZSANNA 1997. Vissza a nemesi előnevekkel? *Magyar Nemzet* szept. 17: 4.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében a tanulmány címét követő „In:” után a szerkesztő(k) nevét, a kötet címét (dőlt betűvel) és a kiadás helyét adjuk meg. Az egy szerző gyűjteményes kötetéből hivatkozott tanulmány is megfelelően jelölhető. Pl.:

KÁLMÁN BÉLA 1970. Amerikai magyar helynevek. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 42–5.

SZABÓ T. ATTILA 1971/1980. A marosvásárhelyi személynév-anyag becejellegű elemei a XVII. század első felében. In: Uő: *Nép és nyelv*. Bukarest. 73–101.

Önálló kötetek címléírása az említett példákhoz hasonlóan alakul. Sorozatban megjelent kiadvány esetében a (dőlt betűvel szedett) cím után a sorozat címét és a kiadvány sorszámát adjuk meg, továbbá a kiadás helyét. A kiadót az egyszerűség kedvéért általában nem tüntetjük fel. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

MELICH JÁNOS 1914. *Keresztneveinkről*. MNyTK. 15. Budapest.

HOFFMANN ISTVÁN ed. 2001. *Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages*. Onomastica Uralica 1a–b. Debrecen–Helsinki.

ÖRDÖG FERENC 1981. *Zala megye helységneveinek rendszere*. MND. 12. Budapest.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat, ELTE BTK.

4. Az itt nem tárgyalt, **egyéb kérdésekben** (amennyiben nem állnak ellentétben a jelen tájékoztatóval) hasznos tanácsokkal szolgálhatnak a következő munkák: BENKŐ LORÁND: Tudnivalók a Magyar Nyelv közleményeinek alakításmódjához (MNyTK. 129. Budapest, 1972) és GYURGYÁK JÁNOS: Szerzők és szerkesztők kézikönyve (Budapest, 2005²). Egyebekben (pl. írásjelhasználat) az AkH.¹¹, azaz a helyesírási szabályzat elvei a mérvadóak.

A SZERKESZTŐ

FONTOSABB RÖVIDÍTÉSEK¹

- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS 1862–74. *A magyar nyelv szótára* 1–6. Pest.
- CS. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Budapest.
- CSÁNKI = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Budapest.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája*. Budapest.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest.
- CsnVégSz. = FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA szerk. 2009. *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század*. Budapest.
- ÉKsz. = JUHÁSZ JÓZSEF – SZÓKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSKY MIKLÓS szerk. 1978. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest.
- ÉKsz.² = PUSZTAI FERENC főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. 1959–62. *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Budapest.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS 1914–44. *Magyar etymologiai szótár* 1–17. füzet. Budapest.
- EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1993–97. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–3. Budapest.
- FNESz.⁴ = KISS LAJOS 1998. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Budapest.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
- GYÖRFFY = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
- KMHSz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005–. *Korai magyar helynévszótár (1000–1350)* 1–. Debrecen.
- KnE. = FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 2009. *Keresztnevek enciklopédiája*. Budapest.
- MND. = *Magyar Név-tani Dolgozatok*. Sorozat.
- MNyTK. = *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*. Sorozat.
- MSzA. = *Magyar Személynévi Adattárak*. Sorozat.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF szerk. 1893–1901/2003. *Magyar tájszótár*. Budapest.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND 1890–3. *Magyar nyelvtörténeti szótár* 1–3. Budapest.
- NyudÉrt. = *Nyelvtudományi Értekezések*. Sorozat.
- OkI Sz. = SZAMOTA ISTVÁN – ZOLNAI GYULA 1902–6. *Magyar oklevél-szótár*. Budapest.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA 1941/1994. *Magyar szófejtő szótár*. Budapest.
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA szerk. (ill. VÁMSZER MÁRTA, majd KÓSA FERENC főszerk.) 1975–. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–. Bukarest, majd Budapest, ill. Kolozsvár.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–84. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest.
- ÚMTsz. = B. LÖRINCZY ÉVA főszerk. 1979–. *Új magyar tájszótár* 1–. Budapest.

¹ Az itt fel nem sorolt, a névtani, nyelvészeti munkákban rövidítve előforduló szakirodalmi és forráshivatkozásokra az egyes tanulmányok mellett l. az említett szótárak irodalom-, illetve rövidítésjegyzékét, valamint a Magyar Nyelv vonatkozó „Szerzőink figyelmébe” című tájékoztatóját (<http://www.c3.hu/~magyarnyelv>).

SZÁMUNK SZERZŐI

Bágyi Barbara, Szigetszentmiklós, e-mail: barbara.bagyi@gmail.com
Baski Imre, Budapest, e-mail: imrebaski@gmail.com
Bauko János, Nyitra (Szlovákia), e-mail: baukoj@gmail.com
Bényei Ágnes, Nyíregyháza, e-mail: bkagi1@freemail.hu
Bíró Ferenc, Eger, e-mail: fbiro@freemail.hu
Bölcskei Andrea, Budapest, e-mail: bolcskeiandrea@hotmail.com
Csomortáni Magdolna, Kolozsvár (Románia), e-mail: mcsomortani@yahoo.com
Fábián Zsuzsanna, Budapest, e-mail: fabia@ludens.elte.hu
Farkas Tamás, Budapest, e-mail: farkast@ludens.elte.hu
Fejér Katalin, Budapest, e-mail: fejer.katalin@gmail.com
N. Fodor János, Budapest, e-mail: nfodorj@gmail.com
Földi Gábor, Piliscsaba, e-mail: foldigabor@yahoo.com
B. Gergely Piroska, Budapest
Györffy Erzsébet, Debrecen, e-mail: egyorffy@gmail.com
Hári Gyula, Veszprém, e-mail: har6258@mail.iif.hu
Heltovics Éva, Budapest, e-mail: elevenhold2@freemail.hu
Hoffmann István, Debrecen, e-mail: hoffmann@mnytud.arts.unideb.hu
Illés-Molnár Márta, Karlsruhe (Németország), e-mail: marta_illes@hotmail.com
Klein Laura, Budapest, e-mail: lauraklein86@gmail.com
Kocsis Réka, Budapest, e-mail: kocsisrek@gmail.com
Kozma Judit, Budapest, e-mail: kozmajudit82@gmail.com
F. Lánicz Éva, Budapest, e-mail: lanczeva@gmail.com
Mizser Lajos, Nyíregyháza, e-mail: mizserla@zeus.nyf.hu
Ördög Ferenc, Nagykanizsa
Póczos Rita, Debrecen, e-mail: poczosr@gmail.com
Reszegi Katalin, Debrecen, e-mail: kataszakall@freemail.hu
Sebestyén Zsolt, Nyíregyháza, e-mail: sezs@freemail.hu
Slíz Mariann, Budapest, e-mail: mariannsliz@gmail.com
Szentgyörgyi Rudolf, Budapest, e-mail: szrudolf@gmail.com
Tamás Ágnes, Szeged, e-mail: tagnes83@yahoo.com
Turóczy Zsófia, Budapest, e-mail: tortuga@totalcar.hu
Tóth László, Piliscsaba, e-mail: tolac@btk.ppke.hu
Tóth Mária, Budapest, e-mail: tothmf@gmail.com
Vácziné Takács Edit, Fót, e-mail: takacs.edit@freemail.hu
Varga Józsefné Horváth Mária, Győr, e-mail: vargam@atif.hu
Vincze László, Budapest, e-mail: laszlovinczedr@yahoo.com
Vörös Ferenc, Szombathely, e-mail: voros99@freemail.hu
Zelliger Erzsébet, Budapest, e-mail: zelliger@ludens.elte.hu

CONTENTS

ARTICLES

FARKAS, TAMÁS: The types and history of Hungarian surnames ending in <i>-fi</i> ('son of').....	9
MIZSER, LAJOS: Romanian family names in Bereg County (Ukraine).....	31
VARGA-HORVÁTH, MÁRIA: Giving more than one Christian name in the 18th-century Újváros (Győr, Hungary)	35
FÖLDI, GÁBOR: The examination of given names in the conscription of nobles of Nógrád county in 1841	49
ILLÉS-MOLNÁR, MÁRTA: Name-giving practices and the use of names of the Hungarian minority living in Germany	59
KOCSIS, RÉKA: Motivations behind choosing the first name <i>Réka</i>	71
TAMÁS, ÁGNES: Names of characters of non-Hungarian nationality occurring in Hungarian humour magazines in the second half of the 19th century	79
BÉNYEI, ÁGNES: Derivative suffixes producing settlement names in official naming practices	93
HÁRI, GYULA: Names for houses, buildings and establishments	99
KOZMA, JUDIT: On names of surface features on the Moon.....	117
BÁGYI, BARBARA: <i>Bababilikék bÉbibálna</i> ('bábypotblue babywhale') and <i>Kockabogár</i> ('cubebeetle'), or on names for cars	127
RESZEGI, KATALIN: On proper name > common noun changes	143

ONOMASTICS AND EVENTS

SZENTGYÖRGYI, RUDOLF: Rainbow in the dewdrop, or the Szovárd question and the historical onomastics	151
SLÍZ, MARIANN: On terminology of historical personal name research	157
BAUKO, JÁNOS: Onomastics-oriented work at the Department of Hungarian Language and Literature of Constantine the Philosopher University in Nitra between 2000 and 2010	173
HOFFMANN, ISTVÁN: The 2010 winner of Lajos Kiss Prize: Dr Tamás Farkas.....	179
PhD theses on onomastics defended in 2009: RESZEGI, KATALIN: <i>Hegynevek a középkori Magyarországon</i> [Oronyms in medieval Hungary]; PÓCZOS, RITA: <i>Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása</i> [Language contacts and relations of toponymic systems]; GYÓRFFY, ERZSÉBET: <i>Folyóvíznevek a korai ómagyar korban</i> [River-names in the Early Old Hungarian language].....	181

BOOK REVIEWS

B. GERGELY, PIROSKA: Hajdú, Mihály et al. eds.: Szabó T. Attila Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése 1–11. [Attila Szabó T.'s Collection of Transylvanian Historical Place-Names 1–11.]	193
--	-----

ÖRDÖG, FERENC: Fercsik, Erzsébet – Raáitz, Judit: Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek [Encyclopaedia of Christian Names. The most frequent female and male names]	198
MIZSER, LAJOS: Hajdú, Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink [Encyclopaedia of Family Names. Today's most frequent Hungarian family names]	200
BÍRÓ, FERENC: Farkas, Tamás – F. Láncz, Éva Anna eds.: Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század [A Reverse Dictionary of Old Hungarian Family Names. 14th–17th centuries]	203
N. FODOR, JÁNOS: Farkas, Tamás – Kozma, István eds.: A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban [Stories of family name changes in time, in space, in society]	206
ZELLIGER, ERZSÉBET: Baski, Imre: Csagircsa. Török és magyar névtani tanulmányok 1981–2006. [Csagircsa. Studies on Turkish and Hungarian Onomastics 1981–2006.]	211
BASKI, IMRE: Szabó, József: A török hódoltság néprajzi és nyelvi maradványai földrajzi neveinkben [Ethnographic and linguistic remnants of the Turkish Occupation in Hungarian geographical names]	214
VÖRÖS, FERENC: Bauko, János: Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben (Négy szlovákiai magyar település ragadványnévrendszere) [Surveying bynames used in bilingual surroundings (Systems of bynames in four settlements inhabited by Hungarians in Slovakia)]	217
TÓTH, LÁSZLÓ: Unti, Mária – Varga-Horváth, Mária eds.: Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei II. A Győri járás [Geographical Names of Győr-Moson-Sopron County II. Győr District]	220
HOFFMANN, ISTVÁN: Paikkala, Sirkka ed.: Suomalainen paikannimikirja [A Book on Finnish Place-Names]	223
KOZMA, JUDIT: Ahrens, Wolfgang – Embleton, Sheila – Lapierre, André eds.: Names in Multi-lingual, Multi-cultural and Multi-ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. August 17–22, 2008.....	234
FARKAS, TAMÁS: Van Langendonck, Willy: Theory and Typology of Proper Names	237
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Marcato, Carla: Nomi di persona, nomi di luogo. Introduzione all'onomastica italiana [Personal names, place-names. Introduction to Italian Onomastics]	241
TURÓCZY, ZSÓFIA: Elsen, Hilke: Phantastische Namen – Die Namen in Science Fiction und Fantasy zwischen Arbitrarität und Wortbildung [“Fantastic” Names – Names in Science Fiction and Fantasy Literature between Word Creation and Word Formation].....	245
TÓTH, MÁRIA: Jordan, Peter – Bergmann, Hubert – Cheetham, Catherine – Hausner, Isolde eds.: Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage	249
CSOMORTÁNI, MAGDOLNA: Crețan, Remus – Frățilă, Vasile: Dicționar geografico-istoric și toponimic al județului Timiș [Historical Geographic and Toponymic Dictionary of Temes County].....	253

VINCZE, LÁSZLÓ: Kohlheim, Rosa – Kohlheim, Volker: Bayreuth von A–Z. Lexikon der bayreuther Straßennamen [Bayreuth from A to Z. Encyclopaedia of Bayreuth Street Names]	258
VINCZE, LÁSZLÓ: Franz, Kurt – Greule, Albrecht – Hackl, Stefan eds.: Gerhard Koß: Warennamen – Marken – Kunstnamen. Transposition und Kreation in der Wirtschaft. Ausgewählte Beiträge 1976–2006. [Names for Goods – Trade Names – Fantasy Names. Transposition and Creation in the Economy. Selected Studies 1976–2006.]	261
Latest publications on Hungarian onomastics arrived to the editorial board of the periodical Névtani Értesítő to be reviewed	267

REVIEWS ON PERIODICALS

BÍRÓ, FERENC: Helynévtörténeti tanulmányok 4.	269
BÖLCSKEI, ANDREA – SLÍZ, MARIANN: Onomastica Uralica 7.	273
VINCZE, LÁSZLÓ: Namenkundliche Informationen 93–94. (2008)	274
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 15. (2009)	276
BÖLCSKEI, ANDREA: Nomina 32. (2009)	279
FARKAS, TAMÁS: Acta Onomastica 50. (2009)	281
HELTOVICS, ÉVA: Onomastica 53. (2008/2009)	283
KLEIN, LAURA: Namn och Bygd 97. (2009)	284
EDIT, VÁCZI-TAKÁCS: Studia Anthroponymica Scandinavica 27. (2009)	285
FEJÉR, KATALIN: Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift (2009)	287
F. LÁNCZ, ÉVA: Zunamen/Surnames 4. (2009)	288

IN MEMORIAM

VINCZE, LÁSZLÓ: In memoriam Wilfried Seibicke (1931–2009)	291
---	-----

INFORMATION

To our authors	293
Abbreviations	296
Contributors of this issue	297

CONTENTS	299
----------------	-----

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

Periodical of the Society of Hungarian Linguistics and Institute of Hungarian
Linguistics and Finno-Ugric Studies of ELTE University, Budapest

Editorial Board:

MIHÁLY HAJDÚ (general editor)

**ANDREA BÖLCSKEI, KÁROLY GERSTNER, ATTILA HEGEDŰS,
ISTVÁN HOFFMANN, DEZSŐ JUHÁSZ, KRISZTINA LACZKÓ**

Editor:

TAMÁS FARKAS

Co-editor:

MARIANN SLÍZ

**Studies published in this volume have been revised
by the members of the editorial board**

**Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies, ELTE University
H-1088 Budapest, Múzeum körút 4/a
Postal address: H-1364 Budapest, Pf. 107. Hungary
Telephone: (36-1) 411-6500/5353
Homepage: www.mnyt.hu/ne
E-mail: nevtert@ludens.elte.hu**

No. 32

Supported by

Budapest, 2010

ISSN 0139-2190

